

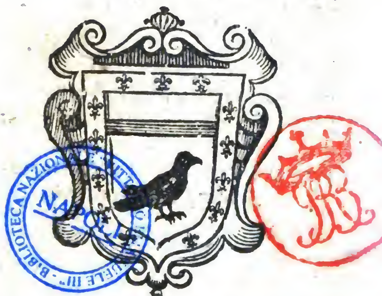
DE
BELLO
IN GENERE.

SIMONIS
STAROVOLSCI
INSTITVTORVM
Rei Militaris.

LIBRI VIII.

Quorum ſeries à tergo habetur.

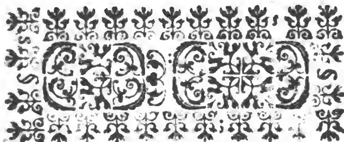

FLORENTIÆ M.DC.XLVI.

Superiorum permiſſu.

Sumptibus Ioannis Baptiſtæ, & Ioſephi
Corbi Bibliopolarum Romæ.

Quorum.

Perillustri, & admodum Reu. DD.

ALEXANDRO BRANDANO,

SANCTÆ MARIÆ Vulgo Rotundæ Canonico.

Ioannes Baptista, & Ioseph de Corbis Bibliopolæ.

S.

IANDIV Brandane optime, incredibili virtutum tuarum tenebamur desiderio; cũ tanta, atque talis sẽper fuerit maximarum illarum fama, vt, vel te nunquam viso, occultis tamen quasi quibusdam

vinculis ad tui amorem, & obseruãtiam nos totos rapi sentiremus. Illicò enim prædicatam mansuetudinem, integritatem, sapientiam tuam vsque adeò cognouimus, vt hominum opinionem simul quoque te longè superare nouerimus. Verumenimuerò nobiscum cogitantes, quànam ratione hanc nostram ad te colendum propensionem Vrbi, & Orbi declararemus, id non alio facile præstituros arbitrati sumus, quam aliquo Officinæ nostræ recenti litterarum monimento impresso. Et quidem nihil ad rem propiùs nobis accedere videbatur, his maxime deplorandis tẽporibus, quibus amplissimæ Europæ Prouinciæ (fatali huic animaduersioni vti eximeremur Hesperia nostra) bello ardent, & incendio; quam Simonis Starouolscij Poloni Rei Militaris Instituta, illius quidem viri præclara eruditione, atque doctrina per-

politi,

politi, quippe qui bellum rectè gerendi præcipua capita, quæ arma non parùm, ac togam iuuare valebunt, vti sacrarum litterarum, nec non militiæ gnarus, summatim breuiterque collectæ disposuit. Militare enim, ex Augustino, non est delictum, sed propter prædam militare peccatum est: nec Rempublicam administrare criminosum est, sed ideò agere Rempublicam vt diuitias augeas, videtur esse damnabile. Propterea enim quadam prouidentia militantibus sunt stipendia constituta, ne, dum sumptus quæritur, prædo grassetur. Aspicient etiam hoc in libello vtrique vtrorumque militum duces: Imperatores, Reges, Ductores, Milites: Præsules, Sacerdotes, Confessarij, Pœnitentes; quas togatæ militiæ regulas iustè, ac legitimè sequantur. Sed ad susceptum consilium nostrum redeuntes, te rogamus etiam, atq;

etiam, Brandane ornatiſſime, vt hoc perpetuæ noſtræ in te voluntatis, ac ſtudij argumentum pro tua ſingulari humanitate gratum habere velis. Fac vt valeas. Romæ, ex noſtra Typographica officina ad iv. Nonas Quintiles, M. DC. XLVI.

Illuſtriſſimo Adoleſcenti

IOANNI

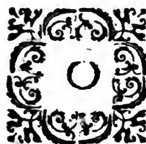
ZAMOSCIO

Veteris, & Noui Zamoſcij

DOMINO.

Magni Cancellarij, Thomæ Filio. Magni Exercituũ Imperatoris, Ioannis, Nepoti. Magnæ in Patria exſpectationis Ciui Præfecto Caluſſienſi.

Simon Starouolſcius Perpetuam in omnibus Felicitatem. P.

Ptimus olim Patriæ noſtræ Senator, Optimi quondam Imperatoris, Aui tui paterni; tàm in ſtudiorum exercitatione Patauij in Italia, fidiſſimus comes, quàm in Ampliſſimo Regni Poloniæ Senatu, in adminiſtratione negotiorum Reipub. perpetuus Collega, Laurentius Goslicius, Epiſcopus Po-

ſnanienſis, Illuſtr. Domine, prudẽtiſſimè volumine ſecundo effatus eſt. Ea *inquiens*, negligere quæ ad ciues felices & pacatos efficiendos, quæ item ad ſeditioſos reprimendos pertinent non modò ſtultũm & ignominioſum, verùm etiam impium & ſceleratum eſt iudicandum. *Cum autem nihil magis ciues efficiat felices, quam bona, & ex præſcripto legum,* Reip. *gubernatio; nihil pacatiores Regni incolas, militeſque ipſos, quàm diligens caſtrorũ diſciplina; quæ & ignauos reddit in acie fortes, & ſeditioſos in hybernis facit obtemperantes. Proinde, vt Patriam pro virili iuuare poſſimus, nil magis ex pietate eſſe putauimus, quam de militari inſtitutione Tractatum ciuibus noſtris conſcribere, ſeu verius a peritis huius artis magiſtris deſumpta præcepta, noſtrorũ quoque hominum exemplis illuſtrata, tyronibus proponere, quatenus tenaciſſimum hoc* Reipub.*vinculum, Diſciplinam Militarem, olim à maioribus noſtris diligentiſſimè obſer-*

uatam,

uatam, à teneris statim annis legẽdo imbibant; & postea vbi ad militiam animum adplicuerint, re ipsa eam exequantur. Optimus enim quisque, qui Patriæ defendendæ incensus studio, nobilem ex armis gloriam quærit, nihil magis volupe habet, quam suis obedire Ducibus, seruare castrorum leges, discere belli artem, assiduè meditari armorum exercitationem, proque gloria gentis & victoria de hoste, nullum laborem, nullum periculum extimescere. Et huiusmodi viros gloriosos, cum omni ferè Sæculo Patria nostra tulerit complures, tum præcipuos Imperatores, ex inclyta prosapia Tua Illustrissime Domine, Tarnouios illos, Ostrogios, atque Magnum Ioannem Zamoscium Auum tuum. Quorum nomina, & res bello fortiter gestæ, cum potissimum inter præclara exempla hoc libro recenseantur, cui is æquius dicari poterat, quàm Tibi? qui & sanguinem ab illis ducis, & spiritus generosos? Vnde, & indolem tantam,

& fortunas habens , facilè cum Deo bono poteris , magna spe immortalitatis accensus, factis virtutem ipsorum exaugere , cæterosq; coætaneos tuos, vel authoritate , vel exemplo , ad similes conatus excitare . Quod uti quantociùs facias, Deus Te *servet incolumem , Iuuenum decus, Gentis ornamentum , Solatium Familiæ . Vale .*

PRÆ-

PRÆLOQVIVM

Ad Beneuolum Lectorem.

Deberem sanè, lector Amicissimè, ad militarem prudentiam accedere cum excusatiuncula mei, quòd de ea differam, non miles, sed vmbraticus homo; quodque sciam longissimo inter se diffidere interuallo, locum tenere Philosophi, & munere fungi Ducis; scitè docendi in schola, & aciem aptè instruendi rationem nosse; scientia, qua instructi sunt sapientes, & experientia quam viri militares habēt, præditum esse; posse temperare calamū, & posse vibrare hastam, libris stipatum esse & oculos contra instructam aciem hostinm rectos tenere. Nam qui summa cum eloquentia, cum Phormione Ephesino, de rebus differant bellicis, multi reperiuntur, at quibus satis sit animi, ad vitam cum iam res poscit, in aleam mittendam, pauci sunt omninò. Sed quia tamen vel non militis officio prælia inspexi, periculis interfui, & qui bellis præerant ad tempus adhæsi, & quos vel ipse Annibal audire nihil abnuat, allocutus sum: deque rebus ad prælia spectantibus iudiciosè scribentes toties peruolui: propterea non ingenij mei, aut virium fiducia, de-

pru-

prudentia Militari differere aggredior, sed opinione sapientissimorum virorum, qui partim interfuerunt, & præfuerunt bellis, partim in Senatu, populoque illo versati sunt, vbi assidua materies, & agitatio harum rerum fuit. Ideo quicquid illi audierunt, viderunt, attrectarunt, & quod caput est, cum iudicio obseruarunt atque conscripserunt, id ego modernis, & antiqnorum casibus respersum, atque saluberrimis monitis & consilijs exornatum, in præsentis æui vsum, connotare volui, hocque singulari Tractatu demõstrare institui, quomodo hæc ars Militaris, plus quàm Draconis Leges, plurimo humani generis sanguine scripta, docet pugnæ ordinem eleganter constituere; commodè adoriri hostem, instare, premere, circumuenire, leua dextraque ferire; ad Ducum signa dimicare, proferre gradum, sustinere impetum, resistere vrgentibus, premere cedentes, ictus incutere, incussos euitare, aut clypeo excipere ac contemnere; acriusque in hostem consurgere, inuehi equo, vrgere stimulis, moderatore frœnis, & omnem in partem circumflectere, ingerere tela, vibrare lanceas, contorquere hastam, vultus, latera, terga ferire, proq; loco & tempore adoriri, nec priusquam despera-

ſperata victoria de fuga cogitare; fugiẽtes autem inſequi, mactare, capere, exarmare, diripere, profligare; ſuos reducere, recolligere, exercitum inſtaurare, & deſperata victoria ad ſpem vindictæ animum ſuccendere; & quæ reliqua ſunt militum, Ducumque officia. Inſtruit quoque de adparandis claſſibus, de fabricandis nauibus, extruendis vallibus, compingendis aggeribus, euacuandis foſſis, ſuffodiendis cuniculis, fabricandis Machinis, deligendis armis, oppugnandis mœnibus, comportandis commeatibus, confingendis dolis, ſtruendis inſidijs, varijſque ſcite vti Strategematibus. Præterea obſidere ciuitates, iacere tela, fremere tormentis, admouere machinas, perfodere muros, concutere turres, r eplere foſſas, occupare mœnia, parare incendia, diruere arces, diripere aut conſeruare vrbes, ſubuertere oppida, vaſtare agros, deportare indigenas, conſeruare ciues, trucidare vel incarcerare rebelles & ſeditioſos, occupare Prouincias, firmare Regna, conſtituere Imperia. Quæ ſingula diſtinctim Hiſce Octo Libris tractaui, non vt Sagatis aut vt Paludatis præcepta dem, ſed vt ex magno conſiliorum aceruo pauca ſeligam, & velut ſpecimen præferam in exemplum, rudibus & imperitis. Tu Can-
dide

dide Lector, pro tua prudentia, meliora prome, deteriora corrige, & si in re aliqua lapsi sumus, ignosce, quia homines sumus, & hæc tyronibus tantùm scripsimus. Vale.

ELEN.

ELENCHVS CAPITVM

Vniuscuiusque libri.

LIBER PRIMVS

De Descriptione Belli.

LIBER SECVNDVS.

De officio Ducis, & qualitatibus illius.

LIBER TERTIVS.

De Disciplina militari.

12 De

Capilum.

LIBER QVARTVS.

De Acierum instructione, & Pugna.

3 De

LIBER

LIBER QVINTVS.

De Bello Nauali.

LIBER SEXTVS

Strategematibus.

LIBER SEPTIMVS

De Oppugnatione, & Defensione Vrbium.

LIBER OCTAVVS.

De Dubijs circa rem militarem.

4 Vtrum

Capitum.

SIMONIS STAROVOLSCII

INSTITVTORVM
Rei Militaris
LIBER PRIMVS
DE BELLO.

CAPVT PRIMVM
De Bello in genere.

QVANDO QVIDEM omnis militaris prudentia circa bellum est, ideo primùm de bello in genere, poſtea de eius partibus in ſpecie agemus: quãuis Cornelius Agrippa, diſciplinam iſtam ſummoperè repræhendat, & bellum nihil aliud eſſe dicat, quam commune multorum homicidium ac latrocinium; nec aliud milites, quam ſtipendiarios, & in Reipub. exitium, armatos latrones. Et per conſequens, diſciplinam quoque bellicam, non niſi in hominum pernicie occupatam, non alium finem quærere, quàm vt famoſos orbis euerſores ſtrenuoſq; homicidas faciat; transformetq;

homines in ritus ferarum, moresq; belluarum. Proinde pacem summopere commendat; nec arma sumere suadet, nisi cum necessitas cogit. Quod ipsum intellexit Marcianus Imperator Byzantinus, qui teste Zonara, dicere solitus erat. *Imperatori non capienda esse arma dum pacem agere licet*. Cæterum quia pax nonnisi armis paratur & conseruatur, propterea necessaria sunt arma & bellum quandoq; Atque hunc ob finé laudauit militiam diuinus ille Plato, qui & pueros hanc discere, adultosq; statim armatæ militiæ tradi iubet. Et Cyrus inclytus ille Rex illam non secus atque agriculturam, summè necessariá esse aiebat. Quis enim est qui non sentiat, quanta gloriæ monumenta pariantur armis? quamq; magnæ sæpè vtilitates proueniant? Armis siquidem vim repellere, vlcisci iniurias, inimicos profligare, socios amicosq; defendere, tueri fines, propagare demum imperium possumus. Armis acquirimus gloriam, assequimur honores, adipiscimur nobilitatem. Armis obtinemus præmia, laudes, immortalitatem. Vnde ipse Africanus Scipio apud Ennium gloriatur, quod per sanguinem hostium atque cædes viã sibi ad cælum aperuerit. Cui & Cicero adsentit, inquiens & Herculem eadem via cælos conscendisse; vt taceam

ceam apud Romanos tot coronarum genera ex militia, ciuilium, muralium, obsidionalium, naualium; tot militaria dona, armillas, hastas, phaleras, torques, annulos, statuas, imagines, templa, ouationes, triumphos, consulatus, panegyricos, obeliscos, & infinitos laudationum & honoris perpetuò propagandi modos. Qui igitur desiderat pacem, præparet bellum: qui victoriam cupit, militem imbuat diligenter: qui secundos optat euentus, dimicet arte, non casu; qui gloriam immortalem assequi vult, in militari sese prudentia quàm maximè exerceat. Iam autem primi Lacedæmonij experimenta pugnarum de euentibus colligentes, artem præliorum scripsisse affirmantur, vsque eo, vt rem militarem, quæ virtute sola, vel certè fælicitate creditur contineri, ad disciplinam, peritiæq; studia reuocarent, ac magistros armorum (quos Tacticos appellauerunt) iuuentutem suam, vsum varietatemq; pugnandi præciperent edocere. Horum sequentes instituta Athenienses, non solum rei bellicæ, sed etiam diuersarum artium industriam exercuerunt. Sed præcipuè Romani, vtrorumque imitando exempla, Martij operis præcepta, & vsu retinuerunt, & litteris prodiderunt: inter quos Flauius Renatus Vegetius comprimis, deinde

Sextus Iulius Frontinus, postmodum Aelianus & Modestus. Tum antiquior multò Cato ille Censorius, Cornelius Celsus, & Paternus, tandem Polybius, Higinios, Xenophon, Xenocrates, Onosander, Leo Imperator Constantinopolitanus, Volturius. Et ex recentioribus, Nicolaus Machiauellus, Iacobus Comes Purliliarum, Iacobus Priluscius, Matthias Striconius, Franciscus Petrarcha, Dominicus Cyllenius, Carolus Theti, Brancatius, Franciscus Patricius, Aurelius Cicuta, Sixtus Arcerius, Hieron Cataneus, Marcus Girolamus, Achilles Tarduccius, alijq; infiniti. Sed qui pleniore manu militaria tractarunt nostra iam ætate, sunt, Iustus Lipsius Belgij decus, Ioannes à ChoKier discipulus eius, Isaacus Casabonus, Dominus de lix Noue, Scipio Amiratus, vir multiformi doctrina eruditus, & Io. Antonius Valtrinus veteris militiæ Romanæ peritissimus. Multa quoque de militia Romana scribit in sua Historia Liuius, Ammianus. A. Gellius, Suidas, Festus, Agellius, & Alexander ab Alexandro Quanquam igitur adeò deploratam nostram militiam esse videam, vt ad antiquam virtutem nullo modo reuocari possit, tamen in gratiam eorum, qui antiquitatis studio delectantur, ea quæ ex supradictis scriptoribus connotaueram, recen-

recentioribus exemplis adornata, litteris compræhendere statui. Habent enim hoc supra antiquitatem nostri sæculi bella, quòd sicuti geruntur armatis diuersa religione animis, infestis nouo telorum genere corporibus, validis alia munitione vrbibus; ita longè quàm prisca, nostris hominibus ad imitandum promptiora sunt. Et licet Sarmatia nostra, multorum opinione, prima sit hodierni Martis gloria, nusquam tamen militia aut ingeniosior, aut affluentior, aut diuturnior, quam in Belgio. Planè vt aperto hic ludo accurentes vndique populos erudire Mars videatur. Et hominum virtus, operum molitio, varietas & copia quantùm modo angustias Belgici tractus non egreditur? Quare ne omnino impossibile videatur armorum disciplinam, cuius vsus intercidit, reparari posse, doceamur exemplis Alexandri Farnesij, Ambrosij Spinolæ, Mauricij & Henrici Nassouiorum, qui è libris antiquorum repetita arte, ita eam in Belgio authoritate sua firmauerant, vt ex ea tàquam ex equo Troiano prodierint, tot bellorum Duces, tot machinarum inuentores, tot fabricandarum arcium magistri, tot militarium præceptorum doctores. Quorum communi consensu, hæc generalia de bello habentur axiomata.

In omni bello & expeditione, quicquid tibi prodeſt, aduerſario noceat: quod illum adiuuat, tibi ſemper nocumento erit,

In omni bello, nil ad arbitrium aduerſarĳ facere aut diſsimulare debemus, ſed id ſolùm agere, quod nobis vtile indicamus.

In bello qui plus in angarĳs vigilauerit, pluſq; in exercendo milite laborauerit, minus periculum ſuſtinebit.

In bello miles in aciem nunquam producendus eſt, cuius antea experimenta non cœperis.

Melius eſt hoſtem domare inopia, aut ſuperuentibus, quam prælio, in quo amplius ſolet fortuna poteſtatis habere, quàm virtus.

Dux & Princeps antequam ſuſceperit expeditionem belli, præparet primo pecuniam, commeatum, munitiones fortes, equos claſſes, milites, & arma tam offenſiua, quàm etiam defenſiua.

In bello capta ab hoſtibus iure gentium capientium fiunt; Dux tamen animaduertat, vt mobilia tantum capientibus ſingulis cedant. immobilia verò fiſco Principis, aut populi victoris. Similiter machinæ & tormenta omnia cum ſuis inſtrumentis aut nauibus.

Princeps ſubditos ſuos quam maximè artem bellicam edoceat, per quam libertas retinetur, dignitas gentis propagatur, & conſeruatur imperium. Et meritò; Hac enim ſola ſteterunt olim florentiſſima Regna & Imperia. Hanc quondam relictis do-

ctrinis

ctrinis omnibus Spartani, postea colue-re Romani. Hanc hodie quoque Tur-ci, Persæ, Mogoritæ, Narsinganni, cæ-teriq; barbari putant esse seruandam, quia cætera omnia in hac arte consiste-re, aut per hanc assequi se posse confi-dunt. Per hanc hodiedum stant inuicti Scythæ, & à nemine vnquam subiugati Poloni. Per hanc florent Monomota-pæ, latè dominantur Abyssini, multis Regibus imperant Chinenses, regnant Syani, Hispani nouum Orbem, & infi-nitas insulas possederunt. De hac quo-que & nos, iam in specie agamus; quan-doquidem ea, quæ antea seruabantur, nunc ex vsu librisq; discenda sunt.

CAPVT II.

De Definitionibus & Diuisionibus Belli.

BEllum, vt Lipsio placet, *est vis & arma in Principem, aut populum alie-num*. Vel vt Albericus Gentilis definit. *Bellum est publicorum armorum concertatio.* De qua sigillatim inquirere consentaneũ duximus, stultum existimantes, cum minimis de rebus homines diligenter inquirant, ambigant, perscrutentur; de his tam ampli, tam necessarijs, non ante periculum facere accuratissime velint, quàm certamina subeant. Igitur

vt methodũ ad cognitionẽ habeãt, dicô.

Duplex eſſe Bellum. Externum & Internum. *Externum ſeu Finitimum eſt.* cum contra limitaneos & vicinos nobis populos arma ſumimus. *Internum ſeu Ciuile bellum eſt* cum vnius gentis populi inter ſe armis decertant.

Vtrumque iſtud duplex eſt. Offenſiuum & Defenſiuum. *Offenſiuum bellum eſt, illud* quod inferimus vicinis noſtris vltrò; vel ſumimus arma in Principem noſtrum, aut inter ſeſe ſpontè. *Defenſiuum verò eſt iſtud* quo vicinorum, aut Principis proprij iniuriam à nobis propulſamus. De hoc vtroque bello nota prouerbium illud commune. *Hiſpanus propria defendit Gallus aliena inuadit Polonus nuſquam offendit.* Toties enim ad ligam Chriſtianorum Principum contra Turcam, communem hoſtem, Reges Poloniæ vocati, nuſquam accedere voluerunt, eo quod cum Ottomanis pacẽ perpetuò concluſam habuerint. Et quãmis nuperrimè aliquoties fuerint ab eo armis læſi nihilominus Inuictiſsimus Rex noſter Vladislaus IV. à Tranſylvano Principe, Regulis vtriuſque Myſiæ, atque ipſo Præcopenſium Tartarorum Chano, aſſiduis precibus ſollicitatus, noluit prior pacem violare.

Iterum bellum vtrumque duplex eſt Aliud Terreſtre, & aliud Nauale. *Terre-*

ſtre

re est cum terra, pedes aut in equi præ-
atur. *Nauale est*. cum mari, aut flu-
ijs classe decertatur, siue cum vicinis,
ue inter sese. Et hoc sanè vltimo modo
ifariam. Vel cum in Principem arma
iouentur. Vel cum Optimates inter
decertant. Vel denique cum plebs
ontra Proceres & nobilitatem insurgit.
rioris motus exempla, cum alias paſ-
m in Historijs obuia, tum sufficit mo-
ernum bellum Germanicum ante vi-
inti ferè annos à rebellibus subditis cō.
a Ferdinandum II. Imperatorem per-
nacissimo odio susceptum. Secundi
iotus exemplo sunt duodecim Palati-
i in Polonia, qui Regnum inter se par-
ti, factionibus primum, & studijs par-
ium laborarunt, tandem ambitione
xagitante, dum quisque rem suam
riuatam & potentiam augere stude-
et, armis inter se decretarunt. Postre-
ni denique, cum Græcarum ciuitatum
lim populus multa exempla dedit, tum
lorentinorum atque Genuensium hi-
oriæ, inter alias Italiæ vrbes, sunt ple-
issimæ. Sed qualecunque bellum sit,
ota eius tractatio reducenda est, ad tria
æc præceptorum capita. *Suscipiendi. Ge-
endi & Finiendi.* Horum aliquid si ne-
ligis, aut perperam administras, vix est
t bono euentui vnquam lites.

CAPVT III.

De ſuſcipiendo Bello.

QVia bellum, vt dicit Demoſthenes, contra hos eſt, qui legibus nequeũt coerceri: iudicia autem in ciues reddũtur: vnde illud bellum dicitur eſſe iuſtum, quod eſt neceſſarium; illa arma gloriosa, quæ non ad innocentis ſanguinis profuſionem, ſed ad ſui ſuorumque defenſionem; non ad inuidioſas opes, minimeq; ferendam potentiam, ſed ad Dei O. M. cultum gloriamq; propagandam, Reges & Principes capiunt. Hinc rectè iuſtitia Romanorũ laudatur, quod nemini bellũ denunciarint, niſi per Feciales, ſeu legatos prius poſtulaſſent dãnum ſibi illatum reſarciri: quo negato, tum demum bellum ſuſcipiebatur, vt Feſtus & Varro teſtantur. In dicere autem bella populis, nec Senatui, nec populo toti plenum ius erat, niſi cognitio, & iudicatio ſacerdotum publicorũ interueniſſet, quos vti memorauimus Feciales dicebant. Eorũ arbitrio ſumpta arma, poſita arma: & religio, nõ ſolũ iuſtitia, ea temperabat. Indicebant verò, vt ſcribit Iulius Aphricanus, proiecta in fines hoſtium haſta, poſtquam res ſuas per oratores ritè repetitas non obtinuiſſent.

ent, Posterioribus demum sæculis, non
aastam, sed gallinaceum proijciebant,
pugnace animali pro bellico signo vtē-
es. Iusta igitur ex causa suscipiatur
bellum, & rebus prius legitimè repeti-
is, quia sic animosiores fiunt milites, &
pem vincendi atque vindicandi habēt.
Spes verò addita suscitat iras. Et subditi
pro causa iusti, promptius subueniunt
Principi de proprio, quamuis non suffi-
ciat publicum ærarium. Quapropter
pulchrè Poëta. *Frangit, & attollit vires
in milite causa.* Sed nulla res magis ad-
dit animos, quam spes posita in Deo,
ſi vel pro defensione Religionis Chri-
stianæ, vel pro defensione patriæ geritur
bellum: quandoquidem fraudulenter
ac impiè quæsitæ res, eadem sorte de-
fluunt, qua petuntur; & vt Curtius in-
quit. *Nulla quæsita scelere potentia diuturna
est.* Alexander Magnus vsque in Indiā
gloriæ tantummodo inanis causa impe-
rium extenderat, quod post mortem
eius, inter tot Principes diuisum, nun-
quam postea coaluit. Senatus, popu-
lusq; Romanus orbis olim dominus, *nunc
seruit: & à quo antea Reges & prouinciæ ius
petebant, ei hodie omnis auctoritas erepta est.*
Nuper Gustauus Sueciæ impietate hæ-
retica arma mouerat in Catholicos, &
ambitione regnandi, seduxerat Princi-
pes Germaniæ, dementauerat vrbes

 libe-

liberas, vicinos & remotos Reges vexauerat, sanguinem effuderat toties, & tandem spiritum ipsum; quia tamen iniusta procedebat via, omnia ad pristinos dominos, quæsiuerat, rediere. Res Othomanicæ similiter scelere patratæ, ab annis aliquot iá nutant, imminetq; eis Nemesis, quæ lentam puniendi moram, supplicij grauitate compensabit. Quod si itaque Principes illi sempiterno honore censentur esse digni, qui armis legitimis libertatem subditorum suorum & pacem defendunt imperiaq; sua non modo in integro conseruant, sed etiam iustis ex causis amplificant. Multo maiore gloria, & immortalitate coronandi sunt, qui veram fidem Catholicam tuentur à barbaris, & propagant eam sanguine suo, pro tota Christinitate sese opponendo cum omnibus subditis suis, ad honorem Dei. Qualiter faciebat Cōstantinus Magnus, bella gerendo contra paganos. Carolus Magnus contra Arrianos Longobardos: Gottofredus Bullionius, & Galliæ Reges, pro eliberatione Terræ Sanctæ, cōtra Saracenos: Reges Hispaniarum olim contra Mauros. postea contra Noui Orbis gentiles: Reges Poloniæ, contra Tartaros, Moschos, & Turcas, alijque Principes religiosissimi contra alios hostes Ecclesiæ Sanctæ, idque varijs ex

causis:

causis: de quibus videamus capite sequenti.

CAPVT IV.

De causis suscipiendi Belli.

OMnia quidem bella iusta ex causa debere suscipi diximus, quia exitus illorum non in viribus nostris, neq; in calliditate consistit, sed in arbitrio fortunæ, & manu. Dei. Ac propterea lex erat Athenis peruetus. *Senatui bellum suscipere fas neutiquam esto, nisi iustum iniustumne sit, prius à Philosophis ponderetur.* Quia tamen plerumque initia bellorũ ex ambitione & malitia proficiscuntur humana, ideo simul vtrasque, tam iustas, quam iniustas, ob meliorem informationem lectoris congessimus, vt sciat bellum ad eius quidem arbitrium, qui istud cupit inchoari, verum non eiusdem arbitrio componi posse: & parum omninò Regibus aut Dynastis prodesse militum numerum, pecuniarum abundantiam, machinarum bellicarum molem, quando ob delicta illorum diuersum voluntas diuina decreuit.

Bella itaque suscipiunt Principes. *Primo*. vt possint assecurare limites Imperij sui. Et sic Græcanici Cæsares cõtra Parthos infestantes Imperiũ Romanum

num multoties arma sumpserunt, & feliciter pugnarunt. Basiliusq; Magnus Moscorum Dux sæculo superiore à Tartaris vexatus, bellum contra eos suscepit, & Astracanensibus, Sibirijs, Kasanensibus, Resanensibusq; subiugatis, nō modò pacem suis Russis fecit, sed & imperium longè amplificauit. *Secundo* vt possint imperia sua dilatare. qualiter olim faciebant Romani, nunc verò Turcæ. *Tertio*. Vt amissa possint recuperare. Sic Stephanus Rex Poloniæ à Moscouitis recuperauit Polocensem Satrapiam & prouinciam Liuonciam, Sigismundus III. Smolencum & Ducatum Seueriensem. *Quarto*. Vt possint noua regna, & nouas prouincias acquirere, ignotosq; populos & insulas aperire. Vt faciebat Emmanuel Rex Portugalię, & nunc faciunt Reges Hispaniæ. *Quinto* Vt defendant confœderatos suos, vt facit Rex Galliæ conseruare volens in suo statu Hollandos, reliquosq; rebelles Imperio Romano, & Sabaudiæ Duci. *Sexto* Vt suppetientur consanguineis suis, quali modo nunc Rex Hispaniarum iuuat Imperatorem, tanquam fratrem, & caput Augustissimæ domus suæ Austriacæ. *Septimo* Vt conseruare possint Religionem Catholicam. quo fine Carolus V. bellum gessit contra Luteranos, & nuper-

rimè

rimè Ludouicus XIII. Rex Galliæ, maiorum suorum exemplo, contra Hugonotos & Protestantes. *Octauo* propter gloriam acquirendam. vt Alexander Magnus, contra Persianos & Indos. *Nono* propter ambitionem meram, vt Iulius Cæsar contra ciues suos. *Decimo* propter vltionem, & vindicationem contẽptus, vt Coriolanus contra eosdem Romanos conciues suos. *Vndecimo* propter iustitiã & authoritatem suam tuendam, vt nimirum rebelles subditos ad obedientiã redigant, sicuti Rex Catholicus facit contra Batauos, & Imperator Ferdinandus II. faciebat contra Bohemos. *Duodecimo* propter conseruationem libertatis, vti fecerunt Senenses & Pisani cum à Florentinis inuaderentur. *Tredecimo* propter conseruationem Patriæ & Christianitatis, vti facimus Poloni aggressi à barbaris Machometanis. *Vltimo* vt discordes ciues bello externo occupent. Ita Cimon videns iuuentutem Atheniensem inquietam esse, ducentas triremes armauit, & duxit eas contra Persas, vt ciuilibus bellis quassatam patriam exoneraret. Nam facilior est semper inter turbulentos consensus ad bellum, quam in pace ad concordiam. Et propterea nunc Iberi domi quieti manent, quia grauibus bellis foris sunt occupati, contra Turcas nimirum, Mauros, atque

Hæreti-

Hæreticos hic in Europa; in Indijs verò contra Arabes, Calecutienses, atque Gentiles varios Noui Orbis. Galli autem è contra, pacem habentes cum omnibus vicinis, assiduè superioribus annis tumultuabantur inter se domi. Quod Othomanni præcauendo, secundum præscripta Machometis, semper bella gerunt cum vicinis populis, vel in hac, vel in illa parte. Quia nulla magna ciuitas (dicebat Annibal) quiescere potest; si foris hostem non habet, domi inuenit: vt præualida corpora, ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur.

CAPVT V.

De Diuisione artis Bellicæ.

VT leuissimis ex causis bella famosissima nata esse reperimus; sic à militaribus viris, *quinque præcipua munera belli*, constitui videmus. *Castra* nimirum *mouere. Metari. In campo manum conserere. Propugnare vrbes. Et Arces fortissimas oppugnare.* Quæ vt singula exactius cognoscamus, vniuersalem artis bellicæ diuisionem, præmittamus.

Ars igitur *belli diuiditur dupliciter.* in Apparatum videlicet & Actioné ipsam.

Apparatus diuiditur quadrifariam. In

Viros,

In Viros. Arma. Commeatum. & Pecuniam.

Quantum ad primum. *Viri militares, alij sunt Præfecti*, qui imperant. *Alij verò Priuati*, qui obediunt, & exequuntur mandata Præfectorum suorum.

Præfecti in tres Ordines diuiduntur. in Supremum belli Ducem. In Vicarios illius Generales. Peditum, Equitum. Castrorum & Tormentorum. Et in Regentes minores, puta Chiliarchas, Tribunos, Alarum Ductores, Cohortium Præfectos, Centuriones, & eorum vices gerentes.

Priuati quoque seu gregarij milites similiter trifariam diuiduntur, In Pedites. Equites. & Clasiarios.

Pedites item in Mercenarios, & Naturales, seu incolas proprios, qui citiùs artem discunt, fidelius pro patria pugnant, & melius suis Pręfectis obediunt.

Equites quoque, seu proprij, seu mercede conducti diuiduntur in Cataphractos & Leuiter armatos: in quibus, sicut & in peditibus, hæc quinque considerandæ sunt. *Ars. Aetas. Educatio. Patria, & Statura*. de quibus suo loco.

ACTIO verò seu vsus armorum, maximè exercetur in itineribus peragendis, in castris metandis, & in prælijs faciendis.

Itinera fiunt vel procedendo cum exercitu;

exercitu; vel retrocedendo ab hoste: in vtroque motu isto, obseruanda imprimis est *notitia locorum*, per quæ proceditur: *secretum temporis*, quò, & quando mouendum: *& ordo* seu modus ipse procedendi.

Notitia locorum percipitur, vel per ipsum Ducem; venando, peregrinando, & considerando loca ex lectione, & picturis: vel per submissas personas; hoc est, per Speculatores; qui sint fideles, & periti locorum, atque linguarum; vel per Recognoscitores; qui sint prudentes. & audaces; ne fortè propter metum vna res videatur ipsis pro alia.

Secretum mouendorum exercituum conseruatur non promulgando tempus cuiquam suæ motionis, vtrum de die, an de nocte procedere velit: & locũ, quò mouere intendit; etiam officialibus & Præfectis, non nisi sub sigillo communicando.

Modus denique mouendorum castrorum fit per terram, vel per aquam.

In terra considerandus est primùm ipse miles, postea inimicus, denique iter seu via. *Respectu militis*, aut fiunt impedimenta ob multitudinem curruũ, camellorum, infirmorum, & calonum; aut perturbatio ordinum, si quid vltra arma necessaria, aut victum secum portauerint. *Respectu inimici* fit considera-

tio

tio legitima, vtrum ſit remotus, aut vicinus, aut iam in acie. *Reſpectu denique itineris*, vtrum per planiciem, & ſecurè ſit procedendum: an verò per ſyluas, montes, ſaltus, aut paludes, vbi exſpectandus eſſet inimicus, vel in aperto, vel in occulto, vel in ſtricto loco; idq; aut à fronte, aut à tergo, aut denique à latere vtroque.

Per aquam denique tranando, videndum eſt, vtrum fluuij ſint, aut mare. Illi, aut ſuperantur per pontes; ſiue portatiles, ſiue fabricatos ex occaſione: aut per naues: aut per vada; diuidendo fluuios per canales, ſeu ponendo equitatum ſupra peditatum, ob retinendum impetum aquarum. Per mare verò, vbi tantum tranſitur nauibus, vel Liburnicis, vel onerarijs, vel ſcaphis minutioribus, conſiderandum eſt, quomodo excedendum eſt in littoribus, aut portubus hoſtilibus; idq; exemplo Magnorum Architalaſſorum, qui multa hac in re Stratagemata fecerunt. Et hæc in procedendo obſeruanda.

Retrocedendo verò, ſeu de die, ſeu de nocte; cum toto, aut diuiſo exercitu; vitandæ hoſtium inſidiæ, militum conſternatio; & confuſio, itineris aberratio, diſpoſitorum ſubſidiorum amiſſio, aut deuiatio.

At in metatione caſtrorum, conſiderandus

dus est situs loci: forma metationis: materia fortificationis.

In loco spectandum, vtrum sit sanus, & ob salubritatem aeris, & ob salubritatem aquarum: Vtrum abundans frumento, pabulo, lignis: & vtrum securus, ob amplitudinem commodam, & ob tenacitatem terræ, ad facienda valla, aut propugnacula.

In forma castrorum spectanda circularitas, quæ est capacissima figura, sed minus fortis ad defendendum: quadrangulus aptissimus ad fortificandum; vel aliqua alia figura situi accomodata, & apta muniri, ita, vt Dux ipse habeat locum præ omnibus securum; pedites, aggeribus & propugnaculis vicinum; equites portis proximum, & ad erumpendum aptissimum: munitiones & artifices, medium.

In materia fortificationis ponuntur communissime, stipites arborum, & cespites terræ. Apud Polonos, ex tempore locantur currus in circuitum; & in absentia istorum cõsuetudo est Cosachorum, vt circumuenti equites munitionis loco, equos in circuitum caudis & frænis inter se colligant, ipsi verò pedes propugnent.

In prælijs denique peragendis, considerandum est, quid ante prælium; quid in ipso prælio; & quid denique post prælium

ſium faciendum. de qua re, toto libro ſexto tractabimus.

CAPVT VI.

De Procurando Numinis auxilio in Bello.

PRriſci Gentiles omnes, copias ſuas domo nuſquam educebant ad bellum, niſi priùs & luſtratas & puras putarent, ſecundum ea, quæ, vel legibus ſacris, ſancita, vel à vatibus præſcripta habebant, omnem publicæ alicuius maculæ, aut impietatis conſcientiam proijcientes, vt in Mindaro Lacedemonio, alijſq; teſtatur Xenophon lib. 1. Rer. Græca. & de Tullo Rege, Fabio, Manlio, cæteriſq; Liuius lib. 1. Dec. 1. & de Machabeis D. Chryſoſtomus in Pſal. 43. his verbis. *Cum ergo aciem dirigerent, & ſuas animas reducerent, fundebant aduerſarios, non armis fidentes, ſed loco omnis armaturæ, pugnæ cauſam ſufficere ducentes. Ad bellum ante euntes, non Tragadias excitabant, non Pæanas canebant, ſicut nonnulli faciunt, ſed Dei ſupremi auxilium inuocabant, vt adeſſet, opem ferret, manum præberet, propter quem bellum gerebant, pro cuius gloria decertarent.* Quod ſi ita Gentiles & Iudæi, multo magis profectò Chriſtianum Imperatorem decet, educere exercitum reconciliatum Numini Diuino. Theodoſius

Imp.

Imp. hac in parte laudandus eſt maximè, qui bellum aduerſus Eugenium Tyrannum ſumpturus, illud auſpicatus fuerat à precibus, quas per legatos efflagitabat à Ioanne Anachoreta, cuius in futuris rebus explorandis virtutem ſatis perſpectam habebat, vt teſtatur celeberrimus ille Cardinalis Baronius. Sed & noſtri Poloni, non niſi ritu Catholico expiati, ad prælium procedere ſolent, ſub protectione Ducis cæleſtium exercituum, Diui Michaelis Archangeli, certam Confraternitatem obſeruantes; cuius ſedes Leopoli in Ruſsia, apud Fratres Minores. S. Franciſci, vulgò de Obſeruantia appellatos, habetur; & vt plurimum omnes ferè milites noſtri, ieiunium in pane, & aqua, ſingulis diebus Sabbatiuis, in honorem Soſpitatricis ſuę Diuæ Theotocon peragunt. Maiores autem noſtri Hymnum à Diuo Adalberto Apoſtolo Poloniæ & Archiepiſcopo Gneſnenſi compoſitum, in eius laudem, & prælium eundo cantare ſolebant; atque ita eius iuuamine, hoſtes ſuos vincebant. Noſtraq; ætate Carolus ChodKieuicius eximius Virginis Mariæ cultor, quoquo die Sabbatiuo, ſacroſanctam Synaxim ſumere ſolebat; inq; ſuo tentorio, quolibet die & Matutinas & Veſpertinas preces, ac ſi in Monaſterio ipſo, ab ijſdem Fratribus

Religio-

Religiosis de Obseruantia , decantari curabat. Quia ad pietatem Imperatoris attenti, aut modulationes sacras aliquas, aut Litanias & orationes pias tum cùm ille pugnaret aduersus hostem, concinnere in more habebant. Consimilē in modum legimus, Ducem Mercuriū bello contra immanissimum Christiani nominis hostem, nunquam manum cū eo conseruisse, quin prius copias suas diuino Numini reconciliaret. Idem prodidit, & de Ioanne Tarnouio Supremo exercituum Regni Poloniæ Duce, magnę facundiæ vir Stanislaus Orechouius. Sed & nuperrimè, cùm Smolenscum à centūtriginta millibus Moschorum, & aliorum transmarinorum populorū obsideretur, strenuæ virtutis & immortalis memorię Vir VVoievvodzKi, cui vrbis defensio commissa fuerat, nusquam diem omisit, qua Sacrum Missæ officium non audiret, nusquam vel ex muris propugnabat, vel facta excursione, manus cum hostibus conferebat, nisi prius in templis Litaniæ sacræ & preces decantari incæpissent. Ita diuino semper adiutus auxilio, velutpecora absque omni suorum damno occidebat: quamuis ad defensionem tantæ vrbis, quæ tribus & quadraginta propugnaculis munita est, vix cū ciuibus seu oppidanis quinque millia homi-

hominum haberet; nihilomiuus tamen septé in lòcis muro ab hostibus aperto, vrbem concreditam sibi, vsque in aduentum Serenissimi Regis Vladislai. IV. fortiter seruauit. Futurus exemplo vrbium Præfectis, & bellorum moderatoribus, non in Polonia solùm sed in toto Orbe Christiano, tum ob eximiá pietatem, tum ob egregiam fortitudinem & fidem: nam & hæc in viro Nobili muneribus ab hoste, & magnis polliciationibus tentata fuit. Rectè igitur Dio Halicarnasseus. *Neque certamen seu prælium in bello, nec aliud quippiam maioris momenti, aut periculi in bello, vel pace, ante inuocatum Dei Numen est a Principe, vel à Duce tentandum* quod omnia secundum voluntatem illius, non verò ad arbitriũ nostrum fiant. Et iustitia quidem duce, bella suscipere Principes, & prudentia comite gerere possunt, at exitus illorum in fortunæ arbitrio, non in viribus, neque in calliditate consistit. Propterea veteri instituto Romani Duces, suscepta expeditione celebri, mox aliquid memorabile Romæ se facturos in honorem Deorum suorum solebant promittere: quemadmodum M. Furius Camillus, contra Faliscos & Capenates mouens, splendida Dijs Romæ sacrificia fecit, & si victor reuerteretur, Aedem se conditurum amplissimam vouit. Et victor

reuersus,

reuersus, non modo templum quod vouerat condidit, sed omnibus etiam quæ de præda & triumpho ipsi obtigerant, opibus illud locupletauit. Cumq. nonnulli obtinerentur Duces, animum Dijs consecrare, pecunias verò militibus Diuidere oportere dictitantes. Ego inquit vt homo vnicum à Dijs triumphum petij, ipsi verò, vt Dij, multos mihi dederunt: quamobrem iustum mihi videtur, vt si in promittendo parcus fui, in præstandis promissis largus sim. Vt enim ego gratias illis immortales pro multis, quæ mihi supra votum dederunt egi, sic longè ipsis grauissimum erit, quicquid vltra proximũ dedi. Id quod satis etiam nunc Hæretici ipsi intellexerũt, qui Catholicas nostras ceremonias aspernantur. Nam licet diuersarum inter se opinionum sint, nec quidquam, de bonis operibus ad implorãdum cælestem gratiam sentiant, Traiectum tamen aliasq; Brabantiæ vrbes sub Rege Hispaniarum oppugnaturi, ieiunia & preces triduanas in omnibus Cõfœderatis Prouincijs indixerant, priusquam in campum mouissent; reuersiq. victores, cum vbique passim, tum Hagæ præcipuè condignas Deo grates publicis supplicationibus edictis referebant. Quos simili Numinis conciliatu, paulò remotiore ætate Dux Albanus deuicerat; is Ludouici Nasso-

uij castra ad Gemingam in Frisia Oriẽtali aggressurus, iusserat Lopesium Figueroam periculi ac belli summam attentare, inuadereq. tormentorum hostilium suggestum (nam & situ, & ingenio ita munita Nassouij castra fuerant, vt infinitum planè exercitum contemnere tutò possent. Vnde miraculo similis ea victoria fuerat, Pij Quinti Pontificis precibus à Deo impetrata dicebatur) stratus ille cum sua cohorte humi, ad Deum preces primo fudit, Deiq. Matrem in auxilium euocauit, atque ita per cœnum ac paludes enisus, viam reliquis cohortibus Hispanicis aperuit, insignemque illam de Hæreticis victoriā peperit, ad quam humana vi comparandam non defuisse quòque victricem illā opem è cœlo solita Hispanorum pietas testatur. Verumenimuerò & ad priscam militiam in officio continendam, magnum erat momẽtum religio, priusquā Euangelij lux illuxisset Orbi, tum iuramentum quoque à militibus præstitum, cum in bellum ducerentur. Nam quicquid errassent, non tantùm ea quæ ab hominibus metuenda, sed etiam quæ à Dijs iratis extimescenda essent, ipsis ob oculos ponebantur; quæ quidem res, præsertim si Numina intermiscerentur, sæpius priscorum temporum Ducibus ad victoriam facilem viam aperuere.

Atque

Atque idem præstarent quoque hactenus, si religio cordi esset, atque obseruaretur: maximè si miles sacramento obstrictus, desisteret excoriare miseros agrestes, dedisceret spoliare Templa Deo dicata, Clerum non vexaret angarijs nó violaret virgines sacratas, non prædaretur in agris suis; sed stipendio contentus, spolijs viueret de hoste.

CAPVT VII.

De Apparatu Belli.

QVia non statim, vel cum iuxta causa sese offert, descendere licet in Martium hunc campum ideo deliberatione prius opus, eaq. lenta; postmodum apparatu, Virorum, Armorum Annonæ & Pecuniarum: tandem consilio prudéti, & occasione commoda. Nam scire debet Imperator omne bellum sumi facile, cæterum ægerrimè desinere nec in eiusdem potestate initium & finé esse. Iam autem finis belli iustus esse non potest, nisi cum illud suscipitur propriè propter tranquillitatem subditorum, aut tutelam sociorum nostrorũ. Sunt enim iniqua illa omnia bella, quibus ambitio & auaritia causæ; hoc est, profunda cupido imperij & diuitiarum: quod in magnis animis ingenijsq plerumque con-

tingit,quibus pulchrum videtur ex omni occaſione quærere triumphum. Quia igitur belli iidem ſicut & pacis ſua iura ſunt,iuſteq.ea non minùs quàm fortiter gerere oportet;ea propter inſuſcipiẽdo eo duo hæc ſerio obſeruanda ſunt; vt iniuſtitia omnis,& temeritas, ab eo abſint: quia & temere in acie verſari, & nulla iuſta habita cauſa, manu cũ hoſte cõfligere, immane quiddam & belluarũ ſimile eſt. Et propterea ſi ſapit Imperator,quidquid prȩter opinionem euenire in bello poteſt, priuſquam ingrediatur conſideret, *& tempeſtiuè militem exerceat, conſilium bellicum conſtituat, occaſioni ſit intentus,pacem cum alijs vicinis cõcludat,amicitias Principum potentiorum, & vrbium munitiorum ante bellum ſuſceptum maturè conciliet, exploratores in terram hoſtilem dimittat, ſeditiones & diſcordias inter aduerſarios concitet. Arma omnis generis, & machinas bellicas praparet,mœchanicos vndique ad ſe conuocet ingenioſos,pontes, naues,trabes,ligones, ſeras, catenas, reſtes, currus, equos, aurigas, inſtrumentaque vniuerſa bellica paret.* Com*meatum, pabulumque in horreis habeat, ſicq; diſponat vt facile ed caſtra ſua, ſiue terra, ſiue aqua conduci queat. Maxima verò vim pecuniam in ſtipendia, ſpeculatores, inq; varios euentus belli, tempeſtiuè colligat*: quia nuſquam minùs quàm in bello euentus reſponderet; & vt Liuius inquit, *ſimul*

par-

parta, ac sperata decora, vnius horæ fortuna euertere potest. Vt ergo profligatum exercitum, amissaque castra, subitò, priusquam hostis animum in te sumat, restaurare posis, omnia ad bellum necessaria, antequam arma moueas, præpara. Et hoc illud est, quod Cicero dicit. *Felix ciuitas, quæ tempore pacis prouidet bella*. Sed de his requisitis, paulò infra, singulis capitibus.

CAPVT VIII.

De Prauentione in Bello.

POstquam omnia necessaria paraueris ad bellum, habuerisq. iustam causam mouendi arma in hostem, *is praecipuus modus bellandi erit, habere inimicum longè a suis prouincijs, & non expectare eum domi suæ, sed præuenire priusquam ille instruxerit exercitum suum, & in suo regno eum oppugnare*. Ita fecit Carolus Sudermanus nostra ætate, qui factus à Sigismundo III. Poloniæ Rege in Suecia Gubernator, vt ausus est Regni diadema, modo illicito, capiti suo imponere, ita non exspectato in Suecia Sigismundo, qui Regnum sibi debitum minimè pateretur eripi à Patruo, magno animo in Liuoniam traiecit, & Sigismundum

nil minus,quam in Regno Poloniæ ſibi inferri bellum, cogitantem,imparatum aggreſſus eſt, & prouinciam occupauit vacuam præſidijs, ſecurá pacis, & prorſus inualidam ad reſiſtendum ſibi. Atque ita bellum trans mare gerens, Sueciæ Regno in pace fruebatur; ſicut deinceps & filius eius Guſtauus Adolphus, qui poſtquam intellexiſſet Polonos legē tuliſſe, vt ſit liberum Regi Sigiſmundo bellum in Sueciam parare, eòq. vel filiū ſuum, vel Ducem aliquem è portu Dantiſcano mittere; præoccupare ſtatuit, & belli ſedem in Pruſſiam tranſtulit, vt Suecia ſua ſecurè frueretur. Effecitq. præuentione iſta, vt & militem ex prouincijs noſtris,& annonam, & pecunias haberet, noſtriſq. rebus omnibus, contra nos in bello vteretur. Sed hoc idem faciebant quoque olim & Romani: obſeruantq. modo Turcæ; illi, edocti ſuo damno ab Annibale, qui in Italiam inſperatè per Alpes intrauerat: iſti, à Tamerlane Scytha, cui obuiam ad fines Armeniæ ire, indigna res videbatur, quod nimium ſuæ potētiæ fiderent Scytham poſſe maiorē illis exercitum habere. Cum autem præuenis aduerſariū tuum, & bellum in eius prouincias inferſ,hæc præcipua commoda aſſequeris. *Primo* reditibus eum priuas; quos inde habere poterat; nam vel diſſipantur in-

colæ

colæ inde ob metum belli, vel inclusi vrbibus sedent, nullum tamen Principi suo tributum iam soluunt, sed de parato spendere in proprios vsus tenentur, vt vitam solummodò seruent. *Secundo* priuas eum commeatu, quem tu inde pro tuis militibus habere poteris, tempestiuè omnia in vrbes conducendo. Ita fecerat Gustauus in Liuonia, dum nos bello Turcico occuparemur, & postea conuersi in eum debebamus commeatũ procul ex Lituania nostris militibus conducere, cum ille occupata prouincia vacua præsidio, commeatum omnem in vrbes comportasset. Cumque bellum deinceps inopinatò in Prussiam transtulisset nos similiter commeatum ex Polonia Vandalo secũdo demittere nostris exercitibus cogebamur. *Tertio* Præoccupata prouincia florem iuuẽtutis illius in militiam assumes, exaugesque exercitum tuum. *Quarto*. per incolas prouinciæ illius trahes ad te alios ex alijs prouincijs; præsertim si non sunt contenti regimine principis sui. Ita faciebat vbique Gustauus, cum & Polonos tarde consulentes, & Imperatorem moras nectentem semper præueniret bello, qui exiguas suas copias, ita auxerat flore Germaniæ, vt pro eo, duodecim Duces, diuersis in locis, bellum simul gererent. Quia & loca munitiora partim per pro-

ditionem, partim armis occupauerat; & vbi opus fuerat passus omnes maturè præcluserat atque muniuerat; & Regum populorumq. diuersorum potentiam in societaté belli attraxerat, more Genserici Regis Vandalarum, qui cum à Basilio Patritio fuisset profligatus, ne ei quid peius accidisset persuaserat Ostrogottis, Vissogottis, atque etiam Bulgaris, vt alijs à partibus vna secum Imperium Romanum inuaderet, cui deinceps tali societate per longum tempus grauis fuerat.

Itaque priusquam bellum aggrediaris, considerandæ tibi sunt causæ, quæ te ad id impellunt, vt præuenias: tum tuæ & aduersarij vires; quæ potissimum cõsistunt, tũ in amicitia & fœderibus aliorum Principum; tum in re pecuniaria, quę iuxta vetus verbũ, belli neruus est; Tum deniq; circumstantię attendendę sunt loci temporisq. vt nimirũ inquiras quomodo aditum tibi parare queas ad hostes, & quorum populorum beneuolentia; tum quanto tempore bellum sit duraturũ, ne quod Cleomeni Lacedęmoniorum, & Antigono Macedonũ Regibus accidit tibi eueniat, qui quod minus ad has circumstantias attenderunt, non tam hostem oppugnarunt, quam in se concitarunt, maxima cum suorũ strage & calamitate Quod ipsum acciderat quoque Guilielmo Orangio, qui ingẽti

cum

cum exercitu cõtra Hispanos in Germania collecto, ita inopinatò Mosam traiecerat propè Ruremũdam, quo Albanum preuenire posset ad Traiectum herenté, vt Albanus Burlamontium renunciantẽ transisse iam hostes, interrogauerit *Num putaret hostium aciem, phalangem auium esse, quæ Mosam transuolasset?* quia tamen in Brabantia nullius vrbis amicitiam sibi conciliauerat, nullos ex incolis ad belli societatem traxerat, subsistere idcirco haud poterat, & facile ab Albano vsq. in Galliam eiectus fuerat; cum quo iusto prelio decertare, licet maioribus copijs non audebat, eo quod causę suę non fideret. Tunc enim exercitui cõtra hostes socius bellorũ Deus est, cum ob iustá & licitá causam suscipiuntur: ipsiq; milites in adeũdis periculis promptiores erunt, cum manifestè scient equitatis ratione sumpta esse arma. Postquam enim perspexerint, se iniuriam non inferre, verùm illatam propulsare, nullius impietatis conscij absoluta cum virtute, excelsoque animo, militie sese vltrò dabunt. Ideoque quotquot arbitrantur, diuinum numen ijs non succensere, qui bellum iniustè mouent, vel solum ista persuasione, etsi nihil ab hostibus sceuũ seuumq. obtigerit, metu solliciti pauent semper ac formidant. Expertus hoc Gustauus cum Prussiã intrasset,

etſi nullum ibi militem Polonum eſſe ſciebat, ab omnibus attamen ſciſcitabatur, cum è nauibus exſcenderet, Num aliquo in loco ſint, aut in vicina ſcriberentur haſtati Poloni, quos vulgò Huſſaros dicimus. Idem milites ipſius. Quippè facile credebant belli euentum, etſi in præuentione, nequaquam ei felicem fore, à quo militat mala, & ambitioſa cauſa. Perſepè autem nonnulli arma mouent non mouenda, aut ira, odioue incenſi; aut proſperitatis alienæ inuidia inſtigati; communiſſimè autem cupiditatis cauſa. Verè Mithridates ſcripſerat Arſaci, apud Romanos vnam, & eam veterem cauſam bellandi eſſe, profundã cupidinem Imperij & diuitiarum; adeò, vt libidinem dominandi cauſam belli habeant, & maximam gloriam in maximo imperio putent. Et cum omnium armis impares forent, virtuti dolum coniunxerunt, vt Orbem poſſiderent. Eos igitur quos vel auctoritate, vel opibus præualere, vel ſeruitio promptiores eſſe notauerant, ſocios & amicos vocarunt, vt tam ſpecioſo nomine ijs imponerent, eorumq. opera in expugnandis alijs vterentur. Cum interim idem incumberet ſeruitutis iugum à ſolo tributorum onere exemptis, & ad Romanorum arbitrium, etiam in amiciſſimos arma vertere cogerentur. Sic in Italia pri-

primùm, poſtea in Gallia, Hiſpania, Græcia &c. ſocios aliquos & confœderatos habuere, quorum viribus vicinos illis populos, non tantùm expugnauere, ſed & expugnatos continuerunt in fide, cum in perpetua quaſi ſtatione, pro Romanis contra affines,& gentiles ſuos excubarent. Hocq. pacto armorum ſuorum iniuſtitiam cautè celabant, cum non effræni libidine imperandi, ſed enormi aliqua iniuria accenſi, bellum mouere viderentur, qui non in omnes ſæuirent promiſcuè, ſed in aliquos: illiq. quibus parcebant, facilè ſibi ſinerent perſuaderi, non tam ferro, quàm æquitate armari Romanos. Eodem aſtu vtebantur Ottomani, cum Bulgaros, Valachos, Moldauos, Hungaros atque Tranſyluanos ſub tutelam ſuam accepiſſent. Eodem quoque cæperat vti Guſtauus, cum Germaniam in libertatem diceret ſe velle aſſerere, & omnibus ciuitatibus liberis, quæ eum velut ſeruatorem ſuum rècipiebát, præſidia ſua imponeret, caſtella in coerctionem plebis vrbanæ erigeret, à confęderatis Pricipibus pignoris loco munitiores arces etiam minis & vi, extorqueret, pecuniam vaferrimus impoſtor emungeret, omnes autem præuentione opprimeret, ac celeritate inſperata. Non aduerterunt iſtud ſuum malum Hæretici temeritate & pertinacia in Cæſaré

occœcati, nisi tum cum ille perijsset, & Duces illius, omnia ab eo possessa, sua esse dixissent.

CAPVT IX.

De Praeparatione pecuniæ ad Bellum.

Apparatus belli vocatur, res necessariç ad omnem vsum belli, vti hęc sunt tria pręcipuè, Pecunia, Commeatus,& Arma. Nam de viris alio dicemus. Hęc igitur tria, nisi iam ante, & ex preparato habes, frustra cogites de bello: nam in ipso bello hęc parare incommodum sanè, aut serum. Imo odiosum, inquit Suada Belgica,& periculosum, quia violentia adhibetur in collationibus, maximè verò vectigalium & tributorũ. Iam autem vt homines sine neruis ambulare non possunt, ita nec bellum sine pecunijs vsquam progredi potest: hę spiritus vitales, hę animam illi dant, & pleresque belli res nonnisi consilio & vi pecuniarum confici scias; alias absque ipsis arma etiam ipsa inualida esse puta, Verè Thucydes & prudenter. *Bellum non est in armis maximè, sed in expensis, & sumptibus, quos efficacia arma redduntur. Itaque prouido Imperatori, antequam inchoetur bellũ de copijs expensisque sollicitas debet esse tractatus.* Alias, *aut bellum suscipere non oportet*

portet, inquit App. Claudius, *aut gerere pro dignitate, & perficere quàm primum oportet*. Et Philippo Macedoni oraculum datum erat. Omnia eum vincère posse si argenteis hastis pugnaret.

Bellum igitur orsurus Princeps, necesse est vt habeat pecuniam paratam, nec tum demnm tributa imponat atq; exactiones, cum iam hostis terram eius intrauerit: quia sic tarde accumulabit pecuniam, & vix poterit eam habere, armis vbique strepentibus. Siquidem tunc mercatura & negociatio omnis cessat, nulla tellonia fiût, nulla portiora soluuntur, nulla vestigalia imponuntur: & miseri prouinciales, tam à suis militibus qnam ab hoste oppressi, non habebunt vnde exactationes persoluant. Hinc neruos Imperij, inquit Dio, pecuniam esse clamat Vespasianus. quod, ne dissoluetur absque hiscenernis, Augustus Cæsar, vt scribit Suetonius, separatum habebat ærarium militare, vt perpetuò, ac sine difficultate sumptus ad tuendos limites suppeteret. Similiter Sigismundus I. Rex Polonię, assiduas excursiones barbarorum in Russię prouincias considerans, constituit ęrarium militare exprouentibus suis locumq. deputauit Rauę in Masouia, vt eą pecunia perpetuò in limitibus Regni miles excubaret, qui hodiedum durat, & stipendia

sua,

ſua, abſque alijs vectigalibus Reipublicæ, percipit. Turca quoque ſimilem in vſum habet ſeparatum ærarium, vt dum bellum inopinatè parte ab aliqua ingruit ſtatim ad reprimendum hoſtem ea pecunia militem ſubmittere poſsit, donec exacta maiore pecunia a ſubditis, maiórem quoque eò exercitum mittat. Nam qui paratam pecuniam non habet, tempus in illo perdit, & occaſionem victoriæ omittit; milites inobedientes habet, & rebus ferè infectis regreditur è bello, & aut pacem iniquis conditionibus impetrat, aut prouentus ſuos militibus inter ſe confœderatis oppignorat, aut denique ab aduerſario ſuo bello opprimitur.

Quia igitur neq; quies gentiũ ſine armis neq;armis ſine,ſtipẽdijs,neq; ſtipendia ſine tributis haberi poſsũt;ideo Princeps prouideat primo de pecunijs, antequã arma ſumet; & Dux ab eo exercitui præpoſitus tẽpeſtiuè eum ſolicitet de ſtipẽdijs & neceſſarijs ad bellũ,ne fortè ob aſſiduos defectus,& non exſoluta ſtipendia, militem ſeditioſum & inobedientẽ habeat, atque ita deſeratur ab illis, vti Georgius Brandeburgicus, qui regnante Auguſto in Polonia, exercitum in Pruſsiam duxerat, & poſtea vix decem ſuis comitantibus, Viſtula non ſeparata domum redierat: aut machinas, inſtrumen-

mentaq. belli non habens, inglorius ad Principem suum reuertetur, vt sæpiùs Bassis Turcarum accidit, qui ad terrorē solum modò sæpiùs contra nos, absque vllo apparatu belli mittuntur. Dum autem pecuniam habet, caueat ne eam in sumptus vanos expendat. sed in necessarios tantum; neque eam donet personis inutilibus, qui operam tantummodò suam verbis pollicentur, ne autem ipsa nihil præstant; sed ijs tantùm qui bello promouendo, aut iuuando sunt apti. Hinc Alexander Seuerus dicere solebat. *Malum pupillum esse Imperatorem, qui ex visceribus prouinciarum homines non necessarios, nec Reipublicæ vtiles pasceret* & Tiberius. *Aerarium si ambitione exhauserimus, per scelera replendum erit.* bello præsertim reposcente sumptus diuersos. Quod considerans Iacobus Triultius, peritissimus bellorum Dux, *tria requiri ad bellū,* dicebat. Primo. *pecuniam.* Secundo. *pecuniam.* Tertio. *pecuniam*, ad soluendum videlicet stipendia; ad comparandum instrumenta belli varia, & arma; ad soluendum explorationibus, cōductoribus, artificibus, Geometris, nautis, alijsq. vtilibus personis ad consequendam victoriam, & obtinendum finem belli. Quapropter non est confidendum in thesauro reposito, Sed omnibus ex partibus quærendum est a socijs & amicis subsidium

dium; quia quilibet thesaurus limitatus est, & exhauritur facile; expensa autem bellica non habent limitationẽ & finem Quare nisi te confœderati populi, ordinarij reditus, & facultates priuatorum asiduò iuuerint, sicut moris fuerat apud veteres Romanos; nunc verò apud Polonos, qui priuatis suis sumptibus maiorem ferè partem bellorum, quam publicum ęrarium conficiunt; exhaurietur citò quicquid longo tempore congregatum fuit, vti experientia, etiam in ordinatissimis Reispub. testis est.

CAPVT X.

De Apparatu commeatuum ad Bellum.

PRius est parare Bellum, quàm exercere, ineuit Quintilianus: & inter apparatus reliquos, primùm diximus curandã esse pecuniam, quæ est spiritus vitalis belli; deinde Annonam, sine qua nõ dicam vincere non est, sed nec viuere. Nam qui frumentum, necessariumque commeatum non pręparat, vincitur sine ferro. *Et reliquis casibus*, inquit idem Vegetius, *potest in tempore subueniri; pabulatio & annona in necessitatem non habent remedium, nisi ante condita*. Paranda igitur ea, & quidem in vsum duplicem. Militum, & Pręsidiorum illi, dum in agmine & castris

castris sunt, ne egeant, vt nuper accidit exercitibus Cæsareis in Burgundia, Gallicis in Brabantia, Polonicis in Valachia ad Chotimiam, & in Moscouia ad Smolenscum. Ista, vt aduersus moras obsidionis annuis copijs firmētur, & non faciant deditionem fame coacti. Vnde culpare libet hodiernam incuriam, quod & munitiones fortissimę non sint annona prouisę in confinijs pręsertim, & bello durāte: *& in castris passim*, vt inquit Lāpridius, *mendicitas ad omnē desperationē vocet armatos.*

In omni expeditione itaque curet Imperator, vt ei sufficiat victus, hostes frangat inopia, sic enim eum facillimè debellabit. Prudenter ideo Collignius Frācię Architalassus, in conscribendo exercitu, à ventre incipiendum esse, id est, de commeatu priùs prouidendum dicebat: quia *perdifficile est*, vt habet Plutarchus in Catone, *ventri verba facere, nam os habet, aures non habet*. Prius igitur quàm inchoauerit bellum Imperator, pabula & frumentum, cæterasque annonarias species, maturè pręparet, & in opportunis ad rem gerendam, ac munitissimis locis conseruet. Quas verò vrbes, aut munitiones putat posse ab hoste obsideri, in eis amplior semper modus, quàm sufficit, aggregetur. Frequenter enim necessitas geminatur, & obsidio sępè fit longior, quàm putatur.

Qua-

Quare monendi vrgendiq. sunt prouinciales, vt ante irruptionem hostium, seque & sua mœnibus condant, ne hostis quidpiam ad victum suum occupet, & commeatu prouisus circumsidere non desinat, quos fame sperat esse vincendos. Ita fecerat Stephanus Moldauiæ Palatinus, cum Baiazetes II. arma in eum mouisset, victum omnem in Syluas densissimas & rupes præruptas comportauerat, ne ab hostibus inueniri, aut capi possit; gramina autem omnia in campis incipiens à Danubio vsque ad Tyram igni consumpserat, vt Turcas pabulo priuare, qui maximè equitatu pollent. Atque ita barbari rebus infectis ad sua recesserant, quamuis numerosissimo cũ exercitu venissent in Valachiam, amissis pluribus de exercitu, qui cómeatum quęrentes vagabundi & dispersi, passim à Valachis occidebantur. Disciplinam etenim non potest seruare ieiunus exercitus, & vt Alexander Imperator dicebat. *Miles non timet, nisi vestitus, armatus, calceatus, & satur, & habens aliquid in zonula*. Galli quoque omnes segetes corruperant in cãpis, cum Carolo V. Imp. intrasset in Prouinciam, & sic Hispanos fame valde afflixerant. Vnde Xenophon inquit, *non minus est boni ducis prouidere de cõmeatu militibus, quam tempore prælij prudenter aciem disponere*. Et Alexander quidem

dem Magnus in aciebus disponendis fęlicissimus fuit, in facienda verò prouisione victualium, non item cautus erat: nam cum siti tutum penè exercitum in Susitana regione perdidisset, vix non amisit reliquum fame in India, ita vt de illo Curtius dicat: *Rex dolore simul ac pudore anxius, quia causa tantæ cladis ipse esset.* Igitur inter cætera, hyeme lignorũ & pabuli, æstate aquarum vitanda est difficultas: frumenti verò potus & salis, omniq; tempore necessitas declinanda. Sed præcipuè cauendum est Imperatori, ne aduersariorum dolo, atque periurijs decipiatur: prouincialium incauta simplicitas, dum aut inducias simulant, aut te in loca deserta deducunt, qui nullam tecum prouisionem annuariam habes. Iam autem frequentius conuentionum pacisq. simulatio credulis quam arma nocuerunt. Ideo Cosmus Medices videns dominium suum ita à natura montibus effecinctum, vt eò commeatus nõ possit importari, nisi à parte illa, quæ cum statu Ecclesiæ cõfinat, curabat semper sibi amicos Pontifices Romanos fieri, ne tempore belli rei frumentariæ penuria laboraret. Ne autem ab alijs partibus aliquis intrando caperet victualia, aut corrumperet cõmeatus subditorum illius, statuit, vt quilibet frumentum suum ad munitiones asseruatum inferret:

dit, seque à tergo similiter muniuit, ne à ferentibus suis suppetias vinceretur, benè sibi de commeatu & pabulo prouidit: & quamuis ducenta millia Gallorum à tergo eum oppugnassent, expugnari tamen nullo modo potuit; sed hos ferro, illos fame debellauit. Idem nuper Iberis accidit Turinum à Gallorum obsidione liberare cupientibus; & viceuersa Gallis Vercellam defendentibus. Quid enim refert habere omnium necessariorũ in bello & militis copiam, si panem non habeas? tum omnino, aùt expeditioné omittere debes, aut aduersario tuo deditioné facere. Quapropter Romani per prouincias hunc in casum, vbiq. locis commodis & munitis habebant promptuaria plena omni fruméto, carnibus, sale, & aceto; vnde vel nauibus, vel curribus subuehebant in castra, vel monitiones. Similiter faciebant in suo Regno Reges Peruani, licet pace fruerétur lógissima. Faciũt modò & Veneti, & Holládi, & omnes ferè ciuitates liberæ Imperio, sed præcipue Moscouitę.

CAPVT XI.

De Apparatu Armorum.

Tertia præparatio ad bellum necessaria est Armorum, vt nimirũ Armamen-

mentarium aliquod Princeps habeat, in quo ad certum numerũ peditum, equitumq. tela & arma aſſeruentur. Itemq. tormenta, machinæ, pontes, funes, puluis, & quæ talia inuadis viribus, hæc, aut prior ætas inuenit. Addo naues, & inſtrumentum omne nauticum, ſi regio eius maritima & portuoſa. Nam ſubitò iſta ægrè parantur: & ſemel parata, non ſolum in bellum valent, ſed ne ſit bellũ. Hinc Lampridius inquit. *Nemo prouocare audet, aut facere iniuriam ei regno aut populo, quem intelligit expeditum atque promptum ad vindicandum* Ergo qui deſiderat pacem, præparet bellum, iuxta illud Ciceronis, *Felix illa ciuitas, quæ tempore pacis prouidet bella*. Et Dux belli à Principe ſuo ad expeditionem aliquam deſignatus, imprimis curet, vt ſui milites armis, tàm offenſiuis, quam defenſiuis optimè ſint inſtructi: quæ Princeps tempeſtiuè præparet, & conſeruet in loco tali, aptè ædificato, vnde facile poſſit in omnes regni ſui partes deducere, grauiores præſertim machinas & inſtrumenta, quæ vel oppugnatio alicuius fortis loci, aut defenſio requirit: tum quæ terreſtri & nauali bello faciendo ſunt pernecesſaria. Nam tum temporis ea procurare, cum hoſtis contra te arma iam ſumpſerit, aut prouincias tuas intrauerit, eſt nimis tardè & periculoſum. Quapropter veteres

illi

illi Athenienses habebant armamentarium semper plenum bellicis instrumétis in portu Leonis, quo corrupta vsu dioturno arma, ad reficiendum remittebant, nouaq. statim per aquam Ducibus belli subministrabant, quotiescunq; necessitas exigebat. aut non sufficiebant armamentaria minutiora, in confinijs Imperij, aut prouinciæ illius, in qua bellum gerebatur, opportunè posita. Ita quoque Aegypti Reges, omnia bello necessaria instrumenta afferuabant in Alexandria. Reges Siciliæ, Syracusæ. Hispanus Barcellonæ. Turca Constantinopoli. Veneti in Candia. & Veronę, minutiora: principalissimum autem & ferè ad miraculum omnibus rebus instructissimum armamentarium habent Venetijs. Duces Saxoniæ, Dresdę. Et quęlibet ferè ciuitas in Germania, est benè prouisa de armis & munitionibus: inter quas vix non primatum habet ea in parte Dantiscum in Prusia, maximum numerum diuersorum artificum continens, qui breuitempore possent armare, vel maximum exercitum. Sed pręcipuè hac in re valent istæ duæ ciuitates Italię, Mediolanum & Neapolis; vbi tanta copia rerum omnium, & Materię armandorum militum, & tantus numerus artificium, vt in egra regna vix ea pręstare possent, quę istę duę ciuitates pauci-

cissi-

cissimis diebus pręstarent, si modò liberalitas in præmiando accessisset. Quare Liuius: *eò impendi laborem* (dicit) *ac periculum, vnde emolumentum atque honos speretur. Nil non aggressuros homines, si magna conatis, magna præmia proponantur.* Magnosq. ac ingeniosos homines fieri, magnis honoribus atque pręmijs, experientia toties docuit. Vnde & Imperator belli, si magnus fieri rebus gestis exoptat, magnos ingenio & animo ad se homines euocet, armaque prouideat tempestiuè; quæ vel in qualitate considerantur, pro vsu nimirum, & genere belli: vel in quantitate, quæ tanta sit, vt pro diuersis casibus & cladibus, identidem miles armari, & bellum renouari queat. Dedit exemplum nostro ętate Vrbanus VIII. qui in Vaticano armamentarium instructissimum erexit. Dedit & Vladislaus Rex Poloniæ qui Varsouiæ & Leopoli in Russiam noua armamentaria ęstificauit & armis matialisque repleuitt.

CAPVT XII.

De Apparatu Virorum.

PRinceps bellum moturus considerare debet, quali popdlo regnet, molli & delicato; an rudi, & ad bella geren-

da

da prompto. Nam etsi manifesto constet, omnibus in locis, & ignauos, & strenuos nasci, tamen & hoc negare non possumus, quod gens gentem præcedit, vel in fortitudine, vel in astu, cum ad prælia venitur: & plaga cæli non ad robur corporum tantùm, sed etiam animorum plurimum valet. Vnde Australes acutiores sũt ingenio, sed minùs audaces: Septentrionales cominùs cõgredi non abnuunt, sed minus prudentia in rebus bellicis pollent. Igitur Princeps quam aptissimos eligat, tempestiuè in armis exerceat, prudenter in classes distribuat, strenuos Duces & experientia bellica illustres præficiat & domesticum potiùs quàm mercenarium militem habeat. Ab his autem qui tyrones probant & deligunt, in omnibus quidem staturæ magnitudinem corporis robur, alacritatem animi, & agilitatem membrorum conuenit explorari, sed in quibusdam, linguarum peritia, litterarum cognitio, computandiq. vsus exigendus est, licet ad arma ferenda minus fuerint apti, vt alij speculatum ad hostes possent mitti; alij militarium numerorum, siue pecuniæ & rationum, curam diligentem habere; alij rem annonariam dispensare & in breuibus anotare; alij iudicijs preesse & animaduertere ne quis contra iustitiam prægrauetur in excubijs & an-

C ga-

garijs; aut alicui præſtetur immunitas contra leges militiæ. Quod totum mercenarijs committere, aligenigenis præſertim, non eſt ſecurum, melius præſtabunt ſubditi & naturales, ſi exercitentur. Et exercitantur quidem cum labore, pręcipuè in populo rudi, & apud quos vigentibus pacis officijs, procul haberat bellorum neceſſitas, tamen cum tempore, & diligentia omnia præueniunt ad ſuam perfectionem: omneq. opus difficile videtur antequam tentes, cæterum ſi exerçitati, & prudentes viri delectui proponantur, celeriter manus bellis apta poterit aggregari, & diligenter inſtitui, aptius & commodiùs quam ex mercenarijs. Sed nunc emunt militem, non legunt; propoſitaqne pecuniola conueniunt ad ſtrepitum tympani, ignoti inter ſe, inquit Lipſius ignorantesq. purgamenta vrbium ſuarum; quibus ob egeſtatem & flagitia, maxima peccandi neceſſitudo eſt: aſſueti latrocinijs, bellorum inſolentes: atque vt vno verbo cum Tacito abſoluam; *quorum lingua vena, manus rapaciſsimæ, gula immenſa, pedes fugaces, queq. honeſtè nominari non poſſunt, inhoneſtiſsima.* Aut ſi qui melioris notæ immixti, facilè abripiuntur, & velut abducuntur à reliqua illa fece.

Duo itaque genera militum ſcribenda cenſeo. Ordinarios & ſubdiarios. *Illos,* *qui*

qui assiduè & velut ex munere atque arte militent : quales fueruut longiones Romanorum dispositæ per confinia Imperij, in Pannonia aduersus Dacos & Sarmatas ; in Gallia Belgica aduersus Batauos & Cimbros; ad Rhenum, aduersos Germanos: ad Tygrim, aduersus Parthos,& pluribus alijs in locis. Tales quoque Polonia habentur, qui in finibus Regni contra excursiones Tartarorum, & Turcarum, perpetuis stipendijs aluntur, & qualibet æstate in castris sub tentorijs manent. *Istos, qui rarenter quique domi sint aliarum rerum*. Tales in statu Pontificio sunt, qui singulis annis lustrantur, & si qua necessitas ingruit, subsidio stipendiarijs mittuntur. Tales & in statu Veneto habentur, qui agros suos colunt & cum vis belli ingruit euocantur. In Polonia verò bello edicto, miles ad signa mercede euocatur, nobilitas verò totius Regni, stato tempore in suis prouincijs quisque armati coram Palatinis comparent, & si Reipub. desiderauerit faius, sequuntur Regem, quocunque iusserit. *Priores itaque* non multi scribantur, sed formentur assiduè armorum exercitio, disciplina castrorum, vsuque militiæ, vt sint velut inuicta quædam acies,& ipsa plerumque fama, bella profligent. Sic terrori habentur Ianitzari in Turcia, Nairi in Calecuto, & olim

fuerunt Mamaluchi in Aegypto, qui per delectum scribebantur, ex Cyrcasijs præcipuè aduecti, & à pueritia exercitati. Nunc Nairi meliores sunt Ianitzaris, quia in agris educantur, & omnes ferè sunt nobiles; isti verò in vrbe amœnissima, & ex plebe promiscua; & non iam ex Europęis atque Christianis tantùm vt olim, sed iam & ex Asiaticis & Africanis, & genere Musilmano. *Posteriores verò seu subsidiarios* vt imminente periculo prioribus illis citò in acie iungas: siue vt in præsidia distribuas oppidorum.

Vtriq; autẽ tàm Ordinarij quàm Subsidiarij, non passim profectò, aut temere oblati; in militiam sunt assumendi, sed qui ad laborem & pericula apti. Proinde si fortem & felicem vis militiam habere, seria tibi inquisitione erunt reijciẽdi aut capiẽdi; vti enim diximus, in omnibus locis & ignauos & strenuos cõtingit nasci, seligantur igitur cum iudicio, & exerceantur vtrique cum diligentia. Nam & populum Romanũ nulla alia rè videmus sibi Orbem subegisse terrarũ, nisi armorum exercitio, disciplina castrorum, & vsu militiæ: vnde & Gallorũ multitudinem, & Germanorum proceritatem corporum, & Hispanorum numerum & vires, & Aphrorum dolos atque diuitias, & Gręcorum denique artes & pru-

prudentiam deuicerunt, non alia sanè re, quàm bono ordine & laborioso conatu; hoc est, solertes tyrones eligendo, ius armorum edocendo, ad famē, sitim, calorē, algorem, variasq. iniurias cœli assuefaciendo, disciplinamque belli quotidiano exercitio roborãdo. Vt enim assiduò vsu armorū, nascitur insolentia militum, sic lõgo ocio & pace generatur socordia & abiectio animi; propterea & insolentes frœnabant laboribus castrẽsibus assiduis, & socordes acuebant ad prælia perpetua meditatione armorum. *Scientia siquidem rei bellicæ*, inquit Vegetius, *dimicandi nutrit audaciam: nemoq. facere metuit, quod se benè didicisse confidit.*

CAPVT XIII.

De Gerendo Bello.

NOtum sanè omnibus esse arbitror, eorũ qui in arte bellica excelluerũt, multos ex Europa, paucos ex Aphrica, pauciores ex Asia prodijsse. Asia habuit Ninum, Cyrum, Artaxerxẽ, Mithridatem, Ismaelem, Sophium, Tamerlanẽ; paucos præterea cum his componẽdos. Ex Aphrica (omissa antiquitate illa Aegyptiaca) prodierunt Iugurtha, Massinissa, Annibal, Muleasses, Serisus, & alij quot alij Carthaginẽsium Imperatores; qui tamen cum Europæis comparati

paucissimi occurrunt, præsertim qui scirent, & bellum gerere,& pugnare, quales in Europa plurimi sanè fuerunt : & si omnium adhuc eotum nomina constarent, Septentrionalium præsertim, quorum res gestas vetustas temporis obliuione sepeliuit, infinitus fuisset cathalogos in sola Sarmatia tantùm: quamuis non quilibet eorum censendus fuisset inter eos summates, qui prudenter simul & feliciter bella gesserunt.

Aliud enim est bellum facere, & aliud pugnare: Ad pugnam, & prælia facienda optimus erat Annibal,ad bellum gerendum Scipio Aphricanus. Namque Annibal in expeditione suscepta contra Romanos quatuor notabiles errores cōmisit. *Primum* quod obtenta apud Cannas victoria non iuerit recta Romam, sed per Apuliam,Abrutium, Calabriam, Samnites, aliasque Italiæ prouincias duxerit victorem exercitum Capuam. *Secundum errorem* commisit, quòd profligatis toties Romanis nescierit vti victoria, contra exhaustos, & animo ad desperationem inclinatos, & non obsederit vrbem, reiectus semel tempestatibus cœli ab oppugnatione illius. Vnde Varro scripsit ad Senatum Annibalem sedere ad Cannas in captiuorum precijs,præ laque alia æstimanda;victoriam nec victoris animo, nec magni Ducis more

more metientem; & vt Florus dicit. *Cum victoria posset vti, frui maluit.* *Tertium errorem commisit*, quòd cum tantam acquisiuisset rebus gestis gloriam & famam, nihil aliud ageret, quàm tempus consumeret, in expugnatione vnius Casilini, minimè considerans, quod multa bella impetu valida, per tædia ac moras euanuere. Et sic ille cum tempore Romanos effecit animos & fortes, qui iam abiecto & desperato, vti diximus, animo fuerant, & viribus attritis resistere non poterant. *Quartum denique errorem commisit.* quòd præter intentionem suam, necessitate coactus, in aciem aliquoties prodierit contra M. Marcellum. Titum Sempronium, & Claudium Neronem, à quibus profligatus fuit, nesciens discernere, qualis fuerit miles ipsius, delicijs Capuanis corruptus, & qualis Romanorum assiduo exercitio, & labore instructus. *Iam autem ille*, inquit Vegetius, *difficile vincitur, qui verè scit de suis, & aduersarij copijs iudicare.* Vnde victus à Scipione dixit: *Non prælio modò se, sed bello victum: nec spem salutis alibi, quam in pace impetranda esse.*

Qui igitur bellum gerere cupit, caueat diligenter, ne à tergo, ab alio vicino inuadatur. Ne omnes sumptus belli ipse sustineat, sed iuuetur à confœderatis. Ne militem & annonam totam

ex hoſtilibus habeat. Ne tempus ocio perdat,ſed cōtinuò bellum promoueat. Ne vires in expugnatione minùs vtiliū caſtellorum conſumat,ſed loca principaliora petat. Ne coactus dimicet ſed aduerſarium ſuum neceſsitate conſtringat. Ne diu bellum trahat, vt ſumptui parcere poſsit, & hoſtes continui vexationibus efficiat bellicoſos. Ne temere cō. fligat, ſed priùs cognita aduerſariorum natura: Nam perinde vt hoſtem validū deprehendet, ſic bellum geret, ſi enim inferiorem, maturabit; ſi verò ſuperiorem, moram interponet; quod præcipuum Ducis munus eſſe abundè oſtendit Scipio Amiratus. Maximè autem videat,vt omnibus rebus ad bellum neceſſar,js benè inſtructus procedat ne in ipſo deinde progreſſu deficiat. Hinc Iuſtinus, laudando hac in parte Philippum Regem, dicit. *Cui maxime opes erant, inſtrumenta bellorum*. Sed his, ciuitates etiā nonnullæ modò, nemini Principes ipſi, qui bellum gerere poſſent, aut prudenter ſcirent, vix à toto ſæculis parem Guſtauo nominabunt, qui & pecunia aliena, & milite non ſuo, & annona ex hoſtico prouiſa bella tot annis geſsit, in dies ditiorem Sueciam ſuam præda Germanica faciens, nunquam de ſuo in militem quidquam e argiens. Quod totum ſanè prudenti conſilio efficiebat.
vnde

vnde nos quoque de hoc, capite se. quenti agamus.

CAPVT XIV.

De Consilio Bellico.

PEriculo atque negotijs compertum est, ingenium in bello plurimum posse; magnosque Duces plura consilio, quàm vi perfecisse. *Nam sine consilio*, inquit Suaca Belgica, *omnes apparatus fumus, omnesq. viri & milites, fumus*. Ideo Cæsar definijt, *Non minus esse Imperatoris consilio superare, quam gladio*. Et Carthaginenses in crucem tolli Imperatores iubebāt, qui sine consilio, etsi alioquin prospero & felici euentu rem bellicam administrassent. Etenim existimabant, nec falsò, non tam numeroso exercitu, quàm multitudine consiliorum bellica rem administrari. Quæ tamen facultas inuentu perarra est in vna eademque persona, quòd *difficillimum sit*, inquit Salustius, vt quis *prælio sit strenuus, & bonus consilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet*. Quo aspectu Fabius dixit. *Bono Imperatori haud magni momenti fortunam esse: mentem rationemq. dominari.* Præcipua itaq; ars & vtilitas Ducis est, vt adhibitis ex vniuerso exercitu sciētibus

 belli,

belli, & ſapientibus viris, de ſuis & hoſtium copijs ſæpiùs tractet (& quàm plurimum notet) omni adulatione ſummota; vtrum maiorem numerum pugnatorum ipſe, an hoſtes habeant: vtrum ipſius, an aduerſariorum homines, magis armati ſint & muniti. Qui magis excitati: qui in neceſſitatibus fortiores. Vtra pars equites, vtra pedites habeat meliores. Qui plures loricas, aut toraces ferreos induerint: qui vtiliores equos adduxerint. trum loca in quibus pugnandum eſt, inimicis an nobis, videantur commoda: nam ſi equitatu gaudemus, campos optare debemus: ſi pedite, loca eligere anguſta, foſsis, paludibus, vel arboribus impedita, & aliquoties montuoſa: cui magis victus abundet, quam deſit. Quia fames, vt dici ur, intrinſecus pugnat; & vincit ſæpiùs ſine ferro. Debet itaque qui res magnas tentat, adhibita in conſilium ratione, nullis affectibus corrupta, aut præiudicijs occupata, omnia momenta benè conſiderare, & vires partium accuratè noſſe, ne errorem committat, qui ſera & inutili pœnitentia emendari non poteſt.

Inprimis autem conſiderabit, vtrum protrahi neceſſitatem expediat, vt faciunt Hiſpani, an celerius dimicari, vt exoptant Galli. Siquidem nonnulli populi exoptant expeditionem citò poſſe

fini-

finiri, vt nostri Poloni: nonnulli volunt bellum longo tempore durare, vt Inferiores Germani. Nonnulli dilata expeditione in longum, penuria macerantur, vt Turcæ, qui nullos currus secum habent & commeatus, nisi quod dorsis Camellorum aut equorum attulerint; cum tamen ordinariè numerosissimos exercitus habere soleant. Nonnulli pluuijs, & frigiditate aeris inficiuntur, vt Germani. Nonnulli desiderio suorum reuocantur ad propria, vt Angli; aut nihil magnum facientes, per despérationem abire compelluntur, vt Hungari. Plurimique labore fracti & tædio, expeditiones suas deserunt, etiam fortissimis ex populi collecti; plurimi patriam suam producunt; plurimique sese hostibus dedunt. quia *aduersis rebus rarior fides est, & nudari incipit, qui copiosus aduenerat.*

Item pertinet nosse, qualis ipse aduersarius, vel eius comites optimatesq. sint, vtrum temerarij an cauti; an audaces, an timidi, & scientes artem bellicam, an ex vsu temere pugnantes: quæ gentes cum his fortes, quæ ignauæ pugnauerint. Nostra auxilia cuius fidei, qualiumque sint virium: quos illius copiæ animos, quos habeat noster exercitus; quæ pars sibi magis victoriam promittat. Eiusmodi enim cogitationibus

virtus augetur, aut frangitur; desperantibus autem crescit audacia adhortatione Ducis: etsi nihil ipse timere videatur, cresc t animus, si ex insidijs, vel occasione aliquid fortiter fecerit, si hostibus aduersæ res cæperint euenire; si vel infirmiores, aut minus armatos ex inimicis potuerit superare. Hinc Q. Curtius de Alexandro Magno scripsit, quod ille sine consilio Ducum suorum nil prospere gesserit, præsertim sine consilio Ducum suorum nil prospere gesserit, præsertim sine consilio Parmenionis, de quo ita dicit, *Mult.. sine Rege prosperè, Rex sine illo, nihil magnæ rei gesserat.* Et Probus scribendo de Xerxe dixit, *victus est magis consilio Them stoclis, quam armis Græciæ.* Et de Epaminunda, *vnus homo pluris fuit, quam vniuersa ciuitas.*

Consilio autem facto Imperator, sententiam semper sequatur moderatiorem & quæ plurium sententijs comprobatur, nó quæ temerariè & ab vno proponitur. Et ideo L. Paulus, Imperatorem senem moribus dicebat esse oportere, significãs moderatiora sequenda consilia: quod enim facilius commodiusq. probatur in prælijs, id admitteee securius præsertim si à pluribus peritis comprobetur. Sententia enim absque adstipulatore solitaria, molimine proprio facilè labitur, ac deerrat; quæ verò consultorum cautionibus

bus comprobatur, tutò ipsa constituitur. Sed neque adeo incertus, aut inops consilij Imperator sit, vt ipse sibi incredulus vsquequaque diffidat: nec tam pertinaciter arrogans, vt à nemine meliora promi posse existimet. Nam necessarium est, aut eum, qui cæterorum omnium consilium fidem semper habet, suis nunquam, multa sæpè inutilia peragere, aut qui neminem, vnum præter se, audit, sæpe numero multa quoque peccare.

Et quia nulla consilia in bello meliora sunt, quàm illa quæ ignorauerit aduersarius antequam facias; ideo tutissimum in expeditionibus creditur, faciēda nesciri. Ob hoc veteres Minotauri signum in legionibus habuerunt, vt quemadmodum ille, in intimo, & secretissimo labyrintho abditus perhibetur, ita Ducis consilium semper esset occultum. Vnde legimus apud Fossardum, boni iudicij scriptorem, Anglorum morem antiquitus fuisse, vt in expeditionem ituri, prius solemni sese adstringerent Consiliarij iuramento, nemini suscipiendi itineris cogitationem detegere. Quod institutum & laudabile fuit, & idoneum quod cæteræ postea nationes imitarentur. Nam sicut qui cuniculos facit, vt arcem aliquam inuadat, si id non in secreto facit, nihil effi-

efficiet, nam statim hostis obuiabit: ita & in vniuersa expeditione belli, si non secreto consilia tua habes, facilè conatus tuos omnes aduersarius subuertet, aut præueniet. Ideò Antigonus Rex Asiæ, quæsitus à filio suo Demetrio quando moturus esset exercitum, cum indignatione respondit, *aut fortè putas te non posse audire sonum tubæ quando signum dabitur?* Et Metellus Macedonicus quæsitus ab amico, quomodo bellum Hispanicum esset peracturus, respondit, *si indusium meum istud sciret statim comburerem illud*. Idem responderat Petrus Rex Aragoniæ, Martino IV. Pontifici, quęrenti, quemnam ob finem pararet classem? qua deinde ille Siciliam occupauerat, Gallis ex ea eiectis. Propterea Chilo dicebat, tria esse difficilia Principatum administranti. Iniurias sufferre. Tempora benè disponere, & Secretum conseruare; quia consiliarij, secretarij, & legati in aulis plurimi sunt, qui non omnes sciunt secretum tenere. Plora itaque in summa fortuna auspicijs & consilijs, quàm telis & manibus geruntur: & propterea felicius bella sua perficiebant Lacedæmonij, quàm Athenienses, Veneti, quàm Florentini, Hispani, quàm Galli. Portogallenses quàm Mauri; & Angli, quàm Scoti.

Sunt autem belli consilia duplicia.

Recta,

Recta, & *Obliqua*, vt docet Lipsius. Illa quæ planam & militarem viam ineunt Hæc, quæ occultam, & fraudium atque astus semita grassantur. Prioris generis sunt. Occasio. Fama. Exploratio. Mora celeritas. Prodigia. Locorum consideratio, Acierum instructio, Ducis alacritas, & alia plurima, de quibus loco suo & ordine singulis capitibus agemus. Posterioris verò generis sunt Stratagemata omnia, quorum vis propriè in arte solertiaq. posita proficit, tam vbi cauendus, quàm vbi opprimendus est hostis, de quo specialiter libro sexto agemus. Hinc verò id ipsum tantùm, quod antea diximus inculcamus, in omnibus scilicet istis debere Imperatorem arcana habere sua consilia. Nam siue noctu, siue interdiu progredi velit, oppidum nimirum vel vrbem, vel arcem, vel viarum transitus occupaturus, vel aliud quidpiam facturus, ni si celeriter, inscijsq. hostibus id faciat, irritum ac vanum fore prouidebit. Nemini igitur ante patefaciat, quò, aut cuius rei causa copias ducat. Nisi tamen Ducibus quibusdam indicandum id esse existimet. Sed cum primùm ijs locis appropinquare se viderit, rerumq. gerendarum occasio imminebit, tum quod agendum erit, hortetur ac demonstret, vt celeriter illud, breuiq. temporis momento

mento perficiat. Nam simul ac ordinum ductores audiuerint, cæteri deinceps rescire poterunt. Demens autem ac vanus ille est, priusquam necesse sit, negotiorum arcana cum multitudine communicat. Quia tum præcipuè temporis scelerati quidam ad hostes malitiosè transeunt, quod ab illis, proditionis gratia, honores & præmia se adepturos sperant. Nec fieri potest, qui bellum, & seruis, & liberis, multas hinc inde transfugiendi præbeat occasiones, Hinc Iulij Cæsaris mos & consuetudo erat, tabellas signatas dare, vt in tempore ijs perlectis locum certum peterent vniuersi. A quo more non abhorret factum illud Hamilcaris Pœnorum Ducis, qui vt in Siciliam inopinatus appelleret, non pronunciauit quò proficisceretur, sed tabellas in quibus scriptum erat, quam partem peti vellet, signatas gubernatoribus tradidit, præcepitque ne quis legeret, nisi vi tempestatis à cursu Prætoriæ nauis abductus esset. Similiter quoque P. Scipio, si quam ciuitatem obsessurus esset, aliamue militarem expeditionem suscepturus, cunctos propositi sui finem volebat celatos, dum tempus esset destinata exequi, vel propalari. Eum nunc inter alios diligentissimè imitantur Henricus Nassouius Batauici exercitus Dux; quod & frater

eius

eius olim Mauricius, & eius aduersarius Marchio Spinola faciebat.

CAPVT XV.

De Occasione captanda in Bello.

OCcasionis captandæ ratio, non tantùm in progressu belli obseruanda est, sed etiem in ipsa susceptione belli; quæ quidem vt legitima sit, hæc tria maximè requirit, Auctorem, Causam, Finem, quæ nihilominus occasioni seruire poterunt, quamuis iustitiam omnino postulent. Nam finis belli iustus esse non potest, nisi cum illud suscipitur propriè propter tranquillitatem subditorũ, aut tutelam sociorum, qui si violantur ab aduersario tuo maximè tuendi erunt, etiam cum ille bellum nolit, modò tù occasionem opportunam habeas, vti nimirum vicini Turcarum, licet habeant cum illis fœdus perpetuum, aut ad certum tempus conclusum, possunt ex tali opportunitate rumpere illud & vti occasione oblata, cum ille scilicet implicatus bellis Persicis pro consuetudine sua soleat Christianos Principes, leui aliqua incursione in dominium, ipsorum facta ad terrorem vexare, vt scilicet credant eum felicem cum Persis progressum habere, & ita esse potentem, vt etiam, pluri-

pluribus in locis simul possit bellum inferre. Qua propter, ne eiusmodi occasionem, dum ille à Persis grauiter premitur, nec de lege Machometana, veteriq. sua consuetudine, duobus in locis bellũ gerere permittitur, aliquis Christianus Princeps omittat, licet subditis illius, non ab ipso Turca quidem, sed ab eius vasallo aliquo turbati fuerint, poterit bellum ipsi Turcæ, per indirectum quidem, illum ipsum Vasallum inuadendo prius, eo fine inferre vt subditos suos, aut socios ab iniurijs barbari reddat securos, & quietos. Quandam legitimus belli Auctor debeat esse ipse Princeps, non aliquis ex Proceribus illius: *Nec enim cuilibet sanè* (inquit Lipsius,) *fas aperire belli istius portas, sed ordo naturalis mortalium paci accomodatus hoc poscit, vt suscipiendi belli auctoritas atque consilium penes Principes sit*. Tamen, cum vel coniuentia, vel negligentia, vel etiam iussu aut suasu Principis minitiores isti Dynastæ, bellum occipiunt, & dant causas rumpendæ pacis, illo quasi inscio; videntur esse legitimæ rationes, vt tu Principi ipsi, tanquam auctori belli & turbationum, bellum tali ex occasione denuncies, & habita opportunitate eum inuadas, cum parte ab alia distractus fuerit. Ita fecit Turca, & Poloniæ toti bellum intulit, quod aliqui nobi-

nobiles priuata auctoritate Valachiam turbassent, quamuis legitimam causam inferendi non habuisset, quòd nimirum nos etiam à Scythis Præcopensibus, illo sciente, & iubente fuerimus vexati, qui tamen arma in ipsum non moueremus. Causa autem belli iusta, est Defensio imprimis, cum vi vis illata defenditur. *Hoc enim & ratio doctis,* (inquit Cicero) *& necessitas barbaris, & mos gentibus, & feris natura ipsa præscripsit, vt omnem semper vim, quacunque ope possent, à corpore, à capite, à vita sua propulsarent.* Hæc autem defensio est duplex. Propria & aliena. *Propria est* cum vim à te tuisq. arces, & libertatẽ, religionẽ, patriam, parentesq. armis tegis. *Aliena* iterum duplex, cum aut socijs, aut ab oppressis iniuriam propulsas. Hinc D. Ambrosius *Fortitudo quæ per bella tuetur à barbaris patriam, vel defendit infirmos, vel à latronibus socios, plena iustitia est.* Sed est & inuasio quoque iusta, ac licita causa capiendi arma, sed non omnis. Illa tantùm, cum lacessitus iniuria res tuas repetis; idque cum ea conditione, vt ex formula veteri, prius mittas clarigatum, id est, res raptas clare repetitum, quia in eum, qui iure agere & satisfacere paratus est, nefas bellum sumere, tanquam in iniurium. At si abnuit, & res retinet, quid est quod contra vim sine vi fieri possit? Hinc Li-
uius,

uius, *Iustum bellum, quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla nisi armis relinquitur spes*. Sed reuera hodie qui bellum gerunt, si legitima causa destituantur, prætexto aliquo verisimili sua facta excusant. & Turcis ius in orbem vniuersum dedit Machometes, Hispanis in Indias & Nauarram, Pontifex, Suecis in Germaniam zelus oppressæ religionis Luteranæ; alijs aliæ causæ, sed occasio maximè, cum videret res Imperij domestico tumultu implicatas esse.

Occasio siquidem in bellis amplius solet iuuare; quàm virtus; prȩsertim si captatur ex opportunitate. Vnde pulchrè Liuius, *puncto sæpè temporis maximarum rerum momenta verti*, dicit; quia nulla res maioris est momenti in rebus peragendi, quam certa & determinata temporis periodus, quàm opportunitatem vocamus. Hinc Probus, Epaminundam laudans dicit, *Temporibus sapienter vtens*, id est, qui sciebat occasionem opportunè in rebus peragendis capere, sicut, & Philippus Alexandri pater; qui cum videret ciuitates Græciæ esse inter se discordes, bellum contra eas mouit, & possedit cum astutia, omnes iuuando modò hanc modò illam, contra eius aduersarios, & vnamquamque deinde debellatam subijciendo suæ potestati. Ita & Amurates I. cui vidisset Principes

Græ-

Græciæ cum suo Imperatore bellum gerere, subsidia vtriusque dabat; & postea totam Græciam eius successores occuparunt, seseque Bizantij Imperatores fecerunt. Iidem Hungaris deinceps bellum intulerunt, cum Proceres inter se discordes animaduertissent, & Regnum occuparunt. Cumq. temporibus Iulij II. Christiani Principes contra Venetos arma confœderata sumpbisent, Baiazetes II. inuadendæ Italiæ occasionem opportunam videns, miserat ad Venetos, offerendo eis suam protectionem & subsidia, vt sic intraret in prouinciam aliquam Italiæ, firmareque possessionem paulatim posset, prudens ille Senatus, quid barbarus intenderet maturè præuidens, acceptare noluit, sed in diuino auxilio spem ponens, receptas sibi possessiones in Lombardia facilè recuperauit. Guillelmus quoqne Orangius ab Albano toto Belgio cum exercitu suo eiectus, Iterum scripto in Germania milite in pronincias intrauit, imminens occasioni, cum Albanus molesta tributorum exactione, seueritate nimia, populorum animos à se ab alienasset; easq. belli faces intulit Belgio, quæ tot annorum spatio nullis vrbium concidentium ruinis opprimi, nullisq. cruoris extingui fluminibus possunt. Vnde apud Dionem affirmat Cicero, plura negotia occasio-

num

num opportunitate, quàm viribus feliciter expediri. Quare, *qui ad præclara adſpirat, tu agnoſcendis ſagax, patiens in expectandis, & diligens in arripiendis occaſionibus eſſe debet*. Quas quia intelligunt Turcæ, & Hiſpani, tot ſibi populos tot prouincias ſubiecere, nunquam tam potens futuri, ſi opportunitatem oblatam non fuiſſent amplexi.

Occaſionem itaque in inferendo bello prætermittere non decet; vel ſi omiſeris, alia aliqua ratione compenſare ſtude. Sed in bello ſuſcepto iam & cœpto, ſi omiſeris, grauiſsimum damnum perſenties, quia ibi iam non licet ocioſum & ſocordem eſſe. Occaſionem verò aliquando aut hoſtis, aut tua induſtria tibi exhibet. multi ſiquidem dum flumina traijcerent, ab hoſte ad omnia intento, deleti fuere, qui diuiſam fluminibus alteram partem facile oppreſsit. Sic Cæſar olim Heluetiorum magnam partem deleuit, quod ea flumine à reliquis copijs diſcerneretur. Sic noſtris temporibus ChodKieuicius, Manſueldium Ducem, pro Cyrolo Sudermano militantem in tranſitu Dunæ oppreſsit cępitque ipſum. Multi præterea dum incautius excubias agerent in caſtris ſuis occiſi Multi profligati, dum ſine ordine cum exercitu procederent. Multi celeritate præuenti, aut diſcordia deleti, aut aliqua
alia

alia ex occasione superati fuerunt. Et Q. Metellus Cos. in Sicilia bellum gerens aduersus Hasdrubalem, ob eius ingentem exercitum, & centum triginta elephantos intentior, diffidentia simulata, intra Panormum copias tenuit, fossamque ingentis magnitudinis ante se duxit: conspecto deinde exercitu Hasdrubalis, qui in prima acie elephantos habuit, præcepit hastitis, tela in beluas iacerent protinusque se intra munimenta reciperent: ea ludificatione rectores elephantorum concitati, in ipsam fossam elephantos egerunt; quo vt primum illaqueati sunt, partim magnitudine telorum confecti, partim retro in suos acti totam aciem turbauerunt. Tunc Metellus, hanc operiens occasionem, cum totu exercitu erupit, agressus à latere Pœnos cecidit, ipsisque vt elephantis potitus est. Publius quoque Scipio in Lydia: cum die ac nocte imbre continuo vexatum exercitum Antiochij videret, nec homines tantùm aut equos deficere, verum arcus quoque madentibus neruis inhabiles factos, exhortatus est fratrem, vt postero quamuis religioso die committeretur prælium; quam sententiam ex tali occasione, secuta victoria est. Hinc rectè Polibius, *valet in omnibus humanis rebus & polict occasio, sed maximè in bellicis. Itaque armatus in-*

tenta.

tentatiſque ſis, vt neque tui occaſioni neque ſuam hoſti des: id enim eſt vir Ducis, non deeſſe fortunæ prbenti ſ, & ta caſu flectere ad conſilium. Sciebat benè Q. Fabius Maximus, qui L. dicebat, intentus ſis ad omnem occ nem, & omnia non properanti clara taque erunt; feſtinatio improuida caca. Eius itaque exemplo ſuperic ſæculo, intenti ad opportunitatem præcipui Italiæ Duces, Proſper Colu Franciſcus Maria Primus Dux Vrbi Ferdinandus Toletanus Dux Alba qui nuſquam ad prælium deſcende niſi captata de hoſte occaſione; & a potius vincendo, quàm viribus; quia olim non obſeruabat Pomp nimium fidens potentiæ & fortunæ ideo ſuperatus fuit à Cæſare, qui in ptandis occaſionibus diligentiſsimu rat. Vnde de Suetonio Paulino Ta ſcribit, *cunctator natura, vt cui cauta conſilia cum ratione, quàm proſpera ex placerent*, quia in omnia occaſione dentia adhibenda eſt Imperatori, n præceps conſilium, aut temerariun ctum. Ideo quid etiam mora in valeat, videamus.

C A

CAPVT XVI.

De Mora facienda in Bello.

NOn ſemper celerius factum in bellis probatur, interdum cunctatione viciſſe Duces legimus: & Auguſtus Cæſar nihil minùs in perfecto Duce, quàm feſtinationem temeritatemque conuenire arbitrabatur. Q. verò Fabius Cunctator appellatus, tam conſtantis animi fuit, vt ſuum imperium minui per vanitatem populi maluit, quàm ſecunda fama, malè rem gerere. Hinc Probus laudans Iſicratem dicit. *Nuſquam culpa malè rem geſſit: ſemper conſilio vicit.* Et Tacitus, *Potentiam cautis, quàm acrioribus conſilijs tutius haberi.* Tutius ſiquidem bella longanimitate quàm impetu peraguntur: quia longanimitas conſumit vires aduerſarij cum tempore & occaſione, impetus verò ſubiacet dominio fauentis vel aduerſantis fortunæ. *Sola itaque ſcelera impetu, bona conſilia mora valeſcunt.* Præſertim cum aduerſarius numero te nimium ſuperat, moram prudenter adhibe, & prælium caue, nam vel commeatus ei, vel pecunia deficiet; vel ſeditio, (vt in multitudine fieri aſſolet) vel contagio caſtra illius inuadet, vel denique tempeſtates, properanſque hyems, ad propria eum re-

uocabunt; tu interim vteris occaſione & opportunitate. Quam ne perdas, opus, eſt vt ab alterius conſilio non dependeas; nam ſi vel procraſtinatione negligenti, vel expectatione reſolutionis à Principe tuo, tempus commodum omittes & occaſionem elabi patieris, fruſtra fortunam tuam incuſabis. Vnde manuſtrenuus ille Marchio Sauoranus dictitabat. *Duci interdicta decernendi facultate, anſam illi vt vincatur dari; at vt hoſtem vincat ac ſuperet, omnino tolli.* Ideo Fabius Maximus in expeditione contra Hannibalem, Senatum Populumq; Romanum monuit per literas, vt ducem aliquem aduerſus hoſtem adeo potentem bello præficerent cui liberam pro re nata imperandi, decertandiq; poteſtatem darent. cuius conſilio tum acquieuiſſe Senatum Liuius auctor eſt. Ita quoque Heluidius Priſcus apud Tacitum, cum legione mittitur, *rebus turbidis pro tempore vt conſuleret.* Et Tiberius Cæſar Druſum bello in Panonia præfecit *nullis certis mandatis, ex re conſulturum.* Tum apud nos quoque Stephanus Rex Zamoſcium in Moſcouia, nullis aſtrictum mandatis copijs præpoſuit. cæterum ille ipſe ex Præfectis legionum, qui ætate, ordine, ac vſu rei militaris cæteros antecedebant, poſitis caſtris ad Pleſcouiam delegit, ad quos de ſecretioribus quibuſque ac grauioribus

bus

bus rebus referret; præsertim, quid ipsi beneficij, temporis progressu, vel sperandum, vel amittendum in illa obsidione fuerat; siquidem milites sæpissimè bellum in longiùs protractum fastidiunt, laboribusq. consumpti signa tandem deserunt. Moram igitur prudentem Imperator in bello faciat, sed non ob socordiam suam, aut penuriam rerum ad bellum pertinentium; sic etenim aut coactus oblatam occasionem amitteret, aut imprudens commodum tempus ad res gerendas, inaniter consumeret. Vt Marchio Sanctacrucius commisit, Batauis. Traiectum expugnantibus. Qui dum chartis lusorijs tempus impenderet necessarium, illi interim aliquot muniitiones ceperunt.

CAPVT XVII.

De Prodigijs in Bello.

OLim Imperatores ad bella auspicato procedebant, prodigijsq; è cælo territi Interriti interdum ab expeditionibus supersedebant. Et Romani sanè, teste Isidoro, omne bellum tali ceremonia auspicabantur. Imperator ad campum Martium progressus, erigebat in præsentia suorum militum colossum, & versus prouinciam hostilem, hastam

stans penes colossum proijciebat, quæ terræ infixa, si recta stetit, Martem belli dubium designabat: si verò inclinabatur versus hostes, cladem Romanis præsagiebat, si denique versus vrbem aut colossum inclinabatur, Romanis victoriam promittebat. De Atheniensium verò præsagijs, Capitolinus scribit, quod bello edicto, duos homines armatos concurrere inter se iubebant, publicè in foro, quorum vnus Atheniensium nomen & speciem præferebat, alter aduersariorum cum quibus bellum gerẽdum erat. vter vtri gladium eripuit, & lucta eum superauit, ille parti suæ victoriam præsagiebat. Et hoc ante expeditionem susceptam faciebant; in ipso autem progressu belli, & ante pugnam generalem hostiarum exta religiosè ipsi Duces inspiciebant, & quidam obseruabant inde omnia belli & prælij, quidam contemnebant. Melius autem illis vtrisque isti faciebant, qui licet horum nihil crederent pro sua prudentia, & magnanimitate, omnes tamen cohortium ductores ad extorum inspectionem aduocabant, vt ipsi deindè militibus suis animos adderent, ac renunciarẽt Dijs iuuantibus, ac volentibus prælium iniri. Quia milites multo audaciores & alacriores esse solent, cum pericula subire se existimãt Dijs auctoribus; ac singuli quasi victoriam

riam certo adepturi, & signa & imperia pro virili parte obseruant.

Nobis Christianis, Haruspicum & Ariolorum vanæ prædictiones, & ritus pro ridiculo habendi sunt; hoc est inspectio in extis, in certis figuris, scripturis, imaginibus, speculis ceris, igne, aqua, libellis, notis, signis, characteribus, & lineamentis manus: quòd in his plerumque sit incantatio, & pactum cũ malis ingenijs implicitum: aut vana & superstitiosa obseruatio; quibus vt plurimum lethalis peccati nexu homines obligantur. Et Ericus Rex Suetiæ, his mirificè irretitus, tandem post tot victorias manus Ostauis euadere nequiuit. Melius Constantinus Magnus, dequo ita Optatus Mileuitanus scribit, *Auspicato hostiles turmas detenebat, priùs enim cor Zelo honoris diuini, deinde pectus lorica obarmabat*. In Deo itaque Imperator confidat, & à pietate, gloriaque Numinis auspicetur bellum; quem tamen nolim omnino contemptorem esse prodigiorum & fortuitorum. Nam *amat benignitas Numinis*, inquit Ammianus, seu quod merentur homines, seu quod tangitur eorum affectione, his quoque rationibus prodere, quæ impédent. Sic nostra ætate Cracouiæ vidimus Tartaris in Russiam incurrentibus vsque ad præmissam Duce Kantimiro,

efficiet, nam statim hostis obuiabit: ita & in vniuersa expeditione belli, si non secreto consilia tua habes, facilè conatus tuos omnes aduersarius subuertet, aut præueniet. Ideò Antigonus Rex Asiæ, quæsitus à filio suo Demetrio quando moturus esset exercitum, cum indignatione respondit, *aut forte putas te non posse audire sonum tubæ quando signum dabitur?* Et Metellus Macedonicus quæsitus ab amico, quomodo bellum Hispanicum esset peracturus, respondit, *si indusium meum istud sciret statim comburerem illud*. Idem responderat Petrus Rex Aragoniæ, Martino IV. Pontifici, quærenti, quemnam ob finem pararet classem? quâ deinde ille Siciliam occupauerat, Gallis ex ea eiectis. Propterea Chilo dicebat, tria esse difficilia Principatum administranti. Iniurias sufferre. Tempora benè disponere, & Secretum conseruare; quia consiliarij, secretarij, & legati in aulis plurimi sunt, qui non omnes sciunt secretum tenere. Plura itaque in summa fortuna auspicijs & consilijs, quàm telis & manibus geruntur: & propterea felicius bella sua perficiebant Lacedæmonij, quàm Athenienses, Veneti, quàm Florentini, Hispani, quàm Galli. Portogallenses quàm Mauri; & Angli, quàm Scoti.

Sunt autem belli consilia duplicia.

Recta,

Recta, *& Obliqua*, vt docet Lipsius. Illa quæ planam & militarem viam ineunt Hæc, quæ occultam, & fraudium atque astus semita grassantur. Prioris generis sunt. Occasio. Fama. Exploratio. Mora celeritas. Prodigia. Locorum consideratio, Acierum instructio, Ducis alacritas, & alia plurima, de quibus loco suo & ordine singulis capitibus agemus. Posterioris verò generis sunt Strategemata omnia, quorum vis propriè in arte solertiaq. posita proficit, tam vbi cauendus, quàm vbi opprimendus est hostis, de quo specialiter libro sexto agemus. Hinc verò id ipsum tantùm, quod antea diximus inculcamus, in omnibus scilicet istis debere Imperatorem arcana habere sua consilia. Nam siue noctu, siue interdiu progredi velit, oppidum nimirum vel vrbem, vel arcem, vel viarum transitus occupaturus, vel aliud quidpiam facturus, ni si celeriter, inscijsq. hostibus id faciat, irritum ac vanum fore prouidebit. Nemini igitur ante patefaciat, quò, aut cuius rei causa copias ducat. Nisi tamen Ducibus quibusdiam indicandum id esse existimet. Sed cum primùm ijs locis appropinquare se viderit, rerumq. gerendarum occasio imminebit, tum quod agendum erit, hortetur ac demonstret, vt celeriter illud, breuiq. temporis momento

mento perficiat. Nam simul ac ordinum ductores audiuerint, cæteri deinceps rescire poterunt. Demens autem ac vanus ille est, priusquam necesse sit, negotiorum arcana cum multitudine communicat. Quia tum præcipuè temporis scelerati quidam ad hostes malitiosè transeunt, quod ab illis, proditionis gratia, honores & præmia se adepturos sperant. Nec fieri potest, qui bellum, & seruis, & liberis, multas hinc inde transfugiendi præbeat occasiones, Hinc Iulij Cæsaris mos & consuetudo erat, tabellas signatas dare, vt in tempore ijs perlectis locum certum peterent vniuersi. A quo more non abhorret factum illud Hamilcaris Pœnorum Ducis, qui vt in Siciliam inopinatus appelleret, non pronunciauit quò proficisceretur, sed tabellas in quibus scriptum erat, quam partem peti vellet, signatas gubernatoribus tradidit, præcepitque ne quis legeret, nisi vi tempestatis à cursu Prætoriæ nauis abductus esset. Similiter quoque P.Scipio, si quam ciuitatem obsessurus esset, aliamue militarem expeditionem suscepturus, cunctos propositi sui finem volebat celatos, dum tempus esset destinata exequi, vel propalari. Eum nunc inter alios diligentissimè imitantur Henricus Nassouius Batauici exercitus Dux; quod & frater

eius

eius olim Mauricius,& eius aduersarius Marchio Spinola faciebat.

CAPVT XV.

De Occasione captanda in Bello.

OCcasionis captandæ ratio, non tantùm in progressu belli obseruanda est, sed etiam in ipsa susceptione belli; quæ quidem vt legitima sit, hæc tria maximè requirit, Auctorem, Causam, Finem, quæ nihilominus occasioni seruire poterunt, quamuis iustitiam omnino postulent. Nam finis belli iustus esse non potest, nisi cum illud suscipitur propriè propter tranquillitatem subditorũ, aut tutelam sociorum, qui si violantur ab aduersario tuo maximè tuendi erunt. etiam cum ille bellum nolit, modò tu occasionem opportunam habeas, vti nimirum vicini Turcarum, licet habeant cum illis fœdus perpetuum, aut ad certum tempus conclusum, possunt ex tali opportunitate rumpere illud & vti occasione oblata, cum ille scilicet implicatus bellis Persicis pro consuetudine sua soleat Christianos Principes, leui aliqua incursione in dominium, ipsorum facta ad terrorem vexare, vt scilicet credant eum felicem cum Persis progressum habere, & ita esse potentem, vt etiam,

pluri

pluribus in locis ſimul poſſit bellum i
ferre. Qua propter, ne eiuſmodi occ
ſionem, dum ille à Perſis grauiter pr
mitur, nec de lege Machometana, v
teriq. ſua conſuetudine, duobus in loc
bellū gerere permittitur, aliquis Chr
ſtianus Princeps omittat, licet ſubdi
illius, non ab ipſo Turca quidem, ſed
eius vaſallo aliquo turbati fuerint, p
terit bellum ipſi Turcæ, per indirectu
quidem, illum ipſum Vaſallum inu
dendo prius, eo fine inferre vt ſubdit
ſuos, aut ſocios ab iniurijs barbari re
dat ſecuros, & quietos. Quandam
gitimus belli Auctor debeat eſſe ipſ
Princeps, non aliquis ex Proceribus
lius: *Nec enim cuilibet fane* (inquit Li
ſius,) *fas aperire belli iſtas portas, ſed o*
naturalis mortalium paci accomodatus
poſcit, vt ſuſcipiendi belli auctoritas at
conſilium penes Principes ſit. Tamen, cu
vel coniuentia, vel negligentia,
etiam iuſſu aut ſuaſu Principis minit
res iſti Dynaſtæ, bellum occipiunt,
dant cauſas rumpendæ pacis, illo qu
inſcio; videntur eſſe legitimæ ration
vt tu Principi ipſi, tanquam auctori b
li & turbationum, bellum tali ex oc
ſione denuncies, & habita opportu
rate eum inuadas, cum parte ab ali
diſtractus fuerit. Ita fecit Turca, & P
loniæ, toti bellum intulit, quod ali

nobi

nobiles priuata auctoritate Valachiam turbassent, quamuis legitimam causam inferendi non habuisset, quòd nimirum nos etiam à Scythis Præcopensibus, illo sciente, & iubente fuerimus vexati, qui tamen arma in ipsum non moueremus. Causa autem belli iusta, est Defensio imprimis, cum vi vis illata defenditur. *Hoc enim & ratio doctis,* (inquit Cicero) *& necessitas barbaris, & mos gentibus, & feris natura ipsa præscripsit, vt omnem semper vim, quacunque ope possent, à corpore, à capite, à vita sua propulsarent.* Hæc autem defensio est duplex. Propria & aliena. *Propria est* cum vim à te tuisq. arces, & libertatē, religionē, patriam, parentesq. armis tegis. *Aliena* iterum duplex, cum aut socijs, aut ab oppressis iniuriam propulsas. Hinc D. Ambrosius *Fortitudo quæ per bella tuetur à barbaris patriam, vel defendit infirmos, vel à latronibus socios, plena iustitia est.* Sed est & inuasio quoque iusta, ac licita causa capiendi arma, sed non omnis. Illa tantùm, cum lacessitus iniuria res tuas repetis; idque cum ea conditione, vt ex formula veteri, prius mittas clarigatum, id est, res raptas clare repetitum, quia in eum, qui iure agere & satisfacere paratus est, nefas bellum sumere, tanquam in iniurium. At si abnuit, & res retinet, quid est quod contra vim sine vi fieri possit? Hinc Li-

uius, *Iustum bellum, quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla nisi armis relinquitur spes*. Sed reuera hodie qui bellum gerunt, si illegitima causa destituantur, prætexto aliquo verisimili sua facta excusant. & Turcis iusin orbem vniuersum dedit Machometes, Hispanis in Indias & Nauarram, Pontifex, Suecis in Germaniam zelus oppressæ religionis Luteranæ; alijs aliæ causæ, sed occasio maximè, cum videret res Imperij domestico tumultu implicatas esse.

Occasio siquidem in bellis amplius solet iuuare; quàm virtus; presertim si captatur ex opportunitate. Vnde pulchrè Liuius, *puncto sæpè temporis maximarum rerum momenta verti*, dicit; quia nulla res maioris est momenti in rebus peragendi, quam certa & determinata temporis periodus, quàm opportunitatem vocamus. Hinc Probus, Epaminundam laudans dicit, *Temporibus sapienter vtens*, id est, qui soiebat occasionem opportunè in rebus peragendis capere, sicut, & Philippus Alexandri pater; qui cum videret ciuitates Græciæ esse inter se discordes, bellum contra eas mouit, & possedit cum astutia, omnes iuuando modò hanc modò illam, contra eius aduersarios, & vnamquamque deinde debellatam subijciendo suæ potestati. Ita & Amurates I. cui vidisset Principes

Græ-

Græciæ cum suo Imperatore bellum gerere, subsidia vtriusque dabat; & postea totam Græciam eius successores occuparunt, seseque Bizantij Imperatores fecerunt. Iidem Hungaris deinceps bellum intulerunt, cum Proceres inter se discordes animaduertissent, & Regnum occuparunt. Cumq. temporibus Iulij II. Christiani Principes contra Venetos arma confœderata sumpbisent, Baiazetes II. inuadendæ Italiæ occasionem opportunam videns, miserat ad Venetos, offerendo eis suam protectionem & subsidia, vt sic intraret in prouinciam aliquam Italiæ, firmareque possessionem paulatim posset, prudens ille Senatus, quid barbarus intenderet maturè præuidens, acceptare noluit, sed in diuino auxilio spem ponens, receptas sibi possessiones in Lombardia facilè recuperauit. Guillelmus quoqne Orangius ab Albano toto Belgio cum exercitu suo eiectus, iterum scripto in Germania milite in proincias intrauit, imminens occasioni, cum Albanus molesta tributorum exactione, seueritate nimia, populorum animos à se ab alienasset; easq. belli faces intulit Belgio, quæ tot annorum spatio nullis vrbium concidentium ruinis opprimi, nullisq. cruoris extingui flu-minibus possunt. Vnde apud Dionem affirmat Cicero, plura negotia occasio-

num

num opportunitate, quàm viribus feliciter expediri. Quare, *qui ad præclara adſpirat, in agnoſcendis ſagax, patiens in expectandis, & diligens in arripiendis occaſionibus eſſe debet*. Quas quia intelligunt Turcæ, & Hiſpani, tot ſibi populos tot prouincias ſnbiecere, nunquam tam potens futuri, ſi opportunitatem oblatam non fuiſſent amplexi.

Occaſionem itaque in inſerendo bello prætermittere non decet; vel ſi omiſeris, alia aliqua ratione compenſare ſtude. Sed in bello ſuſcepto iam & cœpto, ſi omiſeris, grauiſsimum damnum perſenties, quia ibi iam non licet ocioſum & ſocordem eſſe. Occaſionem verò aliquando aut hoſtis, aut tua induſtria tibi exhibet. multi ſiquidem dum flumina traijcerent, ab hoſte ad omnia intento, deleti fuere, qui diuiſam fluminibus alteram partem facile oppreſsit. Sic Cæſar olim Heluetiorum magnam partem deleuit, quod ea flumine à reliquis copijs diſcerneretur. Sic noſtris temporibus ChodKieuicius, Manſueldium Ducem, pro Cvrolo Suderſmano militantem in tranſitu Dunæ oppreſsit cępitque ipſum. Multi præterea dum incautius excubias agerent in caſtris ſuis occiſi. Multi profligati, dum ſine ordine cum exercitu procederent. Multi celeritate præuenti, aut diſcordia deleti, aut aliqua

alia

alia ex occasione superati fuerunt. Et Q. Metellus Cos. in Sicilia bellum gerens aduersus Hasdrubalem, ob eius ingentem exercitum, & centum triginta elephantos intentior, diffidentia simulata, intra Panormum copias tenuit, fossamque ingentis magnitudinis ante se duxit: conspecto deinde exercitu Hasdrubalis, qui in prima acie elephantos habuit, præcepit hastitis, tela in beluas iacerent protinusque se intra munimenta reciperent: ea ludificatione rectores elephantorum concitati, in ipsam fossam elephantos egerunt; quo vt primum illaqueati sunt, partim magnitudine telorum confecti, partim retro in suos acti totam aciem turbauerunt. Tunc Metellus, hanc operiens occasionem, cum totu exercitu erupit, agressus à latere Pœnos cecidit, ipsisque vt elephantis potitus est. Publius quoque Scipio in Lydia: cum die ac nocte imbre continuo vexatum exercitum Antiochij videret, nec homines tantùm aut equos deficere, verum arcus quoque madentibus neruis inhabiles factos, exhortatus est fratrem, vt postero quamuis religioso die committeretur prælium; quam sententiam ex tali occasione, secuta victoria est. Hinc rectè Polibius, *valet in omnibus humanis rebus & polit occasio, sed maximè in bellicis. Itaque armatus intenta.*

tentatiſque ſis, vt neque tui occaſioni deſis, neque ſuam hoſti des: id enim eſt viri, & Ducis, non deeſſe fortunæ præbenti ſe, & oblata caſu flectere ad conſilium. Sciebat hoc benè Q.Fabius Maximus, qui L.Paolo dicebat, intentus ſis ad omnem occaſionem, & omnia non properanti clara certaque erunt; feſtinatio improuida eſt & cæca. Eius itaque exemplo ſuperiore ſæculo, intenti ad opportunitatem fuere præcipui Italiæ Duces, Proſper Columna, Franciſcus Maria Primus Dux Vrbini, & Ferdinandus Toletanus Dux Albanus, qui nuſquam ad prælium deſcenderunt, niſi captata de hoſte occaſione; & arte potius vincendo, quàm viribus; quod quia olim non obſeruabat Pompeius, nimium fidens potentiæ & fortunæ ſuæ, ideo ſuperatus fuit à Cæſare, qui in captandis occaſionibus diligentiſsimus fuerat. Vnde de Suetonio Paulino Tacitus ſcribit, *cunctator natura, vt cui cauta potiùs conſilia cum ratione, quàm proſpera ex cauſa placerent*, quia in omnia occaſione prudentia adhibenda eſt Imperatori, non præceps conſilium, aut temerarium factum. Ideo quid etiam mora in bellis valeat, videamus.

CA-

CAPVT XVI.

De Mora facienda in Bello.

NOn semper celerius factum in bellis probatur, interdum cunctatione vicisse Duces legimus: & Augustus Cæsar nihil minùs in perfecto Duce, quàm festinationem temeritatemque conuenire arbitrabatur. Q. verò Fabius Cunctator appellatus, tam constantis animi fuit, vt suum imperium minui per vanitatem populi maluit, quàm secunda fama, malè rem gerere. Hinc Probus laudans Ificratem dicit. *Nusquam culpa malè rem gessit: semper consilio vicit*. Et Tacitus, *Potentiam cautis, quàm acrioribus consilijs tutius haberi*. Tutius siquidem bella longanimitate quàm impetu peraguntur: quia longanimitas consumit vires aduersarij cum tempore & occasione, impetus verò subiacet dominio fauentis vel aduersantis fortunæ. *Sola itaque scelera impetu, bona consilia mora valescunt*. Præsertim cum aduersarius numero te nimium superat, moram prudenter adhibe, & prælium caue, nam vel commeatus ei, vel pecunia deficiet; vel seditio, (vt in multitudine fieri assolet) vel contagio castra illius inuadet, vel denique tempestates, properansque hyems, ad propria eum reuoca-

uocabunt; tu interim vteris occaſio
& opportunitate. Quam ne perdas,o
eſt vt ab alterius conſilio non depen
nam ſi vel procraſtinatione neglige
vel expectatione reſolutionis à Prin
tuo,tempus commodum omittes &
ſionem elabi patieris, fruſtra fortuna
tuam incuſabis. Vnde manuſtrenuus
Marchio Sauoranus dictitabat. *Duci*
dicta decernendi facultate, anſam illi vt
catur dari; at vt hoſtem vincas ac ſup
omnino tolli. Ideo Fabius Maximus
expeditione contra Hannibalem, Se
tum Populumq; Romanum monuit
literas, vt ducem aliquem aduerſus
ſtem adeo potentem bello præficer
cui liberam pro re nata imperandi,
certandiq; poteſtatem darent. cuius
ſilio tum acquieuiſſe Senatum Liu
auctor eſt. Ita quoque Heluidius Pri
apud Tacitum, cum legione mitti
rebus turbidis pro tempore vt conſuleret.
Tiberius Cæſar Druſum bello in Pa
nia præfecit *nullis certis mandatis, ex*
conſulturum. Tum apud nos quoqu
Stephanus Rex Zamoſcium in Mo
uia, nullis aſtrictum mandatis co
præpoſuit.cæterum ille ipſe ex Præfe
legionum, qui ætate, ordine, ac vſu
militaris cæteros antecedebant, po
caſtris ad Pleſcouiam delegit, ad q
de ſecretioribus quibuſque ac graui
bu

bus rebus referret; præsertim, quid ipsi beneficij, temporis progressu, vel sperandum, vel amittendum in illa obsidione fuerat; siquidem milites sæpissimè bellum in longiùs protractum fastidiunt, laboribusq. consumpti signa tandem deserunt. Moram igitur prudentem Imperator in bello faciat, sed non ob socordiam suam, aut penuriam rerum ad bellum pertinentium; sic etenim aut coactus oblatam occasionem amitteret, aut imprudens commodum tempus ad res gerendas, inaniter consumeret. Vt Marchio Sanctacrucius commisit, Batauis. Traiectum expugnantibus. Qui dum chartis lusorijs tempus impenderet necessarium, illi interim aliquot muniones ceperunt.

CAPVT XVII.

De Prodigijs in Bello.

OLim Imperatores ad bella auspicato procedebant, prodigijsq; è cælo territi interdum ab expeditionibus supersedebant. Et Romani sanè, teste Isidoro, omne bellum tali ceremonia auspicabantur. Imperator ad campum Martium progressus, erigebat in præsentia suorum militum colossum, & versus prouinciam hostilem, hastam

ftans penes colossum proijciebat, quæ terræ infixa, si recta stetit, Martem belli dubium designabat: si verò inclinabatur versus hostes, cladem Romanis præsagiebat, si denique versus vrbem aut colossum inclinabatur, Romanis victoriam promittebat. De Atheniensium verò præsagijs, Capitolinus scribit, quod bello edicto, duos homines armatos concurrere inter se iubebant, publicè in foro, quorum vnus Atheniensium nomen & speciem præferebat, alter aduersariorum cum quibus bellum gerēdum erat. vter vtri gladium eripuit, & lucta eum superauit, ille parti suæ victoriam præsagiebat. Et hoc ante expeditionem susceptam faciebant; in ipso autem progressu belli, & ante pugnam generalem hostiarum exta religiosè ipsi Duces inspiciebant, & quidam obseruabant inde omnia belli & prælij, quidam contemnebant. Melius autem illis vtrisque isti faciebant, qui licet horum nihil crederent pro sua prudentia, & magnanimitate, omnes tamen cohortium ductores ad extorum inspectionem aduocabant, vt ipsi deindè militibus suis animos adderent, ac renunciarēt Dijs iuuantibus, ac volentibus prælium iniri. Quia milites multo audaciores & alacriores esse solent, cum pericula subire se existimāt Dijs auctoribus; ac singuli quasi victoriam

riam certo adepturi, & signa & imperia pro virili parte obseruant.

Nobis Christianis, Haruspicum & Ariolorum vanæprædictiones, & ritus pro ridiculo habendi sunt; hoc est inspectio in extis, in certis figuris, scripturis, imaginibus, speculis ceris, igne, aqua, libellis, notis, signis, characteribus, & lineamentis manus: quòd in his plerumque sit incantatio, & pactum cũ malis ingenijs implicitum: aut vana & superstitiosa obseruatio; quibus vt plurimum lethalis peccati nexu homines obligantur. Et Ericus Rex Suetiæ, his mirificè irretitus, tandem post tot victorias manus Ostauis euadere nequiuit. Melius Constantinus Magnus, de quo ita Optatus Mileuitanus scribit, *Auspicato hostiles turmas desenerebat, priùs enim cor Zelo honoris diuini, deinde pectus lorica obarmabat*. In Deo itaque Imperator confidat, & à pietate, gloriaque Numinis auspicetur bellum; quem tamen nolim omnino contemptorem esse prodigiorum & fortuitorum. Nam *amat benignitas Numinis*, inquit Ammianus, seu quod merentur homines, seu quod tangitur eorum affectione, his quoque rationibus prodere, quæ impédent. Sic nostra ætate Cracouiæ vidimus Tartaris in Russiam incurrentibus vsque ad præmissam Duce Kantimiro,

ſpecies barbarorum cum pharetris & ſagittis in equis, quibus vulgus circa horam noctis primam in cœlo conſpectis, ſtatim è Scythia imminere periculum proclamauit. Similiter ante irruptionem Guſtaui in Pruſſiam, viſa fuerunt Dantiſci ſpectra de noctu in cœlo, à Septentrione venientia, ſpecie nauiū armatarum, globos quaſi ignitos euomentium in prouinciam, & ſtatim rumor populi Suecos per mare venturos iudicauit.

Haud ſpernenda igitur videntur cœlo terraq; prodigia, & fulminum monitus & futurorum præſagia, læta, triſtitia, ambigua, manifeſta; in quæ Imperator modicè inquirat, & ſine ſuperſtitione. Fortunaq; belli non tentanda ſi periculum prodigia minentur; quinimò ſubſiſtere atque expectare ſatius erit, ſi luctuoſæ calamitates imminere videantur. Ita fecit Murates Othomanidarum Sultanus Anno 1594. cum die 2. Ianuarij Coſtantinopoli egrederetur, vt exercitum ſuum, quem aduerſus Chriſtianos coegerat, luſtraret: repentina ſiquidem exorta fuerat tempeſtas, quæ tentoria & currus, viros & equos proſternebat, cui vix vllus obſiſtere potuit. In illo ventorum turbine cruces cęlitus in veſtimenta Turcarum deciderunt plurimæ, quibus Sultanus viſis vehementer

menter conturbatus extimuit, & totum exercitum Constantinopolim reduxit, Christianis interim per Germaniam & Hungariam supplicationibus peragentibus.

Fortasse & somniorũ habẽda est quędã ratio. Nã instantibus curis, agitant sæpè per somnium species imminentiũ rerum; siue illas ægritudo, siue diuinatio animi præsagiẽris accersit. Ottocarus Bohemię Rex, cũ Rodulpho Romanorũ Rege prælio congressurus vidit in visu noctis, quod plurima in capite cornua gestaret, quæ omnia præter vnum radicitus sibi sunt euulsa. Igitur non multo post Ottocarus à suis militibus in pugna proditus, & ad mortem vulneratus, quod prælio abstinere monitus noluisset, occubuit. Cazimirus verò Monachus Poloniæ Princeps, cum Iazygibus & Lituanis conflicturus, vidit per somnium speciem S. Michaelis Archãgeli, victoriam sibi pollicentis de hostibus. Narrauit somnium militibus in crastinum, & animauit eos, victoriaq; obtenta templum Lublini in arce, in honorem S. Michaelis erexit. Boleslaus verò Chrobrius in obsidione vrbis Chiouiensis longo tempore defatigatus, tãdem gladium in somnijs ab Angelo ad excidium vrbis porrectum, accepit, & militibus pro concione monstrauit, qui

hodiedum in thesauro Regni Poloniæ asseruatur; etsi fractus ab eodē illo Rege tempore oppugnationis, cum portam vrbis, quæ aurea vocabatur, effracturus, illo gladio exeinderet.

Sollicitos quoque habebat veterum Duces, si vel sagitta è cœlo in agmen decidisset; vel Solis, Lunæue lumen deficeret, si terra quateretur, si Dux equo excideret: si lupus in castra veniret, & id genus alia, quæ multi mali hominis loco erant, tantumq ipsi metum incutiebant, vt ita affectum in prælium producere summi discriminis fuerit, Dlugossus de Casimiro Rege scribit, quod dum in Bohemiam contra Vratislaum Ducem castra moueret, Tribunus eius quidam, nomine Miezobia aquilam nigram supra caput Regis volitantem conspicatus, dum varij varium inde futuri belli omen coniectarentur, præ cæteris respondit. Si Aquilam hác, ò Rex, sagitta transfigam, habebis prosperæ victoriæ signum, si verò non occidero eam, signum cladis tui exercitus. Atq; sic arcu extensō caudā Aquilę tetigit, quæ nihilominus integra auolauit, Ergò inquit, ò Rex nonomnes inimicos tuos interficies sed dissipabis eos, sicut istas pennas ego. Excepit omen Cazimirus, & euentu rem comprobante militi ad insignia illius gentilicia,

licia, sagittam cum pennis Aquilæ adiunxit.

Igitur obseruabit Imperator, vt si mobiles militum animos, vel augurijs aliquibus vel portentis moueri animaduerterit, vt istiusmodi omina omnia ad priscorum morem in lætiorem partem interprætetur, quamuis illorum opinione sinistri quid portendere videantur, sed vel ex causis naturalibus proficisci persuadeat, vel è re sua accidisse dicat. Prout Cæsar fecit, cum in Africam traiecisset, atque è naui exiliens pronus cecidisset. Teneo te Africa, dixit eaque ratione militum animos casu eo non mediocriter consternatos, restituit. Epaminundas quoque, cum ei auguria obiecta fuissent, quorum alterum victoriam portendebat alterum cladem; animaduertissetque animos multorum in suspenso esse ac metu, diuersorum auguriorum obiectu, indicta concione, ea sic interprætatus est, vt si obsequentes Præfectis suis se præberent, alacriq: animo hostes incesserent: lætum illis augurium dari; sin aliter triste & funestum. Ita magnus vir rem ambiguam incertamq; optimam in partem interpretando, animos suorum sinistro augurio perculsos erexit. seq; præsenti periculo liberauit. Quamuis itaque huius sæculi homines ab isto molestiæ

genere propemodum immunes sunt; scire attamen debemus, quod dum aut pestem pro peccatis nostris, aut tempestatem aliquam aut cladem in bello immissurus est Deus, nunc monstris præmonet, vt à sceleribus consurgamus; nunc per ostenta declarat, vt iram illius placare contendamus. Exemplo hoc manifestissimo, Bembus in Historia Veneta declarat, qui bello Ferrariensi durante, dicit terram Venetijs tremuisse motu tam vehementi, vt Senatus præter morem, nulla lege lata dilaberetur ex Palatio; parietisq. ruina tectorum intercipi metuentes, tumultuosè se foras truderent. Cadebant autem è summis Curiæ, templiq. Marcij parietibus pinnæ, ac signa marmorea, quæ in ijs antiquitus posita prominebant: turresque templorũ nutare cacuminibus & commoueri prospiciebantur, & æs campbnum in plerisque earum, maximè autem in ea turri, quæ in foro est, spõtè insonuit; pleręq; etiam vitium fecerunt; & aqua Vrbanis in alueis altè excitata contremuit; domusque non vna cum incolentium interitu, & fanorum frequentes parietes ruinam traxerunt: mulieresq; prægnantes permultę timore perterrefactę abortum fecerunt, mortueq; sunt. Postridie igitur eius diei Deo O.M. supplicationes in vrbe tres dies fieri, & ne quid

quid pręter panem & aquam, ad vescẽdum omnes puberes sumerent, ab Antonio Contareno Patriarcha Venetorũ consultis Patribus indictum. Atque ita omnes ferè magnę & memorabiles in rebus humanis mutationes, aliquanto antea, aut vno, aut pluribus illustribus ac notabilibus signis diuinitus portendi ac præsignificari solent; maximè verò in bellis, vbi continua aleæ fit mutatio. Sed in omnibus recurrẽdum ad Deum: procurandumq; vt prudentia nostra, quàm optima fama de bello & progressibus nostris spargatur.

CAPVT XVIII.

De Fama Belli.

VT occasionis prima ratio in bellis habenda est, sic famæ secunda; cuius momentum in bello maximum semper. Vnde Curtius *Fama bella constant, & sæpè etiam quod falsò creditum est, veri vicem obtinuit.* Experientia nuper vidimus, cum Gustauus Tyllio ad Lipsiam profligato, sola nominis sui fama Imperij vrbes & arces, quæ alias inexpugnabiles videbantur possideret, sola Herbipolensi munitione expugnata, adeò vt quæ fideles etiam Imperatori ciuitates fuerant, poterantq; suá rasistentia retar-

dare victorias illius, & vires diminuere territę fama ipſius vltrò portas aperiebant, exiſtimãtes nihil virtuti ipſius reſiſtere poſſe; pręſertim poſtquam Cruſenachum expugnaſſet. Non abs re itaq; Liuius ſcripſit, *Fama bellum conficit, & parui momenti in ſpem metumue impellunt animos*: præcipuè ſub initia, quia fama in nouis cœptis validiſſima eſt; *primiſq; euentibus*, vt inquit Tacitus, metus aut fiducia gignitur. Ita cum Demetrius Moſcouiam cum Polonis intraſſet, vt eã eiecto Tyranno Boriſſo Hodunio, tanquam patriam ſuam recuperaret profligatis ſemel apud Cromos exercitibus illius, ſtatim ad ſe procerum ciuitatũq; partem maiorem traxit, qui relicto iniuſto Imperij inuaſoré, vndique ad eum, tanquam ad legitimum Principé concurrere cæperunt. Quid cum altero conflictu ad ipſam Metropolim Moſcouię eum profligaſſet? Extemplo ciues portas ei aperuerunt, & in vrbem feſtis cum acclamationibus introduxerunt, vt Boriſſus conſilij inops ſe cum ſuis in arce veneno interficere cogeretur, ne à victore Demetrio, ad ludibrium & crudeles pœnas exponeretur. Scito igitur Imperator inſtandũ famæ, & prout prima ceſſerint, fore vniuerſa.

E contra verò, famam de aduerſario tuo ſparſam, quòd ſit fortis in præliando

quòd

quòd felix in vincendo, quod prudens in cauendo, quòd dexter, & sagax in gerendo, generoso animo contemne, & aduersus rumores hominum firmus esto. Nó tamen securus, quia nemo celerius opprimitur, quam qui nihil timet, *et frequentissimum initium calamitatis*, inquit Vegetius, *securitas*. Quia igitur nihil paruum in bello, & fiducia semper noxia; idcirco diligenter quę de aduersario sparguntur explora, & noli eum contemnere, etsi paruas & prauas copias habeat; quia *Sæpè contemptus hostis cruentum certamen edidit, et incly:i populi Regesq; perleui momento victi sunt*. Et Iulius Cæsar, Martis ipsius pullus, post tot victorias & triumphos debellatumq; Pompeium, cum quintum iam Consul factus in Hispaniam cótra filios Pompeij abiret, adolescétes quidem illos adhuc, sed audacia principatu digna preditos, quod eos tanquam indignos paterno nomine & regimine leui apud se æstimaret, in tantum periculum venit, vt per aciem discurrens clamitaret, *An milites non puderet se captum pueris in manus tradere?* Post pugnam autem amicis dixit, *Se de victoria sæpè, tum verò primum de vita certasse*. Hinc Curtius. *Nihil tuto in hoste despicitur quem spreueris, valentiorem negligentia facies*.

Ego vt nihil timédi, sic nihil contemnendi

nendi auctor sum: tu verò Imperator scito, quòd *sapè in bello, parvis momentis magni casus intercedunt: & nihil tam leue est, teste Liuio, quod non magnæ interdum rei momentum faciat*. In omnibus autem animi excelsi, longam potiùs consequi famam, quàm vitam obtinere breuem malunt; atque ideo cum gloria, & vtilitate subditorum suorum, bella finire cupiunt.

CAPVT VLTIMVM.

De finiendo Bello.

Diximus militarem prudentiam maximè necessariam esse, ad tutelam salutemq; Regni eamq; diuiseramus in hęc tria capita, nimirum, quomodo sit suscipiendum bellum, quomodo gerédum, & quomodo finiédum, Prioribus absolutis, restat de hoc vltimo agendũ, videlicet, de Fine belli.

Bella itaque quamuis magna, quamuis diuturna pace finienda sunt, *cuius & nomen dulce est, & res ipsa*, inquit Cicero, *cum iucunda, tum salutaris*. Ergo ad hanc pariter ire debent, tam quibus salus, quàm quibus gloria charissima est, hoc est, vt Lipsius docet, Victi, & Victores.

Victi quidem, metum adhuc faciendo hosti, vt sciat esse tibi adhuc vires si de-

libe-

liberas, ambiguas, acres, si desperaris. Ideo te erectum & fidentem animi oste de, ne ignauum & vile aliquod animal videare; iuxta vetus illud prouerbium: Sub clypeo melius succedere pacis negocium. Ita Zamoscius in Moscouia, cū acerbissima hyeme vrbem Plescouiensem triginta millibus armatorum obsideret, quę intus pręter ciues quinquaginta septem millia defensorum habebat; sciebat & auxilia obsessis pręsto adfutura. Nihilominus ad pacis conditiones descédere noluit, donec Moscuei tota Liuonia cessisset, perpetuumque fœdus cum gente Polona sanxisset. Similiter ad Chotimiam vndique à Turcis cincti, non prius ad pacem descendimus, donec prior barbarus ipse recederet, & nullam tributi soluendi mentionem faceret.

Et quamuis pax vel iniusta, vtilior sit iustissimo bello, tamē quia viro Principi intolerabilis, vtpotè quę labē & ignominiā adfert: ideo in tractatione pacis, diligéter videbis vt verè pax ea sit, nō pactio seruitutis, quia potiùs est cū dignitate cadēdū, quā cū ignominia seruiēdū. Quapropter in omni pace, hęc duo cōsiderabis, vt Honesta sit, & vt Simplex sit. *Honesta erit*, cum aliqua tolerabili conditione finies bellum, vti paucos ante annos fecerant, Danię Rex, & Mā-

tuę

tuę Dux cũ Imperatore Ferdinando II. grauiſſimo ab eo bello deuicti, & poſtea ſuis poſſeſſionibus per certas pacis conditiones ab eodem reſtitui. *Simplex verò*, quando in tractatibus, nullus fucus, nulla fraus adhibetur & pacis nomine inuolutum bellum iterum non reformidatur, vti Sueci, & Turcę facere ſolent; alias enim, *pax ſuſpecta*, vt docet Tacitus, *tutius bellum*.

Obſeruandũ autẽ eſt quod nõ ſemper pax impetrari poteſt; ſed tũ ſolũmodo, dũ ſibi vterq; confidit, & pares ambo videntur; iam verò rebus inclinatis neceſſe eſt, vt te quoq; incline; & quamquã atrociter loquaris, minorem tamen apud te animum eſſe ſcimus; & vt Hiſtoricus ait, *Apud victos plus ferè querimoniarum, quàm virium*. Ergo neceſſitati pare, & omiſſa ira ac ſpè, fallacibus auctoribus, te ipſum tuaq; omnia, victoris cognitę permitte fidei. Sępè enim victores, (qui alto quidem ſunt animo) ſecunde res in miſerationem ex ira vertunt, & ſupplices, nihil abnuendo, veniam omnium accepere. Ita Alexander Poro Indię Rege ſuperato, non modo Regnũ ei reſtituit, ſed & alias multas prouincias attribuit, cum captũ rogaſſet, quomodo tractãdus eſſet? Regaliter inquit. Percõctante Alexandro, Nunquid aliud vellet? reſpondit, in Regali tractatione

ne inesse omnia. Igitur dimissũ & muneribus Regijs, & regno vti diximus debellato, satrapisque alijs plurimis donauit. Idem fecere & alij plures Reges, sola victoria contenti.

Victores ideo pacem non abnuant velim, tum quia id decorum ipsis, & vtile, tum quia maximè tutum. Nam quamuis vela tibi tumeant secundo vento, tamen potes procella inuolui & euerti, si prætermittis hoc tẽpus, quo dare magis quam accipere potes pacẽ. Eapropter Sereniss. Rex noster Vlad. IV. debellatis ad Smolẽscum Moschis, profligatisque cum Abaß Bassa eorum Duce in Podolia Turcis, eductoq; splendidissimo cõtra Suecos, instructissimoq; in Prussiam victore exercitu, pacem maluit potiùs cum omnibus suis vicinis concludere, quam dubiam prosequi victoriam, & sanguine humano fuso, vanám sibi quærere gloriam. Cæterùm quia pacem habere cupienti, arma semper in manibus tenenda sunt, & vt Tullius inquit. *Si pace frui volumus: bellum gerendum est: si bellum omittemus, pace nũquam fruemur*, ideo gerendi belli rationem edocturi, Ducis cumprimis ipsius officia, requisitasq; in eo dotes, libro sequenti prosequemur.

SIMO-

INSTITVTORV
Rei Militaris.

LIBER SECVNDVS
DE BELLO.

CAPVT PRIMVM

De constituendo Duce militiæ.

POST præparatan bellum Pecuniam Annonam, & Ar vti superius do mus; quartum re situm est, *Habere bello gerendo aptos*; est, tàm mulieres, quàm Duces exe tatos; & tàm impugnare, quàm r gnare peritos.

Et quia caput totius exercitus Im rator est, militarem verò sine Duce bam, esse corpus sine spiritu, scimus; ab ipso ordiemur primo & de illius ctione seu constitutione, de officio, ctoritate, dignitate, atq; virtutibu quisitis, toto libro presenti agemus

Du

Duo itaque genera Ducum confideranda funt. Primariorum, & Secundariorum. *Primarij dicuntur*, qui summű rei imperant, suisq; auspicijs, & ductu rem gerunt. *Secundarij dicuntur*, qui imperantis alterius nutu, siue iussu imperant, & suo saltem ductu rem gerunt. In prima classe, quiuis Rex aut Princeps in suo solo. In altera, ij qui ab his constituuntur, Administri bellorum & Legati, quos propriè Duces exercituum vocamus.

Qui igitur Princeps bello Ducem talem constituit, vt illud efficaciter peragere, hæc tria imprimis habere procuret. *Primo* Vt Dux belli sit vnicus, sine Collega. *Secundo*. Vt omnia pro sua prudētia, liberè gerat, absque omni dependentia, vel Principis, vel Commissariorum. *Tertio*. Vt sit ad omnia munia belli resolutus & aptus.

Quantum ad primam conditionē, vt in Repub. administranda, mala est gubernatio multorum, sed vnus Princeps esto; sic & in gerendo bello pluriū imperium nocituum, vnus Dux seu Imperator sit. Nam vbi æqualis potestas duobus datur, semper discordiæ, æmulationes simultates, & militum dissensiones erunt, exercitusq; ille quamuis potentissimus nihil omninò efficidt. Experti hoc toties Romani, quamuis legum obser-

obſeruantiſſimi, & patriæ amantiſſimi fuerunt, de quibus propterea Liuius, *dıcunt cumpluriam imperium bello inutile eſſe.* Sed & nos Sarmatæ hoc ſæpiùs expertiſumus, boniq; publici damno didicimus, nuſquam proſperè ceſſiſſe res noſtras, quoties in expeditione aliqua vterque Dux belli, tam Polonicarum, quàm Lituanicarum copiarum, fuerat ſimul. Et Athenienſes olim totū exercitum in Sicilia amiſerant, quod Duces inter ſe diſcordes fuiſſent æqualis poteſtatis. Et Hiſpaniarum Reges ſimiliter ob Ducum contentiones in Aphrica, ingens damnum ad Alzerbam accepe runt. Et in Anglia, tàm nauali, quàm terreſtri prælio, ob Ducum diſcordias, res malè geſta ſæpiùs: plurimiſq; alijs in locis & regnis, id accidiſſe, Hiſtoriæ teſtantur. Vnde, nec mutare Ducem in vna expeditione conſultū, præſertim ſi felix eſt; quia illo mutato perſæpè & fortuna belli mutatur: nec collegam ei æquali poteſtate dare præſertim ſi animoſus eſt, quia inter ſe potiùs quàm cū hoſte pugnabunt; interim autem ordo bellicus & progreſſus immutabitur, aut interrumpetur.

Secunda conditio eſt, ne Dux ligatas manus habeat, aut circumſcriptus ſit cōditionibus, qualiter faciebant olim Carthaginenſes, & Romani ipſi, priuſquam

quam id Reipub. nociuum experientia didicissent. Nunc faciunt, Hollandi, Veneti, Moscouitæ, & si paulò liberiùs, quàm antea. Verum enimuerò absolutissimam habeat officij sui, atque amplissimam potestatem, qualem & nostri Duces semper tàm in Polonia, quàm in Lituania habebant, & cæterorum Regũ vulgò Generalissimi dicti habere solét: alias Commissarij illis adhibiti potiùs impedimento, quàm iuuamento fieri solent, præsertim si in rebus bellicis non resoluti, sed timidi, & priuatum commodũ spectantes. Vnde Lycurgus prudétissimus Legislator, refrænatá authoritate Regum domi, in bellis absolutam eis potestatem reliquerat. Quem imitati Romani quoque, habétes multis legibus antea circumscriptum Consulis officium, postmodum liberá eis in bellis potestatem permittebát, prout & Dictatoribus; hoc solo addito, *vide ent ne quid detrimenti: Resp. pateretur*. Et hoc propterea, *quod bellum*, vt inquit Thucidides, *multis res generet, de quibus ne cogitare domi poteras*; vnde facere quoque resistentiam aduersario debes, non prout apud te constituisti, sed prout casus, aut necessitas te coget. Propterea Q. Fabius Maximus dicebat. *Consilia magis res dent hominibus, quàm homines rebus*: eaque de re reprehendebat Varronem, quòd ille

ille hoste nondum viso, disponeret apud se quomodo procedere deberet. Igitur hoste conspecto, Dux non expectet cõsilium, aut informationem Principis, Reiuepublicæ suæ, quia interim rei benè gerendæ poterit occasionem omittere, vt non semel Venetorum Ducibus accidisse legimus, tum Architalasso Hispanico, haud ita pridem cõtra Anglos: & Angelico etiã contra Gallos, quibus, *ex distantibus terrarum spatijs*. vt tacitus inquit, *consilia post res afferebantur*.

Tertia conditio est, vt sit ipse Dux belli impiger & factiuus, atq; ad exequendum promptus & aptus. Quæ aptitudo sanè, seù inclinatio ad bellũ in hoc maximè consistit, vt libens volensq; suscipiat expeditionem, cum ardore quodã & desiderio, peragendi eam vsque ad finem, Nam si vadit ad bellum coactus à suo Principe, vt in Moscouia & Turcia persæpè accidit; vel ex officio sibi impositoad vitam, vt apud nos in Polonia, non verò sponte, & cum alacritate innata, tum iam non crescet in ipso ardor ille, & promptitudo deuincendi hostem, sed tantum exercendi munus sibi impositum; quare tergiuersabitur in omnibus actionibus suis, & moram trahet, causabit difficultates, morbum simulabit, suadebit conditiones pacis, consilia vel in minimo requiret à Principe,

cipe, de commeatu, munitionibus, & ſtipẽdijs militum negligenter preuidebit, lucrum quæret, & vt verbo dicam totum tempus tractationibus potiùs & conſultationibus, quam operibus Martialibus conſumet; contentus repuliſſe hoſtem, & ſe ſuaq; ſeruaſſe, quam deuiciſſe eum, aut coegiſſe ad pacem. Ita Nicias in bello Siracuſano olim, & nũc in Belgio quidam Regis Catholici Duces. Sed cui ardor ineſt à natura, & voluntas cum deſiderio famæ bonæ, ille promptè ſe itineri accingit, diligenter annonam & bello neceſſarias machinas comparat, maturè milites euocat, ſollicitè omnia prouidet, omneſq. ſuos Tribunos & turmarum præfectos ad idem faciẽdum incidat, omnia videre, omnia tangere ipſemet cupit, & nec modo antecedit militem, ſed in periculis quoq; ipſe exemplo omnibus præit, & præuenit hoſtem. Talis fuit Alphonſus Rex Aragoniæ, Iſmael Sophi Rex Perſarum Capſongaurus Sultanus Aegypti, Georgius Scandembergus Dux Albaniæ, Vitoldus Dux Lituaniæ, & noſtra ætate Guſtauus Rex Sueciæ, qui omnibus ferè imperatoris virtutibus præditus fuit. Sed iam officia Ducis videamus.

CA-

CAPVT II.

De Officio Ducis.

AB *ternæ naturæ lege*, inquit Dionyſius *receptum eſt, vt inferiores præſtantioribus pareant*, & milites gregarij obediant ſuis ductoribus, maximè apud quos ſumma poteſtas & regimen belli; quia ipſi ſine Imperatore, vt remiges ſine gubernatore, nihil valent. Et quia Principis proprium munus eſt, tueri ſubditos; id autem non poteſt eſſe ſine fortitudine; idcirco optarem ipſimet Principi militarem prudentiam, & fortitudinem; ſin verò minus aptus eſt, tũ è ſubditis egregios in armis Duces, qui animum atque aures darent ad hanc diſciplinam. Quæ enim res vitam, aut tranquillum vſum habeat ſine iſta? Patria quandoquidem, libertas, ciues, atque adeò ipſi Reges, latent in tutela ac præſidio bellicæ virtutis.

Ad inferendum igitur bellum, duo præcipuè in Duce requiruntur. Magnitudo animi, & ratio gerendi belli, quarum ædepol virtutum ſi expers fuerit, nænon ille ſuæ laudi, multo minus Reipublicæ conſulet; cum boni Ducis munia commodum ſine ijs explere nequaquam poſſit: quod verbo ſatis ſcito ſignificauit

ficauit Cabrias Atheniensium, Imperator, cum dixit. *Magis timendum esse ceruorum exercitũ cui Leo Dux præsit, quàm Leonum, qui ducem habeat ceruum*. Ideo Iulius Cæsar in Hispaniam proficiens contra Petreium aiebat, *non magni eum se facere, quòd rem cum exercitu sine Duce haberet*. Qui enim non habet spiritum excellentem & generosum, ille non poterit pugnare Marte aperto; obsidere ciuitates munitissimas; acquirere Regna; cõcupiscere victorias & triumphos; quia spiritus in eo extinguuntur præ timore, cum hostem cõspexerit, vel maiore cum exercitu ad se audacter venire, vel ordine meliori stare intra munitiones suas. Sicut igitur non sufficit nauim esse benè fabricatam, & adornatam omnibus necessarijs ad nauigandum, si ventus vela non implet, & eam in altũ non promouet; ita non sufficit Ducem habere scientiam rei militaris, & diligentiam officij sui in omnibus peragẽdis, si non habet animum generosum, & resolutum exequendi id, quod destinauerat facere ad euertendum aduersarium suum. Vnde Aratus Siciniorum, quamuis fuerit prudens Imperator, quia tamen minus resolutus & non magnanimus, ideo parum prosperè bella gessit: quæ audacia potius peraguntur.

Post magnanimitatẽ requiritur etiã in

Duce, Ratio gerendi belli, vt non temere ruat in hostem, sed secundum præscriptum rei militaris omnia agat, & sit diligés officij sui, quod sex præcipua munera requirit. *Castra mouere Metari, In campo manum conferere Obsidere, Oppugnare, & Propugnare* in quibus omnibus rebus excelluit Iulius Cæsar. Sed particulariter loquendo, in ducendo agmine laudem præ omnibus habebat Philopomenes; in castrametatione Pyrrus; in conferendo manus cum hoste T. Manlius Torquatus; in obsidendo Titus Vespasianus; in oppugnando Parmenides; in propugnando Affranius. Quæ singula, vt vnus commodè exequi possit, describamus qualitates quæ in bono Duce necessario requiri debent.

CAPVT III.

De qualitatibus requisitis in bono Duce.

QVandoquidem victoriam non dependet absolutè à Duce ipso, sed à militibus quoque, ab occasione bona, à tempore, à situ loci, & ab alijs circumstantijs pertinentibus ad assequendam victoriam, eapropter ille contendere debet, vt de illo dici possit, tam in felici, quam in aduerso prælio, quod ille rectè

rectè sit functus officio suo, & omnia media ad assequendam victoriam prudenter disposuerit. Vnde dicitur de Annibale, quod in illa pugna cum Scipione ad mœnia Carthaginis, licet succubuerit cum tota sua patria, tamen sese ita strenuè gessit, vt semper visus est se gessisse in alijs felicibus victorijs. Nosterq; ZolKieuius paucos ante annos in pugna cum Turcis ad Czeczoram licet post octiduum prælium succubuerit oppressus à multitudine barbarorum, tamen dicitur (ipsis etiam Machometanis testantibus) omnibus prudentissimi Ducis munijs functus esse, & gloriosè pro patria atque Religione cecidisse. Victoria etenim assequitur non tantùm ingenio, audacia, exercitio, apparatu & sumptu, sed etiam felicitate & numerositate copiarum; de quibus septem rebus, tres vltimæ, potiùs dependent à potentia Principis, quàm ab officio Duci exercitus. Quapropter Veneti in tot bellis præualuerunt sumptu Pecuniario; apparatu bellico, prisci illi Reges Aegyptiorum & Asyriorum; multitudine exercitus, Tartari, Arabes, Turcæ, Mauritani, Saraceni; ingenio, & fortitudine, plurimi diuersarum gentium Duces; maximè tamen Christianarum; qui iuniore hoc seculo reuocata veterum Imperatorum disciplina militari, has

præ.i puè qualitates in legitimo Duce requirunt. 1. *Scientiam.* 2. *Virtutum.* 3. *Prouidentiam.* 4. *Auctoritatem.* 5. *& Fortunam.*

Scientiam nempe, vt artis suæ gnarus sit; & qui militiam longo vsu combiberit, nō auditione solùm aut lectione; hoc est, vt vno verbo sit peritus, & nullum genus belli sit, in quo illum non exercuerit fortuna. Qui norit quis ordo agminis; quæ cura explorandi, quantus vrgendo trahendoue bello modus.

Virtutem verò, & corporis, & ingenij vigorem quemdam habentem, vt videlicet alacer actuosusq; sit, exerceat legiones etiam sine bello; cura, prouisu, perinde agat, acsi hostis ingruat: *& cui,* (vt cum Cicerone dicam) *adsit labor in negotio, fortitudo in periculo, industria in agendo, celeritas in conficiendo*. At animi virtutes adhibeneæ etiam quædam sunt. *Non enim solùm bellandi virtus in summo atque perfecto Imperatore quærenda est,* inquit idem Cicero. *sed multæ sunt partes eximiæ, huius administræ, comitesque virtutis, Temperantia, Fides, Facilitas, Humanitas, Castitas &c. quæ nisi aut omnia, aut pleraq; habeat, non ego possum Imperatorem in aliquo numero putare.*

Prouidentiam, quæ cautos cunctantesq; Duces facit, nullo loco commissuros se fortunæ, nisi quantum necessitas cogat. Etsi calidos amat vulgus teme-

ritas

itas tamen sit à Duce alienissima, quæ præterquam quod stulta est, etiam infelix & exposita ad omnes laqueos. Polibius pulchrè. *Celeritas & audacia, & motus præter rationem, & vanitas ac typhus hostibus quidem opportuna, noxia vero maximè amicis*; nam ad omnes insidias, fraudes, atque astus obnoxius est hic talis. Quapropter Sertorius cognoscés benè quod non liceat in bello bis peccare, dixit. *Oportet Ducem respicere magis, quam prospicere, quia prælia rum delicta emendationem non recipiunt.*

Felicitatem, quæ omnes ferè consilij, & rationis est, sed tamé paulò benignius quibusdam attributa à Deo. Ille vnus eius auctor, eamq; præstare à seipso nemo potest. Vnde olim Maximo, Marcello, Scipioni, Mario, & cæteris magnis Imperatoribus, non solùm propter virtutem, sed etiam propter Fortunam sæpiùs imperia mandata, atque exercitus esse commissos legimus.

Auctoritatem denique, quia vehemēter pertinet ad bella administranda, quid hostes, quid socij, quid ciues ipsi & milites de imperatoribus existiment. Hinc Curtius, *Maiestas, & auctoritas imperantis fulcrum regnorum, & salutis tutela est.* Cæsar ad Monarchiam adspirans, media nulla neglexit, quibus auctoritatem sibi conciliaret: ideo Pompei, &

Craſſi ſocietate acquiſita, ex omni prouinciarum copia, Gallias ſibi potiſſimū elegit, quæ emolumentò ſuo & opportunitate, idoneam triumphis materiam ſuggeſturę videbantur. Sciebat enim prudentiſſimus Imperator auctoritatem omnem ex metu quodam & admiratione conſtare, eamq; opibus & victorijs maximè obtineri. Hæc enim ſi frequētes ſint, omnes timore ſimul & ſtupore percellunt, dum eum vinci poſſe deſperant, qui ſæpè iam vicit. Illæ verò, & milites in officio continent, & conciliant amicos. Sed de his, alijſq; qualitatibus boni Imperatoris, ſingulis capitibus.

CAPVT IV.

De Scientia Ducis.

Dvplex ſcientia in Duce requiritur, Politica & Militaris; ad illam ſpectat Eloquentia; ad hanc Geometria & Architectura, parentes omnium artium, Mechanicarum. Non requiritur itaq; in Duce tanta peritia harum artium, vt in magiſtris illarum, ſed vt in Imperatore; qui non exſtruet ipſe pontes, aut machinas militares, neque ædificabit munitiones, aut explodet bombardas; ſed vt attendat ad omnes harum rerum profeſſores, & poſſit iudicio ſuo diſcernere,

nere, vtrum illi benè aut secus, hæc à se imperata exequantur. Vt autem ipse optimè loquatur ad milites, artifices, legatos extraneos, & cunsiliarios suos, optimè studere Eloquentiæ debet, & in hac excellere conabitur. Quam vt fũdamentaliter possidere valeat, Philosophiam Naturalem, & Moralem diligenter leget. Mathematicam discet, Historias & Oratores euoluet, sed maximè Cosmographiam in manibus habebit, si cognoscere cupit situs locorum, atque genios populorum. Quapropter viros eruditos penes se fouebit, à quibus reliqua ex conuersatione & discursu discet. Ita Iulius Cæsar & Alexander Macedo, & omnes validissimi Principes atque Duces, qui postea Magni cognominati fuerunt; inter quos Ioannes Samoscius qui & Orator summus in patria sua fuerat, & Senator prudentissimus & Imperator felicissimus, & scriptor in vtraque Philosophia celeberrimus, nec non eruditorum virorum fautor, & patronus singularissimus. Sed & Machometes II. Turcarum Imp. victoriosissimus, quamuis & natura Tyrannus, & instituto Prophetæ sui, qui omnem litterarum cognitionem prohibuit. barbarus, egregiam attamen hac in parte laudem meretur, quod & viros eruditos penes se quamplurimos aluerit, & Historicos tam

veteres quàm Neotericos in linguam Turcicam trāsferri iusserit, quin & imagines Principum præstantiorum atque Ducum ex eis depictas in suo palatio habuerit, vt non res gestas modò ipsorū legere posset, sed & vultus eorum virtutem quodammodo spirantes intueri, atque inde ipse magis ac magis accendi ad gloriam.

CAPVT V.

De Experientia Ducis.

EXperientia rei militaris tribus ex causis agnoscitur in Duce. Prima, si scit delectum militis facere. Secunda, si scit eum exercitare. Tertia, si scit illo ad assequendam victoriam prudente vti. Ob primam conditionem, laudem inter veteres merentur Pyrrhus Rex Epirotarum, & Marius Cōsul; inter recētioris memoriæ Duces, AlbericusBalbianus, & Georgius Scanderbergus. Ob secundam, Scipio Numantinus, & Domitius Corbulo ex veteribus; ex recentioribus verò Selimus II. Turcarum Imp. exercendo suos Ianitzaros, & Saladinus Aegypti Sultanus, instituendo suos Mamaluchos; Apud nos verò Ostaphæus Dascouicius formando Cosachos Zaporosēses, & Rex Stephanus Batoreus faciendo Haiducos. Ob tertiam deniq; Alexan-

Alexáder Magnus,qui triginta quinque millibus peditum, & septem millibus equitum Asiam occupauerat, & Iulius Cæsar, qui pluribus quidem legionibus hostes vincere solitus erat, sed longè numerosiores hostium exercitus profligabat, & cum fortioribus multò populis quàm Alexander Magnus bella gessit: & quod maximum est, cum ipsis Romanis,&tátinominis Imperatoribus.

Igitur peritiæ potissima in Duce ratio habenda est, vt sit miles potiùs quàm vir bonus. Vnde Aristoteles. *In bellica præfectura maior respectus habendus peritiæ quàm virtutis, aut morum.* Non enim sufficit bella incipere, aut ea velle gerere, sed opus est omnia requisita scire, & praxi ipsa experiri; nam si quolibet in negotio homo nouus & inexpertus parum proficit, priusquam rei experiétiam acquiret, tum maximè in re militari,vbi communissimè casus & fortuna dominantur, quibus interuenientibus, impossibile vt Dux nouus possit prudenter, iudiciosè,& fortiter omnia quæ accident peragere, priusquam praxim rei addiscet & assidua armorum tractatione ingenium confirmabit. Eapropter Romanam Remp.non Imperium tantũ, sed & salutem arti militari debuisse prudentiorum nemo dubitat. Nulla siquidem magna ciuitas aut regnũ quie-

ſcere poteſt, ſi fortis hoſtem non habet, domi inuenit: bellis autem Reſpublicę implicatę, à periculis omnibus & mutationibus ſunt immunes. Ideo ſtante adhuc Republica Romana, nemo militiam detrectare poterat, quem non ætas, aut fracta valetudo, aut alia iuſtiſſima cauſa excuſaret, quòd aſſiduè cum vicinis belligerandum eſſet, vt pax domi maneret; quemadmodum nunc faciunt Turcæ. Hoc autem imprimis ſtudioſè curabant Primates Romanorum, vt à teneris filij eorum militiæ aſſueſcerent, nec voluptati, aut otio ſe darent; quia ſciebant eos aliquando militibus præficiendos, quos nemo cum laude gerit, qui non diu & ſubeſſe didicit, & militare. *Nemo enim*, inquit Seneca, *benè imperat niſi qui ante paruerit imperio*, vt & Iulius Cæſar fecit, qui prima ſtipendia, teſte Suetonio, in Aſia peregit, primuſq; poſtea Romanorum Imperator fuit, qui rebus geſtis omnes quotquot hactenus in Orbe Duces belliçoſiſſimi fuerunt, atque ipſum Alexandrum Magnum ſuperauit. Quapropter in Prętura militari, opinione Philoſophi, vſus magis quàm virtus ſpectari debet, quem, qui negligunt, patriæ non ſtudent. Olim Pompeius cum alacribus ſaltu, cum velocibus curſu, cum validis vecte certabat, vt par futuro Imperio fieri poſſet.

Neque

Neque enim aliter ille potuisset par esse Sertorio, nisi se, & milites, frequentibus exercitijs præparauisset ad prælia. Aetas nostra quatuor summos Imperatores vidit, qui assidua meditatione armorum peritiam rei militaris assecuti fuere, Henricum IV. Franciæ Regem, & Gustauum Adolphum Sueciȩ, tum Mauritium Nassouium Aurasiorum Principẽ, atq; Carolum GhodKieuicium Magni Ducatus Lituaniȩ Supremum exercituum Ducem, quibus cũ multa igneus animus, tùm omnia ferè ad assequendam gloriam continuũ à teneris exercituum dederat. Hodie pessimo exemplo tota ferè in Europa etiam pueros, aut adolescentes immaturis honoribus corrumpunt; adeò, vt plurimi ante fint Duces, quàm ferulȩ maternȩ manum sub duxerint, aut per ætatem sapere possint. Quàpropter sciant Reges & Resp. pessimè secum agi, si rei militaris imperitos, qui se otio magis quàm bello dedere, virtute neglecta, iniustus fauor militibus preficiat.

CAPVT VI.

De Ingenio, & Industria Ducis.

NOn sufficit Ducẽ esse Scientijs imbutum, & bellicȩ rei peritũ, opus est etiam vt sine mora, tempore necessitatis, possit mõstrare ingenium suum, & industriam, casus aduersos in bonum

interpraetando, ſedando tumultus militum. aut conſternatorum, aut ſeditioſorum; excogitando dolos ſeu ſtratagemata; conciliando ſibi hoſtes; prouidendo commeatus; inueniendo nouas machinas, aut arma, & id genus ſimilia quibus de ſe opinionem ingentis prudētiæ & dexteritatis, tàm apud aduerſarios quàm apud ſuos conciliare poſſet. Nã quædam ingenia ſunt vulgaria plebeia, parua, deiecta, quæ in anguſtas damnata cogitationes, nil animis altum concipiunt, nil præclari cogitant, nec è ſua humilitate excedere audent. Tali ingenio Dux præditus nihil ardui ſuſcipiet, nihil magni cogitabit; nec præuenire hoſtem audebit, nec obſidionē aliquam difficilem aggredietur, aut aggreſſam perficere poterit, neſciet poſſeſſam prouinciam retinere, aut victo acie aduerſario victoriam proſequi, ſed contentus felicitate pugnæ domum reuertetur, aut præda ſeſe occupabit. Propterea non ſunt æſtimandi Duces ex indolis, quam habent bonitate, ſed ex operū quæ faciunt, vel præſtãtia, vel prauitate.

Alia ingenia ſunt, nimia mobilitate vaga, futilia, fluxa, euanida; quę nullo ſuburrata pondere inſtabili huc illuc motu feruntur, fluida tantum leuitate conſtantia. Dux tali ingenio nihil præſtantis efficiet, ſed huc & illuc vagabitur

cum

cum exercitu donec eum perdat aut pereat ipse. Ita nostra ætate Mansfeldius contra Regem Hispaniarum, & Ferdinandum II. Imp. modò Danum iuuabat, modò Hollandos, modò Hassium & rebelles, & nullibi insignem bello operã edidit, licet sæpiùs numerosissimum exercitum habuisset. Tandem ad Gaborium in Transyluaniam profectus nullo edito ingenij sui ad posteros militari monumento, inglorius obijt, relictis in Silesia quadraginta millibus armatorum ad trucidandum Ferdinando Imper. qui eos breui post per Duces suos ad internecionem ferè deleuit.

Ité sunt ingenia tarda, dura, pinguia, retusa, hebetia ad cogitandum, ad iudicandum imparata, ad capiendas disciplinas, nisi immanem adhibeant laborem, incommoda. Talia omnino ad militarem Præfecturam sunt inhabilia, nec digna nomine aut officio Imperatorio. Quibus cognatione quadam accedunt ingenia tortuosa, perplexa, intricata, multiplicia, quæ suis implicata vestigijs hærent, vt se euoluere atque expedire nequeant. Et proinde ad Imperatorium munus inepta, vtpote quę omnia cõsilia perturbát & nullũ in castris ordinẽ possunt seruare, aut in agẽdo celeritate vti. Iã autẽ in bello sępenumero inopinati tumultus ingruẽtes, tumultuariã quoq; vtilis consilij rationem expedire cogũt.

Quo fit, vt è re nata, & difficili, promendum sæpè sit subditum consilium. Nam in rebus bellicis, *insperata accidunt magis* vt inquit Plautus, *quàm quæ speres.*

Sed inuenies & subdita ingenia atq; extemporanea, subtilia, prompta, elegantia, quę celeri ad cogitandum motu facilè quæquę compręhendunt, sed memoria parum fida, & iudicio infirmo. Talia sanè ingenia Ductoribus cohortium aut legionum potius, quàm Ducibus ipsis conuenire possunt; qui dolos in hostem excogitabunt, & modum oppugnandi vrbes, sed iudicio Imperatoris submittent, quem non modo acutum & perspicacem, sed & iudicio firmo vastaq; memoria pollentem esse oportet.

Reperies etiam ingenia grauia, robusta valentia, acri iudicio, singulari solertia, quę in arduis versata negotijs, quo tardiores, eo ampliores studij constantięq; suę fructus proferunt; Et non tantùm ad regimen ciuile sed & ad Militare quoque sunt aptissima. Talis M. Marcellus teste Liuio fuit qui *nihil ita gerebat, vt aut fortunæ, aut temere hosti commissum dici posset*, Nā vt dicit Plutarchus. *Fortuna id vnū hominibus non aufert, quod benè fuerit consultum.* Nemo autem melius consulere potest, quam qui iudicio acuto, & solertia singulari præditus est.

Neque

Neque desũt etiam temperata & mediocria ingenia, quæ inter fluxam leuitatem, & ponderosam posita tarditatem ad cultum humanitatis & bonarum artium imprimis valent. Sed nec inbellis spernenda omnino sunt, quia animos militum sibi conciliant facilè, & aduersariorum sectatores ad se pelliciũt optimè. Talis apud Persas Metabarzenes fuisse dicitur, *quo neque aſtutius alicuius Imperatoris*, inquit Probus, *cogitatum, neque celerius factum*.

Omnem verò virtutibus implent fructum, ingenia illa diuina, præclara, eximia, diffusæ vbertatis, expeditæ celeritatis confirmatæ stabilitatis, quæ in rem omnem tempusq; cõmoda, ardua quæque animosè suscipiunt, & dextrè perficiunt; tam ad inueniendum prompta, quam ad iudicandum acuta, & ad memoriam diuturna & firma. Et talia tam in sago quam in toga precipuo loco censentur. Qualis erat olim Scipio Africanus, qui sua industria conciliauerat sibi animos Hispanorum. Siculorum, Massinissę & Sifacis; eorumq; sumptibus armauerat ingẽtem exercitum in Carthaginenses. Nuper similiter Gustauus omnibus militaribus virtutibus præditus & ingenio diuino, Germanorum viribus Germaniam occupauerat, & oppugnabat domum Austriacam. Sed ex

veteri-

veteribus L. quoque Sylla nimium laudatur. Cui inquit Salluſtius, *nunquam ſuper induſtriam fortuna fuit; multique dubitauere fortior an felicior eſſet; & cui ad ſimulanda conſilia altitudo animi incredibilis.*

CAPVT II.

De Vigore, & Alacritate Ducis:

VIgor in Duce maximè in hoc cõſiſtit, vt lubens lubenſq; & non coactus, expeditionem belli aggrediatur; vt deliberata in conſilio, promptè, & alacriter exequatur: vt ſuſceptam expeditionem conſtanter vſque ad finem deducat, vtq; ſemper tàm in pugna, quã etiam ante pugnam, ardorẽ animi vultu oculiſq; præferat, & nuſquam deſperatum animum ſuis militibus oſtendat, aut deſperatam vocem emittat. Quid enim audeant, ſi te videant ſegnem, & velut animi captum, huc illuc clamoribus circumagi? Profectò neceſſe eſt ad fugam parati ſint, qui Ducem ſuum ſentiũt deſperare. Excita igitur & doce, quo timoris minus ſit eò minus fermè periculi eſſe. Sẽperq; in prælio his maximũ periculum eſſe, qui maximè timent audaciam pro muro haberi.

Et quia nulla res magis in bello valet, quàm celeritas non ſegnis; ideo Dux ſit

alacer

alacer, vegetus, expeditus, & promptus in exequendo ea, quæ in consilio determinauit, Vnde Otto Imperator dicere solebat: *Nullus cunctationi locus est in eo consilio, quod non potest laudari nisi peractũ; quapropter consultare oportet lentè, consulta exequi festinanter*. Ne deinde accidat id, quod de Fabio Valente Tacitus scripsit. *Quod inter ancipitia deterrimum est, dum media sequitur, nec ausus est satis, nec prouidit. Inutili cunctatione agendi tempora consultando consumpsit*; Nam in omni negotio bellico hæc tria potissimum requiruntur. Consultatio, Determinatio, & Executio. In qua re vltima præstabat M. Agrippa, & Septimius Seuerus, vterque enim per omnia extra dilationes fuit positus; consultisq; facta coniungens. Quibus apud nos perquam similis erat Vitoldus: Apud Valachos Stephanus Palatinus Apud Hungaros Ioannes Huniades apud Albanos Georgius Scãderbegus; apud Regem Hungariæ Ioannem, Hieronimus Lascus Palatinus Siradiensis. Sed Alexãdrũ M. & Iulium Cæsarem, nemo vnquã hac in re superauit. Et de Alexandro quidem Q. Curtius dicit. *Nullam virtutem Regis istius magis, quàm celeritatem laudauerim*. De Cæsare verò Suetonius, *Vt persæpè nuncios de se præuenerit*. Eadem celeritate valuit Selimus I. Turcarum

Imp.

Imp. qua Syriam atque Aegyptum occupauit, & Ferdinandus Cortesius in Nouo Orbe; & Gaston de Foix, Regis Galliæ copiarum Præfectus, qui in spacio quindecim dierum, liberauit obsidione Bononiam, profligauit ad Villafrancam Venetos, & Brixiam recuperauit. Sic & Totilas Rex Gottorum, ob celeritatem in agendo, laudem inter bellicosos Duces promeruit. Et apud nos in Polonia Romanus Sanguscus, & Alexander Lisouius hac eadem arte sunt celebres, quod vterque Moscorum copias & regna, ita sua celeritate opprimeret, vt nullus eorum Dux aduentū ipsorum præsentire, vt manus effugere posset.

Sed non tantum si alacer Dux in aggrediendo ea quæ in deliberatione determinauit, verum etiam perseuerans in perficiendo, vbi resistentiam præter opinionem suam nactus fuerit. Qualiter Appius Claudius fecit; qui cum Veios obsideret, nec oppugnare vrbem absque ingenti damno suorum posset; nec ad promouendam in longum obsidionem sufficientem apparatum haberet, recedere tamen noluit, populoq; Romano continuationem omnino suasit. *Hic*, inquiens, *sit error nominis nostri, vt exercitum Romanum non tædium longique oppugnationis, non vis hyemis ab vrbe circumsessa semel*

semel amouere possit, nec finem vllum alium belli, quam victoriam nouerit, nec impetu potius bella, quam perseuerantia gerat. Qua perseuerantia Rex Hispaniarum visus est in obsidione Ostendæ, Poloni in expugnatione Boleslauecie & Nacli, Rex Galliarum Ludouicus XIII. in euersione Rupellæ. Stephanus Battoreus in obsidione Polociæ. Zamoscius in obsidione Plescouiæ. Sigismundus III. in expugnatione Smolensci, eiusq; filius nuper Serenifs. Vladislaus IV. ibidem in obsidione castrorum Moscouiticorũ, vbi & cælum nimiùm rigidum est, & commeatus ob rarissimas populationes, vias vliginosas, vastitatemq; syluarum valdè difficilis fuit. Vt igitur in pericula Dux bellicus audax est & alacer ita in supportatione moræ, inopiæ, atque iniuriarum cæli sit patiens, vegetus viuax. & ad omnes casus promptus, quo milites etiam vultum ipsius considerantes, sint ad omnia expediti & vigorosi, nullam desperationem in rebus difficillimis animo concipientes.

CAPVT VIII.

De Magnanimitate, & Fortitudine Ducis.

Fortitudo secundum opinionem Ciceronis est, considerata pericu-

lorum

lorum susceptio, & laborum perpessio. Eius partes Magnificentia, Fidentia, Patientia, & perseuerantia. Ex quibus sanè fit Magnanimitas, quæ est rerũ magnarum & excelsarum, cum animi ampla quadam & splendida propositione, agitatio, atq; administratio. Magnus enim & à natura ipsa ad honestatem conformatus animus, nec asperitatibus terreri, nec vlla vtilitatis specie à recto amoueri potest. Et Dux belli tali animo præditus excelsa quæquæ cogitat; difficilia aggreditur; spernit mortem sustinet incommoda, non quærit lucrum aut diuitias, sed constanter perseuerat in proposito, vnde immortalem gloriam assequi possit. Tales cum fuerint infiniti, nouem attamen præcipui atque incomparabiles Heroes esse dicuntur. Tres Iudæi, Iudas Machabæus, Iosue, & Dauid. Tres gentiles seu pagani. Hector. Alexãder Magnus, & Iulius Cæsar. Tres denique Christiani. Cerolus Magnus, Arthurus britanus, & Gotifredus Bullonius. Cæterumquo ad Magnanimitatem, & Fidentiam, M. Marcellus testimonio ipsius Annibalis celebratur, q primus post tot clades acceptas ausus est Marte aperto cum Pœnis congredi. Vnde Annibal eum in acie conspicatus dixisse fertur. *Cum eo nimirum nobis hoste res est. qui nec bonam, nec malam ferre fortunam potest,*

seu

seu vicit fortiter instat victis, seu victus est, instaurat cum victoribus certamen. Sed & Marses prætereundus non est, qui à Iustiniano Imp. cum exercitu in Italiam missus, tales tantasque res gessit, tantas confecit expeditiones, tot Reges vicit, tantasq. de hostibus victorias reportauit vt in vno suo robur Herculis audaciam Hectoris, generositatem Alexandri, ingenium Pyrrhi, & Fortunam Scipionis esse Romani affirmarent. Ex ijs autem qui ducti magnanimitate spreuerunt multitudinem aduersariorum, & paucis suis militibus, numerosissimos hostium exercitus profligarunt, Polonia nostra habuit ferè infinitos. Et nuperrimè Nicolaus Potocius Dux militiæ Regni Cāpestris, ad coercendum rebelles Cosachos Zaporosenses missus, qui ducibus Pauluco & SKidano vltra quadraginta millia congregati, insolenter se se gesserant prouinciales vexando, nobilitatéq; Catholici ritus (nam ipsi omnes Schismatici sunt, Græcanici ritus) occidendo, & insurgendo in Dominos suos, quorum subditi erant. Igitur Paulucus relicto certo in loco benè munito cum reliqua multitudine, socio seditionis SKidano, ipse cum selectoribus quindecim millibus sclopetariorū, & octo millibus gregariorum more suo carragiis vallatus, in cāpos apertos obuiā Potocio

toclo processit, hactenus octo maiores bombardas secum, vtinopinatum aggredi posset & circumuenire, eo quòd intellexisset cum vix duo millia Polonorum penes se habere, & tormenta bellica nulla; præterea maiorem partē eorum equites esse. Potocius itaque conspecto aduersario, indignum retrocedere ratus, magno animo concurrere suos iussit, & cæsis ex eis vndecim millibus in acie, tormenta maiora accepit, fugientesq; ad SKindanum insecutus, ita fortiter eos, vbique sese opponentes, cecidit, vt & Ducem ipsorum Paulucū, & chiliarchas præcipuos, viuos ceperit, adq; Regem Varsouiam miserit, potitus omnibus signis, sigillo, priuilegijs & insignijs ipsorum. Ita enim sæpiùs fortes ac generosos animos Superi aduersis probant, eosque docent dura ac difficilia non formidare, & sese cum fortuna luctando, ac pugnando exercere, vt egregia contentione, quid eorum virtus valeat, possint vniuerso Orbi ostēdere.

CAPVT IX.

De Temperantia & Abstinentia Ducis.

QVia intemperantis animi motus semel admissi, liberas mētes subigūt, & impotētes ferūtur in libidines,

dines, ideo Dux bello designatus sit tẽperans & quantum ad castitatem, & quantum ad attrectationem rei alienæ sed in omnibus se præbeat generosũ, sobrium, modestum, frugalem, vt possit suo exemplo milites bonos efficere. Alias *non poterit exercitum is continere Imperator*, inquit Cicero: *qui seipsum non cõtinet, neque seuerus esse in iudicando, qui alios in se seueros esse iudices non vult*. Iam autẽ præcipua militis virtus esse debet, erga ciues patriæ, modestos, humanos, clementes, contra hostes verò, feroces & crudeles sese exhibere. Hæc non nisi ab imperatore discet, qui imprimis Castus oportet sit, ne voluptarijs distractus hinc inde cupiditatibus, rerum curam posthabeat maximarum, vt fecit Antonius, cuius animus vt in corpore amicè viueret, in ipso moriebatur. Et quamquam dimidium imperij administrandum haberet, & infinita negotia, nullis tamen vacare poterat, nec legatos audire, nec hostium conatus animaduertere, nec res ad bellum necessarias præparare, nec amicorum, & sociorum amicitiam fouere. Adeò enim Cleopatra mentem eius detinebat, vt ne per horam quidem ipsam ad munia publica referre posset. *Itaque Imperaturus refrenet primum libidines*, inquit Cicero, *spernat voluptates, animi labes repellat; tum*

incipiat

incipiat alijs imperare, cum dedecori, & turpitudini parere desierit. Maximè autem auacitiam fugiat; quia ea sola summa authoritas in Duce est incorruptè, & magnificè præesse exercitui. Exemplo Pyrrhus Epirotarum Rex qui bello cũ Romanis superior captiuos omnes gratis remisit, testatus coram legatis Romanis, qui ciues suos auro redimere curabant, se non mangonum more cum Romanis negociari, sed certare tantum de gloria, & imperio. Idem fecit Zamoscius cum Moscouitis quibus nobiles fœminas captas, honestè habitas absq; vllo litro remisit, barbarosq; eorum animos in sui admirationem conuertit, qui palã testati sunt, se nusquam passos esse vt similiter cum Polonis matronis procederent, si easoaptiuas haberent. Plerique enim viri fortes vmbonum hastarumq; micantium stricturas oculis contra spectant irretortis, at auri nummorumq; fulgorem aut faciei venustæ formam, non vsquequaque sustinent, mentisque aciem habescere patiuntur, vel libidine incitante, vel auaritia.

Sobrium quoque Ducem esse oportet vt in arduis negotijs parãdis putandisq; peruigilet. Noctu enim quasi silente, & quiescente animo, multa Ducis cogitatio molitur ac perficit. Hinc Iulium Cæsarem fortunam sibi fabricantem tempe-

temperantiæ addictum fuisse, scripta super eo edita testificantur, adeò vt Marcus Cato dixerit. *Vt vnum ex omnibus Cæsarem ad euertendam Remp. sobrium accessisse.* Nam Catilinæ coniurationem nihil aliud nisi ebrietas ipsius perdidit. Vnde Dux belli à poculis abstineat, inq; omni tempore & re frugi sit, quia facultates exhauriunt & exsiccant frequentia conuiuia aut compotationes, prodigiaq; familiarum ministeria. Similiter & Tribunorum immoderati ac intempestiui sumptus, in vestes, gemmas, luxus atq; delicias, dant occasionem ad rapiendum per vim aliena. Hinc ex verò inquiebat Cyrus ille Xenophontæus. *Parsimoniam firmissimum esse neruū rerū agendarum.* Scanderbegus verò inclytus ille militiæ Dux dictabat; *belligerandum ita esse hodie, vt cras etiam belligerare possimus:* habendus itaque apparatus, dispensandæ vires, partiendum ita patrimonium, vt quotidie emergentibus nouis creditoribus soluendo esse possimus.

CAPVT X.

De Comitate & Affabilitate Ducis.

NVlla in viro nobili virtus affabilitate & comitate amabilior. Quid in Duce belli? his vt hostes ad se alliciat,

F vt

vt prouinciales in obedientia retineat, vt milites in diſciplina conſeruet, vt agreſtes noua de ſuo aduerſario adferentes excipiat, vt per paganos hoſtium occupationes cognoſcat, vt p ſpeculatores conſilia eorũ exploret, neceſſe vt facilis ſit inadmittẽdo, comis in alloquendo, & affabilis in prouocando eiuſmodi homines ad narrandum, quę ſciunt, aut ſentiũt, aut iã fecerũt. Aliter, ſi vel ſuperbia elatus, vel crudelitate ſeuerus difficilẽ adytum accedentibus ad ſe præbebit, in maximas difficultates incidet, cum neſciet conatus & conſilia aduerſariorum aut ea iam poſt tempus ſciet. Veteres Imperatores hac virtute diuini habebãtur, ſed præcipuè Alexander Magnus, & Iulius Cæſar. Quinimò & Marcus Antonius antequam à Cleopatræ illecebris eius animus corrumperetur. Traianus quoque Imp. ob facilitatem & beneficientiam in omnes, omnibus amabilis erat, nulliq; formidandus, præterquam hoſtibus. Sæpiùs ſiquidem deliberationibus actionibuſq; amicorum intererat, militum animos iocis & dicterijs excitabat, ægrotantes & ſauciatos viſitabat, donabat, conſolabatur. Eius exemplo Carolus quoque Quintus, adeo fuit facilis aditu alloquioque, vt priuatum in modũſe demitteret, ſecurus vbique maieſtatis ſuæ. Atque, vt erat

verſa-

versatili ad omnia pariter ingenio, mores exteros ita induebat, vt non minus cum Germanis Germanum ageret, Italumque cum Italis, aut cum Hispanis Hispanum, quàm Belgis suis se Belgam pręstaret. Indignus enim amore ille Imperator est, qui erga eos, qui multis ipsum plenisque demerentur obsequijs, verborum etiam commodorum parcus est. Quod Zamoscius probè sciens, cum diuersarum nationum & linguarum milites in castris suis haberet, omnes sibi liberalitate & beneficientia comprimis, deinde affabilitate & facili accessu dicto obedientes efficiebat, vt illius amore omnia incommoda sufferēt, omnia pericula subirent. Nulla enim tam est fera immanis belluà, quæ nō humanitatis cultu mansuescat; nullusq; hominum animo adeò indomito, vt leniter hăbitus beneficentia non mitescat. Trahebant ad se animos omnium sua humanitate Tyllius, liberalitate Bucquoius, comitate Dampierus, facilitate Papenheimius affabilitate Picolomineus. Sed his omnibus virtutibus præcellebat Gustauus, vt de illo velut de C. Cæsare dici verissimè possit, quod fuerit specimen humanitatis, salis, suauitatis, leporis, beneficientiæ. Ipse enim gregarios visitabat ægrotos, solabatur deficientes, excitabat vacillantes; commeatu & pe-

cunijs prouidebat egentibus, vt patrem eum sui milites non Regem appellarét. Non parum igitur præsidij erit, Ducem belli eligere, vulgi commendatione, ob humanitatis cultum, & amabilem quādam comitatem, probatum. Qué enim homines spontanea voluntatum inclinatione cordi habent; eius facilimè imperio parent, dicto audiunt, periculis subueniunt, decertantemq; protegunt. Expertus Constantinus Ostrogius, qui in suis expeditionibus nō alia re gloriosus, aut victor exstitit, quam amore militū, & fauore agricolarum, qui ad eum omnia, quæ vel viderant, vel inaudierāt de hostibus, exemplò referebant. Qua in re, quam diligens & assiduus Imperator esse debeat, capite sequenti videamus.

CAPVT XI.

De Diligentia, & Labore Ducis.

DVx cui tantæ potestatis insignia tribuuntur, cuius fide, atq; virtuti possessorum fortunæ, tutela vrbium, salus militum, Reipub. creditur gloria, non tantùm pro vniuerso exercitu, sed etiā pro singulis contubernalibus debet esse solicitus. Si quid enim illis eueniat in bello, & ipsius culpa, & publica vide-

videtur iniuria. Hinc apud Græcos laudatur Themistocles, quod prudenti suo consilio seruauerit Athenas. Epaminondas, quòd illustrauerit suis victorijs Thoebas. Xantipous, quòd suo ingenio iuuerit Carthaginenses, toties victos à Romanis. Fabius Maximus apud Romanos, quòd sua cunctatione restituerit rem Romanam; & alij infiniti, qui officij sui diligentes fuerunt; sed inter eos maximè Conon, de quo Probus, *Et prudens rei militaris, & diligens erat imperij*. Similiter Paulus Aemilius, qui nullam rem non attentauit ipse, nullam non fecit. Ex recentioribus verò Ferdinandus verò Marchio Pescaræ hac in parte laudctur, tum quoque Franciscus I. Rex Galliæ. Nuperrimè verò Custauus Rex Suecię, atq; Carolus ChodKieuicius, copiarum Magni Ducatus Lituaniæ Magnus Polemarchus, qui identidē illud M Catonis repetere solebat; *In bello nihil tam leue est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat*. Proinde quæquæ minima ipse videre, ipse scire volebat, & quis Comes, qui tribunus, quis domesticus, quis contubernalis, & quantum possit in bello, velut alter Annibal probè cognoscebat, & nominatim velut Mitridates vnumquemque appellabat; Talis quoque olim apud nos Boleslaus Criuoustus Rex Poloniæ dicitur fuisse;

& patrum memoria Nicolaus Melecius Polonicarum copiarum Magiſter.

Igitur ſit diligens officij ſui Imperator, & patiens laboris, vt non primus à militia deficiat, ſed poſtremus. De Cæſare Tranquillus. *Laboris vltra fidem patiens erat, & in agmine nonnunquã in equo, ſæpiùs pedibus anteibat, capite detecto, ſeu ſol, ſeu imber eſſet*. Et apud Lacedæmonios Ageſilaus exiſtimabat; *Imperatorem decere potiùs vt tolerantia, quàm mollitie priuatis hominibus præſtaret*; ideoq; ipſe cum laborandum exercitui eſſet, ſponte ſua ſupra cæteros laborabat quod arbitraretur eiuſmodi omnia militibus eſſe ſolatio. Similis ipſi fuiſſe memoratur apud nos Conſtantinus Oſtrogius, qui ter, & tricies, non minus ſua felicitate, quàm diligẽtia & labore, victor extitit; ſingula enim militaria munia ipſe obibat; ſingula prudentis Imperatoris officia, per ſe exequebatur; & velut alter Cecinna, ſecundarum, ambiguarumque rerum ſciens, eoq; interritus ſemper fuit. Qualiter etiam Catonem Liuius laudat, *In parſimonia*, inquit, *in patientia laboris, periculiſq; ferre, propè corporis animique*. Sed & Carolus V. in bello contra rebelles, licet totus podagra grauatus eſſet, nec poſſet pedem in ſtaffa tenere, ligatum nihilominus & ſuſpenſum faſcia in equo tota die tenuit, totaque

hyeme

hyeme sub padilionibus mansit, memor dicti Vespasiani. *Imperatorem stantem mori oportere*. Sit igitur Dux plerumq; in opere, ac in agmine gregario militi mixtus, incorrupto tamen semper Ducis honore.

CAPVT XII.

De Exemplo Ducis.

QVia magis paucis mentes humanæ exemplis, quam verbis mouentur plurimis, ideo si quid subitò confici oportet Imperator, primus ipse manu operi admota conspicitur. Nec enim militũ vulgus adeò potentiorum comminationibus cogitur, atque præstantium dignitate virorum exemplis ad opus prouocatur. Vide Alexandrum in oppugnatione Tyri vrbis, *cum*, inquit Polyænus, *amplam fossam mœnibus Tyriorum, delectam superare cuperet, primus ipse corbem arena refertum apportauit: Macedones cum Regem suis manibus opus facere viderent, cõfestim abstractis clamydibus celeriter loca exæquarunt*. De Caracalla verò Herodianus scribit. *Ipse vtique nullum non militiæ munus obire, & siue quid fodiendum foret, primus fodere, siue pons fluminis imponendus, aut exstruendus ager, siue quod opus manu*

faciendum, aut labor subeundus, primus omnia occupare. Ita etiam Nero in Achaia Isthmum persodere aggressus, primus rastello humum effodit, & corbulæ congestam humeris extollit. Et Vespesianus Imp. cum restituere Capitolium aggressus esset, ipse ruderibus purgãdis, manus primus admouit, ac suo collo quędam extulit, inquit Suetonius. Simile refert Choniates de Manuale Imperat. *Vrbis*, inquit, *Dorilæi instaurationem aggressus, ipse primus saxa humeris portare cæpit; eaque re aliorum alacritatem ita excitauit, vt murus celerrimè in altum erectus, vallo extrinsecus muniretur: & intra mænia putet complures, vt affatim aqua suppeteret, effoderentur*. Et Vitoldus Lituaniæ Princeps illud Valerij Coruini sæpiùs dictare solebat. *Facta mea non dicta vos milites sequi volo; nec d sciplinam modò, sed etiã exemplum à me petere*.

CAPVT XIII.

De Prudentia atque Prouidentia Ducis.

PRudentiam à prouidendo Latini dixerunt, quod per eam animus & futura præuideat, & præsentia disponat, & præterita memoria teneat. Nam qui de præteritis nihil cogitat, vitę obliuiscitur; qui futura non prospicit, multis peri-

periculis obnoxius est; in omniaq; malè cautus incidit. Vera igitur prudentia est,& cognoscere quid petendum fugiédumq; sit, & quibus vijs tū ipse eo peruenire, tum alios eodem perducere commodissimè possit: nihil temere atq; inconsideratè agere,sed vnaquaque in re,quid rerum,personarum,locorū,temporum,varietas postulet diiudicare. Ex quo Prouidentiam quoque Cicero sic definiuit. *Prouidentia est, per quam futurum aliquid videtur antequam factum sit.* Quod nimirum prudentum non tàm corporis, quàm animi oculi, nullis Aduocatis adhibitis, exactè & minutatim omnia,& à longè contéplentur. Et hanc verè Aristoteles ait esse propriam virtutem imperantium; nam ex præteritis & præsentibus, ea quæ deinceps euentura sint colligit, causas reuidet; rectè de rebus iudicat: sibi,suisq;in longum prospicit; & impendentia mala sapiéter auertit. Et propter Prudentia in Duce habetur tanquam oculus, & vigor animi, de quo supra egimus,tanquam manus; sine illa omnis beltator cæcus, sine ista impotens. Nā prudentia subministrat consilium,vigor animi fortitudinem, illa imperat,ista exequitur: illa præuidet difficultates, ista peruincit: illa confirmat iudicium mediantis,ista corroborat cor præliantis. Maximè autem requiritur

prudentia in Duce, vt omnes casus aduersos, qui in bellis accidunt, sciat in bonum dextrâ interpretari, vti faciebat Germanicus teste Tacito, *quæ casus*, inquit, *contulerat in sapientiam conuertenda ratus*, milites suos animabat ne conciderent metu leui ex re orto, vti sæpius in castris accidit. Id autem est & viri & Ducis, non deesse fortunæ sese præbenti, & casu oblata flectere ad consilium, vti Pericles fecit, qui territis suis Atheniēsibus obscuratione solis, tali vsus est ad animandum prudentia. Gubernatorē suæ triremis perterritum ob eandem causam conspiciens, opposita ad eius faciem chlamyde, velatisque oculis rogauit; nunquid horrendum eius rei signū putaret? abnuenteque illo. Quid igitur interest, inquit, aut quid distat hoc ab illo, nisi quod maius quiddam chlamyde est illud, quod nunc tenebras agit. Prudentis itaque est, pro temporum ratione hominum ingenia ad commoditates suas applicare, & accurata cum cōsideratione res arduas & periculosas aggredi. Hinc tres partes Prudentiæ dicuntur esse Memoria, Intelligentia, & Prouidentia, vt illi qui præsunt cæteris, bonarum & malarum rerum scientiam habentes, prudenter eis imperent, doceantque eos fidem colere, iustitiam retinere, alijs æquo animo parere, labo-

res

res pro communi vtilitate suscipere, proque gloria publica fortiter dimicare siue secũda fortuna faueat, siue aduersa. Sed de hac capite sequenti.

CAPVT XIV.

De Fortuna, seu Felicitate Ducis.

DVcis belli quatuor præcipua requisita esse aiunt. Longam bellicæ rei experientiam, Egregiam virtutis famam, Longe resplendentem authoritatem, & Fortunæ fauentis afflatum. De experientia itaq; & cæteris virtutibus in Duce requisitis, superioribus capitibus satis prolixè disputauimus. De authoritate illius capite vltimo dicemus; de Felicitate verò nunc breuiter disseramus, & sic librum istum secundum Institutorum rei bellicæ finiemus.

Felicitas itaque Ducis, non procedit à persona ipsius, sed vt plurimum à causa belli iusta, quàm Deus ipse promouet, vti experientia sæpiùs compertum est. Nam & Andreas Doria nil memorabile fecit, cum militaret sub auspicijs Francisci I. Regis Galliæ, & in expeditione Sardicam contrariam fortunam expertus est. Cum verò esset in seruitio Caroli V. insignes victorias obtinuit. Et Rentius fortissimus Dux fuit, cum pro

Venetis militaret: infelicissimus cum apud eundem Regem Galliæ Franciscum I. & apud Clementem. VII. fuisset. Licet igitur felicitas non semper comitetur virtutem (quia Deus dat etiam prosperitatem & Gentilibus, & Hæreticis & Machometanis contra malos Catholicos) tamen communiter bonos & pios, iustaque ex causa arma sumentes Principes fortuna iuuat, vt nunc vidimus in Germania, quomodo omnes aduersarios suos Ferdinandus II. Imp. feliciter deuicerit, Ducesq; illius pro Imperij maiestate & religione Catholica pugnando, paruis sæpè copijs, gloriosissimas victorias obtinuerint. Cum autem miles videt Ducem felicem, & prosperos belli successus, sequitur signa absque timore, & pro causa iusta, certam sibi pollicetur victoriã. Sylla hanc laudem habebat, quod XV. millibus peditum, & mille quingentis equitibus, profligauerit Archelaum & Tassilem Duces Regis Mitridatis, tanta felicitate, vt ex centum millibus peditum, & decem millibus equitum, non effugerint ex integro decem millia. Ille verò de suis militibus non amiserit vix duodecẽ homines. Apud nos Martinus Lesuiouius mille quingentis equitibus, quadraginta millia Moscorum aggressus, tredecim ferè millia ex eis occidit;

ex

ex suis verò vnū tantum modò amisit.

Obseruabant igitur diligēti cautione Romani, apud quos magistratus Consularis annuus tātùm fuerat, vt si Imperator felix esset, ne mutaretur āno magistratus sui exacto, sed ei officium Imperatoris confirmabant in plures annos, ne videlicet sic ordo bellicus & progressus interrumperetur. Ita Scipioni in bello Hispanico & Africano. T. Flaminio in bello Macedonico. C. Mario in Cymbrico, & Iulio Cæsari in bello Gallico; *quia animaduerterunt*, inquit Historicus, *interrumpi tenorem rerū, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima esset: inter traditionem imperij, nouitatemq; successoris, quæ noscendis, priusquam agendis rebus imbuenda sit, sapè benè gerēda rei occasionē intercidere.* Itaq; tamdiu permiserunt Lucullo bellum gerere, quamdiu eum felicitas comitabatur: cum autem animaduertissent, quod in medio cursu fortuna eum desereret, miserunt in locum eius Pompeium. Carthaginenses quoque cum viderent res suas haud prospere per Duces gentis suæ geri, aduocarunt è Græcia Xantippum Lacedæmonium, & illi summam belli commiserunt, mutaruntq; fortunam in melius. Similiter Siculi resistere aduersarijs suis per Duces suos nō valētes, Gilippū Spartanum aduocauerāt. Idē Principes & Ciuitates

Ita-

Italiæ faciebant cum factionibus Guelforum & Gibellinorum inter se dissecti essent. Et posteriore ætate quoque denuo, cum Bractiani, & Sfortiani armis Italiam conquassarent.

Igitur felicitas non solùm in militia, sed in vita omni Ducibus est expetēda; quia huc omnia in bellis referuntur; hanc autem nec dare sibi quisquam potest, nec augere; diuinum planè munus, sed ita Duci necessarium. vt quanquam reliquis affluat, si hoc vnum desit nemo infelicem Ducem, doctum licet ac strenuum, eligendum censeat. Nam vt felicitatem fiducia, sic infelicitatem Ducū sequitur pauor militū, quo nil propius est exitio. In hac eminent Africanus minor, Camillus, Titus, Traianus, Theodosius, Alexander M. Cyrus, Annibal, Maharbali, Carolus M. Mariut, Metellus, Ventidius Bassus, alijq; infiniti, tum Gentiles, tum Christiani, tum etiam Machometani. Sed quia ex felicitate Ducis maxime nascitur authoritas illius idcirco de ea capite hoc vltimo videamus.

CAPVT VLTIMVM.

De auctoritate, & Reputatione Ducis.

DIximus quod prudentia, & animi vigor conciliant Auctoritatem Ducis,

Ducis, auget assidua in expeditionibus felicitas: nunc declarandum quomodo indies maiorem Reputationem faciunt diuersæ virtutes, Et *Primo* quidem, si scit tegere impotentiam suam, seu debilitatem virium suarum, vti faciebant Alphonsus Magnus, & Ludouicus Sfortia; quia licet bellis exhausti, omnium rerum penuria laborabant, sciebant tamen aduersarijs suis monstrare magnificentiam, splendorem, copiarum numerum, & commeatuum abundantiam. Sicuti nunc etiam faciunt Turcæ, apud quos, in loco vbi datur accessus ad Vesirium Magnum Oratoribus vicinorum Principum, aut etiam mercatoribus extraneis alloquium, singulis diebus veniunt trecenti baiuli saccos pecunijs repletos portantes, quos exonerant per fenestram ad id in proximo factam, velut fruges in cameram vicinam cum strepitu emittendo, vbi deinde alij ponderibus numerum simili cum sonitu æris examinant, quasi infinitus esset, nec posset numeratione computari thesaurus Imperatoris ipsorum quod exteri videntes inexhaustos thesauros & assiduò accrescentes deferant famam potentiæ illius ad suos conterraneos; doceantq; timere Turcas. Quos vt arte deluderet simili Nicolaus Sienauius Campiductor Poloniæ, post obitum Regis

Regis Augusti, licet exiguas copias secum habuerit, sciens tamen quam sit necessarium barbaris hisce monstrare potentiam, cum sint in vicinia, ingressus erat prouincias ipsorum tempore Interregni, cum maximè scissum fuisset Regnum in factiones circa electionem noui Regis, & sic Mysiam Moldauiamq; defendendo, quarum Regulos turbare, tunc cęperat barbarus & Principatu detrudere, ita fortiter cum paucis cohortibus tenuit à fræno furentes Turcas, vt saluam Reipub. dignitatem in integro conseruaret.

Secundò, vt belli Dux plura semper faciat, quàm loquatur: quæ autem loquetur, loquatur cum grauitate & iudicio, præsertim extraneis præsentibus. Zamoscius & ChodKieuicius mirabiles in hac parte fuere', quos magnopere nunc Stanislaus Koniecpolscius conatur exprimere, qui & natura breuiloquus est, & nullum verbum vanum extraneis præsertim audientibus profert, nisi quæ admirationem in barbaris pariunt. Magister huius virtutis Scipio Africanus fuit. de quo Liuius scribit, quod *cum legatis Hispanorum loquebatur ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, vt nullum ferox verbum excideret, ingensque omnibus quæ ageret; cum maiestas inesset, tum fides.*

Tertiò,

Tertiò, vt promissa fideliter exequatur: hinc enim illius constantia apparebit, & animi iudicium. Et non alia prorsus re apud Belgas gloriam sibi acquisiuerat & reputationem Alexander Farnesius, quàm constāti promissorum executione: sicuti & Magnus Zamoscius apud Liuones, qui cum militibus ad dictam diem à Repub. solutionem, ob publici ærarij defectum, non impetrasset, res suas & bona tempestiuè oppignorauit, vt promisso tempore toti exercitui satisfaceret, aut potiùs verbo suo, quo fidē stipulatus fuerat, vt meritò de illo dici possit, quod Paulus Aemilius dicere solitus fuerat. *Is demum vir erat, cuius animum, nec prospera statu suo efferent, nec aduersa infrigent*. Quandoquidem & cliētelis & amicitijs felix, & victorijs clarus, & magistratibus in Rep. insignis semper æquali animo fuerit & in prospera & in aduersa fortuna, nec siuerit præpediri in uidorum calumnijs, aut maleuolorum factionibus cursum gloriæ suæ, vsq; ad extremum vitę suæ. Sed & ZolKieuius ex eius disciplina prodiens, similesq; in Rep. Ducis Exercituū videlicet, & Cancellarij supremi, honores gerēs, ita semper infractus & immobilis tota vita mā sit, vt vel sola cōstātia ingens sibi nomē, & apud ciues suos, & apud extraneos compararet, nec desineret ea fideliter

exequi,

exequi, quæ in rem Patriæ putaret facienda, donec mors meliorem sortem ei monstrasset.

Quarto, vt nihil supra vires suas tentet quæ autem aggredietur, omni conatu perfici studeat. Et hanc ob causam res Hispanorum nunc benè succedũt, quòd rem semel cęptam nusquam deserant, nisi ad finem suum deductam. Pulchrè hac de re Marcellus ad Q. Fabium, tẽpore obsidionis Casclini. *Multa magis Ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse, quia magna famæ momenta in vtramque partem fiunt.* Et Scipio cum iuuenis adhuc ad regimen Hispanicorum exercituum missus esset, ea constantia munus susceptum prosequebatur, vt nonnisi cum gloria in patriam redire posset. Nõ ignorabat enim instandum famæ, ac prout prima cessissent, fore vniuersa.

Quinto, vt sit in moribus & vestitu grauis, nec studeat, nouitati; nec immutet regendi modum, aut facienda in bello Tribunis suis & cohortium ductoribus, per leues personas, aut pueros significet; sed per viros magnos, constantes, & fideles, peritosque rerum militarium.

Sexto, vt in omnibus suis actionibus monstret excelsum animum & Heroicum; non auarum atque sorditatum, sed magni-

magnificum & munificum, splendidumque tàm circa cultum diuinum, quàm circa ornatum suum priuatum & militarem. Quia nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est, quã fama potentiæ non sua vi nixæ. Vnde Tiberius Cæsar non abs re dicere solebat. *Cæteris mortalibus in eo stare consilia, quod sibi conducere putent: Principum diuersam esse sortem, quibus præcipua rerum ad famam dirigenda*; maximè in bellis, vbi omnino requiritur vt imperator sit summus seueritatis & munificentiæ.

Vnde auctoritatem maximam seueritate sumat, omnes culpas militares legibus vindicet, nulli errantium credatur ignoscere, & in diuersis locis, ex diuersis occasionibus omnium experimenta præcipiat. Tales sub Rudolpho II. fuere in bellis Hungaricis Duces Mansueldius & Suartzembergius; sub Ferdinando II. Dampierus & Valsteinius. Apud nos Lituanicarum Copiarum Præfecti, tres ChodKieuicij; Gregorius, Ioennes, & Carolus, qui sibi ob virtutẽ succedentes in ista dignitate, seuerissimè disciplinam militarem conseruabãt, exq; eo sibi apud omnes authoritatem consiliabant, quæ de Ducum virtutibus, atque prosperitate fama concepta, augetur in dies opinione hominum. Ad quod & forma corporis nonnihil con-

fert.

fert, non mundicijs vti ſupra diximus culta, ſed virilis, & verè militaris. Inſuper & nobilitas ſanguinis,& caſtrenſis eloquentia;quo in genere Iulius Cæſar, Africanus Maior,& Pompeius apud Romanos,apud nos verò ferè omnes Duces Radiuilli quicunque bellis Lituanicis præfuerunt,celeberrimi habentur. Quorum tanta fuit authoritas, eaq; ſub illis militum fiducia,vt non ſe ad prælium, & diſcrimen, ſed ad victoriam & prędam duci cederent. Et hæc de Duce belli eiuſque qualitatibus requiſitis.

SIMO-

SIMONIS STAROVOLSCII

INSTITVTORVM Rei Militaris.

LIBER TERTIVS De Disciplina Militari.

CAPVT PRIMVM

De Militia in genere.

M*ilitia est*, inquit Lipsius *Multitudo apta & composita in armis, ad vim faciẽdam, aut arcendam, sub certa lege.* Qui enim ad militiam animum applicuere, eos non modo vestium mox aliam ratione inire, verum etiam in moribus, consuetudine, voce, quin etiam incessu, omnem. ciuilem modum fastidire videmus. Ideo sub legibus talem multitudinem congregatam, in bona disciplina continere oportet, siue defendamus nostra, siue in vicinos arma sumamus; aliter militum audacia eo vsque grassatur, vt, aut euertere Rempublicam possit,

posiit, aut certè bonos modestosq; ciues, ipsamq; demum Iustitiam armis seruire cogat. Sub ferreis quandoquidem corporum tegumentis, feri, ferreiq; animi communissimè delitescunt. Sub truculenta vultum specie, dira morũ immanitas, effrenata violentia, legum contẽptus, prædandi sæuiendiq; cupiditas, insolentia, perfidia, impietas habitat. Meritoq; Alexander Seuerus, in milites seuerus fuerat; quia sciebat licentiam militum non nisi seuera punitione coerceri exercitusq; non nisi diligenti disciplina conseruari. Hinc sæpiùs vsurpabat. *Disciplina militari Remp. contineri, quæ si dilabatur, & nomen & Imperium Romanum amissum iri*. Quippè quæ ex ignauo ciue fortem, ex intemperante moderatum, ex desidioso strenuum ex luxurioso frugalem, ex libidinoso continentem efficit. Hinc Romanos omnes gentes sola armorum exercitatione, & disciplina Imperio suo subiecisse videmus, quod tamdiu stetit, quamdiu secundum leges Duces militem gubernabant, vbi autem de vetere disciplina remiserunt, statim ab omnibus gẽtibus, quibus imperabant discerpti fuerunt, vt vix nomen nunc Imperij Romani reperiatur.

Omnis igitur copiarum vis consistit, aut in militum disciplina, aut numero,

aut

aut robore; sed quæ omnia suppeditat, meditatio seu exercitium assiduum: quia in omni prælio, non tam multitudo & virtus indocta, quàm ars & exercitatio solent præstare victoriam. Vnde optimus quisque miles, qui patriæ defendendæ incensus studio, nobilem ex armis gloriam quærit, otij impatiens ad nascentium bellorum famam exhilarescit, gaudiumq; concipit. Nihil volupe magis quàm premere equum calcaribus, obtegere crinem cassida, concurrere cum hoste aduerso, euadereq; in hostiles muros, pro gloria & victoria, nullum laborem, nullum periculum extimescere studet. Quia bellandi peritia gignit in eo audaciam; nec vllus timet agere, quę antea se probè didicisse confidit.

Quapropter in pace militis officium erit arma scire tractare, bello dignum se præstare, vita cæteris cum ciuibus æquali, iustaq; frui, nec eorum otiosæ dignitati armis nocere: & vt erga patriotas modestos, humanos, atque clementes, ita contra hostes feroces & crudeles sese exhibere. Quod vt fiat, interest Reipub. vt militibus leges imponat seueriores, quibus & ad exercitia armorum adigãtur, & ad honestè viuendum compellãtur, atque à lædendo deterreantur. Nihil enim immanius est armata iniustitia. Quare laudantur Epaminondas, &

Pelodias

Imperia aut Principatus, qui interdum comparantur artibus pacis, aut per electionem, aut per successionem, aut per matrimonium; sed *assecutio victoriæ*, partim animi dexteritate, partim armorũ vsu & fortitudine, partim denique occulta Dei voluntate, in cuius manu, & felicitas posita est, & corda Principum, & denique ipsa victoria.

CAPVT II.

De Diuisione Militiæ.

RES militaris, inquit Vegetius, quæ armis constat & viris, in tres communiter diuiditur partes. Equites, Pedites, Classes. Equitibus campi; classibus maria & flumina; peditibus colles, vrbes, arces, plana, & abrupta seruantur.

Hominum igitur quos ad bellum colligimus, siue in mari, siue in terra faciendum, alij bellatores erũt, alij imbelles, ad vsus tantùm bellatorum necessarios, & ministeria accomodati.

Bellatores ij sunt, qui ad decertandum instruuntur, armisq; aduersarium inuadunt. Imbelles reliqui omnes habentur, vt Medici, Tabernarij, Chirurgi, serui; artifices & cæteri qui exercitum ministerij causa sequuntur.

Bellatorũ autẽ alij Pedites alij vecto-

Italiæ faciebant cum factionibus Guelforum & Gibellinorum inter se dissecti essent. Et posteriore ætate quoque denuo, cum Bractiani, & Sfortiani armis Italiam conquassarent.

Igitur felicitas non solùm in militia, sed in vita omni Ducibus est expetẽda, quia huc omnia in bellis referuntur; hanc autem nec dare sibi quisquam potest, nec augere; diuinum planè munus, sed ita Duci necessarium, vt quanquam reliquis affluat, si hoc vnum desit nemo infelicem Ducem, doctum licet ac strenuum, eligendum censeat. Nam vt felicitatem fiducia, sic infelicitatem Ducũ sequitur pauor militũ, quo nil propius est exitio. In hac eminent Africanus minor, Camillus, Titus, Traianus, Theodosius, Alexander M. Cyrus, Annibal, Maharbali, Carolus M. Mariut, Metellus, Ventidius Bassus, alijq; infiniti, tum Gentiles, tum Christiani, tum etiam Machometani. Sed quia ex felicitate Ducis maxime nascitur authoritas illius idcirco de ea capite hoc vltimo videamus.

CAPVT VLTIMVM.

De auctoritate, & Reputatione Ducis.

Diximus quod prudentia, & animi vigor conciliant Auctoritatem Ducis,

Ducis, auget assidua in expeditionibus felicitas: nunc declarandum quomodo indies maiorem Reputationem faciunt diuersæ virtutes, Et *Primo* quidem, si scit tegere impotentiam suam, seu debilitatem virium suarum, vti faciebant Alphonsus Magnus, & Ludouicus Sfortia; quia licet bellis exhausti, omnium rerum penuria laborabant, sciebant tamen aduersarijs suis monstrare magnificentiam, splendorem, copiarum numerum, & commeatuum abundantiam. Sicuti nunc etiam faciunt Turcæ, apud quos, in loco vbi datur accessus ad Vesirium Magnum Oratoribus vicinorum Principum, aut etiam mercatoribus extraneis alloquium, singulis diebus veniunt trecenti baiuli saccos pecunijs repletos portantes, quos exonerant per fenestram ad id in proximo factam, velut fruges in cameram vicinam cum strepitu emittendo, vbi deinde alij ponderibus numerum simili cum sonitu æris examinant, quasi infinitus esset, nec posset numeratione computari thesaurus Imperatoris ipsorum quod exteri videntes inexhaustos thesauros & assiduò accrescentes deferant famam potentiæ illius ad suos conterraneos; doceantq; timere Turcas. Quos vt arte deluderet simili Nicolaus Sienauius Campiductor Poloniæ, post obitum

Regis

Regis Augusti, licet exiguas copias ſecum habuerit, ſciens tamen quam ſit neceſſarium barbaris hiſce monſtrare potentiam, cum ſint in vicinia, ingreſſus erat prouincias ipſorum tempore Interregni, cum maximè ſciſſum fuiſſet Regnum in factiones circa electionem noui Regis, & ſic Myſiam Moldauiamq; defendendo, quarum Regulos turbare, tunc cœperat barbarus & Principatu detrudere, ita fortiter cum paucis cohortibus tenuit à fræno furentes Turcas, vt ſaluam Reipub. dignitatem in integro conſeruaret.

Secundò, vt belli Dux plura ſemper faciat, quàm loquatur: quæ autem loquetur, loquatur cum grauitate & iudicio, præſertim extraneis præſentibus. Zamoſcius & ChodKieuicius mirabiles in hac parte fuere, quos magnopere nunc Stanislaus Koniecpolſcius conatur exprimere, qui & natura breuiloquus eſt, & nullum verbum vanum extraneis præſertim audientibus profert, niſi quæ admirationem in barbaris pariunt. Magiſter huius virtutis Scipio Africanus fuit. de quo Liuius ſcribit, quod *cum legatis Hiſpanorum loquebatur ita elato ab ingenti virtutum ſuarum fiducia animo, vt nullum ferox verbum excideret, ingenſque omnibus quæ ageret; cum maieſtas ineſſet, tum fides.*

Tertiò,

Tertiò, vt promissa fideliter exequatur: hinc enim illius constantia apparebit, & animi iudicium. Et non alia prorsus re apud Belgas gloriam sibi acquisiuerat & reputationem Alexander Farnesius, quàm constātipromissorum executione: sicuti & Magnus Zamoscius apud Liuones, qui cum militibus ad dictam diem à Repub. solutionem, ob publici ærarij defectum, non impetrasset, res suas & bona tempestiuè oppignorauit, vt promisso tempore toti exercitui satisfaceret, aut potiùs verbo suo, quo fidē stipulatus fuerat, vt meritò de illo dici possit, quod Paulus Aemilius dicere solitus fuerat. *Is demum vir erat, cuius animum, nec prospera statu suo efferent, nec aduersa infrigent*. Quandoquidem & cliētelis & amicitijs felix, & victorijs clarus, & magistratibus in Rep. insignis semper æquali animo fuerit & in prospera & in aduersa fortuna, nec fuerit præpediri inuidorum calumnijs, aut maleuolorum factionibus cursum gloriæ suæ, vsq; ad extremum vitę suæ. Sed & ZolKieuius ex eius disciplina prodiens, similesq; in Rep. Ducis Exercituū videlicet, & Cancellarij supremi, honores gerēs, ita semper infractus & immobilis tota vita mā-sit, vt vel sola cōstātia ingens sibi nomē, & apud ciues suos, & apud extraneos compararet, nec desineret ea fideliter

exequi,

exequi, quæ in rem Patriæ putaret facienda, donec mors meliorem sortem ei monstrasset.

Quarto, vt nihil supra vires suas tentet quæ autem aggredietur, omni conatu perfici studeat. Et hanc ob causam res Hispanorum nunc benè succedũt, quòd rem semel cęptam nusquam deserant, nisi ad finem suum deductam. Pulchrè hac de re Marcellus ad Q. Fabium, tẽpore obsidionis Casclini. *Multa magis Ducibus, sicut non aggredienda, ita semel aggressis, non dimittenda esse, quia magna famæ momenta in vtramque partem fiunt*. Et Scipio cum iuuenis adhuc ad regimen Hispanicorum exercituum missus esset, ea constantia munus susceptum prosequebatur, vt nonnisi cum gloria in patriam redire posset. Nõ ignorabat enim instandum famæ, ac prout prima cessissent, fore vniuersa.

Quinto, vt sit in moribus & vestitu grauis, nec studeat, nouitati; nec immutet regendi modum, aut facienda in bello Tribunis suis & cohortium ductoribus, per leues personas, aut pueros significet; sed per viros magnos, constantes, & fideles, peritosque rerum militarium.

Sexto, vt in omnibus suis actionibus monstret excelsum animum & Heroicum; non auarum atque sorditatum, sed magni-

magnificum ac munificum, splendidumque tàm circa cultum diuinum, quàm circa ornatum suum priuatum, & militarem. Quia nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est, quā fama potentiæ non sua vi nixæ. Vnde Tiberius Cæsar non abs re dicere solebat. *Cæteris mortalibus in eo stare consilia, quod sibi conducere putent: Principum diuersam esse sortem, quibus præcipua rerum ad famam dirigenda*; maximè in bellis, vbi omnino requiritur vt imperator sit summus seueritatis & munificentiæ.

Vnde auctoritatem maximam seueritate sumat, omnes culpas militares legibus vindicet, nulli errantium credatur ignoscere, & in diuersis locis, ex diuersis occasionibus omnium experimenta precipiat. Tales sub Rudolpho II. fuere in bellis Hungaricis Duces Mansueldius & Suartzembergius; sub Ferdinando II. Dampierus & Valsteinius. Apud nos Lituanicarum Copiarum Præfecti, tres ChodKieuicij; Gregorius, Ioennes, & Carolus, qui sibi ob virtutē succedentes in ista dignitate, seuerissimè disciplinam militarem conseruabāt, exq; eo sibi apud omnes authoritatem consiliabant, quæ de Ducum virtutibus, atque prosperitate fama concepta, augetur in dies opinione hominum. Ad quod & forma corporis nonnihil confert.

fert, non mundicijs vti supra diximus culta, sed virilis, & verè militaris. Insuper & nobilitas sanguinis,& castrensis eloquentia;quo in genere Iulius Cæsar, Africanus Maior,& Pompeius apud Romanos,apud nos verò ferè omnes Duces Radiuilli quicunque bellis Lituanicis præfuerunt,celeberrimi habentur.

Quorum tanta fuit authoritas, eaq; sub illis militum fiducia,vt non se ad prælium, & discrimen, sed ad victoriam & prędam duci cederent.

Et hæc de Duce belli eiusque qualitatibus requisitis.

SIMONIS STAROVOLSCII

INSTITVTORVM Rei Militaris.

LIBER TERTIVS De Disciplina Militari.

CAPVT PRIMVM

De Militia in genere.

M*ilitia est*, inquit Lipsius *Multitudo apta & composita in armis, ad vim faciendam, aut arcendam, sub certa lege* Qui enim ad militiam animum applicuere, eos non modo vestium mox aliam ratione inire, verum etiam in moribus, consuetudine, voce, quin etiam incessu, omnem. ciuilem modum fastidire videmus. Ideo sub legibus talem multitudinem congregatam, in bona disciplina continere oportet, siue defendamus nostra, siue in vicinos arma sumamus; aliter militum audacia eo vsque grassatur, vt, aut euertere Rempublicam possit,

aut robore; sed quæ omnia suppeditat, meditatio seu exercitium assiduum; quia in omni prælio, non tam multitudo & virtus indocta, quàm ars & exercitatio solent præstare victoriam. Vnde optimus quisque miles, qui patriæ defendendæ incensus studio, nobilem ex armis gloriam quærit, otij impatiens ad nascentium bellorum famam exhilarescit, gaudiumq; concipit. Nihil volupe magis quàm premere equum calcaribus, obtegere crinem cassida, concurrere cum hoste aduerso, euadereq; in hostiles muros, pro gloria & victoria, nullum laborem, nullum periculum extimescere studet. Quia bellandi peritia gignit in eo audaciam; nec vllus timet agere, quę antea se probè didicisse confidit.

Quapropter in pace militis officium erit arma scire tractare, bello dignum se præstare, vita cæteris cum ciuibus æquali, iustaq; frui, nec eorum otiosæ dignitati armis nocere: & vt erga patriotas modestos, humanos, atque clementes, ita contra hostes feroces, & crudeles sese exhibere. Quod vt fiat, interest Reipub. vt militibus leges imponat seueriores, quibus & ad exercitia armorum adigãtur, & ad honestè viuendum compellãtur, atque à lædendo deterrantur. Nihil enim immanius est armata iniustitia. Quare laudantur Epaminondas, &

Pelodias

Pelopidas, Thœbani, quod corruptum licentia exercitum, ad generoſiſſimam militiæ diſciplinam reuocauerint. Celebrantur Chabrias & Iphicrates, Athenienſes. Hepheſtionis, Clitonis, Achillæ, Eumenis, Phylotæ multorumque aliorum, qui caſtra Magni Alexandri ſequuti ſunt rei militaris gloria ora hominum repugnatur. Sed & Alexander Seuerus, cuius ſupra mentionem fecimus, ſua gloria non caret, qui ita ſeuere militarem diſciplinam ſeruauit, vt cũ exercitum in Parthos duceret, non milites, ſed Senatores tranſire dicerentur. Quacunq; enim legiones iter faciebãt, Tribuni accincti, Centuriones verecundi, milites amabiles erant. Si quis de via, in alicuius poſſeſſionem deflexiſſet, pro qualitate loci & criminis, aut fuſtibus ſubijciebatur, aut virgis, aut cõdemnationi. Aut ſi hæc omnia tranſiret dignitas hominis, grauiſſimis contumelijs afficiebatur, quum diceret. *Viſne hoc in agro tuo fieri, quod alteri facis?* Et ante eũ longè multò C. Iulius Cæſar non minus ſe in milite modeſtiam & continẽtiam, quàm virtutem atque animi magnitudinem deſiderare dicebat; quod hic ſcopus optimi militis eſſe deberet. Sed vt concludamus.

Finis militia eſt, non diuitiæ, vt eas ſibi proponunt omnes artes Mechanicę: nec

Impe-

Imperia aut Principatus, qui interdum comparantur artibus pacis, aut per electionem, aut per successionem, aut per matrimonium; sed *assecutio victoriæ*, partim animi dexteritate, partim armorũ vsu & fortitudine, partim denique occulta Dei voluntate, in cuius manu, & felicitas posita est, & corda Principum, & denique ipsa victoria.

CAPVT II.

De Diuisione Militiæ.

RES militaris, inquit Vegetius, quæ armis constat & viris, in tres communiter diuiditur partes. Equites, Pedites, Classes. Equitibus campi; classibus maria & flumina; peditibus colles, vrbes, arces, plana, & abrupta seruantur. Hominum igitur quos ad bellum colligimus, siue in mari, siue in terra faciendum, alij bellatores erũt, alij imbelles, ad vsus tantùm bellatorum necessarios, & ministeria accomodati.

Bellatores ij sunt, qui ad decertandum instruuntur, armisq; aduersarium inuadunt. Imbelles reliqui omnes habentur, vt Medici, Tabernarij, Chirurgi, serui; artifices & cæteri qui exercitum ministerij causa sequuntur.

Bellatorũ autẽ alij Pedites alij vecto-

res ſunt. Pedites, qui pedibus in terra enituntur. Vectores, qui aliquo ferũtur vehiculo: quorum duplex eſt genus. Nam alij equis, alij elephantis vehuntur. Et qui equo vtuntur, iterum in duas partes diſtinguuntur; quippe, qui aut in curribus conſteat, aut equis ipſis inſideant. Elephantis igitur Aſiatici & Africani populi vtuntur. Europæi verò equis ſolùm modò: currus verò iampridem in vſu eſſe deſierunt, niſi ſortem ad portanda onera aut commeatus; quibus nihilominus Coſachi tempore pugnæ vtuntur, non quidem more veteri, ſed ad tegenda latera, ne ab equitatu conculcentur.

Pedeſtris quoque ordo in partes digeritur tres. Armatos, Nudos, & Semicopertos. Armati (non dico de veteri militia) nunc ferreo torace & galea teguntur, & ad offendendum partim ſclopos & gladios, partim haſtas aut bipennes gerunt. Nudi (quales præcipuè ſunt Indi, Aethiopes, Narſingani Calecutenſes, tum maior pars Americanorũ) nullo prorſus torace aut munimine ad euitandum tela tecti, ſed lanceis ſolummodò arcubus, ad inuadendum hoſtem armati: velis ſubtiliſſimis vmbilicotenus coperti. Seminudi dicuntur, qui veſtibus quidem (in Polonia ſemper vnicoloribus) honeſtè coperti ſunt, aſt tamen nullo

nullo armorum defensiuorum genere muniti, ad offendendum aduersarium cōtos, sclopos, secures minores, frameasq; ad latus aut gladios habent.

Equites similiter nunc in vniuerso Orbe, modo armandi inter se differunt. Pars enim armis tota obsepta est; & hinc cataphracti nomen habet. Pars non tota armis integitur. Cataphractos igitur eos intelligi volo, qui non solùm sua corpora, sed etiam equos lorica vndique muniunt, & tales olim passim per Europam in vsu fuere; modo vix alicubi, præter Germaniam reperiuntur, idque paucissimi. Partis verò non Cataphractæ, *alij Hastati* habentur, *alij Feremarij*.

Hastati qui manus conserunt & cominus hasta decertant, sunt in duplici differentia. Alij enim scutum gerunt, vt Persæ Siamitæ Chinenses, Abyssini, & ex Turcis nonnulli; & inde scutati dicuntur. Alij sine scuto hasta impugnát, qui ob id olim Hastati, seu contati vocabantur, nunc vulgò Hussari in Polonia, & in Hungaria dicuntur: qui antiquitus more Germanico scuta etiam magna ferebant; nunc torace tantum modò ferreo, cum manicis loricatis, & casside armati, pellibus desuper tygridum, leopardorum, luporum, variorúq; animalium conteguntur.

prior est; rudis autem & indocta multitudo exposita semper ad cædem. Ideo qualis miles debeat ad bellum eligi rerũ ordo deposcit vt imprimis dicamus.

Legio itaque ab eligendo appellata est, quod robur militiæ Romanorum in electis militibus præpolleret, vocabuloq; isto fides in eis atque diligentia desideraretur. Promiscuè enim vocati ad militiam, vti nunc mos fert, nec fidem seruant, quia puniri non possunt si diffugerint; nescitur enim vbi nati sunt, aut quo abierint; nec diligentiam adhibét, quia non sunt patriotæ, sed ex diuersis gentibus & linguis aggregati, etiamsi prouinciam integram perdiderint, minimè curant, cum non sit patria ipsorũ. Si igitur è diuersis gentibus & non subiectis tuo Principi prouincijs milites legendi sunt, de temperatioribus plagis eos elige; nam & ad pugnandum boni, & ad seruandam in castris modestiam apti. Aptiores autem de plebe rusticana, quã de vrbibus delecti, quia ad omnem laborem, tolerantiam, assueti, & luxus deliciarumq; nescij. Hinc maiores nostri nobilitatem vniuersam in agris manere iusserunt, quòd propriè militia in manibus ipsorum esset. Noluerũtq; ciues Poloniæ vti curribus aut rhedis ad vehendum, aut quouis carpétorum genere, (præter fœminas.) sed passim, tã

Dux Zaſſauienſis, qui legionem ſuam ex viris ſtupendæ proceritatis collectã, in caſtra regia duxerat. Me tamen iudice, non tam ſtaturæ rationem habere conuenit, quàm virium. Vtiliuſque eſt fortes milites eſſe, quàm grandes media ſtatura creatos. Sic tamen vt ex vultu, ex oculis, ex omni conformatione mẽbrorum eos eligas: nempè quibus ſunt dura corpora, ſtricti artus, minax vultus, & vt Tacitus de Germanis inquit, maior animi vigor. Tales apud nos ſunt ferè omnes Maſouij, quibus vtebatur Sigiſ. III. ad expugnationem Smolenſci, Duce Ioanne Graiouio, viro haud impigro & forti, & qui non dubitauerit, quadringentos ſuos pedites Maſouios, duobus millibus Hungarorum acie aperta opponere, & vltrò etiam in certamen prouocaee.

Item obſerua, ſiccum, vrgetumque potiùs, quàm fluidum & craſſum, ſuperflua carne diſtentum, eligendum; quia velocitas eſt, quæ percepto exercito ſtrenuum efficit bellatorem, à qua nimirum magna illa & fluxa corpora, iudicio Lipſij, ſunt aliena.

Sequitur nota quarta Animi, quæ maximè in delectu obſeruanda. Nam hoc eſt, in quo totius Reipub: ſalus vertitur (ait militaris ſcriptor) vt tyrones non tantùm corporibus, ſed etiam animis

præ-

præstantissimi deligantur; quia animus acer & præsens, vt docet Cicero, & acutus, idem atque versutus, inuictos viros efficit. Sint igitur eligendi, audaces, fortes, robusti, probi, fati sui securi, laboris tolerantes, gloriæ auidi, & vt verbo dicam, qui nihil aliud timeant, nisi turpẽ famam.

Vltima nota in delectu faciendo vitę, id est, quo genere quæstus aut artis sese sustentent: nam ad mollitiem aut duritiem, ignauiam aut ferociam, haud leuiter hoc facit. Hinc piscatores, aucupes, dulciarios, linteones, omnesque qui aliquid tractasse videbuntur ad gynecæa pertinens, Vegetius longè arbitratur repellendos à castris. Quin etiam opificũ vulgus: & sellularij minimè militiæ idoneum genus.

Addit insuper ad Delectum Lipsius, duo egregia monita, *Primum.* vt non léue hoc munus & officium putes aut passim quibuscunque mandandum, vt huius sæculi mos est: sed à magnis viris, magna diligentia idoneos eligi cures iuniores, in quo apud nos magnam nuper laudem promeruisse videtur Thomas Zamoscius Cancellarius Regni, & Lucas ZolKieuius, Pereaslauiẽsis in cõfinio Scytarũ Oczacouiensiũ Præfectus, qui cõplures cohortes è suis possessionibus ita ordinatè delectos, armis optimè

lium cupit, & audet congredi cum hoste: ita formidat indoctus, & effugia quærit ignauus. Propterea apud Romanos tyrones bis in die, mane & post meridiē; veteranos autem semel tantùm exerceri solitos. Vegetius scribit, quia huiusmodi ludo & exercitatione, militum valetudo confirmatur, robur corporis acquiritur, metus excutitur, periculisq; assuescitur, sudando, nitendo, anhelando: atque demum singuli in feruenti sole caloribus, & algoribus sub dio perferendis exercentur, & famem, sitim, vigilias pati assuescunt. Iam autem omnibus omnium ætatum Historijs docemur, parum in bello valere militem inexercitatum, sępiusq; profligatos exercitus numerosissimos, à paucis exercitatis. Vnde non legimus Consules Romanos aduersum hostes copiosissimos plures milites duxisse, quàm duas Legiones, additis auxilijs sociorum. Tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, vt cuius bello duæ Legiones crederentur sufficere posse. Cassius solebat dicere. *Miserum esse, cum exerceantur athletæ, venatores, & gladiatores, non exerceri milites, quibus minor esset futurus labor, si consuetus esset.* Imò & felicior labor; nam in omni prælio, non tam multitudo & virtus indocta, quàm ars & exercitium solent præstare victoriam. Tanta ideo cura

præcipui omnes Imperatores suos exercuere, cum scirent maximos sæpè exercitus, à paucis deletos fuisse, & *Cæsaris milites*, inquit Suetonius, *innumeras aduersariorum copias, multis partibus ipsi, paucieres facilè superauerunt*. Cum itaq; manifestè videamus in pugna vsum amplius prodesse, quam vires; quia paucos viros fortes natura procreat, bona institutione plures reddit industrias; idcirco quid sit exercitium, & quotuplex paulò latiùs videamus.

Exercitium itaque est, electum militem assiduè ad arma condocefacere, & ad opus, ne vel ad pugnam rudis & inexercitatus procedat, vel eruditus in armis, otio torpescat & pigritia. Hinc Paulus Aemilius, officium militis tribus in rebus cōsistere dicebat, *vt videlicet miles sit agilis, & fortis, vt benè in armis exercitatus & promptus ad omnem nutum Ducis sui*. Similiter Brasidas tria in omni milite requisita postulabat. *Vololuntatem, Verecundiam, & Obedientiam*, vt scilicet lubens volensq; in omni armorum genere se exerceat, vt turpe existimet fugere ex acie; & vt non recuset laborem iniunctū sibi ab Imperatore. Vnde Vegetius, *Honestas, idoneum militem reddit, verecundia dum prohibet fugam, facit esse victorem*. Quamobrem Sarmatæ nostri, tam grauioris, quam leuioris armaturæ, equitatum, è

sola

sola nobilitate (lixis & calonibus exceptis) conscribere solent, quod & audacius hostem, quàm plebeij milites aggrediãtur, & honestate ducti fugere ex acie, erubescant, certocertiùs eo ipso amissuri honorem, quem sibi tãto sanguine sui maiores comparauerant. Dum igitur verecundia prohibet fugere, facit militem victorem, quem honestas & gloriæ cupido ad omnia idoneum reddit; vti supra expressit Vegetius.

Triplex autem exercitijratio esse debet *Vna*, qua corpus induretur, atque, incommoda pati discat, tum etiam agilius dextrumq; magis reddatur. *Altera*, qua arma tractare assuescat. *Tertia*, qua ordines tueri norit, idq; tam proficiscendo, quàm dimicando, tum etiam castra metando. Quæ quidẽ tres actiones, pręcipuè sunt, quæ ab exercitu expectentur; nam si exercitus dextrè, atque ex legibus militiæ iter faciat, dimicet, atque castra metetur, licet præliũ finistrum exitum sortiatur, tamen Duci honos suus nihilominus constabit. Eam ob rem priscæ Resp. omnes adeo hisce exercitijs inuigilabant easque vsu & legibus tuebantur: Vt nullam harum, partiũ vnquam intermitterent. Exercebant itaq; iuuenturẽ cursu ad velocitatẽ; saltu ad agilitatẽ; lucta vel palo ad robur acquirendũ, siquidem hæc tres partes

dico, Domitio Corbulone. Et post amissam disciplinam Alexander Seuerus, qui semper hoc in ore habebat. *Disciplina maiorum Rempub. tenet: quæ si dilabatur, & nomen Romanum, & imperium amittemus.* Quod & euenit Imperio ad Græcos translato. Cæterùm priusquam translatum fuisset, licet corrupta iam Republica, Adrianus Imp. nihilominus semper militem habuit in exercitio: & ne obmurmurarent Tribuni, ipse primus omnem laborem incipiebat, singulisq; diebus armis indutus & pedes, quatuor ferè milliaria ibat, cum exercitum aliquorsum duceret, eodemq; cibo vtebatur, quo & milites. Idem faciebant Aurelianus Imp. & Probus, atque ante eos longe in florente Repub. Valerius Coruinus, & Papirius Cursor. Et de Pompeio scribit Salustius quòd *cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat.*

Exercitium igitur necessarium valdè quia errata in bello commissa emendari nequeunt, nisi priùs fuerint longa armorum meditatione præuisa; quod nimirum pœna præsto sit, & mors ignauis. Nam qui non sunt benè in armis exercitati, aut ignaue pugnando confestim pereunt, aut in fugam versi, victoribus vltra pares esse non audent. Iam autẽ experientia illa in exercitatione, solet ani-

animum militis augere, cum nemo id tractare metuat, quod abundè ſe didiciſſe atque cognouiſſe ſciat, Quapropter diligenter obſeruandum eſt, vt ad minuſter in menſem, tàm equites quã pedites educantur ambulatum, hoc exercendæ pugnæ cauſa, tàm in cliuoſis & arduis locis, quàm in planis, & limo paludibuſq; obductis, vbi datis ferulis, aut rudibus & iaculorum arundinibu, pugnam ſine ferro, & ſãguine depugnẽt. Et ſi in aruo ſint, glebis, vt miſſilibus Imp. vti iubeat, item crudo ceſtu, loriſq; bubulis. Deſignet quoque illis colles, cacumina, & ardua loca celeri curſu conſcendere imperet: tum etiam ſubmittat cum telis alios, qui illos exturbare contendant: eoſq; laudibus efferat, qui vel permanſerit fortiter reluctando, vel qui conſtanter oppugnando aduerſarios deiecerint. Quare omnes dies feſtos, ſeu otioſos hiſce rudimentis tribuere vellem; & poſtquam ſatis in ludicra pugna tyrones exercitati fuerint, tum ad ſeriam dimicationem iam exercendi erunt vniuerſi, tela perdextrè vibrare, punctim & cæſium ferire, magnis viribus haſtile contorquere, ſagittas aut ſclopos ex deſtinato dirigere, equos domare, atq; demũ in eis haſtis cõcurrere, & non ſolùm à dextis, ſed etiã à ſiniſtris partibus inſilire & deſilire ſubitò,

tò, quòd maximè docebant prisci, vt ad nutum Ducis omnis exercitus equestris in pedibus conspiceretur, iterumque ad momentum in equos se reciperet. Similiter exercendi sunt tyrones, fossas trãsilire, equum huc illuc flectere, velitationibus socios ceu hostes ex insidijs apte adoriri, & mox regredi ad turmas grauioris armaturæ, vel ad signa sua: in quo sese maximè veteres Poloni exercebãt, nunc Scytæ assidua in meditatione habent, tum Turcæ, Persæ, Arabes, & Nairi Calecutenses, non tantùm in campis patentibus ac planis, sed etiam circa collis radices, quantum per arduas asperitates attingere licet, certatim pugnando, cursim insequendo, mixtim præliando, aut tumultuariè velitando.

Ijdem quoque natandi vsum condiscere debent. quia non vbiq; pontes haberi possunt: præsertim si inopinato hostem aggredi volumus; sed & cedens & insequens natari cogitur frequenter exercitus. Ideo Scythæ nobis vicini, assiduis excursionibus Moscouiam, Valachiam atq; Russiæ prouincias infestant, quia inopinatò superueniunt, & flumina quæquæ maxima sine pontibus superant, tanta celeritate, vt à speculatoribus conspecti, pari cursu cum ipsi aduolent, parique facilitate rapta præda abeunt; cum interim insequentes nostri,

natare

natare non assueti, ad ripas fluminum consistere cogantur. Si igitur exercitus tuus natare nesciet, multis commoditatibus, atq; etiam occasionibus, rei benè gerendæ tibi carendum erit. Ac propterea veteres alijs exercitijs addebant & Nationem, quòd nimirum post Decursionem, Saltum & Palaria, illa quoque maximo commodo in bellis esse soleat. Præmiaq; similiter vrinatoribus atq; natatoribus proponebantur, sicut & equestribus turmis, aut legionarijs cohortibus.

Denique non sufficit multum in exercitijs desudasse, laboribus assuefactos, veloces, natatores, agilesq; euasisse, nisi scias ordinibus quoque insistere, signa, tubas, tesseras, vocemq; Ducis agnoscere, atque ordines stando, recedendo, progrediendo, pugnando, & proficiscendo tueri noueris. Siquidem absque hac disciplina, omni studio acuratissimè obseruata atque exercitata, exercitus nunquam bonus fuerit: cum omni procul dubio quantumuis feroces, at in ordinati, timidis sed in ordinem tributis longè debiliores sint, quod ordines timoré dissipent, neglecti verò ferociam minuant. Proinde militari gradu ambulare celeriter & æqualiter omnes milites discant, sic vt nec locum deserant, nec ordines turbent, sed quæcunque euenire in

re in acie atque prælijs possunt, omnia in campestri meditatione prænoscant, memores quod in quolibet bellico negotio, nõ tam prodest multitudo, quam exercitatio, & virtus. Vnde & veteranorum cohortes, non modo tyronum, in hyberna missas, ad bellicas exercitationes traducat Imperator, nec sciant eas ociari vel desidere. *Nam otio quidem corporis vires mollescunt & languent: desidia vero,* inquit Onosander, *animi veluti enirantur, socordesque & ignaui fiunt, non prodeunt lubentes ad munera militaria, nec diu perseuerant, sed repente timore consternati trepidant, priusquam periculorum dubia tentauerint: simulac verò tentauerunt, abscedunt atque ista in illis, nec sperant, nec resistunt.*

Sint itaque matriculæ militum, in quibus nomina eorum scribantur, & patria cuiusque; tum ordo in aciem descẽdi. Sed imprimis sint libri Iuris militaris & disciplinæ, vnde ad præscriptum viuere discant, & si neglexerint, puniantur. Ita faciebant Lacedæmonij & Athenienses, ita veteres Romani, qui ex paruis initijs imperia sua latissimè propagauerant, non alia re quam armorũ disciplina, & assiduo militis exercitio.

CA-

CAPUT V.

De Operibus, & labore militum.

POst exercitium armorum, & exercitium operis necessarium, vt condiscat tyro assiduè laborare, decurrere, portare pondus, & solem puluere mque ferre, quia indurant hæc milité & *exercitus labore*, vt vetus prouerbium & verissimũ est, *proficit otio consenescit*. Quapropter è priscis Germanis Catti, milité suum super arma, ferramentis quoque & copijs onerabant. Et P. Nasica in hybernis, quamuis classis vsus non esset necessarius, ne tamen desidia miles corrumperetur, aut per ocij licentiã socijs iniuriam inferret, naues ædificare instituit. M. Aemilius, ne miles ociaretur, viã per multa milliaria lapidibus sternere iussit, à Placentia vsq; Ariminum. Idem fecit C. Flaminius, & à Bononia incipiẽdo vsq; Aretiũ viam strauit. Quod considerans Domitius Corbulo, dolabra, id est operibus, hostem vincendum esse dicebat, quia exercitio qnotidiano & laboribus assiduis temperatè adhibitis, & lacertis robur accrescit, & pugnandi cum hoste peritia acquiritur & operæ militũ manibus effectæ, ad consequendam victoriam media subministrant. Idcirco Gustauus Germaniam ingressus, miram

hac

hac in parte disciplinam obseruabat, seueramq; & exemplaré posteris reliquit, dum millites molliciæ otioq; marcescere minimè pateretur, sed continuis laboribus (moderatis tamen) exerceret; ratus immodicã mollitiem nihilo magnis facinoribus apriorem esse, quàm dementiam, & fieri non posse, vt is qui luxui, & mollitiei indulget, viro aliquid dignum, vel cõsulat, vel agat. Exercebat igitur semper militem aut prælijs, aut militari alio munere, ne per desidiã mollesceret: & propterea munitiones vbiq; nouas erigebat veteresq; reficiebat, aut in melioré formam, secundũ artis peritiam redigebat, vt Stetini, Norimbergæ, Moguntiæ, Augustæ, Vindelicorũ, Francofurti ad Mœnum, Stralsundæ, Erfordiæ, alijsq; in locis infinitis. Vnde ipse etiam toto hyberno tempore in castris mansit, & vrbes oppugnabat, aut de prouincias inuadebat, quia militem infessũ laboribus prælijs forté, imperterritumq; periculis habuit. Nam qui vitam commodam voluptuosamq; ducunt, illam magnipendere solent, & pericula vitãt, qui verò exercitam & laboriosam, floccifaciunt, & pericula cupiũt, vel ipso vitæ fastidio. Annibal quod ociari milites suos Capuæ pmiserit, Italia eiectus fuit. Alexander M. quòd in Babylonia luxui cũ suis militibus deditus esset, ipse periit.

Bole-

Boleslausq; Audax Chiouia expugnata, ex otio, & luxu in Tyrannum verſus Regno excidit. Vnde Curtius, *Diutius in hac Vrbe, quàm vſquam conſtitit Rex: nec vllus locus diſciplinæ militari magis nocuit.*

Ea propter laboribus aſſidue ſit occupatus miles, & imprimis pondus baiulare condiſcant tyrones, vt in arduis expeditionibus, annonam pariter ac arma portare poſſint: tum foſſam ducere, aggerem ponere, ligna ſecare, lapidum aut truncorum moles, pro extruendis munitionibus conferre, tormenta bellica eis imponere, aut vallo admouere, proq; eis eſtruendis metallum geſtare, corbes conficere, pontes extruere, foſſam ducere, & ſudes ſcienter figere. Quæ omnia nonniſi duratis ad laborem militum membris confici facile haud poſſunt, noſtro præſertim ſæculo, cum paſſim omnium gentium milites ad laborem ob molliciem videam ineptos, ſolis Moſcouitis exceptis, atque Coſachis Zaporoſéſibus, qui aliquid hac in parte de veteri diſciplina inter ſe retinent. Nam apud Romanos olim, vt teſtatur Salluſtius, *Iuuentus ſimul ac belli patiens erat, in caſtris per laboribus vſum militiam diſcebat.* Sed cum campeſtris exercitatio, interueniente negligentia deſidiaq; ceſſaret, grauia viderij arma cæperunt, quę vt dicit Vegetius, raro iam milites induebant,

duebant, & sic nudis pectoribus & capitibus congressi contra Gottos, sagittariorum multitudine deleti sunt, & totũ deinceps Imperium amiserunt. Eadem desidia nostri sæculi milites, primo cataphractas, deinde cassides deposuerunt, sæpiusq; à Turcis in Hungaria sub Rudolpho II & à Scythis in Mysia, atque Transyluania, sub Sigismundo atque Andrea Battoreis fratribus, cladem retulerunt. Ita enim fit, vt non de pugna, sed de fuga cogitent, qui nudi in acie exponuntur ad vulnera, & cum exercitium laboremq; declinant, cum maximo dedecore trucidantur vt pecudes.

CAPVT VI.

De Ordine seruando in militia.

PRræcipua est pars disciplinæ Ordo, qui multipliciter in militia est seruandus. *Primum*, in digerendis copijs per Legiones, Cohortes, Centurias, & Decurias; quia *acies distinctior, & ex pluribus partibus constans, facilis partienti quacunque opus sit, facilis iungenti*, vt inquit Liuius. Etenim certum atque clarum est, non omnia omnibus imperanda, sed ita se ducum auctoritas, sic rigor disciplinæ habet, vt multa Cẽturiones, Tribunosq; tantum iuberi expediat; proinde in

Ordi-

Ordinem milites dispositi, ad nutum regentis, sine tumultu respondent, cum eos aliquid facere velit, imperiumque Ducis simul omnes copiæ sentiunt. *Deinde*, in incedendo, & stando in acie, vt scilicet omnes milites in itinere faciendo Ordinem seruent, & vt in pugna æquali legitimoq; spatio vnus distet, ab alio, nec vltra quam expedit, aut conglobent agmen, aut laxent Nam grande in his rebus momentum: sæpèq; integri exercitus perire à tali aliqua confusione. *Postremo*, quia nihil tam vile, aut decorum hominibus, quàm Ordo; ideo in castris etiam diligenter seruandus, vt illa scilicet habeant apta dimensione vias suas, portas, fora, & sint velut ad formam minutæ vrbis. Ibi pro gradu, Legionibus, Auxilijs, Equitibus, & Peditibus, loca, in quibus papiliones tẽdant, deputentur, sic vt facilè cuiq; sit & locum suum & commilitones reperire. Sed de hac re loco suo, hic autem notandum, omnes populos, in constituendis exercitibus, aut militia, ordinis aliquam rationem habuisse, atq; eius præcipuum quoddam membrum constituisse: quod licet nomine tenus alij aliter mutauerint, parum tamen quoad numerum inter se discrepasse, compertum est; siquidem omnes istud ex sex, vel octo hominum millibus composuerunt.

runt. Hoc membrum à Romanis vocabatur Legio: á Græcis Phalanx, à Gallis Caterua: ab Heluetijs, qui quidem soli hoc æuo ex antiqua militia vmbram quãdam retinent, vocatur Regimentũ, quod nobis aciẽ significat. Licet singuli istud postea in turmas atque agmina subdiuiserint, atque exarbitrio ordinauerint, Germani præsertim, quia ista Regiméta bellis modernis, vix quingentorũ hominum habere voluerunt, modo titulos Tribunorum aucuperentur, & stipendia tanto nomine digna, à principibus emungerent, cum nec artem militarem norint alij, nec sciãt quid Legio sit, aut quomodo administranda. Melius Cosachi Zaporosenses, qui per Chiliades exercitum suum distribuunt, & Chiliarcham decem Centurionibus præficiunt, Centurionem decem Decurionibus. Decurio verò preter nouem veteranos, quibus preest de consuetudine, habet interdum in manipulo suo triginta & quadraginta tyrones, quos suis deinde commilitonibus instruendos æqualiter diuidit. Vnde Chiliarcha mille quidem veteranis preest, sed quandoque ad tria & quatuor millia hominũ in sua Caterua habere solet, quibus ferè ad normam veterum Romanorũ impeṙat, ad labores & militaria exercitia eos assuefaciẽdo. Sed maximè ab illis silen

H tium

tium in castris,& obedientiam,sub pœna etiá capitis, non modò fustigationis exigit.quorum exemplo,in omni planè exerciu,duas Ordinum ratione obseruari vellem. Vnam,qua vniuscuiusque cohortis, Alteram, qua vniuersæ Legionis milites obstringuntur. Sed in exercitio, cohortium id primum est, vt ordines ritè seruentur.

Princeps itaque, qui milites in suis prouincijs descriptos habet iubeat vnáque cohórtem exercere separatim, festis diebus præsertim, quo cognoscant tyrones,quali ratione sese colligere,quid ad classicum, quod in prælijs receptum est,agere debeant. Bis autem in annum adminimum omnes cohortes iubeat conuenire ad Ducem Legionis, ad iustam exercitus formam componendam, vt discát omnes simul ordines in ea seruare, signa sequi, & imperium Ducis agnoscere, quibusue signis, vocibus, classico obtemperare; frontem, alas, atque subsidia noscere, hostem excipere, vel in eum ingruere,acies cõmittere; quoue loco idoneo si pulsi fuerint sese recipere, & vnde subsidia exspectare. Hinc Iosephus in sua Historia testatur,Romanorum exercitijs id tãdem effectũ fuisse, vt etiam turba illa, quæ exercitum lucri causa sectari consueuit cum de sũma certaretur vtilis esset, siquidé tueri

ordi-

ordines, atque in illis pugnare, omnes nouissent.

Quapropter Imperator milites suos & pedem referre, & hostes persequi, ordine semper seruato iubeat, vt non singillatim dispersi, in hostium manus incidentes, dum forte fugient, minore clade premantur. Et si rem benè feliciterq; gerat, integris semner ordinibus ac manipulis, maiorem hostibus pernicié inferat, & fortiores existimentur, sintq; re ipsa tutiores. Nam plerunque terga vertentes hostes, cum aduersarios passim, nulloq; ordine insequentes vident, conspirantibus mutatisq; animis ordines suos repetunt ac reparant, rursusq; inuersi impetum acriter vrgendo faciunt. Vt fecerunt Turcæ ad Canisiam, qui iam ferè omnes à Christianis dissipati fuerát; sed cum viderent nostros partim prædæ inhiare, partim dissipatos in victoria esse, obuersi tot millia interemerunt in instanti, quot multis ãnis Cæsares Germanici postea contra barbaros conscribere haud poterant: qui tamen non ita nimium cæsi in fuga fuissent, si ordines in recedendo seruare sciuissent. Vti obseruare licet in Heluetijs, qui temporibus bellorum ciuiliũ in Gallia, in illa memorabili pugna Dreuxensi, à Condæo sectarioru Principe acriter circumquaque oppugnati, nihilosecius ordinibus ser-

uatis pede preſſo reſiſtere, cunctis alijs diffugientibus, hoſtemq; tantis per ſuſtinere, dum viribus ſenſim accifis pedem ad ſua caſtra referre cogerentur, hoſtibus in admirationem raptis, qui eos nullo modo diſſoluere poterant. Ideo & Ioannes Auſtriacus, in pugna ad Mechliniam, cum ſuos laborare videret, quos ad certamē præmiſerat, exercitū qui in acie ſtabat circumuectus, Tribunos ac Cēturiones hortabatur, cōtinerent loco militem, redeunteſq; à certamine ſocios, ſeruatis ordinibus reciperētne, quod confæderatis Belgis exitio fuit in Gemblacenſi pugna, dum illorum equitatus actus à Farneſio in fugam, peditatū omnem interturbauit, afflixitq; idem Catholici Regis exercitui fortè contingeret, ſi ex acceſſu commilitonum, diſtractis agminibus perculſum, ſuperueniens hoſtis ex aliena trepidatione ferox inuaderet.

Præcipua itaque cura militum ſit, aſſiduo vſu permanere in ordine, vt adſueſcāt de facie ac nomine, ſeſe inuicē noſſe. Item vt diſcant, quis progredi debeat; quo imperante; quo loco; quót ſocijs comitatus. Tum verò doceantur vel leuiſſimo nutu & ſigno adſtare in ordine, agmen producere, vel contrahere, inclinare in læuū, in dextrū latus, manipulos traducere, diuidere, cōdenſare, vel

etiam

etiam vicibus alternis accedere, & recedere. Quod quia ignoratum fuit à nostris in pugna Czeczoriensi cum Turcis & Scythis, qui conglobati adoriuntur hostem, ideo carragines vnius cornu, quas extra vallum eduxeramus, & machinas æneas, in primo congressu amisimus. Quapropter adsuefiant milites aciei distributionibus, dispositionibus, ac obuersionibus tempestiue ante præliũ, siue in Phalangem componenda sit acies, siue confertim colligenda, siue longa serie protendenda, siue ita, vt postremi aduersus circumuenientes obuerso vultu prælientur, pugna biceps ac bifrõs pugnanda, siue etiam receptui signo audito secedendum; quod ChodKie vicius etiam hastatos equites facere edocebat, cohortem de loco non mouendo in omnes partes facie opponebat. Alias enim ordinum seruandorum insueti & ignari, trepidi admodum, post multos errores & anfractus, vix tandem dispositè cum equis suis conquiescunt. Qui verò communibus animis conspirare, edocti sunt, dato signo, derepente, quasi naturali motu, ipsi per se feruntur in ordines, aciemque pulchrè cõcinnatam, componunt.

CAPVT VII.

De Officio Tribuni, seu Legionis Præfecti.

LEgio ab eligēdo appellata est, quòd milites electos ex subditis naturalibus haberet; cui deinde addebātur auxilia è socijs, seu fœderatis populis, tàm peditum, quàm equitum. Et equites sanè ad latera dispositi fuere, quos appellabant alas Legionis, ab eo: quòd ad similitudinem alarum, ab vtraque parte protegant acies, quæ nunc vexillationes vocātur, à velo; quod vexillo pro signo & Aquila vtantur.

Ritū itaque veterum Romanorum, in vna Legione decem Cohortes esse debent. In cohorte autem qualibet, diuersum illi numerum ponebant; sed quarū prima, & plures milites reliquis habebat, & dignitate præcedentes alios Leginarios, quia & genere, & institutione literarum, viros electissimos requirebat. Et hæc Aquilam argenteam, signū præcipuum Romanorū habebat, & imaginem Imperatoris, totius Legionis insigne. Nos æquales numero omnes cohortes, & æquales prærogatiua omnes milites habeamus, modò è strenuis viris collecta sit Legio, siue equites illi fuerint, siue pedites. Nam illi vnicuiq;

cohorti

cohorti peditum, partem quaſi ſeptimã, equitum adiungebant, vt, cum cohors conſtaret 555. peditibus, bonos haberet 66. equites. Nos ſeparatim, more præſenti, equites à peditibus habeamus; & non vltra centum in vna cohorte: quia & facilius obire munia ſua poterunt, & commodius in itinere à paganis ſub tecta recipi, poſtquam iam ſub dio dormire deſueuerunt.

His adiungendi ſunt artifices, machinarum ſtructores aut vibratores, vectores, rhedarij, fabri, fabrorumque præfecti cum ſuis familijs & ſeruis, aut officialibus, vt quocunque in loco fixerit caſtra Legio, armatam faciat ciuitatem. Legioni autem præeſt Tribunus; qui ſic vocatur, à tribu, tribuendoque iure, quòd præeſſet militibus, quos ex tribu, primus Romulus legerat. Centuriones verò ſunt, qui ſingulas centurias curant, nunc vulgò Capitanei, quaſi capipita cohortium vocantur. Decani verò, denis militibus præpoſiti, qui capita contubernij nominantur, quòd decem ſub vno papilione degentibus præſint. Hæc nomina & officia, pedites Poloni, quos Haidones, ab Hungaris mutuato nomine, vocamus, rectè quidem ex vetere diſciplina obſeruant, ſed melius Coſachi Zaporo ſenſes. Reliquus verò peditatus Europæus plures officiales, cũ

in qualibet cohorte, tùm in vniuerſa legione habet, non vt ordinem meliùs obſeruet, ſed vt ærarium emungat, & miles vanis titulis inter ciues ſuperbiat.

Legati verò ſunt, Imperatoris Vicarij, quibus Legiones & auxilia vniuerſa apud Romanos obtemperabant in ordinatione pacis, vel neceſſitate bellorum: in quorum locum nos Sarmatæ, tàm in Lituania, quàm in Polonia, magiſtros militum, Viros illuſtrès ſubſtituimus, quos vſitato nomine, Duces Campeſtres, appellamus; Imperatores verò ipſos ſupremos exercituũ Duces Gemani autẽ & alij occidentales illos Cápi Marſcalcos vocant iſtos Generaliſſimos belli.

CAPVT VIII.

De Officio Cohortis Præfecti.

CEnturio, ſeu Cohortis præfectus, qui centũ peditibus præeſt, habeat milites ſuos per decurias diſpoſitos. Optimus autem cuiuſque decuriæ præponi, & ductor cæterorum omnium eſſe debet, qui & Decurio, & Decanus, & Dux & Primus, & Præſtes nuncupatur. Qui verò decurionẽ proximè ſequitur, Subſtes dicitur. At qui totiùs Centuriæ, ſiue etiam Cohortis equeſtris, vltimum agmen claudit, eum Romani Tergiductorem

rem vocabant: nos Vicarium Præfecti, seu Locotenentem appellamus, quod locū illius absentis teneat, vicesq; gerat.

Vt autem Decuriones, ita & Signiferos & Tergiductores optimos esse omnino conuenit, ita vt & statura, & viribus corporis præstantiores cæteris sint, & rei militaris peritiores. Maximè itamen Tergidux superordinarius prudés peritusq; esse debet (frequenter enim Præfecti ipsi seu Centuriones, fauore Principis, aut Ducis belli, iuuenes, & ignari rerum militarium, constituūtur: Præsertim in Polonia equestrium turmarum Præfecti, eo quòd Procerum filij proprijs sumptibus, non cohortes solummodò, verùm integras etiam legiones interdum conscribere soleant) qui & ipsum Ducem Cohortis, & omnes suos commilitones instruat, prouideatq; & procuret, vt ordine semper incedant, maximè autem prælij tempore, cum ab hoste præmuntur, aut recedere coguntur. Idem authoritate sua, animo constanti, verbis atq; exemplo reliquos in officio contineat, atque ad pugnam alacriores reddat recedentesq; ex pugna vel metu, vel aliqua alia causa; prohibeat, & restitui cogat in ordiné; atq; etiā cū constipandū sit, compellat militem, cogatq; si vsus exigit, in arctum quàm maximè adduci, vel etiam diduci, & in

partes ſeſe obuertere omnes. Decuriones quoque ſinguli ſuas decurias ſibi paratas habeant, cum illis in caſtris habitent, ſeſe exereeant, atque eoſdem ordines tueantur.

CAPVT IX.

De officio Præfecti Turmæ.

QVemadmodum inter pedites Cęturia vel manipulus appellatur, ita inter equites Turma dicitur. Sicut igitur Centurio, ita quoque & Turmæ Præfectus eligendus eſt magnis viribus, magnoq; animo procera ſtatura, qui haſtas, vel miſſilia peritè iaculetur & fortiter, qui dimicare gladio, qui ſcutum rotare doctiſſimè nouerit, qui omnem artem didicerit armaturæ: vigilans, ſobrius, agilis; magis ad facienda, quæ ei imperantur, quàm ad loquendum paratus, Contubernales ſuos ad diſciplinam retineat, & ad armorum exercitium cogat, vt bene veſtiti & calceati ſint, vt arma omnium defricentur ac ſplendeāt.

Et quia nunc moris eſt, vt quiſque Turmæ aut Centuriæ præfectus habeat ſuum legatum, ſeu vicarium, idcirco delegatus quoque iſte, eligatur habili corpore, vt loricatus & armis circumdatus omnibus, cum ſumma admiratione con-

contubernalium suorum equum possit ascendere, equitare fortissimè, conto sciēter vti, sagittas doctissimè mittere, hastā dirigere, acinacem vibrare, sclopetum promptè implere, & ex destinato explodere, audacissimè cum hoste congredi, turmalesque suos, id est, sub cura sua equites positos, diligenter erudire ad omnia, quæ vel pedestris, vel equestris pugna deposcit. Nam hæc communissimè ipsi Turmarum Præfecti, Dynastarum præsertim filij, vti tyrones ignorant. Proinde obseruet diligenter Imperator, vt si illi inualidi sunt, & pueri adhuc habeant legatos suos, longa militia probatos; peditibusque suis, quos ære proprio conscriptos habere penes se cōsueuernnt, veteranos Centuriones præponant, nec per conniuentiam ipsorum, castrensis disciplina paulatim dissoluatur.

Notandum, quod antiqui, qui sciebāt in acie commisso prelio celeriter ordines turbari atque confundi, ne hoc posset accidere, Cohortes in centurias diuiserant, & singulis centurijs, singula vexilla constituerant, ita, vt ex qua cohorte, vel quota esset centuria in illo vexillo literis esset scriptum, quod intuentes vel legentes milites, in quantouis tumultu à contubernalibus suis aberrare non possent. Centurionesq; ipsos

transuersis casside argenteis cristis, quo facilius noscerentur, singulas iusserunt gubernare cateruas: quatenus nullus error existeret, qnum cuncti milites sequerentur non vexillum suum, sed etiã centurionem, qui signum habebat in galea. Præterea in aduerso scuto vniuscuiusque militis erat nomen literis asscriptum, tum ex qua esset cohorte, ex quaue centuria. Quod posset iterum in consuetudinem reuocari, quamuis, & hoc non male, quod apud nos superioribus annis, tàm Cosachi equites leuioris armaturæ, quàm pedites omnes per vni colores vestes, cuius centuriæ fuerint, dignoscebantnr; sed nunc iam in desuetudinem venit, postquam ad morem Germanorum, peditatum nostrum exercere cœpimus.

CAPVT X.

De Officio Præfecti Castrorum.

CAstrorum Præfectus est, ad quem castrorum positio, valli & fossæ destinatio pertinet. Ad eundem prisca consuetndine tabernacula, vel casæ militum, cum omnibus impedimentis pertinebant, ipsiusq. nutu curabantur. Præterea ægri contubernales, & Medici, à quibus curabantur. Expensæ etiam ad eius industriam pertinebant vehicula, currus

currus, & ferramenta quibus materies secatur, vel cæditur, quibusq; aperiuntur fossæ circa situ valli, & aquæ ductus. Item ligna, stramina, asseres ad pontes extruendos, & omnia genera tormentorum. Et propterea sub eius iurisdictione fuerunt lignatores, lapicidæ, machinarum artifices, liberatores armentorum custodes; atque omnis generis artifices; currus item publici tam victu, quàm arma, & quæ eo spectāt, gerentes. Vnde & apud nos prisco Romanorum more, post longam probatamq; militiā, peritissimus omnium, olim ad hoc officium legebatur, alter in Polonia, & alter in Lituania, cū honore & titulo perpetuo. Cæterū nunc, non eadem prudētia in eis requiritur, quod titulo contenti in castris nusquam compareant, vt rē opere præstent, idcirco copiarum Duces alios in campo pro libitu suo creant, & immutant.

Prefectus igitur electus, postquā vias castrorū delineauerit, necesse est, vt quatuor spatia pro impedimētis relinquat, adeò, vt vnū armentis, alterū artificibus tertium annonæ, quartū armamentario cederet. Caueatq; diligenter, ne Machinæ vitiari, aut afferri ab hoste possint Hinc Gregorius Tolesanus. *Magnam partem victoriæ tulit, qui armis hostē exuit; vires enim sibi ad supremū triūphū addidit.*

C A-

CAPVT XI.

De officio Præfecti Fabrorum, & Tormentorum.

HAec erat antiquorum Imperatorũ cura præcipua, vt quicquid exercitui necessarium videbatur, nunquam deesset in castris. Quare, quælibet Legio habebat fouebatq; fabros lignarios, ferrarios, instructores, carpentarios, pictores, reliquosq; artifices,ad situs locorum, vrbium, aut munitionum depingendos;ad hybernorum ædificia fabricanda,ad pontes exstruendos, ad machinas præparandas: tum qui arma, qui vehicula, cæteraq; genera instrumentorum, aut armorum (quibus vel expugnantur,aduersariorum ciuitates, vel defenduntur propriæ) vel noua facerent, vel quassata repararent: Ista cura in omnibus ferè Christianorum Principũ exercitibus neglecta nunc est, Venetis, atque Batauis exceptis; sæpiusque ob id cæptas dissidiones omissas vidimus, vel in longissimũ tempus protractas. Quin & exercitus in proprijs castris ab obsessis deletos, quod ob intermissum exercitium & laborem, eiusmodi instrumẽta in campum deferre noluissent.

Quapropter, non vniuersus modò exer-

exercitus, sed quæquæ Legio habeat ad fossarum opera facienda bibentes, ligones, palas, rostra, alueos, cophinos quibus portetur terra. Itemq. scaphas, harpagones, falces ferreas confixas longissimis cōtis, dolabras, secures, ascias, serras, quibus materia ac pali dolantur, atq; secantur. Præterea, testuidines musculos, vineas, colubrinas, hastas, sclopeta, frameas, tormenta ænea: turres etiā ambulatorias & scalas, atq; ea vniuersa, quæ in quoq; belli genere necessaria esse creduntur, vt etiā medijs in cāpis Legio deprehensa, non metueret repentinum hostium superuentum, sed subitò fossa se valloque muniret, omneq; genus militarium instrumentorum & artificium in se cōtineret. Quidnis enim efficit solertia, si competentes non denegentur expensæ.

His autem omnibus & Instrumentis & fabris, præficiatur in qualibet Legione vir prudens, & fidelis in expendendo, tum diligens & sobrius in attendendo ad operas artificum. In vniuerso autem exercitu sit vnus, qui his legionarijs fabrorum præfectis, cum authoritate præsit, & ab illis tàm expensarum quam etiam instrumentorum omnium rationes exigat, & ad Imperatorem deferat.

CA-

CAPVT XII.

De Buccinatoribus, & Tympanistis.

VEteres habebãt in castris Tibicines, Cornicines, & Buccinatores: de Tympanistis verò nullibi legimus, sed dicunt esse nouitium inuentum Heluetiorum; quamuis Calecutenses, & Magoriani antiquitus vtantur tympano æreo, & laminis sonum ex concussione edentibus, à quibus deinde Persę, & ab his Moscouitę tympana partim lignea, partiã ærea equis adligare parua cõsueuerunt, Tribuni pręsertim, aut turmarũ ductores, quibus vel ad pugnam, vel ad iter milites concitare solent. Apud Romanos verò Tubicines ad bellum vocabant milites, & rursum receptu canẽtes reuocabant. Cornicines, & Buccinatores, erant ornamentum Legionum in ingressu conflictus, & eius reditu. Modo quoties ad aliquod opus mouentur milites, siue ad pugnam, siue ad iter, tubicines canunt, & tympana murmure suo resonant. Cornicines verò & fistulatores varij ornatus causa adhibentur, tam equitum turmis, quàm peditũ centurijs in Polonia pręsertim, vbi peditatus & Hungarico & Germanico more instruitur, equitatusq; è nobilitate collectus pro sua animositate & libertate militari, diuersarũ gentiũ armis, & habitu vtitur. Cũ autẽ eos, vel pugnare, vel stare,

re, vel sequi, vel redire ex acie, Duces Supremi iubent, tuba ænea insonante, datur peculiare signũ. Vnde Vitoldus Magnus Dux Lituaniæ, in quadã pugna, multitudini Scytharũ resistere nequiẽs, ad ripã Borysthenis, vbi castra habebat, tubas quę vento inflãtę sonarẽt exstruxerat, ipse autẽ in alio loco, nocte obscura fluuiũ transgressus hostem inopinatò adortus erat, & victoria potius insigni, multa Scytarũ millia in captiuitatẽ duxit, quibus deinde sedes in media Lituania propè Vilnã assignauit, qui in hodiernũ etiam genus suũ ducunt, suntq; vtiles bello Regibus Poloniæ. Moscouitę cõplures solent tubicines habere, & in pugna illa Orsanensi toto Orbe celeberrima, quingenti bucinatores fuerũt. Turcę è contra, paucissimos tubicines habent & tympana ferè nulla, preter ipsũ Imp. Bassę verò & triremium prefecti fistulatores penes se habent; ad pugnam verò loco tubarũ clamore, sicut & Hungari, concitantur. Nairi antẽ in India, cũ ad preliũ procedunt, laminas æreas singuli gladiorũ manubrijs appedunt, quę ferro allisę strepitũ ingentem efficiunt, & sic ad pugnam omnes accendunt. Sed confusio inde maxima in acie nascitur, quia à pugna milites reuocari non possunt, cum opus est; melius est vti turbis. Nam sicuti qui saltant numeris Musicis

obtem-

temperare solent, atq; eo modo errare nesciunt; ita & milites si buccinis & tibis obtemperant ordines suos facilè tuétur. Proinde veteres mutabát sonitum crebrius, prout ipsis visum erat, vel gradum mutari, vel animos incitari, componi aut refrœnari. Sicuti autem modo isti diuersi, distinctiq; erant. sic etiam diuersa hæc nomnia sortiebantur. Doricus etenim constantiam, Phrygius furorem excitabat, reliqui sonitus alia signa motus dabant. Alexander Magnus habebat Antigenidam excellentissimum tubicinem, cuius sonitu ita excitabatur ad prælium, vt circumstantes Duces eum timerent, cum scintillas ex oculis ipsius ardentes prodire cernerent.

Necesse itaque est vt milites obtemperare tubis assuescant; auresq; eorum crebris exercitationibus imbuantur, quia & nunc, prout & olim, varia turbarum aut tibiarium sunt in bellis genera, quibus varia imperantur à Ducibus. Et Lacedæmonij quidem, sicut ex Thucidide cognoscimus, fistulis tenuibus vtebantur, qualibus fortasse nunc peditatus Germanicus vtitur. Carthaginenses in primo conflictu citharas adhibebant. Macedones & Romani cornua atq; buccinas habebant. Poloni nunc omnia genera turbarũ & fistularum habemus, sed diuersimodè adhibeamus fistulas Bulgaricas

ricas equitatui,tibias verò Hũgaricas peditatui attribuimus.Item tympana ærea maiora hastatis,minora velitibus lignea Heluetica peditibus damus;signa autem peratiua omnia,in castris præsertim,per tubæ sonitum denunciamus.

Eapropter buccinatores propè Ducẽ Supremum collocentur,tum iuxta Tribunos reliquos, vt ad iussa Ducis moneant, quãdo vel consistendum, vel mouendum; vel etiam pes referendus, aut tormenta displodenda. Hos deinde reliquarum cohortium sonatores & tympanistæ consequantur, qui cauendum diligenter, ne inebrientur, cum hostis in proximo est, ne fortè aliquem errorẽ sono edito committant, aut totum exercitum conturbent, vt accidit Koniecpolscio in Prussia bellum gerenti, qui cum nocturnas insidias ad capiendũ Gustauum propè Grudencum collocasset, ipseq; eum in acie armatus expectasset, eo quòd ille excubias suas aggressurus inopinato veniebat, Tympanista Germanus qui in insidijs collocatus fuerat, prætereuntem Gustauum conspicatus strepitu tympani facto, vt retrocederet admonuit, vel vtrò saluti illius consulens, vel, vt ferebatur, mero occecatus,aut in furorem incitatus; atq; sic periculo suo,Regem Suecum in casses ruentem,periculo exemit.

CAPVT XIII.

De Calonibus, & Lixis.

ANtiqui calones & lixas, ad exemplum militum ſub ſignis habebat, vexillaq; eis dabant, vt ſcirent ad quę ſigna deberent impedimenta, quę conducebant, tempore neceſſitatis colligere. Ideo eis ex ipſis calonibus idoneos ac perites vſu legebant, quos non amplius quam ducentis lixis pręficiebant, & ad pugné adhibebant. Ita Minutius Ruffus, & Accilius Glabrio, Romani Conſules, ſuperiores euaſerunt, lixas loco auxiliorum à ſylua venientes in terroré exhibendo. Ita Marius circa aquas Sextias, cũ in animo haberet poſtera die depugnare aduerſus Theutones Marcellũ cũ parua manu equ;tum peditũq; noctu poſt terga hoſtiũ miſit, & ad implendam multitudinis ſpeciem agaſones lixaſq; armatos ſimul ire iuſſit, iumentorũq; magná partem inſtratorũ, cum cétunculis, vt per hoc facies equitatus obijceretur, pręcepitq; ũt cũ animaduertiſſent committi prœlium, ipſi in integra hoſtium deſcéderent, qui apparatus tantũ terroris intulit, vt aſperrimi hoſtes in fugam verſi ſint. Caiũs etiam Sulpitius calones atq; lixas, mulis

atque

atq; alijs bello inutilibus iumentis imposuit, eosq; tanquam agmen cataphractorum dispositos, in ipsa cum Gallis pugna in colle vicino cõparere iussit, atq; sic victoria potitus est. Qua itidem ratione GhodKieuičius in Liuonia contra Suecos feliciter vsus fuit, & Lissouiani Cosachi in Germania contra rebelles Morauos cum Ferdinãdo II. Imperatori suppetiatum iuissent; cum hoc sit commune quasi Polonis, lixas tempore necessitatis pugnæ immiscere, aut ad defendenda castra ad castra adhibere, vel vrbibus oppugnandis in acie monstrare: Vnde cum VielKolucos in Moscouia Rex Stephanus expugnaret, in illo assaltu, in quo arx primùm capta fuit, calones & lixæ primi quoque fuerunt, qui muros conscenderant, auxerantq; numero suo terrorem hosti, qui paucitatem militum regiorum flocci pendebat.

Attamen in calonibus etiam atque lixis debet esse delectus, ne pueri sint nimium, aut malarum artium sectatores; tũ ne mercatores rerum ad luxum spectantium adhibeantur, aut cupediarũ venditores. Maximè verò cauendum est, ne fœminę comitẽtur castra. in quo maximus committitur modo error apud Germanos, qui tot ferè fœminas habere solent in bello, quot sunt & viri. Turcæ, Persę, & Scythę hac in re prudẽn-

prudétiores, qui nullam in castris fœminam patiuntur, nisi fortè captiuam, & meritò, quia & commeatum consumũt, & fœtorem in castris augent, & timoré in viris suo pauore excitant, & militem eneruant, & quòd grauissimum est, peccatis multiplicatis iram Numinis prouocant, quod animaduertens Metellus, etsi gentilis & idolorum cultor, ipse nullum tamen puerum, in bello cum Iugurtha, nullam fœminam, nullumq; popinatorem, in castris suis habere voluit; imò & lixas admittere noluit, quo milites delicijs assuetos labori addiceret atque sic instructos pristinæ disciplinæ restitueret.

CAPVT XIV.

De Mercede conductis.

ETsi multo vtilius est naturales subditos in castris habere, quàm populos alienos mercede conducere, tamen quia rarò, aut ferè nusquam exercitus fieri possunt absque alienigenis, ideo in mercede conductis præliãdi magis adminiculum sit, quàm principale subsidium, ne videlicet amplior eorũ multitudo sit, quàm ciuium. Nisi fortè necessitas aliter postulauerit, aut Princeps suis militibus diffidat. Vtilius tamen

men ſemper conſtat erudire armis ſuos, quàm alienos mercede conducere; quia exteris proprium eſt tumultuari, fidem excutere, patrię incolas tanquam hoſtes vexare, atterere, vrere & magnis tormẽtis excruciari Teſtis ſit Michael Palęologus Orientis Imperat. qui Turcam contra Bulgarum accito mox nedum ab eo deſtitutus eſt, verùm etiam Conſtantinopoli Imperij ſede exutus fuit. Ita quoque Franciſcus I. ad Papiam Heluetiorum beneficio, qui ob inopiam rei pecuniarię rebellabant, fuſus fugatuſq; imo captus ab hoſte fuit. Quapropter Hanno Carthaginenſium Imperator in Sicilia cum comperiſſet Gallorũ mercenariorum circiter quatuor millia conſpiraſſe ad transfugiendum ad Romanos, quòd aliquot menſium mercedes non receperant, animaduertere autẽ in eos non auderet, metu ſeditionis prolationis iniuriam liberalitate penſaturũ: quo nomine gratias agentibus Gallis, per idoneum datis pollicitis, fideliſſimũ diſpenſatorem ad Otacilium Conſ. miſit, qui tanquam rationibus interuerſis transfugiſſet, nunciauit nocte proxima Gallorum quatuor millia, quę prędatũ forent miſſa, poſſe excipi. Otacilius nec ſtatim credidit transfugę, nec tamen rẽſpernendam ratus, diſpoſuit in inſidijs lectiſſimam manum ſuorum, ab ea Galli

excepti

excepti dupliciter Hannonis consilio satisfecerunt, & Romanos ceciderunt, & ipsi omnes interfecti sunt.

In necessitate tamen exteros milites Imperator legat, & vtatur eis prudenter, exercitatione moris sui adhibita. Nam cum in expeditionibus plurimum prosit omnes milites vnius præcepti significatione conuerti, non possunt æqualiter iussa complere mercenarij, qui sunt alterius gentis & linguæ, nisi fuerint pariter exercitati. Propterea instruantur diligẽter atq; ita Cæsar & Labienus Numidarum, & aliarum exterarum gẽtiũ ope rem in Gallia dexterrimè gesserũt. Mercenarij etenim melius pugnant, vti experientia videmus, quia procul sunt à domibus suis, & cum se ab hostbus vndique cinctos vident, sumunt ad resistendum animos, non habentes respectum ad parentes, vxores, & filios suos, qui non sunt præsentes, nec incitãt affectus in eis, sicut in illis, qui inter suos versantur. Præterea famam genti suæ comparare volunt, & præda ex hoste ditari, vt ad propria non incolumes modo, sed & honorati & nummati reuertãtur. Ideo Annibal in præsidio Hispaniæ collocabat suos Africanos, in Africa verò Hispanos. Et Portogallenses modò remoti à sua patria in Indijs multò fortius se gerunt, quàm vnquam sese in patria

gesse-

gesseruunt pro defensione suæ libertatis: & Hispani omnes in Nouo Orbe quàm in patria contra Hallos aut quosuis alios vicinos suos.

CAPVT XV.

De Ordinatione, & Dispositione Castrorum.

MIlite Imperator ritè conscripto, & exercitato, cum in itineribus faciendis, & acie disponenda ordinem bonum seruet, tum castra quoque secundum veterum doctrinam & artem benè disposita atque munita habeat. Incautum enim est, plenumq; discriminis exercitum malè ordinatum habere, & sine aliqua munitione considere, cum militibus ad capiendum cibũ, occupatis, aut munera facienda dispersis, facilè nectantur insidiæ. præterea noctis obscuritas, necessitas somni, pascentium equorum dispersio occasionem superuenientibus præstat; Et ita Hannibal cũ explorasset negligéter castra Fuluij Romanorũ Ducis posita, esse ipsum præterea multa temere audere, prima luce cũ densiores nebulæ præstarent obscuritaté, paucos milites munitionũ vigilibus ostendit, quo Fuluius repente mouit exercitum. Hannibal per diuersam partem castra eius occupauit, & ita in-

tergum Romanorum effusu, octo millia fortissimorum militũ cum ipso Duce trucidauit. Simili quoq; ausu Romanus Rozinius, pro Demetrio Moschouiæ Principe Polonici exercitus Dux, ad Putiuliam ludificatus hostem, octuaginta millia Moschouitarum profligauit, cum partem exercitus in syluis cœlasset, & partem ad euocãdum hostem eduxisset in aciem, præmissis qui proximum tumulum occuparent. Ad quos opprimẽdos, quod pauci fuissent, cum eduxisset copias Moschus, insidiatores à Rozinio dispositi, subitò consurrexerunt, & primùm castra à tergo inuaserunt, machinasq; omnes occuparunt, tum deinde aciem obuersam, & perturbatam rei nouitate, in fugam coniecerunt.

Igitur Imperator castra benè munita, beneq; disposita habeat, si periculum euitare cupit; quæ tuto semper facienda sunt loco, hoste præsertim vicino, vbi & lignorum, & pabuli, & aquæ suppetat copia: sed vt præcipuè sit salubritas loci. Deinde cauendum, ne sit mons aliquis vicinus altior, qui ab hostibus captus possit officere: neue torrẽs aliquis aptus inũdare castra, quod intra colles sæpiùs accidere cõsueuit, & in locis maritimis fluxui ac refluxui subiectis. Tum ne sint in abruptis ac deuijs, ita, vt circumsedentibus aduersarijs difficilis prestetur

tuis

tuis egressus: neue ex superioribus locis, missa ab hostibus tela, in castra cum damno tuo perueniant. Præterea animaduertendum est, vt pro numero militum vel impedimentorum muniantur castra, ne maior multitudo constipetur in paruis, neue paucitas in latioribus, vltra quam oportet, cogatur extendi. Si fortè tamen in animo habeas exercitũ tuum clam imminuere (vti Claudium Neronem fecisse legimus) atque amice ne hostis vicinus id animaduertat, auxilia submittere, necesse est mansionibus, signis, ordinibusque nihil deperire, sed potius eosdem ignes, easdemq; excubias vbique conspici. Pari etiam ratione, si noua auxilia, quę hostem clam habere cupias, tibi submissa sint, mansiones amplificare minimè conducit, siquidem consilia clam habuisse semper maximę vtilitatis fuit.

Sunt autem castra facienda pro loci necessitate, quadrata interdum aut rotunda, aut trigona aut semirotunda, aut oblonga, porta vna ad hostem respiciente, qua miles in aciem exiret, & altera ad tergum, qua commeatus, & subsidia noua inducerentur, tum aquatio libera fieret. In Romanorum attamen castris satis constat, quatuor semper portas fuisse, eo quod semper quasi quadrata castra haberent. Primaque porta

Prætoria dicebatur, quod vijs in crucis formam distributis, prima via ad tabernaculum Imp. recta duceret. Tabernaculum autem Imperatoris, teste Festo, Prætoriũ dicebatur, à Prætore, quòd initio ante Consules, Prætores bella administrarent. Secunda porta, Prætoriæ ex diametro respondens, *Decumana* vocabatur, hosti auersa, vt Tacitus auctor est. Tertia & Quarta porta, vt Polybius docet, *Dextra Principalis, & Sinistra Principalis* vocabantur, quæ sibi ex diametro oppositæ erant. *Metatores* autem dicuntur qui præcedentes locum eligunt castris. *Mensores* verò, qui in castris ad podismũ dimetiuntur loca, in quibus milites tẽtoria figant; vel hospitia in ciuitatibus præstant.

Primo igitur signa locis suis intra castra ponuntur, quia nihil est venerabilius eorum maiestate militibus. Deinde Duci Prætorium, eiusq; comitibus præparetur, Postmodum Tribunis tabernacula collocentur. Tandem reliquis cohortium, aut alarum ductoribus, & eorum contubernalibus papiliones tẽdantur, & loca deputentur in castris. Et propterea ad mansiones distrbuendas requiruntur homines exercitatissimi in Geometria, qui quamprimum Dux castris locum elegerit, ex Metatorum consilio, formam eorum cum suis distinctioni-

ctionibus atque vijs,ipsi exhibere sciát, atq; funibus & hastis rem confestim oculis subijcere & metiri, vt omnia momento distributa conspiciantur. Quo verò id citra cõfusionem perfici possit, necessum est castra semper in eundé modũ metari, vt vnusquisque nouerit, qua via & mansione sibi morandum sit; quòd quidem omni tempore & loco obseruãdum erit, adeò vt cãstra ciuitatem mobilem exhibeant, quæ vbiuis locorum ijsdem vijs. habitationibus, atq; prospectu constet. Quamuis pro situs diuersitate aliquomodo immutari debeant, semper tamen ad figuram quadratam accomodentur, vel ad formam dimidiati circuli, vt hostem castra oppugnantem per latera ferire possis, & excurrere quãdo libuerit. Constructo autem ãmplo quadrato castrorum, & in quatuor quadrata per vias regias diuiso, iterum instar hortorum, minora alia quadrata, veterum Romanorum more constitue, & vias minores eadem mensura designa, quæ ab imo ad summum omnes militum stationes, in latitudine & longitudine diuidant. Nam sic, opinione Scipionis Amirati, viri ciuilium militbriumq; rerum peritissimi, aduersus hostiles insultus promptus eris. Tormenta verò ad fossas castrorũ omni ex parte distibuuntur, factis portis castrorũ

in formam crucis, vt facilè subuenire, sibi tépore necessitatis milites possent.

Nota, quòd à vallo ad militum tabernacula, interstitium Romani faciebant, pedum ducentorum. Primo, vt si ab hostibus tela, ignesue missiles iacerentur, citra caderent, sicq; illesi consisterét. Secundo, vt locus esset, quo commodè præda armentorum & pecorum ab hostibus capta recipi posset. Tertio, vt ex facili in eo loco milites, qui ex castris adducebantur, in aciem ordinarentur. Quod quia moderni Duces in ordinatione castrorum non obseruant, optandum est vt in vsum reducant, quia mille confusionibus & periculis sese, & militem liqerarent. Laudandus hac in re Zamoscius, qui in metandis castris, totaq; re militari, ad veterum disciplinam & præscripta, quàm maximè sese accomodabat, & Castrorum Metatoribus, nónisi in carta depictam dispositionem dabat, vbicunque metari volebat, ne confusio aliqua subsequeretur, ignaris militibus veterum castramentationem. Sed iam munitionem eorũ videamus.

CAPVT XVI.

De Munitione Castrorum.

QVanti munitiones castrorum fecerint Romani, satis docet P. Aemilius

lius apud Liuium. *Maiores nostri* inquit, *castra munita, portum ad omnes casus exercitus dicebant esse: vnde ad pugnam exirent, quò iactati tempestate pugnæ, receptum haberent. Ideo cum munimentis ea cepissent, præsidio quoque valido firmabant: quoa qui castra exutus, etiamsi pugnando acie vicisset, pro victo habebatur.* Cæterùm hæc muniendorum castrorum scientia prorsus iam interciderat, Imperio Romanorũ à barbaris conculcato, nemoq; ab eo tẽpore deductis fossis, præfixisq; sudibus castra constituit; donec regnante Carolo V. bellis Belgicis innouari cęptum, & modernis tẽporibus ad maiorem vsum perductum est: non tamen ad eam perfectionem qualis apud Græcos aut Romanos fuerat. Iure igitur castrorũ munitionem, tyro condiscere, Imperator seruare debet; quia nihil tam salutare, atque necessarium innenitur in bello, quàm vt securè intra vallum dies noctesque peragas, etiam hostis vndique obsideat. Scimus enim multos exercitus, tàm diurno, quam nocturno frequentu hostium fuisse afflictos; frequenterq; acie pulsi Christiani, dum munimenta castrorum, quò sese reciperent non haberent, à barbaris more animalium cæsi fuerunt. Exempla cõmemorare nolo, ne refricare dolorem videar; sed videant Duces, quantum

damnum inscitia ipsorum res Christiana passa est. *Qui autem castra munita habet, tutus est*, inquit Onosander, *aduersus repentinas, & improuisas irruptiones*. Imò & aduersus vim ac multitudinem hostium. Zamoscius enim tribus millibus suorum, aliquot myriadas barbarorum in Czeczora sustinuit, & ad tractationẽ pacis adegit, eo quod munitione castrorum à tanta multitudine moueri non potuit. Similiter Osmanus Turcarum Tyrannus, quamuis tot centenis millibus armatorum ad Chotimiam stipatus fuisset, quia ex castris pugnabamus pro occasione superuentus faciendo in barbaros & excursiones, cũ oppugnaremur vndique, ideo rebus infectis & militibus amissis inglorius abijt, munitionibus nostris non expugnatis.

Si igitur castra tuta esse velimus, ea tàm munire quàm ordine disponere necesse est: & in ordinem quidẽ industria Ducis rediguntur, muniuntur verò vel situ, vel arte. Græci sanè situm munitũ quærebant neque vnquam loca insedebant cui vel specus, vel ripæ, vel arborũ multitudo, aut aliud quidpiam natura ipsa desensioni aptum deesset. Romani verò non tam situ, quam arte castra muniebant, neque vnquam metabãtur, vbi omnem exercitũ minus commodè recipere possent; & quod loco ad munitio-

nem

nem deesset id arte &industria restituebant. Etenim in metandis castris non sufficit bonũ locũ eligere, nisi talis sit, vt alter eo non possit melior inueniri: ne vtilior prætermissus à nobis, & ab aduersarijs occupatus apportet incommodum, vt nuper Moscouitis ad Smolenscũ accidit, qui ab oppugnatione arcis à Serenifs. Vladislao IV. repulsi, cum sese castris ad Borysthenem positis inclusissent, ob aquationem faciliorem, montẽ Alaudinum neglexerunt, quem cum Rex deinde occupasset, facilè munitiones ipsorum expugnauit, multisq; militibus interemptis, reliquos ad deditionẽ coegit. Propterea Annibal quum frequentibus prælijs à Cl. Marcello superaretur, nouissimè sic castra metabatur, vt aut montibus aut paludibus, aut simili locorum aliqua oportunitate adiutus, aciem eo modo collocaret, vt vincentibus qnidem Romanis, penè indemnem recipere posset intra munimenta exercitũ, cedentibus autem, instandi liberũ haberet arbitriũ. Idem fecere nostra ætate nostri Duces contra multitudinẽ barbarorum ChodKieuicius ad Chotimiã, & Koniecpolsciusad Cameneciã.

Tribus itaque de causis muniri dicũtur castra. *Primo*, in vnius noctis transitum. *secund*, ad facienda statiua tàm in æstate quàm in hyeme; hæc iã maiore

labore, & cura ſunt firmanda, hoſte præſertim vicino, aggeriq; è ceſpite facto, & foſſæ perductæ, addendi ſunt ſudes, vel tribuli lignei per ordinem ita, vt ſine metu ſecurus quieſcat exercitus. quemadmodum facere ſolent Moſcouitæ, longè accuratiùs quàm Batauï aut Belgæ. *Tertio*, cum maior aduerſariorum vis metuitur, ne ſcilicet dum obſidione premimus alios, ipſi opprimamur à tergo, Igitur præter aggerem erectum, quo vrbem aliquam, aut caſtra aduerſariorũ cinximus, ſolent prudentes Duces ſepibus ductis, vel interpoſitis ſtipitibus, ramiſq; arborum, ne facilè terra dilabatur, aliam munitionẽ circa exercitum ſuum addere, pinnaſq; & propugnacula ad ſimilitudinem muri apponere, quod nunc Belgæ & Galli, meliùs è ceſpite qui herbarum radicibus continet terram, vtiliùs conficiunt, ſtellarumq; inſtar denſiora propugnacula erigunt, ne ſubſidio ſuis veniens hoſtis poſſit tua caſtra expugnare, qualiter tentauit Mauricius Naſſouius, obſidente Bredam Marchione Spinola. Sed & cum Ludouicus Naſſouius ope Gallorum, Montes vrbem Hannoniæ occupaſſet, Albanus verò eá recuperare volens in coronam obſediſſet, ita caſtra ſua muniuerat, vt numeroſo cum exercitu fratri ſuppetiatum veniens Gulelmus.

mus Orangius, miraretur tantùm modò munitionem castrorum, perrumpere autem multis millibus amissis, nullo modo potuisset; licet ex vrbe quoque tempore eodem obsessi procurrerent, & pertinacissimè pugnarent. Cedere itaque coactus est Orangius, post tot frustraneos conatus, vrbem autem Albanus ad deditionem coegit, & puniuit.

Et castrorum ipsorum diuersa munitio fieri solet, aut enim muniuntur fossa & muro è cespite facto, qui tegeret propugnantes vsq; ad brachia, vt mos Germanorum modò, omniumq; occidentalium est. Aut muniuntur sæpibus sudibusq: de lignis fortissimis, vt faciunt Chinenses & Moschouitæ. Aut denique muniuntur curribus & carris Poloni, Mysij & Sclauones, contra barbaros leuiori armatura vtentes; & in itinere faciendo. Sed vbi vis acrior imminet hostium, conuenit semper in promptu habere ligones, rastra, qualos, aliaq; vtensilium genera, quibus si aduersarius incumbat, media pars exercitus tam equitum, quàm peditum, ducta latissima fossa muniant castra; media verò pars ad propulsandum hostium impetum ordinentur in acie. Quemadmodum accidit bello Turcico ad Chotimiam, vbi laborantibus cæteris, pars exercitus ingruentes tota die repellebat barbaros.

Meliùs tamen & securiùs, vt si Dux propè hostem castra sua locare voluerit, vt duæ exercitus partes ad prælium dispositæ in acie collocentur, tertia verò castramentationi relinquatur: siquidem nullus Imperator propè hostem castra sua collocat, nisi is qui prælio quotiescunque id hosti visum fuerit, decertare cupiat. Romani cum res id postularet, hanc operam triarijs demandabant, Principes verò & hastati ad prælium parati stabant: idq; ea ex causa, quòd Triarij postremi omnium essent, & satis maturè arma sua atque ordines repetere possent, si fortè etiam ipsos occasio ad pugnam vocasset. Nos verò idem muneris ad Romanorum imitationem, ijs cohortibus tribueremus, quæ postremā aciem, sicut & Triarij claudunt.

Ordinariè autem Romani castra sua vallo fossaq; muniebant, lata vlnas sex, & profunda tres; eamq; aliquando amplificabant, prout in eodem loco diutius subsistere, vel sibi ab hoste ingruenti prospicere volebant. Vallum autem facturi, cespites primum exscindebant ad instar magnorum laterum, quos post fossam in superficie exteriori ad instar muri, in castrorum circuitu collocabant (fossa vero ipsa, vti diximus, pro necessitate maior, vel minor erat) atque ita murum seu aggerem struebant, supra

quem

quem valli,siue pali defigebantur, ita densi,& ramusculis connexi, vt ne manus quidem interponendæ spacium esset; neque sine labore magno, vel vnus vallus de aggere reuelli posset. Ita nunc ex doctrina Gallorum,quos ad obsidendum Smolenscum, cum reliquis transmarinis militibus euocauerat,Moschouitæ faciunt.; quamuis non semper aggere aggesto,contra Scytas Præcopenses præsertim sedsæpiùs in planicie roboribus tantùm crassis firmiter vallatis.

Qualitercũque autem Imperator castra sua muniuerit, nihilominus tamen si exercitum in aciem eduxerit, relinquat ad vallum nonnullos, qui castra & impedimenta custodiant, ne si hostium Imperator sola ac deserta illa esse compererit, aliquos alleget,qui ea diripiát, munitionemq; tuam occupent. Quamuis interdum soleant prudentes Imperatores contrarium facere; quemadmodum fecit in Liuonia ChodKieuicius, qui cum Suecis ad Volmariã congressurus, castra sua omnino deserta reliquit, (sed nulla munitione firmata) lixásq; & calones omnes in insidijs collocauit; ipse cũ parua manu suorum ad latus castrorum dextrum, sed remotiùs parũ,in acie stetit;hostis qui castra præteriebat prorsus vacua defensoribus videns, primò speculatum præmisit mox

preda.

eoq; tesseram siue signum (quod erat verbum aliquod lignea tabella inscriptum) ei ab Imperatore datum, accipiebat, vnde Tesserarius, vti dixi, appellabatur. acceptamq; tesseram redines ad suũ signum siue manipulum Centurioni dabat, qui deinceps proximo Centurioni dabat; isq; postea proximo, donec ad primum signum siue manipulum perueniretur, cuius Centurio ante lucis occasum necessario tesseram ad Tribunum referre debebat. Quod si omnes tesseræ à Centurionibus ad Tribunos relatæ fuissent, iam intelligebant tesserã & Imperium Ducis ad omnes peruenisse: sin aliter, inquirebant in culpam, & pœnam irrogabant.

Vigiliarũ itaque & profectionis tessera petitur ab ipso Imperatore; aut illo absente à Legato eius, qui tanquam Vicarius ipsius, potestatem in castris maximam retinet. Obseruandum tamen Imperatorem signa pugnæ aut rei alterius, non per se ipsum, sed per Duces suos dare debere, qui mox proximis sibi nunciabunt isti quoque ijs qui post se, cæteriq; pariter deinceps sequẽtibus, donec vltimi, quę primi sciuerunt, hoc modo resciuerint. Nam obeundo mãdata vnicuique nunciare inconueniens est, quia & tempus absumitur? & percũ-ctantibus ex sese in vicem omnibus, tu-

multus

multus ſuboritur. Quod prouidens Paulus Aemilius Tribunis ſolùm modo ſecretum edebat imperium, illi Primipilis, & iſti Centurionibus, donec à primis ſignis ad nouiſſimum agmen perueniret. De Alexandro verò proditum eſt, cum pileo ſariſſæ ſuperpoſito, non buccina, militi mouendũ eſſe ſignificare conſueuiſſe, cum clam diſcedere hoſtẽ cuperet, Cuius factum Radiuillus Nicolaus IV. imitari cupiens, cum Roxos vſque ad vrbem Moſcouiam regnante Stephano Battoreo depopularetur, & vndique ad opprimendum ſeſe hoſtem accurrere ſciret, militibus ſuis, ne ſignũ teſſeræ voce pronunciarent, imperauit, veritus quod ſæpiſſimè accidit, in ſimilitudine linguæ, ne illud voce prolatum hoſtes quoque exciperent; ſed motu tãtùm corporis exprimi iuſſit. Si igitur hoſtes linguæ ſunt eiuſdem, teſſera in caſtris tuis voce pronunciari non debet, ſed vel manus nutu aut geſtu, vel armorum colliſſione, aut inclinatione haſtæ, aut enſis coruſcatione ſignum militibus dandũ eſt. Si autem tui milites diuerſarum ſunt linguarum, exprimere illud voce, & affari promptè non poterunt, & ſic tumultũ aliquem ob linguæ ignorationem inter ſuos concitabunt. Signa verò ſine locutione occultè imperata, nullo prorſus modo ad hoſtes deuenire

pote-

poterunt: nec seditionem vllam aut trepidationem concitabunt.

Quia igitur voce sola inter præliorũ tumultus regi multitudo non potest, pro necessitate autem rerũ plura ex tẽpore iubenda atque facienda sunt, antiquus omnium gentium vsus inuenit, quomodo quod solus Dux vtile iudicasset, per signa totus cognosceret & sequeretur exercitus. *Tria itaque genera constat esse signorum, Vocalia, Semiuocalia, Muta.* Quorum vocalia & semiuocalia percipiuntur auribus; muta verò referuntur ad oculos.

Vocalia dicuntur, quæ voce humana pronunciantur (& hæc propriè vocãtur Tesseræ) sicut in vigilijs, vel in prelio pro signo dicitur. IESVS, vel MARIA vel vtrumque simul aut simile aliquod signum datum ab ijs, qui maximam in exercitu habent potestatem. Et talia vocabula debent quotidie variari, ne ex vsu hostes signum agnoscant, & exploratores inter nostros versentur impune; præsertim si hostis eadem lingua & eodem habitu nobiscum vtitur.

Semiuocalia signa sunt, quæ per tubam, aut cornua, fistulam buccinam, aut tympana dantur, vel tesseram pronunciando; vel classicum concinendo, vel ad iter faciendum admonendo. Per talium igitur instrumentorum sonos debet

agno-

agnoscere exercitus signa, vtrum stare, aut progredi, aut certè regredi oporteat; vtrum longè prosequi fugientes, aut receptui cânere.

Muta demum signa sunt, Aquilæ, dracones, flammulæ, rufæ, plunæ, purpura. Hodie apud Christianos sola tantùm vexilla, partim grandia, partim exigua: oblonga, vel quadrata, aut semirotunda. Apud Machometanos verò, caudę equinæ, crinium nodi in comam prolixam artificiosè conglobati, lunulæ deauratæ semicirculares, vella sericea, & cidaris pennata. Quanquam & nostri Poloni sæpiùs vtantur signi loco, pileo cristis exornato, aut ala pennis aquilę e aborata in auro, qui tamen communiter vexillis sericeis vtimur. Et Ioannes Austriacus olim, primum prælium cum confœderatis Belgis ad Camblacum commissurus, iusserat in vexillo Regio boni ominis causa, ad triumphalem Domini crucem, subijci hæc verba. *In hoc signo vici Turcas. In hoc Hæreticos vincam.*

Sunt autem & alia multa signa muta, quæ Dux belli in equis, aut indumētis, & etiam in ipsis armis, vt dignoscatur hostis, præcipit custodiri. Præterea, manu aliquid, claua aurea (Quod est insigne Supremorum Ducum in Polonia) bacillo, vt occidētalium Europæorum

rum Duces facere soleat, vel flagello, vt Scythæ, vel certè mota qua vtitur veste, aut pileo, explosioneue tormenti, aut sclopeti, significat. Quæ omnia in sedibus, itineribus, inq; omni exercitatione castrensi, vniuersi milites (mercenarij etiam alterius linguæ & moris) & sequi, & intelligere consuescant.

Item mutum & commune signum est, cum diuisæ copiæ, aut vrbis alicuius obsessę præsidiarij ostendunt socijs, flammas nimirum de nocte, aut fumũ de die; aut erigunt de turribus trabes, aut exponunt hæderas, aut expandunt vexilla; quibus expositis indicant quæ fieri volunt.

Clariora itaque sunt, quæ tuba præcipiuntur. Certiora verò quæ voce indicantur; nisi quid sit impedimento. Sed tranquilliora, quæ signis mandentur, cum videlicet res nulla est quæ obstet, aut obscuret. Nam vox tam oris quàm tubæ percipi interdum nō potest, aut propter armarum sonitum, aut propter tormentorum reboatum, aut propter equorum transitum & hinnitum, aut propter impedimentorum tumultũ, clamorem pugnantium, gemitum sauciatorum, & totius multitudinis strepitum. Quamuis & signa vexillaque maiora, sæpiùs multis rationibus obliterari possũt ac euanescere; nam & crassitudine

lent, nam sæpè fit, vt nobis etiam inuitis cedentia membra somnus vltrò subeat; præsertim si sedent, aut iacent, qui in excubijs collocati sunt. Ideo stent recti si pedites sunt: si equites, de equis suis non descendant: quia crurum erectio animum quoque ad vigilias erigit: sedentibus autem. aut iacentibus, facilè quies languidum somnum inducit.

Idoneos itaque Dux & probatissimos eligat, qui vigilias assignent & circumeant sobrij non madidi vino: & si qua emerserit culpa, ipsi renuncient. Prætere a, è singulis vigiliarum stationibus, per singulas vigilias eat vnus procustos ad proximam stationem: ex illa item alius, ad sequentem: & ex alijs porrò similiter ad alias. Præceptum auté esto omnibus, vt dato signo idé faciant. Hoc autem pacto, & multi simul circuitionem facient, & paruum singuli spaciũ emetientur: neque verò apud eosdem ijdem simul diu morabuntur, cum subinde alij procustodes apud alios vigiles sint futuri. Hæc si ita administrentur quoties res nouas moliri vigiles fuerint aggressi, occulta consilia explorandi procustodibus erit facultas.

Verùm equites extra vallum, nocturnas, diurnasq; excubias vbique terrarũ faciũt, pedites intra vallum, aut parum procul. Cæterũm in Polonicis castris, ante

ante prætorium quoque Ducis, tàm de die, quàm de nocte equites excubare solent, dum hostis in procinctu est; cui inopinatò ingruenti statim sese opponunt, cum illis, qui extra vallum excubant: & sustinent impetum donec alij superueniant. Ita ad Chotimiam, in Vigilia Natiuitatis B.V. Mariæ accidit, cum Turcæ castra Polonorum inopinatò assalirent. Ita in Prussia ad Dersauiā, cum Gustauus à nostris saucius fuisset. Et hanc ob causam veteres, semper extra castra (prout & nos Poloni facimus) excubitores habebant, & ascultatores quàm occultissimè paulò remotius a cohorte excubantes dimittebant: sed pedites tantùm modò. Nos verò è cōtra equites communissimè; & viros nobili loco natos, ac patricios semper. Alij verò populi, quod animaduerterent, exercitum facilè ea occasione decipi posse, tam quòd difficulter excubatores isti, an in officio persistant explorentur, quàm quòd facilè ab hoste corrumpi, vel etiam opprimi possint, adeò vt in his spem aliquam, aut omnem reponere, rē maximi esse periculi arbitrati fuerint: eam ob rem omnes excubias intra castra recipiebant, easq; summa cura, diligentia, atque ordine obseruabant, capitis periculo in illos constituto, qui ab officio vel tantillum declinassent. Quod

nunc

nunc etiam obseruant Germani & reliqui ferè omnes occidentales, apud quos miles est ex diuersis gentibus aggregatus. Secus apud nos Polonos qui & extra castra & intra, cohortes integras indigenarum tam de die, quàm de nocte locare solemus; siue pedites illi sint, siue equites.

Nam de vetere disciplina Dux ex solis mercenarijs vigilias facere non debet, nisi permixti sint naturalibus: alias periculum subiret vniuersi exercitus. Hinc Abdala Princeps Saracenorum, cū multos in suis castris haberet Christianos, prohibuit, ne soli vigilias de die obirent, de nocte verò ne vllus ferè inter vigiles foret. Nam incredibile dictu est, nimia fiducia quantæ calamitati soleat esse. Et Guilelmus Orangius, cū in Brabantiam intrare vellet, videretq; ripam Mosæ passim ab Albano Duce custodiri, ita nocturno tempore excubatores omnes fefellit, vt toto cum exercitu fluuium propè Ruremundam superaret, & in acie compareret, Hispanis cum suo Duce obstupescentibus, & mirantibus tantum silentium, & tantam celeritatem, vt transuolasse eum dicerent, non tranasse. Cum interim excubatores Hispanorum, Germani, vel religionis Luteranæ prætextu, vel auri cupiditate, vel fauore gentis, quod etiam

Germa-

poris amiserant. Vnde non profugos illos modò, sed omnes ferè transfugas postea interimebant, & ne à nobis trāsfugerent sua crudelitate nostros mercenarios cohibuerant.

Obseruet quoque Imperator, vt custodiarum ignes tempore brumali, ardeātà castris longius. Sic enim qui excubabunt, suos procul ab ignibus conspicere poterunt; ab hostibus auté, qui vltra ignes erunt,nó videbuntur, donec ipsi in excubantium manus inciderint. Vt accidit Scythis Russiæ prouincias Duce Kantimiro peruagantibus, qui à nostris, procul ab igne nocturno tempore excitato excubantibus, dum capere vigiles vellent, ipsi à vigilibus in id intentis passim capiebantur, apud Riboticios.

CAPVT XIX.

De Commeatu & Pabulo.

RECtè scribit Boterus, *Abundantiam Populi & commeatum, maximas esse cuiuscunque Regni vires*. Quia paucitas populi, aut peste facilè tollitur; aut à multitudine hostium opprimitur, aut ad diuersas Regni partes defendendas sparsis,non valebit singulis hostibus, si plures simul cōsurrexerint,pro necessitate resistere.Ita Liuoniēses Crucigeri,cū

exiguam populi multitudinem haberét pressi ab vna parte à Mosco, ab altera, à Polonis, à tertia demũ per mare à Suecis, cum singulis resistere non potuissét, coacti sunt demum Regi Poloniȩ Augusto, postquam tot sȩculis florentes stetissent, omnimodam subiectionem faccre, & transcribi in Prouinciam Regni. Commeatus deinde inopia, vel maximum populum ad miseriam redigere poterit, si viæ omnes intercludentur, per quas annona aliunde importatur, Senserũt hoc sȩpiùs Genuenses, Heluetij, Florentini, Gallis in Italiam irrumpentibus, tum & alij plurimi Guelphorum, & Gibellinorum armis intrigati. Quapropter Dux aut Princeps, quamuis leui suspicione pulsatus arcis aut vrbis alicuius obsidendȩ, omnem alimoniam victus intra muros debet studiosissimè collocare, vt prȩsidiarijs eius exuberet substantia, aduersarios inopia cogat abscedere. Sed prȩcipuè pabula equis congerenda sunt; & quȩ apportari nequiuerint exurenda: nihilq: quod suis proficiat hostibus relinquendum est. Stephanus Valachiȩ Palatinus ita Baiazetem secundum exceperat & pro suis abundanti prouisione facta herbas omnes ad Danubium exusserat, vt ille ingenti cum exercitu veniens, ob solá pabuli inopiam rebus infectis maxime

cum

cum damno suorum abscedere cogeretur.

Inter precipua igitur conuenit Ducē prouidere, siue in castris siue in ciuitate consistat, vt animalium pascua, subuectio frumenti, ceterarumq; specierum, aquatio, lignatio, pabulatio, secura ab hostium reddatur incursu. Quod aliter non potest euenire, nisi per loca idonea qu nostrorum ambulat commeatus, presidia disponantur, siue illę ciuitates sint, siue castella munita. Quod si non reperitur antiqua munitio, oportunis locis circūdata maioribus fossis tumultuaria castella firmentur: inter que in angarijs aliquanti pedites, equitesq; degentes, tutum iter commeantibus prę-stent. Ita fecerat Rex Stephanus in Moscouia, cum Polociam, Vielicolucos & Velissam deinceps oppugnaret. Ita eius Strategus Zamoscius cum Plescouiam obsideret. E contra Germani maximam passi fuerant rerum penuriam, cū Solimanus bellum gereret in Hungaria, & Croatia contra Ferdinandum I. Imperatorem. Nam vndecunque Turcę sciebant accessum posse fieri ad castra Christianorum & importationem victualiorum, vbique vias fossis arborūq; truncis obsepserant, & dispositis equitibus venientes cum annona aggrestes occidebant aut capiebant; atq; ita fame vexaue-

decem millia hominũ excludere coacti fuerũt,ne armati deinde penuria victus opprimerentur. Quapropter eiecti extra muros,cùm perire vltrò,præcipitando sese in profluẽtem Borysthenem statuissent, clementia Regis à temerario propopofito reuocati,& commeatu prouisi,ad diuersa Moschouiæ redierunt, & hac benignitate allecti, nostris deinceps commeatum subministrauerunt. experientia igitur didicimus,sæpiùs penuria quàm pugna consumi exercitus, vbi aut nulla cura commeatus,aut nulla ratio frugalitatis.

CAPVT XX.

De Frugalitate Castrensi.

DIximus debere prouideri commeatum & pabula tempestiuè, & tam inter milites, quàm inter animalia valdè parcè partiri vt non ad luxum, sed ad facietatem sobriam, & conseruandũ virium robur viuatur: proinde frugalitas hac in re,non solum militibus, sed Ducibus qooque ipsis, vt exemplo præeant,seriò commendanda est,qua maximè veteres excelluerunt, & grauissima bella,ferè sola frugalitate castrẽsi, ad finẽ propositũ eduxerũt.Et Romani milites, Spartaniq: ac Thœbani ordinariũ

panem, nusquam in castris comederunt, nisi subcinericium semper, ex tempore coctum ad carbones; aut farinam cum aqua coctam. Prout eam nunc coquũt Cosachi Zaporosenses. Apud Atheniẽses verò fuit prohibitum in castris bibere vinum; & per totum tempus belli, miles sub pœna capitis, vinum gustare non poterat. Nimium enim corrumpuntur exercitus in quibus bibitur vinũ & aromata venduntur; nam & scortationes, & homicidia, morbiq; diuersi, ac quęstus cupiditas inde prouenire solet. Taceo proditiones secretorum, inobedientiam ebriosorum, proteruiam propinatorum hinc inde cursitantium lucri causa, qui deinde ab hostibus capiuntur, & metus causa quę sciunt narrant, aut debiliora castrorum loca ostendunt. Idcirco Scythę nullas prorsus delicias in castris suis habere solent, quinimò nec pane nostro vescuntur, aut farina, nisi fortè casu oblata. & in summa necessitate. Turcę vt plurimum ariza, & carnibus siccatis minutatimq; contusis, etiã ditiores, in bello viuunt, vinumq; de lege Machometi etiam domi non bibũt, ac propterea sunt inuincibiles. Sed & Moschouitæ frugalitate maximè pollét, inq; bellis ordinariè solent vti farina ex cocta auena parata, quam aqua dilutam cum sale, aut melle interdum in massá

redi-

redigunt, & comedunt absq; ignis vsu; interdum sorbiciunculam faciunt,& tẽpore necessitatis,absque panis admixtione vlla expellunt famem. Aliàs tamen maximam omnium rerum faciunt pro, uisionem, tàm in vrbibus, quàm in castris.

Sed reuera,inter ea quæ hoc sæculo summopere impedimento in castris esse solent,non immeritò panis vinumq; ac ceruisia seu mulsum recensentur, quibus exercitui prospicere necesse est, & ad eam luxuriam his nostris temporibus iam deuentum est,vt bello Turcico ad Chotimiam in mensa cuiusdam nobilis,Tergiductoris cohortis hastatæ, ipse quinquaginta fercula aromatibus maiori ex parte condita numerauerim. Vbi quantum vini,quantum hydromelis aut ceruisiæ haustum fuerit, quis explicare poterit? cum illa compotatio subinde alij, atque alijs superuenientibus durasset à prandio vsque in mediã noctem. Maiorq; iam passim in tota Europa habetur à Ducibus cura vini. quàm pulueris, aromatum, quàm globorum tormentalium, lautitiarum,quã armorum,& vestium.pelliumq;preciosarum,quàm equorum aut sclopetorũ, Cum veteres omnino vinum negligerent, sed aquam communissimè in castris biberent, cui ad saporem excitan-

dum,parum aceti, aut liquoris ex pane biſcocto & aceto facti admiſcebant.Nec panem in clibanis, ſicuti in ciuitatibus receptum eſt coquebant, ſed more priſcorum Græcorum atque Romanorum farinam militibus ſuppeditabant,addito lardo atq; ſumine, quibus panem condiebant,eoq; vires fouebāt, adeo vt per totam ferè Europam, tempore bellorū omnis annona in farina, lardo, aceto, atque ſumine conſiſteret,niſi quod loco aceti ſeptentrionaliores vinum aduſtū, ſeu crematum habere conſueuerunt: Coſachi verò noſtri loco farinæ milliū, & loco ſuminis piſces vento ſiccatos. Quantum verò ad carnes, tam Græci, quàm Romani, omnis generis armēta gregeſq; poſt exercitum agebant, quod hac ratione minori impedimento eſsēt, quàm ſi mactata caro, ſiue vento ſiccata aut fumo, ſiue ſale condita,conducēda eſſet Ita etiamnum Turcæ, Perſæ, Arabes, & Africani ferè omnes faciunt, qui pane in bellis non vtuntur, ſed ariſa contuſa,& carne veruecina aut bubula. Atque hac ratione freti, ſæpiùs deſerta Aegypti, Libiæ, Mauritaniæ, Arabiæ, atque Armeniæ Maioris,permeare vniuerſo cum exercitu ſolent, quod annona iſtiuſmodi ipſis præſto ſit, quæ facilè caſtra ſequitur. Contrarium autem noſtris accidere cernimus, in omnibus Euro.

Europæ plagis bella gerentibus: hi siquidem tam vino carere nescij, quam panibus, & diuersi generis dapibus inhiante, quibns domi assuefacti sunt, neque interim eorum copiam quouis locorum adipiscentes, fame sæpiùs enecantur: aut si aliquando panes habere contingat, eorum subministratio maximo dispendio atque incommodo te fatigat. Exemplo Galli ad Bruxellas & Lonanium fame potius, quam armis enecati & exercitus Imperatorij nuperrimè in Burgundiam Duce Galassio introducti & adinternecionem planè annonæ penuria extincti. Quæ vt vbique suppeditari possit, rapina militibus prohibenda est, & Veneti, Batavi, Turcæ non alia prorsus copiam commeatnm in castris suis habere solent, nisi quod eorum milites rusticorum domus non deprædantur. Veteres hac in parte diligentes fuerant, Romani præsertim qui tam strictè obseruabant abstinentiam in castris, vt memoriæ tradiderit Scaurus, pomiferam arborem, quam in pede castrorum fuerat complexa metatio, postero die abeunte exercitu, intactis fructibus relictam. Idem de Sulla Paterculus scribit. *Putares*, inquit, *Sullam venisse in Italiam non belli vindicem, sed pacis auctorem: tanta cum quiete exercitum per Calabriã, Apuliamq; cũ singulari cura frugũ,*

agrorum, hominum, vrbium, perduxit in Campaniam. Cæterùm quia necessitas moderamen non diligit, parandus est tempestiuè commeatus; procurandumq; vt habeat miles quod emat, ne cogatur cogitare quod auferat. Ad quod Imperator ipse exemplo præire debet, veterum Ducũ imitatione. Nam Aemilianum Scipionem traditur in itinere cum amicis ambulantem accepto pane vesci solitum. Quod & de Magno Alexandro dicitur. Messanissamq; potentissimum Regem, nonagesimum ętatis annum agentem, meridie ante tabernaculum stantem, vel ambulantem, capere solitum cibos legimus. Et Annibal, cum sub Asdrubale Imperatore militaret plerumquę super nudam humũ sagulo tectus somnos capiebat, pane vescebatur subcinericio, vino abstinebat. Marcum verò Catonem vino eodem quo remiges contentum fuisse traditur. Ast Epaminundas Dux Thebanorum tantæ abstinentiæ fuit, vt in suppellectili eius, preter ahenum & veru vnicum nihil prorsus inueniretur. Caracalla quoque Imperator; vt scribit Polianus, tenui mensa priscorum Romanorum ritu, ac lineolis poculis vasisq; esculentorum solebat contentus esse; panem etiam temere factum comedisse, quippe tritico quantum satis vni fo-
rer,

ret, manu ſua molitio, maſſaq; inde fa-
cta, atque in carbonibus decocta veſci
ſolitus. Omnia denique elegantiora
aſpernari, & viliſſimis quibuſque, ac vel
pauperrimo gregarioque militi facilli-
mis vti. Apud nos tres Nicolai Radi-
uilli ſibi inuicem in officio imperatorio
ſuccedentes, non niſi aquæ potores fue-
runt. Tum Vitoldus Lituaniæ Dux in
cibo parciſſimus, & in caſtrenſi frugali-
tate obſeruantiſſimus fertur fuiſſe, vt
puta cuius exemplo Duces Polonicorũ
exercituum quoque, qui ſub illo mili-
tarunt olim, continentiſſimi fuerint,
Samotulij, Panienij, Dembinij, Ianſcuij,
alijq; plurimi veteris diſciplinæ Sarma-
ticæ. Sed iam ad ornatum & veſtitum
militarem tranſcendamus, qui itidem
modeſtiam ſeu mediocritatem neceſſa-
rio requirit.

CAPVT XXI.

De Ornatu, & Veſtitu militum.

VT nudum militem habere miſer-
rimum eſt, ita pomposè veſtitum
periculoſum; nam ille cœli iniurjs op-
preſſus facilè ex morbo in mortem inci-
det, iſte, aſſuetus ſuperbiæ miſeriam ne-
ceſſitatis tempore haud libenter patie-
tur, magnumq; pro ſua pompa ſtipendiũ

à Repub. exposcet, & famelico hosti præda certissima erit. Egregiè igitur Tacitus, *Fortissimus in ipso discrimine exercitus, qui ante discrimen modestissimus.* Quare vt in verbis factisq; modestia militi est, seruanda, ita & in vestibus eam requiro quia Magni Duces sic statuerunt. *Horridum*, inquit Liuius, *militem esse debere, non cælatum auro argentoq. sed ferro & animis fretum. Quippe illa, prædam veriùs quàm arma esse: nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera.* Tales prisci illi Macedones, non auro, neque discolori veste, sed ferro atque ære fulgentes. Neque mihi placet luxus nostratium, qui non auro tantùm & gemmis in bellis vtuntur, ad èxornanda sua arma & equos, quæ vtique asseruari in longùm possunt, tanquam minus corruptibilia; sed pellibus quoque magno precio conquisitis, & panno aureo coategguntur, quæ facillimè corrumpuntur, & in habitu iam quotidiano computátur. At tu qui exercitibus præes Imperator, sperne superuacua ista, & prohibe: nec teneat aut terreat tuos vanus iste aspectus, & auri fulgor atque argenti, quod neque tegit, neque vulnerat. Multò magis hoc vide, vt benè armati tui sint, quam vt ornati. Necesse est enim vt dimicandi acriorem sumat audaciam, qui munito capite & pectore non timet vulnus.

vulnus. Armorum igitur in castris nitor sit, non vestium, aut gemmarum, nã auri & argenti copia, hostem ad prædã accendit; nostrum autem militem vilé animo reddit, cauendo ne ista amitteret, quibus inter commilitones superbiebat. Præterea, multi currus inutiles habentur ista vehétes, qui potius commeatum continere debuissent. Vnde maximè hac in parte peccatur à nostris Septentrionalibus, quod & purpura, & auro, & pellibus preciosissimis in castris vtantur. multisq; iam grauis lorica aut galea videtur, quibus loco alas pennatas gestant, aut tygridum: leopardorumq; exuuias. Atque ita dum laboré in portandis veteribus munimentis armorum ferre non possunt, detectis corporibus & vulnera sustinere coguntur, & mortes: & quod grauius ac turpius est, aut capi, aut certe fuga Répub. perdere. Ita accidit Romanis, cum omissa vetere disciplina, barbarorum impetũ in acie sustinere non potuissent. Ita Constantinopoleos Imperatoribus, cum eorum exercitus armis defensiuis ob socordiam nudatus Parthorũ saggittas, atque Saracenorum lanceas euitare nõ potuissent.

Ne tamẽ milites aliquãdo in tumultu prælij à suis contubernalibus aberrarẽt, diuersis cohortibus diuersa in scutis signa

ſigna antiqui Romani pingebant, quæ ipſi nominabant digmata, præter quod habuiſſent & propria ſua ſigna quælibet cohors & Centuria. Nos Sarmatæ antiquitus vnicolore cum pedites tum equites adornare ſolebamus; etiã mercenarios, qui vel è Germania, vel ex Hungaria eligebantur: pedites præſertim, aut leuioris armaturæ equites, cum Poloni ipſi haſtis vtentes facilè vel ab Aſiaticis, vel ab Europeis omnibus habitu & veſtibus dignoſcantur; qui, nihilominus tamen, vnicoloris ſerica pro qualibet cohorte diſtincta, haſtis ſuis appenſa habent. Nunc quia Tribunorum auaritia intermiſſum eſt, vnicolore panno peditatum veſtiri, eorũ præſertim qui more Germanico in legiones conſcribuntur, curet qui exercitibus præeſt, vt non modò ad differentiam hoſtium ſint veſtibus vniformibus cooperti, ſed etiam propter terrendũ oculos aduerſariorum, & perferendas commodius iniurias cœli: cum iam paſſim per Europam nudos planè milites conſpiciamus, qui pluuijs, niue, gelu, pruinaq; preſſi, aut in morbos ſtatim incidũt, & mox cum maximo damno Reipub. contabeſcunt; aut cœli aſperitatem ſufferre non valentes, ante hyemem tempeſtiuè, aut prælium diffugiunt.

Quandoquidem igitur vſu euenire cerni.

cernimus, eos qui ad militiam animum applicuere, non modo vestium mox aliã rationem inire, verùm etiam in moribus, consuetudine, voce, quin etiam incessu, omnem ciuilem modum fastidire, ideo animos ipsorum ad immortalitatis gloriam concitare quàm maximè studeamus, non preciosis vestibus, quæ luxum secum attrahunt, & superbiam, sed necessarijs, quæ corpus à periculis conseruant & generosiores animos ad quæuis difficilia aggredienda addunt. Sic Romani præter arma, pedites suos cristis ornabant, equites verò exuuijs leoninis. Sic Arabes fascijs, maiores nostri aquilarum aut herodiadum pennis, Parthi comis erinitis brachati omnes strutionum plumis; quod quidem suis iucundum, hostibus autem terribile visu esse solet. Sed quomodo miles à pugna desuetus, ad pristinum animi vigorem reduci debeat, hoc diligẽter consideremus, vt non vestibus aut armis tantùm sit immutatus, sed etiam diligenti meditatione rerum bello necessariarum, ad pristinam pugnandi alacritatem, viribus & generoso spiritu concitatus.

C A-

CAPVT XXII.

De reformatione militis à pugna desueti.

VT vestem facilius est consuere, & parare nouam, quam consarcire attritam, ac reparare vetustate diffluentem: sic facilius est ad virtutem instruere nouos milites, quá reuocare perterritos, aut otio diuturno socordiæ deditos. Sæpiusq; accidit vt fortissimi exercitus suamet sponte corruant, cum domitis hostibus otium à victoria obtinent; quiq; inuincibiles bello fuere, pace imbecilles erunt: eius planè natnræ quam in ferro notamus, quod quotidiano vsu splendescit, neglectum verò ærugine exeditur, & corrumpitur penitus. Imparator itaque si diu armis desuetum ducit exercitum, singularum legionum siue auxiliorum, nec non etiam vexillationum, vires, animos, consuetudinem diligéter exploret. Ita Stephanus fecit, cum nouiter in Regem Poloniæ inauguratus primam in Moscos expeditioné pararet, eo quod regnante Sigismundo Augusto plurimos nostratium longa pace desueuisse tractare arma intelligeret. Iam autem omnes artes, omniaque opera nonnisi quotidiano vsu & iugi exercitatione proficiunt. Vnde Scipio Aphricanus

cum

cum ſub alijs Imperatoribus Hiſpanien. ſes exercitus frequenter victos accepiſſet, ita eos diſciplinæ regula cuſtodita, omni opere, foſſiſq; faciendis diligenter exercuit, vt diceret *ſudantes luto inquinari debere, qui ſanguine hoſtium madere voluiſſent*. Similiter Metellus in Aphrica Albino imperante, ſubiugatum accepit exercitum, quem ita emendauit veteribus inſtitutis, & diſciplina maiorum, vt poſtea eos, à quibus ſub iugum miſſi fuerant, ſuperarent. Et Tarnouius noſter conſternatam ſub Alberto Rege clade Bucouienſi Polonicam nobilitatem, ita aſſiduo exercitio armorum ſub Sigiſmundo I. erexit, vt quatuor millibus ſuorum nō dubitauerit totam Valachorum potentiam aggredi, & acie aperta decertare, Bogdanumq; Principem eorũ tot victorijs glorioſum, ad deditionem coactum, efficere trium menſium ſpacio tributarium perpetuum Regum Poloniæ. Numantini quoque olim ſæpiùs profligauerant exercitus Romanos, qui diſciplinam neglexerant militarem, quá cum reſtituiſſet Scipio, ſtatim Numantinos acie aperta profligauit, qui cum diſperſi ad ſuos perueniſſent, quæſitiq; à ſenioribus fuiſſent, cur tàm citò animo vili ceſſiſſent Romanis. Reſponderunt Oues quidem eſſe eaſdem, ſed paſtorem mutatũ. Idem ferè & de Guſtauo

quiſpiam

quispiam dicere posset, qui Suecos suos toties à Polonis, Moscouitis atque Danis profligatos, ita exercitio ad præscripta obseruato erexit, vt omnibus his vltrò bello lacessitis, etiam in Germaniam armatransferre auderet, & toti minaretur Europæ. Pulchrè itaque Liuius de Camillo. *Omnia*, inquit, *repente mutauerat, Imperator mutatus: alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia vrbis videri*. Vnde & tu Imperator desuetum à pugna exercitum, disciplina corrige, laboribus exerce, exemplo excita, prudentia obedientem fac tibi & quemuis fortissimum aduersarium securè aggredi poteris, etiam in itinere insidiantem tibi, modò cautè procedas.

CAPVT XXIII.

De Itineribus faciendis.

De mouendo exercitu, & itineribus faciendis paulò prolixius nobis agendum est: Nam qui rem militarem studiosius didicerunt, asserunt in itineribus, quàm in ipsa acie pericula sólere contingere. Quia in conflictu armati sunt omnes milites, & hostem cominus vident, & ad oppugnandum animo veniunt parati: in itinere autem minus armatus, minusq; attentus est

miles,

miles,& superuentus impetu vel fraude turbatur. Ideò omni cura, omniq; diligentia prouidere Imperator debet, ne proficiscens patiatur incursum; vel si nō facilè, at sine damno repellat illatum. Sic præmonitus à ChodKieuicio Nicolaus KisKa, cum annonam Smolenscū inferret, non modò positas Moscorum insidias euitauit, verùm etiam in insidiantes vltro illatus, octo ex illis millia occidit, nullo ferè suorum damno.

Imperatorem itaque non irrito conatu exercitum ducere cupientem, oportet ad hastas circumstantias diligenter attendere. *Prima*, vt locorum sit peritus. *Secunda*, vt ordine benè seruato procedat acies. *Tertia*, vt denso progrediatur non dilatato agmine. *Quarta*, Vt quadrato agmine procedat, non oblōgo. *Quinta*, Vt impedimenta in medio agminis collocet. *Sexta*, Vt speculatores præmittat. *Septima*, Vt dum hosti appropinquat, pedetentim suspensoque gradu iter faciat. *Octaua*, Vt tempus, quo castra mouenda; attendat, & quantum in itineris facere debeat animaduertat. *Nona*, Vt iter per socias regiones faciens, militum manus contineat. *Decima*, Vt hostium possessiones non funditus euertat. *Vndecima*, Vt ad repurgandas vias, si eas hostis occludere contendant, parata instrumenta habeat,

Duo-

Duodecima denique, Vt commeatum ad manum habeat, & mercatoribus tutum securumq; ter ad castra præstet.

Quantum ad circumstãtiam attinet; Itineraria omnium regionum, in quibus bellum geritur ante omnia Dux debet plenissimè habere perscripta, ita, vt locorum interualla, non solùm passuum numero, sed etiam viarum qualitates perdiscat; compendia, diuerticula, montes, flumina, ad fidem descripta, consideret, & depicta habeat, vt non solùm consilio mentis, verùm etiam aspectu oculorum viam profecturis eligat & commonstret. Ideo non contentus libris Geographicis, qui nunc passim sũt in vsu, & delineationibus communibus; à prudentioribus & honoratis, locorumq; gnaris, separatim debet vniuersa perquirere, & veritatem colligere de pluribus. Etsi partem copiarũ aliquorsum mittit, ductores viarum, idoneos, peritos, sciẽtesq; perquirat, (sæpiùs enim imperita rusticitas plura promittit, & credit se scire quæ nescit: iam autem tali in casu error duorum aut triũ, vniuersis discrimen maximum parit) atque eos diligenti custodiæ committat, addita pœnæ contestatione, vel præmij. Erunt enim vtiles, cum intelligent, nec fugiendi sibi copiam superesse, & fidei præmium, perfidiæ parata supplicia.

Sed

Sed cautelæ caput eſt, vt ad quæ loca, vel quibus itineribus ſit profecturus exercitus, ignoretur quã maximè. Nec enim ſolùm, qua via ducatur exercitus, proſpiciendum eſt, ſed etiam, vt eadem reduci poſſit, diligenter prouidendum.

Quo ad ſecundam verò circumſtantiam; monſtrabit ingenium ſuum Imperator tunc vel maximè, quando bono ordine mouebit de loco ſuo exercitum, bonoq; eum ordine per itinera ducet. Et Romani ſanè dum caſtra mouebant, buccina primaria ter ſignum dabant. Ad primum ſignum tentoria vaſaq; colligebantur. Ad ſecũdum ſarcinæ curribus & iumentis imponebantur. Ad tertium ordines diſpoſiti mouebantur Legionibus in medium receptis. Moderni, in medium impedimenta mittunt quos impedimenta omniũ extrema ſequebã tur Legiones ad frontem vna cum tormentis & ad tergum Cœterum trito iã more, equites primi iter arripiant, inde pedites: impedimenta, pulueres, globi, & grauior armatura machinarum, ſeu inſtrumentorum bellicorum; itemq; calones, & vehicula omnia in medio collocentur, ſagittarijs, & ſclopetarijs ad latera poſitis; ita vt expedita pars peditum & equitum ſubſequatur. Nã ambulantibus, interdum quidem a fronte, & lateribus, ſed frequentius à tergo ſuper-

superuentus infertur. Sed & à lateribus pari quoque armatorum manu impedimenta claudenda sunt, vt si vndique circumfundûtur inimici, vndique præparata inueniant subsidia. Quare, ne repentinus tumultus amplius noceat, ante commonendi sunt milites, (hoste præsertim in vicinia posito) vt parati sint animo, vt arma in manibus habeât, vt ordine seruato procedant, vt conseruent proprias cohortes, vt signa diligéter custodiant, vt ductores suos subsequantur, vt alacriter excipiant hostem. Nam quæ in necessitate subita conterrent, prouisa non solent esse formidini. Quamobrem miles non tantùm ex directo. verùm etiam ex latere in itinere aggressus, conflictum tum excipere, tum inferre, nimirum per exercitationem debet condiscere in loco, vt in itinere sit ad omnia promptus: maximè cum per hostile solum inceditur, vbi subitarijs excursionibus sustinendis, ac reprimendis necesse est vt sint parati.

Quoad tertiam. Si Imperator cupit feliciter reprimere incursum aduersarij subitaneum, curet vt semper denso progrediatur non dilatato agmine: séperq; vitet, ne per negligentiam alijs festinâtibus, alijs tardiùs incedentibus, interrumpatur acies, aut fortè tenuetur. Quare proponendi sunt exercitatissimi

campi.

campiductores, qui alacriores tardent, & pigrius incedentes, accelerare compellant, ita vt omnes simul ac pariter progrediantur; sintq; in itinere diligentes, non palantes, & ad conflictum repentinum, non ad rapinas aut prædam accincti. Signa etiam habeant seseq; inuicem rectè dispositis ordinibus cōtueantur, etsi per sociorum amicorũq; regiones incedant. Maximè autem cũ per aliquam arduam viam ducuntur, ne cohibentibus angustijs pateant dispersi in vulnera, & leui hostium velitatione frangantur.

Quarto requiritur in Duce iter cum exercitu conficiente, siue in socia terra, siue in hostico solo, vt quàm maximè fieri potest quadrato agmine procedat, non oblongo: quia sic ad omnes impetus sustinendos fortior erit, cum inopinatò ingruet aduersarius. Quod si necessitas ferat itinera eiusmodi aggredi, vbi quadrato agmine progredi non possit, curet vt exercitus procedat in minores manipulos distinctus: & partibus, qui pro loci ingenio, & temporis oportunitate illas contrahere & diuidere queat. Ita fecit Melecius, cum in Valachia saltus fagineos transiret. Bogdano loci Regulo, superuentus vbique faciëte; absque tamen vllo damno Polonorum, eo quod Melecius taliũ gnarus

cun-

cunctis montium verticibus, anguſtiarumq; faucibus præoccupandis tempeſtiuè ſuos præmiſiſſet. E contra Turcæ & Tartari, quia incauti ſunt, & in expeditionibus nullo ferè ordine, & agminis quadrati loco, confusè incedunt, facillimè à tergo & lateribus infeſtari poſſunt à noſtratibus, vti faciebat ſub Iuonia Palatino Coſachorum ductor Suierſczouius, & paucos ante annos Samuel Corecius; qui benè ordinati incurrebant in ipſos. Aliàs enim, & citò circumfundunt equorum ſuorum pernicitate, ſuntq; quaſi in inſtanti infeſtantibus ſe à tergo; & fugientes, ferocius occidunt ſagittis, ſi quis incautè ſequatur, quam ſi à fronte aggreſſi fuiſſent.

Quintum eſt, vt impedimẽta in medio agminis collocet, quæ ſi amittat, exercitum in maximam penuriam rerũ conijciet, vt accidit Comiti Torquato ad Colbercam in Pomerania, qui licet egregiè impetum Suecorum toto itinere ſuſtinuiſſet, quod tamen quattuor millia curuum reliquiſſet, cum omni bellica prouiſione, in frontem omnibus militibus cõtractis ad defenſionem ſui, debuerat poſtea omnium rerum pati penuriam, ingenti damno ſuorum. Acciderat idem & Alexandro M. per ſaltus Perſicos exercitum ducenti, cum commeatus in medium armatorum non

repo-

repoſitus,alia via iter cõficiens ab exercitu aberraſſet. Vnde Curtius dicit: *Regem non dolor modo, ſed etiam pudor temere in illas anguſtias coniecti exercitus augebat.* Et in prouincia Suſitana. *Siti exercitum penè perdidit, & qui arenis ſuperatis ad fluuium deuenerant, aquis ingurgitati ſtatim peribant: multoq; maior horum numerus fuit, quàm vnquam amiſerat.* Coſachi Zaporoſenſes cum in Scythiam excurrunt, ipſi cum ſclopetis circumcirca,ſed ordinè tamen,diffuſi,currus in medio habent. Et ſi vis maior ingruat intra illos latitantes tanquam è mœnibus propugnant.

Sexto, Ducis induſtria, quem omnia prius conuenit explorare,præſtabit hoc, vt ſubſeſſa inquirat, & depræhenſa circumueniat vtiliter & celeriter,ſic enim hoſtis conſternatus, plus periculi ipſe ſuſtinebit,quam parabat inferre. Quapropter Dux cum agmine exercitus profecturus, fideliſſimos,argutiſſimoſq; cum equis probatiſſimis mittat, qui loca per quæ iter faciendum eſt, in progreſſu, & à tergo, dextra, leuaq; perluſtrent, ne aliquas aduerſarij moliantur inſidias. Maximè cum ſyluæ penetrandæ, aut circumſeptæ collibus ſolitudines peruadendæ. Sæpenumero enim ſtruuntur ab hoſtibus inſidiæ,

quæ si aduersarios fallant, rem eorũ vniuersam perimunt opprimuntq; si verò subtili aliquantulum Ducis diligentia detegantur, maximum prudentiæ argumentum hostium Imperatori exhibét. Quod si per montes iter faciendum est, altiora loca præmissis præsidijs occupet; vt cum hostis aduenerit, cognoscat se esse inferiorem: nec audeat obuiare, cum tàm à fronte, quàm supra caput suũ cernat armatos. Magister hac in re Iulius Cæsar fuit, qui in expeditione contra Heluetios, *factus certior*, inquit de seipso lib. 1. Commentariorum. *hostes sub monte consedisse millia passuum octo ab ipsius castris, qualis esset natura montis, & qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit.* Atque hoc illum in magno semper habuisse, vt locorum nimirũ situs, & ingenium per exploratores cognosceret, Trãquillus Suetonius auctor est. ChodKieuicius verò vt plurimum ipse locorum situs speculabatur, vel si non poterat ipse longè procedere à castris; Campiductorem cum peritissimis taliũ rerum præmittebat, gnarus consuetudinis aduersariorum in superuentibus faciendis. Quia diuersi diuersimodè solent aggredi hostem, propterea noscere debemus eorum morem & consuetudinem; vtrum nocte vt *Cosachi Zaporoscenses*; an incipiente die, *vt Hungari &*

Croata,

Croata; an hora reficiendis laſſis *vt Tartari, & Moſcouitæ*, ſuperuenire conſueuerint: & id vitare, quod illos facturos ex more putamus. Cum ſępiùs etiam vt in cantos fallant, conſuetudinem ſuam immutare ſoleant. Quemadmodum accidit in prælio Czeczorenſi, vbi Turcæ, & Scythæ de nocte nuſquam alias ſueti ſuperuenire, noſtros audaciſſimè aggreſſi fuerant. Præterea ſcire conuenit, vtrum peditibus, vt Germani, Hiſpani, & Galli, an equitibus, vt Turcæ, Scythæ, Parti, atque Arabes plurimum polleant. Vtrum ſclopetarijs, vt omnes ferè Europæi, an cõtatis, vt Narſingani, & Mogoritæ; an verò ſagittarijs vt Americani & Aſiatici cõmuniſſimè; tum denique bipennibuſue, vt Moſcouitæ an verò haſtis, & acinacibus, vt Perſæ, & Poloni amplius valeant. Vtrũ numero hominum vt Orientales, an armorum munitione, vt Occidentales, præcellant. Item cognoſcere opus eſt, per diem an per noctem iter expediat inchoare; quæ & quanta locorum interualla ſint, ad quæ cupimus properare: ne æſtate aquæ penuria obſit euntibus: ne hyeme difficiles aut inuiæ occurrãt paludes, niues altæ, aut male gelu concretæ glacies, maioreſq; torrẽtes, & impedito itinere circumueniatur exercitus, priuſquam ad deſtinata perueniat.

L 2 Hæc

Hæc singula, vt ipsi sapienter vitare debemus, ita si aduersariorum imperitia, vel dissimulatio occasionem nobis dederit, non oportet dimitti, sed explorare solicitè, vt quid hostis moliatur, in præsenti vel in futurum possimus agnoscere: paratisq; equitibus ac leui armatura, ambulantes eosdem, vel pabula, victumq; quærentes, improuiso terrore decipere.

Septimo obseruet Imperator, ne suos longo itinere conficiat, dum hosti appropinquat, sed pedetentim suspensosq; gradu iter faciat, præsertim vbi vel solū sabulosum, vel viæ vliginosæ, vel asperi colles, fruticesue densi aut detinentes militem quia sic multoties defatigatos Veios atque Volscos à Romanis deuictos fuisse apud Liuiū legimus. Et Alexander Gonsieuius Suecos, Polociā versus ex Liuonia tendentes facili negotio vicit; Koniecpolsciusq; Gustauū ad Stumam, eius verò Campiductorem Baldisiū ad No uomlinū in itinere deprehēsos & defatigatos, paucissimis cohortibus profligauit, nec siuit respirare Taifelium atque Strephium Amerstini in Pomerania, cum sese ex itinere eo recepissent, sed statim ad deditionem coegit, qui si maturè ad destinatum locum peruenissent, potuissent procul dubio facessere negotium resumptis viribus ex defatigatione itineris. Octa-

Octauo, attendat ad tempus, quo castra sunt mouenda; quantumq; itineris conficere debeat diligenter animaduertat. Nam sæpiùs accidit vt vrbibus obsessis, tardè suppetiæ adueniant; aut prælio decertantibus superueniat clades priusquam auxiliares iungantur copiæ. Ita Maximiliano Archiduci euenit, vt coactus à Zamoscio ad pugnam, non profligatus modò, sed & captus iam Biciniæ in Silesia fuisset, antequam Hungaricus equitatus, qui iustum exercitū conficiebat, cum Morauijs superuenisset. Decet itaque exercitum in ordines dispositū, duo milliaria Germanica quoquo die conficere, ante occasum solis castra & occupare, & metari: quidem vt plurimum vrgéte necessitate exercitus quatuor istiusmodi milliaria in dies cōficere soleat, sed in pacato, in hostili autem agru sufficiunt duo, Aliud si dè nocte cogitur Imperator castra mouere, aut superuentū facere, in qua re expeditissimi habētur Bulgari. Hoc tamen vbiq; obseruandū, vt currus & impedimenta omnia sint in medio, vti supra monuimus toties, miles verò in ordines dispositus, tàm à frōte quā à tergo, quàm etiā ab vtroq; latere: Velites autē præcedant aut subsequantur à longe quamlibet quadrati exercitus partem, vt si hostem alicunde consurgere viderint,

admoneant acies. & Ducem ipsum, qui ita milites suos assuefacere debet, vt hoste ingruente sciant tam ex postremo agmine, quàm ex lateribus frontem facere, atq; tandem in pristinam formam redire norint. Quod si hæc facere nouerint, vinci nullo modo poterunt quãnis hostes quadruplo maiores copias habuerint; exemplo Macedonicæ phalãges, cum Persis & Indis belligerantes; & Hispanicæ legiones sub Albuquercio Imperatore, contra Australes populos in Goa militantes,

Nono, vt per socias regiones iter faciens, militum manus à rapina cõtineat exq; amicis, & confœderatis non faciat sibi hostes, vt sæpissime accidit. Quapropter seuerè edicat, vt milites se illis locis abstineant, nihil illorum aut attingant, aut corrumpant. Omnis enim exercitus dum in armis est immodestè permulta appetere amat, tum præcipuè, cum perpetrasse aliquid licuit; quæque se oculis vltrò subijciunt commoditates maximè titillant & alliciunt impotentem habendi cupiditatem, ac sæpè vel leuissima data occasione diuertunt animi sociorum; imò & infensissimi hostes fiunt; quod toties experti sumus Poloni, in Moldauia, & Mysia vlteriore à Valachis, bella cum Turcis, & Tartaris gerendo, eo quod possessiones eorum imprudentes

imprù-

imprudenter milites nostri, tanquam hostile solum depopularentur. Igitur Dux cum exercitu iter faciens, in fœderatis socijsque regionibus non immoretur: è propriaq; patria, vt primum commodum est, & licet confestim educat: nam in hostium agris, si optimi sũt & fertiles, opipare & affatim viuet: si minus, ac certe suos non vastabit, aut frugalius viuere militem adsuescet.

Decimum hostiũ possessiones non funditus euertet, quamũis interdum & funditus omnia perdere, amburere, cædere, ac depopulari proderit, præsertim quæ vtilia sibi non fore Imperator prospexit. Damnosa enim clades, & opũ fructuũq; penu[illegible], belli[illegible]anai vires [illegible], qeas abundantia fouebat, ac suppeditabat. Illis autem parcat, quæ si integra seruentur, suis etiam prodesse poterunt. Ita Scythæ cum in Podoliam & Russiæ oras excurrunt, quæ auferre non possunt comburunt; excidunt, homines autem, & iumenta secum abducunt, & partim ad labores, partim ad progenerandam sobolem prudenti consilio asseruant, faciuntq; milites contra nos ex pueris nostris in ritu Machometano educatis, quos persæpè Turcæ in Ianitzaros transcribunt. Nihilominus bonus Imperator aliquandiu ante comminari prouincialibus debet, quàm facere, vt eos be-

nignitate ſua ad ſe alliciat, non ſeueritate abalienet. Namque calamitatis inferendæ metus, periclitantes admittere multa quæ renuebant ſæpè cogit; at vbi ea ſemel illata ſæuijt, dum ſe nihil eius pati poſſe animaduertũt, cætera omnia quaſi pro derelicto habẽt. Ita bellis Moſcouitis ſub Sigiſmundo Ill. durantibus, experti ſumus in vrbe Metropoli Moſcua, alijſq; pluribus in locis ampliſſimi Imperij illius, vbi Moſcouitæ armis noſtris oppreſſi, vltimam calamitatem euitare volentes, in omnia planè quæ poſtulabamus conſenſerant; at poſtquã immoderatius ſeſe noſtri gerere cæperunt, tectiſq; tàm opulentæ vrbis cupidine prædæ ignem iniecerũt, vniuerſi qui deditionem fecerant ſeſeq; ſacramento Regi Poloniæ obſtrinxerant, ab alienato animo arma ſumpſerũt, & potiùs mori voluerunt cum caperentur in agris, quam aut abſcõditum commeatum indicare, aut redire ad pacta ſancita.

Vndecimo requiritur, vt iter facientibus cum exercitu Imperatoribus foſſores atq; id genus homines, quibus itinera ſternantur præſto adſint, qui cum leuiore equitatu, atque ſelectiore peditatu, quorum eſt itinera explorare, vniuerſum exercitum antecedant, & pontes reficiant, foſſas complanent, frutices & arbuſta exſcindant, ſi impedimento curri-

curribus atque instructo exercitui progredienti esse videntur. Quodsi verò per syluas densissimas iter est faciendũ, vt accidit Zamoscio Velisiũ, & Plescouiam tendenti in Moscouia, oportet vt habeat, secures, seras, dolabras aliaq; necessaria instrumenta, ad demolendum arbores vastissimas, & explanandum integras ferè syluas. Et Zamoscius sanè tunc, Polonico peditatu atq; Hungarico abundans, qui de more prisco ad cingulum secures appensas cõtinuò gerũt, per auios saltus eluctatus, insperato ferè desertum illud Velisiense, intra dies viginti, cũ exercitu superauit, & cõfestim è syluis prorumpens, vrbem eam ita obsedit, vt nullo modo potuerunt Moschi subuenire obsessis, qui in vicinis erant præstolantes aduentũ illius, & transitũ per paludes impedire volentes. Et in hanc solam rem Reges Poloniæ in Magno Ducatu Lituaniæ certos agrestes deputatos habent, qui omni tributo & laboribus liberi, hanc vnicam curã habẽt, vt Rege seu Duce belli supremo in expeditionem prodeunte, vias repurgent, pontes reficiãt, syluas excidãt, & machinas bellicas conducãt. Cæterũ suaderẽ ego, vt quorũ officij est vias strauisse, id muneris ipsis militibus iniungeretur, tã quòd idẽ priscis receptũ fuerit quam quod ea ratione minus impedimentorum,

rum, nec turba intermis castris molesta futura sit: cui quidem rei vnaquæque cohors, eum militum numerum, quem necessitas postulare videretur, suppeditaret, atq; eorum esset ligonibus & id genus instrumentis rem adgredi; interim verò arma sua apud proximos ordines deponere, atque commilitones ijs onerare, quo hoste ingruente, ea inde repetere, atq; se in ordines suos confestim recipere possint. Quod ita nuper apud Gustauum, Laponas & Finlandos fecisse vidimus. Reliquos verò si interea temporis, dum isti opus faciunt, Imperator pabulatum mittet summopere cauere debet, ne per vberes diuitesque hostium regiones huc illucq; predas opimas perquirendo aborrent, ne hac ratione in maximas aliquando strages incidant; quia indigesta illa turba, quæstibus prædisq; onusta, neque armis vti, neque mutuum sibi ferre auxilium potest. Ideo Romani per manipulos cohortes atque legiones pabulatū milites mittebant, cū lege, vt tota præda communis omnibus esset etiam ijs qui qui opera interim & laborem castrensem conficiebant, quemadmodum nūc faciunt Cosachi Zaporosenses, & Tartari Præcopitæ cum circumuicinas prouincias depopulantur.

Denique curabit Imperator, vt in itinere

nere cum exercitu commeatum ac manum habeat, nō modò modestia id militum & frugalitate efficiente, quòd benè obseruasse Neronem, Liuius hisce verbis scribit. *Modestia* inquit, *certare milites, ne quid vltra vsum necessarium sumerent; nihil moraris nec ab signis absistere, cibum capientes; diem ac noctem ire; vix quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare*: verum etiam ex commoda apportatione, tam populatorum, quàm mercatorum, vel plena securitate impigri, necessarias merces & annonam, terra mariq; apportent. Hinc Zamoscius cum exercitu ad Lucos iter faciens, cum sciret Regem Stephanum cum reliquo exercitu eadem via subsecuturum, in partes certas vniuersum agrum eum per quem iter erat descripserat, quarum vnam exercitui qui cū illo erat metendam permisit (iam enim matura in agris frumenta, & maximè pabula erant) reliquas sequēti alij exercitui integras seruari iussit. Seuerissimeq; cauit; ne mercatores ad castra cum mercibus accedentes à militibus deprædarentur per viam, sed tàm ab hoste quàm à suis securi, liberum annonæ conuehendæ haberent aditum. Sed videamus etiam breuiter, quemadmodum sanitas gubernetur exercitus.

CAPVT XXIV.

De Gubernando ſanitate exercitus.

MAximè prouidendum eſt Ducibus, vt ſanitas cuſtodiatur exercitus, Locis, Aquis, Temperie, Medicina atq; Exercitio.

Quantum ad loca, in primis curabit Imperator ne in peſtileti regione, iuxta morboſas paludes, neue in aridis collibus aut campis, & ne procul à ſyluis cõmorentur milites. Nam qui tentoria habere non poſſunt, neceſſe eſt vt tuguria ſibi extruant in quibus à ſole & à pluuijs ſeſe defendant, & arma, pulue-rem pyrium, annonamq; ſuam conſeruent; ad hoc autem arboribus, & dumetis opus eſt, tum & ad focos faciendos, quibus nõ victus modo paratur, ſed & minus ſalubris camporũ aer perpurgatur. In aridis verò locis pabulum animalibus citò deficit, difficulterq; apportatur. In humidis demum contagies acquiritur & infectio corporum. Hinc Bataui milites ſuos, quia in locis humidis manent & bella gerunt, humi iacere non permittunt, ſed homines ad id delectos, qui eis lectos ex aſſeribus parant cubito à terra altos, vbique ſecũ circumducunt.

Inſi-

Inficitur quoq; sæpiùs exercitus aquis mineralibus inter montes decurrentibus, aut è paludibus fœtidis restagnantibus, aut corruptis ab hoste, quod cauere debet Imperator cum terrã ipsius intrat; vel ad lacus nullum decursum habentes castrametatur, ne videlicet lixæ per negligentiam aut malitia cadauera in aquis demergant, vnde sequitur corruptio, & morbi occulti in militibus, vt accidit ad Chotimiam in Valachia, vbi in profluentem Tyram, & hominũ & animalium cadauera, tàm à nostris, quàm à Turcis passim proijciebantur, qui alias per se, è montibus procurrens, diuersorum mineralium infectionem secum trahebat, & sic adaquantes morbis diuersis afficiebat.

Sed & otio corpora humana putrescunt, sicut & intemperie aeris nimiũ frigidi in Moscouia videlicet aut Suecia, vel nimium calidi, in Aegypto nimirũ aut Lybia, cæterisq; omnibus regionibus inter Tropicos positis; nisi adhibeatur medicina vestis, exercitiũ, tẽporum obseruatio & moderatus sub dio labor. Quod vt præstet Imperator, curabit ne exercitus longum iter faciat, (nisi aliter suadeat necessitas) ne tarde de loco moueatur, & sole iam adurẽte, sed potius ante lucẽ; ne etiam sole occiso de crepusculo aut de nocte ad locum desti-

destinatum eat, sed de die perueniat, & tempestiuè sese disponat, sine tumultu, sine perturbatione; alias facilè ex fatigatione itineris, & morbum contrahent & ordines negligent, vt accidit Gallis nuper in Italiam per Alpes tendentibus quorũ plurimi & ad Susam & ad Pinarolam in Sabaudia perierunt ob diuersa incommoda itineris, quibus in patria sua diuite, & temperata non fuerant assueti. Item caueat Imperator, sæua hyeme iter per niues & pruuinas noctibus faciant, aut lignorum patiantur inopiam, aut minor illis vestium suppetat copia, nõ enim expeditioni idoneus miles est, qui algere compellitur præsertim è clementiori patria euocatus. Sic Germani, & Galli ferè omnes in Moscouia interierant rigori regionis non adsueti, quos vel hostes ipsi, vel Rex noster mercede in bellum euocauerat. Similiter videat ne paludosis aquis vtatur quia pestilentiam generant. Ne ægris cibus oportunus deficiat. Ne medicorum diligentia desit. Maximè verò ne desides milites maneant, sed & ad conseruandam sanitatem, & ad conflictum, assiduo sese labore, & exercitio armorum præparent, vt nihil eis in necessitate prælij accidere possit incognitum.

Præcipuè tamen sanitas militũ conserua-

seruatur, frequenti mutatione castrorũ; nisi milites ea tempestate sub pellibus, & tentoris hybernent, aut in obsidione vrbis alicuius perseuerent. Quod si verò hostibus minimè prementibus, castra diutius habiturus sit: aut sit regionis vastãdæ causa commoretur, aut etiã commodiorem circumspectet occasionem, eligat minimè humida, aut morbosa loca. *Impurus enim illic*, inquit Vegetius, *& fœtidus aer morbos ac pestem progignit, validam multorum valetudinem lædit, & compluribus vitam quoq; aufert, vnde & numero & viribus minuitur exercitus.* Ea propter Hollandi in obsidione Ostendæ singulis trimestribus, nouo præsidio vrbem muniebant. Et ChodKieuicius obsessum à Moscis Smoleuscum, vel per media hostium castra perrumpens, nouo subinde milite reficiebat. Atque id quidem prudenti consilio, cum ex nimia cunctatione aer facilè corrumpatur, vnde perniciosissimus nascitur morbus, qui prohiberi non potest aliter, nisi crebra mutatione aeris.

CAPVT XXV.

De Cauenda Seditione Militum.

FAcilè meherclè, tàm in vrbibus, quàm in castris reperiuntur, qui rē aliquam

aliquam perturbent, & dissidijs materiam subministrent: qui verò dexteritatem illam habeant, & voluntaté etiá conciliandi animos, & componendi simultates, vix paucos inuenire liceat. Quapropter sæpiùs fiunt seditiones, & tumultus in castris, tum confœderationes interse militum, non contra Duces modò aut Imperatores suos verùmetiá contra patriam ipsam, quod nostra infelici ætate toties experti sumus Poloni; quamuis & Turca & Christiani Principes ferè omnes, idé à suis militibus senserint malum non tamen ita frequenter sicuti nos modò, aut vetustissimis temporibus Romani Constantinopolitaniq; Imperatores, de quo videndi sunt Historici eorum.

Tumultus igitur castrésis nihil aliud est, quam timor multus, cum multi multa ob flagitia Ducem metuunt, & vt pœnam eo facilius euadere possint, tumultus excitare solét, vt accidit apud nos sub Stanislao ZolKieuio in pugna Czetzorensi contra barbaros orientis ferè totius, dum lixæ & calones dominorum suorum currus & suppellectilé nocturno tempore diripuissent, & cum præda illa domos suas diffugere voluissent, illis in acie decertantibus. Quapropter nihil facilius excitatur, nihil occultius, latiusq; dissipatur, & nihil denique

diffi-

difficilius sedatur, quã seditio militaris. Sed & in ciuitatibus benè populatis solent frequenter seditiones fieri, vt præsidium militum eijciant, aut iugum per bellū sibi impositum excutiant, aut tumultu aliquo facto ditiorum bona diripiant. Hinc Salustius, *semper in ciuitate, quibus opes nullæ sunt, bonis inuident, malos extollunt, vetera odere; noua exoptant. odio suarum rerū mutari omnia student.* In castris quoque ambitiosi multi, qui dum Ducē negligentius agere omnia vident, ipsi magistratum per tumultū arripere cupiunt; & primùm egentiores ad se, spe alicuius lucri attrahunt, post potentiorum & officialiū amicitias exoptant. *Homini autem*, inquit idem Sallustius, *potentiam quærenti, egentissimus quisque opportunissimus, cui neque sua curæ, quippe quæ nulla sunt; & omnia cum precio, honesta videntur.* Ita sæpius videmus, leui ex occasione Cosachorum Zaporosensium Ductores, aut deijci, aut occidi; ita Principes Valachorum Moldauorūmq; mutari, ita Præcopensiū, Tartarorū Chanos, atque Galgas variè detrudi, Moscorūq; Duces subinde deponi. Quod ne in tuis quoque castris fiat, qui militiæ præ s *principijs obsta*. Ordinariè enim modi cis rebus primi motus consedere: om neq; malum nascens facilè opprimitur inueteratum fit robustius. Quod si & in

in Czetzoriensi illa expeditione nostra, quam supra memorati sumus, statim animaduersum fuisset in tumultuantes prima nocte ad Prutum, nos cladem in vltima illa pugna ad Tyram non retulissemus. Tacitus in id nobile consilium suggerit, *vt nouæ cupientibus auferatur Dux & auctor, vel si plures sint, separentur: omniq. studio id curetur, vt in commune non consulant*. Quod tutissimè fiet, si per causam honoris aliqui sepositi, vel in ordinem redigantur, vel si omninò Reip. periculosi, sint, sic tollátur è medio, vt facti suspicio in aduersarios libertatis defensores non redundet. Perijt hoc modo Piso in itinere Hispanico, à Pompeianis equitibus, aut adiunctis illi socijs péremptus, cuius morte consiliũ Cæsaris destitutum fuit, & coniuratio euanuit. Punitus simili modo & Borodauka Cosachorum Zaporosensium Dux à ChodKieuicio in Valachia, octuagintaq: præcipui seditionis auctores nocte obscura nemine sciente submersi. Habent enim hoc in more Cosachi vt seditiosos inter se non nisi de nocte, & valde occultè puniant, gnari in omni factione caute agendum esse; & sæpè illis etiam dissimulandum quibus de facto constat. Nam si temere detegatur, coniurati plerumque prioribus armis alia & validiora addunt, despera-
tionem

tionem nempe salutis, prauæ voluntati, vt in ijsdem Cosachis toties contra Rempub. insurgentibus experti sumus, sed maximè in coniuratione moderna, cum clade Mosnensi castigati perijssent. Occuratur igitur primo motui, quia *omne malum nascens facilè opprimitur*, vt inquit Cicero, *inueteratum verò plerumq; fit robustius*.

Et quia impossibile est, ne exercitus magni seditiones faciant; aut contra Principem, vt accidit Sigismundo I. Regi Poloniæ vniuersam nobilitatem cõtra barbaros ad Leopolim euocanti, aut inter se, vt plurima in Historijs exépla habemus: præsertim cum Duces sunt factiosi, & cupidi rerũ nouarum. Ideo si non possunt statim contra hostem duci, (His etenim duobus modis Romani tàm in ciuitatibus, quàm in castris seditiones omnes sedabant; Primo, tollendo capita seditionis. Deinde populum aut militem ducendo in hostem, vt habeat quod meditetur, & quo sese occupet) diuidendi sunt in plures partes: quia sic diminutis viribus diminuitur quoque animus factiosorum; militumq; crudelis animus sedatur, cum paucitate suorum conspecta quisque de periculo suo cogitare incipit. Sic Reges nostri, quotiescunque simul Polonos & Lituanos in castris magno numero

mero conscriptos habuerunt, hoste præsertim adhuc remotè posito, semper vel inter milites ipsos, vel inter Duces eorum dissensiones experti sunt; quod gẽs vtraque rerum prosperinarum successum, æmulatione quadam sibi adscribi optaret; & ad gloriæ cupidinem à Ducibus suis, maximis in periculis, incitaretur, vt bellis Moscouiticis atque Liuonicis, toties iam accidit. Consultissimum itaque est priscorum Romanorũ consilium, seditiosos milites periculis obijcere quo metus ille communis periculi, animos conciliet; quod inter Græcos Duces etiam pericles cũ suis Atheniensibus faciebat. Sed nihil adeò exercitus concordiam fouet seruatque ac opinio de Duce concepta, quæ quidem sola virtute paratur: neque vnquam vel natalibus, vel authoritate citra virtutem parata fuit. Omitto hic Metellos, Aemilios, Scipiones, Marios: aut ex nostratibus Seciechos, Gouoricios, Iansenios, Vitoldos aliosq; magni nominis & authoritatis Duces, vnicum Turcarum Imperatorem Baiazetem II. adscribam, cui quũ filius Selimus I. rebellasset, vellentq; ad eum transire Ianizari omnes, intrepido animo ad eos accessit, & ipsa maiestate sua persuasit eis, ne eũ toties in bellis expertum feliciter, aut desererent per ignauiam, aut filio traderent per mali-

malitiam prout constituerant. Postea paulatim in seditiosos animaduertit.

Frequenter quoque accidit, vt milites vocati ad bellum è locis, in quibus ociosè delicatèq; vixerunt, pugnare nolint; præsertim ex diuersis locis collecti; ideo multiplex variaq; medicina ab Imperatore huic rei opponi debet. Quia illi asperitate insoliti laboris offensi, quę in expeditione necesse est sustinere, armorum exercitia declinant, prælium metuunt, & seditionis sumunt audaciã. Quare campi cursionem, seu inspectionem armorum assiduè faciant: & dũ adhuc separati sunt in sedibus suis, tribunorum vel vicariorum ad omnem disciplinam arctissima, seueritate tẽneãtur: exercitia militaria iussu Ducis assiduò peragant, signa obseruent, moderationẽ discant, Regis aut Reipub. deuotionem custodiant, nullis commeatibus vacent; Et ne Tribuni ipsi aliquid moliantur in ocio, aut tumultus excitent, Imperator eos separatos à castris habeat & ad agendum aliquid ipsis optabile mittat: puta ad castella vrbesq; muniendas aut seruandas, tanta subtilitate vt cũ abijciuntur, videantur esse electi & supra alios prudẽtiores, fortiores aut fideliores æstimati. Ita Viriatus per multos annos numerosum exercitum suum diuersis è nationibus conflatum, absque

omni

muni cōtraditione & seditione, in obedientia continuit. Ita Georgius Scanderbergius. Ita Iuonia Palatinus Valachiæ, & Michael Palatinus Moldauiæ, & nostra ætate Gustauus Rex Sueciæ, sola suaui loquentia ac libertate adhibita. E contra infelices Carthaginenses fuerunt, quod hanc prudentiam ad gubernandum exercitus suos non adhibuerunt. Itaque milites eorum finito primo bello, quod cum Romanis habuere, ducibus per seditionem creatis Mathone & Spendio, multo periculosius bellum ipsis Carthaginensibus intulisse legimus, quàm quod cum Romanis nupere gestum erat. Idem fecerunt apud nos Cosachi Zaporosenses, cum negligenter fuerint gubernati, cum quibus aliquoties iam pugnauimus, multò periculosius, quàm cum Sueco in Prussia, aut Moscouitis, ad Smolenscum.

Quod si igitur medicinam fieri necessitas extrema persuaserit, rectius est more maiorum in authores criminum vindicari, licet sint potentissimi, aut ex antiquissimis familijs, vti Bizantini Imperatores faciebant; vt ad omnes metus, ad paucos pœna perueniat. C. Cæsar seditione in tumultu ciuilium armorum, actum maximè tumentibus animis, legionem totam exauctorauit,

Duci-

Ducibus seditionis securi percussis; mox eos quos exauctorauerat ignominiam deprecantes restituit, & optimos milites habuit. Sed huius rei passim in Historijs occurrunt exempla; nos videamus quomodo etiam prudentia, & virtutibus Ducum absque punitione, & seueritate, concilientur militum animi.

CAPVT XXVI.

De Conciliando militum Amore.

ETiamsi omnis virtus faciat hominem amabilem, Principes attamẽ & Duces bellorum præcipuè apud subditos & milites *amabiles facit*, Clementia, Humanitas, Comitas, Affabilitas, Iustitia, Beneficentia atque Liberalitas; *venerabiles verò* Animi magnitudo, & Dexteritas ingenij. Ex illa procedit Fortitudo & Canstantia. Ex ista ingẽs quædam vis eloquendi & ciuilium militariumq; rerum prudentia. Atq; ita Viriatum olim milites amarunt propter liberalitatem eximiam, & æqualem inter ipsos prædæ diuisionem. Cæsarẽ, ob diligentem curam salutis ipsorum, & tempestiuam victualium prouisionem. M. Antonium ob eloquentiam, affabilitatem, & diligentem curam infirmorum, seu ab hoste vulneratorum.

Lu-

Lucullum ob diligentem officij imperialis executionem, & familiarissimam cuius suis militibus conuersationem. Et nuper Gustauum Regem Suecorum ob hæc ferè omnia. Ioannes verò Zamoscius, quia & viuacitate animi, & promptitudine ingenij pollebat, ideo non à militibus tantùm, sed à tota nobilitate Polonica amatus & obseruatus fuit. Maturo etenim iudicio prouidebat omnia, & cana prudentia, suauiter disponebat quidquid agrediebatur, siue domi, siue in bello; cupiensq; animos militum conciliare sibi, stipendia eorũ maturè prouidebat, commeatum tempestiuè suppeditabat, exemplo ipse ad omnia præibat, infirmorum curam diligentem habebat, negligentes dulci suada commouebat, & liberalitate perpetua, tenuiorum obsequia sibi deuincebat: omnesq; simul ad omnia munia belli alacres & obedientes velut pater filios habebat. Libentissimeq; pro gloria eius, omnes aduersitates & pericula perferebant, ipsamq; demum vitam profundebant. Nec Timoleones apud Græcos in suis expeditionibus alia re gloriosus aut victor exstitit, quam amore militum, & fauore suorum ciuium. Similiter Pelopidas, Alcibiades, atque Cimon. Inter Romanos verò Fabius Rullus, & duo Africani. Ex nostris de-

nique

nique Camenecius, Ostrogius, Tarnouius, & Radiuilli ferè omnes. Quamuis è contra, & plebem & milites nimium in partibus habere, suspectū est, & periculosum ideoq; etiam dum culpa abest, si libertati cōsultum velimus, non temere ferendum. Apud Venetos Petrus Loredanus, qui triremium præfectura, ante aliquod tempus defunctus, tumultuantes inter se nauticos & milites, quos frustra alij compescere conati fuerant, præsentia sua & auctoritate cōposuerat, Senatui suspectus, custodiæ mancipatus fuit, è qua nūquam euasit; ne fortassis communi hoc fauore elatus, æqualitatem, cuius in ea Rep. maxima cura est, aut violare conaretur, aut impatientius ferret; sicut apud Romanos fecerat Iulius Cæsar: & postea Augustus qui militem donis vt inquit Tacitus, populum annona, cunctos verò dulcedine otij pellexerat, vt paulatim insurgeret muniaq; Senatus, Magistratuum, atq; Legū in se traheret, nullo aduersāte. Hinc militarium, politicarumq; rerū peritissimus Dux Clearchus dicebat. *Miles magis debet timere Ducem, quàm inimicum.* Quia secundum Scipionis Numantini opinionem, *Dux facilis & indulgens, vilis putatur esse ab hoste, & contemptibilis à suo milite.* Eapropter laudantur ob seueritatem T. Manlius Torquatus,

M & Papi-

& Papirius Curſor apud Romanos, Otto Primus, & Fridericus Barbaroſſa apud Germanos; Iſmael Sofius & Xaabbas apud Perſas; Selimus I & Machometes II. apud Turcas; apud nos Nicolaus Melecius, & ChodKieuicij duo: tũ apud alias gentes, diuerſi Duces ac Imperatores, olim atque modernis temporibus. Nam quemadmodũ Liuius vocat Poſthumium Tubertũ, ſeueriſſimi imperij virum; ſic Germani nunc de Valſteinio dicere poſſũt, quòd in eo viro vis imperij ingens fuerit pariter in ſocios, ciues, atq; milites, ſicut in altero Corbulone.

Sed maximè amorem generat apud milites, liberalitas, & animi magnitudo; quibus rebus apud nos, quotquot è domo Radiuilia Duces exercituũ fuerunt, omnes ferè ciuium ſuorum & cõmilitonum amore floruerunt. Licet nõnulli obſequentiſſimum ſibi militem reddant, innata quadam authoritate, & reputatione; quę, non ſemper quidem ex victorijs aſſecutis, & felicitate continua procedit, ſed ex quadam animi magnitudine, & adnatis quibuſdam qualitatibus, Magno Imperatore dignis, vt in Naſſouijs apud Batauos, apud nos autẽ in Stanislao Koniecpolſcio videmus. Vnde multi talibus dotibus ornati, etiam poſt aduerſa enituerunt, & clariores multò, quam alij poſt obtentas victorias

exſti-

exſtiterũt, qualis fuerat Mitridates Rex Ponti, de quo narrat Iuſtinus, quod licet toties à Silla, Lucullo, & Pompeio fuerit profligatus, ſemper tamen animum talem geſſit, vt maior, clariorq; reſurgeret in reſtaurando prælio; damniſq; ſuis terribilior redderetur. Similis putatur fuiſſe Vladislaus Locticus Rex Poloniæ, Vitoldus Dux Lituaniæ, Alpoaſus Magnus Rex Aragoniæ, & ex eorũ diſciplina Nicolaus Picininus, Stanislaus Kiſſka. Euſtachius Oſtaphæus, tum noſtra ætate Samuel Corecius, & Papenheimius Comes. Sed inter alios, poſt frequentes clades, mirabiles extiterunt. Petrus Strozza in Italia. & Michael Palatinus in Myſia cis Alpina. Cæterum quia frequentiſſimè clades inopinatæ, in tranſitu fluuiorum accidere ſolent, ideo quam cautè traducere exercitus ſuos Imperator debeat, vbi frequentes ſunt riui, aut rapidi fluuij, diligentiſſimè inquiramus.

CAPVT XXVII.

De Tranſitu Fluuiorum.

FRequenter in tranſitu fluuiorum grauis moleſtia negligẽtibus emergit, præſertim vbi aqua violentior fuerit, aut alueus latior, præſertim cum aut

M 2 hoſtem

hostem insequentem fugis, aut inopinatum adoriri exoptas. Vt igitur cõmodè & citò transeas, primùm vada exploranda sunt quæ si reperientur, duæ acies simul equitum, competentibus interuallis separatæ, transeant, mediũ verò pedites & impedimenta teneant, vt acies superior aquarum impedimentum frangant; inferior verò collisat atq; trãsportet, si qui rapti submersiq; fuerint, Ita Demetrius Visniouecius, Tyram fluuiũ transiuerat, cum in Moldouiam cum exercitu tẽderet: Nicolausq; Sienauius deinceps, cum inde reuerteretur. At cũ altior fluctus nec peditẽ, nec equitem patiatur, si p plana decurrat, ductis multifariam fossis diuidatur, & diminuãtur aquæ. Fecerat hoc Alexander Magnus in Cicilia cum Licum amnem superaret, & Tamerlanus in Bytinia cum ad Prusiam obsidendum tenderet, cæterũ vterque ponte destituturus facilè ab hoste superari poterat, si interea temporis audacter superuenisset. Vnde Curcius de Alexandro, *Deleri potuit exercitus, si quis ausus esset vincere*. Similiter & Tamerlanes, nisi felicitas quæ eum perpetuò, vt & Alexandrum comitabatur adfuisset, penè totum exercitum inter fauces montium amisisset. Ideo Iulius Cæsar nusquam fluuios magnos transibat, nisi põte exstructo, vnde Suetonius de illo.

In

In obeundis expeditionibus dubium cautior, an audentior. Eumq; imitatus Cæsar Germanicus, nisi pontibus præsidisque impositis dare in discrimen legiones haud Imperatorium ratus. Vnde, & Stephanus Rex bello contra Moschos suscepto pontem Kaunæ in Lituania, construi portatilem iusserat qui ex singulis nauibus cõponebatur, ita, vt quoties opus esset separari, nauis qualibet cum suis tabularis, quibus inter se naues illæ coniungebãtur, facillimè possit, pro latitudine fluuiorum cũstrui, curribusq; singuli vna cum tabulatis impositæ, binis iumentorom iugis non incommodè in quemcũque locum transferri possent. Nam si hoc fieri nequit, vt per fossas multiplicatas fluuius diuidatur, & diminuantur aluei aquæ, necessario vtribus transeundum est, aut nauigio, aut hastilibus fixis superpouenda sunt tabulata. Ergo Imperator nauesseu scaphas, vel ex corrio factas, vel ex tabulis ingeniosè complicatas vbique secũ curribus circumducat, & dum necessitas postulat, vtatur: vel certè tumultuario opere colligatis inanibus cuppis, additisq; trabibus transitum faciat. Expediti verò equites fasces de cannis aridis, vel vlua facere consuerunt; super quos loricas & arma, ne inundentur imponunt, ipsi, equiq; natando transeunt colliga-

tosq; secum fasces pertrahũt ad vlteriorem ripam. Iam verò Scithæ qui Russiæ, Moscouiæ & Moldauiæ prouincias incurrunt, colligatis animalibus dorso prædam imponunt, ipsi caudas eorum manibus tenent, clamore perpetuo bestias ad natandum incitando.

Sed quia aduersarij instant ad transitus fluminum, insidiasq; vel superuentus facere consueuerunt, ergo in vtraque ripa collocanda sunt armata præsidia, ne vis aliqua inferatur. Vel quæ parum à se remotæ munitiones in eadem ripa excitentur, in quarum medio exercitus fluuium superet, tormentis æneis in aduersa ripa hostem quatientibus. Ita Gustauus contra Tyllium cum in Bauariam tenderet. Ita Alexander Gonsucuius cum Dunam in Liuonia transiret, Comitatem de Turribus Suecorũ Ducem aggressurus; alijq; complures alibi.

Quod si pons non tantùm ad transitũ, sed etiam recursum & commeatum necessarius fuerit, tunc in vtroque capite, percussis latioribus fossis, aggereque constructo, & sudibus præfixo defensores milites debet accipere (vt Turcas ad Chotimiam, nostrosq; paulò superius, Tyra seu Nestro vincto, fecisse vidimus) à quibus tamdiu teneatur, quamdiu necessitas locorum postulabit. Quod cũ

non

non fecisset Mansueldius Suecicarum copiarum sub Carolo Sudermano Dux, facillimè ad rigam in transitu Dunæ à Carolo CodKieuicio per superuentum fuit superatus, atq; ipse captus quatuordecim millibus suorum amissis. Quapropter ad Dersauiã Gustauus à nostris constrictus, de pace seriò tractare se simulauit, ne pugnare cogeretur, nocteq; obscura superueniente, pòtem per Istulam strauit, atque ita prima luce cum exercitu effugit, cum se imparem viribus Polonorum cerneret. Sed multò astutius fecerunt Romani eorumque Dux Quintus Luctatius, cũ eum Cimbri insequerentur, ipsiq; flumen traijciendum esset, quod id per hostes tutiùs liceret, pugnam se non detractare simulauit, eamq; ob rem tanquam castrametaturus, fossas ducere, tentoria figere, atque equites quosdam prædatum exire iussit: quod quidem Cimbris facilè imposuit, vt etiam ipsi castra metarentur, diuisiq; in plures turmas alimentis prospicerent: qua re à Luctatio animaduersa, ipse flumen traiecit, nec ab hoste impediri amplius potuit. Bannerius verò Suecicarum copiarum in Germania Archistrategus, à Cæsarianis ad Torgauiam nuperrimè in Turingia superuentus, ligna super aggerem poni iussit; quod tanta multitudini im-

rem se ad resistendũ videret, accensoq; igne sub primã vesperam, visum aduersariorum fumo impediuit, ne viderent cum Elbim per pontem transiret; quo disfacto in vlteriorem Pomeraniam ad Volgastũ vsq; cum suis concessit. Sed hæc, & talia nonnisi benè disciplinatus miles facere poterit: proinde, quid disciplina castrensis sit, & in quo consistat, Paulo attentius disquiramus.

CAPVT XXIV.

De Disciplina Castrensi.

VEnio nunc ad *præcipuum decus*, vt inquit Lipsius, *& stabilimentu Imperij, militaris disciplinæ tenacissimum vinculum*: ex cuius sinu omnes triumphi manarunt, & de qua verissimè Imperator ille ad milites. *Disciplina maiorũ Rempub. tenet, quæ si dilabatur, & nomen Romanorum & imperium amittemus*; nam paucos viros fortes natura procreat, bona institutione plures reddit industria. Vnde disciplina castrorũ antiquior fuit parentibus Romanis, quã charitas liberorũ, quia felicissimè vsi Principatum terrarum possidebant. Et de Manlio legimus, cui imperioso postea cognomen fuit, quòd is contra charitatem paternã filium suum vnicum, in cõspectu exer-

citus

citus virgis cæsum securi percusserit, quamuis victorem, eo quod contra edictum patris cum hoste pugnauerat. Filiusq; exercitu pro se aduersus patrem seditionem parante, negauit tanti esse quemquam, vt propter illum disciplina corrũperetur & obtinuit, vt ipsũ puniri paterentur. Sed & Ificrates Atheniensis, *non tam magnitudine rerum gestarum, quàm disciplina militari nobilitatus est*, inquit Probus, Cuius instituto, Spartani quoque seuerissimè in castris suis disciplinã obseruabant, cum fuissent Atheniensiũ interea temporis capitalissimi aduersarij; profugosq; ex acie milites ita puniebant, vt nullùs eorum potuisset vxorem ducere, ne filias suas elocare: tenebantur autem vsque ad mortem pallio ex diuersorum colorũ frustulis panni facto vti, ac mediam barbam rasam, mediam verò capillis ablongis pilosam portare, quo videlicet virilem sexum præferentes cor muliebre se habere significarẽt. Et tales per viam incedentes in publico, licitum erat vnicuique protrudere, percutere, atque spuere in faciem ipsorũ Dominicus verò Corbulo in Armenia, duas alias & tres cohortes, quæ ad castellum initio hostibus cesserant, extra vallum iussit tendere, donec assiduo labore & prosperis excursionibus redimerẽt ignominiã. At Cõsaluus Magnus

ouoſdam Hiſpanos ſuos, quod ex pugna cum Gallis in Regno Neapolitano profugiſſent, iuſſit omnes fruſtatim diſſecare, vt reliqui ſeueritate pænæ, mallent potius in acie honeſtè mori, quàm in castris proprijs ignominiosè & per vim vitam relinquere.

Eſt igitur diſciplina ſeuera confirmatio militis ad robur & virtutem; cuius partes ſiue munia, auctore Lipſio quatuor præcipua habentur, Exercitium, Ordo, Coerctio, & Exemplum. Priores duæ ad robur ſpectant maximè: tertia ad virtutem, quarta ad vtrumque. Romaniq; orbis domini non alia re victores vbique exſtiterunt, niſi virtute patientia, & diſcipſina rei militaris: hoc eſt, per generoſitatem animi, per tolerantiam laborum, & per obſeruationē diligentem legum miliariam. Nam *qui legum metuentiſſimi ſunt*, inquit Plutarchus, *ijdem in hoſtes audaciſſimi, & pati quiduis minimè verentur, qui malè audire maximè verentur*. Honeſtas enim idoneum militem reddit; verecundia, dū prohibet fugere, facit eſſe victorem. Poſtquam verò hominibus armatis, intra fines ſuos continendis, neque legū, neque hominum metus ſufficerent, veteres his rebus tandem authoritatem etiam Numinum coniungere voluerunt, Eamq; ob rem ſolennibus cere-
monijs.

monijs milites suos ad seruandam disciplinam militarem obstringebant, vt ab ea declinantibus, non tam homines, & leges, quàm Numina potius extimescēda, omniaque quam plenissima religione essent. Quapropter *aspero & abscisso castigationis genere militaris discipilna indiget,* inquit Valerius Maximus, *quia vires constant, armisque vbi à recto tenore desciuerunt, oppressura sunt, nisi opprimantur.*

Disciplinam igitur militarem populi Romani debes inqnirere, si eam plenam legitimamq; habere vis, qui ex paruissimis finibus, imperium suum pœnè solis regionibus, & mnndi ipsius fine distendit. Cuius quem disciplinæ ius & seueritas, & exercitatio, non solum peditum, sed etiam equitum, tàm naturalium quàm mercenariorum supremi Ducis iussu fiat, vel eius Legati. Tribunis, vt nunc Germanorum mos est, tanta auctoritas non permittatur, nisi vicariam habuerint ab Imperatore exercitus potestatem; quia auaritiæ dediti, sæpiùs milites capite damnant, dum ab illis debita sibi stipendia efflagitant. Tribunus itaque pœnam capitis non irroget, sed legionem sibi creditam, assiduis operibns, ad omnem deuotionem, ad omnemq; industriam efformet, increpando, admonendo, & plagis onerando, si proteruus est; sciens optimè ad

M 6 præ-

præfecti laudem subiectorum redundare virtutem. Capitis verò sententia, ad ipsum Ducem pertineat, vt moris in Polonia est, ne sub prætextu inobedientiæ innocentes deinde pereāt, dum causam suam defendere non possunt: vt præsentibus bellis in Silesia, atque alijs Imperij locis sæpissimè accidisse vidimus.

Fœminas quoque, atque istius generis otiosos homines, quos modernam militiā sequi videmus, apud Romanos prohibitum erat in castris habere; quēadmodum etiamnum barbari omnes prohibent, Turcæ, Scythæ, Persæ, Moscouitæ atque nostri Cosachi. Curabit eapropter Imperator, ne per eas militibus debita annona consumatur, ne animi militū emollescant, ne vires eorum eneruentur, ne peccatis assiduis, iram in se Numinis prouocent. Sed vt olim virtutis modestiæq. pręcipua cura castrensiū fuit; ita nunc procacitatis petulantiæq; certamen est, & vt Tacitus inquit, *omnia indisposita, temulenta, per vigilijs ac bacchanalibus, quàm disciplinæ, & castris propiora. Imò nec in procinctu & castris habentur: sed per omnia municipia, & villas desides, hospitibus tantùm metuendi, effundunt se in luxum & epulas, & nocturnos cœtus, assueti suas vires extollere, hostium paucitatem contemnere, debellaturi super mensa etiam Alexandrum.* Cum verò ad ipsos

ipsos venlum est, neque animo, neque auribus, neque lingua competere: violenti ad prædas, ignaui ad prælia, verè galeati lepores.

Igitur Tribuni solicitudo per hæc laudatur industriam, cum miles veste nitidus, armis benè munitus ac fulgens, exercitij vsu & disciplina eruditus incedit. Ipse verò inter suos commilitones armorum scientia, virtute corporis, animi magnitudine, morum honestate sit pręcipuus: non lucro inhians, non rapinę deditus, non luxurię immersus, quales nunc sunt passim Europę milites nostri, ita vt pudeat videre exercitus transeuntes, quod inter ipsos maior interdum soleat esse numerus fœminarum, quam militum, bonũ quam coquorum, armatorũ, ac vini, quam pulueris nitrati aut armorum. Non absque causa itaque Xerxes à trecentis Lacedæmoniorũ ad Thermopylas vexatus, cum vix eos cõfecisset, hoc se deceptum aiebat, *quod multos quidem homines haberet, viros autem disciplinæ tenaces nullos*. Nam plus in bello potest disciplina, quàm furor militum, & virtus eorum, quàm copia aut numerus. Hinc plurimi veteres nouitijq; Duces celebrantur ob diligentem castrensis disciplinę conseruationẽ Epaminondas, Pelopidas, Chabrias, Hephestion, Eumenes, Phylotas ex Grecis: ex Romanis, infiniti; sed quos omnes

Alexan-

Alexander Seuerus ſuperauit,qui Parthicam expeditionem tanta diſciplina, tantaq; reuerentia ſui egit,vt nō milites, ſed Senatores tranſire dicerentur. Quacunq; iter Legiones faciebant, tribuni accincti,centuriones verecundi,milites amabiles erant:ipſum verò ob hæc tot, & tanta bona prouinciales vt Deum ſuſcipiebant. In nouitijs,ſcimus Ludouicū XII. Galliæ Regem, & Carolū V. Imp. hanc ipſam curam apprimè curaſſe,adeo vt exploratores clancularios per ſtationes diſperſos haberent,qui eis referrent, ſi quos populum concutere, prædæ intendere, alicui contumeliam & calumniam inferre viderent. Corruptiſſimo autem hoc ſeculo noſtro, Guſtauus Suecorum Rex vtili in milites ſeueritate, in incolas comitate, in omnes iuſtitia, cum Pomeraniam intraſſet, omnium ad ſe animos conuertit,quod precipuè militari diſciplinę poteſt adſcribi. Nam ipſius miles in aduerſis conſtās & patiens, in pugna impiger & ſtrenuus, cum colonis & hoſpitibus modeſtus & affabilis fuit; Cæſarianus contra tolerando impatens,rapiendo inſolens, in hybernis petulans, intolerabilis apud incolas,illos in Suecum ita propenſos reddidit, vt tanquam liberatorem ſui vbique eum reciperent & amplecterētur. Quod tēporis progreſſu,non exigui fuit momen-

momenti ad inuadendum Imperium, atque passim in Germania faciliorem ei hoc ipsum reddidit expeditionem. coercenda igitur diligenter militum insolentia, excessusq; omnis contra leges factus seuere puniendus est, de quo videamus capite sequenti.

CAPVT XXIX.

De Coërctione militari.

INter disciplinæ itaque militaris partes, Coërctio & adstrictio morum obseruanda est, quæ mores scilicet militum coercet ac frœnat. Nam *etsi nescio quo pacto. assiduè dimicantibus difficile est morum custodire mensuram*, vt Cassiodorus inquit, *tamen custodiendi aliquatetenus, ne aut soluatur aut omnino pereat militia tua*. Neque enim aliam ob causam lex fertur, quam propter eum, qui sine ratione & lege viuit armatus præsetim, adq; direptionem hostium & sociorum natus. Sub ferreis siquidem corporum tegumentis, vt plurimum feri ferreiq; animi delitescunt. Sub truculenta vultuum specie, dira morum immanitas, effrœnata violentia, legum contēptus, prædandi sæuiendiq; cupiditas, insolentia, perfidia, impietas habitat. In omni itaque gubernatione communitatis vtilia.

lia ſunt præmia virtuoſis, ſed pœnæ ſũt neceſſariæ coercendorum peccatorum gratia, quia virtus perſe etiam poteſt ſubſiſtere abſque vllo incitamento vtilitatis, ſuæ honeſtatis pulchritudine contenta; malitia verò ſi non habet quem timeat, omnia euertet, omnia cortumpet, præſertim in caſtris, vbi animi hominum ſunt elatiores, partim ob exercitium armarum, partim ob multitudinem hominum ſibi inuicem ſtudio artis bellicæ coniunctorum; partim deniq; ob conſuetudinem licentioſus viuendi. & ob contemptum periculorum & vitæ. Si igitur non ornabis præmijs benè meritor non habebis amorem militum: ſed ſi non punies exceſſus, non habebis tibi obedientes, qua re nihil iã deterius in caſtris. Et hanc ſolam ob cauſam omnes præſtantiores Duces potius ſeueritate, quàm clementia, & conſeruatione diſciplinæ militaris, quàm conniuentia res magnas geſſerunt, & gloriam immortalem ſunt conſecuti. Vt igitur hic omittam infinitos, ſolum hic Torquatum in exemplum ponam, qui contra rebelles Latinos exercitum ducens, vnicum quem habebat filium, quod extra ordinem a Magiſtro equitũ Latinorum prouocatus pugnaret, capipite puniuit etiam victorem, *Fortiter inquiens, fili mi dimicaſti, eaq. de cauſa*
coronæ

te corona donabo ; sed quia neque imperium consulare, neque maiestatem patriam veritus es, eA moderatione aduersus te vtar, vt & virtutis fructū percipias, & contumaciæ pœnas des. Atque hæc dicens, ait Zonaras, simul & coronam capiti eius imposuit, & caput amputauit. Quem ex nouitijs Imperatoribus imitatus est paulò superiore ætate Simon Vignosius Ligur, classis Genuensis Præfectus, qui vrbe Chio potitus, ingressū in ciuiū prædia postquam militibus edicto interdixisset vnicus eius filius, paterna indulgentia sese aduersus edicti seueritaté satis mūnitum ratus cuiusdamq; ciuis fundum temere ac per lasciuiam ingressus, nonnullis vuæ racemis asportatis, cóprehēsus, racemisq; collo ad maioré ignominiæ notam suspensis, palam virgis cæsus tota vrbe iussu parentis circumductus est, memorabili rigidiatque inuicti animi exemplo; omnemq; paternū sensum in Ducū imperij, militariq; disciplinæ, & obedientia sanciendа superauit. Sed & Augustus Imperator licet pacis fuerit amicissimus, ita nihilominus seuere puniebat milites, vt decimum quemq; occidere iusserit, cum ex acie fuissent; reliquis verò toto anno pane alio vti nō permiserit, nisi hordeaceo. Georgeuitzios quoq; noster testatur se vidisse in expeditione contra Persas, quòd Turcæ

Spahiam,

Spahiam, vna cũ equo & ministro decollari iusserint, quod solutus equus arua cuiusdam ingressus fuisset.

Iam autem tria sunt, sine quibus nec robur in exercitu fieri potest, nec ordo. Continentia, Modestia, Abstinentia. *Continentia* in cibo & venere, ne videlicet milites tui effusè sint conuiuijs, & vẽtri dediti, & turpissimę parti corporis. Et hinc Romani nullos pueros nullasq; fœminas in castris habebant, eorumq; Duces ferè omnes vetustiores ac nobiliores, non in culcitris, sed in terra aut gramine, & in antro aut specu saxo impendente ac tegente dormiebant, quid autẽ gregarij milites? ad quod sępiùs Valerius Coruinus dicere solebat: *Facta mea non dicta vos milites sequi volo; nec disciplinam modo, sed etiam exemplum à me petere.* Idem prestabt Marius, nec vlla re in laboribus & periculis à gregario milite differebat, nisi officio Ducis: *Modestia*, in verbis, vestibus, & factis: ne videlicet sint iactabundi, vani, bucca turgidi, & opere ignaui, & quin in vestibus etiam modestiam nõ iactantiam habeant, iussisq; Ducum suorũ obnoxij, non curiosi aut refractarij. Laudatur Hadrianus hac in parte maximè, quòd nimirum & militem modestissimum haberet, & ipse non modò in vestitu, sed in victu etiã modestiam obseruaret,

liben-

libenterq; in vrbe etiam ipsa cibis castrensibus in propatulo vteretur, hoc est, larido, caseo, posca: exemplo Scipionis, Aemiliani, Cinciuati, Metelli, & auctoris sui Traiani. *Abstinentia denique in arcenda violentia*, qua scilicet volo milites à vi rapinisq; ab esse, & habere manus puras, & vt Vopiscus in Aureliano dicit. *Nemo pullum alienum rapiat, ouem nemo contingat, vuam nullus auferat; segetem nemo detergat, oleum, sal, lignum nemo exigat, annona sua contentus sit.* Hoc soli nunc à milite suo Veneti atque Bataui exigunt, tum inter Machomætanos Turcæ, atque Scythæ: reliqui omnes tàm Christiani, quàm barbari, ad rapinam videntur esse collecti. Prudens igitur Imperator, non permittet milites esse possessoribus insolentes. *Viuant cum prouincialibus iure ciuili, nec insolescat animus, qui se sentit armatum, quia clypeus ille exercitus tui*, vt inquit Cassiodorus, *quietem debet præstare paganis: non infestare prouinciales.*

CAPVT XXX.

De Exemplis punitionis.

VLtima pars disciplinæ consistit in exemplis Pœnarum & Præmiorum, quia vtraq; hæc valde possunt ad exci-

excitandam militum virtutem & robur Præmia quidem, si benè meritis ea tribues & Promotiones, Honores, Opes miles sperabit ab insigni aliquo facto, de quo inferiùs, hic autem monstrandum est, quomodo pœnis miles in disciplina continetur. Nam hoc certissimum est, quòd seueritas ad militiam firmandam est efficacissima. Zamoscij vox, à Clearcho mutuata, identidem in expeditione Moscouitica audita fuit, *à militibus Imperatorem potiùs quam hostem metui debere*. Cumq; ad Velisiam castra mouenti plerique tyrones animis conciderent, veriti famem & insidias hostium in illa immensitate syluarum, per quas duci se audiebant, passimq; diffugerent vestibus acceptis & stipendio; Zamoscius in vnum atque alterum desertorum grauiori pœna constituta facilè reliquos continuit, & paucorum coerctione omnes ad seruandam discidlinam excitauit. Etenim *indulgentia, & largitio*, inquit ipse qui largitionibus corruperat exercitus Iulius Cæsar, *speciosum reddunt præsentem exercitus amorem, paullatim tamen & occultè militarem disciplinam seueritatemq; minuit. At delicta militum nulla venia prosequi, vsu salubre, & misericordia melius semper apparuit*.

Duplices autem pœnæ fuerunt apud Romanos. Aliæ quæ afferebant ignominiam.

miniam. Aliæ quæ dolorem & damnũ. Ignominia erat cum degradarentur de suis locis, & publicè repræhenderentur ab Imperatore. Dolor verò & damnum cum capti ab hoste non redimerentur, nec permutatione captiuorum liberarentur; cum decimarentur ad mortem, cũ stipendia merita perderent & annonam, cum extra patriam vsque ad mortẽ militare cogerentur. Ita fecit M. Marcellus, suis militibus cum ex acie profugissent in pugna cum Annibale, Ita Sempronius Grachus, Ita Iulius Cæsar, & alij. Sed discrimen tamẽ aliquod hic militaris Doctor ingerit, cũ inquit. Milites pœna & timor in sedibus corrigũt, in expeditionibus spes & præmia faciũt meliores. Præmia præcipua sunt, honor, libertas, ciuitas: opes, tutela; Pœnæ sunt, vel maiores, vt est crux, crematio, decollatio, discerptio in partes; vel mediocres, vt metallum, ludus, deportatio, tormenta, vel denique minores, vt relegatio, exilium, infamia, opus publicum, vincula. Quemadmodum igitur nihil non aggressuri sunt homines, si magna conatis magna præmia proponantur, ita si scelera neglecta aut leuiter castigata fuerint dissoluitur disciplina castrensis, & Ducis contemptus oritur. Semperq; pœna leuior, turpi exemplo, maiorẽ peccãdi occasionẽ suggerit, dũ cũcti latere

se

ſe poſſe ſperant, aut ſi detegantur non difficulter euadere. In exemplum igitur cæterorum grauiter ſcelera puniantur in caſtris, quia hoc modo conſeruatur diſciplina; nimia autem conniuētia ſeditiones parere ſolent, & Ducis, vti dixi contemptū. Quod vt faciliùs vtrūq; euitaret in bello Turcico ChodKieuicius, qui Lituanicarum copiarum Dux Supremus exiſtens Polonicorum exercituum quoq; fuerat pro tunc declaratus Imperator, volens in aliena prouincia auctoritatem ſibi adſtrueret, vt ad Chotimiam venit, recuſantem quendam Tergiductorē excubias peragere, quod Præfecto cohortis ſuę miſſionem, pro libertate Polonica, poſt exactum trimeſtre ſpacium peteret, iuſſit ſtatim capite plecti in exemplum cęterorum, ne ſuis Centurionibus dicto contrairent, & miſſionem tunc poſtularent, cum iuberentur aliquid agere. Iam autē multo magis clarorum quem obſcurorum virorū pœnis vulgus frenatur; pluresq; ex magnatibus etiam pœnarum metus quàm pudor, aut reuerentia legis, rationiſue ductus efficit obedientes, ac temperantes. Ita Venetis cum Antiſtite Aquilienſi & Goriciano Comite pugnantibus, cū plurimi gregarij milites ſecreta ad hoſtē deferrent, venit quoq; in ſuſpicionē perfidię Gardanus quidā multi nominis

homo

homo & Præfectus in castris Venetis, qui postquam fuisset sceleris conuictus, tormentali machina in hostium castra coniectus, metum intulit reliquis ne ad hostem desciscerent, aut proderent secreta Venetorum. Modus itaque hic seuerior puniendi, efficit vt tàm secessiones euitentur, quam iustitia intemerata subsistat. Quod Patrum ætas in castris Ducis Albani maximè vidit, & approbauit; is siquidem, haudq; scio an vllus vnquam alius Imperator ab eo tempore, tanta disciplina exercitum ex Italia vsque in Belgium, deduxit, vt non modo oppidorum nulli, sedne vni quidem rusticorũ casæ illata vis à quoquam, aut iniuria memoretur, si facinus vnum excipias, quo equites sclopetarij tres in aditu Lotharingię, totidem verueces è grege vicino abegere, qui statim ab Duce Albano, re comperta, suspendio damnati, ac pecudes remissę sunt. Quãquam intercedente Lotharingo Centurione, qui Principis sui nomine, Albano in limite accurrerat, duorum vita Principis honori concessa, tertius nihilominus aliorum exemplo, in furcam actus est, talis inter eos super tympanum ia. ctis, fatoq. non temere in eum cadente, qui sociis author extiterat maleficij.

Quoniam igitur ita serpit illud insitum in naturę malum consuetudine peccan-

peccãdi libera, finem vt audacię statuere ipse sibi homo haud facilè possit; proinde aduertant Duces bellorum ne in castris vel minimũ etiam scelus impunè transeat, si authoritatem suam conseruare volunt. Et Romani quidẽ capite plectebant qui vigilias neglexissent, qui loca sua in pugna deseruissent, qui occultè castris quędam extulissent, qui egregium quoddam facinus perpetratum falsò sibi adscripsissent, qui pręter voluntatem Ducis pugnassent, qui arma timidi abiecissent. Ac si fortè cõtigeret cohortem vel legionem integram officium suum neglexisse, ne omnem delere necesse foret, ad decimationem descendebant, atque decimum quemque sorte productum necabant. Qua quidem seueritate id assequebantur, vt omnes pœnam quam pauci sustinebant timerent, & quodammodo experirentur. Modum autem puniendi sontes talem receptum habebant: conuictos Tribunus vel Consul virga leuiter feriebat, inde reo fugam capessere, at militibus fugientem occidere licebat, adeò, vt subito saxis, iaculis, aliisq; id generis telis obrueretur, vt paucissimi sanè eorum euaderent; quos tamen tot incommoda atque ignominię, si lares suos repetere contingeret, sebuebãtur, vt perire multò satius fuerit. Non

mul-

multum ab hoc puniẽdi modo hodiernum abſcedunt Heluetij, quibus moris eſt ſontes per commilitones occidere: quod quidem prudenter conſtitutũ apparet, nam quo quis à reo defendendo abducatur, nullũ promptius remedium exquiri poſſit, quam eũdem in punitionem eius incendere, ſiquidem alio animo ipſi benè cupit, & longè alio deſiderio eius punitionem expetit, ſi nimirum ipſimet res exequenda ſit, quã vbi executio ad alium transfertur. Carthaginẽſibus verò peculiare ſuppliciũ fuit imbelles & corpore infames cœno ac palude, iniecta inſuper crate, mergere, facientis ſiquidem culpam obtinet, qui quod poteſt corrigere, negligit emendare, & totũ exercitum conniuentia ſua corrumpit. Iam autem vltor vnius, eſt conſeruator plurimorũ; qui ſanè ſi improbi ſint, metu pœnæ, neminem iniurijs laceſſunt? ſi probi, eadem ratione à nemine iniurijs prouocantur. Sed ne ad duella quoque more militari prouocent, inhibeat Imperator.

CAPVT XXXI.

De prohibendis, aut permittendis Duellis.

VEterem Francorũ morem laudat Agathus, quo Reges cũ Regibus,

N vel

vel iure certare, vel singulari inter se certamine concurrentes, rem transire iubebantur. Quod si hodie Reges obseruare vellent, melius profectò cum Europa nostra ageretur, quæ impotentia Principum exagitata tot milliones hominum, vel nostra ætate, Marte absumptos vidit. Erat hic quidem modus litium finiendarum inter priuatos Danis olim permissu Frontonis Regis receptus, & ab ijs in Italiam, Germaniá, Galliam atque Poloniam traductus, sed tanquam iustitiæ & ordini iudiciorum aduersus, constitutionibus Principum, & bona ratione moribus sublatus est. Inter maximos tamen Reges qui nec iuri parent, nec sanguini subditorum parcunt, iure merito deberet obseruari, vt sic citius bella finiantur morte vnius Regis proterui, quam tot myriadum innocentum. Et hac ratione ductus Carolus V. Imp. Regem Galliæ Franciscum I. ad singulare certamen velle se prouocare, in Consistorio Pontificis Romani pdofessus est. Eademq; sanè de causa Stephanus Rex Poloniæ, Ioannem Ducem Moscorum ad certamen singulare per epistolam prouocabat, ne videlicet sanguis Christianorum vtrinque absque causa iusta profunderetur.

Si itaque bellum publicè suscipiendū facilè

facilè non eſt, conſequens eſt, ne duelli vſum permittendum, inter ciues aut milites noſtros: ſed benè cum hoſte duella fieri poſſunt, ſi prouocauerit, quia agitur de gloria gentis; alias à nobis prouocandus non eſt. Ab hoſte itaque prococatus & Dux & miles, ad ſingulare certamen deſcendat, quia agitur de gloria gentis: obſeruato nihilominus hoc, vt cum pari deceret; ſemper enim natura gaudet æqualibus. Ne igitur Dux, cui cura Reip. & exercitus commiſſa, cum gregario congrediatur; neque permittat Tribunum decertare cum ſimplici milite, & præſertim Barbaro: ſed æqualem cum æquali, & illuſtrem ex familia cum Præfecto legionis aut exercitus. Ita C.Marius, Theutono cuidam ex gregarijs prouocanti eum,& poſtulanti vt prodiret reſpondit. *Si cupidus mortis eſſet laqueo eum vitā poſſe finiri*; cumq; demonſtraret ei gladiatorē contemptæ ſtaturæ,& prope exactæ ætatis, obiecit ei dixitq; ſi eum ſuperaſſet cum victore congreſſurum. Vt autem ipſe victor euadas, & gloriam genti tuæ compares, licitum eſt etiam induſtria ingenij vti, & aſtum militarem adhibere, abſq; tamen tranſgreſſione limitum honeſtatis, ne dum tu videlicet in intentum incurris, alius à tergo

vel à longinquo tua ſuggeſtione eum interficiat, ſic enim nihil tu ipſe laudis conſequeris, gentem verò tuam ingenti ignominia afficies; niſi fortè caſus aliquis interueniat, & te inſcio progredientem ad certamen fato aliquo interimat vti accidit Friderico Regis Daniæ filio ad certamen cum Iacobo Picolomineo prodeunti, quem à longè gregarius quidam è caſtris Cæſarianorum conſpicatus, ſclopo exploſo confecit. Rectius ſanè Melanthus Dux Athenienſium, qui cum prouocatus à Rege hoſtium Xantho Bœotio deſcendiſſet ad pugnam, vt primùm cominus ſtetit, *iniquè* inquit *Xanthe & contra pactum facis, aduerſus ſolum enim cum altero proceſſiſti*; cumque admiratus ille quiſnam ſe comitaretur, reſpexiſſet, auerſum vno ictu confecit. Virtus enim an dolus, quis in hoſte requiret, cum nihilominus tamen inter tam illuſtres perſonas omnis fraus abeſſe deberet. Sed quia res cum hoſte, tolerandum, inter milites verò tuos aut ciues nuſquam omnino permittendum quia & ſeditiones inde exercituum, & odia diſcordiæq; militum, & contemptus Imperatoris naſcitur. Imò & numen diuinum offenditur; exemplo Hēricus II. Galliæ Rex, qui in ipſo Regni principio ſerium duos inter iuuenes ex

præ-

præcipuâ nobilitate duellum approbauerat, spectaueratq; cum aulæ Proceribus, ipse deinde ludicro in duello, vitã regnumq; funesto fine terminauit, cum Prætorianæ cohortis Præfecto, Gabriele Comite Moogomerio, contra suorum preces congressus. Vt igitur delicta militaria omnia, sic & duella seuerè castiget Imperator, fortes autem ac probos viros præmijs & honoribus afficiat; honorata siquidem virtus cessare nescit, sed vt flamma ventis præmijs & honore excitatur, & ardua petit: neglecta verò languescit primùm, deinde sensim extinguitur.

CAPVT XXXII.

De Præmijs & honoribus militaribus.

Romani ad milites suos, tàm metu pœnæ, quàm spe præmij in officio continendos, omnibus qui egregij quid perpetrassent, præmia constituta habebant: siquidem qui ciuem seruasset, qui primus vallum murumue superasset, qui primus in castra penetrasset qui hostem pugna singulari interemisset, qui eum equo deiecisset, atq; adeo quidquid virtutem sapiebat à Consule cognoscebatur, remunerabatur, atque

publicis laudibus celebrabatur. Tum ij qui dona iſtiuſmodi militaria ſonſecuti eſſent, præter gloriam atque famam, quę apud comilitones ipſis ſurgebat, cum ad lares reuerterentur, ea ſolenniter geſtabant, atque ab amicis gratulabundis honorificè excipiebantur. Mirum itaq; non eſt, populum hunc tam latè vndiq; imperaſſe, ſiquidem tàm pœna, quàm præmia ijs in parato eſſent qui vel benè vel malè re adminiſtrata laudem aut vituperationem meriti fuerant; quarū rerum maiorem quidem partem etiam nobis imitandam eſſe duco.

Igitur duo fulcra præcipua militę sūt Prœmium & pœna illud excitat ad virtutem; iſta coercet peccandi voluntatē; vtrumq; verò continet diſciplinam caſtrenſem: & conſeruat in obedientia militem. Prœmium conſiſtit in honore, & vtilitate: honorq; ipſe exhibetur partim viuis, partim mortuis. Mortuis ponuntur ſtatuæ; eriguntur columnę, & ſepulchra; ſcribuntur epitaphia, & orationes. Viuis eadem prœmia, excepto ſolo epitaphio; ſed in locum huius dignitates ſeu magiſtratus in patria, & vtilitates ex eis ſimul. Cęterum pręcipuum fuit ornamentum corona a Duce publicè data, ſiue ciuilis, ſiue muralis, ſiue vallaris, licet nullius valoris ſue-

fuerit, ex gramine aut folijs quercus facta. Nihilominus tamen dabantur illis & catenę aureę, & vasa diuersa aut arma argentea; pręcipuumque, ac solidnm inter illa virtutis pręmium torques fuit: quod qui meruisset, pręter laudem etiam commoda consequebatur. Fueruntq; torquarij alij simplares, alij duplares, qui binos torques ad instar crucis in humeris gestabant: his magnus honor fuit constitutus, & de gradu in gradum honoris ascendebant primariò, vt cęteri milites ex tota legione omni labore ac deuotione contéderent ad tanta pręmia peruenire. Hoc enim proprium ac genuinum pręmiũ inter milites est, de vno gradu promoueri in alium, vt faciebant Medi, Persę, Babilonij, Iudęi, Gręci, Romani, omnesq; alię nobiliores in Orbe gétes; tum augere stipendia, dare prouisiones mutilatis sufficientes ad vitam, quia magis paupertatem miles timet per totam vitam cum mutilatus fuerit, quàm mortem quę eum statim absumit. Similiter si occisorum filijs à Principe subuenitur, tunc nullus mori recusabit. Liberalitas enim in duabus rebus consistit, in subleuatione miseriæ, & in promotione virtutis: promouere itaq; viros fortes & bonos ad gradus honoris

Regium est; subleuare verò in opiam egenorum & pauperum omnino diuinum. Quapropter excellentes hac in re fuisse leguntur Imperatores illi omnes Magni cognomine insigniti, Constantinus, Carolus, Theodosius, Iustinianus, Basilius, Otto: Alphonsusq; Aragoniæ Rex atque Robertus. Tum Ludouicus IX. Rex Galliæ. Ioannes II. Rex Portugaliæ, Iagello Rex Poloniæ, & Ludouicus Dux Sabaudiæ, quorum omnium familię, vel propter hoc ipsum diu Regna & Imperia tenuerunt, Deo ipsis hanc beneficentiam remunerante. Et de Alexandro Seuero, Lampridius dicit, *Aurum & argentum rarò cuiquam nisi militi dimisit: nefas esse dicens vt dispensator publicus in delectationes suas, & suorũ conuerteret id quod prouinciales dedissent*.

Sit igitur Dux & Princeps liberalis in milites, & promoueat ad honores, sed non indignos; & non immodicè; & non in vno tempore; quia *liberalitas hæc ipsum exigit, vt sit sub mensura, cum ratione, & successione facta*. Necessumque est, vt acrius ille dimicet, quem ad opes ac dignitates ordo militiæ, & Imperatoris iudicium consueuit euehere. Vnde notum illud est, eò impendi laborem ac periculum. vnde emolumẽtum ac honos speretur: & nihil à quo-

quam

quam expeti, nisi cuius fructus ante prouiderit. Itaque Romani hic mirifici, qui non solùm altiores ordines assignabant à virtute; sed etiam publicè laudes cumulabant & honores, donabantq; pro concione, cum alias res diuersas, tum hastas, phaleras, coronas, & vt adnotauimus præcipuè torques.

Postquam verò virtutis præmia occupasset ambitio, & per gratiam promouerentur milites qui promoueri cõsueuerant per laborem ac merita, statim robur militiæ fractũ est, in vniuersa Europa; & Centuriones Tribuniq; pecunijs honores assecuti lucrũ respicere cœperunt, non armorũ honestaté aut gloriá. Hinc occisis nõ substituũt alios & morbo debilitatos, vt bruta animalia inutilia relinquunt, sacramentum recusant, disciplinam detractant; comparere in ordine, ne numerentur à Ducibus omninò recusant, nullaq; prorsus tàm in castris, quàm in hybernis exercitia adhibent; nec aliud quidpiam curant quàm prædam, rapinas, latrocinia furta: eorũ verò Præfecti, vt stipendia ex integro ipsi capere valeant, quæ integræ legioni aut cohorti debebantur. Sicut igitur deplorãdus est illius Reip. status vbi pecuniæ nõ meritis dignitates cõferuntur, ita proximus interitui exercitus ille, in

quo indignis munia bellica committũtur, quibus nec virtus, nec prudẽtia, nec rei militaris experientia est, sed in omne fas nefasq; auidi, non sacro non profano abstinent, à priuatis corrumpi se sinunt, pœnas innocentium, impunitates noxiorum diuendunt; quin & hostium donis facilè expugnantur, quibus quæcunque arcana Patriæ & Principis sui proditores reuelãt, vt passim præsẽtibus bellis per totã Europam fieri videmus.

Designentur ergo honores militares, & officia bellica, quos virtus, fides, in patriam & prudentia commendant, non quos fortunæ munera obtrudunt. Nam vbi diuitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia, vt inquit Sallustius, sequiturq; ambitio & auaritia, atque ex ea militum coniurationes contra Principem aut Patriam; seditiones contra Imperatorem & Duces ordinum, ferocia contra miseros agrestes & prouinciales. Et quamuis hoc naturale est, & procul dubio laudandum ijs nos magis fauere, quos vel sanguis, vel affinitas arctiori vinculo nobis adiunxit. Imp. attamen si vir bonus est, & quæ vita potior esse debet, Reipub. salus illi est cordi, curet vt ij quos ad honores militares prouehere optat, industria sua aut meritis dignita-

gnitatem ante mereantur,quàm suffragio illius vel commendatione,non in castris modò, verùm etiam in Repub. obtineant. Aliter enim dum amicis studemus, exercitus perdimus,patriam in periculum adducimus.

Cęterũ maximus honor esset, si Historiæ scriberenturiussu Regio,& vniuscuiusque meritum præcipuum cõmemoraretur. Nam si propter Epitaphiũ multum sudatur à viris fortibus, quod vix aliquot legent,qui sepulchrum eius videbunt multo magis excitarentur ad virtutem,vt possent esse in Historijs notati,quas totus mundus legere poterit. Licurgusq; olim voluit,vt sui ciues non aliam ob causam in eloquentia exercitarentur,quam vt laudarent eos qui pro patria moriebantur, & reprehenderent illos qui fugerent ex acie. Spartaniq; deinceps ipsi nemini Epitaphiũ ponere permittebant, nisi illi qui pro patria in acie occubuisset,quia vt corpora nostra suo viuunt cibo, sic & virtus suo viuit prœmio,sua augetur laude, *Nec quisquã est,* inquit pro Archia Cicero, *tã auersus à Musis, qui non mandari versibus æternum suorum laborum facilè præconium patiatur.* E contra verò sæuit neglecta virtus, furit, ac nimium seditiosa est,resque ipsas communes perire cupit;cum videt

patria inopes liberi iuuantur &promouentur, vti faciebant ijdem Romani. Sed & Philippus Macedo cum audisset Pythiam quendam bonum pugnatoré alienatum sibi, quod tres filias inops vix aleret, nec à Rege adiuuaretur, monétibus quibusdam vti eum caueret. *Quid si* inquit, *partem ægram corporis haberem, abscinderem potius quàm curarem?* deinde familiariter secreto elicitum Pythiam, accepta difficultate necessitatum domesticarum, pecunia instruxit, ac meliorem fidelioremq; habuit, quam habuerat antequam offenderet. Alphósus verò magnus è nauicula in mare prolapsus, beneficio remigis liberatus est. Huic ergo meriti gratia quotannis dũ viueret duodecim vnciasauri pendendas ex ærario statuit. Plura plures alij Reges atq; Imperatores fidis suis amicis atq; fortibus viris; omnes tamen vnica ista intentione, vt virtuté alerent. *Cuius enim rei præmium est in ciuitate*, inquit Romanæ Historiæ scriptor, *ea maximis semper auctibus crescit*. Si igitur adulatores in aula præmia consequũtur, omnes milites castris relictis current ad aulá, si autem viri fortes & bellicosi meritas cósequũtur laudes & honores, aulici relictis artibus flagitiosis, induent animũ generosiorem, & è regia currét in castra; vbi
quo-

quomodo per æmulationem sint excitandi ad virtutem, hoc vltimo capite videamus.

CAPVT VLTIMVM

De Aemulatione Militari.

TAnta quippe est animi humani superbia, vt nō solum multos æquare annitatur, sed omnes etiam post se relinquere contendat, atque ita per omnia Regna & Imperia vsu venit, vt continua inter ciues sit æmulatio, non tàm ipsius virtutis, quàm nescio cuius vmbratilis dignitatis. Hinc olim, inquit Comminæus, Aragoniæ Reges æmulā habuere Andegauorum Ducum familiam, Mediolani & insubriæ Vicecomites, oppugnabātur ab Aureliana domo. Venetis infesti fuere Principes Itali, & Florentini. In Germania inter Austriacam & Bauaricam domum nusquam benè conueniebat. Geldri semper impugnabantur à Cliuensibus; illi rursus valdè fuere iniqui Iulicasensibus. Nunc Turcæ Persas odio prosequuntur, Scythæ Indianos, Iaponenses magnæ Chinæ populos, aliæq; gentes alios, quia in rebus humanis ita comparatum est, vt nullus ferè sit populus, cui non æmulū

ali-

aliquem &aduersarium Deus excitarit.

Sed si qualibet in re animus crescit ex ęmulatione, tum maximè in re militari, tàm inter vicinos populos, quàm inter vnius gentis ciues, vbi quisque sanguinem suum non in vanum vult effundere, sed quem laudatissimè aut viuere, aut mori: & cum sagati viri eadem bona inuidentia naturaliter appetant excellentiores vnus alio fieri, pręsertim in rebus honestis, & quę sibi, & familię suę possunt esse ornamento. Et propterea sēper inter ęquales, aut sibi similes, perpetua est ęmulatio, & quod vni diuinitus datur, id sibi ademptum alter arbitratur, statimq; animi quandā ægritudinem concipit, si eo quod concupierit, alius patiatur, ipse careat. Quod cum probè Romanis perspectum esset, ad nutriendam æmulationem, primùm Legiones integras collaudabant, & se velle aliquid efficere monstrabant, hac & non alia Legione, quę ne inferior esse videretut, quasi contempta à Duce, vltrò suam alacritatem offerebat, & vtrāque simul eo mittebat, vt honesta æmulatione ducti fortius rem gererent, & ipsa contentione decoris accederentur. Deinde quia diuersarum nationum auxiliares cohortes Legionibus adiunctas habebant, nominatim vnamquāq;

gen-

quomodo per æmulationem ſint excitandi ad virtutem, hoc vltimo capite videamus.

CAPVT VLTIMVM

De Aemulatione Militari.

TAnta quippe eſt animi humani ſuperbia, vt nõ ſolum multos æquare annitatur, ſed omnes etiam poſt ſe relinquere contendat, atque ita per omnia Regna & Imperia vſu venit, vt continua interciues ſit æmulatio, non tàm ipſius virtutis, quàm neſcio cuius vmbratilis dignitatis. Hinc olim, inquit Comminæus, Aragoniæ Reges æmulã habuere Andegauorum Ducum familiam, Mediolani & inſubriæ Vicecomites, oppugnabãtur ab Aureliana domo. Venetis inſeſti fuere Principes Itali, & Florentini. In Germania inter Auſtriacam & Bauaricam domum nuſquam benè conueniebat. Geldri ſemper impugnabantur à Cliuenſibus; illi rurſus valdè fuere iniqui Iulicaſenſibus. Nunc Turcæ Perſas odio proſequuntur, Scythæ Indianos, Iaponenſes magnæ Chinæ populos, aliæq; gentes alios, quia in rebus humanis ita comparatum eſt, vt nullus ferè ſit populus, cui non æmulũ ali-

aliquem &aduerſarium Deus excitarit.

Sed ſi qualibet in re animus creſcit ex ęmulatione, tum maximè in re militari, tàm inter vicinos populos, quàm inter vnius gentis ciues, vbi quiſque ſanguinem ſuum non in vanum vult effundere, ſed quàm laudatiſſimè aut viuere, aut mori: & cum ſagaci viri eadem bona inuidentia naturaliter appetant excellentiores vnus alio fieri, pręſertim in rebus honeſtis, & quę ſibi, & familię ſuę poſſunt eſſe ornamento. Et propterea sēper inter ęquales, aut ſibi ſimiles, perpetua eſt ęmulatio, & quod vni diuinitus datur, id ſibi ademptum alter arbitratur, ſtatimq; animi quandā ægritudinem concipit, ſi eo quod concupierit, alius patiatur, ipſe careat. Quod cum probè Romanis perſpectum eſſet, ad nutriendam æmulationem, primùm Legiones integras collaudabant, & ſe velle aliquid efficere monſtrabant, hac & non alia Legione, quę ne inferior eſſe videretur, quaſi contempta à Duce, vltrò ſuam alacritatem offerebat, & vtrāque ſimul eo mittebat, vt honeſta æmulatione ducti fortius rem gererent, & ipſa contentione decoris accederentur. Deinde quia diuerſarum nationum auxiliares cohortes Legionibus adiunctas habebant, nominatim vnamquāq;

gen-

raſſet, & ad menſam in præſentia Ducum dixiſſet, nuſquam eam expugnari potuiſſe, ni Hungari ſui adfuiſſent; cótinuo Melecius Polonicarum copiarum Summus Præfectus, cum ſolis Polonis ad Socolum arcem munitiſſimam proceſſit, & pro concione, Regis opinione de gentis Polonæ fortitudine explicata, ad tantam eos æmulationem accendit, vt intra quatriduum munitionem, quam Rex toto cum exercitu oppugnare non audebat, vi maxima expugnaret, reuerſuſq; cum victoria & captiuis gloriaretur palam ſe nullum in caſtris ſuis Hungarum habuiſſe, præter vnicum agaſonem, quem ex itinere ſtatim receſſito exercitu ad regia caſtra redire iuſſerat. Atque ita in rebus militaribus perpetua quædam apud nos æmulatio eſt inter gentem Lituanam, & Polonam; inter Coſachos Zaporoſenſes, & peditatum Polonicum atque Germanicum; tum inter equites leuioris armaturæ, & cataphractos ſeu Huſſaros. Induſtriaque bellica communiter attribuitur Germanis, diligentia Lituanis, robur Polonis, vigor Roxolanis, omnibus autem animi magnitudo ex libertate, & fortitudo ex rerum geſtarum gloria. Valet & copia annonæ, licentioſaque exactio

victua-

victualium á prouincialibus, vnde, & spiritus generosiores animi,& vires corporis crescunt. Quod etiam Turcæ suis Ianitzaris permittunt cum nimia licẽtia; vt impunitate commissorum sylueścant,& quasi obdurescant animi ipsorũ quo deinde in prælijs ita hostem contẽptui habeant, sicuti solent eos, quibus impunè iniurias inferunt. Licet itaq; scelera commissa apud nos per Duces,& eorum Præfectos delegatos puniantur, duri tamen sunt nostri milites in miseros aggrestes & plebem oppidanam, nimia exactione pabuli & victualium, in quibus ipsis, non præscribitur modus, quæ res nunc euertit Germaniam; sed & Gallia atq; Italia iam persenserunt, sentientque tanto magis, nisi ad vetrerem disciplinam militiam reuocabunt de qua nunc satis.

C A-

SIMONIS STAROVOLSCII

INSTITVTORVM
Rei Militaris.

LIBER QVARTVS
De Arcierum instructione, & Pugna.

CAPVT PRIMVM

De Exploratione hostium.

ANtequam in aciem descendat Imperator, aut manus conferat cũ aduersarijs, necesse est vt certò ac exploratò habeat, qui nam illi sint, quales, quanti, & vbi locorum. Nec sufficit enim scire, bellum nos gesturos cum Mosco, qui est publico Reipublicę decreto hostis declaratus, sed perquirendum diligenter, qui ex cõfœderatis illius in castris eius erunt, aut qui mercede conducti? tum qualiter instructi, vel in terra, vel in mari? quanti numero, aut quam diuersos

ſos exercitus habeant? & quibus in locis? quibus vijs procedunt? nũm obuiã prodire, an in proprio ſolo expectare nos volunt? & ſimilia. Sed in primis, vt Ducis ipſius ingenium noſcat. Annibal hac in re à Liuio maximè laudatur, cum inquit, *Omnia ei hoſtium, haud ſecus quam ſua nota erant*. Et I. Cæſar, ad quem ceu ſcopum quendam Imperatores mentis aciem dirigere debent, exercitũ neque per inſidioſa itinera duxit vnquam, niſi præſpeculatus locorum ſitus; neque in Britanniam tranſuexit, niſi ante per ſuos, portus & nauigationẽ & acceſſum ad inſulam explorasſet.

Igitur mitte exploratores, tàm in mari, quam in terra, ſed fideles, ac prudẽtes, peritoſq; locorum & linguæ eorum ad quos mittuntur; per quos inquirere non modo quot, aut vbi eſſent, ſed etiã qui & quales, eorumq; mores & naturã noſce. Nam quorundam in impetu vis eſt, qui parua ijdem mora ſanqueſcunt; quorundam verò & impetus non adeò acres, & ipſi facilè in perfidiam mutantur. Ergo necte moras, muta locos, & miſſis occultè corruptoribus, exuendã ad fidem hoſtes emercare. Omnia hæc tentabat Xantippus, omnia Annibal, Scipioq; ipſe, qui in Aphricam trãſgreſſus, vt ſe Græcorum aſtus, Penorũque

que fraudes flocci facere monstraret, cópertis Carthaginensiũ in castris suis exploratoribus, iussit eos vbique circũducere, & omnia monstrare, atque ad suos remittere, vt quæ vidissent Ducibus referrent. Quo facto cósternati animo Carthaginenses amplius exploratores in castra Romanorum non miserunt, & quomodo ille omnia ad pugnã procedens immutauisset nesciuerunt, ac propterea in acie succubuerunt. Quapropter exploratores Imperator, & itinerum duces benè stipatos munitosque & tam pollicitationibus onustos quàm pœnæ metu terrefactos ad iter inuestigandum aut hostem cognoscendũ emittat. Imprimis autem curet, ne vlla ratione animi sui sensa e ercitus subodoretur, nihil enim in bello vtile adeo est, quàm ea, quæ conari velis quã studiosissimè occultare. ChodKieuicius Polonos in Osmanum ducturus, priusquam ipse in castra iuisset, duodecim exploratores nemine è suis domesticis sciente, Leopoli in Turciam per vias diuersas misit, quorum quoque nullus de alio sciuit: vnicuiq; autem in mandatis dedit, vt si Turcarũ exercitus selectus & numerosus erit, quisque secũ tritici sacculum perpetuo deferret sin verò mediocris & ex tyronibus conscriptus, sacculũ hordei.

ſuoſq; non benè regionem callentes habeant, hoſtium conſilia vt plurimum penetrare non poſſunt, cum ſua contra paſſim prodantur. Ita mouens in Turcam Stephanus Potocius ſuccubuit in Valachia. Ita Ia louecius ante eum inciderat in caſſes ad OczaKouiam. Ita ZolKieuius perijt bello Czeczorenſi; ita plurimi à diuerſis hoſtibus oppreſſi, ſed nouiſſimè Tyllius in pugna Lipſiēſi licet hoſtes eiuſdem linguæ & moris habuerit, tamen cladem paſſus eſt, ob defectum peritorum exploratorum, qui hoſtem non benè ſcrutati, ei ſignificarunt ſolum Saxonem cum exercitu venire, qui Lipſienſibus auxilium ferret: de Guſtauo autē Rege Sueciæ nil quid quam admonuerunt, qui viribus ſuis cum Saxonæ coniunctis veniebat: vt vna acie decertaret. Nec Tyllius Regem adeſſe intellexit, niſi tum cū eius ſigna in ipſa pugna conſpexiſſet. Eapropter Polybius docet, Imperatorem in hoſtilem agrum profecturum, ſi regionis naturam ipſe non ſciat, cum a ſciētibus ſtudioſè quærere & diſcere debere, præſettim vbi ſaltus plurimi aut ſyluæ denſæ ſunt. Ideo in Dacia tenebras ſaltuum prudenter expauit Curio, & Fabius Maximus non ante per Ciminiam ſyluam exercitum in Hetruriam duxit,

duxit,quam fratre præmisso explorasset accessus. Perijt cum tot legionibus in Germania Varus,in Parthia Crassus,dũ opportuna insidijs loca vterq; nõ vitat. Et Io Albertus præcipuam partem nobilitatis Polonæ in Valachia eadem ex negligentia amisit,cum temere,nec explorato hoste contra Stephanum Palatinum mouisset. Nuperrimeq; Ioannes Verdius Gallos in Lotharingia in insidias tractos clade fœdissima affecit. Multi itaq; Imperatores cum reliquis diffiderent, ipsi per se explorare omnia voluerunt: vel maximos viros in eam rem elegerunt. Non enim temere vilioribus fides adhibenda est: sæpe illi per ignauiam aut negligẽtiam officio suo minus functi, vt vel pœnam euadant, vel promissa sibi præmia non amittant; ne nihil referant, plurima fingunt,& non leui periculo credulos exponunt. Imò subinde transeunt in hostium partes,quorum vt rebus studeãt, pessimam nocendi voluntatem differunt in occasionem. Quo pacto trium à se emissorũ scelere,interceptus fuisset à Turcis Castriotus Scandebergius, ni bono Deo volente,structas sibi insidias, ferè serò, detexisset.

Et quia tutius operantur exploratores noctibus quàm diebus(nam quodam-

dammodo ipſe ſui proditor inuenitur, cuius ſpeculator fuerit ab aduerſarijs deprehenſus) ideo exploratores emittẽdi ſunt viri prudentes & audaces, ne per tenebras aliquid aliud conſpicati putẽt hoſtes adeſſe, & à ſuo propoſito deterreantur. Quemadmodum quibuſdam accidit in Podolia, qui cicere campum latiſſimũ conſeminatum, dum floribus emiſſis per tenebras albeſceret, nocte illuni conſpicati, ſtagnũ aliquod immenſum (vt ea regio piſcinas ingentes habet) eſſe exiſtimarunt, & non explorato quid eſſet, alio viam direxerunt, ac poſtea à ſocijs deriſi re infecta in caſtra redierunt. Quidã millij manipulos per campum latiſſimè, vt madefacti à pluuia ſicciore aura humorem deponerẽt, ſtantium hominum more diſpoſitos, Scythas adeſſe rati, per tenebras diffugerunt, trepidãtes timore vbi nullus erat timor. Sed, & de die ridiculus error ſpeculatorum in Belgio accidit. Albanus ſuſcepta in Friſiam expeditione contra Ludouicũ Naſſouium (qui Comitem ibi Arembergiũ profligatum cũ legionibus Hiſpanicis occiderat) Dauentriæ in Tranſſelania ſubſtiterat, expectato Creſſouerio cum ſeptemdecim curulibus tormentis. Ibi exploratores præmiſſi vtrũ pontes ſuſtinendis tormẽtorum oneribus pares forẽt, tympanorũ

& conturbantur si se inferiores vident: confidunt, maioresq; sumunt animos, si aduersarios debiliores, Ita cũ in Polonos Osmanus Turcarum tyrannus moueret, & Danubio ponte (qui è sexaginta triremibus constructus fuerat) superato in Valachia exercitum suum totum iam congregasset, siquidem ibi Scythæ Præcopenses, Bessarabi, Valachi, Moldani, atque Transyluani, illi sese iunxerũt; adductum ad se è castris Polonicis captiuum quendam plebeium quidem, & Tergiductori cohortis Piotrouianæ leuioris armaturæ, equitatus, inseruienti, sed sat prudentem, & vti barbaro videbatur capacem rerum, iussit circumducere per tota castra, quibus tot centena millia hominum continebantur, totq; centenæ bombardæ vno in colle locatæ fuerant. Et cum lustrasset omnia quæsiuit ab eo quid sibi suæ copiæ, & tantus in Regem Poloniæ apparatus placeret? cui ille, Ducem quidem exercitus Polonici exiguas penes se copias habere, sed ad ventare Regem ipsum cum vniuersa nobilitate Polonica, quæ haud scio inquit, an numero tuum exercitum non sit superatura; quandoquidem ait & filius Regis Vladislaus, octuaginta mercenariorũ millia è Germania secum trahit. Cui barbarus, scio non fore octo millia de integro, at

O 2 tu

tu quæ vidisti vade refer tuo Duci. Sicq; vestibus panni aurei, aureisq; nummis centum, & equo generoso donatum, iussit vsque ad castra nostra deducere: cæterum qui deducebant spoliatū omnibus flagrisq; cæsum more suo barbaro in quadam sylua castris Polonicis vicina dimiserunt. Minimè verò scire potueruut, quomodo fuerint castra nostra disposita aut munita, in quibus horridam illā tempestatem expectabamus, qnod vtique prudens Imperator omnino ignorare non debet, præsertim cum hostis in campum prodire, aut non vult, aut non audet, vti in Prussia faciebat Gustauus, qui continuò ferè suos intra munitiones prudenter continebat; nam vbicunque extra munitiones prodibat, semper cædebatur. Quapropter de hostilium quoque castrorum metatione considerandа, necessarium monitum adnotemus.

CAPVT II.

De Hostilium castrorum metatione consideranda.

SApientis profectò Ducis est, non sua tantùm vota viresque, sed & hostis expendere, secumq; sedulò, & quasi subductis rationibus reputare, quē sibi, quē

hosti

hosti fructum afferre possit, secunda, aut improspere belli sors. Maximè si eum videamus numero validum, situ ac subsidiorum opportunitate tutum, munitione vallatum, syluis adiacentibus interseptum, aut aliquo alio modo à natura vel arte adiutum. Eapropter Scipio, vt Syphacem Regem, cuius potentiam meritò timebat, faciliùs falleret ac superaret, misit ad eum per speciem legationis Lælium, adiunxitq; illi seruili habitu selectissimos quosque ex centurionibus ac tribunis, vt quæ notatu digna erant accuratè obseruarét. Qui vt liberius & minus suspecti scrutarentur omnia, equũ de industria dimiserant, tanquam fortuitò elapsum, fugientem persecuti, pleraque castrorum munimẽta circuierunt: quorum cum conditionem ac dispositionem Scipioni nũciassent, bellum incendio confectum est. Pari ferè modo Koniecpolscius, Murtasbassam in Valachia ad Danubium cũ exercitu præstolantem, occasionem aliquam in Polonos, per suos legatos amicissimè salutauit, munuscula misit, & vt valeret suus Imperator honorificè quæsiuit; qui nuperrimè in Persiam moués, literas ad Koniecpolsciũ amicitiæ plenas, & septuaginta captiuos Polonos panno precioso vestitos miserat, symbolum beneuolentiæ, & pacis inter vtrã-

que gentem perpetuo conseruandæ arrhabonem. Nihilominus è Prætorianis prudentiores seruorum loco legatis attribuerat, & qui linquam Turcicam callerent, vt pro more licentius per castra barbarorum vagati, inquirerent omnia, & scrutarentur singula quæ scitu suo digna essent. Verùm & Valsteinius hac in parte non ignauus fuerat, qui Praga recuperata, quasi pacis tractandæ causa, misit ad Arnheimium Saxonici exercitus Ducem, præcipuos exercitus sui ductores tubicinum instar vestitos, iisque iniunxit vt castrorum situm, & quæ digna notatu erant obseruarent.

Non sufficit itaque, vt imperator sua castra ordine disponat, & optimè circũcirca muniat, sed necesse quoque est, vt hostilium etiam castrorum positionem peritè prospiciat, & loci figurę que rationem diligenter consideret, certo certius persuasum habens, quòd neque in arctum coactę copię omnino contemnendæ sunt, neque in longitudinẽ effusæ, nimis pertimescendæ; siue in plano circulariter castra metata fuerint, siue in collibus nimium protensa & addensata. Nam & circularis ambitus plures capit, quam oculis designari videndo queat, & in longitudinem diffusa valli latera, pauciores vt plurimum continent milites, quàm quę orbiculariter

riter circumſcripta ſunt. In montibus præſertim, vbi multæ intus partes hominibus vacuæ & nudæ relinquuntur; partim propter voragines profundas, & arbuſtorum denſitates, partim propter inhoſpitales & inacceſſas aſperitates, quæ vallo cingi non poſſunt. Iam autẽ communiſſimè loca quæ in acceſſa eſſe exiſtimantur, obſidentibus aut oppugnantibus prodeſſe ſolent, quia minus accuratis vigilijs cuſtodiri ſolent. Peritus verò Imperator, quid faciendum ſit, facilè tum excogitabit, atque audaciſſimorum nonnullos, tum præmiis, tũ pollicitationibus faciet, vt vel ardua illa loca euadant, vel vallo celeriter cõſcenſo, aliquid emoliantur, & in media caſtra taciti penetrantes hoſtes contrucident. Cum & vrbes ipſas animaduertamus ea ſæpiſſimè parte capi ſolere, qua ſunt munitiſſimæ, & de quibus ne ſpem quidem vllam hoſtes videntur poſſe habere. Quod veriſſimum quoque eſſe Geneuenſes non ita diu didicerunt, qui à Sabaudo obſeſſi, periclitati ſunt ea vrbis parte, quæ omnium cõſenſu manitiſſima erat, & hoſti aditum ad vrbem præbuiſſet, niſi vnus excubitorum in inopinantes catarractas ſoluiſſet. Idem planè accidit in Pruſſia, cum Sueci Toruiniũ inopinatò intercipere voluiſſent, miſſis audacioribus, qui per

Iſtulæ ripam, vnde nemo hoſtem accedere ad vrbem ſperabat, portam occuparent, quæ per ciuium trepidatione clauſa tunc non erat, obuerſis omnibus in hoſtem: ſed forte fortuna ſutor quidã mentis parum compos per infirmitaté, illuſtratus à Deo ratione meliori, hoſtes ſubeuntes animaduertit, & catarractas ſoluit, viciniamq; totam clamore in ſubſidium euocauit.

Inſtructus igitur de caſtris hoſtium Imperator, ſuadente occaſione hoſtem per equitatum, aut etiam peditatũ ſubeuntem è caſtris euocet, & caſtra ipſa à tergo, vel à pluribus locis inuadere iubeat; quia ſepiſſimè ſupina negligentia incauti aduerſarij, dum caſtra ſua benè munita eſſe ſciunt, incompoſiti è ſuis ſtationibus in hoſtem ſubeuntem excurrunt, ſolitaq; incogitantia negligentiores in periculis fiunt, dum hoſtem ſimulantem metum recedere vident. Quiſquis autem has artes nouerit, etſi ijſdem dolis ab aduerſario ſuo oppugnetur, ſapienter omnia geret & prouidè cauebit; nempe à quibus didicit, quæ aduerſos alios ſtruenda ſunt ab ijſdé etiam, quonam modo fraudes ac doli euitari poſſint, docebitur. Et quiſquis alteri parare nouit pericula ridem quoque parata facilè deteget effugietq;

CA-

CAPVT III.

De Nuncijs admittendis aut emittendis.

IMperator admittat quemlibet volẽtem aliquid nunciare, & seruum, & liberum, & transfugam: tam noctu, quàm interdiu aduenientem: siue ipse sit in tabernaculo, siue in balneo: siue quieti, siue mensæ indulgeat (cautè tamen, ne à sicario lædatur aut occidatur) Cunctatores enim, & inaccessæ seueritatis, quiq; seruis imperant, accedentes iniuriosè repellere solent, vnde in multis & magnis persæpè falluntur negotijs immò rem aliquando totam negligẽtia sua labefactant. Prætereuntq; multi cõmunissimè, quod in puncto temporis gerendũ vtiliter iudicassent, si alloqui se volentes etiam infimos homines patiẽter audire sustinuissent. Et Iulius Cæsar non aliam ob causam ita miserè mortẽ subijt, nisi quòd indicem coniurationis libellum sibi porrectum, statim legere neglexisset: igitur manu eum tenens à Bruto & Cassio principibus coniurationis confossus est. Eandem ob causam & Lampsacenorum tyrannus Astyanactes interijt: & multi alij Duces atque Reges, tum vrbes quoque cum illis, & Respublicæ integræ. E contra Ve-

neti salui manserunt, cum indicante quodam, obscuro licet & gregario milite, Viceregis Neapolitani Ducis Ossoniensis astum, quo die Ascensionis Domini in Cœlum illis solenni & festo, vrbem capere intenderat, extemplò ad inquirendos coniuratos in vrbem iam immissos, curam adhibuissent. Similiter Gabriel Battoreus Trãsyluaniæ Princeps, quodse alloqui volentem Hungarum quendam, excitatus ab vno ex suis ephæbis nobili Polono, statim noctu audire sustinuisset, factam in se coniurationem euasit, milites in se adductos feliciter profligauit, & capita coniurationis intra aliquot horas prælio capta, merito castigauit. Atque hæc quidem de nuntijs admittendis & audiẽdis statim. Quid de emittendis? Primo curãdum vt perfidos homines, prudentes, & secreti tenaces, res nostras significemus. Deinde vt notis occultis litteras nostras scribamus. Denique vt occulto aliquo modo per nuncios transmittamus hoc est, vel in calceorum soleis, vel in balteis, vel in baculis excauatis; vel denique in occultis vestium locis, quæ prudens tabellarius melius facere sciet, aut Imperator ipse edocebit.

Sed precipuè obsessi varijs modis vtũtur, vt rerum suarum statum amicis significent, ita vt ne tabellarijs quidem rem

rem concredere necesse habeant; quia & signis certis ex condictamine vtuntur, & notis ex arbitrio constitutis scribunt, easq; variè occultant. Quidam enim vaginæ interiorem partem epistolæ conscripserunt: alij literas panibus in . luserunt .eosque tabellario transportandos tradiderunt: alij partibus corporis minus honestis eas commiserũt: alij millo canis eas inseruerunt,quẽ tabellarius familiarem haberet:alij vrinatores non per fluuios modò, sed per maria etiam ipsa cum litteris miserunt, & innumeris modis secreta sua amicis communicarunt. Cumq. obsideretur Harlemum in Hollandia, à Friderico Tucis Albani filio, fuit patrum nostrum memoria in ea obsidione repetitum ex antiquitate ministerium columbarum litteras transferentium. Paulo enim antequam clausa fuisset nuncijs via, Harlemenses ex vrbis columbarijs ad Orãgij classem,& vicina sociorum oppida colnmbas aliquot cicures asportarunt: quæ deinceps vbi opus fuit, cum literis subter alas alligatis emissæ, tecti quæ sueq; prolis, memores Harlemum reuolabant; ac per aereos hosce tabellarios Orangius ad perferendam tribus postremis mensibus obsidionem ciues obfirmauit. Donec earum vna dum ab volatu defessa castris Hispanorum insidet,à

milite artificij ignaro fortè transfixa, literarum arcana patefecit. Quo factũ, vt quotquot exinde transuolarent per aera columbæ, quamquam innoxiæ, certatim à militibus figerétur. Ita enim Bruto, Mutinæ olim obsesso vndique, omnia quæ eum scire oportebat, per columbas indicabat Hirtius. Nec ita pridé Alexandrinus quidam Præfectus, qui Aegyptijs Admiral dicitur, columbas ita instructas ad mensam suam habuisse dicitur, vt Cairum etiam cum literis volarent & reuolarent. Tum naues quoque eius speculatoriæ in mari, semper aliquot columbas eiusmodi secum habebant, & de omnibus rebus per easdem literis collo alligatis Præfectum certiorem reddebant. Menezius verò qui Arzilæ in Africa pro Hispano præerat, cum serò penè intellexisset Tingitanæ vrbi Regem Fessæ insidiari, cũ ob temporis angustiam per homines non posset, per carné opportunè à Tingitano ciue Arzilæ relictum, verberibus priùs egregiè exceptum, vt ad priorem dominũ velocius recurreret, alligata ad caudam eius epistola, Roderico de Castro, qui Tingitanos regebat, imminens indicauit discrimen. Verùm talibus nuncijs fidendum semper non esse, factũ vrbis Ptolemaidos edocuit. Cum enim Galli, & Veneti qui eam obsidebant,
colum-

columbam intercepissent adfuturi post paucos dies auxilij nunciam; alijs eam literis instructam dimisere, quibus cum nulla auxilia sperare iuberentur obsessi, ad deditionem inducti fuerunt. Vladislaum IV. Smolensum à Moschis obsessum liberare cupiens, literas ad Vrbis Præfectum miserat adornato homine armis arborum ad instar rubi, qui conspectus ab excubatoribus hostium substiterat donec longius recessissent. Tandem paulatim littori Borysthenis admotus in profluentem se proiecit & videntibus hostibus in alteram ripam enatauit, ac in vrbem introiuit.

CAPVT IV.

De Transfugis recipiendis.

TRansfugis Imperator non temere credat, si res suas saluas habere cupit: vti enim qui bona fide cõtrarias partes elegit, multum solet prodesse; ita qui mala, multum sæpè potest nocere. In Cannensi prælio Annibal per simulatos transfugas terga Romanorum cecidit; sex enim millia equitum Numidarum iussit transfugere, qui ad fidẽ facien-

faciendam, gladios & scuta Romanis tradidere: & in vltimum agmen recepti, vbi primum concurri cæpit: strictis minoribus quos occultauerant gladijs, scutis jacentium assumptis, Romanorũ aciem ceciderunt, Cautiores in simili casu Turcæ fuerunt, ad quos, cum ex acie Iuoniæ Palatini Valachiæ, eius copiarum Præfectus Czarnieuicius cum tredecim millibus Valachorum defecisset, non in vltima acie quemadmodum facere Romani, sed in prima transfugas constituerunt, & tergiuersantes quodámodo confestim aggressi ceciderunt. Memnon quoque olim Rhodius Rex, cum equitatu præualeret, & hostem in collibus se continentem, in campos vellet deducere quosdam ex militibus suis sub specie perfugarum misit in hostium castra, qui affirmarent exercitum Memnonis iam perniciosâ seditione furere, & vt subinde aliqua pars eius dilaberetur. Huic affirmationi vt fidem faceret, passim in conspectu hostium iussit parua castella muniri, velut in ea se recepturi essent, qui diffidebant: hac persuasione solicitati qui in montibus se cõtinuerant, in plana descenderunt, & dũ castella tentant, ab equitatu circumuẽti sunt. Simile quid Picolomineus fecit apud Ratisbonam, & pulcherrimo astu Bannerum potenti cum execitu Suecorum deuicit.

Si

Si qui igitur transfugæ aduenerint, hostium aggrediendorum opportunitatem indicaturi, aut copijs tuis viam ab hostibus tutam præituri, ducito eos tecum vinctos, certosq;facito se, dummodo vera narrent (magna enim fiducia est in sollicitandis suscipiendisque hostibus si cum fide veniant: quia aduersarium amplius transfugæ frangunt, quam perempti) totiusq; exercitus saluti ac victoriæ vtilia consulant in libertatem cum præmijs ac muneribus asserédos. Si verò vana confingétes decipiát, aut si proditionem moliantur, ipso statim momento ac puncto, quo inclinare & periclitari incipiet exercitus, in vinculis iugulandos. Tunc enim transfugæ aliquid indicanti fides haberi poterit, quum vitæ suę arbitrium non penes se, sed penes Duces ipsos esse nouit. Quibus tamen, vt monui haud temere credas: quod vitio quodam naturæ fiat, vt quod volumus, credamus libenter, & quæ sentimus ipsi, vel quos etiam sentire credamus, ad voluntatem eorum ficta respondeamus. Crassus olim du in Mazaræ Syro temere credit, ab eo in mediam camporum vastitatem deductus, vnà cum exercitu vndique hosti expositus fuit. Simili planè modo Taranouius Nobilis Polonus suasit Solimano Turcarum Tyranno, vt in Moscouiá

exer-

exercitum,non per fines Poloniæ, vti à Rege Sigismundo Augusto petijt, sed circa Caspij maris littora, inopinatò in hostem emitteret, quem si ita placeret Tyranno, ipse vti peritus locorũ deducere spopondit,legationis qua fungebatur munere, in aliũ quempiam ex suo comitatu nobilem Polonum translato, vt recta ad Regem responsa ferret. Annuit Turca; & Taranouius Bassas cum exercitu,gnarus regionũ illarum,in vastissimos campos Madziarienses deduxit,vbi totus ferè exercitus fame, siti, & superuentibus Tartarorum atque Moscouitarum assiduis deletus est.Taranouius verò tempestiua fuga sibi consulés primò ad Chanũ Tauricanum peruenit postea in patriam incolumis redijt. Valsteinius quoq; nuperrimè à transfugis deceptus bonam partem exercitus Cæsarei in Pomerania amisit. Obsidebat etenim vrbé maritimá Stralsundã nomine,qué primò Danus, deinde Suecus suo præsidio tuebatur. Igitur hic misit ad Valsteiniũ transfugarũ specie ciues aliquot loci illius, qui graues sibi nimiũ Suecos conquæsti,promiserũt aliquot in locis vrbem succendere,si ille interim vrbis mœnia audacter aggrederetur,& Suecos auxilio etiam cõscio. rũ ciuiũ ad internecionem deleret,sibi verò pro præstita opera, prœmium ali-
quod

quod notabile conferret. Dimissi illi promissis onerati, sed malè ab ipso examinati, & nocte concubia in præparatos eam in rem rogos ignem subiecerunt; hostis verò in Cæsarianos accedentes ad vallum intentus ex condicto, missilibus eos & tormentorum globis acerrimè diuexauit, & excursione facta aliquot millia occidit. Non igitur facilè credendũ transfugis: quia vt plurimũ animo nocendi veniunt. Mitridates à Lucullo virtute frequenter superatus, insidijs eum appetijt, Adachante quodam eminente viribus subornato, vt transfugeret, & fide pacta hosti, ipsum interficeret, habens equos in fugam benè præparatos. Sed receptus à Lucullo in gregem equitum, non sine tacita custodia habitus, sine euentu conatus est: & cum non admitteretur ad Lucullum accedere, diffugit. Stenippus verò ad Tegeatas fugiens, ab ijs qui verè eum ab Ephoris multatũ, ideoq; irritatum iniuria fugisse credebant, exceptus eorũ, quos corrupit, auxilio Aristoclem Principem sacrificantem occidit.

Qua autem ratione proditoribus & transfugis occurrendum sit, docuit suo exemplo Dux Pœnorũ. Cum enim frequenter auxiliares Galli ad Romanos transirẽt, & iam ex consuetudine vt socij exciperentur, sibi fidelissimos subor-

navit

nauit ad simulandam transitionem, qui Romanos excipiendorum causa eorum progressos ceciderunt. Quæ solertia Amiclari, non tantum ad præsentem profuit successum, sed in posterum præstitit vt Romanis veri quoque transfugæ forent suspecti; Propriè hoc ipsum accidit bello Turcico ad Chotim iam cum inopia annonę pressi in castris Polonicis mercenarij Hungari atque Germani complures ad Turcas profugerét, monstrarentque faciliorem accessum ad irrumpendum in castra nostra, Turcę postquã non successisset oppugnatio illo in loco, vbi insuper pręcipuum bellatorem ex suis Caracas Bassam amiserunt, in censi iraob tam graue damnũ, omnes statim transfugas occiderunt; effeceruntq; vt ad eos amplius è castris nemo profugere vellet. Sed placuit adiungere quod Lucullus solerti ingenio in transfugas detepente in ipso prędij cõgressu excogitauit. Cum enim animaduertisset turmam Macedonum equestrem ad hostes confugere, classicum canere, atque suos tanquam pręlio decernere decreuisset, hos confestim insequi iussit. Hostes igitur Lucullum ad pręlium prodire suspicati, Macedones istos adeo strenuè exceperunt, vt his necessario pugnandum esset; eaque ratione fugitiui qui fuerant, egregiè certa-

certarent. Cæterùm iam instructionem acierum videamus.

CAPVT V.

De varia instructione acierum.

PRemissis leuioribus artibus belli, ad publici conflictus incertum, & fatalem diem nationibus ac populis, ratio disciplinę militaris inuitat. Nam victorię plenitudo in aperti Martis euētu consistit, non in obsidionibus aut velitationibus leuioribus Hoc igitur tēpore tantò magis Duces debent esse soliciti, quanto maior speratur diligentibus gloria, & maius periculum comitatur ignauos: in quo momento peritię vsus, pugnandi doctrina audacia militū, consiliumque prudēs dominatur. Quapropter instruendarum acierum scientiam complures viri periti, tam Gręci, quàm Romani literis mandauerunt, vt etiam lectione Imperatores iuuentur. Nostręq; ętatis authores multa, partim ex obseruatione recentiori, partim ex antiquorum scriptorum pręceptis connotauerunt, volentes rem iam lapsam, desitam, & prorsus neglectam repetere & in vsum reuocare. Quos quidem omnes enumerare longum & superuacaneum est; sufficit vnicum Mauritium

Comi-

Comitem Naſſouium hic in exemplũ ponere qui multa ex antiquitate erués, & fecit ipſe contra Iberos feliciter, & ſcripſit ad informationem aliorũ haud in eleganter.

Acies itaque dicitur, exercitus inſtru-ctus, qui in publica pugna, ſi ſapienter diſponitur, plurimũ iuuat: ſi imperitè, quamuis optimi bellatores ſint, mala ordinatione franguntur. Vnde in eo tá prouidi fuere veteres, vt pro nullo habuerint exercitum, qui non rectè ordinatus eſſet. Inſtructionis autem vetus lex eſt, vt in prima acie exercitati & veteres milites collocentur, quos Romani Principes vocabant. In medijs aciebus leuioris armaturæ, ſed circũdati cataphractis, ſpacio iuſto interpoſito, vt nec acies interlucat, & ſpacium ſit arma tractandi, & cum ſaltũ curſuq, hoſté aggrediendi: quia melius eſt plures acies facere, quàm milites expandere. A tergo auté & in vltimo ordine, & ætate maturi, & vſu confidentes, & muniti grauioribus armis. Nam ſi quid primis ordinibus accidet de horũ viribus reparationis ſpes tota pendebit. Appoſite Xenophon. *In bello illos primo, & vltimo ordinare oportet, qui fortitudine excellunt: in medio verò peiores, vt à primis ducantur, ab vltimis verò impellantur*, qui apud Romanos Triarij appellabantur. Legitima etenim

etenim eorum acies, constabat Hastatis, Principibus ac Triarijs, Velitibus, siue leuis armaturæ militibus admixtis, qui ex manipulis fere educebantur. Et quia primi prælium committebant, Rorarij, inquit Festus, appellabantur, quòd vt ante imbrem rorare solet, sic illi ante grauem armaturam prodibāt cum missilibus quæ rarentur sparsi emittebāt in hostem. Alæ autem equitū dictæ, quod dextra, sinistraq; tanquam alæ auium pedites ambirent, vt Gellius scribit. Globus denique nihil aliud est, quam militum manus ab acie reliqua separata, vago superuentu inimicos incursans, qui ab Imperatore immissi, & suos simul iam fatigatos recreabunt, & hostes iam fractos ac languidos, alacres ipsi vrgebunt.

Multipliciter autem & varie instruitur acies: quia primò armaturæ, deinde militum, tandem locorum ad extremū vero copiarum hostilium habenda est ratio. Maxime autem necessitatis quæ cùm vbique & semper, tùm in bello maxime ante rationem est: Imperatoremq; non pro arbitratu suo, sed secundum hostiles copias acies disponere cogit. Quocirca summa ratio ineunda à Ducibus belli est, vt acies pro numero sui, & hostis exercitus, proq; temporis & loci circumstantia disponatur. Et quo curatius armis instructus, atque

in

in ordines diſpoſitus exercitus fuerit, eò firmiorem tutioremq; eſſe ſciendum. Græci & Romani in inſtruendis exercitibus peritiſſimi fuerunt & illi quidé ſuis Phalangibus Aſiam debellauerant, iſti verò ſuis Legionibus omnes ferè populos, quicunque ad ipſorum notitiam deuenerant; quia melius diſponebantur legiones, quam phalanges, vt probatum fuit in pugna Pauli Aemilij cum Rege Perſeo. Nam *phalanx*, inquit Liuius, *immobilis vnius generis*, nec poterat benè pugnare niſi in planicie: legio verò ex multis partibus quaſi corpus quoddam compoſita, & in montibus diuidi poterat interruptis ordinibus & in planicie in vnum corpus conuenire. Et propterea Liuius dicit. *Romana acies diſtinctior, ex pluribus partibus conſtans, facilis partienti quacunque opus eſſet, facilis iungenti*. Heluetij imitantur modo phalangem potiùs quàm legionem, niſi quod loco fariſſarum vtuntur lanceis oblongis ad repellendum equitatum. Perſæ equitatu ſuo præualent in pugna Turcis, quia in ordinem benè diſponuntur per cohortes; non verò turmatim concurrũt, vt iſti: ſed hi deinde peditatu ſuo, quos Ianitzaros vocant, præualent. Cæterũ pedites Europei, præſertim è Germania, multo ſunt meliores Ianitzaris, vti bello Chotimenſi obſeruauimus. Qua-
pro-

propter Persę quoque euocarunt Centuriones, ab Hispanis, & Hollandis qui nauigant Orientem, vt instruerent peditatum ipsorum, quo antea carebant, suntq; Turcis nunc magnopere graues. Sed reuertamur ad acies. Has veteres variè, vti diximus, ac variè instruebant; quadratas rotundas, triangulares, semilunares, oblongas, pro loci atque situs necessitate: semper tamen grauioris armaturæ pedites, in prima acie locabant qui cassides cataphractas, ocreas, scuta, gladios habebant, & impetum hostis melius quam nudi, aut leuiter armati, sustinere poterant, & tanquam murus ferreus stabant, non solum missibilibus, sed etiam gladijs dimicando. Et si hostes fugassent, non sequebantur cedentes, ne aciem suam ordinationemque perturbarent, sed leuis armatura, cum funditoribus, sagittarijs, & equitibus fugientes sequebatur inimicos. Quadratis itaque aciebus Persæ, Siculi, & Gręci olim vsi sunt. Scythæ, & Turcę nũc, Thracum more cuneatis vtuntur aciebus. Ad rhombi similitudinem equitatum suum Thesali disponere solebãt, quia constituti in hac forma, vertere sese in quemuis prospectum possunt; minimeq; vel à tergo, vel à latere capientur. Qualem dispositionem vtilẽ putarem, extra aciem ordinariam in-

subi-

ſubitaneos caſus habere, præſertim leuioris armaluræ equltum. Cæterum aciem ipſam veterũ Romanorum exẽplo nunc, parte altera longiorem Duces facere conſueuerunt. Ex omnibus autem quos exercitum ad prælium prudenter diſpoſuiſſe conſtat, primæ tribuũtur Hannibali & Scipioni, cum ij in Aphrica de ſumma dimicarent.

Prælio igitur decertaturus Imperator, formam & ordinationem aciei, Tribunis, Cẽturionibus, ac reliquis officialibus, quem locum capere & tueri debeant, indicet: ſingulis turmis proprios chiliarchas aſſignet: edoceatq; eos priuſquam ad manus veniatur, quomodo in certamine, in ſubſidio ferendo, in clade denique, aut victoria ſeſe gerere debeãt Legato verò Imperatoris, & caſtrorum Præfecto certus locus non eſt deſignandus, quod libere huc illuc vagari debeant, vt periclitantibus ſuccurrant, & decretorum exequutionem procurent. Sed ante omnia ordinaturus aciem Imperator, hæc tria debet antè proſpicere; ſolem, puluerem, & ventum. Nã ſol ante faciem eripit viſum. Ventus contrarius tua inflectit ac deprimit, hoſtium adiuuat ſigna & tela. Puluis denique à fronte congeſtus, vna cum fumo è ſclopetis exploſo oculos implet & claudit. Conuenit etiam diligenter

explo-

explorare, quid ſentiant milites ipſa die qua certaturi ſunt: nam formido, vel fiducia ex vultu, verbis, inceſſu, motibus, cernitur. Nec confidas ſatis, ſi tyro prælium cupit, inexpertis enim dulcis eſt pugna: & noueris te oportere differre, ſi exercitati bellatores metuerit dimicare. Ita fecit Stanislaus ZolKieuius in campis Originéſibus cum Scythæ numeroſiſſimo cũ exercitu ſuperuenisſét: maluitq; ſuaſu veteranorum inſultanté hoſtem patienter ferre, quàm non benè inter ſe conuenientibus magnatibus, qui ære ſuo cohortes ſcripſerant, ad inſtantiam tyronum prælium cum hoſte multo potentiore inire. Monitis attamen & oratione Ducis, etiam trepidanti exercitui virtus accreſcit & animus: præcipuè ſi futuri certaminis talem acceperis rationem, qua ſperent ſe facilè ad victoriam peruenturos.

Scire quoque Imperator debet, contra quos hoſtium globos, quos equites oporteat ponere: nam neſcio qua occulta ratione alij contra alios dimicant melius; & qui fortiores vicerant, ab inferioribus ſæpe vincũtur, vt pugna Pragenſi experientia probatum eſt; qui enim cataphractis toties, haſtati Hungari, terribiles fuerant, illi in monte Albo (& toties deinceps) à ſeminudis Polonis velitibus turpiſſime profligati fuerunt,

licet quadruplo fuerint plures. Similiter ad Straſniciam in Morauiæ finibus, & ad Poſſonium in Hungaria. Inſtruat itaq; Imperator ſuum velitem pro paratu ex conſilio hoſtium, modo in frõte, modo in dextra, modo in leua, nonnunquam etiam in tergo, videlicet quẽadmodum res vſuſq; exigit. Semper tamen peditum latera protegenda ſunt à fortioribus equitibus: & hoſtium cornua perfiodenda ſunt atque turbanda, à velocioribus & expeditis copijs, quẽ admodũ fecit Radiuillus Nicolaus III. ad Vlam contra Moſcos, qui à velitibus Polonicis ab vtroque latere turbati, priuſquam à fronte premi cæperint, ſtatim diffugerũt, & triginta de ſuis millia in acie amiſerunt. Quapropter optima ratio eſt, & ad victoriam plurimũ conferens, vel lectiſſimos tam de peditibus (multis ſiquidem placuit pedites, quoſdam leuiter armatos ſic exercere, vt inter equites pugnare ſciant, quod quidem equitibus maximo adiumento eſſe ſolet) quam de equitibus Dux poſt aciem præparatos habeat; itidemque alios circa cornua; & alios circa mediũ: vt ſicubi hoſtis vehementer inſiſtit, ne rumpatur acies, prouolent ſubito, & ſuppleant loca; additaq; virtute, inimicorũ audaciam frangant. Nam qui ſuperueniunt, terribiliores ſunt hoſti ijs, qui in mani-

manibus sunt & pugnant: quia inopinata maximè mouent, & vt Doctor militaris ait, *subita conterrent hostes, vsitata vilescunt*. Ita clamor aliquis repentinus, aut imago, & aspectus, fuga semper exercitum impleuit: & hæc talia, magis quàm gladius, consternant hostem. Primiq; in omnibus prælijs oculi vincuntur, deinde aures: videbisq; militem sæpijssimè vanis & inanibus magis, quã iustis formidinis causis moueri. Et hoc planè modo Constantinus Ostrogius, celebrem illam toto Orbe victoriam de Moschis ad Orsam obtinuit. Hocque eodem ante illum stratagemate, Vladislaus Iagello acie Gruneualdensi, totam potentiam Teutonum Prussiæ fregit, & centum quadraginta millia, horis aliquot acie confecit: quia vterque illorum præparatos post aciem habuit, qui & clamore hostem inopinatò perterruerunt, & condensatum in pugna à latere hastis perruperunt. Hanc autẽ artem & dispositionem, primi Lacones inuenerunt; quos deinde imitati sunt Carthaginenses, Romani postea vbique seruauerunt. Quorum exemplo Saraceni primum Byzantinos Imperatores fregerãt: deinde Mamaluchi in Aegypto aciessuas inuictas effecerant. Sed & Turcæ nunc, non aliter victorias de Christianis reportant, quàm Ianitzaros
P 2 pedi.

pedites, & Spahios equites, ad inſtaurádum inclinatas acies opportunè ſubmittendo. Sicq; Vladiſlaum Hungariæ & Polonię Regem ad Varnam occiderunt: ſic Sigiſmundum Imperatorem ad Columbanū profligarunt: ſic Rudolphi II. exercitus ad Sigetum diſſiparunt: Perſasq; multoties iam victores & triumphantes penè, hoc eodem aſtu acie pepulerunt. Nam directa acies hoc ſolum agere debet, ſi poteſt, vt hoſtem repellat aut fundat: iam verò ſi cuneus aut forfex agendus ſit, ſuperfluos habere debes poſt aciem: ſi etenim de loco ſuo ordinatum militem trãsferre cęperis, vniuerſa turbabis. Et ſi globus hoſtium ſeparatus, aut alam tuam aut partem aliquam vrgere cęperit, niſi ſuperfluos habeas, quos poſsis opponere, difficulter aciem reſtaurabis. Eapropter ſi tibi bellatorum copia non abundat, melius eſt aciem habere breuiorem, dummodò in ſubſidijs colloces plurimos, qui maturè poſsint ſubuenire ſuis. Vnde Marcellus ab Hannibale non aliam ob cauſã cęſus fugatuſq; fuit, niſi quòd lente ſubſidio veniret laborantibus ſuis, quibus in fugam coniectis, cũ reliquo exercitu vim hoſtilem ſolus ſuſtinere nequiuit. Quapropter ſubſidarij maturè ſuos iuuent, priuſquam in plenam auertantur fugã, quę vtriſque, tàm in ſubſidijs, quàm

in

in acie ſtantibus, terrorem maximum ſolet incutere:& fugientes animũ protinus deſpondent, ordines deſerunt, nec facilè Ducum imperio amplius parent. Quod euitare cupientes Romani, Pœnorum vti dixi exemplo, poſt profligatum Marcellum, poſt ſingulas acies ponebãt ſubſidia. Et Agricola, vt refert Tacitus, haud dubiè in Britania cæſus profligatusq; fuiſſet, niſi id ipſum veritus, quatuor equitum alas, ad ſubita belli retentas, venientibus oppoſuiſſet.

Imperator itaque, etſi ne ab hoſtibus circũueniatur, maxime cauere cupiat, non ideo tamen in tantam latitudinem phalangem extendat, vt imbecillis omnino tenuiſq; ſit. Hanc enim citò perrumpere inciperent hoſtes, viãq; ſibi vi facerent: nec iam cornua circumdare, ſed diſiectis medijs copijs terga aduerſariorum opprimere tẽtarent. Iſtam verò cladem non ſolùm curet euitare, ſed etiam conetur inferre, ſi inualidam & exilem eſſe animaduertat hoſtium phalangem. Nullam enim exercitus formã adeò periculis expoſitam eſſe experientia conſtat, quàm cuius frons plus iuſto diſtenditur; quæ frequentibus ordinibus potius conſtituenda eſt: cuius extrema latera, ſi copiæ tibi minores quàm hoſti ſint, flumine vel palude cingere, vel foſſa munire ſuadeo, ne facile terga

tuorum ab hoſte circumueniri poſſint; ſicuti à Cæſare in Gallia factitatum legimus. Si verò hoſtem numero antecedas, & loca patentia nactus fueris, militemq; probe inſtitutum habes, poteris ordines tuos latius explicare, quo hoſtem circumdare poſſis. Locus præterea ſuperior eſt capiendus, vnde impetus procliuior in hoſtem ſit; ſed ita, ne hoſti aditus ſupra te pateat; ſiquidem eo caſu locus ille tuo ſuperior, præſertim ob tormenta, magno tibi damno eſſet. Vbi verò numeroſæ hoſtium copiæ apparent, putarim equidem quadratam aciem præferri, quod tutiſſima ſemper ſit, teſte Thucijdide, aduerſus hoſtium irruptiones iſta aciei denſitas. Magiſq; expedit, vt conferti pugnent, quàm longius ſeparati à ſuis; nam ſi nimium fuerit acies attenuata citò ab aduerſarijs facta impreſſio ae perrumpitur & nullum poſtea poterit eſſe remediũ, vt accidit Vitoldo Duci Lituaniæ, cum Scithis Catainenſibus ad Boryſthenem pugnanti; & Polonis ad Trebaiciam in Sileſia cum iiſdem barbaris prælium habentibus. Omnes enim barbari de more hoc habent, vt confiſi ſuæ multitudini ingentibus turmis exiguas Chriſtianorum acies perrumpant, aut in coronam circumdatos opprimant, niſi te aſtu aliquo iuues: quemadmodum fe-

cit Sylla, qui in campo aperto cum Archelao congressurus, ne à Macedonica phalange, equitatu maximè superante, circumdarentur, fossas amplæ latitudinis in vtroque latere duxit & cespite contexit, in quas barbari præcipitabantur, cum in coronam Romanos oppugnarent Gustauus quoque similiter fossas ante aciem, ne ab equitatu Polonico conculcaretur, ad Mæuam sibi elegerat. aliasque item ipse fecerat, vt dū hastis vibratis concurrissent nostri, præcipites caderent in fossas, quas tamen peditum præmonitione euitarunt.

Obseruandum est quoq; cum hostis in proximo est, vt ante omnes milites egrediantur portas & aciem prius construant, quàm hostis adueniat, siue ex castris, siue ex ciuitate producas ad prælium; ne dum per angusta portarum particulatim procedit exercitus, à collectis & præparatis debilitetur inimicis, quemadmodū fecit Zamoscius in Moscouia dum Plescouiam obsideret, & Georgius Basta in Hungaria, cum Budi oppugnaret, vterque enim præparatos milites & in id ipsum intentos collocabat, vt dum portas hostis exiret, turbatum globis bombardarum, pernicitate equorum vsi, extemplò eum aggrederentur: quod maximò cum damno inclusorum erat, quia vtrobique Cosachi

prodeuntes in suas munitiones reijciebant. Quare ChodKieuicius cognito quòd Osmanus iam in proximò esset, educto maturè è castris exercitu, in acie eum expectabat; eaq; sua vigilantia, & alacritate pugnandi, ita animum barbari turbauerat, vt licet centenis millibus pugnatorum nos superaret, ad prælium tamen iustũ nusquam descendere auderet, etiam mortuo iam ChodKieuicio; quód illi probè cognitum erat. Quodsi verò intra ciuitatem manentibus, imparatis hostes aduenerint; aut differatur egressus, aut certè dissimuletur, vt fecit Gustauus in Liuonia suis prope Rigam munitionibus inclusus, cũ Christophorus Radiuillius ante castra illius paruo licet exercitu comparuisset, & ad Martem apertum prouocasset. Et hoc propterea, vt cum aduersarij incæperint insultare his, quos non putant exituros, vbi vel ad prædam, vel ad redeundum cõuerterint animũ, & ordines soluerint, tunc illis stupentibus lectissimi quique prorumpant, & confestim aggrediantur ignaros, vt fecit Zamoscius ad Cracouiã & Maximiliani Archiducis lectissimum exercitum quasi nolens aut ludibundus in momento disiecit & fugauit. Quapropter semper studere debes, vt prior instruas aciem quàm hostis, quia ex arbitrio tuo potes facere, quod tibi vtile

iudi-

iudicas, cum nullus obsistat: deinde quòd & tuis auges confidentiam, & aduersarijs fiduciam minuis, quia fortiores videntur qui prouocare non dubitant; semper enim plus animi est inferenti periculum, quàm propulsanti. Inimici autem incipiunt formidare, vident contra se acies ordinari. Ita & Abasibassa congredi totis copijs cum Koniecpolscio ad Cameneciam non est ausus, quod eum in acie paratum inuenisset, nec potuisset scire numerum aut ordinem nostrorũ: facto igitur assaltu vnico statim cum numerosissimo exercitu suo retro abijt & in habitu plurimos ex suis Turcis desiderauit. Maximum enim ad vincendum commodũ additur, quia tu instructus paratusq; inordinatũ & trepidũ aduersarium pręoccupas; victoriæq; pars non contemnenda est, inimicũ turbare antequam dimices, aut vexare cum turbatus abit. *Solentq; sæpius*, inquit M. Tullius pro Roscio Amerino, *hoc boni Imperatores facere, cum prælium committunt, vt in eo loco, quo fugã hostium fore arbitrantur, milites collocent, in quos, si qui ex acie fugerint, de improuiso incidant.*

Obseruatur etiam ne longo spacio fatigentur milites, ne lassos post cursum equos ad publicum præliũ cogas, qualiter accidit Papenheimio ad Lutzam

cum Gustauo pugnanti, qui tota nocte cum suis in itinere fuit, vt ab Valsteinio accersitus, possit certamini interesse. Vndè licet maturè aduenerit, & Gustauus Rex à suis militibus occisus fuerit, tamen & ille ipse in eadem acie occubuit, & multi ex militibus eius cum ipso interierunt. Nam labore itineris defatigatus & anhelus miles, difficile ei resistere potest, qui viribus integris, & animo parato ad pugnam in acie expectat, aut debilitatum in somnio inediaq; curatus omnibus aggreditur. Hoc & veteres declinarunt, & superiore ætate, cũ Turcicis belli Christiani Duces per imperitiam non cauissent, pluribus in locis (vt de Canisia nihil dicam) exercitus perdiderunt. Impar enim cõditio est, lassum cum requieto, sudantem cum alacri, cúrrentem cum eo qui steterit inire conflictum. Præsertim si Imperator ignorauerit, quem cui in prælio opponendum esse censeat: nã alij equitatu valent, vt Turcæ, Scythæ, Arabes, Persæ, Hũgari, Moscouitę Poloni, Croatæ, alij peditatu, vt Itali, Hispani, Germani, Heluetij, Bataui, & totus plerusq; occidens. Quibusdam primo impetu vis magna, quam resistendo confringas facilè: quibusdam animus & vis in pugna augetur; nec vlla mora aut tædio languescunt. Alij labore arduo exanimantur,

mantur, frigore debilitantur, æstu soluuntur; Alij quos nec labor insolitus, nec æstus, nec locus asper, nec frigus, nec temporum iniuria afficit; atq; hoc pro genio cuiusque nationis, quam vt noscas & quam cui opponas, maximi refert.

Fuit quoque veteribus sæculis mos, parco cibo curatos milites ad certamen educere, vt ei tatiores sumpta redderet esca, & longiore conflictu non fatigarentur inedia. Cæterùm hæc ætate neminem scio, qui hoc obseruet, Præter Cosachos Zaporosenses, qui siue iter capessere volunt, siue prælium inire, ordinariè summo mane ad capiendum cibum commilitones tympani sono excitant. Est etiam prudentis Imperatoris acies ita disponere, vt fratres cum fratribus, amici cum amicis, & familiares cum familiaribus sint vnà collocati: quia se inuicem in discrimine iuuabũt & socius à socio fugere erubescet. In mutua enim notitia innascitur magis omnibus verecundia: qui autem ignorantur, videntur procliuiores quodammodo ad desidiam, tanquam versentur in tenebris; nec curat alter alterum iuuare, quia nulla ab eo gratia est obstrictus. Hinc Plutarchus sacram Thebanorum turmam (quæ aliter Amicorũ turma nuncupabatur) inuincibilem

iudicabat. Hinc apud nos Topororum, Vieniauitarum, Iastrzenbeciorum, aliorumq; plurimorũ, qui gentilicijs armis vtebãtur, vexillationes & turmæ inuincibiles fuere, quando nimirum ipsa nobilitas Polona, non per stipendiariũ militẽ, sed perseipsa bella gereret, & vniuscuiusq; Satrapiæ, incolæ, à suo Palatino per turmas & cohortes dispositi, inimicum fortitudine superare contenderent. Quapropter etiamnum dum mercenario vtimur, & militem ad sonum tympani conuocamus, nos legimus, vtile valdè in instruenda acie, per gentes eã nationesq; disponere, cùm ob alias caussas, tùm vt discretus labor, fortes ignauosq; distinguat; atq; ipsa contentione decoris accendantur. Idq; ita, vt exteri aut mercenarij proximi sint discrimini: tibi scilicet ingens victoriæ decus, citra domesticum sanguinem bellanti. Sic fecit Henricus Nassouius in oppugnatione Syluæ Ducis, & postea Traiecti; separatimq; Anglos, Gallos atque Germanos posuerat ad assaltus faciendos præmonitos; quiq; operibus & virtute præcellere vellent, æmulationem iniecit. Atque ita sanguine externo Batauos suos victoria beauit.

CA-

CAPVT VI.

De Tempore eligendo ad pugnam.

INter alia ad rem militarem suo modo peragendam etiam tempus idoneum belli gerēdi veteres prospiciebāt, qui æstiuo solummodò tempore militabant ordinarie, hyeme verò exercitum sub tecta ducebant. Et ratio est, quod omnis industria quoad arté militarem in hoc vertitur, vt Dux ad prælio decertandū omnia accuratè disposita habeat, siquidé id bello finem, vel vincendo, vel occumbendo imponit. Iam auté cælo sæuo, aut pluuio, machinæ bellicæ conduci nequeunt qua voles; miles sub dio durare non potest quantum voles; commeatus & pabulum vel pruna corrumpitur paratus, vel si te de loco in locum moueas pro necessitate, difficulter inuenitur. Quod si verò aptius acié disponere noueris, militemq; disciplina imbutum & algoribus assuetum habeas, quin magno hostem interuallo antecellas, atq; ad victoriam potior adspires, vix quisque negauerit te posse hyeme bellū gerere. Quemadmodum toties nostri gesserunt in Moscouia, Liuonia, & Prussia. Gustauusq; Sueciæ Rex in Germania, cuius milites ex vltimo Septētrione colle-

collecti, Finni, Gotti, Lapones Germanicum frigus veris loco habuerunt. Etsi nostris aliquando eam mentem Deus inspirare vellet, vt Turcam agredi toto conatu velimus, non alio certè tempore, quam brumali, bellum occipiendũ esset; partim quòd prouinciæ illæ, versus austrũ positæ, nobis hyeme autumnum repræsentarent: partim quod barbari illi non nisi statis temporibus de consuetudine & lege Machometica in campum prodire soleant.

Attamen de prælio publico loquẽdo, caueat Imperator ad manus cum hoste venire, tempore nimis rigido, aut pluuijs obnoxio, quia nihil tantopere disponendis seruandisq; ordinibus obstat, quàm altæ niues, aut pluuijs fracta terra quo tempore etiam nec arcus benè extendi, nec sclopeta puluere onerari possunt, nec denique gradum ordine promouere, si in loca aspera, aut vliginosa incidas. Præterea nec coadunatum exercitum diu in loco poteris habere, nec machinarum bellicarum rectum vsum: sed necessitate ipsa constringeris disiunctis copijs tecta querere, atque neglecto ordine in vicos, oppida, atq; arces te recipere. Ita euenit Koniecpolscio, cum Tauricanus in Russiæ prouincias media hyeme incurrisset, nam frigore intentissimo durante, neque militem

tem maturè è hybernis coadunare poterat, neque fugientem in Valachiam barbarum toto cum exercitu assequi. Vix cum aliquot cohortibus ad Nestri ripam extremum agmen apprehendit, & quam secum abducere tam citò prędam non poterant, cæsis non nullis excussit; quin & bombardas ipsorũ æneas cæpit. Maior attamen eorum numerus frigoris intensitate obriguit; quàm fuerint occisi à nostris. ChodKieuicius quoque cum totum exercitum de nocte in Turcas ducere vellet, consurgente ex insperatò pluuia ingenti, velut è cœlo monitus, non suo tempore non belligerandum militem in castra reduxit, quod nullum vsum sclopetorũ non fore videret.

Idem euenit oppugnantibus non suo tempore vrbem aliquam, quibus necesse est iniuriam tempestatum & algoris vincere, vt toties nostris in Liuonia, & Moscouia, sub Stephano Rege, Sigismundo III. Serenissimoq; Vladislao IV. feliciter nunc imperante, accidit, vbi vel maior pars, vel ferè omnes mercenarij intemperie aeris perierunt, non assueti nimirum tanto rigori cæli illius. Iam autem semper oppugnantes longè maioribus cum dificultatibus conflictãtur tempore hyberno, quàm obsessi qui sub tecto manent; militibusq; quibus vis tẽ-

pestas

peſtas in alieno ſolo exitioſior eſſe ſolet, quàm in proprio. Vnde Romani, quibus, conſtitutum erat omnes res in commodum ſuum transferre, quibus tanta induſtria inuigilauerant, non minus hyberna tempora & tempeſtates, quàm montes arduos, locoſq; difficiles, planeq; ea omnia, quæ virtuti exercendæ impedimento eſſe poſſent, fugiebant. Superuentus tamen communiſſime, & applicatio ſcalarum ad muros hoſtiles, nocte tempeſtuoſa & illuni fieri cõſueuit. In qua re maxime Hungari, atque Coſachi Zaporoſenſes valent.

Exercitus igitur Imperator, dum pugnandum eſt, quantum licet ſtudeat, vt nec pluuio cælo, nec rigido gelu in aciē deſcendat. Præterea vt nec ventum, nec ſolem patiatur iniquum. *Hic enim fulgore*, inquit Zeuecotius, *excæcat ille, puluere, & vi ſimul ſua pugnantium telis, vel adimit impetum vel addit*. In eo, quod ad Blancyum commiſſum eſt, prælio, Maximiliani Imp. exercitus præludia ante pugnam infauſta expertus, tam diu ſe conuertit, dũ à ſole iniuriam pati non poſſet, & eo pacto nobilem victoriam obtinuit. Eodem ſtratagemate Gandenſes, quorum quinque tantũ millia fuerunt, Ludouicũ Comitem quadraginta millibus inſtructum ſuperarunt, & Brugenſem ſimul vrbem ſui iuris fecerunt.

Quo

Quo ad ventum verò, solent nostri milites præsagire, semper inferiores fore illos, qui ventum sibi contrarium habent. Cumque olim Gamalam Iudeæ vrbe inuaderet Titus, turbine, qui obsessorũ tela in mittentes reflectebat, adiutus maximè fuit. Sed loquamur etiã de loco ad publicum certamen apto.

CAPVT VII.

De Loco eligendo ad pugnam.

Breue monitum, sed permagnæ vtilitatis, apud Liuium. *Tuum & hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosce.* Nisi enim benè noueris hostium vires, consilia, & prouinciæ in qua bellum geris, genium; nequaquam mehercle proficere poteris. Quod si verò loco iniquo aciem tuã locabis, absque dubio victoriam tuo aduersario volens ac lubens concedes. Antiqui hac in re cauti fuere. Sed & viciniore ætate, Fridericus Barbarossa apud Germanos hac in parte laudatur. Apud nos verò Nicolaus Melecius, qui cum paulò ante excessum Sigismundi Augusti, Bogdanum exiguis cum copijs in Valachiam reduceret, expulsum à Turca, præterque opinionem numerosissimis barbarorũ copijs circũuentus esset; quia & aduer-

sariorum

ſariorum morem, & regionis naturam probè nouerat, vſus locorum opportunitate & tempore pro ſua prudentia, incolumem exercitum, in Poloniam, & victorioſum reduxit, exq; eo ſibi in poſterum ingentem virtutis & ſcientiæ rei militaris gloriam parauit.

Locus itaque conſiderandus diligenter, vtrum inimicis, an tibi videatur accomodus: bonum enim Ducem conuenit noſſe magnam partem victoriæ, ipſumq; locum in quo dimicandum eſt, idoneum eligere & poſſidere; quia ſæpè amplius prodeſt locus, quà virtus. Propinqua autem munimenta aut mœnia, quanto plus ſpei ad effugium, tàtò minorem ad reſidendum animum dare ſolent. Olim Carthaginenſes fuerunt, à Marco Regulo multoties in Africa victi, quod neſciuerint locum ad pugnã eligere, & ſemper in vicinia alicuius vrbis confligerent: vnde milites ipſorũ primò congreſſu territi aut diſſipati, ſtatim ad munitiones confugiebant. Quapropter vocatus è Græcia Xãtyppus Lacedæmonius, monſtrauit eis errorem, inquiens: non fortitudine Romanorum ſed loci commoditate fuiſtis victi, quia non in æqualibus locis prælium commiſiſtis, vbi Elephantes veſtri, & equitatus quo abundatis potuiſſet eos proterere; ſed in locis aſperis, vbi Romani,

& pe-

& peditatu plus poterant, & insidias inter colles facilè locabant. Præuenire itaque Dux in loco capiendo idoneo aduersarium debet, ne deinde cogatur in loco incommodo & sibi nociuo pugnare, vti fecit Iulius Cæsar, Afranio, Petreio, atque Pompeio ipsi, qui maximè existimationis Dux fuerat. Tu igitur eorum exemplis monitus, elabora quã diligentissimè, vt conserturus manum primùm auxilium capias ex loco, qui tanto vtilior iudicatur, quanto superior fuerit occupatus: in subiectos enim vehementius tela descendunt, & maiore impetu obnitentes pares altior pellit; qui aduerso nititur cliuo duplex subit, & cum loco, & cum hoste certamen. Ne sit tamen locus nimium elatus, quia sclopetis & tormentis æneis expositi essent milites; sed leuiter decliuis, & ad procurrendum, tàm equiti, quàm pediti facilis. Quales cum passim in omnibus terris, tùm precipuè in Valachia & Podolia natura, quasi Marti velificans, fecisse videtur; vbi nusquam quies, sed assiduæ aut barbarorum incursiones, aut ciuiles motus. Quod si igitur de peditibus tuis victoriam speras contra equites hostium, loca aspera, inæqualia, mõtosa, & stricta debes eligere. Si verò de equitibus tuis contra aduersariorum pedites victoriam quæris, sequi debes

paulò

paulò quidem editiora loca,ſed plana atque patentia; neque ſyluis, neq; paludibus impedita.In quo tibi ſubminiſtrabunt doctrinã prælia Alexandri Magni, & Iulij Cæſaris, ſi diligéter notaueris.

Qualemcumque autem locũ nactus fueris,aut coactus ſumpſeris, vide vt de equitibus ſupernumerarijs, mixtis peditibus expeditis, poſſis aduerſarium circuire, & à tergo aut latere inuadere: tuã verò acié ita collocare, & vt cornua ſint ſecura, & occipicium. Quare tres ſemper duces conſtituas; *vnum in parte dextra*,qui & conſilio regere, & auctoritate ad pugnam poſſit hortari; *ſecundum in media acie*, qui fortiſſimos pedites ſecum habeat,de quibus aut ipſe cuneum faciat,& hoſtium aciem rumpat,locoue meliore pellat,: aut ſi aduerſarij cuneũ fecerint,& de loco potiore in eum procurrerint, ipſe forficem faciat, vt cuneo illi poſſit occurrere: *tertium deníque in ſiniſtra parte*, qui ipſe bellicoſus,& prouidus, velociſſimos tàm equites, quàm pedites ſecum habens, ita cornu ſuum ſemper extendat, ne circumueniatur ab hoſtibus Quod ſi verò vtroque cornua tua montibus aſperis, aut fluminibus, aut lacubus munita fuerint, eo ſecuriùs hoſtem à fronte inuadere, & loco ſuo pellere poteris.

Hoc auté obſeruabis, ne clamor prius atto-

attollatur, quàm acies sese iunxerint, quia solent concauæ rupes sæpiùs repetitas voces reddere, & turbare militem, quasi ab infinito exercitu prolatæ fuissent. Sic Macedones intra suos montes à Romanis vociferantibus consternati, Regem & Regnum vno prælio amiserunt. Sic Turcæ à Vladislao Poloniæ & Hungariæ Rege, clamoribus intra mõtes Bulgariæ perturbati, victoriam illi insignem præbuerunt. Sic Stephanus Valachiæ Regulus. Sic Scanderbegus Epirotarum Princeps, eosdem barbaros inter cauas rupes de nocte clamore sublato multoties vicerunt, vt historias legentibus videre est. Sed nos quoque videamus quam alacer ad pugnam miles venire debeat.

CAPVT VIII.

De Alacritate pugnandi.

CAto Senior, quando docebat iuuenes intrepidè pugnare sæpenumero dicere solebat. *Verba plus quàm gladium, & voces plus quàm manum, hostem in fugam vertere attonitosq; reddere.* Et talem militem Catonianum fuisse, M. Coriolanum Plutarchus scribit; videlicet non manu tantùm promptum, ictuque timendum, sed & vocis sono, & aspectu

hosti

hosti terribilem. Cum igitur Imperator militem & voce & vultu, gestuq; alacrem videt, de futura victoria benè sibi ominatur. E contra miles alacriter Ducem se in aciem producentem conspicatus, certam sibi pollicetur victoriã, prædam, & gloriam. Quod si itaque Dux ab hilaritate suorum militum, præcipuè veteranorum, capit internum solatium, & audaciam in hostem multo magis miles à sereno vultu Ducis sumit spiritus, robur, & fortitudinem; quem diligẽter considerat, dum ad pugnam procedit, & magnitudine animi illius perspecta, omnia sibi facilia ex difficillimis facit. Proinde ne ipsos cõtristet, aut facie pallida conturbet, necesse est etiam in aduersis frontem hilarem monstrare: quòd maximè apud Romanos Papirius Cursor, & Scipio Africanus facere solebant, suaq; alacritate ita milites animabant, vt nusquam ex acie nisi victores descenderint. Apud nos tres eiusdem nominis Reges Boleslai hac ex parte laudatissimi fuere: quorum alter Audacis cognomen promeruerat alter Chrobrus, quasi temerarius & aduersæ etiam fortunæ obtinẽs ab aduersarijs appellatus fuerat; tertius Criuoustus, ab ore distorto, ab hostibus per opprobrium vocabatur, quod sub eo miles nusquam in aciem descendens

tituba-

titubauerit, solo vultu ipsius ac voce animatus. Nostra etiam ætas Chodkieuicium in perterritum Ducem vidit & cui vulgare erat ipso aspectu excitare milites ad pugnam, licet aduersarij eum decuplo copijs suis superarent. Quare ad maiorem fidentiam suis militibus monstrandam nusquam galeam aut thoracem induebat, sed nudato brachio, cum gladio euaginato, vt primus velitationes incipiebat, ita & ad congressum hastatos suos præcedebat. Stanislaus verò Koniecpolscius, tàm contra Turcas aut Scytas, quàm etiam cōtra rebelles Cosachos & Suecos, splendidè vestitus, pennisq; exornatus acies ducebat, vt vel sic animi sui magnitudinem, & alacritatem pugnandi, tam hostibus, quàm militibus suis declararet, qui ex vultu tristi, & tardo incessu Ducis sui malum omen sumere solent, vt accidit Marchioni Vastio ad Cerisolam. Quem Germani sui conspicati tristem & abiectum, statim animos desponderunt, & ab aduersarijs aggressi, ex acie subito diffugerunt. Leonidas Græcorū omnium aduersus Xerxem Persarum Dux, tantæ fiduciæ seu audaciæ erat, vt cum imperaret ei Xerxes cum grandi exercitu veniēs & inquiens, *mitte arma*, respondit in corona militum suorum, *veni & cape*. Atque ita eo responso milites

lites suos ad pugnam alacres reddidit, vt venienti fortissime resisteret. Sæpissimè enim animosorum virorum verba magis, quam hastæ vecordiũ territant. Hinc prudenter Hannibal ad Cannas manus cum Romanis cõserturus vnico responso territos suos animauit, & ipse alacriter ordines disponens, omnes ad præliandum alacres fecit. Quum enim cum Giscone suo amico collem quẽdã conscendisset, & Gisco conspecto exercitu Romano totus consternatus, cæpisset ad Hannibalem loqui, quòd Romani & multi essent, & mirabiliter armati proinde abstinendum esse cẽseret à prælio vniuersali, sed insultibus & leuioribus prçlij primùm tentandos putaret. Cui Hannibal se vehementer admirari respondit, quòd inter tot millia Romanorum nullum Gisconem videret. Riserũt ad hanc vocem Hannibalis circumstantes, & quod eorum Dux in tali necessitate quasi spernendo hostem iocis vteretur futurę victorię omnẽ sumpserũt. In castris quoque Polonicis ad Chotimiã, multis bellis exercitatus Vir Simõ Kopicinius, cum primum assaltum Turcarum ic castra nostra perrũpere conãtium conspexisset totq; bombardas (a multis annis surdaster) reboantes, & tot centena barbarorum millia clamantes exaudisset, conscenso eminentiore loco

fin-

ſingula benè contemplatus, ad circumſtantes dixit, ſe vidiſſe iam aliquoties proceſſionem ſolemnem die Corporis Chriſti, Cracouiæ, nuſquam tamen ſimilem apparatũ notaſſe. Riſerũt commilitones,& ioco ipſius ad prælíũ excitati,cũ ingenti alacritate ſecuti ſunt eũ, & barbaros ab oppugnatione valli, tota die ſtrenuè ſubmouebant: quia viles tãtum modò ardua terrent, & quibus cor in calcaneo eſt, ſtrenuos verò & fortes, ſtimulant & inuitant ad gloriam. Hinc lex Aegyptiorũ præcipiebat, vt fortiſſimus quiſq; cantharon. id eſt, ſcarabeum in annulo ſculptum gereret: hoc enim animal ſine fœminis eſſe aiunt; ita legumlatore innuente, mares minimeq; effœminatos eſſe oportere, qui ſtrenuè pro patria eſſent dimicaturi. Sed ſi conſternati fuerint milites quid faciendũ?

CAPVT IX.

De Metu militum.

M*Etus eſt futuræ ægritudines ſollicita expectatio*, inquit Cicero, cui ſubiecta ſunt pigritia, pudor, terror, timor, pauor, Exanimatio, conturbatio, formido,& ſi qua ſunt de genere eodé,quæ in perculſos metu aliquo milites cadere poſſunt. Iá autem nullus timorijs incuti

Q poteſt,

potest, qui honestè occumbere, quam turpiter viuere, satius atque prius putant. Hinc optimus quisque miles, qui patriæ defendendæ incensus studio nobilem ex armis gloriam quærit, otij impatiens ad nascentium bellorum famã exhilarescit, gaudiumq; concipit. Nihil volupe magis habet quàm premere equum calcaribus, obtegere crinem casside, concurrere cum hoste aduerso, euadereq; in hostiles muros pro gloria, & victoria nullum laborem, periculum, extimescere. Qui autem nõ timet mori ille nihil timet prorsus vilissimosque cuique crescit audacia, si se timeri sentiat. Inde Romani timoris Deum colebant, sacra faciebant. Nam facilius est impetum sistere torrentis, quam cohibere gradum militis ex prælio fugientis. Sæpeq; accidit, vt cum semel vehemens aliquis mentes hominum incessit timor, etiam ijs quæ timenda non sunt, animi eorum magnopere perturbentur. Caroli VIII. Galliarum Regis milites in reditu ex Italia, saltus montium à Venetis obsessos videntes, grauissimum sibi impendere casum arbitrabantur: & pluuia nocte sequenti adaucta, crebrisq; corruscationibus, ac terrificis tonitruis timorem conduplicantibus, vltimam iam sibi noctem illam fore existimabant, & nec diffugere audebant,

debant, nec hostē expectare. Flaminio autem ad Aretium cum Annibale congresso: tanta perturbatio tantusq; terror milites Romanos inuaserat (sub noctem enim mediam multum sibi fidentes eos aggressus erat) vt terræ motus, qui tum fiebant, non sentirent, quamuis multa ædificia corruerint, multi montes partim finderentur, partim collapsi valles complanarent, & flumina veteribus alueis exclusa, alio verterentur.

Si itaque pauor aliquis aut metus exercitum inuasit, vel quia noua sociorum accessione, hostium numerus accreuit: vel quia potior quodammodo genius illorum videtur, tum maximè Imperator, hilarem, lætum, ac intrepidū vultum militibus ostendat. Nam ad Imperatoris adspectum, quasi ad exemplum cæterorum animi conformantur. Ita Carolum ChodKieuicium in summis interdum angustijs, in Liuonia præsertim, constitutum, semper animo infracto, hilari ac læto, velut alterum Fabium Dictatorem, contra Hannibalem pro Imperio decertantem, nouimus; quem & in Moschouia deinceps, atque Valachia contra Turcas, etsi aduersa valetudine conflictatum & morti iam vicinum, attamen semper grauē vultum, & iras in hostem spirantem vidimus. Stanislaum verò ZolKieuium

in pugna Cetzorensi magnitudine barbarorum vix non oppressum cum tota acie, non aliud quidpiam quàm animi magnitudo iuuit, vt paucis ex suis desideratis, omnia ex integro signa in castra reduxerit. Cumque sub vesperam copiæ Turcarum, Præcopensium Tartarorum aduentu auctæ fuissent, trepidantibus panico pauore de nocte cunctis, & castra cum Ducibus deserere volentibus. ZolKieuium vultũ composuisse ferunt, magisq; iactabundorũ antea Tribunorum metũ & fugam risisse, quá vt decorem, aut animi cõsternationem præ se ferret: qua generositate innata, ac sagacitate, animos militum ac Ducũ suorum conseruauit, perq; dies octo ad limina patriæ retrocedendo, barbarorũ multitudinem sustinuit. Non de nihilo itaque Seneca scripsit. *Duci rebus afflictis hilaritatem de industria simulare, & aduersas res adumbrata lætitia abscondere, ne militum animi, si fractam Ducis sui mentem viderint, & ipsi collabantur.* Iam autem *semper in bello*, vt Sallustius inquit *ijs maximum est periculum, qui maximè timent: audacia pro muro habetur.*

Et quia timor varijs hominum sermonibus celeriter augetur, ideo falsorum rumusculorum auctores Imperator coerceat, præsertim talium, quibus milites plerumq; animis cadunt. Reliqua

qua prudenti ratione dissuadeat. Cum Guilelmus Orãgius ingenti exercitu in Germania collecto contra Albanum in Belgiũ venisset, positisq; castris ad Mosæ ripam, haud procul Traiecto, omnes prouincias fama ac terrore complesset, ita vt metum inde Hispanus miles conciperet. Albanus mirus bellicorum discriminũ dissimulator quiq; nihil magis timebat, ne timere videretur, adeò famam illã in speciem contempsit, vt Cẽturioni copias hostiũ sollicitè denarrãti amplificantiq; conspirationem tot Principum Regumq; placidè responderit. Scire se quantum illud demum fœdus esset; nec magnopere timendum, ab ea rebellium coniuratione, contra quam Rex Hispaniæ fœdus longè maius inierit, cũ Rege Neapolis, Siciliç, Sardiniç, Duce Insubriæ, Burgundiorum, Belgarũ præter Peruuij, Mexici, Brasilis, Philippinarumq; Insularum Reges. Hoc autem differre vtrumq; fœdus, quòd in illo Hæreticorum fœdere, nationum ingeniorumq; fit, dissimilitudo; & (si cætera desint) propria cuiusq; vtilitas dissensionem, mox & dissolutionem societatis essent allatura. In hoc autem fœdere Regis Catholici, omnibus lubere, quod vni lubeat, eoque æternum fore.

Quod si verò nimis abiectos & afflictos

milites Imperator deprehendat, roboret eos & confirmet spe bona, subsidia inquiens sub manu esse, eaq; mox præsto futura vti fecit Stanislaus Lubomierscius ad Chotimiam; cum enim rei annonariæ penuria miles premeretur, multiq; ex obitu Ducis ChodKieuicij consternarentur, ille Legati munere fungens, primò Regem cum tota nobilitate aduentare dixit, qui iam Leopoli solueret, & affatim commeatus secum adferret. Deinde è Cosachis Zaporosensibus aliquos, habitu & moribus atque loquela Cosachis Donensibus (qui Moschouitarum Principi subsunt) per quam similes, in medium produxit, & astu instructos, legatos esse à Donensibus ad Zaporosenses dixit, qui amicis suppetiatum venirent viginti millia & amplius, iamque in proximo castra habere. Sustinerent igitur paulisper, nec barbarorum multitudinem exhorrescerent, qui ad mostrandam suam numerositatem, & incutiendum nobis timorem, bufalos de longinquo dispositos in ordines, eisq; impositos gramineos manipulos vestibus loco sessorum cōtectos & hastis armatos monstrarent. Ad cuius rei certitudinem, captos nonnullos in medium produxit, atque ita titubantibus metu audaciam auxit.

Optimum quoque est, præmonitos

esse

esse milites, vt ij apud quos initium pauoris fuerit exortum, quieti in loco continéant, donec ab Imperatore aliquid in mandatis habuerint: præsertim si quid ex inopinato interueniret. Nam benè Tacitus scribit, *Primi in omnibus prælijs oculi vincuntur*: conspectaq; re aliqua nobis periculosa insperatè, sic vertimus terga quemadmodum illi, quos puluis motus fuga pecorum, exuit castris. Cũ Aquileiam obsideret Attila, qui ex occulto cuniculo eruperant milites, & eũ paucis comitatum inuaserant: postea confessi fuere, nulla se re magis perterritos fuisse, quàm scintillis ardentibus, quas expugnantis Attilæ, illis tũ ignoti, oculis emicare notarant. Similiter cũ in Gallia Belgica Iulius Cæsar dimicaret, & ab hoste raptus, equo eius portaretur armatus, occurrit de hostibus, qui eum nosset, & insultans ait, *Cæcas Cæsar*, quod Gallorum lingua vetere, dimitte significabat. Ibi solo Cæsaris nomine audito, Gallus adeo pauore consternatus fuit, vt dimisso captiuo, hanc vnam ob causam equo delaberetur.

Sed & spectris interdum oculi pugnantium turbantur, non tantum Ducũ famosorum præsentia & vultus grauitate. Cum regnante Machomete II. Scordam Illyrici vrbem munitissimam

Turcæ oppugnarent, à viris statura humana maioribus à tergo se inuasos dicebant. Sueci in Liuonia itidẽ Volmariã intercipere conantes, Eustachij Tiskieuicij opera, qui cum octo equitum cohortibus eam præsidio tenebat, acie aperta cæsi fuerunt, septemq; suorum millia in eo prælio amiserunt, affirmantes se ruptos fuisse ab equitatu quodam albo à latere dextro venienti, qui eos acie in Gauiæ fluuij glaciẽ pepulerant, vbi maxima eorum pars submersa fuit. Quapropter in id maximè incumbere debent Imperatores, vt quantũ est possibile suos contra ista muniant, metũ excutiant, & nulla eorũ animos superstitione capi permittant. Paulus certè dũ cũ perse pugnabat, ne terrerentur milites, imminens Lunæ deliquium, non indicari tantùm à Tribuno militibus, sed & causas illius iussit explicari.

CAPVT X.

De Adhortatione facienda ad milites.

Militem cuius manibus seruanda est Respub. oportet excitare ad prælium vehementi aliqua oratione, eundem commonere ad exercitiũ militare. Studiosius enim oportet scientiam dimicandi, vsumq; rei bellicæ, iugibus exer-

exercitijs custodire, quàm mæchanicas artes propter exiguam mercedem, aut fauorem plebis, quotidiana meditatione conseruare; quòd militi contingat nõ tantùm gloriosa victoria athletæ, sed etiam amplior fama vt hostiũ spoliatori: & quidem ad opus ac dignitates ordo militiæ, & Imperatoris iudicium cõsueuit euehere. Propterea Spartæ hunc morem fuisse accepimus, vt quotiescũque è castris educeretur exercitus ad prælium, in Regium tabernaculum milites conuocarentur, vt audirent Tyrtæi carmina, in quibus erant conscripta belli consilia, damnorum solatia, incitamẽta virtutum: eorumq; inflatu atque instinctu, è vestigio non fortem tantùm, sed gaudentem etiam ac libentem animum offerrent ad mortem pro patria, si opus esset, oppetendam.

Quoniam itaq; monitis, & oratione Ducis exercitui virtus accrescit & animus, ideo ipsi partim ignauia inimicorum, partim error ostendendus est, partim commemorãdùm quomodo antea à nobis superati fuerunt. Qualiter fecit in sua cohortatione Posthumius Cõsularis, qui cum interrogatus esset à militibus, quid imperaret? dixit, vt se imitarentur. Et arrepto signo hostes primus inuasir, quem secuti, victoriam adepti sunt. Dicenda etiam quibus mili-

tum mentes odio aduersariorum in irã, & indignationem moueantur. vt fecit paulò superiore sæculo Iuonia Daciæ regulus, cum è Polonia Cosachos Zaporosenses in subsidium contra Turcas euocasset; qua sanè oratione etiam plebem Valachiam (alias natura mobilē, & fraudulentam) diuersarumq; gentiũ militem ita commouerat in fœdam illã gentem Machometanam, vt eos sibi in perpetuum fideles & constantes efficeret, obtineretq; breui spacio memorabiles de barbaris victorias. Animis enim penè omnium hominum hoc naturaliter euenit, vt trepident cum ad conflictum venerint: sed hoc remedio formido lenitur, si antequam dimices, frequenter exercitum tuum idoneis exhortationibus confirmes, & locis tutioribus ordines, vnde & videre hostem, & agnoscere consuescant: inimicorum mores, aduersariorum arma & equos recognoscant & interdum audeant aliquid ex occasione, aut fugent, aut interimant inimicos. Nam quæ ex vsu sunt, non timentur. Sic Albertus Lascus paucis cum cohortibus Moldauiam ingressus, cum Alexandrum Principem Prouinciæ priuata authoritate cõstitueret, primo leuioribus certaminibus cũ Turcis milites suos ad audendum maiora assueuit, deinde animatos adhorta-

tione,

rione, publico prælio decertauit,& insigni clade barbaros affecit . Sic quoque Lesniouius Moschos ad Neueliam profligauit , Zoborouius Gedanenses ad Dersauiam, ChodKieuicius Suecos ad Kircholmiam,Chmielecius Scythas ad Burstinum, & alij alios hostes suos .

Nonnulli verò Duces vltra exhortationes factas., sacramento etiam suos milites solent obstringere, ne excederét è prælio . ita M.Fabius Consul iurare suos iussit, cum prælium cum Tuscanis inire vellet. Ita L. Paulus , ita M. Varro, Asdrubal, & alij , præcipuè Germani & Saxones.

Alij, sola laude militem suum excitarunt in hostem & obtinuerunt victoriam,vt Vitoldus de Tartaris ad Borysthenem , Seciechus de Pomeranis ad Choiniciā, Corecius ad Iassos de Turcis, & alij de alijs , quòd nimirùm dixissent, Polonum esse non numerare hostem in campo . Sed & C. Cæsar aduersus Germanos & Regem Arioustū pugnaturus confisior animis pro concione dixit, nullius se eo die opera , nisi decimæ legionis vsurum: quo assecutus est, vt & Decumani tanquam præcipuæ fortitudinis testimonio concitarentur , & cæteri pudore , ne penes alios gloria virtutis esset.

Alij item Duces solent explicare mi-

litibus ſuis ignauiam inimici, defectus armorum, iuſtitiam bellandi, & modũ ad pugnam procedendi, vt rebus cognitis & perceptis eſſent animoſiores, & ſcirent quomodo aggredi ſuum aduerſarium debeant. Ita Marius captos in velitatione Cimbros ſuis militibus mõſtrabat, & imperitiam tractandorum armorum oſtendebat. Ita Iulius Cęſar in Africam tranſiturus, ne milites Elephantos quibus hoſtes abundabant, extimeſcerent, curauit aliquot in Italiam adduci, vt milites viderẽt; & quomodo eos ferire & occidere deberent, attrectando addiſcerent. Ita ChodKieuicius bello Chotimenſi camelos & dromedarios, quibus Turcę maximè vtebantur, adduci in caſtra ſua Coſachis imperauit, vt milites adductis ad eos eqnis ſui, timorem eis per aſſuetudinem excuterent.

Hinc ſanè operepretium eſt Duces in oratoria facnltate pollere: nam niſi vniuerſum exercitum alloqui poſſis, & ſiniſtram quandam opinionem, quæ vel bono publico, vel ſententiæ tuæ aduerſetur, multitudini eximas, vix quidquã ex animi voto tibi ſuccedet. Siquidem oratione metũ adimimus, inſidias detegimus, belli cauſas exponimus, prœmia pollicemur, pericula vt inſtent, vt deuitentur, demonſtramus; reprehendimus, ornamus, minitamur, ſpem fouemus,

mus,laudamus, vituperamus:atq; adeò ea omnia perficimus, quarum medio humani affectus, aut reprimi aut accẽdi queant. Necesse itaq; est, vt milites Ducem orantem frequenter audiant, atq; hic ipsos aptè alloqui nouerit,maximè excitando ad prælium. Qua in re vt scribit Suetonius,superabat omnes quot quot ante eum fuerunt maximi Duces, Iulius Cæsar: sed & Scipio Africanus plurimum sua suada in castris valebat. Et viciniore sæculo Georgius Scanderbegus: Alphonsus Magnus, Nicolaus Picininus, & apud nos Magnus Zamoscius.

CAPVT XI.

De Acie hostium turbanda.

VTile quoque est simulatione adhibita,cum virtute hostem acie pellere non possis, vanos interdũ rumores spargere,quo vel nostri excitentur tempore prælij, (aut imminentis periculi) vel hostes percellantur, nostrorum præsertim virium ignari. Inter alia verò fingat Imperator noua subsidia venire, atque sic suos confirmabit, hostes verò magnopere conturbabit. Ita fecit Papyrius Cursor filius Consulis, cum æquo Marte aduersus obstinatos Samnites con-

concurrerent: qui ignorantibus suis, præcepit Spurio Naucio, vt pauci calones & agasones mulis insidentes, ramosq; per terram trahentes, à colle trãsuerso magno tumultu decurrerent: quibus prospectis proclamauit victorem adesse collegam, vt occuparent ipsi præsentis prælij gloriam. Quo facto & Romanis fiducia concitatis propellere facilè erat, & propulsi terga vertere statim. Simili stratagemate Chodhieuicius in Suecos vsus, qui lixas omnes & agasones in ordines dispositos inscijs suis militibus, à latere cum signis militaribus venire iussit castris suis omninò desertis, iussitq; proclamari, vt hostes etiam exaudire possent, Ducem Radiuillum cum auxiliaribus copijs venire. Atque ita Polonis pugnantibus animus creuit, Suecis verò, qui multò plures fuere metus & animum & vires excussit, membraq; debilitauit, ita, vt à tribus millibus nostrum, quatuordecim millia aduersariorum fuerint cæsa. Eodem astu & Litsouiani Cosachi in subsidium à Sigismundo III. missi contra rebelles Bohemos Ferdinando II. Imp. vsi sunt, adq; Vstopeciã Morauos profligarunt, lixis & calonibus à tergo circummissis; qui pugnantibus suis quasi nouæ cohortes, ostentare se de longinquo cæperunt, & turbatis re-

inopi-

inopinata Hæreticis tantùm terrorem incusserunt, vt iam penè victores fugere debuerint. Tantùm persæpè vtilitatis adfert, suos & hostes iuxta decipere; illos quidem fausto, istos verò luctuoso mendacio.

Iuuat quoque interdum, si longiuscule dissitus sit hostium Rex, aut Dux, vt Imperator proclamet Ducem hostiũ occisum esse: idq; ita contenta voce, vt hostes quoq; exaudire possint. Commilitones enim qui suos virtute præstantiores hostibus esse audiunt, duplo fortioribus ac promptioribus animis roborantur. Contrà, hostium vires, strage sui Ducis percepta, metu debilitati cõcidunt. Quin & aliquando ad huiusmodi rumorem illico in fugam sese dant. Ita Valerius Leuinus aduersus Pyrrhum, occiso quodam gregali, tenens gladium cruentem, exercitui vtrique persuasit, Pyrrhum interemptum. Quamobrem hostes destitutos se Ducis morte credentes, consternati à mendacio, se pauidi in castra receperunt. *In bellicis enim rebus*, inquit Liuius, *parua sæpè momenta in spem, metumue, militum impellunt animos*. Ita Hispani contra Hamiclarem, boues vehiculis adiunctos, in prima fronte constituerunt, vehiculaq; tedæ, & feni, & sulphuris plena, signo pugnæ dato, incenderunt: actis deinde

in

in hoſtem bobus conſternatam aciem perruperunt.

Aliquando etiam ſi in dextro ſuorũ cornu eſt, exclamet Imperator, milites qui in leuo ſunt, dextrum hoſtiũ cornu viciſſe: ſi in ſiniſtro ſit, dicat ſuperiores eſſe in dextro: ſiue id ita verè fiat, ſiue ſecus, *Neceſſarium enim*, inquit Onoſander, *mendacium dici oportet, vbi certamen exiſtit ingens*, vt poſſit victoria frui.

Cauendum attamen vt docet Io: a ChoKier, ne crebro ſimulationum fallacijs exercitus aſpergatur, id quod Cyrus etiam apud Xenophontem monet. *Si quis frequenter bonorum expectationes iniyciens fefellerit, vir huiuſmodi, ne tum quidem poteſt perſuadere, cum ſpem veram attulerit*, vt accidit Maximiliano Auſtriaco, ad Biciniam in Sileſia cum Zamoſcio decertanti, nam cum videret ſuos nimiùm trepidare, non poterat perſuadere, quibus toties recẽtia auxilia apud Cracouiam fruſtra promittebat, vt impetum paucorum Polonorum tantiſper ſuſtinerent, donec Hungari adueniſſent, qui iam reuera in proximò octo millia equitum fuerant. Sed clade Germanorum audita ſtatim diffugerant, metuentes periculum ſimile, quale acciderat Auſtriacis paucos ante dies auxiliũ Maximiliano ad Cracouiam hærenti ferentibus, qui cum tarde venirent

Maxi-

Maximiliano iam apud Cracouiam de-certanti, à Gabriele Holubcone Cosachorum ductore apud Rabstiniam fuerunt cæsi omnes. Quare ante prælium adhuc opus est suos confirmare, hostes verò quam maximè terrere.

CAPVT XII.

De Terrendo hoste.

SEmper ingenio vtendum, vbi vires deficiunt; nam hoc à natura omnibus animátibus comparatū atq; insitum est, vt quæ eis plurimū obesse possunt, fugiant, si robore suo ac viribus repellere non possunt; homini verò datū est ingenium & ratio intellectus vt ee ad sui defensionem vtatur, & manus labori nō nisi præuio consilio adhibeat. Et antequam ad manus cum suo aduersario veniat, omnibus eum modis terreat, vt debiliorem faciat. Persæpè enim magni alias viri & Imperatores, infesto aliquo casu, timore & formidine ita percellentur, vt animum, & fiduciam omnē abijciant. Et in Hierone Syracusanorum Principe legimus, qui deuictis prælio Syracusanis Messanā obsidentibus, audito falso rumore de subsidijs, quæ illis venire dicebantur, adeo timore perculsus fuit, vt non solùm incensis castris atque

tento-

tentorijs, per noctem Syracusas fugerit, verum etiam munitissima queque loca, quæ in Messanorum regione sita erant, dereliquerit. Variè itaque terrêdus est hostis, modo recentium auxiliorum aduentu, modo pecuniæ & annonæ copia, modo simulatione literarum quibus aduersa de amicis hostium significentur: modo crudelitate in deuictos eorum amicos, modo casu aliquo inopinato; quia nemo est tam fortis qui nô rei nouitate perturbetur. Alij sola animi magnitudine quæ facilia ex difficillimis facit, hostem repulere. Cum Albertus primus Prussiæ Dux, contra Sigismundum I. Regem Poloniæ Auũculum suum arma mouisset, multasq; ciuitates Prussiæ vi cępisset, accidit vt Reslam quoque obsidione cinxisset, & tormentis bellicis magnam murorum partem diruisset vt iam ad oppugnandũ & capiendum oppidum militem in ordines disponeret, Tuorouius vnus è Tribunis Regijs inopinato è syluis prorumpens, per mediam hostium aciem in oppidum cum mille equitibus euasit, & ad Albertum tubicinem extemplo misit, vt nunc statim velit assaltum ad mænia facere, & secum pro muris fortunam tentare, si vir bellator est, & tantarum copiarum strenuus Imperator. Albertus viri audacia territus statim

ab obsidione recessit, & profectione fugæ simillima, complures ex suis Tuorouio tergo inherente, in itinere amisit. Sepronius verò Gracchus in Hispania olim, cum eum legati Celtiberorum interrogarent, *in quo tandem confideret, quod cum paruo exercitu contra ipsos procederet?* respondit, *in optimo milite quē haberet.* Iussisq; omnibus in aciem prodire, circumduxit eos, vt suis quæ viderent referrent. Obstupuerunt attoniti legati, & ita suos reuersi perculerūt, vt statim ad sua reuerterentur, nec darēt succursum ciuitati, quam Gracchus obsidebat. Valerius quoque Leuinus Consul cum intra castra sua exploratorem hostium deprehēdisset, magnamq; copiarum suarum fiduciam haberet, circumduci eum iussit: terrendiq; hostis causa, exercitus suos visendos speculatoribus eorum, quoties voluissent petere. Quod etiam paulò supra fecisse diximus Osmanum Turcarum Imp: cum bellum in Valachia eum Polonis gessisset. Germanicus verò Cæsar Hēricus IV. bello contra Polonos suscepto non modò copias suas legatis Polonorū monstrauit, sed etiam thesauros. Cæterum vnus ex eis annulum quem in digito tunc habebat, in cistam auro plenam imperterritus proiecit, & vadat inquit aurum ad aurum quo tu Cæsar glo-

gloriaris virtus penes nos maneat qua & tuos exercitus tam ingẽtes cum Deo bono diſſipabimus & auro iſto cras ma, ne potiemur. Conſternatus animo Imperator qui terrebat, ad vocem legati non aliud quidquam reſpōdit, niſi hopdanK qnod Germanis ſignificat, gratias habeo. Atque ex eo tempore cognomen familiæ legati illius Habdanci impoſitum, vſque in hodiernum manet, Imperator verò die ſeqnenti profligatus, etiam theſauros illos quos legatis oſtendebat, fugiens victoribus prædam reliquit.

Sed aſtu vt plurimum militari & ſtratagematibus, non ſuperbia aut præſumptione, hoſtes, ſunt terendi, qui ficta ſeueritate nihil eſt in viro militari ineptius. Callidis igitur conſilijs, ſed honeſtis vtendum, vt ingenium in te probetur, non verò malitia & fraus aperto exproberetur. Ita Caſtalius in Pannonia terrebat, hoſtem aſtutia, qui vnà cũ Battoreo & Nadaſo, vix quatuor millia habebat contra Turcas, ſingulis attamen diebus venire milites ſimulabat, caſtra indies dilatando, & emiſſos de nocte milites, cum ſalutatione & exploſione tormentorum recipiendo.

Iuuat interdum quoque aggredi hoſtem & præuenire, quam expectare aſſaltum ab illo & oppugnationem, quia

ſic monſtratur animus hoſti, qui te putat aut numero eſſe potentiorem, aut armis, aut fortitudine, aut ſtratagematibus: atq; ita ſtatim languet animo, cum ad omnia promptum & expeditum videt. Vnde L. Martius dicebat. *Audeamus quod credi nō poteſt auſuros nos; eò ipſo quod difficillimum videtur, facillimum erit: ſcio audax videri conſilium ſed in rebus aſperis, & ambiguis, fortiſſima quæque conſilia tutiſſima ſunt.* Vbi igitur vi non poſſumus, aſtu agamus, vti Liſander Lacedæmonius facere ſolebat, qui cum maximæ ſagacitatis Dux eſſet, potius ſtratagematibus aduerſarios ſuos vincebat, quàm Marte aperto.

CAPVT XIII.

De Officio militum in acie.

TRia militibus munera eſſe Paulus Hemilius, vt benè Liuius adnotauit, *Corpus vt quam validiſſimum & perniciſſimum habeat. Arma apta. Animum paratum ad ſubita imperia. Cætera dijs immortalibus, & imperatori curæ eſſe. Enimuero*, inquit Tacitus, *diuiſa inter Duces militeſque munia, illis arma & animus ſint, iſtis conſilium & virtutis ſuæ regimen relinquant*, quia parendo potius, quàm imperia Ducum ſciſcitando res mili-

militaris continetur. Pulchrum sanè Brasidæ monitum quamuis breue. *Censete hæc esse bonæ militiæ Velle, Vereri, Obedire.* Odi curiosos illos aut refractarios, qui iussa Ducum interpretari malunt, quàm exequi, in aciem præsertim educti; vbi, cur hoc aut illud faciat non est inquirendum, sed exequendum. Nec enim vnquam consilia Ducis, iudicio exercitus; sed exercitus prouidentia Ducis regendus est: quia male tunc imperatur, cum regit vulgus Duces. Experientia igitur constat nihil magis prodesse in pugna, quàm vt milites officio suo fungantur, hoc est, vt ordines seruent, vexillum suum custodiant, iussa Ducis exequantur, fortiter dimicent, aduersis non turbentur, non audiant proclamatos ab aduersarijs in suum terrorem aliquos casus, aut Ducum mortes, & vt verbo concludam cum animo resoluto & armis splendentibus in aciem descẽdant, vt victoria, præda, & gloria potiantur.

Videat itaque Imperator, vt exercitus armis splendentibus instructus fulgeat, & gladij ipsorum probè acuantur, galeæq; ac loricæ frequenter abstergantur, ne miles otio torpescat & sordidus in acie compareat. Nam micantibus armorum scintillis terribiliores exercitus apparent; multæq; per oculos

species

ſpecies in animo delapſæ, perterrere aduerſarios ſolent. Turcæ hoc vel maximè obſeruant; & ſublatis in altum gladijs cum clamore ingenti, huc atque illuc eos ad ſolem vibrant, vt qui illorũ prælijs non ſunt aſſueti, conſpecto mucronum tanto ſplendore, incipiant ſtatim animo cadere. Sed & Mario olim, inter alia quæ victoriã de Cimbris peperernnt, fuit quoque fulgor iſte armorum, ſi L. Floro credimus.

Præcipuè verò ordines in acie diſpoſitos milites indeſinenter obſeruent, nec vltra magis quàm expedit, aut conglobent agmen, aut laxent. Nam & conſtipati ſibi inuicem impedimento ſunt ad pugnandum; exponunturq; periculo ſclopetorum atque tormentorum bellicorum: & rariores atque interlucentes aditus perrũpendi hoſtibus præſtant, nec ſeſe inuicem iuuare poſſunt. Quapropter æquali legitimoque ſpatio miles diſtet a milite, prȩſertim cum gladios ancipites in manibus, aut bipennes, pilaſue gerunt, vt ſolent armari pedites Polonici. & decuriones peditatus Hungarici. His prȩcipiendum eſt, vt ſciant ſubitò duplicare aciem, aut eam quadratam trigonamue repente conſtituere; vel etiam inſtruere orbes, ſi hoſtis in circuitum obequitat. Hȩc ſi iuniores aſſidua meditatione percepe-

rint,

rint, facilius in ipſa dimicatione ſeruabunt, iam autem ratio ipſa docet ſemper in ocio debere fieri, quod neceſſario faciendum videtur in prelio; ſed maximè in hoc inſtruendi ſunt, vt ſciant ordines diligenter ſeruare. Apud Thucydidem Chaones cum cęteros nimis pręceſſiſſent, ſocijs id ignorantibus, a Stratijs profligati fuerunt. Et apud eũdem victores Lacedęmonij dum neglecto ordine fugientibus Athenienſibus inſtant, à iam victis ſuperati ſunt. Nec aliud Corradinum & Regno Neapolitano, & vita exuit, quàm quod Germani vana obtentę victorię opinione ſeducti, ordinibus deſertis, cladi ſe, & vniuerſum exercitum reddiderunt opportunos. Idem illis accidit in prelio cũ Turcis ad Segetum, cum itidem neglectis ordinibus ad ſpolia colligenda conuerſi fuiſſent, à ſuperuenientibus enim Tartaris qui in Sylua vicina occultati fuerant, deleti ſunt.

Eapropter mandatis Ducum ſint in acie milites obedientes, nec diffugiant à prelio tamdiu, quamdiu Duces eos manere iuſſerint, aut retrocedere ordinibus quantum fieri poteſt ſeruatis. Et hanc ob cauſam Clearchus Dux Lacedęmoniorum exercitui dicebat, Imperatorem potius quàm hoſtem metui debere: ſignificans eos, qui in prelio

dubiam

dubiam mortem timuissent, certum, si deseruissent, manere supplicium. P. verò Cornelio Nasica, atque Decimo Iunio Coss. qui exercitum deseruerant in pugna, damnati virgisq; cæli publicè venierunt.

Denique vexillum suum attentè committentur milites, si non præda modò atque victoria, sed gloria etiam & laude frui percupiunt; sintq; signorum militarium periti; quia nihil magis ad victoriam proficit, quàm monitis obtemperare signorũ. Quare versatos esse milites in omnibus vocabulis & præceptis militaribus oportet, quo facilius quæ per aciem imperatur intelligere possint & facere: hoc est, *declinationem, immutationẽ, conuersionem, reuersionem, inflexionem, condensationem, diductionem, intercalationẽ, progressionem, retrogressionem, postpositionem, & appositionem*: quæ quisque in sua lingua vocat, rem tamen eandem præstare potest, quamuis è diuersis gentibus & linguis militem collectum habuerit, si eũ prius lóga meditatione erudierit. Quod maximè vtile est, ad subitos hostiũ superuentus, quos vel à latere, vel à tergo intulerint. Eapropter assuefaciendæ sũt copiæ, tàm pedestres, quàm equestres; partim voce, partim signis, quæ visu percipi valeant, vt rem aptè ac oportunè, quá quisq; exigat vsus, possint expedire.

R CA.

CAPVT XIV.

De Committendo prælio.

PVgna ſeu præliũ fit vel marte aperto in campo, vel oppugnando ſeu defendendo munitionem. In campo verò, vel pugnando prælio vniuerſali, vel turmatim & velitatione, vel deniq; viritim & duello.

Quo ad pugnam vniuerſalem, neceſſe eſt vt ſit Imperator reſolutus, & cum abſoluta authoritate: ne videlicet aut propter hanc, aut propter illam cauſam tergiuerſetur deſcendendo in aciem, vti faciebat Aratus Princeps Siciniorũ, Lotrechius Imperator Venetorum: quia & cogitationibus obruitur, nec ſcit deinde quid debeat facere, & miles ardorem deperdit & audaciam, atque indies langueſcit. Vnde Paulus Aemilius in principio belli Macedonici, ſuis militibus dixit, *ne eſſent ſolliciti de prælio & de bello, ſed haberent lacertos robuſtos, & corpus agile, arma benè terſa & acuminata, ſeruarentq; ordines ſuos quàm diligentiſſimè, quia breui Marte aperto decertabimus* Idem bello Turcico ChodKieuicius ſuis militibus, cum ingens apparatus Oſmani nunciaretur, & bellum per plures annos cum barbaris duraturum omnes puta-

putarent, quemadmodum in Hungaria sub Ferdinando I. & Rodulpho I I. Imperatoribus durauit *Relinquite*, inquit, *curas belli mihi & estote viri fortes tanquam veri Sarmatæ, & ego efficiam, vt antequam lardum vestrum consumatis, consumetur, & bellum.* Facta itaque resolutione decertandi, faciat necessitatem pugnãdi, qua nullum incitamentum, dicebat Hannibal, ad vicendũ homini à Dijs immortalibus acrius datum est. Quapropter introductis militibus suis in mediam Italiam, exhortando ad fortitudinem dixit eis. *Nihil vsquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicauerimus. Illis timidis & ignauis esse licet, qui receptum habent, quos suus ager, sua terra, per tuta ac pacata itinara fugientes accipient. Vobis necesse est fortibus viris esse, & omnibus inter victoriam mortemue certa desperatione abruptis, aut si fortuna dubitabit, in prælio potius, quàm in fuga mortem oppetere.* Et Cato maior cõmissurus prælium cum Hispanis, longè à mari deduxit milites suos, nauesque remouere in altum iussit. *Nusquam nisi in virtute spes est,* inquit, *& ego sedulo ne esset, feci; inter castra nostra & nos, medij hostes; ab tergo hostium ager est, quod pulcherrimum idem tutissimum est, in virtute spem positam habere.* Idem planè & fecit & dixit Mauritius Nassouius, cum ad Neiportum cũm Hispanis confligere

voluisset; remotisq; Catonis exemplo in altum nauibus, necessitatem vincendi suis militibus imposuit, & hostem profligauit. Marius quoque cum Cimbris manus conserturus studio exercitum suum in loco sicco & petroso collocauit: requirentibusq; militibus aquam, fluuium à tergo hostis ad ciuitatem Aix ostendit, inquiens, *qui vult bibere necesse est vt eò eat*. Atque ita milites penuria adacti fortissimè Cimbros aggressi sunt, & profligarunt; castrisq; eorũ potiti, de fluuio illo biberunt. Verũ maiorem necessitatem pugnandi militibus suis nemo vnquam imposuit; sicut Gulielmus Dux Normandiæ, cum Angliam intrasset: statim enim naues quibus eò traiecerat comburi iussit. Quod etiã fecit, Ferdinandus Cortesius apud veram Crucem, in Nouo mundo. Et Philippus Augustus Rex Galliæ, superato Scaldi, contra Ottonem Imperatorem, statim pontem disijcere iussit, ne suis militians spes aliqua ad effugiendũ esset. Fecit idem & ChodKieuicius Nestro superato ad Chotimiam contrà Turcas progressus; ne verò proceres murmurarent quod non haberent cõmoditatem mittendi causa commeatus delicatioris & cupediarũ Cameneciam dixit pontem nocturno tẽpore fuisse ruptũ à Valachis cum aquæ accrescerent,

nec

nec iam tempus esse aduenietibus barbaris reparare eum.

Et quia in prælijs maximus nũc vsus tormentorum est, igitur ne ab illis in acie offendatur miles, quod eminus ferire soleant, nullum aliud Imperator remedium excogitare potest, quam si sũma cũ celeritate ea occupet: quæ si hostes defendere cupiunt, necesse est vt ea à tergo relinquant, vnde fit, vt dum ea ab vtraque parte impediuntur ferire tutò non possint. Eadem celeritas aggrediendi valet & contra hostes equites, & contra pedites sclopetarios vt plurimũ; quia nec illi poterunt hastas suas absq; procursu vibrare: nec isti semel explosos sclopos denuo onerare. Et hoc est, quod Cæsar nobis scriptum reliquit, in Gallia militem suum tanta celeritate atque audacia ab hoste circumuentum fuisse, vt suis pila ex more Romano emittere locus nõ fuerit. Ne igitur tormenta hostilia valdè tibi noceant, oportet illa tormentis tuis impedire, ita tamen ne in explosione tui milites offendantur. Constat autem nihil esse quod exercitum tãtopere turbet, quàm si visui impedimenta obijciantur; eamq; ob causam multos florentissimos exercitus interijsse, quod prospectus ipsis aut a sole, aut à puluere ademptus fuisset. At nihil est quod prospectui tãtopere obsit

quàm fumus ille, qui à maioribus tormentis excitari conſueuit Hanc igitur ob rem conſultius exiſtimarem hoſti locum dare, quo ſibi ipſi oculos præſtringat, quàm viſu à te ipſo præpedito, in illũ impreſſionem facere. Ideo aut tormenta tua non emittas, aut (cum iſthoc vix cuiquam ex occidentalibus probari queat, quòd tormentis nunc apud eos permultum tribuatur) ea in cornibus exercitus colloca, ne fronti exercitus tui: in qua ſummum momentũ ſitum eſt fumus nocumento fortè ſit. Ita autem illa colloca, vt facilè defendi poſſint, ſi hoſtis ea occupare conatus fuerit.

Tempus quoque pugnæ commodũ Imperator non omittat, quod rerum omnium eſt primum. *Nec enim rerum occaſiones tarditatem & ignauiam expectant*, vt ex verò Demoſthenes quondam inquiebat. Prudenter itaque claudius Nero, cum Aduerſus Aſdrubalem certaturus cito gradu proficiſceretur, monentibus quibuſdam, vt militem itineribus ac vigilijs feſſum reficeret, reſpódit, *Commodam decertandi opportunitatem haud omittendam*: & porro milites precatus eſt, ne conſilium ſuum, quod tutũ celeritas feciſſet, temerarium morando facerent. Nec parum tamen aliquádo confert, temporis oportunitatem expectando,

ctando, non statim instructis præpropera festinatione copijs accelerare, sed prope vallum castrorum manere, donec hostilem procinctum, qualis ille sit, quibusq; in locis stet, exploraueris. Ita ChodKieuicius adueniante Osmano Turcarum, nondum vniuersum habẽs penes se exercitum, militum partem illam qui in castris cum illo Tyra superato fuerunt, in aciem eduxit, ne timere videretur; à vallo tamen castrorum, & insidijs quas parauerat, recedere noluit, ne à multitudine barbarorum circum daretur. Sed turmatim solummodò suos in conflictum emittebat, vt interim procinctum ipsorum, & dispositionem acierum specularetur. Ac propterea Iulius Cæsar prouidebat, vt potius in nocendo aliquid omitteretur, quàm cum aliquo militum detrimento noceretur. Militarisq; ille Doctor propterea inquit. *Dux vigilans, sobrius, prudens, tanquam de ciuili causa inter partes iudicaturus, adhibito consilio, de suis & aduersarij copijs iudicet; & si multis rebus superior inuenitur, opportunum sibi non differat conflictum. Cum hac cautione tamen, vt primũ velitationibus & equestribus prælijs tentet, & experiatur, quid hostis vires possint, quidue nequeant*, Proptereaque Turcarum Tyrannus Ducibus suis cum hoste pugnandi, omniaq; in bello gerendi, arbitriũ

concedit, nihil ſibi præter belli indicē-di, & pacis faciendæ poteſtatem retinēs, ne videlicet cōmodam decertandi opportunitatem, expectando mandata Principis, omittant. Male itaq; ſibi cō-ſulunt reliqui Reges, qui Duces bello præficiunt reſtricto imperio, ne manū cum hoſte conferant, niſi prius ea de re ſuam Senatuſue ſentētiam explorarint, *cum ex diſtantibus terrarum ſpacijs*, vt Tacitus inquit, *conſilia poſt res afferantur*. Quidam etiam, hoſtium virtutes metuentes in prælium non niſi ſub noctem progreſſi ſunt, quo ſi ſuos vinci contingeret, noctis præſidio ſeſe in tutum recipere poſſent. Sic Guſtauus ad Mæuā & ad Derſauiam contra noſtros non niſi ſub veſperam proceſſit, ſauciatuſq; globo ſclopeti, ſtatim ex acie ſuos reuocauit. Alij religione detentos hoſtes, præliumque animaduertentes eo tempore detrectare, id ipſum tempus ad certamen arripuerunt ac vicerunt. Sic Cæſar in Gallia Ariouiſtum: Veſpeſianus in Syria Iudæos oppreſſit. Patriarcha Aquilienſis Alphonſum Magnum die Natalis Domini, cum anteiucano tempore ſacris adeſſet, cum copijs Pontificijs inuaſit. Sic Teutones Crucigeri Polonos ipſo die ſacro Paſchatis ad Neſſouiam aggreſſi, ſed puniti à Deo fuere.

Caueat

Caueat etiã Imperator, vt supra monuimus, ne ieiunos milites ad certamẽ educat quia cibo refecti solent esse in prælijs fortiores. Nec rarentur profligati sunt exercitus, deficientibus nimia esurire viribus, quando scilicet nõ momento, sed nocte sera adueniente, certamen dirimitur. Ideò periti illi Duces nõ aliter decertandi tẽpus capiebant, nisi iã ante milites cibassent; quod & apud nos vsu iã ipso obseruatur, nec vsquam arma milites capiunt, nisi prius firmatis cibo viribus. Et Pub. Aemilius cũ Thuscis olim prælium commissurus, vt pranderent milites, tesseram dari iusserat Scipio quoq; cũ Asdrubale pugnam initurus, tesseram vesperi per castra dedit, vt ante lucem viri, equiq; pransi essent, & armatus eques frænatos teneret equos. *Optimo itidem consilio Hannibal Romanos oppugnans, milites suos obequitare iubet hostium castris, iaculando lacessere* (verba Polybij) *ad pugnam hostem, cupiens eum imparatum improuidũq; & quod plurimi faciebãt, nondum pransum aggredi.*

Variæ quoque fuerunt veterum Ducum opiniones num scilicet cum clamore, de quo etiã supra egimus, concitatoq; gressu; an verò cum silentio atq; lento gradu pugna instauranda esset? quia illud ad accendendos animos facit: hoc autem postremũ, ad percipiéda

Ducum imperia opportunius est. Vnde putarem veterum Romanorũ morem sequi, qui post primam impressionem reliquum exercitum cum silentio committebant, quòd in prælio perniciosissimum sit impedire Ducis imperia. Igitur relinquamus clamorem istum perpetuum barbaris, qui & ante congressũ, & post pugnam diremptam continuo vociferantur, & Ducum suorum vocem opprimunt, qui sæpiùs exhortatione sua fugientes restituere deberent. Veteres Poloni ante congressum Peana Diui Adalberti, Virgini Mariæ canebãt. Nunc solummodò ter nomen salutare IESVS clara voce omnes ingeminant, & procurrunt statim in hostes cum silẽtio, in virtute, non in vlulatibus spem victoriæ collocantes.

Dux igitur antequam ad prælium descendat, ponderet diligenter, atque perpetuò obseruet, ne vnquam prælij aleam experiatur, nisi quapiam in re hostibus præstet: aut sanè necessitate aliqua eò adigatur. Præstat autem vel situs, vel ordinum ratione, vel copiarum magnitudine, aut denique militum præstantia. Necessitatem verò vocamus, si perspectum habeas, licet prælium detrectes, nihilominus tibi pereundum esse. cuius generis sunt, si pecunia destituaris, eoq; metuendum sit, ne exerci-

tus

tustuus dilabatur: si fame alias laborādum fuerit: si hostem auxilia expectare compertum habeas. His enim casibus omnino ad prælium, licet cum discrimine deueniendum est; siquidem præstat fortunam experiri; nisi fortè panico pauore perculsos tuos esse videas. Omniū siquidem maximè tibi cauendum erit, ne militem trepidum aut aliquo saltem modo de victoria ambigentem in prælium educas, certum quandoquidem ad cladem præsagium fuerit, si vincere te posse minus credas; Postquam autē prælium commiseris tuos assiduis cohortationibus incita, subsidia tempestiuè laborantibus submitte, hostibus terrorem omnibus modis incute, & vbi acie pepuleris, in victoria tibi scias prouide esse agendum quia frequenter fusa acies dispersos ac passim sequentes, reparatis viribus interemit, vti paucos ante annos Poloni Ferdinando *II.* in subsidium contra rebelles missi, haud procul Posonio fecere, & fugientes aciē Gabrielis Betlemij, quæ & hastatos cōplures & cataphractos habebat nudi ferè & velitum more frameis solummodò armati inopinato ob versi omnes penitus ad internecionem deleuerunt. Iterumque apud Cassouiam, cum Duce Francisco Racocio eiusdem Betlemij exercitū, similiter acie ab hastatis pulsi,

reparatis viribus, septem millia interemerunt, quinquaginta duobus vexillis potiti. Sed & nuperrime Bernardus Vaimariensis profligatus apud Regenbergam à Ioanne erdési, collectis suis fugientibus viceuersa Cesarianos profligauit, illumq; ipsum, cum Duce Sauellio cepit. Satis itaq; citò incipis victoriam, vbi prouisum fuerit, ne vincare; quia sæpissimè etiam victis ira virtusq adest, si nimiũ instas. *Clausis*, inquit Vegetius, *ex desperatione crescit audacia, & cum spei nihil est, sumit arma formido.* Hinc Pyrrhus inter cætera præcepta Imperatoria, memoriæ tradidit. *Non esse pertinaciter instandum hosti fugienti, non solum ne fortius ex necessitate resisteret, sed vt postea quoque facilius acie cederet*, Denique à præda etiam arcendus miles, quia nimis sæpè obstitit vincentibus prauum inter ipsos certamen, omisso hoste spolia consectandi.

CAPVT XV.

De Resistendo virtuti atque dolis hostium.

VT aduesarium vincas, virtuti illius virtutem, dolo dolum, vel vtrique vtrumq; oppone: nam vim vi repellere licet, & dolum auertere dolo: non tamen in fide data licet hostem vindicare,

quia

quia sic patentem fraudi portam aperiremus. Exceptis igitur superuentibus, vel incursionibus repentinis ex occasione (quam nunquam Dux exercitus omittere debet) iam in itineribus; fatigatis: in fluminum transgressione, diuisis: in paludibus, occupatis; in iugis mōtiū, laborantibus: in siluis, sine ordine incedentibus: in cāpis sparsis; atq; securis in mansione dormientibus: oportunum prælium semper infertur, cū alijs negocijs occupatus hostis, vt prius interimatur, quàm præparare se possit. Hac in parte diligentissimus fuit Alphōsus Magnus eiusq; exercituū Dux Braccius: & ita contra omnes totius Italiæ Principum conatus, Regnum Neapolitanum possedit, nec vllo deinde modo eijci inde potuit. Apud nos Ostaphæus Dascouicius Cosachorū Zaporosē siū author omnibus Hordis seu tribubus Scytharū, cis & vltra Tanaiam habitātiū. simili vigilantia formidabilis fuit. Bernardus verò Prætificius, licet priuatus nobilis fuerit, Tauricam nihilominus, & Bessarabiæ totam barbariem à frœno tenuit. Alexander Lisouius cum aliquot millibus equitum totum Moschorum Imperium vltra Album lacum atque Astracanum peruastauit: nec virtuti illius aut dolis vaferrima Russorum gens resistere vllo modo potuit.

Quod

Quod si verò cauti sunt aduersarij, & insidiarum nulla fit copia, tunc aduersum præsentes, scientes, videntesq; æqua conditione pugnatur, & audacia, fortitudine, animiq; generoso conatu vincitur hostis, licet copijs multo superior fuerit. Ita Boleslaus Chrobus contra Roxolanos, Criuoustus contra Pomeranos, Locticus contra Crucigeros, Vitoldus contra Scythas, ZolKieuius contra Moscouitas, ChodKieuicius contra Suecos, Corecius contra Turcas, infinitiq; diuersarum gentium Duces, contra suos aduersarios, numero longè superiores, decertarunt.

Cauendum tamen vel maximè in acie, ne ab ala, cornuque sinistro (quod sæpiùs in prælijs euenit) aut certè dextro circumueniantur tui à multitudine hostium, vel à vagantibus globis, qui è supernumerarijs in hoc asseruantur. Quod si acciderit, vnum remedium est, vt alā cornuq; replices & rotundes, quatenus conuersi tui, sociorum terga defendant. Ita dextrū cornu disposuerat ChodKieuicius ad Chotimiam, cum in acie Turcam cum numerosissimo exercitu aduentantem expectaret; eo quod à castris, quę tergum defendebant, cornu illud paulò in planiciem protésum esset. Et ideo in angulo ipsius extremitatis, secundum artem bellicam fortissimos collo-

colloeauerat, insidiasq; in sylua vicina posuerat, quia ordinariè ibi impetus amplior fieri consueuit.

Item aduersum cuneum hostium, certis resistitur modis. Est enim cuneus multitudo peditum, quæ iuncta cum acie primo angustior, deinde latior procedit, & aduersariorum ordines rumpit, quia à pluribus in vnum locum tela mittuntur. Contra quem, veteres forficem ponebant, vt scilicet lectissimi milites conferti in V. literam, illum cuneū ex parte vtraque concluderent, & non permitterent aciem perrumpere. Sed nunc tormentis bellicis ortis, cunei non solent esse in vsu, quia globis ignitis, & catenis explosis. maximo cum damno militum deletur. Durantibus tamen bellis Liuonicis inter Carolum Sudermanum, & Sigis. III. Regem Poloniæ, Sueci cuneo ex sclopetarijs facto, apud Volmariam procedebant contra Polonos, sed dextrum latus eorum Cosachi sagittarij valdè offendebant, leuum verò vnica cohors hastata ita perrupit, vt ex septem millibus vix cladis nuntij manserint; globis equitum insuper à tergo eos inuadentibus. Cæterum cōtra globum vagosuperuentu incursantem, non datur aliud remedium, nisi vt alter globus populosior, vel fortior contra eum emittatur.

Obser.

Obſeruandum quoque eſt, ne ſub tẽpore, quo iam committitur pugna velis ordines cõmutare, aut de locis ſuis aliquos numeros ad alia transferre: ſtatim enim naſcitur tumultus atque cõfuſio, & imparatis conturbatiſq; facilius hoſtis incumbit, vt accidit Michaeli Daciæ Tranſalpinæ Regulo, Duci alias bellicoſiſſimo cũ Ioanne Zamoſcio decertaturo qui (recedentibus ab eo Polonis, quod contra patriam pugnare nõ liceret, qui operam ſuam non niſi in barbaros erant ei polliciti) cum acie Zamoſcij perſpecta, ordines, ſuos permutare vellet, à Zamoſcio interea tẽporis aggreſſus, prælium amiſit & vix mettertius manus illius euaſit.

Si vero & plures, & fortes bellatores habueris, fronte longa, & quadrato exercitu de pugna, vt ex vtroque cornu hoſtẽ circumuenias, & quaſi in ſinum ſui cõcludas exercitũ aduerſarij. Ita faciũnt Scythæ & Turcæ, quia & ſuis equitibus nimium fidunt, & numeroſos ſemper ſolent habere exercitus.

Quod ſi minus poteris aduerſarium ſuſtinere, noli in aciem deſcendere, niſi prius aut mõtem, aut mare, aut flumẽ, aut lacum, aut ciuitatem, aut paludes, aut abrupta in parte vna habeas, ex qua hoſtis nõ poſſit accedere Huius rei obſeruãtiſſimus fuit Nicolaus Picininus, cele-

celebris è Bracciana disciplina exercituũ Dux, & Ioannes Camenecius Polonicarũ copiarũ Imperator, qui eo stratagemate vsus, non poterat à multitudine Tartarorum ad Visniouecia m circũueniri, & sex atque viginti millia barbarorum, parua suorum manu inter paludes deleuerat Victoria enim per paucos fieri consueuit: tantùm est vt electi à Duce sapiẽtissimo, in his locis, in quibus ratio & vtilitas postulat, ordinentur.

Cæterũ plerique rei militaris ignari pleniorem victoriam credunt, si aduersarios, aut locorum angustijs, aut armatorum multitudine circumdederit, vt aditum non inueniat abscedendi. Sed falluntur magnopere: libẽter enim cupit commori qui circumdatus sine dubio scit se esse moriturum. Cuius rei memor Chmielecius cum ad Burstinũ Tartaros aggrederetur, ab illa parte, qua Tyram fluuium transituri erant, vel secus fluuium fugituri, nullas insidias locauerat, vt multitudo perterrita, cui ille par non erat, eo facilius ad præbenda terga cõsentiret. Alias etenim clausi, licet exigui numero, & infirmi viribus, hoc ipso tamen sunt hostibus pares, quia desperantes sciunt aliud sibi licere non posse. Nam vna salus victis, nullam sperare salutem. Suiersczouius qui cum Cosachis suppetiatũ Iuoniæ Moldauiæ

Regulo iuerat, cinctus à multitudine Tuacarum, ita ex deſperatione pugnauit, vt multa ex eis millia occideret, nec prius in poteſtatem illorum deuenit, quàm omnes ſui commilitones occidiſſent in acie. Et Carolus VIII. Gallorum Rex, è Neapolitana expeditione rediens, cum à confœderatis Italis ad cōfinia Inſubriæ concluſus eſſet, reſumpto animo, ita obiectos ſibi aduerſarios aggreſſus eſt, vt profligati, pacem ab illo exorare cogerentur, à quibus ille paulò ante, tranſitum liberū obnixè petierat. Non eſt igitur hoſtis includendus cum fugam meditatur, ſed aureus etiam ei pons ſternendus eſt, vt in prouerbio habebat Sigiſmundus I. Rex Poloniæ. Sed & fugæ hoſtili fidendum non eſt, nam qui hoſtes decipiunt, poſſunt eos tum iniecta fiducia incautos offendere: tum fugandi ſua facultate tradita, reddere turbatos: tum ſimulata fuga, in locos difficiles ſubducere, hicq; adoriri. Quapropter ſi multi hoſtiū paucos tuorum fugiunt; (verùm & hoc ſæpiſſimè ſolet ex vero fieri: neque enim ibi requirendus eſt numerus, vni animus ſemel territus, non tam tela hoſtium cupit declinare, quàm vultum) ſi pauci hoſtium multos tuorum adgrediuntur: ſi hoſtes præter rationem ſubitò in fugam ſe conijciunt; iſtis caſibus inſidiæ tibi

tibi semper metuendæ sunt: neque vnquam credideris hostem sibi minus cõstare aut rebus suis non aptè prospicere, sed potius illum te decipere velle, & eo magis periculum declinaturum esse, quantò debilior fuerit, atque adeò quo minus cautum se præbuerit, eò magis tibi æstimandum cauendumque fore. Maximè si hostis prædam tibi exponat, intellige escam eam esse, qua irretiare, atque in insidias pertrahare.

CAPVT XVI.

De non desperando, si vel pars, vel totus exercitus fugerit:

QVamuis verissimum illud prouerbium sit. *Timori nulla munimenta satis sunt*, quo maximè in acie milites perculsi, nullam fugiendi metam, nullum finem habent; Duci attamen cordato minimè desperandum est, si pars exercitus ex acie fugerit; nam in eiusmodi necessitate, sæpissimè Ducis constantia, totam sibi solet vendicare victoriam: vt accidit in illa celebri pugna Gruneualdensi cum Crucigeris Prussieis, vbi dextrum Polonorum cornu, quod constabat ex Tartaris Lituanicis ferè nudis, totum penitus diffugerat, nutantibus & ipsis equitibus Lituanicis, cui

qui leuiter armati non poterant cataphractorum Germanorum impetũ ſuſtinere : attamen manente conſtanter ipſo Rege Vladiſlao Iagellone cum grauiore armatura, victoria penes Polonos ſtetit: & qui fugerant ex acie, pudore inſtigante, quod Principem ſuũ in acie reliquiſſent, obuerſi iterum cum hoſte ſtrenuè decertarunt. Innumerabilibuſq; hoc accidit bellis & pro ſuperioribus tamen ſunt habiti, qui minimè deſperarunt: nam in ſimili conditione fortior creditur, quem aduerſa non fregẽre. Attilius Regulus in bello cũ Samnitibus, videns pedites ſuos ex acie ad caſtra fugere, cũ gladio euaginato eis occurrit, & equitatum eis totũ oppoſuit, inquiens, niſi obuerſi pugnaueritis cum hoſte, mecũ pugnare debetis. Et ſic animati & perterriti ſeueritate Ducis, hoſtẽ iterũ aggreſſi ſunt, & vicerunt. Metellus verò Celtibericus, ad fugientes milites miſit ſignificans, quod omnes ipſe occidet in caſtris, niſi reuertãtur ad locũ amiſſum, & hoſtem de eo deijciãt. Quod & fecerunt, timore ac pudore coacti. Seleucus in vltimo prælio facto cum Demetrio Rege, cũ videret fugiẽtes ſuos, equo deſcenſo, & galea capiti dempta, vt melius agnoſceretur, proſtrauit ſe in terra, vt per ipsũ fugientes irent, & conculcarent ipsũ Quo facto in-

pudo-

pudorem & ardorem pugnandi milites versi, hostem vicerunt. Iulius quoque Cæsar fugienti vexillifero, aquilā eripuit, & se iubens sequi, omnes in hostē obuertit. Idem & Georgius Scanderbegus sæpius fecit (qui diuersis in prælijs, sua manu vltra duo millia Turcarum occidit) & fugientes suos in prælium reduxit.

Nonnulli clamore sublato, & buccinis victoriæ signum canentibus prælium restituerunt, fugientesq; quasi ad spolia reuocando ad preliū accenderunt, vti fecit Stephanus Daciæ Regulus in pugna cum Baiazete II. qui astu tali Valachos suos ad syluas passim diffugientes, ad instaurandum certamen reuocauit, animauit & multa Turcarum millia apud Targouiciam cecidit.

Etiam toto exercitu fuso perniciosa clade, reparationis fortunæ multis non defuit, & Huniadem contra Turcas apud Albam Regiam decertantem, bisq; acie iam pulsum, insigni victoria decorauit. Sed & Ismalem Soffi Persarū Regem, cum Selimo I. ad vrbem Taurim in Media pugnātem haud parum iuuit, cum reuocatis ex fuga suis, Turcas in cæsorum spolijs hærentes, ad internecionem ferè deleuisset, vt vix Selimus ipse euadere potuisset.

Dux igitur confidens & lætus, primò in

in trepidatione suos hortetur ad audaciam, preces misceat, exemploq; eis in hostem primus eat, vbi maximum discrimen esse videt: memor quod euentus omnium, aut certè plurium præliorum, inter initia contra illos magis fuit, quibus victoria debebatur. Quapropter hic animo opus, vt nullum in tali trepidatione, constantis Ducis, aut fortissimi militis officium omittas: occursa pauentibus, retine cedétes: vbi plurimus labor, vnde aliqua spes, consilio, manu, voce, insignis hosti, conspicuus tuis. Ita Boleslaus Criuoustus in prælio cum Russis. Ita Vitoldus cum Tartaris ad Borysthenem, & cum Crucigeris apud Gruneualdum. Ita Alphonsus Magnus contra Sfortiam apud Caietam, & Beneuentum, Bucquoius ad Pragam. Dãpierus ad Possonium, Gustauus ad Lipsiã, qui trepidantes suos milites, acieq; iam cedentes, non modo retinuerunt sua constantia, sed & victorias obtinuerunt sua solertia, militum fortitudine. Eapropter Imperator prouidus, sub ea cautela publico debet Marte confligere vt si quid pro varietate bellorum, vel conditionis humanæ, secus acciderit absq; graui detrimento liberet victos. Nam si vicini fuerint colles, aut syluæ, si post terga munitio, si cæteris abscedentibus, fortissimi quique restiterint,

se

se suosq; seruabunt, vt fecerunt ijdem Turcæ, in pugna Varnensi cum Vladislao Rege Poloniæ, & ad Mohatziũ cum Ludouico Rege Hungariæ: itemq; cum Campsongauro Sultano Aegyti in prælio apud Damascum, & cum eius successore Tomumbeio in pugna Memphitica, quos omnes recollectis iam ex fuga suis, & audaciam eis addentibus fortissimis quibusque, qui in subsidium fuerunt reseruati, deuicerunt & occiderunt. Sæpiusque deinceps in bellis Hungaricis fusas acies suas, cum maximo damno Christianorum recollegerunt, & triumphantes de exuuijs suis interemerunt. Nam nonnunquam exultantibus, prædæq; inhiantibus maius solet esse discrimen, quàm cum ex exhibita ferocia subito in formidinem commutantur.

Quicunque igitur euentus fuerit, colligendi sunt superstites, bello erigẽdi, adhortationibusq; congruis, & armorum instauratione refouendi. Qua in re dexterrimi habiti sunt, Franciscus I. Sfortia, Robertus Rex Neapolitanus & Alfonsus II. eius filius, tum alij plurimi nominati Duces Italiæ quibus addam & Michaelem Regulum Mysiæ. Hi siquidem & nouos delectus, nouaq; auxilia, subito post cladem acceptam, conquirere sciebant; & quod amplius

prodest,

prodest, captatis occasionibus, in ipsos victores, per occultas insidias, & superuentus inopinatos, impetus faciebant, atque ita audaciam in militibus reparabant. Neque enim tali in casu oportunitas deerit, cum pro facilitate superbius & incautius mentes efferantur humanæ. Et ad hunc modum Martius Romanus exercitum Carthaginensium deleuit, quod duobus Scipionibus extinctis, ipsorumq; exercitu profligato, copias quæ apud Martium residuę erit, minus æstimarent: qui negligentia ipsorum cognita, ipsos subitò adgressus obtriuit. Videre siquidem est, nihil tam facile sibi effectum dari, quàm id quòd hostis non credat accidere posse; sæpissimè etenim euenire solet, homines inde potissimnm offendi, vnde minus timent. Pulchrè T. Liuius Asdrubalé in pugna aduersa, officio optimi Ducis fungentem describit. *Ille*, inquit, *pugnantes hortando, pariterq; obeundo pericula sustinuit: ille fessos abnuentesque tædio, & labore nunc precando, nunc castigando accendit: ille fugientes reuocauit, amissamque pugnam aliquot locis restituit.* Similia, & Tacitus de Antonio. Nullum in illa trepidatione Antonius constantis Ducis, vel fortissimi militis officium omisit; occurrere pauentibus, retinere cedentes, vbi plurimus labor, vnde aliqua spes,

s, consilio, manu, voce insignis hosti, picuus suis, eò postremò ardoris pro- ?tus est, vt vexillarium fugientem la transuerberaret: mox raptum ve- um in hostem vertit. Idem fecit nstantinus Ostrogius in pugna cum rcis ad Themesauriam. Idem multi Duces.

;ed maximum remedium, punire ;ientes: ita Camillus ad expugnan- m Veios progressus, inquit Liuius. *nium primum in eos, qui à Veis in illo ore fugerant, more militari animaduertit; citque ne hostis maximè timendus mil ti t.* Ideo Scipio Numantinus sæpiùs :ere solitus erat, quòd Duces indul- ıtes, & conniuentes militibus suis, les maximè sunt hosti: animaduer- ıtes autem in socordiam, & crimina)rum, vtiles Reipublicæ: quia indul- ntes fiunt contemptibiles, sæueri ve- obedientem, semper militem habēt, possunt vbique absque mora defende- patriam. Nam sicut medicina, quæ ıara est, maximè proficua fit ægroto; & regimen seuerius paulò, vtilius ipublicæ.

S CA-

CAPVT XVII.

De Insidijs locandis.

QVi aut corporis vires absque ingenij consilio, aut consilium absque viribus probant, falluntur maximopere & nec hilum proficiunt. Nimirum omissa prudentia, nihil sapienti calliditate consulitur, viribus deficientibus, nihil rectè consultum proficitur. Vtroq; coniuncto non modo repelles aduersariũ, sed & desideratã referes ex illo victoriam. Vt enim sublato gubernatore, inquit Polybius, nauis vniuersa cũ ipsis vectoribus in potestatem venit: sic vbi in bello hostium copiarum Ducem hastu & consilio circumueneris, eodẽ non raro etiam vniuersum exercitum in tuam redegeris potestatem. Ita Alexander sagacitate ingenij vsus, ex Epirotis aduersus Illirios collocata in insidijs manu, quosdam ex suis habitu Illiriorum instruxit, & iussit vastare suam, hoc est Epiroticam regionem: quod cũ Illirij viderent fieri, ipsi passim prædari cæperunt, eo securius, quod præcedentes veluti pro exploratoribus habebant; à quibus ex industria in loca iniqua deducti, cæsi fugatiq; sunt. Leptentes quoque Syracusanus aduersus Chartha-

ginenses, vastari suos agros, & incendi villas, castellaq; quædam imperauit. Carthaginenses à suis id fieri rati, & ipsi tanquam in adiutorium exierunt, exceptiq; ab insidiatoribus fusi sunt.

Imparatis itaque cibum capientibus, in itinere lassis, equos suos pascentibus, ac nihil tale suspicantibus, superuentus assolet fieri, insidiæq; negligentibus locantur; quæ & nobis vitandæ sunt, & hosti in eiusmodi occasionibus pernicies inferenda. Hoc enim casu oppressis, nec virtus potest, nec multitudo prodesse: quia qui in acie publica vincitur pugna, licet & ibi ars plurimum prosit, tamen ad defensionem suam potest accusare fortunam, vt ad Cannas Consul Romanus ab Hannibale victus. Qui vero superuentus & subsessas insidias passus est, culpam suam nō potest excusare, quia hoc euitare potuit, & per speculatores idoneos ante cognoscere. Quapropter multi, si per syluas ituri sunt, præmittunt qui abrupta vel angusta occupent loca ne ibidem ab aduersarijs patiantur insidias: de qua re totus plenus est Curtius in rebus gestis Alexandri Magni. Et rursus post se præcisis arboribus vias claudūt, quas compedes vocant, vt aduersarijs facultatem dimant persequendi. Ita consueuerat facere Valachiæ Palatinus Stephanus

cum bellum aduersus Mathiam Regem Hungariæ gereret. Ita nostra ætate, Michael Mysiæ vltraalpinæ Regulus, cũ bello Transyluaniæ Principem Sigismũdum Batoreum persequeretur, montesq; illos præruptos Siculorum cum exercitu toties huc atque illuc transiret; quos etiam à parte Turcica (nam & hos vnà bello lacessebat) arboribus præcisis occludebat, ne dum hic cum Germanis, atque Transyluanis rem haberet, à tergo à barbaris inopinatò inuaderetur. Nam qui præcedit, oportunis vallibus, vel syluosis montibus, quasi post se relinquit insidias, in quas cum inciderit inimicus, recurrit ipse & adiuuat suos.

Et quia vtriq; penè in itinere ad subsessas communis occasio est, ideo qui sequitur, auersis semitis, longè ante destinat expeditos, & præcedendo aduersarium arcet à transitu, vt deceptum à tergo & à fronte concludat. Et ita Demetrius Visniouiecius, Scytas Tauricanos per syluam nigrã vulgò dictam in Pidoliam incurrere conantes, ad Bohũ fluuium, temporibus Sigismundi Augusti Regis, concluserat & conciderat. Quia in transfretatione fluuiorum, qui præcedit, illam partem tentat opprimere, quæ præmissa transierat, dum reliqui alueo separantur. Qui autem festinato itinere sequitur, illos qui non poterũt transi-

transire conturbat, vt fecit Michael Glinscius, dũ Scythas fluuium Sluckã transire conantes assecutus esset, quorũ paulò ante viginti quinque millia ad Lidam in Lituania profligauerat, inter paludes & loca vliginosa deductos, tẽporibus Alexandri Regis. Non solùm itaque in obsidionibus, qui vult aut collocare aut euitare insidias, sed in vniuerso genere bellorum, super omnia ducitur hostium consuetudinem explorare diligenter ac nosse. Oportunitas enim insidiarum aliter non potest inueniri, nisi scias quibus horis aduersarius, à laboris intentione discedat, quibus reddatur incautior: interdum medio die, interdum ad vesperum, sæpè noctе, aliquando eo tempore quo sumitur cibus, cum vtriusque partis milites ad requiẽ aut curanda corpora disperguntur.

Accidisse etiam non raro constat, vt insidiæ vel ab auibus: vel à puluere proderentur, siquidem fieri nequit, qu in hostis ad te pergens puluerem excitet maximum, vnde quidem ipsius aduentum suspicari possis. Sic Duces insidias ominatos esse aliquoties compertũ est, quod inde, qua ipsis pergendum fuerat, palumbas aliasue aues, quæ gregatim volare solent, emigrare attamen nec auolare, nec redire, sed per gyros eandem semper partem peragere conspe-

 xerant;

xerant; indeq; exploratoribus missis insidias non saltem declinasse, sed hosti cladem, quam ille molitus fuerat, intulisse.

CAPVT XVIII.

De officio Ducis pugna dirempta.

IMperator pugna dirempta si cladem in suis accepit, curet resarcire damnum, vt supra monuimus si verò victoria potitus est *Primo*, curet castra hostiũ occupare. Cæsar nullum vnquam hostem fudit, inquit Suetonius, quin castrisquoque exueret. Ita nullum spatium perteritis dabat Pompeius, nondum expugnatis hostium castris; nec veram victoriam obtineri, nec Ducem vllum cognomen Imperatoris mereri aiebat. Quamdiu enim hostis vires suas post cladem reparare potest, nondũ est victus; quod illi factu facillimum erit, si fugientes propinqua castra habeant pro receptu. Amurates itaque Secundus, occiso Vladislao Rege Poloniæ apud Varnam, etsi cladem ingentẽ ipse quoque passus esset: abire tamen cum saucijs inde noluit, donec post triduum castra nostrorum expugnasset, vt plena de periuro Rege victoria potiretur.

Secun-

Secundo Victis instet, & territos prosequatur, alioquin victos resumere animos, & ipsos non raro superare victores multoties experientia docuit, præsertim si hoste omisso spolia consectantur, vt accidit Mansfeldio, qui venientes suppetiatum Ferdinando II. Polonos die eadem qua se venisse Imperatori significauerant, nocturno tempore aggressus prope Viennam dissipauerat; sed quia diffugientes in vicinam syluam territosq; non erat prosecutus, ideo illi redeuntem ad suos versus Cremesium, sequenti die, resumptis animis circa meridiem, victorem clade ingenti affecerunt, & quinquaginta duo signa cum Duce Anhaltino capta, Viennam miserunt. Hinc Lycurgus olim noluit interfectorum hostium cadauera spoliari, ne prædæ incumbentes milites, pugnam negligerent, quod Germanicos exeercitus toties in Hungaria clade ingenti affecit. Et Hollandi Lyra occupata, dum temere ad prædam se conuerunt, porta vna quæ in hostium potesta e adhuc erat neglecta, non sine clade iecti fuerunt. *Victor itaque non est, ei victoriæ non insistit*, inquit Stobæus, *et eam gloriam quam iactat exitu belli cenat*.

Tertio. Hoste in acie profligato, statim l primariam vrbem cum victore exercitu

citu accedat. Ita Ioannes Auſtriacus profligatis atque cæſis ad Gemblacum confœderatorum Belgarũ copijs, ſtatim exercitum ad vrbem promouit (quam hoſtes belli ſedem ſtatuerant, ac multorum menſium commeatu, armiſque ac telis, ac cætero belli inſtrumento communierant) eamq; clade ſuorum perterritam in poteſtatẽ ſtatim recepit. Quod ſi Hannibal profligatis, aut verius cæſis ad Traſymenum lacũ Romanis, ſtatim Romam petijſſet, quintum intra diem inquit Florus, in Capitolio epulari potuiſſet. Quamdiu verò præcipua vrbs ſalua eſt, licet minora fortè oppida occupentur, tantũ abeſt vt de ſalute conclamatũ ſit, vt non raro etiam illa quæ perdita ſunt, iterum facilè recuperẽtur. Ideo prudentiores quibus cum Repub. aliqua bellum eſt, ſtatim vrbem principem petunt; quod Carolum V. cum Senenſes, & Florentinos oppugnaret egiſſe docẽt Hiſtoriæ. Idem ante Iulius Cæſar fecerat cum deſertam à Pompeio vrbẽ relictis omnibus alijs oppidis ſtatim inuaſiſſet. Ioannes Andegauenſis è contra, ingenti prælio victor, minora prius oppida expugnare maluit, quàm regni caput petere Neapolim, interim victus, & penè profligatus Ferdinandus reſpirauit: & cum nouis iterum viribus collectum exercitũ firmaſſet, Gallos non

vicit

cit tantum, sed etiam penitus regno
:cit. *Vrgenda itaque est fortuna, benè capta*
oriore conatu promouenda, ut vbi virtuti
nditur otium, labatur è manu inchoatum
iciter negotium, inquit Basilius Ma:
us.

Quarto, Vnumquemque ex Ducibus,
primarijs militibus, laudibus & præ-
nijs publicè adornet; suam cuique
tutem, suum facinus, grandibus ver-
s plenisque gloriarum, magnificè re-
æsentet. Deinde præmijs quantum
test remuneret, Martialemq; illũ vi-
rem in eis excitet. Denique literis ad
:gem suũ, aut Rempublicam scriptis,
:um fortitudinem, & animum in pe-
ula promptum commẽdet; & ad ma-
es ordines prouehat. Ita faciebat
moscius, & mirum quam sibi omniũ
iorem in Regno conciliauerat.

Quinto. In eos quorum notabilis fue.
ignauia in exemplum cæteris, dili-
iter animaduertat. Sic enim in po-
:um peccare metuent, sed fortiter fa-
ndo gloriam ambitiosè adsectabunt,
næuum ignominiæ abolere possint.
leslaus Chrobrus desertus in prælio
licienfi a quodam ex Palatinis suis,
ıersus domum, miserat illi pellẽ lepo-
ım, pensum lanæ, & vestem canabeũ;
quod instar leporis ad fugiendum
ımptus, non esset dignus virili di-

gnitate, ſed officio muliebri ad nenda fila compoſitus; quodque è pugna Rege ſuo relicto in periculis diſceſſiſſet, dignus furca putabatur. Palatinus donis talibus à Rege ſibi miſſis receptis, indignum ſe vita putauit, & ad campanile vicinum abiens, reſte ieſe ſuſpendit. Hinc apud Macedones erat in more poſitum, vt qui in acie ſe minus fortiter geſſiſſent, eorum eos ignominiæ gratia capiſtro cingeretur. Valſteinius verò tribunos qui prælio Lutzenſi diffugerãt, omnes ſuſpendio necauit.

Sexto, Deo exercituum (idq; in primis) & victoriarum largitori ſacrificia, & grates, ac pompas exhibeat, prout temporis feret occaſio. Cõſtantinus Oſtrogius quòd Græganicæ religionis eſſet, nec calleret litteras Latinas, obtenta illa celebri Orſenſi victoria, poſtquam Poloni hymnum Te Deum laudamus decantaſſent, ille etiam Miſſam de SS. TRINITATE lingua Sclauonica, propter Roxolanos ſuos ſolenniter cantari iuſſit.

Septimo. Interfectos honeſtè ſepeliat, vt fecit ChodKieuicius poſt victoriam Kircholmenſem in Liuonia, qui hoſtiũ præcipuis ſumptu ingenti parentauit, & funus toto exercitu deducere præſentia ſua cohoneſtauit, licet illi fuerint aduerſæ religionis. Quo ſanè facto mirificè

ſibi

hostes obligauerat.

...tauo. Captiuos non interficiat, sed ...ognoscat & humaniter tractet vide... ...t illustriores, & vulneratos in præ... ...quos publico ære curare iubeat. Sin ...em pecunijs ad magnos publicosque ...nptus indigeat, æquis diuendere pre... ...; poterit, aut commutare pro suæ gé... captiuis. Ita Scythæ nobiscum, ita ...rcæ agunt. Hollandi verò vnius ...nsis stipendio pro eis accepto liberos ...iunt.

...ono. Si pugna succubuit, cladem ...eptam quantocius resarcire curet: & ...uis militibus captiuos omni conatu ...rare studeat, vulneratosq; in prælio, ...tò magis quàm hostes publico ære ...ari iubeat. Isabella Princeps Belga... ...n amissos nauali prælio apud Bergo... ...am milites, clenodijs suis oppignora... liberari curauit à Batauis summam ...e ingentem quamuis pro gregarijs ...nico miserat.

...ecimo. Non solùm præcipuos ex suis, ...: singulos remuneret, qui se strenuè ...ugna gesserunt, sed toti exercitui ...iculorum fructum ex præda impar... ...debet: sic enim spe prædæ paratio... promptioresq; ad pericula erunt mi... ...im animi. Romani ex æquo suis ...litibus prædam partiebantur. Hoc ...odo faciunt Cosachi Zaporosenses,

etiam illis qui ad diuersa munera fuerunt in castris relicti, partem æquam reseruando.

Vndecimo. Rebus benè ac feliciter gestis, superatisq; periculis, conuiuia, epulæ & feriæ militibus concedantur, vt suauem bello confecto victoriam esse intuentes, viam rursus ad eam, ardua quæquæ fortiter tolerando sibi faciant. Ita Alexander M. Babilonia subacta, occupataq: Persopoli. Ita triumphatores Romani. Ita Bizantinorum Imp. Duces; & inter eos Belissarius & Narsetes, ille Vandalis, hic Gottis superatis. Ita nostra demum memoria Sigismundus III. expugnato Smolensco, qui repurgata cadaueribus vrbe publicum suis militibus epulum præbuit, & ipse cum eis mensæ assedit; tum more patrio, collaudatis laboribus & fortitudine ipsorũ, apprecatisq; votis vlterioribus, erectus in pedes, capite aperto, in sanitatem ipsorum, poculum exhausit.

Duodecimo ac vltimo. Victis clementiã atque omnem humanitatem exhibeat; neque in omnibus rebus, quorumlibet hostium possessiones vexari ac diripi sinat, sed aliquando quidem patiatur, aliquando vero prohibeat; quibus eos sibi amicos efficere poterit. Nam ea demum victoria, & apud Deum, & apud homines, maximùm glorię, minimùm

im inuidię habitura est,quæ plurimũ
a hostes humanitatis habet.

CAPVT XIX.

De Preda ex hostibus capta.

Xpugnatæ vrbis pręda ad milites,
deditæ ad Ducem apud Romanos
tinebat, quorum prudentiam lubet
laudare simul & admirari; cũ enim
ent omnium penè animos commũ-
naturæ vitio, in prædam magis in-
nari, quàm in pugnam: ne assigna-
sibi stationes vlli desererent (quod
n vnum Principem & regno & vita
uit) prędam vniuersam in medium
oferre, ante nihil se auersuros, iureiu-
lo obstricti, omnes iubebátur. Aequis
inde illa portionibus inter omnes di-
debatur: nec negligebantur, quos aut
ros iniqua valetudo, aut mandatum
peratoris alibi detinebat; multo mi-
is illi qui in subsidijs vel castris iussi
ant manere. Quod soli nunc, vti dixi,
osachi nostri Zaporosenses obseruant;
d Poloni reliqui, calones in id pluri-
os lixasonesq; habent, qui etiám in ipso
dore belli, pessima consuetudine, pu-
nantibus sese intermiscent cupiditatę
ędę, & sic multoties partim à suis,
rtim ab hostibus conculcantur equis,
aut

autcedduntur; vel etiam à peditibus in spolia ruentibus, malè excipiuntur, qui sibi pro susceptis periculis omnem prædam deberi existimant. Nam equitibus, præcipuè grauioris armaturæ, & pudor prædam attingere & capitis pœna, si ad spolianda cadauera, equo desilijsset. Nihilominus huius sæculi bellis plerique tàm eorum qui vincunt, quàm qui vincuntur, ad inopiam rediguntur certissimò; nec quemquam belligerando à tot ætatibus suam patriam ditiorem fecisse vidimus præter Gustauum Regem Sueciæ, qui solus in occupandis prouincijs leges antiquorum seruare intendebat, & quidquid asportari poterat, in Sueciam ablegabat. Fecerunt hoc & Batavi aliquoties classe Hispanica expugnata, prouincijsq; tam in nouo Orbe, quàm in Belgio acquisitis vt omnia publico ærario cederent, quæcunque publica in occupatis vrbibus censebantur. Reliqui omnes in Europa dum bella inter se gerunt, à parte vtraque depauperantur; siquidem si hic prouincijs spolietur, alter opibus exuitur; quod quidem antiquitus alter, atq; victori semper aliquid opum & diuitiarum accedebat. Hoc verò inde est, quòd prædæ apud nos, non ea quæ apud veteres ratio habeatur, sed ea omnis militibus cedat. Vnde duo incommo-

da

nasci solent grauissima: Vnum ni-
um, quod & nostras prouincias bel-
estruimus, & hostiles annihilamus.
erum, quòd inde miles prædam po-
, quàm ordines suos, disciplinamq;
itarem spectare discat. Multa siqui-
n exempla sunt in promptu, vbi pre
upiditate victores qui iam erant, vi-
riam excidere. Romani itaque tá-
m authores huius disciplinę, vtriq;
ommodo satis prospexerunt, volue-
tq; omnem prædam in ærarium de-
i, atque inde eam prout visum erat
ribui: eamq; ob rem quęstores suos
xercitu habebant, penes quos preda
nis, atque subsidia deponenda erant;
e consul eam tàm militum stipen-
, quàm ęgris, saucijs, alijsq; egenti-
s elargiebatur. Quę quidem res mi-
s accendebat, vt pro victoria potius,
im preda pugnarent, quę profligato
ste viritim, prout quisque meritus
et distribuebatur. Hinc etiam opes
e Romanorum publico accrescebant,
as consules, dum triumphos agerent
ærarium conferebant. Tu sac simi-
r, si & victoria potiri, & rebus tuis
haustis mederi exoptas; Quod autẽ
nel militi promiseris, caue exsoluas
eliter, ne videlicet aut periculum
quod, aut detrimentum subeas. Mar.
s siquidem Posthumius Religiensis,
Con-

Consul existens, iuerat in Hetruriam, vbi dum arctè ciuitatem quandam obsideret nec potuisset expugnare, proclamari iussit, prędam omnem militũ fore (nam ante hunc casum omnis prędа ærario cedebat: postea autem expugnatarum vrbiũ ad milites spectare cępit) Si vi facta, corona vrbem expugnassent: Pertesi laborum milites in castris, dum liberalitatem consulis inaudiuissent, accensi spe prędę, multo sanguine vrbem expugnarunt; cũ interim signum datur à Consule, ne prędam attingerent. sed eam ad Quęstores deferrent. Quapropter videntes milites illusos se esse, arreptis saxis Consulem primùm obruerunt tandem omnes habitatores interfecerunt; prędamq; omnem inter se deripuerunt, ne quidquã reclamantibus & seditionem sedare volentibus tribunis, & cohortium pręfectis.

CAPVT XX.

De Captiuis humaniter excipiendis.

IN captiuos multi olim sęuierunt, & hodie sęuiunt non nulli, sed indecore, more barbarorum. Moltos etenim Epidamnios à Corcyręis interfectos scribit Thucydides; & quinque captiuorum millia ab Hannibale occisa fuisse disci-

discimus à Dione. Ioannes quoue Tarnouius expugnato in Moscouoia Starodubo, multa captiuorum millia occidere iussit, eò quòd duplo exercitũ Polonorũ superarent, omnesq; ad gerenda arma habiles essent. Ego illos Imperatores laudo, qui quos occidere poterant, maluerunt seruare: ita Nicolaus Firle in bello Prussico cum Crucigeris, captiuos, quia infiniti erant, statim sacramēto obstrictos, ne intra decenniũ cõtra Polonos arma sumerent, dimittebat. Ita Chodkieuicius in Liuonia bello Sudermanico Ita Koniecpolscius bello Suecico cũ Gustauo Rege, ita denique Serenissimus Vladislaus I V. bello Moscouitico ad Smolenscũ, vbi licet multo plures captiui fuissent, quàm noster exercitus, nihil quidquam attamen crudele statuit volebat in ipsos, imò ęgrotos, omnes, qui quinque millia superabant, ne frigoris intensitate perirent, ex castris hostilibus in vrbem transportari & curari permisit.

Durante itaque bello Imperator captiuos non interficiat, vt fecit Turcarum Imp. Osmanus, sed cogitet incertos esse ac mutabiles fortunę casus: diuinum quoque Numen ferocibus sępè succensere. *Naturæ enim*, inquit Nicetas, *iniuriam facit, & humanitatis legem, violat, qui vltra victoriam, & superatis hosti-*

hostibus in secundis indulget. Scanderbegus inclytus ille Turcicarum viarum oppugnator adeò humanus fuit, vt barbaros illos in prelio captos, mensę suæ admoueret, attentus semper ad incertas & mutabiles fortunę reuolutiones. Quid dicam de Philippo Maria Insubrium Duce, qui Alphonsum Magnum cum tribus fratribus captum regali pōpa ac si hospitem excepit? Quid de Sigismundo III. qui Maximilianum Austriū, ad Biciniam in Silesia per Zamoscium captum, ūti fratrem, in honore ac rerum omnium affluentia Crasnostauię habuit? qui Magno Moscorum Duci Demetrio Suiscio, per ZolKieuiū in triumphum ducto, honorificentissimè assurrexit, benignè compellauit, ac tandem post annos plures in custodia defuncto, pompa regali sepulturam parare iussit. Sed & Stephanus Rex, Polocia expugnata, captiuos Moschorum proceres, vltra merita ipsorum (nimiū siquidem in captiuos crudeles sunt Moscouitæ) honestè habuit, gregarios verò & vrbicam plebem quoquo abire placeret, libere dimisit; additis insuper qui ab iniurijs insultantium eos defenderent.

Verumenimuero quia propter dubiū prę liorum discrimen, metu conturbatur sępissimè exercitus, eapropter Impera-

tor

'or si quos captiuos habet ex velitatio
ie corpore prestantes, animoq; ac vir-
ute generosos, militibus non ostendat;
ed eos aut è vestigio interfici iubeat, si
arbari sunt, exanimatos in secreto, aut
inctos ijs, quibus hæc mandata cura-
it, diligenter adseruandos tradat, ne à
ultis conspiciantur. Si verò imbelles,
demisso abiectoq; animo sint ante
ilitum suorum oculos constituat, in-
epitos prius perterritosq; minaci, &
ruo vultu suo, & quam ignaui sint, &
imiles, nulliusq; precij, ipse per con-
onem demonstret.

CAPVT XXI.

De Interfectis honestè sepeliendis.

Mperator siue vicerit, siue victus fue-
rit, militum occisorum funeribus, &
quijs prospiciat, neque incuriam, aut
asionis, aut temporis, aut loci, aut
tus nomine pretexat. Nusquam nõ
latissimi hac in parte Greci atque
nani fuerunt, qui calde etiam ac-
a, solerti sanè studio curabant, vt
rfectorum corpora humarent, vel
burerent. Et Nicias Atheniensium
erator, omnem exercitum subsiste
isit, vt duos tantum peremptos mi-
sepulture mandaret. Cimon quo-
que

que Miltiadis filius, ſe captiuum exhibere non dubitauit, vt pater ſepulturę mandaretur. Sed & Vlyſſis generoſa manſuetudo erga defunctum Aiacem, licet hoſtẽ acerrimũ in adiuuãdo Teucro commendatur, qui cadauer Aiacis, prohibentibus id Agamemnone & Menelao ſepelire, & vltimũ officiũ amico pręſtare volebat. Sancta enim hęc & religioſa circa eos, qui ſic abierunt pietas eſt, eiuſq; neceſſaria inter ſuperſtites demonſtratio. Etenim vnuſquiſq; militũ ſibi ante oculos ponit, eodẽ modo ſe, ſi forte in bello occiderit, ludibrio deſpectuiq; fore, & inſepultũ ſe remanſurum preſagiens, mortis honore carere, non ferendam putat contumeliam. Quare Turcę etiam atque Scythæ occiſa ſuorum corpora, maximo conatu ex acie aſportare curãt, ne ab hoſtibus ludibrio habeantur, & vel ſepulturę ea mandãt, vel accenſis hoſtium villis concremãt. Quodq; Philippum Macedonum Regem legimus, Athenienſibus ad Cheroniam profligatis captiuos ſuperſtites remiſiſſe, & bello conſumptorum corpora ſepulturę tradidiſſe; hoc vidimus feciſſe ChodKieuiciũ in Liuonia propè Rigam, cum inſignem ex Suecis apud Kircholmum victoriam obtinuiſſet. Sed fecit hoc & Stephanus Rex patrum noſtrorum memoria captis LuKis in

Moſco

couia, vbi præceperat, vt calones fe-
ent hostes in expugnatione muni-
is illius occisos, milites verò ad re-
ationem arcis conuerterentur om-
. Zamoscius quoque in obsidione
ouiensi, cum excurrentes Moschos
plures interemisset, vltrò ad obses-
isit, vt corpora occisorum, vel in
oo liberè sepelirēt, vel intra mœnia
inferrent. Quo audito qui in mu-
rant, laudibus hanc eius pietatem,
stianiq; animi sensum magnopere
llebāt. Apud maiores enim nostros,
llum olim militiæ tam solenne
us erat, quam humandi suos.

CAPVT XXII.

De Recedendo ab hoste.

Vomodo ab hoste recedendum, si
consilium pugnæ displiceat, nul-
nquam Ducum scripsit, aut sine
no suo fecit. Nā disciplinæ bellicæ,
emplorum periti, nusquam maius
culum imminere testantur, quá cū
lit aliquis ante congressum ex acie;
uperueniente aduersario castra sua
mouet: quia tunc & suis fiduciam
uit, & inimicis addit audaciam. Ve-
quia hoc sæpiùs necesse est venire,
t commodiora loca occuperentur,
vel

vel vt incommoda essugiantur, vel ne copię confligere nolétes cogantur; ideo digestis omnibus, quę ratio militaris experimentis & arte seruauit, quibus modis id tuto possit fieri declarandum esse breuiter censui.

Primum itaque curandum est, vt tui nesciant ideò te recedere, quia declinas inire conflictum, sed credant arte aliqua se ideo reuocari, vt ad oportuniorem locum inuitetur hostis, vt facilius superetur: aut certè sequentibus aduersarijs, secretiores collocentur insidiæ. Ná necesse est ad fugam parati sint, qui Ducem suum sentiũt desperare ChodKieuicius superuentus ab octodecem millibus Suecorum, periculosum existimás esse, aut in castris illis manere, vbi in coronam oppugnari posset, aut in aciem cum duobus millibus suorum prodire, cũ quibus aduersario resistere erat impossibile, sparsit rumorem inter suos, Curlandię Ducem cum duobus millibus auxilio sibi venisse, sed substitisse ad muros Rigenses, quod non auderet in castra sua venire, audita hostium tãta multitudine, ideo necesse est vt cum illo sese coniungere possit, retrocedendo parumper ad quem iam miserat vt sibi obuiam veniret. Fictus erat rumor, nam Curlandus ne somniauerat quidé de suppetijs Polonis ferendis. Persua-

sit

sit attamen suis ChodKieuicius, & spe animauit; dispositisq; per aliquot ordines curribus, quibus nostri exercitus maximè abundant, tanquam è munitione aut vallo propugnando, vsque ad mœnia vrbis Rigensis, per duo milliaria Germanica retrocessit, & secus ripā Dunę in securo suos collocauit, adiutus de nocte à ciuibus Rigensibus, qui ei & tormenta complura, & peditum cohortes aliquot suppeditarunt. Sed & Princeps Curlandię, hac de se ChodKieuicij existimatione permotus, etiam non rogatus postea, vltrò suppetiatum illi suis cum copijs aduenit.

Secundo, vitandum est ne hostes te retrocedere sentiant, & statim irruant, vt euenit ZolKieuio in Valachia, cum è campis Cetzorensibus versus Poloniā mouisset. Vt enim ex rumore Turcæ nostros abire cognouerunt, statim parte ab vna Dacos & Scythas imiserunt, Ipsi parte ab altera cum tormentis bellicis impressionem fecerunt; atque ita retrocedentes nostros inter currus more Polonico dispositos, per octo continuos dies ac noctes vehementissimè oppugnarunt; atque demum insomnio atq; assiduis vigilijs fractos, cum iam sedecē milliaria confecissent, & patrię limiti vicini essent, perrumperunt, & ex septē millibus, maiorem ferè partem cum

ipso

ipſo Duce trucidarunt : Guilelmus quoque Orangius prima vice cũ exercitu in Belgiũ è Germania aduenięns, cum aperto Marte confligi cum Hiſpanis non potuiſſet, retrocedere ab hoſte voluit, eo quòd ſuperuentibus Duci Albanc eum premere placuiſſet, trigeſies itaque caſtra mutauit nuſquam tamen clanculo effugere Hiſpanos potuit quòd ita diligenter tergo ipſius inhærerent, & ad extremum in Hanouia reliquum exercitus ipſius delerent.

Tertio deniq; aſtu aliquo militari in retrocedendo vtendũ vt cũ viribus non poſſis ſaltem ingenio aduerſariũ tuũ ſuperes, propterea pleriq; veterũ Ducum, ante pedites ſuos equitespoſuerunt, cũ abirent, vt diſcurrentes aduerſarios videre non ſinerent, quãdo pedites abſcedebant. Fecit hoc Liuianus magni nominis Dux, cũ Inſubribus parem ſe non videret. Fecit in Moſcouia Lobſouicius Moſcorũ Dux, ſed parum feciliter, cum ad Putiuliam, PolonisDemetriũ Principem deducentibus congredi non auderet. Itẽ, particulatim incipiẽtes à primis, ſingulas acies ſubducebant, retroq; reuocabant, in gradu ſuo manentibus reliquis, quos ſenſim poſtea ceſſimque ad illos iungebat, quos ſubduxerant. Ita Marchio de Peſcara ad Manfredoniam, durantibus bellis inter Gallos & Hiſpa-

ispanos in Regno Neapolitano, Et imùm aliquanti exploratis itineribus ɔctu cum exercitu recedebant. vt ho-:s die orto, cum intellexissent, non ɔssent comprahendere præcedentes. ræterea leuis armatura præmittebaır ad colles, à qua subito tuto reuoaretur exercitus: & si hostes insequi oluissent, à leui armatura, quæ antea ıccupauerat locum, additis equitibus undebantur. Nihil enim periculosius :xistimatur, quàm si inconsultè insequentibus, ab his qui in subsessa fuerint, vel ante se parauerint, obuietnr. Hoc enim tempus est, quo oportnnè collocantur insidiæ, quia aduersum fugientes, maior audacia & minor cura est; iam autem necessariò amplior securitas grauius solet habere discrimen. Iuiius Cæsar hac in parte summus magister fuit, qui sæpius castra mouendo, ita exercitum benè ordinabat, vt nusquam damnum ei inferre hostis potuisset, licet & à tergo & à lateribus ei semper immineret; præsertim cum bellum cum Pompeio, Petreio, & Affranio, Ducibus veteranis gereret. Vnde ad Gergouiam audacius milites suos succedentes, grauiter repræhendit, quòd plus se, quàm Imperatorem de victoria, atque exitu rerũ sentire existimarint.

aut ceduntur; vel etiam à peditibus in ſpolia ruentibus, malè excipiuntur, qui ſibi pro ſuſceptis periculis omnem prædam deberi exiſtimant. Nam equitibus, præcipuè grauioris armaturæ, & pudor prædam attingere & capitis pœna, ſi ad ſpolianda cadauera, equo deſilijſſet. Nihilominus huius ſæculi bellis plerique tàm eorum qui vincunt, quàm qui vincuntur, ad inopiam rediguntur certiſſimò; nec quemquam belligerando à tot ætatibus ſuam patriam ditiorem feciſſe vidimus præter Guſtauum Regem Sueciæ, qui ſolus in occupandis prouincijs leges antiquorum ſeruare intendebat, & quidquid aſportari poterat, in Sueciam ablegabat. Fecerunt hoc & Bataui aliquoties claſſe Hiſpanica expugnata, prouincijſq; tam in nouo Orbe, quàm in Belgio acquiſitis vt omnia publico ærario cederent, quæcunque publica in occupatis vrbibus cenſebantur. Reliqui omnes in Europa dum bella inter ſe gerunt, à parte vtraque depauperantur; ſiquidem ſi hic prouincijs ſpolietur, alter opibus exuitur; quod quidem antiquitus alter, atq; victori ſemper aliquid opum & diuitiarum accedebat. Hoc verò inde eſt, quòd prædæ apud nos, non ea quæ apud veteres ratio habeatur, ſed ea omnis militibus cedat. Vnde duo incommo-
da

da enasci solent grauissima: Vnum, nimirum, quod & nostras prouincias bello destruimus, & hostiles annihilamus. Alterum, quòd inde miles prædam potius, quàm ordines suos, disciplinamq; militarem spectare discat. Multa siquidem exempla sunt in promptu, vbi pre decupiditate victores qui iam erant, victoriam excidere. Romani itaque tamquam authores huius disciplinę, vtriq; incommodo satis prospexerunt, volueruntq; omnem prædam in ærarium deferri, atque inde eam prout visum erat distribui: eamq; ob rem quęstores suos in exercitu habebant, penes quos preda omnis, atque subsidia deponenda erant, inde consul eam tàm militum stipendijs, quàm ęgris, saucijs, alijsq; egentibus elargiebatur. Quę quidem res milites accendebat, vt pro victoria potius, quàm pręda pugnarent, quę profligato hoste viritim, prout quisque meritus esset distribuebatur. Hinc etiam opes illæ Romanorum publico accrescebant, quas consules, dum triumphos agerent in ærarium conferebant. Tu fac similiter, si & victoria potiri, & rebus tuis exhaustis mederi exoptas. Quod autē semel militi promiseris, caue exsoluas fideliter, ne videlicet aut periculum aliquod, aut detrimentum subeas. Marcus siquidem Posthumius Religiensis,
Con-

Conſul exiſtens, iuerat in Hetruriam, vbi dum arctè ciuitatem quandam obſideret nec potuiſſet expugnare, proclamari iuſſit, prędam omnem militũ fore (nam ante hunc caſum omnis prę da ærario cedebat: poſtea autem expugnatarum vrbiũ ad milites ſpectare cępit) Si vi facta, corona vrbem expugnaſſent: Pertefi laborum milites in caſtris, dum liberalitatem conſulis inaudiuiſſent, accenſi ſpe prędę, multo ſanguine vrbem expugnarunt; cũ interim ſignum datur à Conſule, ne prędam attingerent. ſed eam ad Quęſtores deferrent. Quapropter videntes milites illuſos ſe eſſe, arreptis ſaxis Conſulem primùm obruerunt tandem omnes habitatores interfecerunt; prędamq; omnem inter ſe deripuerunt, ne quidquã reclamantibus & ſeditionem ſedare volentibus tribunis, & cohortium pręfectis.

CAPVT XX.

De Captiuis humaniter excipiendis.

IN captiuos multi olim ſęuierunt, & hodie ſęuiunt non nulli, ſed indecore, more barbarorum. Moltos etenim Epidamnios à Corcyreis interfectos ſcribit Thucydides; & quinque captiuorum millia ab Hannibale occiſa fuiſſe diſci-

cimus à Dione. Ioannes quoue Tar-
uius expugnato in Moscouoia Staro-
bo, multa captiuorum millia occide-
iussit, eò quòd duplo exercitū Polo-
rū superarent, omnesq; ad gerenda
ma habiles essent. Ego illos Imperato-
s laudo, qui quos occidere poterant,
aluerunt seruare: ita Nicolaus Firle i
ello Prussico cum Crucigeris, captiuo,
uia infiniti erant, statim sacramēto ob-
rictos, ne intra decenniū cōtra Polonos
rma sumerent, dimittebat. Ita Chod-
ieuicius in Liuonia bello Sudermani-
o Ita Koniecpolscius bello Suecico cū
Gustauo Rege, ita denique Serenissi-
mus Vladislaus I V. bello Moscouitico
ad Smolenscū, vbi licet multo plures
captiui fuissent, quàm noster exercitus,
nihil quidquam attamen crudele statuī
volebat in ipsos, imò ęgrotos, omnes,
qui quinque millia superabant, ne fri-
goris intensitate perirent, ex castris
hostilibus in vrbem transportari & cu-
rari permisit.

Durante itaque bello Imperator ca-
ptiuos non interficiat, vt fecit Turcarum
Imp. Osmanus, sed cogitet incertos esse
ac mutabiles fortunę casus: diuinum
quoque Numen ferocibus sępè succen-
sere. *Naturæ enim*, inquit Nicetas, *iniu-
riam facit, & humanitatis legem, vio-
lat, qui vltra victoriam, & superatis
hosti-*

hostibus iracundiæ indulget. Scanderbegus inclytus ille Turcicarum viarum oppugnator adeò humanus fuit, vt barbaros illos in prelio captos, mensę suæ admoueret, attentus semper ad incertas & mutabiles fortunę reuolutiones. Quid dicam de Philippo Maria Insubrium Duce, qui Alphonsum Magnum cum tribus fratribus captum regali pōpa ac si hospitem excepit? Quid de Sigismundo III. qui Maximilianum Austriũ, ad Biciniam in Silesia per Zamosciam captum, ũti fratrem, in honore ac rerum omnium affluentia Crasnostauię habuit? qui Magno Moscorum Duci Demetrio Suiscio, per ZolKieuiũ in triumphum ducto, honorificentissimè assurrexit, benignè compellauit, ac tandem post annos plures in custodia defuncto, pompa regali, sepulturam parare iussit. Sed & Srephanus Rex, Polocia expugnata, captiuos Moschorum proceres, vltra merita ipsorum (nimiũ siquidem in captiuos crudeles sunt Moscouitæ) honestè habuit, gregarios verò & vrbicam plebem quoquo abire placeret, libere dimisit; additis insuper qui ab iniurijs insultantium eos defenderent.

Verumenimuero quia propter dubiũ prçliorum discrimen, metu conturbatur sępissimè exercitus, eapropter Imperator

tor si quos captiuos habet ex velitatione corpore prȩstantes, animoq; ac virtute generosos, militibus non ostendat; sed eos aut è vestigio interfici iubeat, si barbari sunt, exanimatos in secreto, aut vinctos ijs, quibus hæc mandata curam erit, diligenter adseruandos tradat, ne à multis conspiciantur. Si verò imbelles, & demisso abiectoq; animo sint ante militum suorum oculos constituat, increpitos prius perterritosq; minaci, & toruo vultu suo, & quam ignaui sint, & humiles, nulliusq; precij, ipse per concionem demonstret.

CAPVT XXI.

De Interfectis honestè sepeliendis.

IMperator siue vicerit, siue victus fuerit, militum occisorum funeribus, & exequijs prospiciat, neque incuriam, aut occasionis, aut temporis, aut loci, aut metus nomine pretexat. Nusquam nō laudatissimi hac in parte Grȩci atque Romani fuerunt, qui calde etiam accepta, solerti sanè studio curabant, vt interfectorum corpora humarent, vel comburerent. Et Nicias Atheniensium Imperator, omnem exercitum subsistere iussit, vt duos tantum peremptos milites sepulturȩ mandaret. Cimon quoque

que Miltiadis filius, ſe captiuum exhibere non dubitauit, vt pater ſepulturę mandaretur. Sed & Vlyſſis generoſa manſuetudo erga defunctum Aiacem, licet hoſtē acerrimū in adiuuādo Teucro commendatur, qui cadauer Aiacis, prohibentibus id Agamemnone & Menelao ſepelire, & vltimū officiū amico prçſtare volebat. Sancta enim hęc & religioſa circa eos, qui ſic abierunt pietas eſt, eiuſq; neceſſaria inter ſuperſtites demonſtratio. Etenim vnuſquiſq; militū ſibi ante oculos ponit, eodē modo ſe, ſi forte in bello occiderit, ludibrio deſpectuiq; fore, & inſepultū ſe remanſurum preſagiens, mortis honore carere, non ferendam putat contumeliam. Quare Turcę etiam atque Scythæ occiſa ſuorum corpora, maximo conatu ex acie aſportare curāt, ne ab hoſtibus ludibrio habeantur, & vel ſepulturę ea mandāt, vel accenſis hoſtium villis concremāt. Quodq; Philippum Macedonum Regem legimus, Athenienſibus ad Cheroniam profligatis captiuos ſuperſtites remiſiſſe, & bello conſumptorum corpora ſepulturę tradidiſſe; hoc vidimus feciſſe ChodKieuiciū in Liuonia propè Rigam, cum inſignem ex Suecis apud Kircholmum victoriam obtinuiſſet. Sed fecit hoc & Stephanus Rex patrum noſtrorum memoria captis LuKis in

Moſco

Moſcouia, vbi præceperat, vt calones ſepelirent hoſtes in expugnatione munitionis illius occiſos, milites verò ad reſtaurationem arcis conuerterentur omnes. Zamoſcius quoque in obſidione Pleſcouienſi, cum excurrentes Moſchos complures interemiſſet, vltrò ad obſeſſos miſit, vt corpora occiſorum, vel in campo liberè ſepelirẽt, vel intra mœnia vrbis inferrent. Quo audito qui in muris erant, laudibus hanc eius pietatem, Chriſtianiq; animi ſenſum magnopere extollebãt. Apud maiores enim noſtros, vix vllum olim militiæ tam ſolenne munus erat, quam humandi ſuos.

CAPVT XXII.

De Recedendo ab hoſte.

QVomodo ab hoſte recedendum, ſi conſilium pugnæ diſpliceat, nullus vnquam Ducum ſcripſit, aut ſine damno ſuo fecit. Nã diſciplinæ bellicæ, & exemplorum periti, nuſquam maius periculum imminere teſtantur, quá cũ recedit aliquis ante congreſſum ex acie; aut ſuperueniente aduerſario caſtra ſua retro mouet: quia tunc & ſuis fiduciam minuit, & inimicis addit audaciam. Verùm quia hoc ſæpiùs neceſſe eſt venire, vel vt commodiora loca occuperentur,

vel vt incommoda effugiantur, vel ne copię confligere noletes cogantur; ideo digestis omnibus, quę ratio militaris experimentis & arte seruauit, quibus modis id tuto possit fieri declarandum esse breuiter censui.

Primum itaque curandum est, vt tui nesciant ideò te recedere, quia declinas inire conflictum, sed credant arte aliqua se ideo reuocari, vt ad oportuniorem locum inuitetur hostis, vt facilius superetur: aut certè sequentibus aduersarijs, secretiores collocentur insidiæ. Ná necesse est ad fugam parati sint, qui Ducem suum sentiũt desperare ChodKieuicius superuentus ab octodecem millibus Suecorum, periculosum existimás esse, aut in castris illis manere, vbi in coronam oppugnari posset, aut in aciem cum duobus millibus suorum prodire, cũ quibus aduersario resistere erat impossibile, sparsit rumorem inter suos, Curlandię Ducem cum duobus millibus auxilio sibi venisse, sed substitisse ad muros Rigenses, quod non auderet in castra sua venire, audita hostium tãta multitudine, ideo necesse est vt cum illo sese coniungere possit, retrocedendo parumper ad quem iam miserat vt sibi obuiam veniret. Fictus erat rumor, nam Curlandus ne somniauerat quidé de suppetijs Polonis ferendis. Persua-

sit

sit attamen suis ChodKieuicius, & spe animauit; dispositisq; per aliquot ordines curribus, quibus nostri exercitus maximè abundant, tanquam è munitione aut vallo propugnando, vsque ad mœnia vrbis Rigensis, per duo milliaria Germanica retrocessit, & secus ripā Dunę in securo suos collocauit, adiutus de nocte à ciuibus Rigensibus, qui ei & tormenta complura, & peditum cohortes aliquot suppeditarunt. Sed & Princeps Curlandię, hac de se ChodKieuicij existimatione permotus, etiam non rogatus postea, vltrò suppetiatum illi suis cum copijs aduenit.

Secundo, vitandum est ne hostes te retrocedere sentiant, & statim irruant, vt euenit ZolKieuio in Valachia, cum è campis Cetzorensibus versus Poloniā mouisset. Vt enim ex rumore Turcæ nostros abire cognouerunt, statim parte ab vna Dacos & Scythas imiserunt, ipsi parte ab altera cum tormentis bellicis impressionem fecerunt; atque ita retrocedentes nostros inter currus more Polonico dispositos, per octo continuos dies ac noctes vehementissimè oppugnarunt; atque demum insomnio atq; assiduis vigilijs fractos, cum iam sedecē milliaria confecissent, & patrię limiti vicini essent, perrumperunt, & ex septē millibus, maiorem ferè partem cum

ipso

ipso Duce trucidarunt; Guilelmus quoque Orangius prima vice cũ exercitu in Belgiũ è Germania aduenięns, cum aperto Marte confligi cum Hispanis non potuisset, retrocedere ab hoste voluit, eo quòd superuentibus Duci Albanc eum premere placuisset, trigesies itaque castra mutauit nusquam tamen clanculo effugere Hispanos potuit quòd ita diligenter tergo ipsius inhærerent, & ad extremum in Hanouia reliquum exercitus ipsius delerent.

Tertio deniq; astu aliquo militari in retrocedendo vtendũ vt cũ viribus non possis saltem ingenio aduersariũ tuũ superes, propterea pleriq; veterũ Ducum, ante pedites suos equites posuerunt, cũ abirent, vt discurrentes aduersarios videre non sinerent, quãdo pedites abscedebant. Fecit hoc Liuianus magni nominis Dux, cũ Insubribus parem se non videret. Fecit in Moscouia Lobsouicius Moscorũ Dux, sed parum feciliter, cum ad Putiuliam, Polonis Demetriũ Principem deducentibus congredi non auderet. Itẽ, particulatim incipiẽtes à primis, singulas acies subducebant, retroq; reuocabant, in gradu suo manentibus reliquis, quos sensim postea cessimque ad illos iungebat, quos subduxerant. Ita Marchio de Pescara ad Manfredoniam, durantibus bellis inter Gallos & Hispa-

Hispanos in Regno Neapolitano, Et primùm aliquanti exploratis itineribus noctu cum exercitu recedebant. vt hostes die orto, cum intellexissent, non possent comprehendere præcedentes. Præterea leuis armatura præmittebatur ad colles, à qua subito tuto reuocaretur exercitus: & si hostes insequi voluissent, à leui armatura, quæ antea occupauerat locum, additis equitibus fundebantur. Nihil enim periculosius existimatur, quàm si inconsultè insequentibus, ab his qui in subsessa fuerint, vel ante se parauerint, obuietnr. Hoc enim tempus est, quo oportnnè collocantur insidiæ, quia aduersum fugientes, maior audacia & minor cura est; iam autem necessariò amplior securitas grauius solet habere discrimen. Iulius Cæsar hac in parte summus magister fuit, qui sæpius castra mouendo, ita exercitum benè ordinabat, vt nusquam damnum ei inferre hostis potuisset, licet & à tergo & à lateribus ei semper immineret; præsertim cum bellum cum Pompeio, Petreio, & Affranio, Ducibus veteranis gereret. Vnde ad Gergouiam audacius milites suos succedentes, grauiter repræhendit, quòd plus se, quàm Imperatorem de victoria, atque exitu rerũ sentire existimarint.

Nonnulli, multis accensis ignibus recedebant, quia sic adhuc consistere exercitum hostes existimant. Ita Tuorouius ad Medziboſsiam in Podolia, quòd Scytharũ multitndini impar fuisset, & non nisi superuétibus eos aggredi placeret. Ita Aurangius in Belgió, cum ab obsidione ciuitatis Leodiensis, recessisset, datis insuper tergiductoribus in mandatis, vt suburbanam ædem, D. Laurentio dicatam amburerent.

Etiam nonnulli ex antiquis fuere, qui hisce angustijs circumuenti, dum se subducere securè non potuissent, fossam post se ducerent, eam palea lignisq; repelerent, atq; ignem inijcerent, hosteq; ea ratione retardato, flumen traijcerent, vt sese cum toto exercitu occultè subducerent. Vti nuperrimè Dux Suecorum Bannerus fecit, qui ad Albim prope Torgam oppidum castra sua cómunierat superuenientibus autem Cæsarianis, quòd ad resistendum se imparem videret, igne sic in fossis & vallo excitato, fluuium superauit, & non sentientibus aduersarijs ex Turingia in Pomeraniam abiuit. Timori enim nulla munimenta satis sunt, proinde ingenio quætenda ad euadendum via, vt te saluare possis.

CA-

CAPVT XXIII.

De effugiendo, cum securè recedere non poteris.

PRobatum toties experientia, nunquam sine aliquo discrimine reuocari exercitum, ac receptui signū dari, vt capite superiori diximus, quamuis id scitè, & militariter peragatur. Iam autem victoria magno empta, non est victoria, interdum enim fęlicius est nō assequi, quàm nimio mercari quod ambis. Quid si certum periculum, & interitum tuum vides? clāculum fuge, & rebus te melioribus serua: fecerunt hoc maximi quique Duces, neque tu erubesce, quia miles fugiens iterum pugnabit vt Cicero dixit, & tu poteris cum meliori occasione vti forluna tua. Quintus Sertorius pulsus acie à Q. Metello Pio, ne fugam quidem sibi tutam arbitratus, milites dispersos abire iussit, admonitos in quem locum vellet conuenire quibus deinde fuit nimium Romanis grauis ac molestus. Prout & Bassa ille Turcicus, qui anno sequenti post insignem illam victoriam Naupactensem non erat ausus cum triremibus Christianorum congredi, sed explosis simul omnibus tormentis bellicis, tri-

remibus Christianorum congredi, sed explosis simul omnibus tormentis bellicis, triremes suas retro remibus egit, cũ Christianorum oculos fumus impedisset,& sic effugit. Postea dispersis cōfœderatis, & non valentibus resistere, solis Venetis, omnia maria infestauit.

Triphon verò Syriæ olim Rex, victus ab Antiocho acie, per totum iter fugiens, pecuniam sparsit, atque ita sectātes equites moratus, ad munitionem effugit. Quod ipsum etiam faciens Seriffus, à Rege Marochitano profligatus, insequentium Arabum manus euasit, & restaurato exercitu deinceps vtrumque regnum tam Fessæ, quàm Marochi solus possedit.

Hannibal quoq; astuum militarium & dolorum vaferrimus fabricator, exercitum in Apuliam retracturus, noctu castra mouit. P. Aemilio, & Varrone prope ipsum castrametantibus, quod efficiens extingui lumina iussit,& quædam impedimenta è tentorijs auferri noluit., quo vel hostis discessum non suspicaretur, vel suspicans aliquem subesse dolum timeret, haud dubium est.

Dux Albanus pugna ad Gemingam in Frisia Orientali cum Ludouico Nassouio commissa, cum hostem castris exuisset, & per Amisiam fluuium fugiétes,

tes,

tes, victor insectaretur, Nasouius, vt Albani manus euadere posset, arma ac vestes, quas illo ipso induerat die, fugiens deposuit, vt pro mortuo habitus, quæri desineret.

Philippus verò in Epiro victus, ne fugientem eum Romani premerent, inducias ad sepeliendum eos qui cæsi erant impetrauit; & ob id remissioribus custodibus clam euasit. Simile quid fecit Gustauus in Prussia, arctè à Polonis ad Dersauiā pressus, misit, qui tractarent de pace, ipse verò interim cū exercitu nocte illuni Vistulā superauit, & securè euasit. Secutus forsan consilium Lisandri Lacedæmonij, qui dicere solebat, *vbi nō potest pellis leonina, succedat vulpina.* Et quod Carbo dicere solebat de L. Sylla, quòd in eius animo nidum haberet leo & vulpis, id nos de Gustauo Rege dicere possumus, quòd & vir fortis erat, & nusquam sine astu aliquo militari arma in manus sumebat. Nā & populorum genios, & locorum situs, & temporis oportunitates exactè cognoscebat, atq; illis pro sua cōmoditate vti sciebat.

Curent ergo Duces, vt vbi viribus efficere non possunt, quod intendunt, id ingenij solertia consequātur: & vbi hosti resistere ob certas causas non audēt, temere in periculū suos non adducant: ed vel recedāt in loca securiora, fortiter

& per subsessa repugnando, vel vbi honestè & cum damno aduersarij resistere non poterunt, ingeniosè effugiendo. Semper autem curêt, vt seruatis exactè ordinibus agmen procedat, atque hoc quidem noctu maximè. Nam vt Cyrus apud Xenophontem inquit. *Turbari per noctem longe maius negocium est, quàm interdiu, & emendatione difficilius, cuius rei gratia, tum taciturnitas exercenda est, tum ordo custodiendus*. Id quod suo malo, & pessimo publico didicit Metellus, qui magnam stragé Romanis attulit, quòd noctu agmine cōfuso incederet; de quo Sallustius. *Ipse* (Iugurtha) *cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis & auijs itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur, eorum pleriq; inermes cadunt, multi capiuntur, nemo omnium intactus profugit*. Quapropter Cosachi Zaporosenses & noctu interdiu maximum silentium in castris suis seruant, & ita ordinés suos diligenter custodiunt, vt extincta passim disciplina militari, soli videantur veterum Romanorum belli scientiam callere. Vnde & in superuẽtibus de nocte faciendis sunt boni, & in effugiendo semper cauti.

CAPVT XXIV.

De cladibus acceptis sarciendis.

Habet has vices conditio mortaliũ, vt aduersa ex secundis, secunda aduersis nascantur. Mors commu- & victum sæpe erigit, & affligit vi- rem. Infirmi itaque ingenij est la- aliquo, summæ rei diffidere, cum e- guis momentis subito inclinentur nnia quæ in bello geruntur. Etsi igi- r vniuersus fuerit cæsus exercitus, in- lumis modò sit saluusq; Imperator, ultas sæpe fortuna occasiones largi- ur, damna eiusmodi casibus accepta, esarciendi ac vires reparandi. Hinc rouerbium. *Facilè exercitum inuenit mi- er Imperator.* Igitur spem non proijciat, nec omnino turbetur, sed occasionem obseruet, detrimentis & cladibus acce- ptis sarciendis oportunam, si fugato suo exercitu sospitum animos solari ac refi- cere voluerit. Sæpenumero enim re- benè gesta incautiores ac remissiores fiunt milites, & aduersarios, quamuis in proximo sint, despiciendo, circa res suas negligentes, ac nimium securi esse solent. Vnde fit, vt res secundæ inter- dum magis, quàm aduersæ noceant. Qui enim aliquando succubuit, pericu-

la in quæ iam incidit, alias cauere didi cit; at qui nullam adhuc calamitatem pertulit, non benè res cuſtodire proſperas edoctus eſt. Nec ſi ſuperior euadat, tantam adhibebit prudentiam pericula cauere negligens, quantam adhibuerat, vt hoſtes incautos & ſegnes opprimeret. Itaque tempeſtiuus metus prudens ſecuritas eſt: nimius verò contemptus, temeritas inſidijs facilè excipienda. Cum autem fortuna per vias inflexas, & incognitas incedat, idcirco nemo fruſtra deſperare debet, ſed ſemper meliora ſperare, in bellis præſertim, vbi vis & poteſtas fortunæ maior apparet. Siquidem ſi multi exercitus vna ſola voce, falſa qnadã ſpecie, in fugam fuerũt cõiecti; multi cum victi e ent, denuo victores extiterunt. Michael Palatinus Moldauię toties à Rodulpho Imp. & Sigiſmundo Batoreo victus in Tranſyluania, à Turcis in Boſna, à Polonis in Valachia, nuſquam tamen animum deſpondit, ſed ſemper audacior conſurrexit, & clades acceptas ita vlciſci conabatur, vt non ſemel fuerit viſus victor, & prouinciarum circumiacentium Dominus. Sic robur animi incredibile laudatur in Vitoldo Li uaniæ Duce, qui cum Scythis; Crucigeris, tàm Liuonenſibus, quàm Boruſſicis; cum Ruſſis à Ducibus Moſcouiæ, bella aſſidua gerẽs, toties acie pul-

pulsus, prouincia expulsus, carceri teterrimo inclusus indefatigabili tamē animo semper iras reassumpsit, bellū vltrò intulit, & clades acceptas breuissimo temporis spatio sarciuit. Idem scribit de Vladislao Loctico Rege Poloniæ Martinus Cromerus. Idem de Carolo Audace, qui sub eo septem annis militault Philippus Cominæus. Idem de Cazimiro Iagielonide, filiorum eius præceptor Ioannes Dlugossus, quem accepta ad Choiniciam clades adeo non fregit, vt magis animaret non in Crucigeros solummodò Pruthenicos, sed in Liuoniēses etiam, in Moscos, Scythas, Valachos, Hungaros, & Bohemos. Quid de Ludouico Nassouio, Mauritio, & Henrico fratre illius, qui de Bernardo Vaimariēsi, Gabriele Betlenio, & Duce Mansfeldio dicam? *Viles illi sunt, qui fortunæ succumbentes*, inquit Zeuecotius, *calamitatem suam deplorare malunt, quàm vlcisci.* Egregius, & nomen istud meretur, Imperator, qui non tàm accepti mali meminit, quàm ei studet mederi. Apud Tacitum lego, *fortes & strenuos etiam cōtra fortunam insistere spei, timidos & ignauos ad desperationem formidine properare.* Certissimum itaque magni animi indicium est, fortunæ non cedere, prospera non extolli. Bene Vegetius. *Fortior creditur quem aduersa non frangūt.*

Qualis erat Ferdinandus II. qui à Friderico Palatino Rheni, Regno Bohemiæ exutus; à Gabriele Bethlenio Principe fœdifrago Transyluanorum vix non tota Hungaria spoliatus à Gustaoo Suecorum Rege vniuerso quasi Imperio priuatus; insuper vexatus à Dano; inuasus à Gallo; turbatus ab Anglo, Turca, subditis Principibus, ciuitatibus liberis, Electoribus Imperij, Venetis, atque demum rusticis rebellibus; omnia tamen constanti animo tulit, ac tandem diuinitus adiutus, omnes omnino superauit, profligauit, suæ potestati subiecit, & victor, ac triumphator moriens palmam filio nõ absimili Ferdinando III. vna cum sceptris Regnorum, & Imperij, tradidit. Verè de illo dici potest, quod de Iulio Cæsare Sallustius scriptũ reliquit. *In te præter cæteras vnam artem egregiè mirabilem comperi, semper tibi maiorem in aduersis, quàm in secundis rebus animum fuisse.* Vt nihil supra eum Mithridates Rex Ponti videatur habere, qui toties victus, toties victor existit, & ad extremum à Pompeio Magno, prælio supperatus ingenti (vt testatur Velleius Paterculus) ad amicos minimè desperans dixit. *Omnis mihi etiam aduersa, cuius author Pompeius esset, fortuna tolerabilis est futura, non enim est turpe ab eo vinci, quem vincère eßet nefas neque ei*

inho-

inhonestè aliquem submitti, quem fortuna super omnes extulisset. Ioannes verò Magnus Dux Moscorum ad Vendam in Liuonia è Polonis profligatus, quod castra, & in eis tormenta bellica eximij precij & laboris amisisset ad potentiam suam ostendendam pertinere existimãs, nihil à fortuna ademptum sibi videri, quod non breui à facultatibus suis, insigni cum accessione expleri posset, mox alia, & complura præterea, ijsdem insignibus & nominibus conflari iussit; militemq; per omnes suas prouincias scribi continuò mandauit, vt cladem acceptam quantocius resarciret. Robertus verò Brussius Scotorũ Rex, duodecim cõtinuis quasi prælijs superatus ab Anglis, nunquam vincendi animum aut spem abiecit, donec penitus patriam à iugo hostili liberaret.

Notandum hic erit, vt in eiusmodi euentu, fuga instituatur, in castra, quæ in futuras clades ante pugnam muniri, & præsidio firmari solent. Iam autem reditus in castra fugæ speciem non habet, nec victos nos esse arguit, quia poterimus omnibus Stratagematis vti, vt victoriam à nostris partibus stetisse hostibus persuadeamus. Ita Consaluus Magnus à Gallis in Regno Neapolitano profligatus primũ in castra refugit, deinde cautior in omnia factus,

Gallos toto Regno eiecit. Et ZolKieuius prælio Cetzorenſi, multitudine barbarorum preſſus, in caſtris ſe ſaluauit, ſaluauiſſetq; ad extremum, ſi in eis ad tempus ſeſe contineret. *Ita ſæpè eſt cernere eos,* inquit Polybius, *qui ſuperiores iam iam videbantur euaſiſſe, mox vniuerſo prælio eſſe victos: alios contra, qui per initia offenderant, poſtmodum mutata rerum facie, ſummæ rei victoriam ſua ſolertia præter opinionem omnium eſſe conſecutos.*

CAPVT XXV.

De Inducijs faciendis.

INter exacerbatos hoſtes, reconciliatę amicitiæ fidem plerumque lubricam atq; infirmam eſſe, experientia docemur. Proinde Imperaioribus familiaris eſt ars, temporis lucrandi cauſa, pacé, vel fædus, induciaſue aut tranſactioné ſpecioſis & irritis nominibus iactare, homines ſuos mittere; qui vbi innexis ſtudio difficultatibus, aut conceſſis leuioribus, negoctum eòuſque protelauerint, vt interim licuerit domino prouidere rebus ſuis, cum ad cauſæ caput ventum eſt: non poſſe ſe de eo, ſine nouo mandato agere, aiunt. Propterea Thucydides monet, vt cura geratur, ne colloquiorũ de pace prætextu, inſidiæ

aut

aut proditiones velentur, vel rei tamẽ suæ ac tempori studeat inimicus Certissimum enim est non magis à pace abhorrere eum, qui inexspectatas planè, & nimis faciles conditiones proponit, quàm qui nimis iniquas Vtrasq; Bethlenius Ferdinando II. nobis tam in Prussia, quàm in Liuonia proponebat Gustauus, modò deluderét incautos. Quapropter ego illos prudentes esse iudico, qui quod per legatos vrgent, vel statim fieri, vel statim volunt negari. Nam tẽpus quod ad deliberandum petitur, insidiosum plerumque est; & ideo diligẽter antè, in omnia inquiri oportet, quã quàm id concedatur.

Imperator itaque dum se superiorem suo aduersario esse videt, aut eum nondum benè paratum ad præliũ probè nouit, inducias nullo modo faciat, neque tractationibus pacis tempus consumat, sed progrediatur in suo proposito firmiter. Aut si omnino hostis conditiones pacis vel induciarum exigit, commissarios ad id in loco securo assignet, ipse verò nihil de conceptis suis progressibus contra eum omittat. Ita faciebant Turcæ cũ ad Chotimiam per duas aut tres septimanas cum Polonis de pace tractarent; continuè attamen castra nostra oppugnabátur, nostriq; de noctu superuẽtus in castra eorũ faciebant commissarij

miſſarij verò interim conditiones pacis moderabantur. Cumq; caſtra noſtra nullo modo expugnare potuiſſent, & iam hyems aduentabat, tẽpuſque miſſionis in hyberna imminebat, quo adueniente, funes tentorij Imperatoris ſui Turcæ præcidere ſolent; & rebus ſuis conuaſatis, contra omnem illius volũtatem abire tumultuariè ſæpius conſueuerunt. Ne aliquid inde damni naſceretur, ad pacis condiciones ſeriò deſcẽderunt, & ponte nobis relicto, impedimentiſque compuluribus, priores domum abierunt.

Quod ſi verò Imperator Inducias fecerit, & eas ſubſcripſerit ſeu ſcriptas per commiſſarios approbauerit, nullam interim impreſſionem fieri iubeat, ſed in omnibus fidem hoſti ex integro ſeruet. Nihilominus tamen cuſtodijs poſitis prouidè ſibi caueat, ſiue induciæ ſint diuturniores conſtitutæ, puta ad annos aut menſes, ſiue breuiores ad dies ſcilicet aliquot, aut horas (quales ſæpius Germani pugnando defeſſi, ſtatuebant tempore prælij cum maioribus noſtris, cum in Pruſſia pro Crucigeris Teutonibus bella grauiſſima gererent. Et accidit in pugna Pucenſi, quæ tota die durauit, incipiens ab ortu ſolis, vſque ad occaſum, ter ex condicto per horam integram qualibet vice eiuſmodi induciæ

ciæ fuerunt, seu cessatio veriùs à prælio & morte) ne quid fraudis in te aut insidiarum, hostis moliatur. Infinita enim sunt exempla, quomodo Reges, & Principes post diuturna bella, aut acerrima euentu, pacis dulcedine capti, dum induciarum tempore negligentiores fuerunt, in grauiores postea quã belli tempore calamitates inciderunt. Itaque ex vero est, quod Seneca scriptũ reliquit. *Nunquam Imperator bonus ita paci credit, vt non se paret bello, quod, etiamsi non geritur, indictum est.*

Dum verò de pace aut inducijs tractatur, armistitium, in interea temporis Imperator non faciat, neque vrbis obsidionem relinquat, nisi rebus iam in toto conclusis. Ita Stephanus Rex, Moschorũ legatis in castris illius apud Lucos de pace tractantibus, & tempus solummodò inutilibus quæstionibus protelantibus, vrbem in oculis ipsorum expugnauit. Quod si te à tergo, aut domi difficultas aliqua premit, pacem ne sperne, & inducias paciscere. *Melior enim*, ait Liuius, *tutiorq; est certa pax, quã sperata victoria. Illa in tua, hæc in Deorum manu est.* Paulo Aemilio ne cum superato Perse, & iam facilè, vt existimabãt, penitus delendo, pacem iniret, suaserũt amici. At is respondit, *notum sibi esse, sæpè eos quorum res fractæ esse putantur, vltimis*

mis viribus, quas fortunæ ante non commiſe-runt, ſibi ſaltem, victoribus damnum aut perniciem parere. Malle ſe ideo parcere ſupplici, quàm cum deſperante ideoq. alacrius pugnaturo dimicando tentare fortunam. Raro nempe bellum, eo quo euaſurum putatur, euadit; & Vladislaus Iagello poſt victoriam Gruneualdenſem, quia cum obſeſſis Mariæburgi, pacem concludere noluit, bellum vſque in nepotes ſuos cum Crucigeris transfudit. Maluit ideo Totilas iterum Romæ victor Paulo Cilici, qui cum quadringẽtis equitibus Adriani molẽ occuparat, vltrò offerre, vt, vel equis & armis traditis ipſe & milites abirent incolumes (quòd ob agentem Conſtantinopoli cũ liberis vxorem, cum ſocio vnico Paulus fecit) vel retẽtis omnibus in partes ſuas militaturi tranſirent.

CAPVT VLTIMVM.

De Imperatorum hinc inde collocutionibus.

QVia non ſemper Duces pugnant, ſed ſæpè per Inducias, aut caſu aliquo poſitis armis, cum amicis aut hoſtibus loquuntur, vbi falli, ſeu agreſte vel ineptum loqui aliquid, turpe eſt. Vt igitur in prodeundo ad hoſtẽ exiſtimatio eſt ſeruanda, ita & in collocutionibus

cautio

cautio semper est adhibenda hoc est. Vt in medio exercituum seu castrorum. Vt cum eximijs militum. Vt splendido armorũ ornatu. Et vt æquo spacio à suis militibus. Romani in hoc prudentes fuere sed maximè Iulius Cæsar, quo neminem scio meliorem moderandis militiæ habenis. imò nec parem. Is igitur colloquium suum cum Ariouisto Germanorum Rege, ita describit. *Planicies erat magna, & in ea tumulus terrens satis grandis: hic locus æquo ferè spacio ab castris vtrisque aberat, eò, vt erat dictum ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis deuexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Itemque equites. Ariouisti pari interuallo constituerunt. Ariouistus, vt ex equis colloquerentur, & præter se, denos vt ad colloquium adducerent postulauit &c.* Omnes hic requisitæ ad securitatem conditiones à parte vtraque obseruatæ: quod non fecit Sigismundus III. cum è Polonia in Sueciam iterato iuisset, Carolumque patruum suum, quem inde ante paucos menses abiens Regni Gubernatorem fecerat, tunc iam hostem factum, venientem cum exercitu contra se, pro virili excepisset. Itaque egressus ex arce Lécopinca, cũ illa manu Polonorũ quam secum habebat, publico prælio Martis aleã experiri maluit, quã menijs debilibus vetustate inopinato in-
cludi,

cludi sine milite, sine munitione. Siquidem eo vnica tantum cum naui appulerat, classe tota tempestate disiecta. Igitur post longum & acre certamen, quod in diem Dominicum inciderat, cum pro Rege suo omnes Poloni in acie cadere destinassent, nec vllus hosti loco suo cederet, Carolus sub tempus meridiei sanguini suorum parcere volens, Sigismundum nepotem ad colloquium euocauit, acceptisque secum duobus armatis, secus decursum fluuij ad littus maris longè à suis castris processit, quo etiam Sigismundus Rex cum duobus Episcopis Polonis perrexit, tandemq; & ab his grandi spacio remotus, vltra duas horas colloqium cum patruo habuit. Imputabant hoc Regi suo prudentiores, & male ab eo esse factum clara voce dicebant, quod contra militiæ instituta. & nimium longè à suis recesserit, & contra viros armatos ac robustos, duos secum Episcopos inermes, & ex pridiana nauigatione pessimè valentes assumpserit, quipræter sanctioris vitæ professionem, natura etiam imbelles fuerant. Quod si itaque ille, vt in cætera perfidus erat, in personam quoque Regis violentius quidquã agere statuisset, Antistites illi; nihil prorsus adiumenti ipsi dedissent. Melius, & cautius lõgè, cum filio eius Gustauo

Rege

Rege Sueciæ, Christophorus Radiuillus in Liuonia ad colloquium accessit: parem quidem vt & ille numerum militum, secum habens, sed selectissimorũ; & qui Suecum in admirationem reparent. Erant enim quique præstabiles iuuenes robusti, decori, proceri, atque splendidis armis insignes. Iam autem sæpe inspecta parte, de totius rei præstãtia iudicari solet: atque hinc hostium Imperator, non tantùm de ijs quæ audiuerit deliberabit, quantum illis quæ viderit, terrebitur. Quod etiam accidit Gustauo, qui cum Hastatos nusquam vidisset, petijt à Radiuillo, vt totũ exercitum lustrare posset, Annuit hic, & ille existimans linguam suã Radiuillo non esse notam, cum multo inferiores numero Polonos suos copijs cerneret, ad Campiductorem suum Comitem de Pontibus, *si mei* inquit, *milites tam fortes ac strenui essent, non modo pacem à Radiuillo non exposcerem, sed extemplò Turcæ etiam ipsi bellum indicerem, at nunc cedendum tẽpori & necessitati,* Cui Comes *non dubitet maiestas vestra, quos enim virtute superare non potuimus, tractatione pactorum facilè eludemus.* Zamoscius quoque in Campis Cetzorensibus cum Kazigereio, Tauricanorum Scytharum Principe, post longum certamen ad colloquium deueniens, obsides viros præstãtissimos barba-

barbaris miſit, venientem vero ad ſe Principem illorum, quem illi Chanũ vocant, non ad colloquiũ modò, ſed & ad menſam ſuam admiſit, donatumq; munificentiſſimè cum ſuis comitibus, ad Pacem cum Polonis ſeruandam ſeriò adhortatus eſt.

Oportet itaque cautiſſimum eſſe Imperatorem, alioſq; magnos viros in cõgreſſibus & colloquijs cum aduerſario, ne ſe imprudenter in hoſtium manus miſiſſe dici poſſint. Quapropter, quoties in conſpectum hoſtis prodire voluerint, vel vt cũ eo ſermones aliquos miſceant, vel vt eum de quibuſdam rebus audiant, dent operam, vt ſecum prodeãt quoque ſelecti viri, & prudentes. Narrat Tacitus, quòd cum Cæſar cum Arminio bellum in Batauia haberet, inſtituto colloquio inter Cerialem Ciuiléq; aduerſarum partium duces, ſciſſo Vahalis fluminis ponte, in eius abrupta progreſſi, colloquuti ſunt. Ludouicus quoq; XI. Galliæ Rex, cum ſuo Equitum Magiſtro, cum quo ſimultates exercebat, in colloquium deſcenſurus, pontem amni cuidam imponi iuſſit: in eo medio cancellatæ velut feneſtræ factæ, vt conſpici inter ſe, exaudiriq; colloquentes poſſent, ac dextræ interiungi. Sed & Ludouicus Sfortia Mediolani Dux, cum Galliæ Rege non aliter congredi vole-

volebat, quàm in fluminis cuiusdã medio, vbi pons aut nauibus, aut alia ex materia ita structus esset, vt inter vtrũque firmum ac robustum ex lignis vallum intercederet: quia frequentissimè in eiusmodi congressibus fraudes interuenire solent. Et primo bello Punico, cum primũ mare populus Romanus ingressus est, Cornelius Asina Consul, simulato colloquio à Pœnis euocatus, interceptus atque oppressus fuit. Posterioribus verò sæculis Albertus Comes Frãcorum, à Ludouico Bauaro in arce quadam obsessus, iuramento etiam addito, fuit ad colloquium ab Othone Moguntino Archiepiscopo euocatus, & proditus Ludouico ad plectendum caput. Omitto quomodo olim Pharasmanis Iberiæ Regis filius, ad decipiendũ Mithridaté Armeniæ Regem, auunculum suum fœdus confinxit, & ad colloquium auocatum vita priuauit vna cum vxore & liberis. Quomodo Paches Dux Atheniensium, Hippiam Arcadum Ducem, in colloquio comprehensum sagittis confixit. Quomodo infiniti alij, suos aduersarios colloquiorum causa in insidias traxerunt. Equidem multis simulationũ inuolucris tegere, & quasi velis obtendere homines sciunt adgenitæ prauitatis indolem: lingua aliud sæpè loquitur: aliud tacito clausum

pectore

pectore reconditur. Snb humana effigie, ferarum sæpè animi: sub Angelicæ pietatis larua, diabolicæ malitiæ fœditas delitescit: Quare cautus sit Imperator, & cum omnia benè prius examinata in bello agat, tum ad colloquium quoque circumspectus cum hoste accedat: quia valdè sunt prona ad fallendum hominum ingenia, non quorumlibet modò, sed Regum quoque & Imperatorum; quoque potentiores sunt Principes aut Duces eo maior est insidijs & improbitati locus.

SIMO-

SIMONIS STAROVOLSCII

INSTITVTORVM Rei Militaris.

LIBER QVINTVS De Bello Nauali.

CAPVT PRIMVM

De Apparatu Naualis Belli.

TErrestres prælij rationibus absolutis, naualis belli artes describere statuimus, quas tum ex vsu præsenti, tum diuersis authoribus, pro publica vtilitate collegimus, non qnidem ita sufficiēter, aut scienter, vt omnibus placere possimus, sed saltim vt ijs qui vsum nauigationis non habent, & tamen maria possident, aliquem modum parandæ classis, & facilem viam debellandi Turcas vicinos, indigitemus. Optimum etenim quemq; niti & contendère decet, vt vel aliquo modo Reipublicæ prosit; & commune bonum, quo potest meliori modo

modo, consilio, studio, & opera, promoueat, defendat, conseruet. Romani itaq; omnibus exemplo esse poterunt, qui terrestribus bellis potentes, non aliter hostibus suis extra Italiam existentibus, terribiles esse poterant, nisi nauibus paratis; nec orbis prouincias possederunt, nisi conscenso mari. Hi itaque dilatato Imperio suo vltra maria, & tropicos Solis, pro decore & vtilitate magnitudinis suæ, non propter necessitatem tumultus alicuius, classem parabant ex tempore, ita vt intra dies triginta, aut minus interdum iustum in mare exercitum emittere possent, triremium septuaginta vel octuaginta. Ne autem aliquãdo necessitatem sustinerent, semper habuerunt classem preparatam, in omnes occurrentes casus, vti modo habere solent Veneti, & in armamentario & in excubijs sinus Adriatici. Illorumq; exemplo Bataui, Genuenses, & diuersi Principes, tum Asiæ, tum Europæ. Nemo enim bello lacessere, aut facere audet iniuriam ei Regno vel populo, quem expeditum & promptum ad resistendum vindicandumq; cognoscit. Promptior autem vltio esse non potest, quam cum nauibus emissis eò cum exercitu in vno aut duobus diebus peruenis, quo terrestres copiæ tuæ vix in duobus mensibus peruenire possent.

Iam

Iam verò in rebus bellicis, celeritas amplius interdum solet prodesse, quàm virtus. Quia igitur alij Principes, qui classes suas habent expediti non sunt, & militem assuetũ mari non habent, ideo nec Venetis pares apparatu nauali sunt, nec Turcam, qui omnibus resistere nequit, per maria aggredi audent. Oportet enim vt nauibus ij præficiantur qui in societatem expeditionis timorem non admittunt, sed & pugnare pro patria didicerunt, & mori pro Religione non curant. *Olim*, inquit D. Hieronymus, *qui nauali prælio erant dimicaturi, prius in portu, mariq; tranquillo vncos præparabant, remos trahebant dispositumq; per tabulata militem firmiter stare consuescebant vt quid in hac ficta naumachia, simulacroque naualis pugnæ didicissent, in vero certamine non perhorrescerent.* Et Polybius. *Dum verò quinqueremes parabantur, interea multitudo omnis ad remigium exercebatur, per hunc modum. Subsellis in arena per ordinem dispositis, remiges insidentes ad vocem præcipientis, qui in medio eorum erat, omnes vnà protendere brachia ac reducere, remosque per arenam remouere pariter docebantur: ad illius vocem simul omnes incipiebant, simul desinebant. Per hunc modum nauigandi artem edocti, & perfectis interea nauibus mare ingressi, post paucos dies circa Italiam nauigantes, secundum*

V *Ducis*

Ducis iussum, verum in vndis periculum fecerunt. Exercent remiges suos & Veneti præcipuè condemnatos, tenuiorisq; sortis nobiles suos, vt rei maritimæ assuescant, iuuenes adhuc per triremes dispo-nunt. sumptu publico prouisos, vt à Præfectis classium veteranis scientiam militarem addiscant. Similiter filios artificum, certò numero liberationem tormentorum, statis diebus per annum, edocent, vt in occasionem belli non querant extraneos, qui minus fideles erunt.

Quapropter Principes gloriæ cupidi, & emolumenti, militem bello nauali exerceant, vt assueti non extimescant fluctus æstusq; violentes; sciantq; ex arte torquere remos, & ludificari fuga rostra. Id assiduè præ oculis habentes, quod non alia re creuere Romani, vti dixi, nisi quod mare trāsire fuerint ausi: primumq; Appio Claudio Consule, rudis ille & pastorius populus, fretum ingressus est, & apud Liparas cum Hierone Syracusano Rege: Duillio Duce congressus est; & victoriam obtinuit.

CAPVT II.

De Modo fabricandarum Nauium.

Dixi de nauali apparatu consulēdos nūc esse Venetos, qui præ cæteris Prin-

Principibus, aut Respub. pollent industria huius rei & diligentia: habentq; in armamentario suo omnem materiã, & instrumenta omnia ad fabricandas naues ita præparata, vt spatio horarum aliquot vna Liburnica construi possit, integraq; classis paucos intra dies in mari conspici. Præter naues paratas, quæ & in Candia, & in Corcyra, & plurimis alijs in locis habentur. Quod verò nauium genus præferendum sit, grauiorum an verò leuiorum, dubitare meritò quis posset, nisi litem illam præsentis sæculi praxis soluisset: nam Thunetanæ triremes præstant Italicis sola celeritate. Italicæ deinde expeditiores habentur Turcicis, & Batauiæ Hispanicis. Angli quoq; licet minores, leuioresq; nauas habeant, quàm Sueci, aut Dani, multò tamen potiores sunt in prælio nauali, quã reliquæ omnes, quæcunque in Germania fuerint fabricatæ. Quamuis Florus dicat, Carthaginensibus celeres & expeditas naues nil quippiam contra Romanos grauioribus instructos profuisse. Cum enim C. Duillius videret graues suas naues mobilitate Punicæ classis eludi, irritamq; virtutem militum fieri, excogitauit manus ferreas, quæ vbi hostilem apprehẽderent nauem, superiecto ponte, transgrediebatur Romanus, & in ipsorum

ratibus cominus eos trucidabat. Sed quia nauigia quæ modum excedũt, regi nequeunt, idcirco bellicæ naues mediocres debent construi, vt & fugere, & sequi hostem possent. Quo autem velociores sint adcurrendũ, necesse est, vt sæuo hircorũ atque oleo benè inũgantur supra picem. Sic Rhodia nauis inũcta aliquoties portum Siracusanũ, frustra prohibentibus Romanis, ingressa & egressa: nec à tota classe capi potuit, nisi occluso trabibus portu. Et nauis quam Sigismundus III. è Polonia in Sueciam vehebatur, ad capiendum Regnum hæreditarium, licet maior omnibus alijs, quæ cum ipso ibant fuerit, quia tamen melius inuncta erat, quàm reliquæ, ideò vnico tantùm velo expanso eoq; minimo, præcedebat omnes plenis velis nauigantes. Vnde, idẽ Florus scribit, quod in illa pugna nauali, quæ fuit inter Augustum Cæsarem, & M. Antoniũ, propter nauium agilitatem, victoria stetit penes Cæsarem. Nec sæculis sequẽtibus grauiores naues profuerunt, Genuensibus, cũ promptas & leues haberent Veneti. Etnon ita pridem agiliores naues Anglorũ, ingenti damno affecerant classem Hispanorum sub Isabella Regina; & Batauorum nuper sub Philippo IV.

Sed quantum ad modum fabricãdarum nauium attinet; Aliter ad bellum

fabri-

fabricantur naues in Europa,& aliter in Asia atque Africa. In America verò nullæ visæ sunt naues aptæ bello ab illis barbaris constructæ, sed quæ littus tantùm legere possunt aut onera minora portare; quæ autem ad prelium nunc habiles conspiciuntur, ab Europæis sunt constructę.

Quæ igitur in Asia ad portanda onera naues fabricantur (dico ab illis indigenis, nam Europæi homines vbique suo modo ac more fabricant) illę & prægrandes nimium sunt, & discopertę desuper; eo quòd Oceanus ille Australis per mediũ annum habeat ventum oriẽtalem & per medium occidentalẽ: nec turbetur alijs fluctibus transuersantibus qui aut euertere, aut cõtorquendo submergere nauim possint. Quę verò ad bella construuntur, illę nimium longę sunt, & discopertę similiter; in Regno autem Calecutano octuaginta remi in vna parte nauis, & totidem in alia collocantur. Sunt & alij generis naues bellicę, sed quę omnes lyntrium formam pręferunt, nec coperiũtur desuper, quia quietius mare habent: quàm nos septẽtrionales. Et quia in pluribus locis magnes lapis sub aquis reperitur qui extrahendo clauos naues dissoluit, & nauigãtes submergit; ideò cõmunissimè Asiaticę naues, clauis ex ossibus piscium

(aut ligneis) factis, compactæ ſunt. Sed iam naucleri Europæi periti ſunt locorum illorum, & cum nauibus ſuis ſinus illos euitant.

In Europa denique ipſa naues ad bellum aliter fabricantur in Oceano, & aliter in mari Mediterraneo, atq; ſinubus diuerſis. Nam triremes in Oceano Septentrionali facilè à fluctibus frangũtur, aut ſubmerguntur, quia raræ ſunt ſtationes & impetus ventorum vehementes. In Mediterraneo verò aut Euxino mari, & fluctus ſunt minores, & portus frequentiores, & aquatio facilis. Vnde interrogatus quidam, quis potiſſimum commeatus nauigatoris in longinquas oras neceſſarius eſſet? Aquã reſpondit. Rurſumq; rogatus, quid ſecũdo loco neceſſarium eſſet, Aquam iterum reſpondit. Tertio quoque idem interrogatus, eodemmodò reſpondit. Qua loquendi figura, quàm eſſet huius elementi copia nauigatoris neceſſaria declarauit, videlicet & ad ſitim extinguendam, & ad ignem ab hoſte iniectũ ſuffocandum & ad nauigandum denique abſque breuibus & vadis. Maris enim aqua potum nauigantibus ob ſuã ſalſedinem non præbet, flammam conceptam non extinguit, & vbi non eſt ſufficiens ad ſuſtinendum naues onerarias, facillimè eas inſurgente tempe-

ſtate

ſtate allidit & diſrumpit. Atque ita in conflictu illo inter Gallos & Anglos ſub Ludouico IX. duę naues Britannicę, & Gallica vna inuſitatę magnitudinis, quàm Cordigeram appellabant, vno tempore miſerabili exitu conflagrarũt; aqua enim ſalſa maris flammam magis excitabat, quam diſcerpta tormenta adauxerunt, & ſupra duo millia hominum pręcipitarunt. Similiter pugna inter Danos & Suecos durante 1564. erat inter cæteras Suecicas naues vna Magelefia appellata, quę eximia magnitudine, & apparatus inſigni copia, omnium admirationem ſuperabat, ſic vt multi nullam maiorem, vlla hominum memoria in Septentrionali Oceano viſam eſſe affirmarét. Sed victi eam Sueci amiſerunt inflammatam.

Igitur Architalaſſus naues quę modũ excedunt, non iubeat fabricare; quia & ab vndis intumeſcentibus franguntur, & prelijtempore difficulter reguntur, & oppugnantibus velut ſcopus aliquis adincendendũ aut perforandum globis ignitis exponuntur, vt multoties experientia docuit in pugnis Hiſpanrũ, tàm cũ Anglis, quã cũ Ho landis, factis. Pręterea nautis & militibus ſemper aquam recentẽ procuret. Tũ coria ad obtegendos malos, ne flammam concipiant ab ignitis contis; tum Velamina ex goſſi-

pio molliter facta ad contegēda latera, vt lenius globos tormētorum excipiāt. Sic fecere Almeida, & Albuquercius peritissimi Regis Lusitaniæ Emmanuelis in Indijs Orientalibus Duces. Sic Dracus Anglus, Sic Andreas Auria Genuensis: sic alij infiniti naualium bellorum magistri, & triumphatores.

Triremes autem Italicæ vniformiter quidem vbique parantur, & similes sūt Africanis, & quæ à Constantinopoli veniunt; nihilominus inter se quadam proportione fabricæ, atque figura differunt; idcirco capite sequenti de hac earum diuersitate disseremus.

CAPVT III.

De Diuersitate nauium.

QVia diuersæ olim gentes, diuersis temporibus mari plurimùm potuerunt, ideò diuersa quoque eis genera nauiū fuerunt. Velut Augusto Imperatore dimicante Actiaco prælio, cum Liburnorū auxilijs præcipuè victus fuisset Antonius (Liburnia autē est pars Dalmatiæ, Iadertinæ subiacens ciuitati) propterea sequentibus temporibus Romani naues suas more Liburnorum texuerunt: quorū exemplo nunc etiam per totum mare Mediterraneum triremes

(nam

(nam aliter extruũtur onerarię, quibus itidem ad bellũ vtuntur omnes Australes, more Septentrionaliũ populorum) fabricantur, & appellãtur Liburnæ. Quarum aliæ sunt maiores, aliæ minores: aliç grauiores, aliæ leuiores, & ideò magis capaces ad portãda onera: item, aliæ tardiores obtusitate formę suę, alię velociores: alię capaciores distensione laterum & vniuersi corporis, aliæ verò plus iusto longiores & ad frangendum à fluctibus marinis quadam sui dispositione procliuiores Harum singulæ singulos nauarchos habere solent, qui exceptis, cæteris nautarum officijs, gubernatoribus atque remigibus & militibus exercendis, quotidianam curam & iugem industriam exhibere debent. Africanę attamen triremes, multo sunt minores, quàm Liburnæ Europæorum, quamuis sint eiusmodi figurę, & idò sunt expeditiores in aggrediendo, & celeriores in aufugiendo. Europeæ verò fortiores sunt ad congressum in pugna, & aptiores ad ferenda tormenta maiora, & instrumẽta belli, quibus etiã vrbes munitæ oppugnantur. Naues demũ bellicæ quibus Septentrionales vtũtur in Oceano, aliæ sunt maiores, aliæ minores, quę scaphas sibi adiunctas etiã habent; & sunt capaciores quidem rerũ portandarum Liburnis, securioresque

in tempeſtate: cæterũ ſuperueniēte malacia, expoſitæ ſunt omnibus periculis belli, cũ nec progredi in hoſtem queant, quòd remiges nõ habeát, nec diffugere ſuperueniente aduerſario cum roſtratis, quæ remibus aguntur. Vnde ſæpius malè fuerunt exceptæ eiuſmodi naues Chriſtianorũ à Turcis, preſertim apud Præueſam & Gerbim: & anno ſequenti poſt Neupacteam pugnam in mari Egeo, ſub Pio V. Ideò tempus totum perdiderunt Duces confæderatorum Principũ, quod plures haberent naues magnas cũ velis, quàm triremes ſeu Liburnicas cum remis: vento itaque cõtrario ſemper exiſtente, claſſis rebus in fectis diſceſſit, cũ Turcæ accedere ad noſtros nõ auderent, noſtri verò ad ipſos vento cõtrario ſtante, non poſſent. Quapropter & his quæ velis, ſolummodò vtuntur, & illis quæ remis atque velis aguntur, ſcaphæ diuerſæ, & Myoparones, in copia ſunt adiungendi; nã per huiuſmodi nauigia minora & ſatis expedita, partim ſuperuẽtus peragũtur; partim cõmeatus adfertur, aut aduerſario auferrur: partim denique ſpeculatio hoſtium peragitur. Dalmatæ, Iſtrij, Albani, & Raguſęi talibus ſcaphis plurimum valent in bellis propter velocitatem, quia non plures vicenis militibus portant, qui ſimul ſibi & remiges ſunt; ad plurimum tricenos.

cenos milites habent. Sicut & lyntri Cosachorũ Zaporosensiũ quibus Pontũ Euxinum sulcant: qui hoc tantùm solo differunt, quòd ex vna arbore crassa sint elaboratę seu edolatę, nõ verò ex asseribus compositę: vnde atrdiores quidẽ sunt in nauigando quàm Dalmaticę, aut Germanicę scaphę; cæterum firmiores ad congrediendum rostris, securioresq; à submersione in tempestate quod certa herba circumcirca sint suffultę, quę non sint mergi. Solent alię naues eorum esse capaciores, vt puta quę sexaginta viros prҽter commeatum ferre possunt, sed paucę sanè, quia non passim tam crassa tilia, aut populus reperitur. Has enim arbores leuiter cuneis distentas leuiter ad ignem calefactas, edolant, & in latum vt satis ferramentis extensas, asseribus ad latera superadditis profundiores faciũt, & sic ad solem exsiccãt postea manipulos herbę colligatę firmiter per circnm applicant, quę & globos tormentorum minorum aduenientes sua mollice retinet. & vel in maxima tempestate submergi non patitur.

Ne verò speculatorię naues candore prodantur, colore veneto, qui marinis fluctibus est similis, vela tingenda sũt & funes. Cera etiam qua vngere solẽt naues, aut pix inficitur. Tum & nautę ipsi ac milites venetã vestẽ induũt, vt non

ſolum per noctem, ſed etiam per diem facilius lateant explorantes, ſiue myoparonibus veniant ſpeculatum, ſiue ſcaphis grandioribus ad ſuperuentum deputatis. Coſachi Turcicas naues Trapezuntum, Burſiam, aut Capham euntes ſic eludunt de die etiam, non tantum de nocte: nec vllo prorſus colore conſpicuo in nauali expeditione vtũtur.

Quantum denique ad conſtruendarũ nauium materiam, quotidianus iam vſus omnium architectorum edocuit, arbores pro extruendis nauibus nō præcidi, niſi à quintadecima luna vſq; ad vigeſimam tertiam: quia his tantùm octo diebus cæſa materies immunis ſeruatur à carie; reliquis autem diebus præciſa etiam eodem anno interna vermiũ labe exeſa, in puluerem vertitur. Vtiliuſq; æreis clauis quã ferreis nauis bellica configitur; quæ licet gratior aliquanto videatur expenſa, tamen quia amplius durat, lucrũ probatur afferre: nam ferreos clauos tempore, & humore celeriter rubigo conſumit, ærei autem etiã in fluctibus propriam ſubſtantiam ſeruant. Cæduntur autem trabes vtiliter poſt Solſtitium æſtiuum; id eſt, per Méſes, Iulium, Auguſtum, & per Autumnale Aequinoctium vſque ad Kalendas Ianuarias. His namque menſibus areſcente humore ſicciora, & ideo fortiora

ſunt

ſunt ligna. Quæ autem in Septentrionalibus partibus brumali tempore cæduntur illæ arbores dum æſtate ad ſolem ſiccantur rimas faciunt, humore naturaliter foras erumpente prouocatione caliditatis; & ſic non ſunt aptæ ad fabricandas naues, niſi longo tempore prius ad ventum ſiccentur. Nam illud maximopere cauendum eſt, ne continuò vt deiectæ fuerint trabes ſecẽtur, vel ſtatim vt ſectę fuerint, mittantur in nauem. Etenim quę virides compinguntur, cum natiuum humorem exudauerint, cõtrahuntur, & rimas vti dixi faciunt latiores, quo nihil eſt periculoſius nauigantibus maria.

CAPVT IV.

De Telis, Tormentiſq; naualibus.

MVlta quidem armorum genera prælium terreſtre deſiderat, ſed nauale certamen non ſolùm plures armorũ ſpecies, verum etiam machinas & tormenta flagitat, vt tãquã in muris dimicetur & turribus. Quid enim crudelius congreſſione nauali, vbi & aquis homines perimuntur, & armis, atque flammis? Pręcipua ergo eſſe debet tegminũ cura, vt cataphracti vel loricati, galeati etiã & ocreis more antiquo muniti ſint milites. De onere namq; armorum

rum nemo poteſt conqueri, qui ſtans pugnat in nauibus : vnde & ſcuta validiora propter ictus ſclopetorum habere non impediret, cum non omnes ferreis thoracibus poſſunt armari . Oportet enim non nullos expeditos eſſe, qui admotis Liburnis iniiciant pontes in aduerſariorum naues, aut tranſeant per remos diſtẽtos extẽſoſq; à remigibus tuis, ibiq; gladijs manu ad manum cominus dimicent. In maioribus quoque Liburnis , propugnacula turreſq; conſtituunt nonnulli, Veneti verò præcipuè, vt tanquam de muro, ita de excelſioribus tabulatis facilius vulnerent , & perimant inimicos : qua re maximè Turcas in Arcipelago, & ad Naupactum fregerũt: Genuenſibuſq; olim perſæpè graues fuerunt . Sed nunc iam & magnus Dux Hetruriæ, & Rex Galliæ in mari Tyrreno eiuſmodi nauibus maioribus cum propugnaculis vti cæperunt . .

Inter machinas autem quæ ex nauigijs aguntur , & quibus maritimæ ciuitates deuaſtãtut, veteres primo loco ponebant Sambucas , dein E epolis, hoc eſt, paruas machinas vrbium deuaſtatrices., quæ tum cum nauigia propè murũ aduenerint, aut funibus , aut contortis torcularibus , ſupra murum aditũ præparantes eriguntur . Harum apud Græcos Danis Colophonius magiſter præcipuus.

puus fuerat, qui & pontes ratibus impositos excogitauerat, cum propugnaculis à latere vtroque constitutis, vt hoste in aduersa ripa existente, exercitus innocuè transire possit. Nunc omnia bombardis maioribus, minoribusq; aguntur, quæ pro certa proportione certis quoq; nominibus insigniuntur ab artificibus earum, vt puta Canones, Mediicanones, Quartapars, canonum, Falcones, Colubrinæ, Mortaria atque demum sclopeta, quæ itidem, pro ratione proportionis, ab vnaquaque gente aliter atque aliter insigniuntur.

Vtuntur quoque in pugnis naualibus de super ex cacumine mali diuersis proiectis & missilibus, tum contis lanceis, & lapidibus artificiosè præparatis ad deijciendum in capita pugnatium aduersariorum super tabulatis. Tum oleo incendiario, stuppa, sulphure, arena calida & ardente, igne Græcanico, globis incensiuis, pomis granatis ignem eiaculantibus, & sagittis ardentibus bitumine obuolutis, quæ per varia instrumenta, in hosticarum nauium alueos infiguntur; iniunctasq; cera, & pice, & resina tabulas, tot fomentis ignium repentè succendunt. Qualiter Bassa Alexandrinus, quas capere non poterat pyratarum Anglorum naues, igne immisso in mari Ionio succendit. Et paucos ante

annos.

annos Hiſpani complures naues Hollã-dicas ad Littus Regni Congu in Africa, cum eorum Architalaſſo exuſſerunt,cũ ipſis ex America redeuntibus obuij facti præliũ præsẽtaſſent. Similiter & naues Dãtiſco emiſſæ in Suecũ,tẽpore belli Pruſſici cum Guſtauo,eius naues aliquot,atq; Ducem ipſius claſſis ſuccenderunt cum Prætoria.

Cn. verò Scipio bello nauali cum Pœnis,amphoras pice & teda plenas,in hoſtium claſſem iaculatus eſt, quarum iactus & pondere foret noxius, & diffundendo quæ continebant, alimentum præſtarent incendio. Annibal quoque eius ãtigoniſta Regi Antiocho mõſtrauit, vt in hoſtium claſſem vaſcula iacularetur viperis plena,quarum metu perterriti milites à dimicatione,& nauticis miniſterijs impedirentur. Idẽ fecit iam cedente claſſe ſua Pruſſias,& prçliũ reſtaurauit:cõſternati enim rei nouitate Põtici,& ãcipiti periculo circumuẽti,hoſti victoriã ceſſere. Simili ſtratagemate Veneti contra Genuẽſes in pugna nauali apud Foſſam Clodiã vſi,qui vaſis fictilibus cineres impoſuerũt,cõgreſſiq; cum hoſte, clamore ingenti excitato in naues ipſorum coniecerunt;atque ita viſu militum impedito,naues ipſorũ celeriter conſcenderunt,& victoriam facile ex perturbatis re inopinata obti-

nue-

nuerunt. Bello denique Belgico exorto Guilelmus Orangius suscepta contra Philippum II. Regem suum rebellione, cum Ludouicus Requesenius Zelandiæ insulas aggrederetur, nouum in aquis castellum fieri excogitauit, quòd in ipso æstuario tranantibus Hispanis derepentè opponi posset, miram ignium copiam ex se euomendo: prout & illa machina Antuerpiensis, in Alexandrum Farnesium, per Scaldim emissa.

Sed quia nunc omnis classis tam barbarorum, quàm Christianorum æneis bombardis armatur, & naues non semper maiores ad manum esse possunt, aut vbique sufficientem sufferēdo suo oneri aquam habent; ideò remedio barbari Regis, sed minimè barbaro vtendum. Is fuit Abas Rex Persarum bellicosissimus ante annos aliquot defunctus, qui consultando de Ormuzana expeditione cū Ducibus suis, vt intellexit naues suas portandis maioribus tormentis, quæ ad arcem feriendam necessaria erant, ineptas esse, respondit. *Si non potero traijcere integra tormenta, metallum in frusta concisum transportabo, fundamq; tormenta in ipsa Insula.* Consilium certè non aspernandum Ducibus, quibus superare mōtes, aut minoribus nauigijs transire sinus maris, aut lacus necesse est; cum etiā

etiam Turca hac sæpissimè vtatur arte in lóginquis expeditionibus præsertim cum illis deserta Aegipti, aut Arabiæ, transeundum sit. Camelis eapropter metallum portat, & castris iam in hostico positis, tormenta fundit.

CAPVT V.

De Notitia locorum in mari.

QVoniam in diuersis regionibus, diuerso lunæ crescentis minuétisq; statu, certis horis aquæ variantur, fluxusq; & refluxus maris variè vbique & non vniformiter crescit, aut decrescit, ideo prælium nauale gesturus, consuetudinem pelagi, vel loci, ante congressũ debet cognoscere, ne forte ab aduersario opprimatur, vt euenit Ioanni Nassonio, ab Isabella Belgij Principe, cum decem millibus ad intercipiendum Bergozomum scaphis minoribus Antuerpia emisso, qui congressus cum Hollandis in id inuigilantibus, cum refluxu maris abscedente, naues in rheumate consedissent, & nec pugnare, nec fugere aduersarios potuissent, vniuersum exercitum amisit.

Nautarum itaque gubernatorumq; solertia est, loca in quibus nauigatur portusq; cognoscere, vt infesta prominentibus

tibus vel latentibus scopulis, vadosa ac sicca vitentur; quia tanto securitas maior est, quanto mare altius fuerit. Hac arte olim Dalmatę & Bytinij; postea, Gręcij, & Rodij; tandem Ligures, & Pœni; postmodum Biscaini & Marsiliẽses floruerunt. Nunc peritię rei nauticę, penes sólos ferè Portugalenses & Holandos mansit, qui Orbem penè circumnauigantess & Syrtes & charibdes omnes pernouere; librisq; ea de re in publicum vsum conscriptis, omnium portuũ & viarũ maris doctrinam seu notitiam posteris tradidere.

Quapropter in nautis diligentia, in gubernatoribus peritia, in remigibus virtus eligitur, cum descendendum est ad prælium; naualis siquidem pugna tranquillo cõmittitur mari Liburnarũq; moles non ventorum flatibus, sed remorũ pulsu aduersarios percutit rostris, eorumq; rursum impetus vitat: in quo opere lacerti remigum, & ars clauum regentis magistri victoriam præstat: & cõtra naues absq; remis, in Oceano magno aut lacubus finibusq; Septentrionalibus præliátes, venti prosperitatem attendere debent, ne fluctibus consurgentibus tempestuosis, vna cum aduersario pereant, aut superueniente malacia stent ociosæ, mirantes solummodò hostiles naues. Sæpè autem post eiusmodi

quie-

quieté maris tépeſtates vehemétes inſur gere ſolét, quæ & integras prouincias ſubmergunt, & naues longè à littore in cāpos apertos eijciunt, vt paucos ante annos in Friſia orientali, & tractu Bremenſi accidit: & antiquiſſimis quoq; ſeculis multoties euenit, vt in hiſtorijs patet. Et Valentiniani Imper. anno tertio, tantus terræ motus per totū ferè Orbē fuit, vt ad littus Alexādriæ, quemadmodum teſtatur Zonaras, ſubductę naues, ſupra magnum vrbis murum fuerint elatæ. Et nautæ narrauerunt, cum medium Adriaticum mare nauigarent, naues ipſorum ad fundū deſediſſe: moxq; reuerſa aqua, nauigationem confeciſſe.

Imperator igitur prelio nauali decertaturus, & maris tempeſtatem vitet, & locorum notitiam habeat. Laudatur hinc Ludouicus Requeſenius Belgij Gubernator, qui Zelandiā aggreſſurus, primò Ioannem Arandam pręmiſit, vt per homines fidos ac gnaros exploraret vada, ediſceretq; ſub aquis eminentias illas, & colles, in quorū iugo pręalta illa, queq; inacceſſa videbantur maria, pedum veſtiglo tranſmitti poſſent. Raphaelem autem Barberinum, nō modò ad tranſuehendos milites actuarias fabricare iuſſit naues, & lembos plenioribus carinis, & pētones, & trabibus intextas rates, ſingula ęſtimatis antea ęſtuarijs

rijs accommodatā; sed etiam subitarias aliquot munitiones & castella in ipso aditu Zelandię ad capita & flexus Euriporum excitare, vbi cibariorum inuectiones reponerentur. Atque ita rebus hunc in modū impigrè curatis, expeditionem aggressus, & victoriā assecutus est, quāuis magna cū difficultate; quòd illud fretum ęstu remittente, classi quidem in accessum erat, pedibus autē difficulter transmitti posset, propter inobseruabiles lacunas, cęcosq; subterlabentium riuorum occursus passim intercedentes. Quapropter mutationis fluxus causas, & signa tēpestatū à nautis peritissimis cognoscas necesse est, si uis absq; damno militū tuorum victoria potiri.

CAPVT VI.

De signis tempestatum.

Qvicūq; exercitum armatis classibus vehit, turbinū signa debet prenoscere, ne pereat; nam procellis & fluctibus Liburnę grauius quàm vi hostium sępè perierunt, vt historias Oriētalis, & Occidentalis Imperij, legenti videre est. Et Veneti Cyprum defendere volentes, aut alias Pelopenesi vrbes, non semel iacturā passi sunt à tēpestate. Carolusq; V. detrimentum ingēs

ad

ad Tunetum ſubijt, & paulò ante eum Alphonſus Magnus ad Gerbim. Tũ alij Principes, alijs in locis ſæpius. Quapropter Naturalis Philoſophiæ, & Mathematicarum ſcientiarum peritos habere ſecum neceſſe eſt; ſed multò magis nautas ſolertes, & longa nauigatione probatos; quia ſicut cautos & prouidos cautela tutatur, ita pro acerbitate pelagi, negligentes extinguit incuria. Hinc ipſum etiam Imperatorem noſſe debere aſtrorum ſiderumq; motus, meritò in ſuo Strategico Onoſander docet cui ſubſcribit & Polybius inquiens. *Debet igitur Dux exercitus perſpicuè cognoſcere. Solſtitiũ Aeſtiuale & Aequinotia, & intermedias dierum ac noctium, tàm auctiones, quàm diminutions. Sic enim dumtaxat, ſecundum rationem commenſurare poteſt, quæ tàm mari, quàm terra perficienda veniunt. Maxima noſcenda ei ſunt ſigna Zodiaci, & motus lunæ, qui naualis belli Architalaſſus eſt, vt poſſit ſcire pro Regione qualibet, imbrium, & fluuiorum inundationes.*

Igitur ventorum numerum atq; vocabula ars nauigandi primum debet inſpicere: qua in re maximam nunc cognitionem habent Ligures in Italia, Biſaxini in Hiſpania, Batavi verò inter omnes Septetrionales, prout Arabes inter Auſtrales, nam licet Iaponenſes præcipuè inter omnes cognitione tem-

peſta-

pestatum & natura ventorum excellũt, illi tamen nostratibus Europęis adęquari non possunt, quia tantummodò sua maria nauigãt, nec vltra Cocinciuã portus alios norunt, Batavi verò vniuersũ Orbem circumnauigant, & peritia artis ipsos etiam Lusitanos, qui ibi sparsi per Indias habitant, absque controuersia superant. Iam autem difficilè naufragium pertulit, qui ventorum rationem diligenter inspexit. Quapropter & qnibus mensibus tutius nauigetur, apud peritos inquirendum, & deinceps obseruandum est: neque enim integro anno vis atque acerbitas maris patitur nauigantes; sed quidã menses aptissimi, quidam dubij, reliqui classibus intractabiles sunt lege naturę. Post ortum enim Pleiadum, idest, à primis diebus Iunij vsque ad Arcturi ortum, id est ad medium Octobrem, secura nauigatio creditur: quia ęstatis beneficio ventorum acerbitas mitigatur. Post hoc tempus vsque ad medium quasi Nouembris incerta nauigatio est, & discrimini proprior. Reliquum tempus anni vsque ad medium Martium, crebris tempestatibus nauigia conturbat; quinimo ad finem ipsius Maij periculosè maria tentantur: non quod negociatorum cesset industria sed quia maior adhibenda est cautela, quando exercitus nauigat cũ Liburnis,

quàm

quàm cum priuatorum mercium festinat audacia.

Vnde non Mensium solùm, sed etiam dierum, quibus ortus occasusq; syderum tempestates vehementissimas commouent, rationem diligenter nautæ prudẽtes obseruant. Interluniorum verò dies tempestatibus plenos, & nauigantibus quàm maximè metuendos, non solùm peritiæ ratio, sed etiam vulgi vsus intelligit. Sed necesse est, vt Duces etiam ipsi intelligant, & maiorum luminariũ defectus, hoc est solis aut lunæ Ecclipses obseruent; & si turbantur ex eo milites, aut nautæ, in bonam partem interpretẽtur. Ita nauigans cum exercitu in Africam Agathocles, territos ob solis defectum portẽti religione miltum animos erexit; affirmans si ante profectionem id euenisset, se pro ominoso plane, & aduerso sibi prodigio id habiturum: at iam procul dubio hostibus, quos oppugnatum ibant, Deos minari. Addens simul naturalium siderũ defectum, præsentem semper statum mutare; certum ideo esse florentibus Carthaginensium opibus, rebus è diuerso suis afflictis, signari & imminere commutationem.

CA.

CAPVT VII.

De Pugna nauali, Marte aperto committenda.

QVi Marte aperto nauale cupit cōmittere prælium, curet imprimis, vt alto & libero mari eius semper classis vtatur, inimicorum verò semper pellatur ad littus: quia pugnandi impetum perdunt, qui detruduntur in terras. Itē curet, vt sint à tergo ipsius aut ad latus insulæ aliquæ, ad quas possit insidias locare; quemadmodum fecerunt Genuéses, cum apud Caietam cum Alphonso Magno classe decertarunt, sub auspicijs Philippi Mariæ Insubrium Ducis; in eaq; pugna captum cum tribus fratribus tantum Regem, Mediolanum in triūphum deduxerunt.

Preterea, iubeat Imperator milites suos in conflictu vociferari, vt faciunt Turcę; committaturq; classis cum iubilatione & barritu, & cursu nauium concitatissimo, vexillis expansis, tubisq; sonantibus; vt faciunt omnes ferè Italicæ triremes. Nam & adspectus, & clamor, & rigidi armorum horrores, hostium mentibus terrorem stuporemq; inijciūt, vt fatentur naues Thunetanæ atq; Algerienses, captæ vel à Melitēsibus Equitibus, vel ab Hetruscis Sancti Stephani.

Si enim equorum cursus, Cassiodorus, *hominum clamoribus incitatur, & sonantium manibus agitur, vt à multis animalibus velocitas appetatur; quantum inde homines stimulari posse credimus, quos ad laudum auiditatem natos singulariter inuenimus?* Vetus itaque & omnibus penè gentibus vsitatus hic mos, imminente pugna, inclamare, & vociferari ad ardorem excitãdum, hostium verò animos percellendum: prȩsertim cum ex inopinato & à tergo pugnantium existit.

Cum autem tria armorum genera ex vetere militia, in certamine nauali solent ad victoriam plurimum prodesse, Asseres, Falces, & Bipennes. Ex moderna verò seu recenti militia, bombardȩ ęneȩ, lanceȩ, & sclopeta: idcirco curabit Dux, vt hisce quàm maximè abundet, cum ad certamen descendit: globorumq; ac pulueris nitrati, copiam sufficientem habeat. Dicitur autem Asser, trabs subtilis ac longa ad similitudinem antennȩ, quȩ vtroque capite ferrato pendet in malo; hunc, siue à dextra, siue à sinistra parte aduersariorum se vinxerint naues, pro vice arietis vi impellunt, qui bellatores hostium, siue nautas sine dubio prosternit, ac perimit, ipsamq; nauem sȩpius perforat. Falx verò dicitvr, acutissimum ferrum curuatum ad similitudinem falcis, quod cõtis lon-

longioribus inditum, collatorios funes, quibus antenna suspenditur, repentè prçcidit, collapsisq; velis Liburnam pigriorem & inutilem reddit: multò verò magis onerariam, quę non nisi velis nauigat. Bipennis denique est, securis habens ex vtraque parte latissimum, & acuratissimum ferrum: per has in medio ardore pugnādi peritissimi nautę vel milites, cum minoribus scaphulis secreto incidūt funes, quibus aduersariorum ligata sunt gubernacula. Quo facto, statim capitur tanquam inermis & debilis nauis. Sed hęc iam non sunt modo in vsu; restaurata tamen multū, credo, vel sola nouitate sua iuuissent, aut perturbassent aduersarium.

CAPVT VLTIMVM.

De Insidijs in bello nauali collocandis, aut euitandis.

ETiam in mari ad instar terrestris prçlij superuentus fiunt ignorantibus nautis: vel circa oportunas insularum angustias collocantur insidię; qua in re plurimum nunc valent triremes expeditę barbarorum, tam è Regno Algerij, quàm è Regno Thunetano, quę totum ferè mare Tyrrhenum infestant, sed prçcipuè Italiam. Audent hoc ipsum

& Turcę in mari Ionio atque Aegeo, ſed non pari exitu, vt puta grauiores habentes naues, & quibus facilè opponuntur Liburnæ Melitenſes, & Magni Ducis Hetruriæ, quàuis longè numero pauciores. In Oceano verò Germanico nulla gens ſuperuētibus & inſidijs faciēdis aptior, quàm ex Flandria DurKierKanæ naues, quæ & ardore pugnādi, & peritia nauigādi ſuperant omnes Battauorū conatus, & multitudinem nauiū ſpernunt. Sicut & Angli, qui per omnia maria pyraticam exercent. Omnes autem iſti tales, hoc iqſum agunt, vt imparatos circumueniant ex inopinato, ſi vel longo remigio fatigati ſunt aduerſariorum nautæ, vel ſi vento vrgentur aduerſo, aut pro roſtris eſt rheuma: tū ſi nihil ſuſpicantes dormiunt inimici, ſi ſtatio quam tenent exitū non habet, ſi dimicandi optata venit occaſio, fortunæ beneficijs iungendæ ſunt manus, & ex opportunitate pręlium conferendum.

Quod ſi cautela hoſtium, euitatis inſidijs, publico Marte confligat tunc Liburnarum inſtruendæ ſunt acies, nō directę, vt in campo, ſed in curuæ ad ſimilitudinem lunæ, ita vt productis cornibus acies media ſinuetur; vt ſi aduerſarij perrūpere tentauerint, ipſa ordinatione circumdati deprimantur. In cornibus autem præcipuum robur & mili-

tum

tum & Liburnarũ collocetur, quemadmodum fecerat contra Turcas Bragadinus Classis Venetæ Prefectus & Ioãnes Austriacus in pugna illa Naupactensi; tum quoque Andreas Doria in pugna cum Hadruccio atq; Hariadeno, fratribus Iudęis, pręfectis Classiũ Turcicarũ.

Quantum verò ad insidias, illæ variè ac variè in mari collocantur pro opportunitate loci, & insularum circumiacentium, quæ tamen astu militari seu stratagemate peraguntur felicius; quia nemo tam oculatus est, vt falli nũ possit. Et Alcibiades sane aduersus Lacedæmonios cum classe ab Atheniẽsibus missus, constituit, prælio decertaturus, malos quosdam in promontorio, præcepitque his quos ibi relinquebat, vt cum præliũ commissum sensissent, panderent vela. Quo facto cõsequutus est, vt hostes aliã classem in auxilium superuenire ei arbitrati, verterentur. Contra, Memnon Rhodius nauali prælio, cum haberet ducentarum nauium classem, & hostiũ naues elicere ad prælium vellet, ita ordinauit suos, vt paucarum nauium malos erigerent, easq; primas agi iuberent: hostes autem procul conspicati numerum arborũ, & ex eo nauium quoq; cõiectantes, obtulerunt se certamini, & à pluribus occupati superatiq; sũt. Marcus verò Porcius impetu in classem hostiũ

cum transiluisset, deturbatis ex ea Pœnis, eorumq; armis & insignibus inter suos distributis, multas naues hostium, quos sociali habitu fefellerat, mersit. Fecerunt hoc, & quidem non semel DunKierKani Holandis, Holandi Portogallensibus, & hi denique Calecutensibus, Goanis atque Arabibus ab Delu in subsidium illis venientibus. Sed & Poloni non nulli Duce Marco Iachimonio è seruitute Turcica vindicati, sumpto vestitu & insignibus barbarorum, quos interemerant in eorum triremibus, multas deinde naues ex Aegypto cum mercibus venientes diripuerunt ac submerserunt, ipsique Rhodo terribiles fuerunt; sed quia pauci erant, nihil tentarunt.

SIMO-

SIMONIS STAROVOLSCII

INSTITVTORVM Rei Militaris.

LIBER SEXTVS De Strategematibus.

CAPVT PRIMVM

De Strategematis in genere.

STrategemata Græce vocantur callida, & astuta Ducis belli cõsilia; credo, quia aut manant inueniũturq; à Duce, vel quia bono illo maximè digna, vt vult Iustus Lipsius antiquitatum peritissimus. Cuius opinione semper in bellis vtile fuit moliri aliquid in hostes nouis prȩsertim inuentis & vaframentis. Nam *sicut in Musicis*, ait Xenophon, *noua queque & florida habentur in pretio: sic in rebus bellicis noua inuenta existimantur longè illustriora, quoniam hæc queunt magis hostes decipere.* Qua in re maximè excellebat Agesilaus apud Grȩcos; Scipio apud

Romanos; Hannibal apud Carthagineſes; Iſmael Sophi apud Perſas; & noſtra ætate Mauritius Naſſouius apud Hollandos.

Quia verò bellica Strategemata ſunt iam inter Duces vſitata, & iure gentiũ à tot ſæculis probata, ideo qui illis decipitur, aut per illa cladem in pugna refert, non de dolo hoſtis, ſed de ſua imprudentia conqueri debet. Corporis ſiquidem robore, vrſi, leones, apri, atque lupi dimicant, qui vt viribus ſuperiores nobis, ita ingenio & ratione infra nos ſunt, qui ingenij ſolertia hoſtes noſtros deuincere debemus. Hinc ſupra nominatus Xenophon ait, *Operam dandam bono Duci, vt cum ſuis paratis hoſtem non inſtructum deprehendat, cum armatis inermem cum vigilantibus dormientem, conſpectum ab ſe, cum is illum non videret; denique vt locorum difficultatibus impeditum, ipſe conſtitutus in loco commodo adoriatur.* Strategematum itaque vis propriè poſita eſt in arte ſolertiaque Ducis, tàm vbi cauendus, quã vbi opprimendus hoſtis ſit. Qua nimirum ſolertia pulchrè certarũt inter ſe, maximi illi Duces, Anibal in Italia, Scipio in Africa; vterque habuit exercitum è diuerſis populis & linguis collectũ; vterq; in mari & in terra imperabat; & vterq; aſtu militari & ingenio valebat. Sed magis dolis preualebat

Scipio

Scipio, quibus ille superauit Asdrubalē in Hispania, Siphacē Regē Numidię in Africa, atq; demū ipsū Annibalem; qui occisis centū millibus Romanorum ad Trebiam Trasimenū & Cannas: consūptoq; inaniter tempore circa Casilinum, Cirignnolam, Cumas, & Nolā, debebat necessario relinquere Italiam, & defendere patriam suam à Scipione, qui hostem Pœnum in Italia non vidisset.

Quatuor autem partes habet sagacitas militaris, qua præditi Duces aduersarios suos in bellis stratagematibus superant. *Prima est.* Prouidere pericula. *Secunda.* Scire vti occasione ad decipiendum hostem. *Tertia.* Effugere damnum cum incideris in periculum. *Quarta denique, & omnium maxima.* Paratas sibi insidias conuertere in damnum aduersarij.

Quantum ad primam partem spectat dicebat Timoteus è Ducibus belli præcipuus, quòd *prouidere pericula nil aliud est, quàm habere oculos non solum in facie, sed etiam in tergo*. Vel vt dicebat Sertorius, *cauere sibi etiam à tergo, non solùm A fronte*. Cautissimus hac in re dicitur fuisse Viriatus, *quem Hispani elegerant sibi in Ducē*, inquit Iustinus, *vt cauendi sciētem, declinandiq; peritum*. Talis quoque dicitur fuisse Erasmus Gattamelata, & posteriori sęculo Alexander Farnesius.

Quantum ad ſecundam: nimirũ vti occaſione & commoditate ad decipiẽdum aſtu aliquo egregio inimicũ, primarius quidem fuit Annibal, qui nuſquam publico marte congreſſus eſt, nõ præparatis antea aliquot inſidijs. Sciebat enim benè, quod occaſiones rei ex animo gerendæ non ſemper occurrunt, & ſemel amiſſæ raro redeunt, interuerſæ verò omnino euaneſcunt; ideò ſi vnus ei dolus non ſuccesſiſſet, habebat in prõptu alium, modò aduerſarium non dimitteret abſque aliquo damno. Idem faciebat Georgius Scanderbegus; Idem Mathias Rex Hungariæ; tũ Alphonſus Secundus Rex Neapolis, & Ludouicus Sfortia Dux Mediololanenſis.

Quantũ verò ad tertiam partem, ſcilicet cum incideris in periculum, ſaluum educere ex inſidijs præparatis tuum militem, hoc nemo melius ſciebat Annibale ſolo, qui à Q. Fabio interclusſus cum euadendi viam nullam videret, aliquot millia boum præmiſit lignis ſiccis ad cornua ipſorum alligatis & accenſis, qui igne adurente, cum boatu & impetu magno irruerunt in Romanos, pellẽtibus à tergo Pœnis; totumq; exercitũ Fabij nouitate reiconturbarunt, & Annibali viã aperuerunt. Suppar huic Themiſtocles dicitur fuiſſe, de quo Thucidides, quod *& de inſtantibus atque impro-*

improuisis verè, & de futuris callidissime cō-ijciebat.

Quantum denique ad quartam atque vltimam sagacitatis militaris partem, quæ supra omnia requirit ingenij vires? & non solùm hoc vnū exigit, vt se Dux belli eximat periculo, cum in insidias cum suis præcipitatus fuerit, sed vt periculum quoque illud in hostem conuertat; hac in re inquit Plutarchus, nemo vnquā ex Ducibus superauit Sertoriū: ex Sarmatis verò nemo assecutus Boleslaum Chrobrium. Et licet Probus ita celebret Alcibiadem, vt dicat eū tanta fuisse sagacitate, vt decipi nō posset, prę sertim cū attendisset ad cauendū; nihilominus cōsideratis rebus ab illo gestis, & nonnullorum Polonorum nostrorū, puto nec Seciechum Palatinū Cracouiensem, nec Vitoldū Ducem Lituanię, nec denique Carolum ChodKieuiciū, illo inferiores fuisse; quandoquidem neque acutius alicuius Imperatoris cogitatū vt Vitoldi, neque celerius factum, ChodKieuicio Duce video. Et Bohe- Moraui, Saxones, Pomerani, Russi, Prussiq; victi fuere, magis consilio Seciechi, quàm armis Polonorum: quamuis probe sciam, nō astu magis, quàm vera virtute bella gesfiisse maiores nostros.

Iterum Stratagemata, seu gesta, consiliaue militaria, quadrifariam

diuiduntur. In ea videlicet quæ compe- tant prælio nondum commisso. In ea quę tempore pręlij ad obtinendā victo- riam conferant. In ea quæ post prælium ad conficiendam pacationem pertineāt. Et in ea quæ inferendæ soluendæq; ob- sidionis habent solertiam & artificium. De prioribus tribus generibus hoc præ- senti, de vltimò verò sequenti libro a- gemus.

CAPVT II.

De ijs quæ facienda sunt ante pugnam.

QVemadmodū nulla in terris pi- ctura tam absoluta est, quin pi- ctor alius aliquid in ea corrige- re non præsumat. Ita laudatissimorū etiā Imperatorū nemo vnquam fuit, aut esse potuit, qui virtutibus altis & ingenij so- lertia eminens, erroris alicuius in bello, & vitiorum in moribus non arcesseretur. Vt melior ipso dici non possit. Accusa- batur Cæsar, non in Curia tantùm, sed in castris etiam, non ferendæ ambitionis Alexander temulētiæ arguebatur, Pyr- rhus præcipitis consilij, Hannibal du- biæ fidei & voluptatis, Fabius tardi cer- taminis, Marcellus affectatæ pugnę, Se- uerus crudelitatis barbaricę in milites. Attamen omnes hos, nō tantū antiqui-

tas

tas inter celebratissimos Imperatores habuit, & venerata est, verùm etiã posteritas, inter obtandorum Imperatorũ Archetypos, omnium sæculorum consensu inseruit. Quoru solertia facta in bellis, prudentissimaq; consilia breuibus futuro bellorum Duci adnotare statuimus, addendo selectiora exempla, & ex alijs diuersarum gentium bellatoribus congesta; certocertius sciés, quòd quemadmodum nemo omniũ adeò bonus est, vt nihil in eo reprehensione dignũ inueniatur: nemoq; adeò malus, vt nihil in eo laude dignum appateat. Ita quoque nullus populus, nnllumq; Regnum in terris adeò sterile est, vt nihil habeat laude dignum, nihil gerat posteritati cõmédabile, nullos producat viros magnos tàm in toga, quàm in sago excellẽtes. Quandoquidem nulla etiam gens, aut natio est tã perfecta, vt nihil habeat repręhensione dignũ. Proinde non Græcorũ tantùm, aut Romanorũ, Dux belli futurus imitetur exempla, sed ex omnibus omniũ qui in Orbe sunt populorũ rebus in bello pręclarè gestis, colligat sibi militarem prudentiam. Et antequã ad pubicum certamen descenеat, vt eò faciliore victoria potiatur, hęc diligentissimè obseruet.

1. *Noscat ingenium aduersariorum: tum maximè Ducis ipsorum*. Ita Cęsar, primùm

primum Gallorum impetum plus quá virorum esse, ceteros minus quàm fœminarum, optimè sciens, vt cum feroce gente, non statim dimicare cogeretur, nihil missis ad se legatis negauit, nihil etiam cõcessit: donec oportunum ad pugnandum tempus aduenisse iudicans, cum securi illi nihil minus quàm pugnam timerent, vsus occasione facili negotio superauit. Ita quoque Gustauus, sciens Polonos parum in expugnãdis munitionibus valere, nihil verò in mari audere; toto bello Prussico, intra munitiones suas se continuit; & nusquã à mari, aut Vistula recessit.

2. *Consilia sua occultet quàm maximè: potiusq; super signa denunciet, cum opus est, quàm per verba.* Sic Tarquinius Superbus, Principes Gabiorum interficiẽdos arbitratus, quia hoc nemini volebat innotescere commissum, nihil nuncio respondit, qui ad eum à filio erat missus; sed eminentia papauerum capita, cum fortè in horto ambularet, virga decussit. Nuncius sine responsione reuersus, renunciauit adolescẽti Tarquinio, quid agentem patrem vidisset; ille intellexit, idem esse eminentibus faciendum. Cæterum in occultandis suis consilijs nostra ætate, nemo vnquam superauit Mauritium & Henricum Nassouios, Imperatores Battauorum, qui vel hoc solo astu

astu plurimas in Belgio vrbes Hispano ademerunt. Secretissimè enim seruandum suis Tribunis dicunt, hoc se velle facere vel aliud, cum tamen hoc faciẽdum nusquam intendant, sed semper quid diuersum, & inopinatum.

3. *Hostium consilia diligẽtissimè exploret.* Ita Carthaginenses cum animaduertissent Alexandri Magni ita magnas opes, vt Aphricæ quoque immineret, vnum ex ciuibus virum acrem, nomine Hamilcarem Rhodinum, iusserunt simulato exilio ire ad Regem, omniq; studio in amicitiam eius peruenire, qua is potitus, consilia eius nota ciuibus suis faciebat. ChodKieuicius duos fratres Liuonenses in aula Caroli Sudermani sumptu ingenti alebat, per quos omnia deinde eius consilia cognoscebat; honorato siquidem apud eum loco (exulum nomine) habebantur, ordinesq; in castris ducebant primarios. Carolo autẽ defuncto, penes filium ipsius Adolphũ Gustauum vsque ad obitum ChodKieuicij manserunt.

4. *Principium belli procuret quàm optimũ fieri.* Ita Scipio Aphicanus cum exercitu contra Pœnos missus inprimis procurabat Nouam Carthaginem euertere; gnarus, vt initia belli prouenissent, famam in cætera fore. Atque ita curauit, vt expugnaret eam. Quapropter vbi-

vbicunque aliqua difficultas reperiebatur, ipſe ibat in perſona, volens animi ſui magnitudinem monſtrare: in alia verò loca mittebat Martium Silianum, Lęliū & fratrem ſuum, quod Liuius hiſce verbis expreſſit. *Martium ſecum habebat cum tanto honore, vt facilè appareret, nihil minus eum veteri, quam nequis obſtaret gloriæ ſuæ.* Idem planè fecit Zamoſcius, à Stephano Rege omnium cum inuidia exercitibus in Moſcouia pręfectus, cum munus illud Nicolaus Melecius, magnę experientię Dux, vltrò reſigòaſſet, offenſus aſperiori dicto Regis Stephani in gentem noſtram, cum expugnata Polocia Rex in corona Senatorum dixiſſet, nequaquam ſe tam cito potiturum fuiſſe victoria, aut omnino expugnare potuiſſe Polociam, ni Hungaros pediteſ ſecū adduxiſſet. Quare multo fortiori munitione abſque ope Hungarorum intra triduum Melecius expugnata, munere ſeſe Imperatorio abdicauit, & cum bona Regis venia, domum diſceſſit. Zamoſcius, qui Procancellarij munere pollens, vir pacis & litterarum tantùm exiſtimabatur, eo honoris fauore Principis inopinatò progreſſus, vt in omnia ſemper prudens erat, ita & in bellico munere quàm optimum procurauit fieri principium; progreſſuſq; Lucos, ita fidiſſimam illam vrbem expugnauit,

gnauit, vt omnia pericula solus obiret; reliquos autem qui eo munere & dignitate defungi auebant, in alia loca mitteret, vbi minus quidem periculorũ sed & famę haberent.

5. *Suspectos reddas hosti amicos illius vel è contra vilis, Ducem ipsum belli.* Ita Metellus cum in Iugurtham moueret, qui cum omnibus legatis, quos Iugurtha ad ipsum miserat, egit vt Iugurtham traderent, litteris quoque ad eosdem crebro ea de re missis; quibus effecit vt Iugurtha omnium necessariorum fidem suspectam haberet, atq; eos varijs modis extingueret. Et Hannibal absũptis igne prędijs Romanorum solius Fabij agris pepercit: (Tum ante eum Coriolanus vrbi cum exercitu imminens nobilium prędia seruasse scribitur, plebis verò agros vestasse) cui viceuersa Romani effecerunt cum ad Antiochũ confugisset; omnes enim legatos suos quos ad Antiochũ mittebant, iusserunt familiariter Hannibalé habere, adeò vt Antiochus in suspitionem ea re pertractus, consilijs ipsius deinceps parum fidei adhiberet.

6. *Etiam sapientis Ducis est, inter hostes ipsos discordiarum serere causas, & sic distringere eos.* Ita Annibal Fabium, cui neque virtute, neque artibus bellandi par erat, odiosum populo Romano reddere omni modo curauit, perq; subordinatos

natos homines laudauit virtutem cæterorum Imperatorum, de Fabio verò ſiniſtre omnia loquebatur, præter quod ſibi amiciſſimum prædicaret. Sciebat enim quod ſic conflatum inter ciues odium, ad inimicorum perniciem præceps eſt, ad vtilitatem verò ſuæ defenſionis in cautum. Ita Emmanuel quoque Comnenus diſſidia inter Pontificem & Fridericũ Imperatorem aluit: nec vlla erat in Italia, cæterisq; Imperatoris Germanici ditionibus ciuitas, in qua non addictum ſibi hominé haberet Emmanuel. Noſtraq; ætate Kantimirus Scytha, deuſtis vaſtatiſq; cæterorum Procerum in Podolia villis, vt odioſum nobilitati redderet Staniſlaum ZolKieuium Ducem exercituum Regni Poloniæ & Cancellarium Supremum, agrorum illius populationem inhibuit; ſed nihil effecit, prudentioribus aſtum barbari, minorum gentium Quiritibus, cur ab hoſte factus ſit, oportunè interpræṫátibus. Alexander verò Gonſeuius Palatinus Smolenſcenſis, cum tempore belli Moſcouitici, deuictæ illorum vrbi Metropoli Moſcuæ præeſſet, nec haberet vires ad reſiſtendum aduerſarijs, qui diuerſis è partibus ad recuperandam vrbem, cum exercitibus confluebant, fictis illorum nominibus, litteras diuerſimodè ad diuerſos Moſcorum Proceres dedit,

dedit, quibus illos Duces sibi amicos, tantis corruptionibus factos demonstrabat, rogabatq; simul vt illi quoque paria ab illo munera capere vellent, & in fide Regi Poloniæ semel data, constanter permanerent. Quo astu effecit, vt ciuile inter se bellum exercendo, Demetriū Suiscium, quem Principem suum inaugurauerant, prorsus desererent; nec agnoscerent dolum, nisi cum perijssent omnes.

7. *E contra diligenter caueat ne in eius castris discordiæ suberiantur: & literas hostiū quibus militum eiuiumue fides ad scelus sollicitatus supprimat.* Et si enim satis beneuolentiæ & fidei suorum confidat, tamē non sunt imbuédæ aures militum promissionibus & corruptionibus. Ideo prudenter Senatus Polonicus litteras Gustaui igni publico in comitijs Varsouiensibus mandauit, quòd per eas varij varijs promissis, sed præcipuè Cosachi Zaporosenses, & diuersę ab Ecclesia Catholica religionis homines, in partes Sueci solicitarentur. Quod si verò pluribus innotuerit proditionis merces, in parte consilij erit, Eumenis Regis factum. Epistolæ sparsę erant totis castris, quibus, qui Eumenis caput ad Antigonum detulissent, maxima præmia desiniebantur. Eumenes vocatis ad concionem militibus, primo gratias egit, quòd

quòd nemo inuentus esset, qui spem cruenti premij fidei sacramento anteponeret. Deinde callidè subnectit, confictas has à se litteras ad experiendos suorum animos. Hoc facto & in presens dubios fieri deterruit, & in futurũ prouidos, vt si quid tale accidisset non se ab hoste corumpi, sed à Duce tentari arbitrarentur. Amorem itaqne militum Imperator sibi conciliet, & diligenter caueat ne inter eos aliquę seditiones suboriantur, sed perpetua concordia & obedientia maneat.

8. *Copias hostium imminuat atque discriminet.* Qna sanè via vsus fuit Fabius, cum Gallos, Tuscos, Vmbros, atque Samnites aduersos haberet; bellum siquidem in eorum ditionem transtulit, & sic eos ad sua defendenda reuocauit qui parte exercitus in agro Romano relicto, maioré partem contra Eabiũ miserunt. Fabius vt diuisas hostium copias animaduertit, cũ parte pugnare facilius esse putauit, quàm cũ integro exercitu: igitur prelio commisso victoriá de illis obtinuit. ChodKieuicius pari ratione cũ Suecis bellũ in Liuonia habens, processit, imparesq; hosti copias habens trás Dunam nocturno tempore concessit, Mansfeldius qui Suecis prçerat, ChodKieuicium fugere ratus, mox ponte instructo sequi eum statuit; at ChodKieuicius

uicius qui lōgè cū suis à ripa recesserat, vt partem exercitus hostilis fluuium transiuisse aduertit, obuersis celeriter equitibus suis, derepente hostem inuasit, & oppressit dum pars illorum altera, in ripa vlteriore consistens, ingemisceret solummodò morti suorum, & dentibus frenderet quod cadentes iuuare non posset.

9. *Si in castris hostilibus militum seditionem facere non poterit, aut mercenarios illorum promisso maiori stipendio abducere, saltim inter Duces ipsos simultates per subordinatos homines serat.* In bello enim nihil prestare maius fortuna tibi poterit, quam Ducum aduersariorum discordiam, qui communissimè diuersarum nationum esse solent, & de gloria inter se certant. Vnde Vegetius, *Inter hostes discordiarum serere causas, sapientis est Ducis. Nulla enim quamuis minima natio potest ab aduersarijs deleri, nisi proprijs simultatibus se ipsa consumpserit.* Ita Romani ciuilibus bellis disiuncti perierūt. Ita Greci discordia iugum Turcicū subiernt. Ita succubuerunt Hungari vicini nostri. Nunquam Gallos Angli nisi secum dissidentes fregerunt. Fessarumq; Princeps Serifus Fessam vrbem ciuili sanguine exhaustam facilè subegit. Manifestum enim est, vix vinci posse aliquos, nisi ipsi se perdant emulatione inter

inter ſe ſuſcepta. Quod confœderati Belgarum Ordines euitare volentes, perpetuò ad pacem & cōcordiam ciues ſuos & Duces exhortantur, etiam publicum æs, hac eadem admonitione ſuperſcripta ſignando. Concordia res paruę creſcunt, diſcordia maximę dilabuntur. Vt, quia nemo ſine pecuniis eſſe poteſt, quicunque milites, ciueſue, eſſent, id vnum agerent, quomodò vnanimi cōfeſſione ſaluam Rempub. ſeruarent, hoſtibus, reſiſterent.

10. *Amicos ſibi reddat illius prouinciæ incolas, in quà bellum gerendum eſt.* De quo vetuſta exempla petere nolo, quia recētia adhuc in oculis & memoria hærent. Guſtauus nuper Germaniam bello aggreſſus, ita ſua comitate, facilitate, ac modeſtia militis diſciplinati, omnium populorum ad ſe animos traxerat, vt Cæſarianum militem diſcolum & inſolentem peius cane & angue execrarentur, paſſimq; pro viribus contra Imperatorem Dominum ſuum Suecis opitularentur. Simili modo Poloni propter nimiam licentiam in proprio ſolo execrabiles ſunt paganis: in hoſtico verò propter rapinas & inſolētiam nuſquam experti ſunt fauorem Moſcorum, cum iam totum Imperium illorum poſſediſſent; nuſquam fideles habuerunt Valachos Moldauoſq; licet toties pro ipſorū

inco-

incolumitate bella contra barbaros suscepissent. Qui enim licentius in beneficiarios suos agunt, Tyrannorum more in innocuos grassari videntur; ac proinde odio potiùs quam gratitudine digni esse videntur.

11. *Rem viribus suis imparem non aggrediatur.* Albertus Dux Prussię, collecto emendicatis suffragijs exercitu, bellum Sigismundo I. auunculo suo intulerat, vt ab eo Prussiam armis extorqueret, quam deserta Catholica Religione hæreticus amiserat; cæterum profligatus per superuentus, vt ad publicum præliũ deuétum esset, omnium egens & inops, supplicare Sigismundo debuit, vt honestam ab illo viuendi rationem obtinere posset, cui regnum ipsum eripere minabatur. Pulchre Liuius de Lucretio. *Id prudenter, vt in temere suscepta re, Romanus fecit, quod circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto.* *Incerti enim exitus pugnarũ* inquit Cicero, *& Mars communis, qui sapè spoliantem iam & exultantem euertit & perculit ab abiecto: præsertim cum hostem tempus deteriorem indies, & locus alienus faciunt.*

12. *Contra aduersarium suum hostes alios excitet.* Hoc modo Michael Palęologus à Carolo Cæsare bellum metuens, Siciliè Regem & Venetos ad bellum illi

illi faciendum exciuit: exemplo, inquit Nicephorus Gregorias Artaxerxis, qui Agesilai impetum formidans, Thebanos & Athenienses ad bellum ei inferendũ impulit. Et Sigismundus I. bello cum Moschouitis orto, Scythas Tauricanos à parte alia in eos immisit. Et nouissimè bellum Mantuanum in Italia distraxit vocatus à Septentrione Gustauus Rex Succię.

13. *Prouideat ne vna molle bellũ ingruat, sed & suis & confœderatorum viribus distributis, pluribus locis hostem lacessat.* Ita Romani, maximis suis necessitatibus & extremis, cum ab Hannibale non semel victi essent, dimissis quibus summopere indigebant exercitibus Ducibusq; denique summa ęrarij inopia, & in Italia, & in Hispania, Sicilia, Gręcia, vno eodéq; tempore cum Carthaginensibus bellũ gesserunt. Ita nunc Ludouicus XIII. Imperium Romanum diuersis in locis vnà oppugnat, domumq; Austriacam per varios confęderatos ac socios lacessijt per Parmensem & Sabaudum in Italia; per Hollandos in Belgio & in Nouo Orbe; per Suecos in Silesia, & Pomerania: per Hassium in Vestphalia; per Vaimariensem in Alsatia, per suos verò exercitus in Flãdria, in Burgũdia, in Nauarra & in Lotharingia; tum classe in mari Thyrreno, & Oceano Germanico.

14. *In id omni semper cura incumbat, ne nouis auxilijs hostilis exercitus firmare se possit*. Ita Romani non permiserunt Asdrubalem, ad fratrem Hannibalem venire. Ita Vladislaus IV. obsesso exercitu Moscouitico ad Smolenscum, contra venientia subsidia variè dimisit Duces suos, Martinum Kasanouium, Paulum Piasecium, Alexãdrum Gonsieuiũ, Ieremiam Ducem Visniouecium, atq; alios, vt confligerent cum ipsis, vbicunque eos nacti fuerint. Dum enim omnis auxilij aliunde obtinendi spes euanescit, facilè circumsepti se dedunt.

15. *Curet ne subsidia ad se venientia in itinere opprimantur*. Ita cum Titus Didius exiguas copias respectu hostium haberet, atque legionem subsidiariam Roma expectaret, ne hostes fortè illam interciperent, sicuti facturos constabat simulauit se postridie prælio decertare velle, inde fuga quibusdam captiuorũ non ægrè concessa, quo consilium istud per hos diuulgaretur, id assecutus est, vt hostes de prælio vt opinabantur iam certi, copias suas diuidere dubitarent, & legionis illius curam omitterent, quã quidem eã ratione saluũ ad se recepit. ChodKieuicius verò volẽs præsidiarios in arce Smolenscensi, quæ circumcirca obsidiebatur à Moschis, recenti milite, & commeatu prouidere, misit tubicinẽ

ad hoſtem, ad publicum prælium prouocando. Moſchi cùm vidiſſent ChodKieuicium cum tribus tā:ùm millibus hominum veniſſe, egreſſi è munitionibus ſuis circiter millia quadraginta pugnam illi præſentarunt, qui poſt nonnullas velitationes cœpit paulatim cũ ſuis retrocedere, vbi hoſti inſidias parauerat, miſſo ad eos iterum tubicine, quòd nollet cum tanta multitudine temerè congredi, nõ enim ſperabat Moſchum poſſe tantum exercitum habere, Reſponderunt hoſtes ſe adhuc plures intra munitiones eſſe, quos videbit mox ChodKieuicius, & numerabit captus ductuſq; ad caſtra eorum. Atque ſic clamore ſublato cæperunt retrocedentem ſequi, etiam qui ad vallum cuſtodiendum relicti fuerant: quo ille conſpecto, eò velociore gradu fugam ſimulabat, vt tantò remocius hoſtem à ſuis munitionibus reduceret. Interim verò parte ab altera qui commeatum deducebant, impetu in eorum munitiones facto, facilè paucos reſiſtentes repulerũt, & in vrbem annonam inuexerunt. Moſchi clamore pugnantium ſuorũ à tergo exaudito, dolùm aliquem adeſſe ſubodorati, conſuſis ordinibus retro cedere cæperunt, & ChodKieuicius obuerſis ſuis celeriter extremum agmen aggreſſus aliquot ex eis millia cecidit.

16. Ho-

16. *Hostem domi nõ expectet, sed in illius prouincia sedem belli faciat.* Sic enim & miles tuus ex alieno viuit, & cum nemo resistit vincendo debiliores ciuitates præda & animo augetur, hostium verò animi decrescunt, quod victoriæ toties assueti, nunc vinci aliquando sese animaduertant. Ita Carolus Sudermanus, ex Gubernatore Rex Sueciæ factus, cũ probè sciuisset Sigismundum III Regnũ suum necessario vindicaturum, bellum in Liuoniam intulit, inopinatoq; veniẽs omnes vrbes absque præsidio Polonorũ, qui minimè bellum sibi à Sueco inferri sperabant, in vno instanti expugnauit, atque ita totam prouinciam possedit. Eodem astu filius suus Gustauus vsus, non tantùm in Liuoniam, Sed in Prussiam quoque irrupit, nulla belli denuntiatione facta.

17. *Vbi hostis tuam prouinciam ingressus fuerit, ad sua defendenda eum compelle.* M. Curius aduersus Sabinos, qui ingenti exercitu conscripto relictis finibus suis Romanos occupauerant, occultis itineribus manũ misit, quæ desolatos agros eorum vicosq; per diuersa incendit. Sabini ad arcendam domesticam vastitatem recesserunt Curio verò contigit, & vacuos infestare hostium fines, & exercitum sine prælio auertere, sparsumq; cædere. Iagello quoque Poloniæ Rex

Bello cum Crucigeris durante, quo Bohemos subsidia illis ferentes distineret, Coributum fratrem, cum non contemnendo exercitu in Bohemiam misit, qui fines eorum ingressus, non tantum bello eos vexauit, sed factionibus quoque in partes scidit, sollicitando animos multorum, vt corona potiri posset. Igitur Crucigeri auxilio Bohemorum destituti, & inauspicati belli cum Polonis pertęsi, legatos de pace ad Regem miserunt. Veneti autē prælio victi à Genuensibus, cum iam hostis vrbi immineret, facto cum Bernabone Vicecomite fœdere, Genuenses summa vi domi suæ aggressi sunt. Inde factum, vt quæ suis, qui Fossam Clodiam occupauerāt, submittere auxilia parabant Genuenses, domi retinere cogerentur, & Fossa Clodia in potestatem Venetorum rediret. Vt hic taceam Scipionem, qui manente in Italia Hannibale, transmisso in Africam exercitu, necessitatem Carthaginensibus imposuit reuocandi Hannibalem, sicque à domesticis finibus hostile transtulit bellum. Et Amurathes Turcarum, Græcis bellum in Asiam molientibus cum reliquis Principibus Christianis, in Europam inopinato irruit, effecitq; vt exercitus, qui per mart ituri erant, propria defendere cogerentur,

18. Me-

18. *Metum dissoluat in animis suorum militum; & æmulationem quandam in eis ad pugnandum excitet.* Ita C. Cæsar, aduersus Germanos & Ariouistum pugnaturus, confusis suorum animis (pauidis enim semper in incerto consilia sunt) pro concione dixit, *nullius se eo die opera, nisi decimæ legionis, vsurum.* Quo consecutus est, vt decimani, tanquam præcipuæ fortitudinis testimonio cogerentur pugnare, & cæteri pudore, ne penes alios gloria virtutis esset, accensi, decimanos fortitodine superare conabantur, hostesq; eò fortius aggrediebantur. Pari exemplo Stephanus Rex in Moscouia bellum gerens, suis Hungaris omnia confecta esse dicebat, quæcunque ex hoste trophæa retulisset. Aemulatione ducti Poloni, cum Meletio, separatim iuerunt, & quam Rex aggredi non audebat munitionem SoKolæ, vna die expugnarunt. Lituani itidem separatim; partim cum Nicolao Radiuillo, Supremo gentis suæ Militiæ Duce; partim cum Philone Kmita, Palatino Smolenscensi: partim cum Francisco Succo, Kosachorum Nisouiensium ductore, exercitus Moscouiticos profligabát, munitissimasq; quasuis eorum arces expugnabant.

18. *Persuadeat militibus, hostem esse contemnendum.* Sic Gelo Syracusarum

Tyrannus, bello aduersus Pœnos suscepto, cum multos cepisset, infirmissimũ quemque, præcipuè ex auxiliaribus, qui nigerrimi erant, nudatum in conspectu suorum produxit, vt persuaderet contemnendos. Similiter Vitoldus contra Tamerlani Ducem Battium, Borysthenis catharactas cum suis Scythis superantem moturus, quos superiore anno barbaros in prælio ceperat, macilentos, tabeq; carceris consumptos in medium castrorum produxit, & Polonis nequaquam timendos eiusmodi hostes dixit, qui licet infinito ferè modo multitudine eos superarent, fortitudine attamen bellicosis Sarmatis nusquam essent pares. Sciborius quoque Scriborouicius Polonus, sub Ludouico Rege in Hungaria Transyluaniæ Palatinus, quum nonnullos esse Turcis cepisset, quorum tegumen capitis album, multum terroris præfert, quoties terga tygridum aut leopardorum pellibus tegunt: nudatos militibus suis, quos è Polonia tyrones scripserat, pro cõcione ostendit, vtq; homines sibi similes esse scirent, nec timendos in prælio, suasit: quinimo vt pinguia eorum corpora, tanquam bello inepta contemnerenr, multis rationibus monstrauit.

20. *Prodigia, & signa aduersa, quibus milites consternantur, in bonam & auspica-*

tam

tam partem explicet, & interpretetur. Vti fecit Chabrias Atheniensis classe dimicaturus: excusso namque ante nauem ipsius fulmine, exterritisq; militibus, dixit. Nunc potissimum iucunda pugna est, cum Deorum maximus Iupiter adesse numen suum classi nostræ ostendit. Andreas verò Sapieha, in Liuonia cum prædiarijs à Gregorio Chodkie uicio relictus, contristatis militibus indefensione Vendæ, quod vexillum illius ventus de muro ablatum, in sepulchrũ cæsorum ante aliquot menses Moscouitarum depulisset. Nolite, inquit, milites trepidare, Moscouitis significatur enim certus interitus, quandoquidem super sepulchra militarium Virorum, vexilla appendi solent ornatus gratia, quos Dei auxilio occidemus. Dixit, & superuenientes Moschos fortiter aggressus, aliquot ex eis millia in acie cecidit.

21. *Promissam sibi à Superis victoriam, aut per somnium, aut per visionem aliquam pronunciet: atque ita militibus suis, si illud verum sit, animos ad pugnam religione accendat.* Hinc Archidamus Lacedæmonius aduersus Arcadas bellum gerens, arma in castris statuit, & circa ea duci equos noctu, clam imperauit; quorum vestigia mane (tanquam Castor & Pollux perequitassent) ostendens, ad futuros eosdem ipsis præliantibus persuasit.

Casimirus verò Monachus Rex Poloniæ publico prælio cum Lituanis, barbaris tunc, & Iazigibus, decertaturus, dixit se vidisse in somnijs Michaelem Archangelum, promittentem sibi certá de paganis victoriam. Vnde & templum ei expergefactus vouerat. Atque animatis ita militibus, victoriam ingétem obtinuit, ac de spolijs hostium, votũ exoluturus in arce Lublinensi, quod etiamnum durat, delubrum, cœlestis militiæ Duci in signum gratitudinis extruxit.

22. *Statum belli immutet, vt hostis inopina re perculsus animo concidat, & vel recedere à proposito cogatur, vel tali genere prælij tecum decertare, quale nusquam præuiderat.* Sic Themistocles aduentante Xerxe (quia neque prælio pedestri, neque finium tutelæ, neque obsidioni credebat sufficere Athenienses) author fuit eis liberos & coniuges Træzena, & in alias vrbes emittendi, relictoq; oppido, statum belli ad nauale prælium trásferendi. Idem fecit in eadem ciuitate Pericles aduersum Lacedæmonios. Et in Liuonia ChodKieuicius aduersum Suecos, qui cum scirent benè, Polonos pugnæ maritimę non esse assuetos, negligentius sese gesserunt, & cum nauibus suis ad Dunemundá securè accesserunt, quò copias suas in terram expone-

re

re possent. Ille nauibus mercatorum Angliæ, quæ Regię negociabantdr, precio conductis, militem Polonum eis imposuit, & nil tale cogitantes Suecos aggressus, prælio nauali supra omnium spem & opinionem vicit.

23. *Aliud semper faciat, quam quod se facere simulat aut ostendit.* Sic Agesilaus Lacedęmonius, tenentibus angustias Thebanis, per quas transire habebat, flexit iter quasi Thebas contenderet: exterritis Thebanis digressisq; ad tutanda mœnia, repetitum iter quod destinauerat emensus est, nullo obsistente. Sigismundus III. cum toto quasi biennio Smoleascum obsideret, nec potuisset tã munitam vrbem, quam quadraginta hominum millia defendebant, expugnare, iussit conuasatis rebus castra sua incendere, & domuitionem promulgare. Moscouitę diuturna obsidione fatigati, vt Regem toto cum exercitu abire conspexerunt, conuiuia & cœnas prę lętitia instruxerunt, vltraq; solitum Baccho indulgentes, stationes in muris statim negligentius agere cęperunt. Rex verò nocte obscura cum omnibus ad oppugnandum requisitis accedens, vrbem in coronam inopinatò aggressus, cum omnium admiratione in potestaté redegit. Post cuius obitum, dum tempore Interregni Moschi eam recu-

perare vellent, accitiſq; tranſmarinis populis centum triginta millibus eam obſediſſent Vladislaus IV. in ſolium paternum ſublimatus confeſtim obſeſſis ſubſidio veniens, vt aliquot hoſtium munitiones expugnauit, reiectumque à mœnijs Seinum intra ſuum vallum concluſit, & quo celerius eum expugnare poſſet, montem caſtris hoſtium, qui ab alaudis nomen habet, vicinum occupare inſtituit, ſed quem Moſchi facillimè ipſi occupare potuiſſent, ſi Regis cōſilio perſpicere valuiſſent. Qui caſtris de die motis, recta ſe in Moſcouiam velle ire ſimulauit, & aliquantulum via ordinaria progreſſus, ſequenti ſtatim die à tergo hoſtibus comparuit, & mōtem ſupra dictum fruſtra defendentibus illis occupauit, atque demum aſſiduis prælijs fatigatos, ad deditionem coegit.

24. *Eum ſtatum belli eligat, quem putat ſibi eſſe vtiliorem.* Vt C. Cæſar bello ciuili fecit, qui cum exercitum veteranum haberet, hoſtium autem tyronem eſſe ſciret, acie ſemper, prout & Alexander Magnus, decertare ſtuduit, in qua nuſquam illi fuerunt exercitati. Ita quoque & ChodKieuicius in Liuonico bello, poſtquam pernouiſſet Carolū Sudermanum tranſmarino milite vti, qui magis ad foſſas, quam ad aciem apertam aſſuetus eſſet. Igitur tribus millibus

ſuo-

ſuorum veteranorum, vna die quatuordecem millia hoſtium acie aperta deleuit, qui alias ligone poterant in longũ tempus bellũ protrahere, Hinc Cæſar Auguſtus dicere ſolitus erat. *Præliũaut bellum nũquam ſuſcipiendũ, niſi cũ maior emolumenti ſpes quàm damni metusoſtenderetur.*

25. *Vehementem & auidum pugnæ hoſtẽ, mora & cunctatione vilem faciat.* Sic Fabius maximus aduerſus Annibalẽ ſucceſſibus præliorum inſolentem, recedere ab Ancipiti diſcrimine, & tueri tantummodò Italiam conſtituit, Cunctatoriſq; nomen, & per hoc Summi Ducis meruit. Sic Conſaluus Magnus Gallos ſua cunctatione viles fecit, & toto Regno Neapolitano eiecit, ſimiliterque Magni Ducis nomen, patrum noſtrum memoria obtinuit. Simili aſtu Koniecpolſcius ante triennium ferè impetum, Abazi Baſſæ fregit, & pugnandi auidũ cum ingenti ſuo exercitu ad Camenecіam procurrentem retro cedere inglorium coegit. Sed & Oſmanus ipſe ad Chotimiam, cum vna die more ſuo barbaro, bellum conficere voluiſſet, vallo caſtrorum noſtrorum & propugnaculis in longum detentus, impetum, & vehementiam furentem amiſit, adeò vt cum ad pugnam publicam prouocaretur animum iam non habuerit & æſtate per cunctationem noſtrorum in ocio

ferè exacta, vix cum paucis in Turciam rediјt, assiduis oppugnationibus quoquo fortissimo amisso.

26. *Nolentem pugnare æquo loco, extrahat è latebris, & pugnandi necessitatem illi imponat, cum ille paratus non est.* Ita Metellus, cum animo aduertisset, nolle æquo loco pugnare Iugurtham, sed per saltuosá tantùm & suspecta proficiscenté expectare occasionem; vt eum suis succurrere cogeret Famam caput Regni obsedit. Zamoscius, Archiducem Maximilianum, Bicine in Silesia subsidia ex Hungaria exspectantem, licet parua suorum manu, non dubitanter tamen in eum inuectus, ad prælium decertandū cogit, priusquam Hungari subsidio venissent. Vnde & victoria potitus est, quam nequaquam obtinuisset, si Archidux mœnijs sese vrbis defendens, in aciem non descendisset, & venientes mercenarios paulisper expectasset, qui aliquot milliaribus solummodò inde distabant.

27. *Naturali industria, & prudentia multis experimentis aut lectione comparata, cognoscat hostium astus & fraudes.* Prout Aemilius Paulus Cos. bello Hetrusco, apud oppidum Coloniam dimissurus exercitium in planiciem, contemplatus procul auium multitudinem, citatiore volatu è sylua consurrexisse, intelle-

tellexit illic aliquid insidiarum latere, quòd & turbæ aues, & simul plures euolauerant. Præmissis igitur exploratoribus, comperit decem millia Boiorum excipiendo ibi Romanorũ agmini imminere: eaq; alio quam expectabatur latere missis legionibus circũfudit. Simili planè modò Prędislaus LancKoronius, ex auiũ crocitatu in sylua Podoliæ, vulgo Nigra dicta Tartaros, qui incursionẽ in Prouincias Regni Poloniæ parabant, latitare cognoscés, sclopetarios pedites à tergo in eos immittés, ipse recta in insidiantes sibi processit, & fortiter resistétes in primo congressu, reboatu sclopórum à tergo eis explosorum continuò turbauit, & disiecit; quanquá lõgè numero impar illis fuisset. Chmielecius verò, gnarus barbaros per easdem vias, quibus palatum exiuerant, in castra sua cum præda redituros, castra ipsa apud Bialocerquam expugnauit, reuertentesq; post dies aliquot prædatores, habitu, clamore, & armis facilè decepit, atque ita omnes præda excussa trucidauit.

28. *Etiamsi hoste superior sit & victoriam facilè speret, in omnem tamen euentum sinistros casus locum animo voluat.* Vnde Pompeius, inquit Dion, quòd multis modis se Cęsare superiorem esse persuasum haberet, nihil omnino præuidit.

Neque

Neque enim idoneo loco caſtra poſuit; neque refugium ſibi, ſi ſuperaretur, parauit: cumq; rem extrahere, atque ita victoriam ſine prælio obtinere poſſet (nam & ſingulis diebus copiæ eius augebantur, & rerum neceſſariarum copia ipſi ſuppetebat) tamen ſigna contulit. Vnde factum eſt, vt præter opinionem victus neque conſilium neq; ſpẽ fortunæ denuo periclitandæ capere potuerit. Quodſanè ipſum Guſtauus præ oculis aſſiduò habens, nuſquam prælio publico nobiſcum in Pruſſia decertauit, & ſi quando pugnæ periculum facere voluit, ſemper ſeſe intra ſuas munitiones continuit; nec vſquam à mari, aut fluuio Iſtula receſſit. Et Ioannes Tarnouius Archiſtrategus Poloniæ, à Ferdinando I. Imperatore conſultus, quomodo Solimano in Hungaria tunc bellum ſecum gerenti, reſiſtere abſque damno ſuorum poſſet, ſimile planè reſponſum tulit. Vtnimirum publicum certamen quàm maximè vitaret, vt nuſquam cum ſuis caſtris à Danubio recederet; & vt ſemper in omnem ſiniſtrum euẽtum, licet ſuos exercitus ſuperiores eſſe videret, eſſet paratus. Quod videlicet equitatui Turcico Germanum militem imparem videret, cum ad gladios res deueniret; quod à multitudine barbarorum circumuentus fame exercitũ amit-

amitteret, si Danubio recederet, & quòd clade affectus, vt est varia sors belli, absque graui dominiorum suorum damno, resistere haud posset, nisi aliquam fortem munitionem ad tergum haberet, quæ & fugientes reciperet, & mollem belli, tamdiu retardatis successibus hostis, sustineret, quamdiu non reficerentur Vires Imperij

29. *Neque aduersis in rebus omnem spem abijciat, neque in prosperis quicquam de animi constătia remittat*, gnarus in bello nullos conatus feliciorem exitum sortiri, quàm de quibus hostis minimè suspicatur. Ita Dematrius Moscouię Princeps à Georgiò Mnisecio, ad recuperandum paternum vti ferebat Principatum, exul copijs Polonicis instructus, in ipso statim ingressu Moscouiæ profligatus non despondit animum vti suam decebat generositatem, sed recollectis, qui a prælio manserant, aliquot cohortibus, priusquam noua subsidia venissent è Polonia, maximo ausu quadraginta millium exercitum Moscorum inopinato superuentu apud Cromos dissipauit postea ad Putiuliam Cosachorum Zaporosensiũ subsidio auctus, aperto Marte decertare non dubitauit: atque ita quotidie maiora audendo & vigilando vsque ad vrbem Metropolim Mosquam percessit, atque ad extremum Imperio

rio vniuerſo potitus fuit.

30. *Crebro ſuos monere debet, vt hoſtem aduentantem parati inſtructiq; eius milites in horas expectent; ne improuiſa aduerſariorum irruptione turbentur.* Vnde Manſfeldius copiarum Rodulphi II. Præfectus ad Strigonium oppugnandũ miſſus, vt ſemper ſuos paratos ad ſuſtinendum impetum hoſtiũ haberet, ter quaterq; præmonitos, ipſe nocturno tẽpore, cum ijs cohortibus quas tacitè caſtris eduxerat, parte qua Turcæ imminebãt clamore ſublato inuaſit, & quos ignauos inuenit, facta in craſtinum concione publicè caſtigauit. Idem & Georgius Baſta ſuos monebat; & Suarcembergius diligentiſſimè obſeruabat. Et Samuel Coreccius ſuos in Moldauia, conſimili irruptione ex improuiſo, ad vigilãtiam exercitabat, & multi alij priſci bellatores fecere.

31. *Exercitum ita diſciplina imbutum habeat, vt à pugna ad prædam non auertat manus,* vt accidit Sigiſmundi Imperatoris exercitibus apud Columbanum, in Seruia, & iterum in Boſnia apud Ciporouiciam, vbi profligatis Turcis, etiam Imperatoris Ottomanici capiendi ſpes erat, niſi militum auiditas prædæ præproperas manus admouiſſet. Et poſtea reſtaurantibus prælium barbaris, vix ipſe Sigiſmundus vno comitante puero euaſit.

euasit. Idem accidit exercitui Ferdinandi I. apud Pestũ; Rodulphi II. apud Agriam & Sigetum Sigismundo Batoreo apud Temesauriam, alijsq; nostri ac veteris sæculi Ducibus, diuersis in locis.

32. *Optimo loco castra metetur.* Nullis videlicet montium insidijs, aut amniũ iniurijs obnoxio, vbi satis lignorum, pabuli, & aquæ sit: hostem verò in loca arida, saltuosa, aut paludosa compellat.

33. *Si imparem se hosti videt, in loca eum insidiosa trahat, & aliquomodo circumueniat.* Ita Iugurtha, qui summa calliditate modo arma leuiter ostentando, modo pacis ac deditionis mentionem inijciẽdo, tam diu ludificatus fuit Albinum, donec is ob instantia comitia Romam rediens, exercitum fratri Aulo commisit. Sperabat enim se interea temporis Romanos milites, partim pecunia corrumpere posse, partim cum improuido Duce in loca insidiosa pellicere, & ad quaslibet conditiones cogere, vel trucidare. Nec spes eum fefellit. Cum enim iam plurimos Romanorum fauere sibi sciret, fugam simulauit, quam cũ veram esse falso Aulus credidisset, per saltuosa loca eum temere persequens, victus, sub iugum missus, & infra decẽ dies vniuersa Numidia exercitum deducere iussus fuit.

34. Sit

34. *Sit dexter in agendo & non morosus, dubius, aut cunctabundus.* Atheniensium etenim res in Sicilia segnis Niciæ cunctatio euertit. Cum enim is aduentu suo ingentem famam, & sui terrorem Siciliæ intulisset, Catanæ in hybernis delitescens, in contemptu venit, & hostibus animos resumendi spatium dedit. Idem error in Brasida Spartano notatur à Thucydide, & in Ludouico Andegauensi à Leonardo Aretino, cũ in Apulia Ladislaum Regem deuicisset.

35. *Deprehensus in angustijs diuersis artibus eludat, aut de deditione tractet; interim verò suspensis tractatione pacis hostibus, ferro sibi viam aperiat, aut iter aliud capiat.* Nicostratus Aetolorum Dux, ita aduersus Epirotas egit; cumq; ei aditus in fines eorum angusti fierent, per alterum locum irrupturum se ostendens, omni illac ad prohibendum occurrente Epirotarum multitudine, reliquit suos paucos, qui speciem remanentis exercitus præberent, & ipse cum cætera manu, qua non exspectabatur aditus intrauit. Quo etiam astu Gustauus in Prussia ad Dersauiam conclusus euasit, & de pace legatis in castra Polonorum missis, nocturno tempore Istulam traiecit, inq; loca securiora exercitum deduxit. Cn. verò Pompeius, cum flumen transire propter oppositum exercitũ hostiũ

non

non posset, assiduè producere & reducere in castra instituit: deinde in eandem persuasionem hoste perducto, ne vllam viam ad progressum Romanorũ teneret, repente impetu facto transitũ rapuit.

36 *Hostem ex locis difficilimus, inuadit; ipse autem euadendo à tergo instantem aduersarium prudenter submoneat, ne in transitu fluuiorum aut saltuum sui milites carpantur.* Ita Pelopidas Thebanus, bello Thessalico transitum quærens, castris ampliorem locum supra ripam complexus, vallum ceruolis, & alio materiæ genere constructum incendit, dumque ignibus submouerentur hostes, ipse fluuium superauit. Bannerius similiter à Cæsarianis circumuentus ad Torgauam, diuersa materia super vallũ congesta, ignem sub primam noctis vigiliã suppofuit, ipse verò Albi fluuio superato in Pomeraniam concessit. Nicolaus autem Melecius, Valachiam paruo cũ exercitu ingressus, cum apud Stepanouiciam ingentem barbarorum multitudinem insedisse cognouisset, nolens temere cum tanta colluuiæ manus cõferere, facta in speciem velitatione, vada Pruthi scrutari iussit, quasi Iassum iter flexurus cum reuera Chotimiam versus reditum animo cogitarat, Positis igitur iaculatoribus in insidijs, castra

versus

verſus Tyrum mouit, & cum illi magnis agminibus abeuntem inſequerentur, ab inſidiatoribus à latere ſtrenuè excepti fuerunt, cum interim Melecius ſignis conuerſis à fronte eos aggrederetur: & vniuerſalis pugnæ aleam declinans, turmatim in eos incurreret, reliquis interea temporis caſtra ad ripam fluuij iam munientibus. Quibus perfectis, haſtatos in confertiſſimum Turcarum globum immiſit, & omnia ſimul tormenta in lateribus locata exploſit: cumq; hoſtes impetum haſtatorũ ſuffere nequiſſent, ille ſigno receptui dato cũ omnibus ſuis caſtra intrauit, & velut ex arce munitiſſima propugnauit. Tádem tractando de pace, leuioribus prælijs ré per dies aliquot protraxit, nocturnoq; tempore impedimentis omnibus, & machinis tranſmiſſis: ipſe verò die ſtatim albeſcente quaſi vniuerſali pugna præliaturus in acie conſtitit, & tamdiu prouocationibus ad duella, velitationibuſq; tempus protraxit, donec in aduerſa ripa pro bombardis commodius in hoſtes librandis, ſuggeſtus non exſtruerentur. Quibus confectis, globos in acies barbarorum frequentiores explodi iuſſit, & ſeſe interim in caſtra ſua confeſtim recepit, incenſaq; ſub noctem in vallo materia, fluuium cum omnibus copijs ſecurè tranſgreſſus eſt.

37. Inſt.

37. *Insidias vbicunque poterit in itinere hosti faciat: adq; transitus fluuiorum, ad præcipitia montium, ad syluarum angustias, ad paludum aut viarum difficultates, superuentus nullo sciente disponat; atque iter suum ita temperet, vt aut cibum capientes aduersarios suos, aut dormientes; aut vacantes certè, securos, inermes, discalceatos, distractis equis, nihil suspicantes, ipse paratus inuadat, quatenus in huiusmodi certaminibus fiduciam colligant.* Tali dolo Stephanus Albertum Regem Poloniæ in Valachia clade ingenti affecit, perq; fagineam syluam incautè transeuntem, vafer & astutus bellator, inter aspera saxa & montes, ex insidijs vndique aggressus, impulsis quas in hoc iam ante succiderat arboribus, mirum in modũ afflixit. Sed & Boij olim in sylua Latina simili astu Romanos exceperant: qua enim transiturus erat Romanus exercitus, succiderant arbores ita, vt ex parte exigua sustentatæ starent donec impellerentur: delituerant deinde ad extremas ipsi, vbi ingresso syluam hoste, proximas vlteriores impulerunt: eo modo propagata pariter supra Romanos ruina, magnam manum eliserunt His, & simillimis artibus graues fuere. Michael Transalpinæ Daciæ Regulus, Turcis: Moyses Siculus, Transyluanis: Ostaphæus Dascouicius Cosachorum Zaporosen-

rofensium author, Tartaris: Alexander Lisouius (à quo Lissouiani Cosachi, leuioris armaturæ equites) Moscouitis: idq; eam ob causam singuli, quod diuersis è nationibus militem collectum haberent, nec in pugna stataria ijs fiderent nisi post multa experimenta in particularibus certaminibus facta. Quamuis principaliter id intendere Imperator in locandis insidijs debeat vt vel omnino aduersarium vincat, vel saltim diminuat vires illius: quare alij, quo hostiũ copiæ decrescerent, ditione sua vltro cesserunt, vt dum vrbibus occupandis, atque pręsidio muniendis hostis occuparetur, copiasq; suas hinc inde distributas haberet, ipsum ea ex occasione in aliquas insidias pellicerent aut debilitatum inuaderent apertè: qua quidem via victoriam consecuti sunt. Alij, dũ regionem inuadere in animo haberét, in aliam se arma parare tanta industria simularunt, vt regionem illam de qua minimè dubitabatur occuparent, priusquam illa defendi posset. Nam si hosté in suspenso habeas, an forte eam in partem, qua fama erat, regressurus sis, cogetur ille tam ibi subsistere, quam alterá parté defendere, vnde facilè fuerit vtráq; exercitus parté à te circũueniri Præsertim, *cum dispersi ad prædandum securi oberant hostes, tunc probatos equites*

vel

vel pedites, cum tyronibus aut inferioribus mittat Imperator, vt ex occasione fusis inimicis, & illis peritia, & reliquis crescat audacia. Nam qui ante longum tempus, aut omnino nunquam videre homines vulnerari, vel occidi, cum primum aspexerint perhorrescunt, & pauore confusi, de fuga magis, quàm de conflictu incipiunt cogitare. Hinc veteres Romani gladiatores ludos instituerant, quod ciues ipsi in persona ad bellum ire obligati fuissent, ne igitur sanguine fuso, aut morte cadentium in acie consternarentur, à puero assuescebant tali inspectioni in ludis exhibitis, cum sese in theatris ante oculos plebis, gladijs serui laniarent aut mactarent. Vereresq; Sarmatæ nostri in publicis festiuitatibes, aut in augurationibus Principum suorum, hastis inter se concurrebant, vt & laudem & præmium consequerentur, vtq; Regi ipsi monstrarent hoc facto suo, non ad molliciem & delicias, sed ad bella cum barbaris gerenda, eum à se electum esse, qui sciret inde, duris se Sarmatis & fortibus viris imperare, non effœminatis populis leges præscribere & dominari.

38. *Longo itinere fatigatos aggrediatur, aut certè insperatus superueniat; eosq; etiam qui longè à suis, aut pabuli, aut prædæ gratia cõmorantur, subito cum delectis occupet.*

Illa

Illa enim ante tentanda ſunt, quæ ſi malè ceſſerint minus noceant; ſi benè, plurimum proſint. Ita Conſtantinus Oſtrogius & Scythas in Ruſſia palantes, & Moſchos in Lituaniam incurrentes, ſæpiſſimè, minoribus prælijs attritos primùm, feliciter deuincebat, Ita Sangu-ſcus Lituaniæ Campiductor. Ita Staniſlaus KiſzKa cæteriq; ex eius diſciplina clariſſimi deinceps in patria noſtra Duces.

39. *Quibus deficit, monſtret ſe habere in copia; aut vſum earum expleat.* Sic Carthaginenſium, Maſſilienſium, & Rhodiorum Duces inſtructuri claſſem, quia ſparto deficiebant, crinibus tonſarum mulierum ad funes efficiendos vſi ſunt. Marcus verò Antonius à Mutina profugus, cortices pro ſcutis militibus ſuis dedit. Præmiſluſq; olim Poloniæ Princeps cum hoſte congreſſurus, quòd militum manum exiguam haberet, eamq; nudam, nullis thoracibus, nullis clypeis armatam; egreſſus è ſylua Calui Montis in tractu Sendomirienſi in aciem campi Lagouienſis, vt maiores copias ſuas opinione aduerſariorum monſtraret, truncis arborum tenuioribus galeas ex corticibus factas impoſuit; hominesq; agreſtes ac fœminas, qui eas arbores huc & illuc mouerent, intermiſcuit, quo nimirum ſic numeroſior, & quaſi in ſyluis tectus,

tectus, exercitus suus appareret, atque hostes conterreret. Quod & successit.

40. *Si fortè fames, pestilentialisue contagia aut quædam necessitas, vel alij humani casus, hostem tuum ad desperationem adegerint, vt prælij aleam quoquo modo subire cupiat, tum tibi intra munitiones consistendum, & quantum fieri possit, à prælio abstinendum noueris.* Hanc rationem Lacedæmonij contra Messenios, & Cæsar contra Afraniũ, Petreiumq; secuti sunt. E bello Prussico Gustauus contra Sigismundũ III. vsus cum passim apud Mariæburgum mercenarij Germani contagione perirent, qui omnino in acie fortiter obire cupiebant; cęterum ille vt rerum militarium guarus, intra suas sese munitiones continuit, nec vlla ratione in campum, etsi toties prouccatus & lacessitus prodire voluit: quia certissimam suorũ cladem pręuidebat. Iam autem difficile vincitur, qui verè potest de suis, & aduersarij coprjs iudicare: qualis erat Gustauus, tot iam prælijs & periculis in Liuonia ante, Russia alba, & Cimbrica exercitus.

41. *Præcipuè verò curet Imperator, consiliarios, sui aduersarij intimos, & quibus ille grauiores expeditiones peragit, reddere illi suspectos.* Sic Romani cum Antiocho Rege bellum aggressuri, qui apud se Hannibalem, victis iam Carthaginen-

ginensibus habebat, consiliumq; eius aduersus Romanos instruebat, missis ad eum legatis, per crebra colloquia effecerunt, vt is Regi fieret suspectus, cui gratissimus alioqui erat; & vtilis propter caliditaté & peritiam bellandi. Pari modo Lituani, Vitoldú ad Crucigeros Prussię à Rege Vladislao fugienté, apud Magistrum, Ordinis accusarunt; & vtilem ipsis valdè sibi verò eo in loco grauem ob militię ingentem peritiam, in carceres conijci procurarunt. Prout & Ferdinandus I. Hieronymo Lasco fecit, qui apud Ioannem Regem Hungarię, & authoritate, & consilio, & rei bellicę scientia multum pollebat. Quapropter facilè Proceribus Húgarię persuasit, vt eum tanquam alienigenam apud Regem accusarent, quos ille loco & dignitate, Transyluanię Palatinatu cohonestatus, longè superabat. Liberatus tandem carcere Lascus, vt natura animosus erat, ad hostem Regis Ioannis Ferdinandum Imperatorem fraudis ignarus, vindictam solummodò meditans lubens concessit, ab eoq; in Turcicam cum Oratoris titulo ad Solymanú ablegatus, nescitur à quo venenum hausit, atq; morbis per viam diuersis doloribusq; excruciatus, vix patrium limen salutauit, & statim Cracouię extinctus est.

Dein-

41. *Denique visitata & communia strata-gemata assiduò reuoluet.* Quò enim magis aliqua contemnuntur, eò facilius fallunt. In bellis autem non datur bis peccare, absque notabili damno. Nec prudens poterit dicere Imperator, *Non putaram*, quia in omnia intentus esse debet.

CAPVT III.

De ijs Stratagematibus, quæ facienda sunt in pugna.

NOtatis ijs prçceptis, quę ante cómissum prçlium agenda sunt, deinceps videndum est de ijs, quę in ipso prçlio occurrere solent. Atq; imprimis.

1. *Dux tempus ad pugnam opportunum eligat.* Vt nimirum hostis ieiunum exercitum in aciem producat, & inedia, siti, vigilia nocturna, itineris fatigatione, aut mora sub armis lassatum, tota die in acie detineat. Cumq; hostis castra iam repetere cæperit, subito copias educat, & commisso in paucos prælio, aut vincat fortiter, aut terrorem, qui iã castra sua intrauerant periculo cæterorũ incutiat. Sic Metellus Pius in Hispania aduersus Herculeium, cum ille oriente protinus die, instructã aciem vallo eius admonisset, feruidissimo tunc tempore

anni, intra castra suos continuit, in horá diei sextam, hoc est ipsum meridiem; atque ita fatigatos æstu, facilè integris (quibus præceperat, vt quiescerent, & cibum caperent) & recentibus vicit suorum viribus. Iugurta verò memor virtutis Romanorum, semper inclinato die prelium committere solitus erat, vt si sui fugarentur, oportunam noctem haberent ad delitescendum. Quod & Gustauus in bello Prussico obseruabat, nec vnquam cum suis prodijt, nisi cum aduesperasceret; vt fecit ad Mevam, ad Neistadium, ad Neringam, & denique ad Dersauram vbi sclopo percussus, perculsos suos tempestiuè & oportonè vmbra noctis tectos in castra reduxit.

2. *Nullam occasionem perimendi, aut saltim infestandi hostis negligat.* Iphicrates Atheniensis, quia explorauerat, eodem assiduè tempore hostes cibum capere, maturius vesci suos iussit, & eduxit in aciem: aggressusq; hostem ita detinuit, vt ei nec confligendi, nec abeundi daret facultatem. Inclinato deinde iam die reduxit suos, & nihilominus in armis retinuit: fatigati hostes non statione magis quàm inedia, statim ad corporis curam & cibum capiendum festinauerunt. Iphicrates rursus eduxit, & incompositi hostis aggressus est castra.

Eodem

Eodem astu Albertus quoq; Lascus in Turcas vsus est cum Iacobum Heraclidem agasonem suũ, ad capiendũ Valachię Principatum deduceret, Alexandrumq; Vaiuodam barbarorũ auxilijs nixũ prouincia depelleret. Igitur longè maiores copias illius conspicatus, iussit vt sui summo mane corpora curarent, cibumq; secum pro vna comestione in aciem progressuri acciperent quos in alba eductos tota die in acie detinuit velitationibus prouocationibusq; ad duella tempus terendo; & tandem sole in occasum vergente intra vallum deduxit. Idẽ fecere & Turci, inedia & solis æstu cum suis equis fatigati: vnde cibum statim capere omnes, pabulaq; equis conquirere solicitè cœperunt, Lascus verò cohortatus suos iterum eduxit, & confusos inermesq; inopinatò aggressus facilè vicit, & tota deinceps prouincia expulit.

3 *Locum ad pugnam commodum eligat.*

Marcus Curius, quia phalangi Regis Pyrrhi explicite resisti non posse animaduertebat, dedit operam in angustijs confligeret, vbi conserta, sibi ipsi esset impedimento. Stanislaus Lesniouius, quadraginta millia Moscorum ad Neuelliam, mille quingentis hastatis aggressurus, ita inter duo nemora aciem suam instruxerat, vt nec circumueniri

ab equitatu hoſtili propter
ginoſſas vllatenus poſſet,
à tergo exercitum haberet
tur inopinatos aggreſſus a
clariſſimam ex eis victor
cæſis in acie octodecim m
& Ioannes Sapieha cum
maticis pugnaturus, apud
cauas & pręruptas vias ob
ipſaq; loci natura pro mun
in ſignem eorum Ducem
vicit

4. *Aciem optimè diſponat*
Aphricanus aduerſus Aſd
cem Pœnorum in Hiſpani
rens, per continuos dies
duxit exercitum, ita vt me
tiſſimis fundaretur: Sed c
que eadẽ ratione aſſiduè
cederent Scipio ea die qua
cernere, commutauit in
ordinem, & firmiſſimos,
narios in cornibus collocau
armaturam in media acie
tam, poſuit. Ita cornibus
pręualebat, infirmiſſimas
tes lunata acie aggreſſurus,
Vladiſlaus quoque Locticu
cigeris Boruſſiſis ad Radzi
liaturus, aciemq; eorum,
ſimos Germanorum in d
habebat, fracturus, non ni

tos suos opposuit: infirmissimos autem ex peditatu fortissimis hostium obiecit, vt ad primam eorum impressionem fuga sibi consulerent precipiens, & interfugiẽdum more Scythico (nam omnes Russi erant) sagittis hostes se insequentes ferirent; maximè cum sese in syluestria confragosaq; loca reciperent, quo grauiter armati Germani, nullo modo sequi cum suis equis poterant. Illi verò in abeũtes iterum obuersi facilè pugnarent, aut à lateribus incurrendo ordines ipsorum turbarent. Atq; ita frustrato robore exercitus, ipse optima cum parte virium suarum, dextro cornu, totam circuiuit aciem hostium, & triginta millia in acie cecidit.

5. *Hostem emittat ex acie, ne clausus prælium ex desperatione redintegret.* C. Cęsar Germanos inclusos, ex desperatione fortius pugnantes, emitti iussit; fugientesq; persecutus est. Similiter L. Martius, Poenos: Camillus, Gallos: Antigonus Macedonum Rex, Aetolos: Agesilaus, Thebanos: Cn. Manlius, Hetruscos: Boleslaus Criuoustus Borussos & alij, alios.

6. *Hosti fugienti pertinaciter non insistat,* sagittarijs presertim, quales sunt Scythę, Parthi, Arabes, alijq; leuiori armatura vtentes. Apud nos Romanus Ostrogius Princeps, & Io: Strussus, nobilissimi iuuenes, dum acrius fugientes Scythas

persequuntur, icti sagittis occi
Marcusq; Liuius fuso Asdrubale
tibus eum quibusdam, vt hoste
ternecionem persequeretur, re
necesse est vt aliqui supersint q
ctoria nostra hostibus nuncient
verò Aphricanus dicere solit
hosti non solum dandam esse
giendi, sed etiam muniendam.
7. *Aduersa dissimulet.* Luciu
cum præfectus eius non exigu
manu comitante, commisso ia
ad hostes transfugisset pronunci
su suo id factum. Eaq; ration
animos, non tantùm à confus
traxit, sed quadam etiam spe vt
quæ id consilium secutura esse
mauit. Datames verò Dux Pe
aduersus Authofradatem in Ca
cum partem equitum suorum
gere comperisset, cæteros omn
re secum quantocius iussit; asse
transfugas collaudauit, quòd e
criter præcessissent, hortatusq
etiam, vt fortiter hostem adori
Pudor transfugis attulit pœnite
& consilium suum (quia non p
deprænhensum) mutauerunt.
mani, secundo bello Punico, va
bilitati, dissimularunt aduersi
suam, acsi victores essent, & A
Regi ante victoriam condition
po

posuerunt, tam superbas & graues, ac si iam vicissent, quia ita tum mos erat, in aduersis vultum secundæ fortunæ gerere: moderari animos in secundis.

8. *Suis militibus necessitatem pugnandi proponat*; vt aut virtute salutem tenendam, aut moriendum sibi esse intelligant. Desperatio enim & necessitas fortitudinis eos appellatur, & vni quatuor hominum vires conferent, inde Alexãder Magnus militibus suis, peruenisse eò dicebat, vnde fugere non possent, tot terrarum spacia emensis, tot amnibus montibusq; post tergum obiectis; iter in patriam & penates manu esse faciendũ. C. Cæsar ancipiti prælio equos dimittebat, & præcipuè suum, quo maior permanendi necessitas esset auxilio fuge erepto. Corcyrei exules, vt fugę spem omnẽ suis adimerent, nauibus, quę eos aduexerant, ignem iniecerunt, narrat Thucidides. Quod idem Ferdinandus Cortesius in Noua Hispania, & Gulielmus Normanus cum in Angliam traiecisset, fecerunt. Et hos, superioribus annis in Belgio Mauricius Nassouius, dimissis nauibus quibus in hosticũ trã fierat, imitatus videtur. Carolus Martellus, cum innumerabili Saracenorum multitudine pugnaturus, pronunciari in acie iussit, clausas esse Turonũ portas (vrbs ea erat vicina loco vbi pugnabatur) neminẽ nisi victorẽ recepturas. Nã

qui receptum habent, timidi & ignaui esse solent; quibus verò vnica spes est, nullam sperare salutem, illis necesse est fortibus viris esse.

9. *Selectas aliquot cohortes ad incertos casus seruet.* Sic Romani vltimis casibus seruabant Triarios; & hodie Genitzaros, seu prætorianos suos Turcæ, quorum fiduciam & robur experti sũt in pugna Varnensi, vbi profligatis omnibus Turcis, Amurathes solis cum Genitzaris in acie manens, impetum Vladislai Regis sustinuit, & illo occiso victoriam obtinuit. Et in Belgio ad Neoportum, non aliam ob causam profligatus fuit Albertus Austriacus, nisi quod non haberet in subsidijs ad incerta seruatos milites, sicuti Mauritius fecerat, vti captus Mendoza narrabat.

10. *Fingat subsidia sibi inopinato aduenisse.* Non enim veris tantùm, sed fictis etiam rebus confirmandi sunt subinde nutantes ob res aduersas milites & ciues. ChodKieuicius prælio cum Suecis ad Kirchouiam commisso, lixas & calones ab vna parte, quasi noua subsidia à Duce Radiuillo, monstrauit in terrorem hostium: septingentos verò equites Germanos oportunè tunc à Duce Curlandiæ venientes in succursum, maiorem longè in numerum auxit, & suis militibus imposuit, vt rem in rei

veri-

veritate nouam, ita & in multitudine copiarum longè maiorem.

11. *Insidias sæpius faciat* Ita Fabius Consul, cum cōtra Cimbros militaret, diebus aliquot continuis eorum castra ab equite suo oppugnari voluit, quòd eos è castris erumpere, atque equites suos inconsultius persequi animaduertisset. Insidijs igitur post eorum castra tandem collocatis, hosteq; iterū oppugnatione prouocato, Cimbrisq; pro more castra negligentibus, ea subito occupauit, ac præda ingenti potitus est. Non infeliciter quibusdam Ducibus, qui castra sua, vicina hostium castris haberent, cessit militem suum sub signis hostium in propriam ditionem ablegasse, eamq; prædę exposuisse, atque igni vastasse. Hostes siquidem persuasi, auxilia ipsis in propinquo esse; prædę cupiditate præterea illecti, ordines suos neglexerunt, atque his se imprudenter miscentes, ad victoriam inimico occasionem præbuerunt. Hanc viam Alexander Epirota contra Illijrios, Leptes; etiam Syracusani contra Carthaginenses vsi sunt: quę quidem vtrique feliciter cessit. Alij hostem vicerunt, quòd castra vino, omniq; ciborum genere abundè referta, tanquam metu compulsi desererent, eoq; hosti ad ingurgitandum se se occasionem præberent, quem era-

pula onuſtum adgreſſi oppreſſerunt. Idq; Tomiris contra Cyrum, atq; Tyberius Gracchus, contra Hiſpanos: tum Carolus ChodKieuicius, contra Suecos conati ſunt. Alij veneno annonam, & aquas infecerunt, quo facilius vincerét. Sed hoc mihi non probatur; nec puto Chriſtianum eſſe.

12. *Semper partem aliquam copiarum hoſtium tergo circummittat, aut conſerto iam prælio à latere turbet, ſeu terrorem incutiat.* Ita Liſſouiani Coſachi, à Sigiſmūdo III. Imperatori Ferdinando II. ſuppetiatum miſſi, lixas & calones ſuos ad Vſtopeciam cum Morauis decertaturi, à tergo immiſerunt, & re inopinata turbatis tantùm terrorem intulerunt, vt iam pene victores fugere debuerint. Tantum perſæpè vtilitatis adfert, ſuos & hoſtes iuxta decipere: (nam Iuanicius Liſſouianorum Tribunus, finxerat tūc Calinouium nouis cū cohortibus Coſachorum è Polonia per aliam viam aduenisſe: quo & ſuorum animos auxerat, & hoſtium acies vnico prolato verbo turbauerat) illos quidem fauſto, iſtos verò luctuoſo mendacio.

13. *Si in dextro ſuorum cornu Imperator eſt, exclamet. Milites qui in læuo ſunt, dextrum hoſtium cornu viciſſe: ſi in ſiniſtro ſit, dicat ſuperiores eſſe in dextro: ſiue id ita verè fiat, ſiue ſecus.* Neceſſarium enim,

enim, inquit Onosander, mendacium dici oportet, vbi certamen exstitit ingens. Quia in bellicis rebus, vt ait Liuius, parua sæpè momenta, in spem, metumue, militum impellunt animos.

14. Si longiusculè dissitus sit hostiũ Dux, aut Rex, proclamet, Ducem hostium occisum esse idq; ita contenta voce, vt hostes quoq; exaudire possint. Commilitones enim qui suos virtute præstantiores hostibus esse audiunt, duplo fortioribus ac promptioribus animis roborantur. Contra, hostium vires, strage sui Ducis percepta, metu debilitati concidunt. Quin & aliquando ad huiusmodi rumorem, illico in fugã sese dant. Ita accidit, dũ Valerius Leuinus aduersus Pyrrhum Regem bellũ gereret. Occiso siquidem quodam gregali, tenensq; gladiũ cruentũ, exercitui vtriq; persuasit, Pyrrhũ interemptum. Quamobrem hostes, destitutos se Ducis morte credentes, consternati à mendacio, se pauidi in castra receperũt aciem deserentes.

15 *Dexteritate ingenij sui aliquid singulare ad perstringendam hostium aciem excogitet.* Quemadmodum Hispani contra Hamilcarem boues vehiculis adiunctos, in prima fronte constituerunt, vehiculaque tædæ, & Seui, & sulphuris plena, signo pugnæ dato, incenderunt:

actis

acti s deinde in hoſtem bobus, conſternatam aciem perruperunt. Veneti ad Foſſam Clodiam cum claſſe Genuenſiũ congreſſi, ollas cinere plenas in hoſtium naues coniecerunt, & ſic viſu eorum impedito, lanceis eos interim atque gladijs confoderunt. Mitridates ſcorpiones ac ſerpentes in claſſem Romanorum manus conſerturus proiecit. Hiſpani Peruanos aggreſſuri canes moloſſos ſecum in aciem duxerunt, qui hoſtẽ pugnantem ſuis laniatibus turbarunt. Alij aluearia apum machinis in aciem hoſtium proiecerunt. Suecus globos ignitos, ſed minutioribus globis plumbeis infarctos in ChodKieuicium proiecit. Viſniouecius in oppugnantes Tartaròs picem, reſinam, milliumque bulliens ex arce proiecit. Et diuerſi diuerſa impedimenta hoſti tam congredienti, quàm oppugnanti obiecerunt, quarum rerum in Hiſtorijs infinita habentur exempla. Sed nos ad ea iam procedamus, quæ obtenta victoria fieri debent.

CAPVT IV.

De ijs, quæ facienda ſunt poſt pugnam.

QVia poſt pugnam, aut victoria eſt, aut Clades: idcirco in illa cautè proce-

procedas, ne aliquod vulnus per nimiā fiduciam accipias: cōmunissimè enim res secundæ negligentiam creant, quæ deinde modico damno corrumpuntur, & famam partę victoriæ lacerant. In clade autē prudēter te ac fortiter geras quia Mars communis est, & victum sæpè erigit, & adfligit victorem. Igitur meliora spera, & robur animi indue. Infirmi enim ingenij est, lapsu aliquo summæ rei diffidere, cum exiguis momentis subitò inclinentur omnia, quæ in bello geruntur.

1. *Dux igitur si res prosperè cesserint, reliquias belli confirmet; si durius, de aduersis emendandis cogitet.* Sic Claudius Nero, victis Pœnis, quos Asdrubale Duce in Italiam ex Hispania traijcientes exceperat, caput Asdrubalis in castra Annibalis eiecit: quo factum est, vt & Annibal luctu (nam frater occisus erat) & exercitus desperatione aduentantis præsidij affligeretur. Bernardus verò Vaimariensis, victis prælio Lutzensi Cæsarianis, etsi Gustauus ipse omnis tumultus Germanici author perijsset, reliquias tamen eorum, qui sese cum Picolomineo opposuerant, assiduè oppugnando, irrequietos acie cedere fecit, cum de auxilijs omnino desperassent, & spolia ipse tulit, machinis Cæsareis captis. & cadauere Gustaui inter gregariorum

tumu

tumulos reperto victor ex acie discessit. E contra Titus Didius in Hispania, cum acerrimo prælio conflixisset, quod non dirimerat, magno numero vtrinque cæso, complura suorum corpora, atra nocte sepelienda curauit. Hispani postero die ad simile officium progressi, quia plures ex ipsorum numero, quàm ex Romanis Cæsorum repererāt, victos se esse secundum eam dinumerationem argumentati, ad conditiones imperatoris descenderunt.

2. *Dubiorum animos in fide retineat.* P. Valerius Epidauri, timens oppidanorū perfidiam, quia parum præsidij habebat, gymnicos ludos procul ab vrbe apparauit. Quò cū omnis ferè multitudo spectandi causa exisset, clausit portas, nec in eas antea admisit Epidaurios quàm obsides à principibus acciperet. Gustauus in Prussiam ab Elbingensibus euocatus, non prius eos in tutelam suam recepit, donec valido præsidio vrbem munijsset, obsidesq; ab ijs acceptos in Sueciam misisset.

3. *Prædam inter milites ex congruo & condigno diuidat.* Vnde M. Salinator Cōsularis, damnatus est, à populo, quòd prædam non æqualiter militibus diuisisset. Quod Cosachorum Zaporosensium Duces præ oculis habentes, dum à mari Euxino cum præda reuertuntur, æqua-

æqualibus inter se portionibus diuidũt, & vt iurgia euitare possint, & alios in similem expeditionem eò faciliùs allicerent.

4. *Victos leniter tractet, nec spem omnem abscindat hosti.* Nam vbi extrema omnia in oculis, desperatione in audaciam accinguntur: & vt Portius Latro in declematione sua dicit. *Grauissimi sunt morsus irritatæ necessitatis*. Ergo hoc victor caue, & ad spem semper victis aliquid relinque. Ista, terre, sed vbi satis terrueris, parcendo rursus irritamenta pacis ostenta. Hos mollit & frangit aspectus pignorum, & aspectus opum: quas ipsas ne planè perde. Archidamus prudenter apud Tucydidem. *Nec enim aliud terram hostium censete, quàm velut obsidem; idq; eò magis, quò illa cultior. Huic parcendum vt plurimum est: nec hostes in amentiam & desperationem redacti, difficiliores expugnatu reddendi*. Sic Macedoniæ Reges acie bellare solites legimus, vt vrbibus parcerent, quantum possent, quo opulentius imperium haberent. De Indis Diodorus Siculus. *Hostes in prælijs mutua cæde grassantur, agricolis nulla in re nocent, sed intactos relinquunt, tanquam communis vtilitatis ministros. Neque verò hostium agros vrunt, neque cædunt arbores, &c.*

5. *Populares specie libertatis alliciat.* Quid

enim

enim aliud exitio (dicebat Claudius Imperator) Lacedæmonijs, & Atheniẽsibus fuit, quanquam armis pollerent, nisi quòd victos pro alienigenis arcebant? At conditor noster Romulus, tantum sapientia valuit, vt plerosque populos eodem die hostes, dein ciues haberet. Nouorum etenim ciuium cooparatio, aut coloniarum deductio, teste Sallustio, magnum est stabiliendi Imperij adiumentum: Sic etiam creuit Polonia nostra, cum Cazimirus Russiá, & Podoliam; Vladislaus Iagello, Lituaniam & Samogitiam: Cazimirus Iagellonides Prussiam & Pomeraniam: Sigismundus I. quadringentis ferè annis rebellem Masouiam; Sigismundus Augustus eius F. Liuoniam & Curlandiã: Sigismundus III. Seueriam. Vladislaus IV. Czerniechouiam Regno adnectentes, eodem cum Pololonis iure omnes viuere voluerunt. Quod si idem Veneti subiectis sibi prouincijs permittere voluissent, iam pridem totius Italiæ domini vicinarumq; Insularum, fuissent. Annibal post prælium quo ingentẽ cladem ad Trasimenum Romani acceperunt, cum sex millia hostium interposita pactione, in potestatem suam redegisset, socios Latini nominis, benignè in ciuitates suas dimisit, dictitans se Italiæ liberandæ causa bellum gerere,

eorumq;

torumq; opera aliquot populos in deditionem accepit. Planè eodem modò Gustauus, Germaniam dementauerat; Lipsiensi victoria obtenta, quoscunque alium in suam potestatem redegerat, liberos statim dimittebat in sua, dictitans se liberandæ Germaniæ causa à iugo Austriacorum è Suecia venisse. Atque ita liberis Imperij ciuitatibus, quæ ferè inexpugnabiles esse videbātur, facilè persuasit, vt sua præsidia vbique reciperent. Asdrubal Carthaginensis quoque miræ artis in sollicitandis gentibus fuit, imperioq; iungendis suo, Plura consilio, quàm vi gerens,(vti Cyneas Pyrrhi & Oxeisternius Gustaui) auspicijs Regulorum, & magis conciliandis per amicitiam principum nouis gentibus, quā bello, aut armis, rem Carthaginensem auxit. Similis illi fuerat & Annibal, qui etiam Pyrrhum Regem ea ex causa laudabat, inquiens. *Artem quoq; conciliandi sibi homines eam habuisse, vt Italiæ gentes Regis externi, quàm Populi Romani, tam diu principis in ea terra, imperium mallent.* Non absimilis illi hac in parte, & Augustus Imperator, Tiberiusq; Cæsar fuit, tum etiam Ludouicus XI Rex Franciæ.

6. *Potentiores prouinciæ illius in qua bellum gerit, in partes suas trahat.* Ita P. Scipio, Masinissam & Sifacem in Aphrica traxe-

traxerat in partes Romanorum
sumptibus, ingentem exercitu
mariq; conscripserat. Recentio
memoria Ferdinandus Consal
obsequia Regis Catholici trax
lumnenses in Italia, & Vrsino
inimicissimos sibi, quorum
Gallos Italia eiecit, quietumq;
Regi suo Regnum Neapolitan
verò Imperatorem Ferd. II.
Rex Sueciæ in sua Germania a
rus, primùm sibi amicos red
xonem & Brandeburgensem
Electores, postea verò reliqu
tiores Dynastas, Pomeranum,
Brunsuicensem, Luneburgens
mariensem Virterbergensem,
opibus & opera Cæsarem imp
& tādem reliquos omnes in pa
traxit.

7. *Omnibus sese facilem & aff*
hibeat, tenuioribus præsertim; qu
neficentiam omnem demonstret.
ipso verò nihil omnino arroganter
Atque ita ferè de Iugurtha R
midarum Sallustius scribit, qu
mum facere, & minimum ip
loqui soleret; omnibusq; hum
comis appareret. Simile qu
de Timoleone dicit Probus.
quum insolens, & gloriosum ex ore
Sicut & de Vespesiano ad Imp

assumpto. *In ipso nihil timidum, arrogans, aut rebus nouis nouum fait.* Ita enim cū debellatis humanitatem & beneuolentiam omnem monstrabis, fideliores eos habebis, quàm si tumore & timore in obsequium coactos. Deuictæ enim gentes cum ægrè pareant, proniores ad rebellionem sunt, periculosiusq; iugum excutiunt, dolore & pertinacia armatæ, si Præfectorum auaritia spolientur, aut militis continua insolentia exagitentur. Exemplo Vesperæ Siculæ sunt. Et Bato certè Dysidiates Dalmata, ad colloquiū de pace cum Tiberio congressus, rogatus, quam ob causam à Romanis defecisset? Vos respondit in culpa estis, qui gregum vestrorum custodiam, non canibus aut pastoribus committitis, sed lupis. Vnde basilicæ herbæ generosi subditi aptissimè comparari possunt, quę leuiter tacta suauem odorem effundit, contrita verò, procreat scorpiones.

8. *Post obtentam victoriam, militibus in vniuersum gratitudinem aliquam ostendat.* Ita Zamosciu, re benè in Liuonia confecta, vniuerso exercitui trimestre stipendium donauit, quod hodiedum etiam in consuetudinem transcriptum durat, postq; singulas notabiles victorias Respub. vniuerso exercitui simile donatiuum præbet. Sed & in Senensium [illegible] anna..

annalibus simile gratitudinis exemplū legimus, qui in bello quod contrb Florentinos gesserunt, Germanis à Manfredo Siciliæ Rege auxilio missis, donatiuū præbuerunt quingentas libras, præter sumptus in curam vulneratorum ex publico prestitos. Iidem in pugna ad Arabiam læsos vulneratosq; publico ære sanari iusserunt: & cæsis præter illorum temporum consuetudinem, in templis sepulturam permiserunt.

9. *Si qui ex militibus suis fugissent ex acie, severè eos puniat.* Verissimum enim Thucydidis effatum est, vbi pugnare & fugere peræque honestum est & sine pudore flagitij, sine cura Ducum abire, fugere licet, non esse fortitudini locum. Hinc Matthias Rex Hungariæ quingétos milites suos ex acie profugos, muliebri vestitu ornatos ad opprobrium circumduxit per castra. Valsteinius suspendio puniuit. Suarcembergius gladio percussit. Selymus Turca, igni viuos cremauit. Zazigereius Scytha aquis submersit. Aliq; diuersi, diuersis pœnis affecerunt: nullus inultos esse siuit.

10. *De deuictis ne triumphet, ne fortè in ultionem concitentur.* Ius enim doloris victo afferunt, trophæa & exultatio hostium, ac triumphalis pompa, quā ipsa victoria. Hinc toties Romanis trium-

phatæ

phatæ gentes rebellarunt Thraces, Iberi, Macedones, Batauі Germani, Parthi; aliæq; gentes, alijs. Autigonius verò è contra, Macedoniæ Rex, cæsis occisione Spartanis, fortunam tantæ vrbis miseratus, à direptione milites prohibuit, veniamq; his qui superfuerant dedit, præfatus, bellum se cum Cleomene Rege illorum, non cum Spartanis habuisse, cuius fuga, omnis ira eius finita sit: nec minori sibi gloriæ fore, si ab eo seruata Lacedæmonia sit, quàm si capta proderetur. Parcere igitur se solo vrbis, ac tectis, quoniam homines, quibus parceret, non superfuissent.

11. *Ipse ob res præclarè gestas non superbiat.* Præclara hac in parte, Viriati Hispanorum contra Romanos Ducis moderatio fuit, qui cum frequenter consulares exercitus vicerit, tantis rebus gestis, non armorum, non vestis cultum, non denique victum mutauerit; sed in eo habitu, quo primùm bellare cœpit, perseuerauit, vt quiuis gregarius miles ipso Imperatore etiam opulentior videretur.

12. *Diligenter inquirat, quod contra se deuicti populi moliantur.* Sic Venetis Maximilianum I. Veronę obsidere conantibus, Hispani qui in castris illius erant, cognoscere ciuium animos erga Venetos venientes cupiens, nocte intẽpesta

per

per vrbem cum magno armorum ſonitu incitati cucurrerunt, nomenq; Martium, quod eſt inſigne Reipub Venetæ, ſæpè in curſu conclamauerunt: quo exaudito, à plerisq; illos eſſe Venetos credentibus, qui ſe in vrbem intuliſſent, eadem nominis acclamatione eſt reſponſum datum, ſalutatioq; veluti mutua facta. Illi eas domos vnde voces veniebant, atramento ſignauerunt, poſteroq: die repetitis notis omnes ad vnam diripuerunt. Vnde & reliquis Reipub. amicis timor iniectus, & ipſis ad ſuſtendum, ſtipendio non perſoluto, præda inter amicos obuenit.

13. Quos retinere non poterit, beneficio obſtringet, & libertate donabit. Ita Alexander Magnus Indos in ſua poteſtate retinere nequiens Portum Regem, non earum dumtaxat prouinciarum, quibus prius imperarat, ſed & aliarum multarum Satrapam appellauit Romani quoque Macedoniam prouinciam eſſe iuſſerunt, Regemq; ſibi eligi permiſerunt, quia videbant vires ſuas nondum eas eſſe, vt vi tot populos retinere in officio poſſent, beneficio ergo conati ſunt. Et Ludouicus XII. Galliæ Rex, melius conſuluiſſet ſibi, ſi ſuam potius cupiditatem, ducentis, quæ à Genuenſibus offerebantur, aureorum millibus, quàm vrbem arce frenare maluiſſet, ná illi

illi Doriæ opera libertatem recuperarunt, & sub Hispani protectionem cõfugerunt, cũ ditione sua vniuersa. Præstat igitur ciuitatem aut populum, qui parere non vult, & cogi non potest, libertate donare; vt cui parere nõ voluit, vt Princi,pareat,vt Patrono.

14. *Clade autem affectus Im perator, nouos delectus, noua auxilia quærat*. Exemplis enim didic imus, Fortes & strenuos contra fortunam insistere spei, vt faciebat Mitridates toties à Romanis profligatus. Et Alphonsus I. Rex Neapolitanus à Genuensibus cæsus: Timidos autem & ignauos ad desperationem formidine properare, qualiter fecit Alphõsus II. Rex Neapolis, qui à Gallis cæsus Regnum statim reliquit, ipseq; in Siciliam abiuit. Similiter & Sigismundus Batoreus Transyluaniȩ Princeps, qui toties à Michaele Moldauiæ Palatino, atq; Moyse Siculo acie pulsus, ad extremum Principatum deseruit, primumq; in Poloniam apud Magnum Zamoscium delituit, postea ad Rudolphum Imperatorem concessit, & vitam ferè voluntario exilio miserrimè finiuit.

15. *Opida & castella aduersus moras obsidionis annuis copijs firmet*. Vt hostis tẽpus consumat, priusquam tu vires repares. Nam fortuna vitrea est, tunc cũ splendet, frangitur: poterit etenim

ginenſibus habebat, conſiliumq; eius aduerſus Romanos inſtruebat, miſſis ad eum legatis, per crebra colloquia effecerunt, vt is Regi fieret ſuſpectus, cui gratiſſimus alioqui erat; & vtilis propter caliditaté & peritiam bellandi. Pari modo Lituani, Vitoldú ad Crucigeros Pruſſię à Rege Vladislao fugienté, apud Magiſtrum, Ordinis accuſarunt; & vtilem ipſis valdè ſibi verò eo in loco grauem ob militię ingentem peritiam, in carceres conijci procurarunt. Prout & Ferdinandus I. Hieronymo Laſco fecit, qui apud Ioannem Regem Hungarię, & authoritate, & conſilio, & rei bellicę ſcientia multum pollebat. Quapropter facilè Proceribus Húgarię perſuaſit, vt eum tanquam alienigenam apud Regem accuſarent, quos ille loco & dignitate, Ttranſyluanię Palatinatu cohoneſtatus, longè ſuperabat. Liberatus tandem carcere Laſcus, vt natura animoſus erat, ad hoſtem Regis Ioannis Ferdinandum Imperatorem fraudis ignarus, vindictam ſolummodò meditans lubens conceſſit, ab eoq; in Turcicam cum Oratoris titulo ad Solymanú ablegatus, neſcitur à quo venenum hauſit, atq; morbis per viam diuerſis doloribuſq; excruciatus, vix patrium limen ſalutauit, & ſtatim Cracouię extinctus eſt.

Deni-

41. *Denique vsitata & communia strata-gemata assiduò reuoluet*. Quò enim magis aliqua contemnuntur, eò facilius fallunt. In bellis autem non datur bis peccare, absque notabili damno. Nec prudens poterit dicere Imperator, *Non putaram*, quia in omnia intentus esse debet.

CAPVT III.

De ijs Stratagematibus, quæ facienda sunt in pugna,

NOtatis ijs pręceptis, quę ante cōmissum pręlium agenda sunt, deinceps videndum est de ijs, quę in ipso pręlio occurrere solent. Atq; imprimis.

1. *Dux tempus ad pugnam opportunum eligat*. Vt nimirum hostis ieiunum exercitum in aciem producat, & inedia, siti, vigilia nocturna, itineris fatigatione, aut mora sub armis lassatum, tota die in acie detineat. Cumq; hostis castra iam repetere cœperit, subito copias educat, & commisso in paucos prælio, aut vincat fortiter, aut terrorem, qui iā castra sua intrauerant periculo cæterorū incutiat. Sic Metellus Pius in Hispania aduersus Herculeium, cum ille oriente protinus die, instructā aciem vallo eius admouisset, feruidissimo tunc tempore

anni, intra castra suos continuit, in horá diei sextam, hóc est ipsum meridiem, atque ita fatigatos estu, facilè integris (quibus preceperat, vt quiescerent, & cibum caperent) & recetibus vicit suorum viribus. Iugurta verò memor virtutis Romanorum, semper inclinato die prelium committere solitus erat, vt si sui fugarentur, oportunam noctem haberent ad delitescendum. Quod & Gustauus in bello Prussico obseruabat, nec vnquam cum suis prodijt, nisi cum aduesperasceret; vt fecit ad Meuam, ad Neistadium, ad Neringam, & denique ad Dersauram vbi sclopo percussus, perculsos suos tempestiuè & oportonè vmbra noctis tectos in castra reduxit.

2. *Nullam occasionem perimendi, aut saltim infestandi hostis negligat.* Iphicrates Atheniensis, quia explorauerat, eodem assiduè tempore hostes cibum capere, maturius vesci suos iussit, & eduxit in aciem: aggressusq; hostem ita detinuit, vt ei nec confligendi, nec abeundi daret facultatem. Inclinato deinde iam die reduxit suos, & nihilominus in armis retinuit: fatigati hostes non statione magis quàm inedia, statim ad corporis curam & cibum capiendum festinauerunt. Iphicrates rursus eduxit, & incompositi hostis aggressus est castra. [illegible] Eodem [illegible]

Eodem astu Albertus quoq; Lascus in Turcas vsus est cum Iacobum Heraclidem agasonem suũ, ad capiendũ Valachię Principatum deduceret, Alexandrumq; Vaiuodam barbarorũ auxilijs nixũ prouincia depelleret. Igitur longè maiores copias illius conspicatus, iussit vt sui summo mane corpora curarent, cibumq; secum pro vna comestione in aciem progressuri acciperent quos in alba eductos tota die in acie detinuit velitationibus prouocationibusq; ad duella tempus terendo; & tandem sole in occasum vergente intra vallum deduxit. Idẽ fecere & Turci, inedia & solis æstu cum suis equis fatigati: vnde cibum statim capere omnes, pabulaq; equis conquirere solicitè cœperunt, Lascus verò cohortatus suos iterum eduxit, & confusos inermesq; inopinatò aggressus facilè vicit, & tota deinceps prouincia expulit.

3 *Locum ad pugnam commodum eligat.*

Marcus Curius, quia phalangi Regis Pyrrhi explicite resisti non posse animaduertebat, dedit operam in angustijs confligeret, vbi conserta, sibi ipsi esset impedimento. Stanislaus Lesniouius, quadraginta millia Moscorum ad Neuelliam, mille quingentis hastatis aggressurus, ita inter duo nemora aciem suam instruxerat, vt nec circumueniri

ab equitatu hostili propter paludes vliginossas vllatenus posset, nec quantum à tergo exercitum haberet videri. Igitur inopinatos aggressus ac perturbatos, clarissimam ex eis victoriam retulit, cæsis in acie octodecim millibus. Sed & Ioannes Sapieha cum ijsdem Schismaticis pugnaturus, apud Troiczam, cauas & preruptas vias obiecit à latere; ipsaq; loci natura pro munimentis vsus, insignem eorum Ducem Lobsinium vicit.

4. *Aciem optimè disponat*. Ita Scipio Aphricanus aduersus Asdrubalem Ducem Pœnorum in Hispania bellum gerens, per continuos dies ordinatũ produxit exercitum, ita vt media acies fortissimis fundaretur. Sed cũ hostes quoque eadẽ ratione assiduè ordinati procederent, Scipio ea die qua statuerat decernere, commutauit instructionibus ordinem, & firmissimos, id est legionarios in cornibus collocauit ac leuem armaturam in media acie, sed retractatam, posuit. Ita cornibus quibus ipse prevalebat, infirmissimas hostium partes lunata acie aggressurus, facilè fudit. Vladislaus quoque Locticus, cum Crucigeris Borussiis ad Radzieouiam preliaturus, aciemq; eorum, que robustissimos Germanorum in dextro cornu habebat, fracturus, non nisi ipsis hasta-

tos

tos suos opposuit: infirmissimos autem ex peditatu fortissimis hostium obiecit, vt ad primam eorum impressionem fuga sibi consulerent pręcipiens, & interfugiédum more Scythico (nam omnes Russi erant) sagittis hostes se insequentes ferirent; maximè cum sese in syluestria confragosaq; loca reciperent, quo grauiter armati Germani, nullo modo sequi cum suis equis poterant. Illi verò in abeũtes iterum obuersi facilè pugnarent, aut à lateribus incurrendo ordines ipsorum turbarent. Atq; ita frustrato robore exercitus, ipse optima cum parte virium suarum, dextro cornu, totam circuiuit aciem hostium, & triginta millia in acie cecidit.

5. *Hostem emittat ex acie, ne clausus p[er] a[n]imum ex desperatione redintegret.* C. Cęsar Germanos inclusos, ex desperatione fortius pugnantes, emitti iussit; fugientesq; persecutus est. Similiter L. Martius, Poenos: Camillus, Gallos: Antigonus Macedonum Rex, Aetolos: Agesilaus, Thebanos: Cn. Manlius, Hetruscos: Boleslaus Criuoustus Borussos & alij, alios.

6. *Hosti fugienti pertinaciter non insistat,* sagittarijs pręsertim, quales sunt Scythę, Parthi, Arabes, alijq; leuiori armatura vtentes. Apud nos Romanus Ostrogius Princeps, & Io: Strussus, nobilissimi iuuenes, dum acrius fugientes Scythas

persequuntur, icti sagittis occubuere, Marcusq; Liuius fuso Asdrubale hortantibus eum quibusdam, vt hostem ad internecionem persequeretur, respondit. necesse est vt aliqui supersint qui de victnria nostra hostibus nuncient. Scipio verò Aphricanus dicere solitus erat, hosti non solum dandam esse viam fugiendi, sed etiam muniendam.

7. *Aduersa dissimulet.* Lucius Sylla, cum præfectus eius non exigua equitũ manu comitante, commisso iam prælio ad hostes transfugisset pronunciauit iussu suo id factum. Eaq; ratione militũ animos, non tantùm a confusione retraxit, sed quadam etiam spe vtilitatis, quæ id consilium secutura esset confirmauit. Datames verò Dux Persarum, aduersus Authofradatem in Capadocia, cum partem equitum suorum transfugere comperisset, cæteros omnes venire secum quantocius iussit; assecutusq; transfugas collaudauit, quòd eum alacriter præcessissent, hortatusq; est eos etiam, vt fortiter hostem adorirentur. Pudor transfugis attulit pœnitentiam: & consilium suum (quia non putabant depræhensum) mutauerunt. Ast Romani, secundo bello Punico, valde debilitati, dissimularunt aduersitatem suam, acsi victores essent, & Antiocho Regi ante victoriam conditiones propofue

posuerunt, tam superbas & graues, ac si iam vicissent, quia ita tum mos erat, in aduersis vultum secundæ fortunæ gerere: moderari animos in secundis.

8. *Suis militibus necessitatem pugnandi proponat*; vt aut virtute salutem tenendam, aut moriendum sibi esse intelligant. Desperatio enim & necessitas fortitudinis eos appellatur, & vni quatuor hominum vires conferent, inde Alexāder Magnus militibus suis, peruenisse eò dicebat, vnde fugere non possent, tot terrarum spacia emensis, tot amnibus montibusq; post tergum obiectis; iter in patriam & penates manu esse faciendū. C. Cæsar ancipiti prælio equos dimittebat, & præcipuè suum, quo maior permanendi necessitas esset auxilio fuge erepto. Corcyrei exules, vt fugę spem omnē suis adimerent, nauibus, quę eos aduexerant, ignem iniecerunt, narrat Thucidides. Quod idem Ferdinandus Cortesius in Noua Hispania, & Gulielmus Normanus cum in Angliam traiecisset, fecerunt. Et hos, superioribus annis in Belgio Mauricius Nassouius, dimissis nauibus quibus in hosticū trāsierat, imitatus videtur. Carolus Martellus, cum innumerabili Saracenorum multitudine pugnaturus, pronunciari in acie iussit, clausas esse Turonū portas (vrbs ea erat vicina loco vbi pugnabatur) neminē nisi victorē recepturas. Nā

qui receptum habent, timidi & ignaui eſſe ſolent; quibus verò vnica ſpes eſt, nullam ſperare ſalutem, illis neceſſe eſt fortibus viris eſſe.

9. *Selectas aliquot cohortes ad incertos caſus ſeruet.* Sic Romani vltimis caſibus ſeruabant Triarios; & hodie Genitzaros,ſeu prætorianos ſuos Turcæ,quorum fiduciam & robur experti sũt in pugna Varnenſi, vbi profligatis omnibus Turcis, Amurathes ſolis cum Genitzaris in acie manens, impetum Vladislai Regis ſuſtinuit, & illo occiſo victoriam obtinuit. Et in Belgio ad Neoportum, non aliam ob cauſam profligatus fuit Albertus Auſtriacus, niſi quod non haberet in ſubſidijs ad incerta ſeruatos milites, ſicuti Mauritius fecerat, vti captus Mendoza narrabat.

10. *Fingat ſubſidia ſibi inopinato aduenisſe.* Non enim veris tantùm, ſed fictis etiam rebus confirmandi ſunt ſubinde nutantes ob res aduerſas milites & ciues. ChodKieuicius prælio cum Suecis ad Kirchouiam commiſſo, lixas & calones ab vna parte, quaſi noua ſubſidia à Duce Radiuillo, monſtrauit in terrorem hoſtium: ſeptingentos verò equites Germanos oportunè tunc à Duce Curlandiæ venientes in ſuccurſum, maiorem longè in numerum auxit, & ſuis militibus impoſuit, vt rem in rei

veri-

veritate nouam, ita & in multitudine copiarum longè maiorem.

11. *Insidias sæpius faciat* Ita Fabius Consul, cum cōtra Cimbros militaret, diebus aliquot continuis eorum castra ab equite suo oppugnari voluit, quòd eos è castris erumpere, atque equites suos inconsultius persequi animaduertisset. Insidijs igitur post eorum castra tandem collocatis, hosteq; iterũ oppugnatione prouocato, Cimbrisq; pro more castra negligentibus, ea subito occupauit, ac præda ingenti potitus est. Non infeliciter quibusdam Ducibus, qui castra sua, vicina hostium castris haberent, cessit militem suum sub signis hostium in propriam ditionem ablegasse, eamq; prædę exposuisse, atque igni vastasse. Hostes siquidem persuasi, auxilia ipsis in propinquo esse; prædę cupiditate præterea illecti, ordines suos neglexerunt, atque his se imprudenter miscentes, ad victoriam inimico occasionem præbuerunt Hanc viam Alexander Epirota contra Illijrios, Leptes; etiam Syracusani contra Carthagineuses vsi sunt: quę quidem vtrique feliciter cessit. Alij hostem vicerunt, quòd castra vino, omniq; ciborum genere abundè referta, tanquam metu compulsi desererent, eoq; hosti ad ingurgitandum à sese occasionem præberent, quem cra-

pula onustum adgressi oppresserunt. Idq; Tomiris contra Cyrum, atq; Tyberius Gracchus, contra Hispanos: tum Carolus ChodKieuicius, contra Suecos conati sunt. Alij veneno annonam, & aquas infecerunt, quo facilius vincerét. Sed hoc mihi non probatur; nec puto Christianum esse.

12. *Semper partem aliquam copiarum hostium tergo circummittat, aut conserto iam prælio à latere turbet, seu terrorem incutiat.* Ita Lissouiani Cosachi, à Sigismũdo III. Imperatori Ferdinando II. suppetiatum missi, lixas & calones suos ad Vstopeciam cum Morauis decertaturi, à tergo immiserunt, & re inopinata turbatis tantùm terrorem intulerunt, vt iam pene victores fugere debuerint. Tantum persæpè vtilitatis adfert, suos & hostes iuxta decipere: (nam Iuanicius Lissouianorum Tribunus, finxerat tũc Calinouium nouis cũ cohortibus Cosachorum è Polonia per aliam viam aduenisse: quo & suorum animos auxerat, & hostium acies vnico prolato verbo turbauerat) illos quidem fausto, istos verò luctuoso mendacio.

13. *Si in dextro suorum cornu Imperator est, exclamet. Milites qui in læuo sunt, dextrum hostium cornu vicisse: si in sinistro sit, dicat superiores esse in dextro: siue id ita verè fiat, siue secus.* Necessarium

enim,

enim, inquit Onosander, mendacium dici oportet, vbi certamen exstitit ingens. Quia in bellicis rebus, vt ait Liuius, parua sæpè momenta, in spem, metumue, militum impellunt animos.

14. Si longiusculè dissitus sit hostiũ Dux, aut Rex, proclamet, Ducem hostium occisum esse idq; ita contenta voce, vt hostes quoq; exaudire possint. Commilitones enim qui suos virtute præstantiores hostibus esse audiunt, duplo fortioribus ac promptioribus animis roborantur. Contra, hostium vires, strage sui Ducis percepta, metu debilitati concidunt. Quin & aliquando ad huiusmodi rumorem, illico in fugã sese dant. Ita accidit, dũ Valerius Leuinus aduersus Pyrrhum Regem bellũ gereret. Occiso siquidem quodam gregali, tenensq; gladiũ cruentũ, exercitui vtriq; persuasit, Pyrrhũ interemptum. Quamobrem hostes, destitutos se Ducis morte credentes, consternati à mendacio, se pauidi in castra receperũt aciem deserentes.

15 *Dexteritate ingenij sui aliquid singulare ad perstringendam hostium aciem excogitet.* Quemadmodum Hispani contra Hamilcarem boues vehiculis adiunctos, in prima fronte constituerunt, vehiculaque tædæ, & Seui, & sulphuris plena, signo pugnæ dato, incenderunt:

actis deinde in hostem bobus, consternatam aciem perruperunt. Veneti ad Fossam Clodiam cum classe Genuensiū congressi, ollas cinere plenas in hostium naues coniecerunt, & sic visu eorum impedito, lanceis eos interim atque gladijs confoderunt. Mitridates scorpiones ac serpentes in classem Romanorum manus conserturus proiecit. Hispani Peruanos aggressuri canes molossos secum in aciem duxerunt, qui hostē pugnantem suis laniatibus turbarunt. Alij aluearia apum machinis in aciem hostium proiecerunt. Suecus globos ignitos, sed minutioribus globis plumbeis infarctos in ChodKieuicium proiecit. Visniouecius in oppugnantes Tartaròs picem, resinam, milliumque bulliens ex arce proiecit. Et diuersi diuersa impedimenta hosti tam congredienti, quàm oppugnanti obiecerunt, quarum rerum in Historijs infinita habentur exempla. Sed nos ad ea iam procedamus, quæ obtenta victoria fieri debent.

CAPVT IV.

De ijs, quæ facienda sunt post pugnam.

QVia post pugnam, aut victoria est, aut Clades: idcirco in illa cautè proce-

procedas, ne aliquod vulnus per nimiá fiduciam accipias: cõmunissimè enim res secundæ negligentiam creant, quæ deinde modico damno corrumpuntur, & famam partę victoriæ lacerant. In clade auté prudéter te ac fortiter geras quia Mars communis est, & victum sæpè erigit, & adfligit victorem. Igitur meliora spera, & robur animi indue. Infirmi enim ingenij est, lapsu aliquo summæ rei diffidere, cum exiguis momentis subitò inclinentur omnia, quæ in bello geruntur.

1. *Dux igitur si res prosperè cesserint, reliquias belli confirmet; si durius, de aduersis emendandis cogitet.* Sic Claudius Nero, victis Pœnis, quos Asdrubale Duce in Italiam ex Hispania traijcientes exceperat, caput Asdrubalis in castra Annibalis eiecit: quo factum est, vt & Annibal luctu (nam frater occisus erat) & exercitus desperatione aduentantis præsidij affligeretur. Bernardus verò Vaimariensis, victis prælio Lutzensi Cæsarianis, etsi Gustauus ipse omnis tumultus Germanici author perijsset, reliquias tamen eorum, qui sese cum Picolomineo opposuerant, assiduè oppugnando, irrequietos acie cedere fecit, cum de auxilijs omnino desperassent, & spolia ipse tulit, machinis Cæsareis captis. & cadauere Gustaui inter gregariorum

tumu

tumulos reperto victor ex acie discessit. E contra Titus Didius in Hispania, cum acerrimo prælio conflixisset, quod non dirimerat, magno numero vtrinque cæso, complura suorum corpora, atra nocte sepelienda curauit. Hispani postero die ad simile officium progressi, quia plures ex ipsorum numero, quàm ex Romanis Cæsorum repererát, victos se esse secundum eam dinumerationem argumentats, ad conditiones imperatoris descenderunt.

2. *Dubiorum animos in fide retineat.* P. Valerius Epidauri, timens oppidanorũ perfidiam, quia parum præsidij habebat, gymnicos ludos procul ab vrbe apparauit Quò cũ omnis ferè multitudo spectandi causa exisset, clausit portas, nec in eas antea admisit Epidaurios quàm obsides à principibus acciperet. Gustauus in Prussiam ab Elbingensibus euocatus, non prius eos in tutelam suam recepit, donec valido præsidio vrbem munijsset, obsidesq; ab ijs acceptos in Sueciam misisset.

3. *Prædam inter milites ex congruo & condigno diuidat.* Vnde M. Salinator Cõsularis, damnatus est, à populo, quòd prædam non æqualiter militibus diuisisset. Quod Cosachorum Zaporosensium Duces præ oculis habentes, dum á mari Euxino cum præda reuertuntur,

æqua-

æqualibus inter se portionibus diuidũt, & vt iurgia euitare possint, & alios in similem expeditionem eò faciliùs alliacerent.

4. *Victos leniter tractet, nec spem omnem abscindat hosti*. Nam vbi extrema omnia in oculis, desperatione in audaciam accinguntur: & vt Portius Latro in declematione sua dicit. *Grauissimi sunt morsus irritatæ necessitatis*. Ergo hoc victor caue, & ad spem semper victis aliquid relinque. Ista, terre, sed vbi satis terrueris, parcendo rursus irritamenta pacis ostenta. Hos mollit & frangit aspectus pignorum, & aspectus opum: quas ipsas ne planè perde. Archidamus prudenter apud Tucydidem. *Nec enim aliud terram hostium censete, quàm velut obsidem; idq; eò magis, quò illa cultior. Huic parcendum vt plurimum est: nec hostes in amentiam & desperationem redactos, difficiliores expugnatu reddendi*. Sic Macedoniæ Reges acie bellare solitos legimus, vt vrbibus parcerent, quantum possent, quo opulentius imperium haberent. De Indis Diodorus Siculus. *Hostes in prælys mutua cæde grassantur, agricolis nulla in re nocent, sed intactos relinquunt, tanquam communis vtilitatis ministros. Neque verò hostium agros vrunt, neque cædunt arbores, &c.*

5. *Populares specie libertatis alliciat*. Quid enim

enim aliud exitio (dicebat Claudius Imperator) Lacedæmonijs, & Atheniē-sibus fuit, quanquam armis pollerent, nisi quòd victos pro alienigenis arcebant? At conditor noster Romulus, tantum sapientia valuit, vt plerosque populos eodem die hostes, dein ciues haberet. Nouorum etenim ciuium cooparatio, aut coloniarum deductio, teste Sallustio, magnum est stabiliendi Imperij adiumentum: Sic etiam creuit Polonia nostra, cum Cazimirus Russiã, & Podoliam; Vladislaus Iagello, Lituaniam & Samogitiam: Cazimirus Iagellonides Prussiam & Pomeraniam: Sigismundus I. quadringentis ferè annis rebellem Masouiam; Sigismundus Augustus eius F. Liuoniam & Curlandiã: Sigismundus III. Seueriam. Vladislaus IV. Czerniechouiam Regno adnectentes, eodem cum Pololonis iure omnes viuere voluerunt. Quod si idem Veneti subiectis sibi prouincijs permittere voluissent, iam pridem totius Italiæ domini vicinarumq; Insularum, fuissent. Annibal post prælium quo ingentē cladem ad Trasimenum Romani acceperunt, cum sex millia hostium interposita pactione, in potestatem suam redegisset, socios Latini nominis, benignè in ciuitates suas dimisit, dictitans se Italiæ liberandæ causa bellum gerere, eorumq;

eorumq; opera aliquot populos in deditionem accepit. Planè eodem modò Gustauus Germaniam dementauerat; Lipsiensi victoria obtenta, quoscunque enim in suam potestatem redegerat, liberos statim dimittebat in sua, dictitans se liberandæ Germaniæ causa à iugo Austriacorum è Suecia venisse. Atque ita liberis Imperij ciuitatibus, quæ ferè inexpugnabiles esse videbátur, facilè persuasit, vt sua præsidia vbique reciperent. Asdrubal Carthaginensis quoque miræ artis in sollicitandis gentibus fuit, imperioq; iungendis suo. Plura consilio, quàm vi gerens, (vti Cyneas Pyrrhi & Oxeisternius Gustaui) auspicijs Regulorum, & magis conciliandis per amicitiam principum nouis gentibus, quà bello, aut armis, rem Carthaginensem auxit. Similis illi fuerat & Annibal, qui etiam Pyrrhum Regem ea ex causa laudabat, inquiens. *Artem quoq; conciliandi sibi homines eam habuisse, vt Italiæ gentes Regis externi, quàm Populi Romani, tam diu principis in ea terra, imperium malent.* Non absimilis illi hac in parte, & Augustus Imperator, Tiberiusq; Cæsar fuit, tum etiam Ludouicus XI Rex Franciæ.

6. *Potentiores prouinciæ illius in qua bellum gerit, in partes suas trahat.* Ita P. Scipio, Masinissam & Sifacem in Aphrica traxe-

traxerat in partes **Romanorum** , **eorũq;** ſumptibus, ingentem exercitum terra mariq; conſcripſerat. **Recentiore verò** memoria Ferdinandus **Conſaluus**, ad obſequia Regis **Catholici** traxerat **Columnenſes** in **Italia**, & Vrſinos antè inimiciſſimos ſibi, quorum auxilio Gallos Italia eiecit, quietumq; reddidit Regi ſuo Regnum Neapolitanũ. Nũc verò Imperatorem. Ferd. II. Guſtauus Rex Sueciæ in ſua Germania aggreſſurus, primùm ſibi amicos reddidit Saxonem & Brandeburgenſem Principes Electores, poſtea verò reliquos minutiores Dynaſtas, Pomeranum, Haſſium Brunſuicenſem, Luneburgenſem, Vaimarienſem Virterbergenſem, quorum opibus & opera Cæſarem impugnauit, & tãdem reliquos omnes in partes ſuas traxit.

7. Omnibus ſeſe facilem & affabelem exhibeat, tenuioribus præſertim; quibus & beneficentiam omnem demonſtret. De ſemetipſo verò nihil omnino arroganter loquatur. Atque ita ferè de Iugurtha Rege Numidarum Salluſtius ſcribit, quòd plurimum facere, & minimum ipſe de ſe loqui ſoleret; omnibuſq; humanus, & comis appareret. Simile quidpiam de Timoleone dicit Probus. *Nihil unquam inſolens, & glorioſum ex ore eius exijt.* Sicut & de Veſpeſiano ad Imperium aſſum-

assumpto. *In ipso nihil timidum, arrogans, aut rebus nouis nouum fuit*. Ita enim cũ debellatis humanitatem & beneuolentiam omnem monstrabis, fideliores eos habebis, quàm si rumore & timore in obsequium coactos. Deuictæ enim gentes cum ægrè pareant, proniores ad rebellionem sunt, periculosiusq; iugum excutiunt, dolore & pertinacia armatæ, si Præfectorum auaritia spolientur, aut militis continua insolentia exagitentur. Exemplo Vesperæ Siculæ sunt. Et Bato certè Dysidiates Dalmata, ad colloquiũ de pace cum Tiberio congressus, rogatus, quam ob causam à Romanis defecisset? Vos respondit in culpa estis, qui gregum vestrorum custodiam, non canibus aut pastoribus committitis, sed lupis. Vnde basilicæ herbæ generosi subditi aptissimè comparari possunt, quę leuiter tacta suauem odorem effundit, contrita verò, procreat scorpiones.

8. *Post obtentam victoriam, militibus in vniuersum gratitudinem aliquam ostendat.* Ita Zamoscius re benè in Liuonia confecta, vniuerso exercitui trimestre stipendium donauit, quod hodiedum etiam in consuetudinem transcriptum durat, postq; singulas notabiles victorias Respub. vniuerso exercitui simile donatiuum præbet. Sed & in Senensium [illegible] anna

annalibus simile gratitudinis exemplú legimus, qui in bello quod contrà Florentinos gesserunt, Germanis à Manfredo Siciliæ Rege auxilio missis, donatiuũ præbuerunt quingentas libras, præter sumptus in curam vulneratorum ex publico prę stitos. Iidem in pugna ad Arabiam læsos vulneratosq; publico ære sanari iusserunt: & cæsis præter illorum temporum consuetudinem, in templis sepulturam permiserunt.

9. *Si qui ex militibus suis fugissent ex acie, seuerè eos puniat.* Verissimum enim Thucydidis effatum est, vbi pugnare & fugere peræque honestum est & sine pudore flagitij, sine cura Ducum abire, fugere licet, non esse fortitudini locum. Hinc Matthias Rex Hungariæ quingẽtos milites suos ex acie profugos, muliebri vestitu ornatos ad opprobrium circumduxit per castra. Valsteinius suspendio puniuit. Suarcembergius gladio percussit. Selymus Turca, igni viuos cremauit. Zazigereius Scytha aquis submersit. Aliq; diuersi, diuersis pœnis affecerunt: nullus inultos esse siuit.

10. *De deuictis ne triumphet, ne fortè in vltionem concitentur.* Plus enim doloris victo afferunt, trophæa & exultatio hostium, ac triumphalis pompa, quã ipsa victoria. Hinc toties Romanis triumphatæ

phatæ gentes rebellarunt Thraces, Iberi, Macedones, Battaui Germani, Parthi; aliæq; gentes, alijs. Antigonius verò è contra, Macedoniæ Rex, cæsis occisione Spartanis, fortunam tantæ vrbis miseratus, à direptione milites prohibuit, veniamq; his qui superfuerant dedit, præfatus, bellum se cum Cleomene Rege illorum, non cum Spartanis habuisse, cuius fuga, omnis ira eius finita sit: nec minori sibi gloriæ fore, si ab eo seruata Lacedæmonia sit, quàm si capta proderetur. Parcere igitur se solo vrbis, ac tectis, quoniam homines, quibus parceret, non superfuissent.

11. *Ipse ob res præclarè gestas non superbiat.* Præclara hac in parte, Viriati Hispanorum contra Romanos Ducis moderatio fuit, qui cum frequenter consulares exercitus vicerit tantis rebus gestis, non armorum, non vestis cultum, non denique victum mutauerit; sed in eo habitu, quo primùm bellare cœpit, perseuerauit, vt quiuis gregarius miles ipso Imperatore etiam opulentior videretur.

12. *Diligenter inquirat, quod contra se deuicti populi moliantur.* Sic Venetis Maximilianum I. Veronę obsidere conantibus, Hispani qui in castris illius erant, cognoscere ciuium animos erga Venetos venientes cupiens, noctè intépesta per

annalibus simile gratitudinis exe
legimus, qui in bello quod contrb
rentinos gesserunt, Germanis à Ma
do Siciliæ Rege auxilio missis, dona
præbuerunt quingentas libras, pr
sumptus in curam vulneratorum ex
blico prę̨stitos. Ijdem in pugna ad A
biam læsos vulneratosq; publico ære
nari iusserunt: & cæsis præter illoru
temporum consuetudinem, in tem
sepulturam permiserunt.

9. *Si qui ex militibus suis fugissen acie, severè eos puniat.* Verissimum e Thucydidis effatum est, vbi pugna & fugere peræque honestum est & pudore flagitij, sine cura Ducum ab fugere licet, non esse fortitudini loc Hinc Matthias Rex Hungariæ quin tos milites suos ex acie profugos, mu bri vestitu ornatos ad opprobrium cumduxit per castra. Valsteinius spendio puniuit. Suarcembergius g dio percussit. Selymus Turca, igni uos cremauit. Zazigereius Scytha aquis submersit. Aliq; diuersi, diuer pœnis affecerunt: nullus inultos esse siuit.

10. *De deuictis ne triumphet, ne fortè ultionem concitentur.* Plus enim dolo victo afferunt, trophæa & exultatio h stium, ac triumphalis pompa, quā i victoria. Hinc toties Romanis tri
phat

phatæ gentes rebellarunt Thraces, Iberi, Macedones, Battaui Germani Parthi, aliæq; gentes, alijs. Antigonius verò è contra, Macedoniæ Rex, cæsis occisione Spartanis, fortunam tantæ vrbis miseratus, à direptione milites prohibuit, veniamq; his qui superfuerant dedit, præfatus, bellum se cum Cleomene Rege illorum, non cum Spartanis habuisse, cuius fuga, omnis ira eius finita sit: nec minori sibi gloriæ fore, si ab eo seruata Lacedæmonia sit, quàm si capta proderetur. Parcere igitur se solo vrbis ac tectis, quoniam homines quibus parceret, non superfuissent.

11. *Ipsi ob res præclare gestas non superbiat.* Præclara hac in parte, Viriati Hispanorum contra Romanos Ducis moderatio fuit, qui cum frequenter consulares exercitus vicerit tantis rebus gestis, non armorum, non vestis cultum, non denique victum mutauerit; sed in eo habitu, quo primùm bellare cœpit, perseuerauit, vt quiuis gregarius miles ipso Imperatore etiam opulentior videretur.

12. *Diligenter inquirat, quod contra se deuicti populi moliantur.* Sic Venetis Maximilianum I. Veronę obsidere conantibus, Hispani qui in castris illius erant, cognoscere ciuium animos erga Venetos venientes cupiens, noctu inspecta

per

recupera-
onem cō-
rsa. Præ-
lum, qui
potest, li-
ō voluit,

erator, no-
. Exem-
strenuos
vt facie-
s profi.
eapolita-
nidos au-
nem for-
it Alphō-
llis cæsus
in Sici-
mundus
s,qui to-
ino,atq;
remum
q; in Po-
ium de-
perato-
untario

noras ob-
oftis tē-
vires re-
tunc cū
etenim
ille

ille aſſaltibus & oppugnationibus locorum ſibi neceſſariorum, copias ſuas deperdere; tu verò nouis conſcriptis militibus poteris eum à tergo inuadere, aut commeatu prohibere, aut ad deditioné cogere, vel ſaltim conditiones pacis. Habet enim has vices conditio mortalium, vt aduerſa ex ſecũdis, ſecunda ex aduerſis naſcantur. Cuius rei exemplo ſunt bella præſentia Germanica Belgica, Gallica, Italicaque inter domum Auſtriacam, & ſuos æmulos. quæ pridem iam finita fuiſſent, niſi expugnationibus munitiſſimorum locorum prolongarentur.

Proinde quomodo ea ſubrué̃da aut defendenda ſint, libro ſequenti conſiderabimus.

SIMO-

SIMONIS STAROVOLSCII

INSTITVTORVM
Rei Militaris.

LIBER SEXTVS
De Oppugnatione, & Defensione Vrbium.

CAPVT PRIMVM.

De Exstruendis munitionibus.

Potentissimæ nationes, ac Principes bellicosi, nullam maiorem gloriam putauerunt, quã aut fundare nouas ciuitates, vel ab alijs cõditas in nomen suũ, sub quadam amplificatione transferre, & ad conseruandum in perpetuitates, mœnibus, turribus, fossis, aggere ac propugnaculis munire. Ita Alexander Magnus Alexandriam, Constantinus, Constantinopolim, Cracus, Cracouiam, Vissimirus Vismariam; cæteriq; Principes, alias præstantiores vrbes condiderunt.

Iam autem ſciendum eſt, vrbes,& caſtella, aut natura, aut arte muniri, aut vtroque ſimul,quod firmius dicitur. *Natura munitæ dicuntur*, quæ loco edito, vel abrupto, aut circumfuſo mari, ſiue paludibus, vel fiuminibus cinguntur: ſicuti Mantuam,Ferrariam, Mirandulam in Italia: Viſliciam, Caunam,Pinſcum, Breſte Lituanicum,in Polonia ſitas eſſe cernimus: vel quæ rupibus in ædificatæ ſunt, vt Græcium in Styria, Herbipolis in Franconia, Camenecum in Podolia Trembouliaq; & alia infinita loca, non in Europa tantùm, ſed in omnibus dũtaxat partibus Orbis. Manu verò ſeu arte munita dicuntur,quæ aut foſſis,ſtipitibus,muris; aut ſtagnis, fiuminibuſq; à longè deductis circumdatæ ſunt ſufficienter ad propugnãdum hoſtem. Quæ verò loca & manu & natura ſimul munita ſunt,illa inexpugnabilia cenſentur eſſe, eò quòd difficilè ad ſe acceſsũ præbeant,nec vinci aliter poſſunt,niſi fame ac diuturna obſidione. Cõmuniſſimè autem videmus, antiquiſſimas ciuitates,ita in campis patentibus conſtitutas eſſe,vt deficiente auxilio locorum,arte tantùm & opere redderentur inuictæ, vt eſt Hamburgum, Norimberga, Frãcofurtum ad Mœnum, Auguſta Vindelicorũ aliæq; infinitæ,diuerſis in Regionibus vrbes, & arces. Nam quemadmodum

modum homines natura, aliquos serui-tutij, libertati alios, nonnullos imperio destinasse videtur: ita & regiones, ciuitatesq; alias mercaturæ exercendæ, alias bellis gerendis aptas fecit: quarum aliquæ in id tantùm incumbunt, vt se tueantur, aliquæ verò etiam alijs imperare, aut pati imperium student. Proinde genium loci accuratè primò nosse, quàm munitionem excitare, & per eã quasi compedes terrigenis inijcere, magni est momenti: quia exempla, etiam huius ætatis nos docent, regiones multas tempore belli munitionibus fuisse retentas; pacis verò tempore eas ferre non potuisse, & vt demolirentur quantocius ciuilia bella excitasse.

In excitandis itaque munitionibus, præter oportunitatem loci de qua iam diximus, situs ipse, atque figura consideranda est, ne videlicet sumptus in vanum expendamus, & postea tempore belli cum maximo nostro damno furori succũbamus. Et quantum ad sitũ primò, obseruandum est diligenter, vt munitiones a nobis excitatæ, principaliter prouinciam totam defendant; postea transitum fluuij, angustiarumue, in aliquem districtum nostrum prohibeãt denique vrbem cui imminẽt, in officio contineant; aut ab aduersario occupare eam volente, securam faciant. Proinde

profundas, & largas; propognacula in iusta dispositione erecta; & vallum ipsum secundum proportionem Geometricam altum & crassum. Etsi fieri poterit duplicatum, & aquis cinctum.

Muri igitur, vti diximus, non recta linea, aut circulari sed per ambeges & anfractus ducuntur, præsertim cum vrbs vetus, & irregulariter sita, vult de nouo munitionibus cingi; siue illa in monte, siue in plano posita fuerit. Siquidem ex hac ratione hostis difficilimo opere eã adgreditur, quòd non tantùm à fronte, sed potissimum à latere peti possit. Et quia copioso milite, facilè ab hostibus fossæ pro muro factæ explentur; proinde commodissimũ fuerit intra muros alteram fossam dare siquidem tàm tormentis, quàm scalis obsistit: tum hosti impedimento est, ne fossas explere possit; modo promineant ad imum fossæ propugnacula, ex quibus tormẽta emitti possint in eosqui fossam occupare intenderent. Fossas autem putarem fieri siccas, quia maiore opere implentur: aquis verò repletæ hyberno tempore, in partibus Borealibus, per glaciem cõcretam accessum hosti faciunt: vt accidit in Australi etiam plaga, Mirandulæ à Papa Iulio expugnata. Ac propterea fossę ante vrbes & propugnacula, altisimæ latissimæq; faciendæ sunt, vt nec facilè possint

ſint coæquari, repleriq; ab obſidētibus: & cum aquis cæperint inundari, ab aduerſario cuniculum continuari minimè patiantur.

Multum etiam prodeſt in fabricandis mnnitionibus portas benè munire, atq; vallum ad eas ita obliquare, ne exeuntibus via recta pateat: tum etiam intra vallum iſtud portamq; foſſam ac pōtem intereſſe, ſed qui in medio foſſæ paraſtidis innixus pendeat. Addantur & penſiles cataractæ, quæ demiſſę hoſtem inſiſtentem excludant, tuos verò fugientes recipiant. Quemadmodum accidit in Moſcouia, cum Melecius SoKolam expugnaret, vbi interclusus Germanus miles cataractis in porta, vix non erat ad internecionem deletus, ni properè cum ſecuribus Poloni accuriſſent, & effractis cataractis eos fortiter iuuiſſent.

Caueatur preterea, ne portę ſubiectis ignibus eijciantur pyrio puluere, vt fecit Suarcembergius in capienda Raba in Hungaria; & ChodRieuicius in recuperanda Pernauia in Liuonia. Proinde prudenter inuenit antiquitas, vt ante portam datur propugnaculum, arcens acceſſum ad pontem & ianuam portę: nam cataractę facilè nunc excogitatis inſtrumentis effranguntur, & aduerſario occupandi pontem occaſionem

A a 5 prę-

traxerat in partes Romanorum, eorũq; sumptibus, ingentem exercitum terra mariq; conscripserat. Recentiore verò memoria Ferdinandus Consaluus, ad obsequia Regis Catholici traxerat Columnenses in Italia, & Vrsinos antẽ inimicissimos sibi, quorum auxilio Gallos Italia eiecit, quietumq; reddidit Regi suo Regnum Neapolitanũ. Nũc verò Imperatorem Ferd. II. Custauus Rex Sueciæ in sua Germania aggressurus, primùm sibi amicos reddidit Saxonem & Brandeburgensem Principes Electores, postea verò reliquos minutiores Dynastas, Pomeranum, Hassium Brunsuicensem, Luneburgensem, Vaimariensem Virterbergensem, quorum opibus & opera Cæsarem impugnauit, & tãdem reliquos omnes in partes suas traxit.

7. *Omnibus sese facilem & affabilem exhibeat, tenuioribus præsertim; quibus & beneficentiam omnem demonstret. De semetipso verò nihil omnino arroganter loquatur.* Atque ita ferè de Iugurtha Rege Numidarum Sallustius scribit, quòd plurimum facere, & minimum ipse de se loqui soleret; omnibusq; humanus, & comis appareret. Simile quidpiam de Timoleone dicit Probus. *Nihil unquam insolens, & gloriosum ex ore eius exijt.* Sicut & de Vespesiano ad Imperium assum-

assumpto. *In ipso nihil timidum, arrogans, aut rebus nouis nouum fuit.* Ita enim cũ debellatis humanitatem & beneuolentiam omnem monstrabis, fideliores eos habebis, quàm si tumore & timore in obsequium coactos. Deuictæ enim gentes cum ægrè pareant, proniores ad rebellionem sunt, periculosiusq; iugum excutiunt, dolore & pertinacia armatæ, si Præfectorum auaritia spolientur, aut militis continua insolentia exagitentur. Exemplo Vesperæ Siculæ sunt. Et Bato certè Dysidiates Dalmata, ad colloquiũ de pace cum Tiberio congressus, rogatus, quam ob causam à Romanis defecisset? Vos respondit in culpa estis, qui gregum vestrorum custodiam non canibus aut pastoribus committitis, sed lupis. Vnde basilicæ herbæ generosi subditi aptissimè comparari possunt, quę leuiter tacta suauem odorem effundit, contrita verò, procreat scorpiones.

8. *Post obtentam victoriam, militibus in vniuersum gratitudinem aliquam ostendat.* Ita Zamosciu re benè in Liuonia confecta, vniuerso exercitui trimestre stipendium donauit, quod hodiedum etiam in consuetudinem transcriptum durat, postq; singulas notabiles victorias Respub. vniuerso exercitui simile donatiuum præbet. Sed & in Senensium

. anna

annalibus simile gratitudinis exemplū legimus, qui in bello quod contrà Florentinos gesserunt, Germanis à Manfredo Siciliæ Rege auxilio missis, donatiuū præbuerunt quingentas libras, præter sumptus in curam vulneratorum ex publico prestitos. Ijdem in pugna ad Arabiam læsos vulneratosq; publico ære sanari iusserunt: & cæsis præter illorum temporum consuetudinem, in templis sepulturam permiserunt.

9. *Si qui ex militibus suis fugissent ex acie, severè eos puniat.* Verissimum enim Thucydidis effatum est, vbi pugnare & fugere peræque honestum est & sine pudore flagitij, sine cura Ducum abire, fugere licet, non esse fortitudini locum. Hinc Matthias Rex Hungariæ quingétos milites suos ex acie profugos, muliebri vestitu ornatos ad opprobrium circumduxit per castra. Valsteinius suspendio puniuit. Suarcembergius gladio percussit. Selymus Turca, igni viuos cremauit. Zazigereius Scytha aquis submersit. Aliq; diuersi, diuersis pœnis affecerunt: nullus inultos esse siuit.

10. *De deuictis ne triumphet, ne fortè in vltionem concitentur.* Plus enim doloris victo afferunt, trophæa & exultatio hostium, ac triumphalis pompa, quā ipsa victoria. Hinc toties Romanis trium-

phatæ

phatæ gentes rebellarunt Thraces, Iberi, Macedones, Battaui Germani, Parthi; aliæq; gentes, alijs. Antigonius verò è contra, Macedoniæ Rex, cæsis occisione Spartanis, fortunam tantæ vrbis miseratus, à direptione milites prohibuit, veniamq; his qui superfuerant dedit, præfatus, bellum se cum Cleomene Rege illorum, non cum Spartanis habuisse, cuius fuga, omnis ira eius finita sit: nec minori sibi gloriæ fore, si ab eo seruata Lacedæmonia sit, quàm si capta proderetur. Parcere igitur se solo vrbis, ac tectis, quoniam homines, quibus parceret, non superfuissent.

11. *Ipse ob res præclarè gestas non superbiat.* Præclara hac in parte, Viriati Hispanorum contra Romanos Ducis moderatio fuit, qui cum frequenter consulares exercitus vicerit, tantis rebus gestis, non armorum, non vestis cultum, non denique victum mutauerit; sed in eo habitu, quo primùm bellare cœpit, perseuerauit, vt quiuis gregarius miles ipso Imperatore etiam opulentior videretur.

12. *Diligenter inquirat, quod contra se deuictí populi moliantur.* Sic Venetis Maximilianum I. Veronę obsidere conantibus, Hispani qui in castris illius erant, cognoscere ciuium animos erga Venetos venientes cupiens, nocte intépesta

per

per vrbem cum magno armorum soni- tu incitati cucurrerunt, nomenq; Martium, quod est insigne Reipub Venetæ, sæpè in cursu conclamauerunt: quo exaudito, à plerisq; illos esse Venetos credentibus, qui se in vrbem intulissent, eadem nominis acclamatione est responsum datum, salutatioq; veluti mutua facta. Illi eas domos vnde voces veniebant, atramento signauerunt, posteroq; die repetitis notis omnes ad vnam diripuerunt. Vnde & reliquis Reipub. amicis timor iniectus, & ipsis ad sustendum, stipendio non persoluto, prȩda inter amicos obuenit.

13. Quos retinere non poterit, beneficio obstringet, & libertate donabit. Ita Alexander Magnus Indos in sua potestate retinere nequiens Portum Regem, non earum dumtaxat prouinciarum, quibus prius imperarat, sed & aliarum multarum Satrapam appellauit Romani quoque Macedoniam proninciam esse iusserunt, Regemq; sibi eligi permiserunt, quia videbant vires suas nondum eas esse, vt vi tot populos retinere in officio possent, beneficio ergo conati sunt. Et Ludouicus XII. Galliæ Rex, melius consuluisset sibi, si suam potius cupiditatem, ducentis, quæ à Genuensibus offerebantur, aureorum millibus, quàm vrbem arce frȩnare maluisset, nã illi

illi Doriæ opera libertatem recuperarunt, & sub Hispani protectionem cõfugerunt, cũ ditione sua vniuersa. Præstat igitur ciuitatem aut populum, qui parere non vult, & cogi non potest, libertate donare; vt cui parere nõ voluit, vt Princi, pareat, vt Patrono.

14. *Clade autem affectus Imperator, nouos delectus, noua auxilia quærat*. Exemplis enim didicimus, Fortes & strenuos contra fortunam insistere spei, vt faciebat Mitridates toties à Romanis profligatus. Et Alphonsus I. Rex Neapolitanus à Genuensibus cæsus: Timidos autem & ignauos ad desperationem formidine properare, qualiter fecit Alphõsus II. Rex Neapolis, qui à Gallis cæsus Regnum statim reliquit, ipseq; in Siciliam abiuit. Similiter & Sigismundus Batoreus Transyluaniẹ Princeps, qui toties à Michaele Moldauiæ Palatino, atq; Moyse Siculo acie pulsus, ad extremum Principatum deseruit, primumq; in Poloniam apud Magnum Zamoscium delituit, postea ad Rudolphum Imperatorem concessit, & vitam ferè voluntario exilio miserrimè finiuit.

15. *Opida & castella aduersus moras obsidionis annuis copijs firmet*. Vt hostis tẽpus consumat, priusquam tu vires repares. Nam fortuna vitrea est, tunc cũ splendet, frangitur: poterit etenim

ille aſſaltibus & oppugnationibus loco-rum ſibi neceſſariorum, copias ſuas de-perdere; tu verò nouis conſcriptis mili-tibus poteris eum à tergo inuadere, aut commeatu prohibere, aut ad deditioné cogere, vel ſaltim conditiones pacis. Habet enim has vices conditio mortalium, vt aduerſa ex ſecũdis, ſecunda ex aduerſis naſcantur. Cuius rei exemplo ſunt bella præſentia Germanica Belgica, Gallica, Italicaque inter domum Auſtriacam, & ſuos æmulos. quæ pridem iam finita fuiſſent, niſi expugnationibus munitiſſimorum locorum prolongarentur.

Proinde quomodo ea ſubrué-da aut defendenda ſint, libro ſequenti conſi-derabimus.

SIMO-

SIMONIS STAROVOLSCII

INSTITVTORVM Rei Militaris.

LIBER SEXTVS De Oppugnatione, & Defensione Vrbium.

CAPVT PRIMVM.

De Exstruendis munitionibus.

POtentissimæ nationes, ac Principes bellicosi, nullam maiorem gloriam putauerunt, quã aut fundare nouas ciuitates, vel ab alijs cõditas in nomen suũ, sub quadam amplificatione transferre, & ad conseruandum in perpetuitates, mœnibus, turribus, fossis, aggere ac propugnaculis munire. Ita Alexander Magnus Alexandriam, Constantinus, Constantinopolim, Cracus, Cracouiam, Vissimirus Visŝmariam; cæteriq; Principes, alias præstantiores vrbes condiderunt.

Iam autem ſciendum eſt, vrbes,& caſtella, aut natura, aut arte muniri, aut vtroque ſimul, quod firmius dicitur. *Naturâ munitæ dicuntur*, quæ loco edito, vel abrupto, aut circumfuſo mari, ſiue paludibus, vel fiuminibus cinguntur: ſicuti Mantuam, Ferrariam, Mirandulam in Italia: Villiciam, Caunam, Pinſcum, Breſte Lituanicum, in Polonia ſitas eſſe cernimus: vel quæ rupibus inædificatæ ſunt, vt Græcium in Styria, Herbipolis in Franconia, Camenecum in Podolia Trembouliaq; & alia infinita loca, non in Europa tantùm, ſed in omnibus dūtaxat partibus Orbis. Manu verò ſeu arte munita dicuntur, quæ aut foſſis, ſtipitibus, muris; aut ſtagnis, fiuminibuſq; à longè deductis circumdatæ ſunt ſufficienter ad propugnādum hoſtem. Quæ verò loca & manu & natura ſimul munita ſunt, illa inexpugnabilia cenſentur eſſe, eò quòd difficilé ad ſe acceſsū præbeant, nec vinci aliter poſſunt, niſi fame ac diuturna obſidione. Cómuniſſimè autem videmus, antiquiſſimas ciuitates, ita in campis patentibus conſtitutas eſſe, vt deficiente auxilio locorum, arte tantùm & opere redderentur inuictæ, vt eſt Hamburgum, Norimberga, Frācofurtum ad Mœnum, Auguſta Vindelicorū aliæq; infinitæ, diuerſis in Regionibus vrbes, & arces. Nam quemadmodum

modum homines natura, aliquos serui-tuti, libertati alios, nonnullos imperio destinasse videtur: ita & regiones, ciuitatesq; alias mercaturæ exercendæ, alias bellis gerendis aptas fecit: quarum aliquæ in id tantùm incumbunt, vt se tueantur, aliquæ verò etiam alijs imperare, aut pati imperium student. Proinde genium loci accuratè primò nosse, quàm munitionem excitare, & per eã quasi compedes terrigenis inijcere, magni est momenti: quia exempla, etiam huius ætatis nos docent, regiones multas tempore belli munitionibus fuisse retentas; pacis verò tempore eas ferre non potuisse, & vt demolirentur quantocius ciuilia bella excitasse.

In excitandis itaque munitionibus, præter oportunitatem loci de qua iam diximus, situs ipse, atque figura consideranda est, ne videlicet sumptus in vanum expendamus, & postea tempore belli cum maximo nostro damno furori succũbamus. Et quantum ad sitũ primò, obseruandum est diligenter, vt munitiones a nobis excitatæ, principaliter prouinciam totam defendant; postea transitum fluuij, angustiarumue, in aliquem districtum nostrum prohibeãt denique vrbem cui imminet, in officio contineant; aut ab aduersario occupare eam volente, securam faciant. Proinde

cum Albanus arcem Antuerpienſem, Paciotti machinatoris ingenio extruxiſſet, non omnibus probatur ſitus ipſius quod videlicet ſit poſita ad Scladis ripá quæ Brabantiam reſpicit & accedentes ab Hollandia hoſtes, vrbemq; inuadentes minimè arcere poſſit. Arcuiſſet autem, ſi illam in oppoſita vrbis parte, verſus oſtium Scladis, contra Hollandiã ſtatuiſſet: quo in loco neceſſario nunc noua munitio ob vrbis ſecuritatem exſtrui debuit, & veteri cognomine Dama vocatur. Excuſant id tamen aliqui, affirmantes in exſtruenda mole habitam tunc Albano rationem, qua ſibi potius ab vrbe, quá vrbi ab hoſte præcaueret. Adduntq; præterea, ſapienter eo fabricatam loco, quo in àrcem inferre ſubſidium ex ſubiectis circa prouincijs prõptum eſſe Hiſpano. Quæ ſanè cura fundatoribus arcium prima cenſetur. Huiuſmodi autem opportunitate caruiſſent, ſi Hollandiam verſus munitioné excitaſſent. Interim obſeruari quoque oportet, ne ad excitanda munimenta, terra adhibeatur friabilis; illa enim ad primos tormẽtorum ictus diffillit quod male ceſſit Calero in Hiſpani poteſtaté redacto, cum propugnacula continuato ad meridiem tormentorum impetu corruiſſent.

Requiritur etiam ab ijs, qui vrbes arceſue

cesue muniendas suscipiunt, ne vicinus ager, vel arboribus, vel ædificijs conferatur; sed quarta milliaris pars circumcirca omni aggere, arbore, ædificioque vacet: ne prospectus nimirũ impediatur, aut hosti quidqnam suppeditetur, quod in commodum suum transferre queat. Et sic omnes ferè munitas vrbes, tàm in Italia, quàm in Belgio, absque suburbijs esse videmus. Quod etiã aliæ nationes nunc æmulantur, & obseruant maximè bello præsenti Germanico edoctæ.

Quantum ad figuram, semper, considerandum est, vt munitio non sit circularis, quali vtebantur communissimè veteres; sed angularis, quæ retardet inimicum assalientem, & àlongè repellat; quæ inuicem sese ab vno cornu ad aliud defendat, & damnum inferat inimico; quæ ad excurrendum & retrocedendum sit quam aptissima, & forsũ habeat commodissimumum ab omnibus lateribus tectum ita, vt ab aduersario lædi & videri non possis, sed ipsum ab omnibus partibus videas, & ferias, nec permittas vllatenus ad fossam accedere. Vnde pentagonus videtur ea in re esse perfectissimus, si modò angulos habeat obtusos & benè fortificatos, vias coopertas seu tectas, & portas ad excurrendum aptas, ob iquè fabricatas; fossas

profundas, & largas; propognacula in iusta dispositione erecta; & vallum ipsum secundum proportionem Geometricam altum & crassum. Etsi fieri poterit duplicatum, & aquis cinctum.

Muri igitur vti diximus, non recta linea, aut circulari sed per ambeges & anfractus ducuntur, præsertim cum vrbs vetus, & irregulariter sita, vult de nouo munitionibus cingi; siue illa in monte, siue in plano posita fuerit. Siquidem ex hac ratione hostis difficilimo opere eā adgreditur, quòd non tantùm à fronte, sed potissimum à latere peti possit. Et quia copioso milite, facilè ab hostibus fossæ pro muro factæ explentur; proinde commodissimū fuerit intra muros alteram fossam dare siquidem tàm tormentis, quàm scalis obsistit: tum hosti impedimento est, ne fossas explere possit; modo promineant ad imum fossæ propugnacula, ex quibus torméta emitti possint in eos qui fossam occupare intenderent. Fossas autem putarem fieri siccas, quia maiore opere implentur: aquis verò repletæ hyberno tempore, in partibus Borealibus, per glaciem cócretam accessum hosti faciunt vt accidit in Australi etiam plaga, Mirandulæ à Papa Iulio expugnata. Ac propterea fossę ante vrbes & propugnacula, altisimæ latissimæq; faciendæ sunt, vt nec facilè possint

ſint coæquari, repleriq; ab obſidétibus: & cum aquis cæperint inundari, ab aduerſario cuniculum continuari minimè patiantur.

Multum etiam prodeſt in fabricandis munitionibus portas benè munire atq; vallum ad eas ita obliquare, ne exeuntibus via recta pateat: tum etiam intra vallum iſtud portamq; foſſam ac pōtem intereſſe, ſed qui in medio foſſæ paraſtidis innixus pendeat. Addantur & penſiles cataractæ, quæ demiſſę hoſtem inſiſtentem excludant, tuos verò fugientes recipiant. Quemadmodum accidit in Moſcouia, cum Melecius SoKolam expugnaret, vbi interclusus Germanus miles cataractis in porta, vix non erat ad internecionem deletus, ni properè cum ſecuribus Poloni accuriſſent, & effractis cataractis eos fortiter iuuiſſent.

Caueatur prętereà, ne portę ſubiectis ignibus eijciantur pyrio puluere, vt fecit Suarcembergius in capienda Raba in Hungaria; & ChodRieuicius in recuperanda Pernauia in Liuonia. Proinde prudenter inuenit antiquitas, vt ante portam datur propugnaculum, arcens acceſſum ad pontem & ianuam portę: nam cataractę facilè nunc excogitatis inſtrumentis effranguntur, & aduerſario occupandi pontem occaſionem

Longeq; maiora Grecorum, Romano-Carthaginensinm, cæterorumque florentissimorum populorum Imperia penitus sublata sunt. Et Chinenses, qui se omnibus in mundo prudentiores esse demonstrant, vix propria iam amissis tot adiacentibus sibi regnis, multo cum sudore tuentur. Inter cognitas verò nobis Monarchias, Romani qui pleraque bella non fortiter tantùm sed & prudéter gesserunt, cum in maximo semper negotio haberent efficere, ne superati populi iugum excuterent, ferociam eorum voluptatibus hystrionibus, ludis, spectaculis, comœdijs, & vitiorum delinimentis fregetũt. Opes, ne quid moliri possent, tributis exhauserunt. Potẽtiam, colonijs deductis oppresserunt. Virtutem, præsidijs vbique in vrbibus collocatis, perfregerunt. Fidem denique, imperatis obsidibus arctissimè obligarunt. Et finis domari non poterant, ipsos habitatores, de vno loco in alium cum vxoribus, & liberis transferebant: iuuentutem verò eorum ad militiam assumebant.

Fuerunt autem Coloniæ à Romanis locatæ, numero quadraginta quatuor diuersis in prouincijs. Prouincias quoque quibus imperabant habuerũt similiter quadraginta quatuor (sed non in singulis coloniæ fuerunt) quæ contine-

bant in ſe pręſidiarios milites, vltra du-
centa millia peditum; pręter equites &
claſſes; quarum vna ſtabat Rauennę, al-
tera in portu Miſeno. Cęterum cum
ne ſic quidem rebellionem inter ſubdi-
tos comprimere potuiſſent, cęperunt,
quod nunc Turcę etiam faciunt popu-
los de vno loco in alium transferre. No-
uiſſimèq; Aurelianus Imp. domare ne-
quiens Dacos, vbi nunc Valachia Mol-
dauia, & Siculi montani ſunt, tranſtu-
lit ipſos in Dalmatiam, & Croatiam, ibi
verò Coloniam Romanorum poſuit, &
Siculorum. Vnde hodie dum lingua
Latina, etſi valdè corrupta, omnes vtũ-
tur. Similiter Carolus Magnus cõtinuis
rebellionibus Saxonum permotus, de-
cem millia familiarum ex eis tranſtulit
in inferiorem Germaniam, quę tunc
Gallia Belgica vocabatur. Quamobrẽ
tàm Belgię, quàm Batavi nunc lingua
Germanica vtuntur cõmuniſſimè, quã-
uis corruptiore illa qua Superiores Ger
mani vtuntur.

Exemplo igitur veterum Romanorum
omnes ferè Principes nunc pręſidijs ſua
imperia firmant, pręſertim remotiora.
Et Veneti ſanè tredecim ferè millia in
pręſidijs aſſiduè habent quibus ſtatum
ſuum tàm in Inſulis, quàm in conti-
nenti, conſeruant. Dominus Auſtria-
ca, in confinijs Turcarum circiter decem

homi-

hominum millia habet in prędidijs, respectu hereditariarum tantùm modò prouinciarum excepto Regno Hungariç. Turca verò ipse vltra centum viginti millia equitũ habet, partim in Asia partim in Europa, sub ducentis pręfectis (Sandiacos vocant) varijs in locis dispositos, qui attẽdũt, ne aliquis motus in prouincialibus fiat ad rebellisandũ; & si quid oritur, statim opprimũt. Quod ipsum facit & Rex Hispaniarũ, qui per omnia sua regna & dominia, pręsidia disposita habet ne subditi Regem à se remotum habentes subleuationẽ faciãt in suos Pręfectos; quemadmodum aliquoties fecerunt Neapolitani, qui vna vice cum pręsidio Hispanico, per quindecim dies pugnarunt, & tamen eijcere illos haud potuerunt.

Reliqui Principes, qui pręsidijs confinia sua munire, aut nesciunt, aut non possunt ob imperij latitudinem, solent vastitatem & deserta inter terminos vicinorum suorum facere; ne hostis facilè ad ipsum accedat. Sic Tammas Rex Persarũ à confinijs Turcę, quinque dierũ itineris loca omnia deserta fecerat. Sic Mauritania à Ghinea, Numidia à Nubia, & Nubia ipsa ab Aegijpto desertis diuiditur: Circassijq; è Scythis, Trapezuntini, à Medis & Armenis, Magnusq; Dux Mosc. à Tartaris, & Pol. p magnos

tractus

tractus terræ ſyluas creſcere permittũt, imò ſeminant eas, & reflexos ramos iterum terræ inſerunt, quo difficilius penetrari poſſint. Chinenſis murum centũ viginti milliariũ à Magno Chano Tartarorum ſuas ditiones diſcriminantem, cum turribus & propugnaculis extruxit; quem centum etiam & viginti millia præſidiariorum cuſtodiunt. Prout olim quoq; Angli à Scotis iuſſu Romanorum, muro ſeſe per totam Inſulam diuiſerant: & ſimiliter Conſtantinopolitani Cæſares à Bulgaris per multa milliaria muro extenſo, perpetuiſque præſidijs collocatis, fines ſuos tuebantur.

Quia igitur ſæpe ſępius inquieta ingenia locorum opportunitas ad res nouas inuitat, ideo prudens Imperator in locis munitis, quę in acquiſita bello prouincia reperientur, pręſidia collocet: ſed non faciat Pręfectos indigenas, verum ex militibus ſuis ſelectos, quos virtus & doctrina, & fidelitas, nullis in eo loco opibus, nullaq; affinitate ſubnixos Regi & Reipub. approbauit, Militaris enim pręfectura, & locus ſic munitus, vt ex eo quis facilè expelli non poſſit, arces ad defectionem ſtimuli ſunt, qui & modeſtos ſępè animos agitant, & ab inſtituto vitę tenore cogunt deflectere. Poſt aciem autem, melius eſt plura

ſeruare.

ſeruare pręſidia, quàm deſerere omnino prouinciam, aut latius militem ſpargere, ac facere munitiones in quibus miles collocetur, & teneat à fręno populatas ciuitates, nec villanos permittat conuenticula facere. Sic enim & rebellionem ſubditorum opprimėt, & aduenientem ab extra hoſtem retinebũt; donec maiores copias conſcribas. Quinimò & pacis tempore, vel induciarũ; cuſtodias Imperator prouidus minimè eſſe negligendas ſciat: & vrbes hoſtili agro adiacentes, quã munitiſſimo pręſidio firmet. Quamuis enim eum minimè deceat pacta atque fœdera violare, ſed pietatem ac fidem ſacroſanctè colere, mores tamen hoſtium noſſe, & à ſubdolis eorum fraudibus diſcauere maximè oportet. Conſtantinus Magnus pace toto imperio conſtituta ratus omnia in tuto eſſe, milites pręſidiarios vrbibus dimiſerat, quę paulo poſt in acerbam ſui hoſtis redactę fuerunt ſeruitutem. Quod probè noſtra ętate Albertus Auſtriacus conſiderans, pactis cũ Battauis inducijs, munitiſſimo pręſidio vrbes Holandię adiacentes firmauerat, ne eum videlicet aliquando credulitatis pœniteret: quapropter & neceſſaria ad defenſionem, ſi quidpiam interueniſſet, tempeſtiuè prouidebat,

CA-

CAPVT III.

De prouidendo necessaria ad defensionem.

DVo potissimum in defensione vrbis spectanda sunt. *Primum*, vt tibi maturè de rebus necessarijs prospicias. *Alterum*, vt hostem ijsdem frustres. Eam ob rem ea quę in tutū recipere nequeas vt pote stramenta, frumētū, ligna, pecora, & his similia, vel igne, vel alio modo corrūpenda sunt Vrbi autē quam defendēdam aliquis suscipit, inprimis de annona & aquatione secura prouideat, tū de machinis atq; armis ad defensionem pertinentibus. Inter commeatū prouideat sollicitè de frumento, molis, sale, lardo, lignis, aceto, butyro, caseo, pultibus, carnibusq; fumatis. Et aquæ sufficientiā puræ & sanæ habens, si propter infirmos poterit habere vinum, hydromel, quauitam, aut ceruisiam tum facilius ægrotos vulneratosq; iuuabit. Inter arma verò bōbardos æneas, sclopos, colubrinas, cōtos, lāceas, gladios, globos, puluerem nitratum, canabim, funes, trabes, asseres, timpana, tubas, tū medicos, chirurgos, pharmocopolas; fossores, ligones, ferramenta, machinatores & tacticos. Tum arma diuersa, & armorum artifices; adq; arma facienda aut reparanda,

randa, ferrum vtriusq; temperaturæ, & carbones, lignaq; tàm ad focum faciendum, quam ad instrumenta fabricanda. Quia obsessi & muris inclusi, omnes species prouisionis pro defensione murorũ tempestiuè procurare tenentur; si hoste ludificare & virtute ac constantia sua repellere cupiunt. Ideò exurimenta in primis, bitumen, sulphur, picem liquidam, oleum quod incendiarium vocant, ignemq; Grȩcanicum, ad exurendas hostium machinas cõuenit præparari. Tum trunci Cylindri, seu trabes læuigatȩ, & saxa rotunda in propugnaculis sunt collocanda, vt demissa per præceps nonsolùm hostes obruant subeuntes, sed etiam machinamenta confringant aduersariorum: qua in re maximè prouidi sunt Moscouitȩ, & in propugnando etiam ad obstinationem strenui, vt nulla gens in Orbe libentius pericula pro conseruatione munitionum suarum subeat, famemq; ac frigus cum assidua vigilantia perpetiatur.

Itidem trabes crudȩ & tabulata, ac diuersȩ magnitudinis clauos ferreos esse oportet in promptu; prȩcipuè cum subitis operibus addenda sit muris vel propugnaculis altitudo aut crassicies, ne globi tormentorũ transeãt parietem aut offendãt propugnatores. Vel si vallum diruerit hostis, vt extemporaneo

labore,

labore, nouum excites, & vel ſaltim à ſclopetorum grandine tuos protegas, vti fecerat in defenſione Smolenſci contra Seinium, ſtrenuus ille vir VoieuodzKi, cum Germanus miles vrbis munitionẽ violenta impugnatione occupaſſet, quẽ hac arte facillimè deiecit & fortiter profligauit.

Quod ſi vrbs, vel arx in colle ſita fuerit, habeant defenſores pondera ad deuoluendum in aduerſarios, ſi aſſaltum facere voluerint, lapides videlicet rotũdos (quales in arce Cracouienſi conſpiciuntur, antiquitus facti) columnas, rotas, verticulos, quibus rebus dextrè vtũtur Bulgari. Item currus quatuor rotarum ponderibus oneratos, vaſa textilia, ſeu dolia calculis aut terra madefacta plena, qualia deuoluebant in Germanos Turcæ, cum ſub Rudolpho Imp. Suarcembergius Budam in Hungaria oppugnaret.

Illud quoque vſus inuenit, vt acerrimos ac ſagaciſſimos canes in turribus nutriant, qui aduentum hoſtium odore præſentiant latratuq; teſtentur. Frequẽter enim obſidẽtes, cum in ciuitate negligentiam vident, aſtu ſe à prælio & ab obſidione ſubtrahunt, vt aduerſariorũ negligentiæ licentiam tribuant. Quæ, ipſa impunitate cum creuerit repente admotis machinis, vel appoſitis ſcalis occu-

occupant ciuitatem. Et ideo in muris, vti præmonuimus, saxa cæteraq; tormẽta ponuntur in promptu, siue arx in colle sita sit siue in plano, vt cognitis insidijs occurrẽtes ad manus habeant, quod supra capita hostium euoluant, atque iaculentur.

Similiter reparatio murorum, tormentorumq; omnium ante curanda est quam hostis obsederit, qui si semel præuenerit occupatos, metu vniuersa occupantur, & quæ ex alijs vrbibus petẽda sunt, interclusis itineribus denegantur, vt accidit Smolensco à Moschis obsesso, post obitum Regis Sigismundi III. & ni maturè Rex Vladislaus IV. subuenisset, actum omnino de tam insigni vrbe fuisset, ob rerum omnium penuriam.

Magna quoque vrbis vtilitas est, cum perennes fontes murus includit, vt habet munitio Mediolanensis arx Buczacia in Podolia. Quod si natura non præstat, cuiuslibet altitudinis essodiendi sunt putei, aquarumq; haustus funibus extrahendi, vt habet arx Græcensis in Styria; Olstinensis, Rabstinensisque in Polonia, in rupibus altissimis sitæ. Præterea in omnibus publicis ædificijs, multisque priuatis, cisternæ sunt diligentissimè substituendæ, vt receptacula aquis pluuialibus, quæ de tectis effluũt

præ

prestent, vti habent Hispani in arce Neapolitana.

Auxilia maturè introducantur, ne vrbs ob defectum defensensorum facilè ab hoste capiatur, cum ciues ipsi non suffecerint ad propugnandum: aliter enim difficulter, aut magno astu miles introduci poterit, prout bello ciuili feliciter euenit, cũ Ategua vrbs in Hispania, Pompeianarum partium obsideretur. Igitur Maurus interrex, tanquã Cęsarianus Tribuni cornicularius, vigiles quosdam excitauit, è quibus aliquos euitans; constantia fallacię suę, per medias Cęsaris copias pręsidium Pompei transduxit, & vrbem periclitantem adiuuit. Bello autem Prussico cũ Crucigeris, Iacobus Secignouius, non tam astu, quam animi fortitudine munitus, periclitanti Helsbergę auxilio adfuit, & hostem repulit. Cũ enim Albertus Marchio magnam muri partem tormentis noctu deiecisset, & assaltum moliens suos in turmas disposuisset, ille inopinatus prima luce cũ mille equitibus Polonis è vicina sylua cõparuit, & medias Crucigerorum acies à tergo perrumpens, incolumis cum suis in oppidum penetrauit, recta pergens vbi mœnia vasto hiatu strata vidit. Dispositisq; mox per ruinam propugnatoribus & tormẽtis, misit caduceatorem ad Magistrum, inui-

inuitãdo eum ad aſſaltum, & certamen pro mœnijs. Cęterum Magiſter conſiderato ſuorum periculo, rem tentare noluit, obſidionemq; continuò ſoluit. In qua ſi dies aliquot perſeueraſſet, procul dubio ob annonę defectum vrbem deditione accepiſſet. Licet enim ea ante Secigniouij aduentum parciſſimè diſpẽſabatur, tamen in longum durare non poterat, tanto pręſidio inopinatè cum equis introducto. Iam autem ſero parſimonia adhibetur in fundo, cum deficiunt omnia.

Igitur commeatus ante omnia pręparetur, & deficientibus opportunè ſuggeratur, quia fame tot iam inexpugnabiles munitiones & arces ſunt ad deditionem adactæ; quin & noſtra ętate celebris illa in Gallia Rupella, non aliam ob cauſam in manibus Chriſtianiſs. Regis Ludouici XIII. deuenit, niſi quòd famẽ amplius ferre non potuerit. Nam ea quę caſu aliquo obſeſſis ſubmittuntur, non poſſunt in tanta quantitate eſſe, vt omnium inediam exſatiare valeãt. Ita Annibale obſidente Caſilinum, Romani farinam dolijs, ſecunda aqua Vulturi fluminis demittebant, vt ab obſeſſis exciperetur, quibus cum obiecta per medium amnem cathena Annibal obſtitiſſet, nuces ſparſere, quę cũ aqua ferente oppidum defluerent; cęterum tali

com.

commeatu ſociorum neceſſitatem non diu ſuſtentauerunt. Ioannes quoque Demetrius Viſniouecius, à Tartaris in arce ſua obſeſſus cũ omnia coria ephippiorum & currum comediſſet, tandem in manus barbarorum peruenit, dum incenſo caſtello, ad reſiſtendum potentiæ eorum, cum famelicis ſuis impar fuiſſet.

Pręparent nihilominus ſibi obſeſſi Pharmacum Epimeniendum tempeſtiue, quo in defectu annonę veſcantur more veterum Grecorum aut Romanorum Eſt enim Epimenideum quoddam medicamentum valde nutriens ſitimq; prohibens, quo antiquitus veſcebantur cùm ij, qui ciuitates obſidebant, tum ij qui in ciuitatibus obſidebantur, ſumendo vnum bolum mane, & alterũ veſperi: atque ita abſque omni alia cómeſtione poterant per longum tempus famem commodiſſime tolerare. Pollicebaturſe facturum, ingenioſiſſimus vir Iurgieuicius Lituanus, Sigiſmundo III. in expeditionem Moſcouiticum pergẽti; cęterum neſcio qua de cauſa ab aulicis ſpretus, & Sigiſmundi milites cum in vrbe Metropoli Moſcouia extremam famem pertuliſſent, & mures, feles, coria, calceos, & quęquę obſcena ac mortuorum cadauera deuoraſſent, tandem ad extremum deditionem facere fuerunt

runt coacti. Non igitur sunt contemnenda ingenia quę veterum artes valde vtiles nobis excitare possunt. Sed iam obsidionem diligenter consideremus.

CAPVT IV.

De Facienda obsidione.

Qui ciuitates expugnaturi sunt, aut obsessuri, prius earum situs, ambitus, mœnium altitudines fossarum latitudines, ac profũditates, tàm ex relatione peritorum atque prudentum hominum, quàm secundum Geodęsię pręcepta ac regulas ex tabulis Geographicis, tum ipsimet Dioptricę cognoscere debent; vt machinas, & terrea castra, iuxta recentiorum vsum, ad earum expugnationem proportionaliter, commensurabiliterq; pręstruere possint.

Deinde considerandum, vtrum talis obsidio perfici & continuari possit, ne videlicet temere suspicatur, & cum pudore deinde atq; damno ingenti relinquatur, vt plurimis accidit, pręsertim in septentrionalibus partibus, vbi hyemis rigorem miles sępius ferre non poterat. Ideò Scipio Romanus apud Suidam, hoc consilium dabat. *Aut tentare non oportet, aut sic tentare, vt omnibus viribus quod instituisti, coneris perficere, nam*

his

hominumq; permixto. Tūc,quia timor magis frangit insuetos, primo impetu stupentibus oppidanis, si discriminum experimenta non norunt,dum in coronam inuaditur ciuitas, resistere debent omni virtute. Quodsi à fidentibus siue militaribus viris repellatur prima congressio, statim clausis crescit audacia, & iam non terrore, sed viribus & arte cōfligitur; subeuntesq; mœnia grauius iā læduntur tanquam nudi,quam inclusi, qui suis munitionibus tegūtur, vt videre erat in oppugnatione Constantiæ, cū ab Gustauo Horno de die & de nocte assaliretur, licet habuerit exercitatissimum militem, & apparatum ferè stupendum, à ciuibus attamen bello non assuetis,paucorum nobilium,cū ingenti clade suorum fuit repulsus. Et hanc planè ob causam Cæsar dicere solebat, *idem esse sibi consilium aduersus hostem, quod plerisq; Medicis contra vitia corporum, fame potius quam ferro superandi*. Eapropter qui obsidet, constanter in obsidione permaneat, vti Marchio Spinola ad Bredam fecit,& Ludouicus XIII. ad Rupellam, nuperrimeq; Hispani ad Vercellam. Sed & omnes alij veteres Duces facere. Federicus Ducis Albani F. obsideret Harlemum in Hollandia, nec quidquā per octo menses ob hostium fortiludinem & pertinaciam proficeret: & iam

Bb despe-

deſperato ſucceſſu adornaret in Brabantiam reditum, Albanus increpita filij inconſtantia, ita per literas in eum monuit. *Si locum deſerere ei in animo eſſet, ſe quamuis lecto decumbentem in caſtra venturum: aut (ſi morbo in horas ingraueſcente impediretur) accerſiturum denique ab Hiſpania eius matrem, quæ bello impoſita, filij partes abeuntis expleret.* Simili conſtantia, & Zamoſcius fuit: quem cum monerent amici, vt ab obſidione Pleſcouiæ diſcederet & ipſe, Rege ad celebranda comitia in Poloniam redeunte, ſciens ſi res ſecus ceſſiſſet, magna cum inuidia eius, ſuperiorum rerum gloriam omnem corruptam eſſe. Reſpondit. *Bonum Imperatorem, eundemq; bonum ciuem, non ſuæ, ſed publicæ dignitati ſtudere debere. Si re infecta ab obſidione abſcedendum ſit, è re nata commodius futurum ad ſe peccati eius opinionem recidere, quàm ad Regem, aut Remp. vniuerſam.*

Perſæpè etiam vrbes celeritate expugnantur, (præter aſſaltum præmeditatum, & longam obſidionem, quæ fame obſeſſos domat) ſi eas ſubitò præterque expectationem adgrediaris vti Suarcebergius occupauit in Hungaria Rabam ChodKieuicius in Liuonia Pernauiam Hluſcius in Moſcouia Aſtrachanum. Et hoc quidem facilè fieri poteſt, ſi exercitu tuo tam lõge abſis, vt eas vel nolle,

vel

vel non posse obsidere, antequam famæ eò perueniat, credaris. Quod si ergo celeriter atque subito eiusmodi vrbes obsidione cingas, vix non semper victoriã inde reportabis. Ita Cæsar Borgia in Italia cum Nuceriæ exercitum suum haberet, in Camerinates se mouere simulauit, at in itinere ad Ducatum Vrbinatem deflexit, illumq; vnica die in potestatem redegit, quod quidem alij nisi magna cum temporis reiq; iactura vix licuisset. Similiter Nicolaus III. Radiuillus Lituanicarum Copiarum Imperator, fingens se in Polocensem agrum excurrere velle, inopinatò per syluas & paludes eluctatus ad Vlam apparuit, aggressusq; subitò, castra Moscorum triginta millia in eis hostium occidit, & fugientibus in arcem immixtus, ipsam munitionem occupauit, quam obsidione cingere, nequaquam alias tentasset.

Vrbem igitur inuasurus Imperator, hæc præcipuè præcepta obseruet.

1. *Præmittat equites leuioris armaturæ, qui obuios quosque intercipiant, ne quis se ad vrbem cursu proripiat, hostesq; aduentare significet, sed incautis improuisus immineat exercitus, etsi non per proditionem victoriã subrepturus.* Nam repentini impetus, quique præter opinioné subito ingruũt, aduersariorum copias etiam præstantiores potioresq; percellunt. Sæpiusque

accidit, vt sic vrbes absque vlla obsidio-ne intercipiantur, aut perterritæ in deditionem accipiantur, vti accidit in Pomerania compluribus in locis Gustauo Sueciæ Rege inopinato ad mœnia vrbium comparente, sed præcipuè Stetinij, quæ est caput Prouinciæ, & vbi Princeps cum suo præsidio inclusus fuerat; non quidem vt Cæsari faueret, sed vt in neutralitate manere potuisset. Perterritus autem inopinatò Gustaui aduentu, maluit portas vrbis aperire, quam vim cum trepidantibus suis experiri.

2. *Aditus hostilibus auxilijs obstruat, ne in subsidium venire possint, aut per aquam, aut per terram, vel si quid fuerit ingressum, ne egredi inde valeat.* Ita Spinola cepit Ostendam, Farnesius Antuerpiam, Nassouius Traiectum & Syluam ducis, alijq; alia infinita loca.

3. *Quæ hostibus vsui esse possint, inutilia reddat, aut corrumpat seu perdat, siue ea sint esculenta, siue pocculenta, aut fruges fructusue qui in agris reperiuntur.* Ita Machometes II, oppugnando Albam Regalem in Hungaria, Segetes circum circa longissimo tractu vastauerat, hortos suburbanos, vnde obsessi olera habebant, restagnatione aquarum corrupit, aggerem per quem in obsidentes excurrebant, perfodit, lignorum strues qui in locis paludosis in vsum defensorum propè

mœni-

mœnibus asseruabantur, oleo ignito succendit; & ita obsessos vndique afflixerat, vt nisi precibus Diui Capistrani opem è cœlo obtinuissent humano cōsilio & viribus prorsus interissent.

4. *Non minus sua consilia occultare sciat, quàm qui obsidione vrgentur: nam alıter aut cladem subibit, aut ab obsidione re infecta recedere debebit.* Sic in Prussia Rege Iagellone Mariæburgum obsidente, postquam inclusi Crucigeri intellexissent, nobilitatem Polonam à Rege missionē petere, nec vllo modo in castris velle brumam pati, qui iam arcem dedere fuerant parati, mutato consilio, cōstātiam induerunt, & Rege obsedionem nobilitatis ab obsidione recedente, qui iam omnino exstincturi erant, crudelissimum Polonis bellum, iterum æstate appetente, appararunt.

5. *Quos obsidet, quantum potest fallat.* Ita Annibal in Italia multas vrbes cepit, cū Romanorum habitu, quosdam suorum ex longo belli vsu Latine quoq; loquētes premitteret. Sed A Marcus Nassouius simili astu vsus, miserat qui Antuerpiam interciperent cūm Spinola Bredam obsideret, sed ea fato suo seruata est, cum iam hostis vallum castelli nocte intempesta conscendisset.

6. *Ad proditionem sollicitet.* Marcellus cum Syracusanum quendam Sosistratū

ad proditionem ſolicitaſſet, ex eo cognouit remiſſores cuſtodias fore die feſto, quo Epicides præbiturus eſſet vini epularumq; copiam. Inſidiatus igitur hilaritati, & quæ eam ſequebatur ſocordiæ, munimenta conſcendit, vigilibuſq; cæſis, aperuit exercitui Romano vrbē, nobilibus victorijs claram. Simili ferè modo Dembinius in Liuonia Volmariam occupauit, cum Moſchi vino aduſto, quod perſubordinatas perſonas ipſemet ad propinandum ſubmiſerat, de more feſto die Sancti Nicolai inebriati, negligentius vigilias agerent.

7. *Aſtu excogitato ipſe ad mœnia impetu repentino aduolat.* Ita Philippus oppido Samiorum excluſus, Apollonide præfecto eorum; ad proditionem corrupto perſuaſit, vt plauſtrum lapide quadrato oneratum, in ipſo aditu portæ poneret: confeſtim deinde ſigno dato inſequutus oppidanos, circa impedita portæ clauſtra oppreſſit trepidantes. Nicolaus verò Firlei, bellum in Pruſſia cum Crucigeris gerens, currum fœno ple num in oppidum immiſit, quaſi pabulum obſeſſis ſubminiſtraret. Qui autem currum gerebat cum in porta ſtetiſſet, rotā vnam conſulto ante ſucciſſam cum axe fregit: & dum vigiles curru ſubducto portam ſerare niterētur, equites leuioris armaturè quos vulgò Coſaçhos nū-

cupamus,

cupamus, cum Secignouio viro ſtrenuiſſimo aduolarunt, quo tempore etiã armati de illo fœno proſilierunt, & ſic portam occuparunt, & oppidum Mariæuedra dictum cæperunt.

8. *Trans fugas qui deciperent, aut opprimerent ſubmittat.* Ita Lyſimachus Rex Macedonum, cum Epheſios oppugnaret, & illi in auxilio haberent Mandronem Archipiratam, qui plerumque onερatas præda naues Epheſum appellabat, corrupto ei ad proditionem iunxit fortiſſimos Macedonum, quos ille reſtrictis manibus pro captiuis Epheſum introduceret, qui poſtea raptis ex arce armis, vrbem Lyſimacho tradiderunt.

9. *Hoſtes ad inopiam omnium rerum redigat.* Vt Fabius Maximus fecit, qui vaſtatis Campanorum agris ne quid eis ad fiduciam obſidionis ſupereſſet, receſſit ſementis tempore, vt frumentum quod reliquum habebant, in ſationes conferrent: reuerſus deinde renata protriuit, & ad famam redactis potitus eſt. Idem fecit aduerſus Athenienſes, Antigonus. Aduerſus Morauos, Boleſlaus Criuouſtus: aduerſus Pomeranos & Brãdeburgenſes Seciechus Palatinus Cracouienſis.

10. *Obſidionem diuturnam fore perſuadeat.* Vnde Tyberius Gracchus Luſitanis dicentibus, in decem annos cibaria

ſe habere, & ideo obſidionem non expaueſcere. Vndecimo, inquit, anno vos capiam. Qua voce perterriti Luſitani, quamquã inſtructi commeatibus, ſtatim ſe tradiderunt. Similiter Gedanenſes cum in ſeptennium ſe habere ſufficientem prouiſionem iactarēt, Rex Stephanus etiam ſeptuaginta annis ſe velle obſidere eos reſpondit. Igitur ſupplices certa ſumma pecuniæ exſolūta ad bellum Moſcouiticum properantem, haud leuiter adiuuerunt. Hiſce quoque annis auxilia Guſtauo in Pruſſiam venientia, cum ad oppidũ Amerſtinum diuertiſſent, Koniecpolſcius die eadem ad deditionem coegit, ſimulans ſe velle eos diuturna obſidione domare; qui tunc nullum penes ſe peditem, nullaſq; ad obſidendum machinas habebat.

11. *Præſidia deſtruat obſeſſorum.* P. Cornelius Scipio, intellecta difficultate expugnandi Delminum, quia omnium concurſu defendeatur, aggredi alia oppida cæpit, & euocatis ad ſua defendenda ſingulis, vacuatum auxilijs Delminum cepit. Nicolaus Firlei itidem munitiſſimam tunc Pruſſiæ ciuitatem Bronsbergam, in ſuam poteſtatem redigere volens, vicina oppida petere cæpit: conſecutuſq; eſt, vt Cruciferi fiducia velut ſatis munitæ vrbis eius, ad tutelã

alio-

aliorum oppidorum dilaberentur. Quo facto ipse rursus reuocatis omnibus suis vacuam eam ferè defensoribus cepit.

12. *Seditionem intestinam apud obsessos faciat, admotoq; exercitu potiatur ciuitate.* Vti fecerat Vespesianus Iudęis, Hierosolyma circumuallata, vbi tot millia bello intestino in tēplo Salomonis occisa fuerunt.

13. *Fluminum deriuatione, & vitatione aquarum, ad deditionem cogat.* Ita Publius Seruiiius Isauram oppidum flumine (ex quo hostes aquabantur) auerso, ad deditionem siti compulit. Sed & C. Cæsar in Gallia Gaduceorum ciuitatem amne cinctam, & fontibus abundantem, ad inopiam aquæ redegit, cum fontes cuniculis auertisset, & fluminis vsum per sagittarios arcuisset.

14. *Aquarum inundatione obruat.* Ita Iustinianus Imperator ciuitates Mesopotaniæ ad Tygrim sitas aquarum impetu in eas conuerso, absque machinis diruit. Ita L. Metellus in Hispania citeriore, castra hostiū in humili loco posita, licet benè munita inundauit, fluuio ex superiore parte immisso: subitaque inundatione turbatos, per dispositos in hoc ipsum insidiatores cecidit. Idem tentarunt Hungari apud Cassouiam in Turcas. Idem Antuerpienses in Alexādrum Farnesium, etsi parum prospero

ſucceſſu: turbarunt attamen & non nihil pauoris de nocte intulerunt.

15. *Pauorem obſeſſis ingerat.* Philippus cum Triuaſſum caſtellum nulla vi capere poſſet, terram ante ipſos muros aggeſſit, ſimulauitq; agi cuniculum oppidani, quia ſubruptos ſe exiſtimarant, dediderunt. Hoc aſtu ſæpius nũc Guſtauus in Germania, eiuſq; Duces vſi, cõplures ciuitates ad deditionem coegerunt.

16. *Obſeſſos per inſidias eliciat.* Cato in cõſpectu Lacetanorum quos obſidebat, reliquis ſuorum ſubmotis, Sueſſanos quoſdam ex auxiliaribus, maximè imbelles, aggredi mœnia iuſſit; hos cum facta eruptione Lacetani facilè auertiſſent, & fugientes auide inſecuti eſſent, illis quas o cultauerat cohortibus oppidum cepit. Comes de Donna Sileſius, cum iuſſu Imperatoris Ferdinandi II. Gloſcum in Sileſia obſidione cingeret, ſæpiuſq; ab erumpentibus ſuos profligari cerneret, locatis in ſylua vicina, qui recenter è Polonia venerant Coſachis, leuioris equitatus; cum ſuis Germanis grauiter armatis, ſolito more elicere cupiens ſuburbia intrauit, & ignem domibus iniecit, quod Comes Turnius, qui incluſus fuerat, è turri conſpicatus, mox in vaſtantes cum fortiſſimis quibuſuis, tum peditibus, tum equitibus erupit.

erupit, fugientesq; consulto Cæsarianos, paulò longiùs insecutus. Cum interim Cosachi pernicitate equorum suorum vsi, parte ab alia, eadem suburbia occuparunt, & restinguentes ignem oppidanos, præsidiariosq; cum Turnio erumpentes à tergo aggressi omnes ferè deleuerunt, ita vt vix Turnius ipsemet euaderet, qui deinceps ad deditionem coactus fuerat.

17. *Regressum simulet.* Alcibiades aduersus Bizantios, qui se mœnibus continebant, insidias disposuit, & simulato regressu, incautos eos oppressit. Eadem arte Sigis.III. Smolenscum expugnauit & Stroinouius Cosachorum in Germania ductor, Vormachiam deuastauit, premissis qui pecora ciuium abigerent, in hos cum tota vrbs cum præsidiarijs erupisset, ille ex insidijs prorumpens ad vrbis portas cucurrit, & sic omnibus reditum interclusit, & ad vnum cecidit. Idem fecit & adud FrancKetalum.

18. *Opera ad oppugnandum præparet, licet parum proficua interdum.* Ita Alezāder Farnesius Limburgum in edita rupe situm, & prærupta circum valle inaccessum ad deditionem coegit, per saxa, & cotes aggerem ad vrbem producendo, muniendoq; viam crebris virgultorum, ac ramalium fascibus, ac cespite aliunde comportato, contra pilarū iactus è mœ-

nibus. Cum dein vrbem ingreſſua animaduertiſſet nouas munitiones ferè inexpugnabiles, defenſionumq; receptacula, & tumulos veluti caſtella ex herbido itidem ceſpite, & ſudibus firmatos ab ingenioſo loci machinatore fabrefacta: apparatumq; belli atque annonæ immenſum, quod in longum tempus obſidionem protraxiſſet, & ſine ingenti militum iactura fieri non potuiſſet, Mirabatur magnopere cur operas ſuas extimuiſsét, quæ ijs nihil nocituræ fuerant.

19. *Cum vrbem aliquam obſidet aut arcē, videat ne obſideatur ipſe à ſuperuenientibus à tergo copijs.* Proinde exercitum ſuum foſſa, vallo, propugnaculis cuſtodijſque muniat, ne ab obſidione repellatur. Ita Spinola vndique caſtra ſua, cum Brædā obſideret, munitionibus cinxerat, vt ſuperuenienti Mauritio numeroſiſſimo cum exercitu, nequaquam turbaretur aut loco cederet. Eodem quoque modo Henricus Naſſouius ad eādem Bredam nuperrime fecerat, prout & anteà paulò ad Syluam Ducis & Traiectum, vbi à duplici exercitu inuaſus, reijci ab obſidione haud poterat.

20. *Habeat vias ſecuſas ad conducendum commeatum*: quod maximè prouidebat Zamoſcius, cum Pleſcouiam, Lucos, Vſuiatam aliaſque vrbes in Moſcuiam obſide.

obsideret, quas numerosissimo exercitū huc atque illuc transuolante Moschus defendebat, maximè curans ne annonā nostri in castra subducere possent. Nam qui in hoc est negligens, inglorius ab obsidione necessario recedet. Et Carolus V. cum Metenses obsideret, famē magis, quàm hostium, qui vias omnes insederant, vi repulsus fuit Carolumq; Audacem cum Nanceium cinxisset nō tàm hostilis gladius, quām commeatū defectus superauit.

21. *Vrbem quam minimè obsidere vult, velle se obsidere simulet; vt quam obsidere desiderat, præsidio aut necessarijs nudatam obtineat facilius*, Albertus, vt Hulstum munitum Flandriæ oppidum occupare posset, vniuersum exercitum in vlteriorem Brabātiam iussit proficisci, quasi ibi aliquid tentaturus; vt euocatis passim præsidijs, vicina, vt existimabant, periculo loca firmarent ordines, neglectis ijs quæ peti non credebant. Restabat interim in VVasia legio, qua ob nō præsentata stipendia tumultuari falsa vt apparuit fama spargebat, illa enim vacuū penè militibus Hulstum prima circumuallauit, & occupatis vbique accessibus, ne subueniri illi posset, effecit. Vnde ne tunc quidem securis esse licet, cum omnē obsidendi voluntatem deposuisse videtur hostis. Nam eadem iterū arte;

Spinola

Spinola obſederat Bredam, & fame domauerat.

21. *Eruptiones probibeat, foſſis ante portas factis, & tormentis diſpoſitis.* Ita Machometes II. ad Albam Regalem in Hungaria fecerat, omnemq; Chriſtianis excurrendi viam præcluſerat. Ita Zamoſcius cum in Liuonia BialoKamineium obſideret. Et ſanè prudenter quia obſidentium militum molitiones ab hoſtibus è mutuo facilè conſpici poterunt; obſeſſi verò obiectis mœnibus tecto improuiſa ſæpenumero eruptione per portas effuſi, vel machinis ignem ſubijcient, vel militum ſtrages edent, vel denique quidquid tumultus ſuadebit, audeunt. Quapropter diligentiſſimè cauendum eſt, ne ab oppidanis patiare detrimentum, vti aſſolebat fieri Moſcouitis Smolenſcum obſidentibus, quos Voieuodſcius aſſiduis excurſionibus ita fatigabat, vt ſiue cibo, ſiue ſomno fuerunt occupati, ſiue ocio, aut ali, qua neceſſitate diſperſi, ſemper eos perimerent & intra mœnia ſecum abduceret.

Curet itaque Imperator vt quàm maximè eruptiones prohibeat; ſitq; in omnibus cautus, inſidijs obſidentes, & obſeſſi ſubiacent, cum negligentia interuenerit. Ideo imitetur veteres, ac præcipuè Romanos, inter quos Iulium Cæſa-

Cæſarem nemo vnquam in obſidionibus faciendis, prudentia, ſolertia, perſeuerantia, atque diligentia ſuperauit. Qui, in obſidione Aleſſiæ Vercingentorigem Ducem Gallorum ita intercluſerat cum octuaginta millibus armatorum lectiſſimorum ex omnibus Galliarum prouincijs, vt cùm venirent ducenta quadraginta millia in ſuccurſum ei, non potuerint Romanos loco pellere, aut fame domare, qui obſeſſi obſidebant Vercingentorigem, & pulſis illis, qui ad ſuccurrendum ei venernat, ad deditionem adegerunt, totamq; ſimul Galliam poteſtati ſuæ ſubiecerũt. Vnde Velleius Paterculus dicit. *Circa Alexiã tantæ res geſtæ, quantas audere vix hominis, perficere penè nullius, niſi Dei fuerit.* Ex recentioribus verò ad obſidẽdas vrbes, nemo aptior fuiſſe legitur, quam Marchio Peſcaræ, & Caſtruccius Caſtracanis, qui dicitur renouaſſe diſciplinam militarem in Italia, cum obſideret Piſtoiam, exemplo Iulij Cæſaris, qui vno vallo cinxerat Piſtoienſes, altero ſe[illegible] defendebat à Philippo Sangu[illegible]tto, qui triginta cum millibus ad ſuccurrendũ venerat nec receſſit ab vrbe; donec eã in ſuan poteſtatem redigeret. Quod nunc iam aliquoties factitatum vidimus in Germania vtraq; Gallis, & Italia, præſertim apud Caſale, Vercellas, Verucam, & Turinum. CA-

CAPVT V.

De Machinis ad oppugnationem.

VRbium oppugnatio, obſidioq; Imperatoriam virtutem prudentiáq; vnà cum machinarum apparatu deſiderat, nam aliter expugnari haud poterũt. Et quia machinæ pro diuerſitate temporum ac ingeniorũ diuerſę in vſu habentur, aut excogitantur, modernæque longiſſimè differunt ab antiquis; ideo non inconueniens eſſe putarem, ſi prudens Imperator, & illas adhibere vellet, pro varijs bellorum caſibus immutatas, aut accomodatas ad modernum vſum, præſertim Helopoles, Sambucas, Catapultas, Turres ambulatorias, Teſtudines aggeſtitias, Pontes penſiles, aliaq; veterum inſtrumenta ad tranſiliendas foſſas & conſcendendos aut ſubruẽdos muros excogitata, quæ magis ad fabrorum mechanicorum induſtriam ſolertiamq; pertinent. Ad Imperatoriam verò prudentiam tantummodò id ſpectat, vt eas pro opibus & facultatibus paratas habeat; ſciatq; ſeligere loci partem vbi illis commodè vti milites poſſint.

Machinarum autem quibus veteres ad defendendas vrbes vtebantur, variæ erant genera, inter quæ numerantur ... Baliſtæ,

Baliſtæ, Angones, Monangones, Onagri, Scorpiones, Circubaliſtæ, Fundæ, cæteraq; miſſilia & conti, præter ſupra nominatas catapultas. Nec oppugnantibus ſuæ deerant, vtpote, Arietes, Lubdarei, Turres Murices ignem ferentes, Muſculi, lutei, vincę, Falces, Teſtudines, & alia quorum omnium vicem hoc ſæculo tormenta præſtant, & tam offenſionibus, quàm defenſionibus adhibentur, adeò vt non aliter milites nunc, quàm ſolis ſclopetis armentur.

De obſidionalibus verò machinis, ſcripſit ad Adrianum Imperatorem, Apollodorus Philoſophus, & conſtruxerat eas, quas longè ante eum fecerant, Philon Athenienſis, Philon Byzantinus, Aſcreus Cteſibius, Hieron Alexãdrinus & alij. Nam & Alexander Magnus habuit in militia ſecum duos mechanicos longè celeberrimos Diadem, & Chariã, Polydis Thetali diſcipulos, qui primi ad inuenerunt Terrebras, Scalas nauticas, & Turres ligneas, quæ rotis feruntur. Athenæus quoque ad Marcellũ ex Angiſiſtrati, & aliorum ſapientũ compoſitionibus ad obſidionem pertinentes machinas commentarij expoſuit; tum deniqne a Bitone ad Attalum de conſtructione bellicorum inſtrumentorum, collecta fuerunt præcepta. Vltimus ex omuibus antiquioribus machinis

fuit

fuit Hiero, qui de Machinis bellicis, deq; Geo dæsia scripsit. Ex Neotericis autẽ infiniti planè de Architectura militari, & Geometria, scripserunt, quos inter postremus, at non postremo loco habẽdus Adamus Fretagus Borussus, patricius Torunensis.

Priusquam igitur ad obsidendam vrbẽ Imperator processerit, præparet machinas & instrumenta belli, ne & tempus inaniter & sumptum in militem expendat: habeatq; penes se viros ingenio & sagacitate præstantes quorum opera finem propositum, facilius assequatur. Ita Albanus cum Belgium administraret, semper habebat secum in castris Bartholomæum Campiũ Pisaurensem Italum, operum bellicorum præsentissimum machinatorem, cuius ingenium, cùm alias sæpè, tùm præcipuè in expugnatione Rhotomagi experta est Gallia. Rexq; Stephanus expeditione Moscouitiea proclamata, non prius cum exercitu Vilna mouit, quàm quæ vsui bellico essent necessaria ipse præparasset, tormentaq; bellica ad modum quendam, quem ipse vsu atque experientia accomodatissimum cognouerat, fundi iussisset, conquisiuissetque viros ad instrumenta bellica conficienda, peritissimos.

Sed iam nunc Asiatici, Americaniq; hac

hac in arte plurimum valent, & Calecutenses postquam à Portugallis didicerunt sclopos & machinas æneas conficere ex metallo, ita conficiunt in perfectione, vt secundum relationem eorũ qui in partibus illis fuerunt & arma tractarunt, nullibi terrarum perfectius fabricari videantur: puluisq; pyropius in summa bonitate ab illis præparatur, vt similis in Europa nondum fuerit visus.

Et quia machis admotis muros vndique cingere non facile est; præsertim cum vrbs ampla aliqua obsidetur, ideò Imperator exercitum in corona ponat, & machinas in circuitum multifariam diuidat, quia sic obsessos ad consiliorũ inopiam desperationemq; citius rediget. Qui si cæteris murorum partibus derelictis ad machinarum impetus obtundendos omnes concurrent, vbi minimè periculum timebunt, ibi facilè nemine aut paucis prohibentibus murus capi poterit vel per scalas, vel per aliquem alium modum. Aut si in varios tributi ordines, opem operamq; singuli separatim ferre velint, qui machinarum viribus resistere conabũtur, à vehemẽtiore illorum impetu discutientur, pugnamq; sustinere non poterunt, vt accidit Magdeburgensibus à Tyllio expugnatis. Imperator igitur strenuum se athletã præbeat, seseq; in species varias

 confor-

conformet, huc illucq; aduerſarios diſtrahendo fallendoque vnum interea præcipuè moliatur, vt totum vrbis corpus valida vi compræhenſum, euertere tandem ac ſupplãtare poſſit. Quod præſtituit Ludouicus XIII. in euerſione Rupellæ, & portu maris occulſo, & ſuppetijs Anglicanis profligatis, & mœnibus dirutis, & obſeſſis per famem, perq; continuas exploſiones tormentorum ita diminutis, vt amplitudinem propugnaculorum, iam amplius defendere non valerent.

CAPVT VI.

De Faciendis cuniculis.

ESt etiam certum quoddam genus oppugnationis ſubterraneum atque ſecretum, quod Cuniculum vocant. Adhibita enim multitudine, ad ſpeciem metallorum, in quipus auri argentique venas beſſorum rimatur induſtria, magno labore terra defoditur, cauatoque ſpecu in exitium ciuitatis, inferna quæritur via. Quæ fraus duplicibus operatur inſidijs. Aut enim penetrant vrbem, & noctu non ſentientibus oppidanis eggrediuntur per cuniculum, reſeratiſq; portis ſuorum agmen inducunt, hoſteſq; in ipſis domibus

bus perimunt ignorantes, vti fecit Attila cum Aquileiam subuertisset, excisaq; tam opulenta vrbe, viam sibi in Italiam aperuisset. Aut certè cum ad murorum fundamenta peruenerint, suffodiunt eorũ aliquam partem, suppositoq; puluere pyrio, benè occludũt foramen, quo maiori cum impetu, murus in altum eijciatur, & irruptioni aditus reseretur.) Hinc inualuit hodie militare prouerbium, LIGONEM PALAMQ; esse quæ arces exstruãt, destruantq; Et quidem veteres frequentissimo in vsu hũc oppugnationis modum habebant cũ nondum bombardæ excogitatæ fuissent, nunc non itẽ iam, sed prius alij modi cum machinarum violentia adhibentur, qui vbi non processerint facilè, tum demum ad fodendum & subruendos muros proceditur, Ioannesq; Austriacus ad gubernandũ Belgiũ missus, videns tot vrbes mœnibus per quam altis, terraq; ad eludendas pilarum emissiones, latè oppletis, ac prælargis circumfossis communitas, omissa oppugnatione alia, solitus erat hostem adoriri ligone muris admoto, Hãnoniorumq; vrbem Philippopolim hoc telo expugnauit, immissis fossoribus in vrbis fossam, qui ligonibus atque dolabris murorum ima subruerunt, tecti desuper oblongis crassisque tabulis, in testudinis modum conformatis, crudo

corio

corio contra ignes copertis. Vineas olim ac porticus Romani vocabant, de quo vide Cæsarem, Liuium, Polybium, maximè autem Lipsium, qui & iconibus adhibitis omnia veterum bellica instrumenta ac machinas expressit, quas nec hodie deberent omittere prudentes bellorum Duces. Et cuniculis quidem veluti vetere ac fido expugnandis arcibus tormento, etiamnú vtuntur vineis adhibitis, certissimamque mœnibus ruinam parare solent, sed iam alio diuersoque à veteribus modo non semper sub terra, sed sæpius sub dio fossas apertas faciendo, quas in dextrum ac sinistrum obliquando ac quasi contorquendo, perueniunt tecti terra eggesta vsque ad ipsa murorum propugnacula in fossas. Quo sanè modò quasuis fortissimas vrbes nunc Henricus Nassouius in Brabantia, & Gustauus in Germania expugnarunt.

Contraminas deinde faciunt obsessi, sed sub terra occulti, vt fallant astum obsidétium; aut etiam supposito puluere Ducem eorum interimant, vt tentarunt Moscouitæ cum Sigismundns III. Smolenscum obsideret; sed deprehensi à nostris, cautionem Regi obsidenti dederunt, vt sæpius deinceps locum stationis suæ mutaret.

Fueruntolim qui ex humida materia igne

igne ſuccenſo, fumo obſeſſos in cuniculis laborantes ſuffocabant. Alij qui veſpis atque apibus in cuniculum immiſſis magno ibi hoſtes incommodo affecerũt atque varij varijs modis ſuos aduerſarios repulerunt, vti & Aquileigenſes contra Attilam tentarunt, factaq; contramina, in ipſum eggreſſi inciderunt, ſed vultus ipſius maieſtate perterriti, diffugerunt retro, Deo ſic caſtigare ſuos volente, Tyrannuſq; conatu obſeſſorum perſpecto, cautior in poſterum.

CAPVT VII.

De Faciendo aſſaltu.

QVi præter cuniculos vrbem obſeſsã etiam aſſaltu euertere conantur, in primis hoc faciant, vti ſupra in obſidione monuimus, diſpoſiti in coronam, quia ſic diſtracti defenſores minus potẽtes erunt ad reſiſtendum, præſertim cum munitio eſt ampla & vaſta. Nimia etenim vrbium magnitudo, vt obſidendi aſſalendiq; in coronam difficultatem generat, ſic etiam defendendi. Idep ſicut in quocunque exercitu non nimis, ſed ſatis multos milites deſiderio, ita in vrbibus non nimiam, ſed quæ ſufficiat magnitudinem exopto. Si enim nimis illę exiguæ ſint, operibus ac munitio-

nibus

ſucceſſu: turbarunt attamen & non nihil pauoris de nocte intulerunt.

15. *Pauorem obſeſſis iniiciat*. Philippus cum Triualſum caſtellum nulla vi capere poſſet, terram ante ipſos muros aggeſſit, ſimulauitq; agi cuniculum oppidani, quia ſubruptos ſe exiſtimarant, dediderunt. Hoc aſtu ſæpius nũc Guſtauus in Germania, eiuſq; Duces vſi, cõplures ciuitates ad deditionem coegerunt.

16. *Obſeſſos per inſidias eliciat*. Cato in cõſpectu Lacetanorum quos obſidebat, reliquis ſuorum ſubmotis, Sueſſanos quoſdam ex auxiliaribus, maximè imbelles, aggredi mœnia iuſſit; hos cum facta eruptione Lacetani facilè auertiſſent, & fugientes auide inſecuti eſſent, illis quas o cultauerat cohortibus oppidum cepit. Comes de Donna Sileſius, cum iuſſu Imperatoris Ferdinandi II. Cloſcum in Sileſia obſidione cingeret, ſæpiuſq; ab erumpentibus ſuos profligari cerneret, locatis in ſylua vicina, qui recenter è Polonia venerant Coſachis, leuioris equitatus; cum ſuis Germanis grauiter armatis, ſolito more elicere cupiens ſuburbia intrauit, & ignem domibus iniecit, quod Comes Turnius, qui incluſus fuerat, è turri conſpicatus, mox in vaſtantes cum fortiſſimis quibuſuis, tum peditibus, tum equitibus

erupit,

erupit, fugientesq; consulto Cæsarianos, paulò longiùs insecutus. Cum interim Cosachi pernicitate equorum suorum vsi, parte ab alia, eadem suburbia occuparunt, & restinguentes ignem oppidanos, præsidiariosq; cum Turnio erumpentes à tergo aggressi omnes ferè deleuerunt, ita vt vix Turnius ipsemet euaderet, qui deinceps ad deditionem coactus fuerat.

17. *Regressum simulet.* Alcibiades aduersus Bizantios, qui se mœnibus continebant, insidias disposuit, & simulato regressu, incautos eos oppressit. Eadem arte Sigis.III. Smolenscum expugnauit & Stroinouius Cosachorum in Germania ductor, Vormachiam deuastauit, premissis qui pecora ciuium abigerent, in hos cum tota vrbs cum præsidiarijs erupisset, ille ex insidijs prorumpens ad vrbis portas cucurrit, & sic omnibus reditum interclusit, & ad vnum cecidit. Idem fecit & adud FrancKetalum.

18. *Opera ad oppugnandum præparet, licet parum proficua interdum.* Ita Alezãder Farnesius Limburgum in edita rupe situm, & prærupta circum valle inaccessum ad deditionem coegit, per saxa, & cotes aggerem ad vrbem producendo, muniendoq; viam crebris virgultorum, ac ramalium fascibus, ac cespite aliunde comportato, contra pilarũ iactus è mœ-

nibus. Cum dein vrbem ingreſſus ani-maduertiſſet nouas munitiones ferè in-expugnabiles, defenſionumq; recepta-cula, & tumulos veluti caſtella ex her-bido itidem ceſpite, & ſudibus firmatos ab ingenioſo loci machinatore fabrefa-cta: apparatumq; belli atque annonæ immenſum, quod in longum tempus obſidionem protraxiſſet, & ſine ingen-ti militum iactura fieri non potuiſſet; Mirabatur magnopere cur operas ſuas extimuiſset, quæ ijs nihil nocituræ fue-rant.

19. *Cum vrbem aliquam obſidet aut arcē, videat ne obſideatur ipſe à ſuperuenientibus à tergo copijs.* Proinde exercitum ſuum foſſa, vallo, propugnaculis cuſtodijſque muniat, ne ab obſidione repellatur. Ita Spinola vndique caſtra ſua, cum Brædā obſideret, munitionibus cinxerat, vt ſuperuenienti Mauritio numeroſiſſimo cum exercitu, nequaquam turbaretur aut loco cederet. Eodem quoque mo-do Henricus Naſſouius ad eādem Bre-dam nuperrime fecerat, prout & ante paulò ad Syluam Ducis & Traiectum, vbi à duplici exercitu inuaſus, reijci ab obſidione haud poterat.

20. *Habeat vias ſecuras ad conducendum commeatum*: quod maximè prouidebat Zamoſcius, cum Pleſcouiam, Lucos, Vſuiatam aliaſque vrbes in Moſcuiam obſide

obsideret, quas numerosissimo exercitu huc atque illuc transuolante Moschus defendebat, maximè curans ne annonã nostri in castra subducere possent. Nam qui in hoc est negligens, inglorius ab obsidione necessario recedet. Et Carolus V. cum Metenses obsideret fame magis, quàm hostium, qui vias omnes insederant, vi repulsus fuit Carolumq; Audacem cum Nanceium cinxisset nõ tàm hostilis gladius, quàm commeatũ defectus superauit.

21. *Vrbem quam minimè obsidere vult, velle se obsidere simulet; vt quam obsidere desiderat, præsidio aut necessarijs nudatam obtineat facilius*, Albertus, vt Hulstum munitum Flandriæ oppidum occupare posset, vniuersum exercitum in vlteriorem Brabãtiam iussit proficisci, quasi ibi aliquid tentaturus; vt euocatis passim præsidijs, vicina, vt existimabant, periculo loca firmarent ordines, neglectis ijs quæ peti non credebant Restabat interim in VVasia legio, qua ob nõ præsentata stipendia tumultuari falsa vt apparuit fama spargebat, illa enim vacuũ penè militibus Hulstum prima circumuallauit, & occupatis vbique accessibus, ne subueniri illi posset, effecit. Vnde ne tunc quidem securis esse licet, cum omnẽ obsidendi voluntatem deposuisse videtur hostis. Nam eadem iterũ arte;

Spinola obsederat Bredam, & fame domauerat.

21. *Eruptiones prohibeat, fossis ante portas factis, & tormentis dispositis*. Ita Machometes II. ad Albam Regalem in Hungaria fecerat, omnemq; Christianis excurrendi viam præcluserat. Ita Zamoscius cum in Liuonia BialoKamineium obsideret. Et sanè prudenter quia obsidentium militum molitiones ab hostibus è mutuo facilè conspici poterunt; obsessi verò obiectis mœnibus tecto improuisa sæpenumero eruptione per portas effusi, vel machinis ignem subijcient, vel militum strages edent, vel denique quidquid tumultus suadebit, audeunt. Quapropter diligentissimè cauendum est, ne ab oppidanis patiare detrimentum, vti assolebat fieri Moscouitis Smolenscum obsidentibus, quos Voieuodscius assiduis excursionibus ita fatigabat, vt siue cibo, siue somno fuerunt occupati, siue ocio, aut ali, qua necessitate dispersi, semper eos perimerent & intra mœnia secum abduceret.

Curet itaque Imperator vt quàm maximè eruptiones prohibeat; sitq; in omnibus cautus, insidijs obsidentes, & obsessi subiacent, cum negligentia interuenerit. Ideo imitetur veteres, ac præcipuè Romanos, inter quos Iulium Cæsa-

Cæsarem nemo vnquam in obsidionibus faciendis, prudentia, solertia, perseuerantia, atque diligentia superauit. Qui, in obsidione Alessiæ Vercingentorigem Ducem Gallorum ita intercluserat cum octuaginta millibus armatorum lectissimorum ex omnibus Galliarum prouincijs, vt cùm venirent ducenta quadraginta millia in succursum ei, non potuerint Romanos loco pellere, aut fame domare, qui obsessi obsidebant Vercingentorigem, & pulsis illis, qui ad succurrendum ei venernat, ad deditionem adegerunt, totamq; simul Galliam potestati suæ subiecerũt. Vnde Velleius Paterculus dicit. *Circa Alexiã tantæ res gestæ, quantas audere vix hominis, perficere penè nullius, nisi Dei fuerit*. Ex recentioribus verò ad obsidẽdas vrbes, nemo aptior fuisse legitur, quam Marchio Pescaræ, & Castruccius Castracanis, qui dicitur renouasse disciplinam militarem in Italia, cum obsideret Pistolam, exemplo Iulij Cæsaris, qui vno vallo cinxerat Pistoienses, altero sese defendebat à Philippo Sanguinetto, qui triginta cum millibus ad succurrendũ venerat nec recessit ab vrbe; donec eã in suam potestatem redigeret. Quod nunc iam aliquoties factitatum vidimus in Germania vtraq; Gallis, & Italia, præsertim apud Casale, Vercellas, Verucam, & Turinum.

CA-

CAPVT V.

De Machinis ad oppugnationem.

VRbium oppugnatio, obſidioq; Imperatoriam virtutem prudentiáq; vnà cum machinarum apparatu deſiderat, nam aliter expugnari haud poterũt. Et quia machinæ pro diuerſitate temporum ac ingeniorũ diuerſę in vſu habentur, aut excogitantur, modernæque longiſſimè differunt ab antiquis; ideo non inconueniens eſſe putarem, ſi prudens Imperator, & illas adhibere veller, pro varijs bellorum caſibus immutatas, aut accomodatas ad modernum vſum, præſertim Helopoles, Sambucas, Catapultas, Turres ambulatorias, Teſtudines aggeſtitias, Pontes penſiles, aliaq; veterum inſtrumenta ad tranſiliendas foſſas & conſcendendos aut ſubruẽdos muros excogitata, quæ magis ad fabrorum mechanicorum induſtriam ſolertiamq; pertinent. Ad Imperatoriam verò prudentiam ſolummodò id ſpectat, vt eas pro opibus & facultatibus paratas habeat; ſciatq; ſeligere loci partem vbi illis commodè vti milites poſſint.

Machinarum autem quibus veteres ad defendendas vrbes vtebantur, varia erant genera, inter quæ numerantur [illegible] Baliſtæ,

Balistæ, Angones, Monangones, Onagrij Scorpiones, Cicubalistæ, Fundæ, cæteraq; missilia & conti, præter supra nominatas catapultas. Nec oppugnantibus suæ deerant, vtpote, Arietes, Lubdarei, Turres Murices ignem ferentes, Musculi, Plutei, vinceę, Falces, Testudines, & alia quorum omnium vicem hoc sæculo tormenta præstant, & tam offensionibus, quàm defensionibus adhibentur, adeò vt non aliter milites nunc, quàm solis sclopetis armentur.

De obsidionalibus verò machinis, scripsit ad Adrianum Imperatorem, Apollodorus Philosophus, & construxerat eas, quas longè ante eum fecerant, Philon Atheniensis, Philon Byzantinus, Ascreus Ctesibius, Hieron Alexãdrinus & alij. Nam & Alexander Magnus habuit in militia secum duos mechanicos longè celeberrimos Diadem, & Chariã, Polydis Thetali discipulos, qui primi ad inuenerunt Terrebras, Scalas mauricas, & Turres ligneas, quæ rotis feruntur. Atheneus quoque ad Marcellũ ex Angisistrati, & aliorum sapientũ compositionibus ad obsidionem pertinentes machinas commentarij exposuit; tum denique a Bitone ad Attalum de constructione bellicorum instrumentorum, collecta fuerunt præcepta. Vltimus ex omuibus antiquioribus machinis

fuit

fuit Hiero, qui de Machinis bellicis, deq; Geo dæsia scripsit. Ex Neotericis autẽ infiniti planè de Architectura militari, & Geometria, scripserunt, quos inter postremus, at non postremo loco habẽdus Adamus Fretagus Borussus, patricius Torunensis.

Priusquam igitur ad obsidendam vrbẽ Imperator processerit, præparet machinas & instrumenta belli, ne & tempus inaniter & sumptum in militem expendat: habeatq; penes se viros ingenio & sagacitate præstantes quorum opera finem propositum, facilius assequatur. Ita Albanus cum Belgium administraret, semper habebat secum in castris Bartholomæum Campiũ Pisaurensem Italum, operum bellicorum præsentissimum machinatorem, cuius ingenium, cùm alias sæpè, tùm præcipuè in expugnatione Rhotomagi experta est Gallia. Rexq; Stephanus expeditione Moscouitica proclamata, non prius cum exercitu Vilna mouit, quàm quæ vsui bellico essent necessaria ipse præparasset, tormentaq; bellica ad modum quendam, quem ipse vsu atque experientia accomodatissimum cognouerat, fundi iussisset, conquisiuissetque viros ad instrumenta bellica conficienda, peritissimos.

Sed iam nunc Asiatici, Americaniq; hac

hac in arte plurimum valent, & Calecutenses postquam à Portugallis didicerunt sclopos & machinas æneas conficere ex metallo, ita conficiunt in perfectione, vt secundum relationem eorũ, qui in partibus illis fuerunt & arma tractarunt, nullibi terrarum perfectius fabricari videantur: puluisq; pyropius in summa bonitate ab illis præparatur, vt similis in Europa nondum fuerit visus.

Et quia machis admotis muros vndique cingere non facile est; præsertim cum vrbs ampla aliqua obsidetur, ideò Imperator exercitum in corona ponat, & machinas in circuitum multifariam diuidat, quia sic obsessos ad consiliorũ inopiam desperationemq; citius rediget. Qui si cæteris murorum partibus derelictis ad machinarum impetus obtundendos omnes concurrent, vbi minimè periculum timebunt, ibi facilè nemine aut paucis prohibentibus murus capi poterit vel per scalas, vel per aliquem alium modum. Aut si in varios tributi ordines, opem operamq; singuli separatim ferre velint, qui machinarum viribus resistere conabũtur, à vehementiore illorum impetu discutientur, pugnamq; sustinere non poterunt, vt accidit Magdeburgensibus à Tyllio expugnatis. Imperator igitur strenuum se athletã præbeat, seseq; in species varias confor-

conformet, huc illucq; aduerſarios diſtrahendo fallendoque vnum interea præcipuè moliatur, vt totum vrbis corpus valida vi comprætenſum, euertere tandem ac ſupplãtare poſſit. Quod præſtituit Ludouicus XIII. in euerſione Rupellæ, & portu maris occulſo, & ſuppetijs Anglicanis profligatis, & mœnibus dirutis, & obſeſſis per famem, perq; continuas exploſiones tormentorum ita diminutis, vt amplitudinem propugnaculorum, iam amplius defendere non valerent.

CAPVT VI.

De Faciendis cuniculis.

ESt etiam certum qooddam genus oppugnationis ſubterraneum atque ſecretum, quod Cuniculum vocant. Adhibita enim multitudine, ad ſpeciem metallorum, in quipus auri argentique venas beſſorum rimatur induſtria, magno labore terra defoditur, cauatoque ſpecu in exitium ciuitatis, inferna quæritur via. Quæ fraus duplicibus operatur inſidijs. Aut enim penetrant vrbem, & noctu non ſentientibus oppidanis eggrediuntur per cuniculum, reſeratiſq; portis ſuorum agmen inducunt, hoſteſq; in ipſis domibus

bus perimunt ignorantes, vti fecit Attila cum Aquileiam subuertisset, excisaq; tam opulenta vrbe, viam sibi in Italiam aperuisset. Aut certè cum ad murorum fundamenta peruenerint, suffodiunt eorũ aliquam partem, suppositoq; puluere pyrio, benè occludũt foramen, quo maiori cum impetu, murus in altum eijciatur, & irruptioni aditus referetur.) Hinc inualuit hodie militare prouerbium, LIGONEM PALAMQ; esse quæ arces exstruãt, destruantq; Et quidem veteres frequentissimo in vsu hũc oppugnationis modum habebant cũ nondum bombardæ excogitatæ fuissent, nunc non itẽ iam, sed prius alij modi cum machinarum violentia adhibentur, qui vbi non processerint facilè, tum demum ad fodendum & subruendos muros proceditur, Ioannesq; Austriacus ad gubernandũ Belgiũ missus, videns tot vrbes mœnibus per quam altis, terraq; ad eludendas pilarum emissiones, latè oppletis, ac prælargis circumfossis communitas, omissa oppugnatione alia, solitus erat hostem adoriri ligone muris admoto, Hãnoniorumq; vrbem Philippopolim hoc telo expugnauit, immissis fossoribus in vrbis fossam, qui ligonibus atque dolabris murorũm ima subruerunt, tecti de super oblongis crassisque tabulis, in testudinis modum conformatis, crudo
corio

corio contra ignes copertis. Vineas olim ac porticus Romani vocabant, de quo vide Cæsarem, Liuium, Polybium, maximè autem Lipsium, qui & iconibus adhibitis omnia veterum bellica instrumenta ac machinas expressit, quas nec hodie deberent omittere prudentes bellorum Duces. Et cuniculis quidem veluti vetere ac fido expugnandis arcibus tormento, etiamnū vtuntur vineis adhibitis, certissimamque mœnibus ruinam parare solent, sed iam alio diuersoque à veteribus modo, non semper sub terra, sed sæpius sub dio fossas apertas faciendo, quas in dextrum ac sinistrum obliquando ac quasi contorquendo, perueniunt recti terra eggesta vsque ad ipsa murorum propugnacula in fossas. Quo sanè modò quasuis fortissimas vrbes nunc Henricus Nasouius in Brabantia, & Gustauus in Germania expugnarunt.

Contraminas deinde faciunt obsessi, sed sub terra occulti, vt fallant astum obsidētium; aut etiam supposito puluere Ducem eorum interimant, vt tentarunt Moscouitæ cum Sigismundus III. Smolenscum obsideret; sed deprehensi à nostris, cautionem Regi obsidenti dederunt, vt sæpius deinceps locum stationis suæ mutaret.

Fueruntolim qui ex humida materia

igne

igne succenso, fumo obsessos in cuniculis laborantes suffocabant. Alij qui vespis atque apibus in cuniculum immissis magno ibi hostes incommodo affecerũt atque varij varijs modis suos aduersarios repulerunt, vti & Aquileigenses contra Attilam tentarunt, factaq; contramina, in ipsum eggressi inciderunt, sed vultus ipsius maiestate perterriti, diffugerunt retro, Deo sic castigare suos volente, Tyrannusq; conatu obsessorum perspecto, cautior in posterum.

CAPVT VII.

De Faciendo assaltu.

QVi præter cuniculos vrbem obsessã etiam assaltu euertere conantur, in primis hoc faciant, vti supra in obsidione monuimus, dispositi in coronam; quia sic distracti defensores minus potẽtes erunt ad resistendum, præsertim cum munitio est ampla & vasta. Nimia etenim vrbium magnitudo, vt obsidendi assalendiq; in coronam difficultatem generat, sic etiam defendendi. Idem sicut in quocunque exercitu non nimis, sed satis multos milites desidero, ita in vrbibus non nimiam, sed quæ sufficiat magnitudinem exopto. Si enim nimis illę exiguæ sint, operibus ac munitionibus

nibus excitandis, quæ, ſi mœnia fortaſſe aut priora munimenta vi deijciantur, hoſtem arceant, locus eſſe non poteſt. At ſi æquo ſint maiores, maiori egent præſidio, cui alendo vix multa ſufficiũt; nec tam facilè ſibi inuicem ſuccurrere poſſunt milites, tam diſſitas ſortiti ſtationes; vt eſt Patauium, Mediolanum, Verona, aliæq; ciuitates vaſtæ in Italia. Norimberga, Francofurtum, Moguntia, Colonia, atq; Hamburgum in Germania: Nouogardia, Pleſcouia, Moſcouia metropolis in Ruſſia; Louanium in Brabantia, Regimontum in Pruſſia, aliæq; infinitæ ciuitates in Europa munitionibus ad præſcriptum modernum factæ. Frequenter ſiquidém legimus alteram vrbis partem ab aduerſarijs occupatã fuiſſe, neſcientibus & ideo quietis præſidiarijs ac ciuibus, qui agebant in alia vt accidit Neapolitanæ vrbi, cũ eam cepiſſet Alphonſus Magnus, & Bizantio, cum eſſet a Latinis occupata. Euenitq; id olim nobiliſſimæ Aegypti vrbi Memphi, quam hodie Cayrum appellant: illam enim à Selymo expugnatam eſſe poſt tres demum dies incolæ omnes ſciuerunt.

Præterea oppugnationem Imperator de nocte faciat, exemplo Guſtaui Hornani, qui Conſtantiam vrbem per aliquot dies & noctes ſine intermiſſione aſſalie-

assaliebat; inutiliter quidem, ob preces deuotas piorum qui intus fuere, sed reuera ex arte militari, & maximo cum discrimine obsessorum; qui ea quæ ab hostibus parantur in tenebris cernere nequeunt, ideoq; grauiora & periculosiora esse, quàm reipsa sint, existimant. Vnde & tumultus excitatur, quũ nemo quid in ijs rebus prudentis consilij det, habeat. Et damnum infectum, iam factum esse pleriq; putãt, nec scire possũt, quomodo hostis vrgeat, aut vbi machinis scalisq; admotis instet. Quare & seditiones passim clamoresq; ac trepidationes cum panicis terroribus excitantur, vti fuit Famagustæ in Cypro cũ à Turcis caperetur, & Smolensci in Moscouia, cũ itidem de nocte expugnaretur à Polonis, quos ferè quadruplo præsidiarij Moscorum, numero superabant; sed tenebris & eiulatu fœminarum cõsternati, resistere prorsus non audebant.

Oppugnationem itaque aggressurus Imperator, ne milites suos vires deficiãt, & hostis quietem ob oppugnatione non habeat, diuidat in tres aut quatuor partes exercitum suum, & sic alijs per vices quiescentibus, continuo de die & de noctu oppugnet absq; vlla intermissione, vti fecerũt Croatæ & Poloni ad Louanium, cum Gallorum exercitum in suis castris, vt fame domarent, detinere

voluerunt. Nam obsessi etsi simili modo per vices, muros, aut vallum castrése defendent, quiescere tamen & somno vti haud poterũt ob metum in quo versantur, coguntúrque vigilare continuò mentis cogitatione anxij: atque ita curis & vigilijs attriti, res suas præ infirmitate defendere non poterunt, adigẽturq; facilè ad deditionem. Ita Appium Claudium fecisse in obsidione Veiorũ, Liuius laudat, qui dicere ad milites suos solebat. *Per intermissiones & interualla, lętiores spes nostras facimus*; quod notatum in illa memorabili obsidione Ostendæ, vbi, cum Iberorum exercitus tædio ac torpore officeretur, Hollandi ad sustinẽdam obsidionem lenitudine nimia obfirmabantur. Idem accidit & ad Strigonium, & ad Sinderouiam deinde, cum Archidux Matthias, lentè in oppugnatione cum suis Germanis procederet, Turcæ autem interim totam prouinciã occuparunt. Prudenter itaque Romani, circumspectis difficultatibus vrbis obsessæ potiundæ, ne frustra tempus tererent, celeriter obsistebant incepto, aut omnino non oppugnabant.

Quod si ciuitas in alto colle posita est, qui eam vi expugnare cupiunt, habeant Labdares ligneos paratos, ne in succedentes deuoluantur lapides rotundi, trabes seu columnæ, dolia, verriculi,

rotæ,

rotæ, aut currus ponderibus onerati ficuti communissimè faciunt Moscouitæ, & omnes Slauones. Vel fossas latétes ab ipso montis pede, vsque in iugum montis ducant, vt & pondera proiecta in eas deuoluantur: & aggred entes assaltum à sclopetorum ictu, atque machinarum tonitru, commodè protegantur. Non absurdum quoque fuisset, ad euitãdum grandinem globorum sclopetis eiaculatorum, vt ascendentes habeant Parmas, vel testudines rostratas, quibus veteres Romani in oppugnationibus vtebantur: quia multum profectò conducerent tam in plano, quàm in ascensu montis abrupti. Item habeant murices ignem artificiosum ferentes, quo vel manu proiecti inhæreāt perietibus, vel tectis, ignemq; concipiant; vel iaculati de longè, quicquid attigerint comburant.

Magnopere quoque profuerit, si tubicines vna cum militibus qui primi murum ascenderint attrahantur. Hostili enim tuba noctu de mœnibus exaudita, obsessorum animi insanum percellũtur, quasi iam vi penitus expugnata sit ciuitas: & sæpè portas ac propugnacula deserentes diffugiunt, vti accidit in capto Smolensco, vbi dum Regis Sigismundi III. labarum Moscouitæ conspexere ad ignem, sonitumque tubarum

in mœnibus à quatuor partibus exaudiuere, statim cæperunt à prœlio diffugere: inq; Monasterium quoddam, loco editiore in media vrbe situm, cum liberis & vxoribus concurrere; vbi puluere pyrio supposito ne hostibus in ludibriū venirent, igni supposito, omnes simul perierunt.

Etiam curet, qui oppugnat vrbem, per inuia, & paucis cognita loca, eam occupare. Ita obsessam à Mauritio Grollam, Spinola liberauit, cum per paludem, quam pertransiri non posse omnes persuasum haberent, cum exercitu penetrasset. Et nouissimè Lahsbergam, munitum & magni momenti in Pomerania oppidum, facile cepit Gustauus, per notas paucis vias, militem suum & tormenta deducens. Apud Salustiū quoq; Marius montem saxeum, arduū omnino & accessu difficilem, imò, vt fama erat, nullo humano ingenio aut viribus superandum, Liguris vnius, gregarij militis, opera & ductu, per neglectum à vigilibus, ob asperitatem locum, inuasit simul & occupauit.

Facta denique in vrbem irruptione, portas vrbis obsessis ad liberiorem fugā aperiat, tum proclamari iubeat inermibus veniam impetratam; aut armatis nullam superesse: quibus quidem modis permultæ vrbes æquiorem victoriā

hosti

hosti præbuere: præcipuè nuper Francofortum ad Oderam, Gustauo;cum obuij in assaltu, deditionem facerent, remotiores,per auersam portam effugerent. Alias multoties occidisse compertum est istius modi copias, iam victoriam in manibus habentes, aut repressas aut extinctas esse; præsertim vbi, vel præsidia veteranorum sunt, vel vrbis Gubernator gnarus rerum bellicarum, virq; fortis habetur.

CAPVT VIII.

De Propugnatione seu Defensione inclusorum.

Qvi ciuitates defendunt. Imprimis caueant ne propugnacula extra vrbem, quæ mœnia non contingunt extruant; semper enim ea expugnari continget, quòd loca nimirum capacitate iusta destituta, si tormentorum vim experiri necesse habeant, tueri defendique nequeant: interim amissa initium & præsagium exitij tui fuerint. Ita Genuenses per vicinos colles quædam propugnacula disposuerant, cum à Ludouico Galliæ Rege defecissent, quæ postmodum expugnata, vrbi ipsæ exitiosæ fuerunt. Similiter cum Syluaducis ab Hollandis obsidere-

tur, primo propugnaculum Isabellæ nomine celebre, quod procul à mœnibus esset expugnatum fuerat; ex quo deinde tormenta in ipsam vrbem librabantur, adeò prospero successu, vt ad deditionem vel hanc ob causam maximè, ciues fuerint adacti. Pari quoque ratione Magdeburgum à Tyllio fuerat expugnatum cum circumiacentia propugnacula, quæ mœnijs coniuncta non erant, ab ipso prius expugnata, pro munitione ei aduersus obsessos essent. Idem accidit & vercellis nuperrimè, cum Hispani occupatis munitionibus à mœnijs vrbis remotis, Callos deinde cum ipsa vrbe ad deditionem coegissent.

2. *Item arcium propugnatoribus hæc sit regula, ne intra muros aliud propugnaculum habeant, quod veteres communissimè in vsu habebant;* nam prima propugnacula deserunt defensores spe ad salutem in interioribus propugnaculis posita, vt passim in Hungaria atque Moscouia factitatū, & vidimus & legimus. Iam autem amissa prima propugnacula semper arcem ipsam perfundant, cum in ijs propter loci angustiam, nulla omnino propugnacula tempore necessitatis, extrui valeant; neque commodus sanè excursioni locus datur, aut propugnationi cum in coronam fit assaltus ab hoste.

3. Et

3. *Et quia frequenter dolum excogitant obsidentes, ac simulata desperatione longius abeunt.* Sed vbi post metum, murorum vigilijs derelictis, requieuerit incauta securitas, tenebrarum ac noctis occasione captata, cum scalis clanculum veniunt, murosq; conscendunt. Ita Moscouitis Smoléscum defendentibus Rex Sigismundus III. fecit, cumq; per biennium ferè variè oppugnando, nihil proficeret, notata vna sentina, per quam feces vrbis in Borysthenem defluebant, simulauit desperationem, & castris conuasatis versus Lituaniam processit: nocte autem illuni & obscura, à quatuor partibus vrbis exercitum admouit, puluere in illa sentina accenso, qui murum adeò aperuerat, vt integrè cohortes penetrauerint per ruinam. *Quapropter maior semper adhibenda est custodia, cum hostis abscesserit, quam cum versamur ad muros:* & in ipsis moris ac turribus tuguriola locanda, in quibus vigiles, hybdrnis mẽsibus, ab imbribus & niue; æstiuis, defẽdantur à sole.

4. *Non plures in vrbe præsidiarios habeat, quam ad eam protegendam sunt necessarij:* citius enim ob multitudinẽ commeatus consumitur. Nunquam itaq; Vercingentorigem laudabo, qui in Galliæ vrbe Alexia, cum octoginta millibus obsideri se à Cæsare passus fuit. Nec pro-

babo Moſcuuitarum factum, qui cum quinquaginta & ſeptem millibus, præter vrbicam plebem, incluſerant ſeſe Pleſcouiæ, à Zamoſcio obſeſſi. Iidem præter ciues, quadraginta millia præſidiarorum habuerunt Smolenſci: & tandem in longum obſidione protracta, decem hominum millia, ſimul expulerunt, media confectos, ad hoſtem. Quos Rex Sigiſmundus III. benignè refocillatos poſtquam in ſua dimiſiſſet, magno commodo deinceps obſidentibus fuerunt partim annonam comportādo partim monſtrando inſidias, partim ſollicitando reliquos ad deditionem. Cauenda igitur multitudo in munitione nam vbi in longum tempus trahitur obſidio, multa deeſſe ſolent obſeſſis, ſi præſertim militū numero ſunt nimium grauati.

5. *Caueant obſeſſi, ne primo mane portæ inconſideranter aperiantur, verum aliquanto ſerius*; quia facilè luce dubia ex inſidijs ſolent accurrere hoſtes & vrbem intercipere, vti fecerat in Moſcouia Chodkieuicius, qui per dies aliquot in proxima ſylua deliteſcens obſeruabat portas vrbis munitiſſimo loco ſitę, Pieczaria dictæ, quo non erat aditus niſi per vnicum aggerem ad ingreſſum à ciuibus extructum, cum vrbs eſſet ſita in inſula ingentis lacus. Cū itaque aliquot cohor-

cohortes mane ex vrbe fuissent egressæ quæ ChodKieuicij castra speculatum ibant, vt paulò longius recesserunt, ille ex insidijs consurgens, luce adhuc dubia ad portam accessit, lingua Moscouitica clamitans vt aperiretur, quod non audentes quasi resistere multitudini Polonorum, reuerterêtur confestim, ne ab aggere aliquo modo excluderentur. Vigiles non potentes discernere habitum, qui simulatus fuit, iusserunt expectare mandatum Præfecti vrbis. Interim ChodKieuicius appositis instrumentis, & puluere, portam effregit & vrbem cũ suis intrauit.

6. *Nemo prius emittatur, nisi exploratis locis circa vrbem.* Hac enim via communissimè Hungari intercipiunt oppida Turcarum, insidijs de nocte loco cõmodo positis: vnde porta bene orto sole aperta, solent Turcæ equis conscensis prius vrbem circumire, notantes vestigia hominum, licet remoti sint à confinijs Hungarorum, quod si aliqua depræhenderint, cautè scrutantur insidiatores, vrbe tunc benè obserata.

7. *Vt is, qui vrbi præest, portarum custodes constituat, qui omnia, quæ in vrbem inferuntur curiosè inspiciant.* Ne vasis armati includantur, aut fœno, aut annonæ, quòd sæpius accidit; & nunc cũ pisces ac olera in munitionẽ Treuiris im-

portarentur, milites occultati subtus introducti fuerunt, & vrbs ab Hispanis atque Princeps, Elector hoc stratagemmate captus est. & Breda olim ab Hollãdis, & Ambianum ab Hispanis intercepta fuere.

8. Imprimis autem vitetur negligẽtia vigilum; quia sic maximè capiuntur vrbes, cum per aliquot stratagema vigiles ad socordiam fuerint deducti. Ideo Iphicrates Dux Atheniensium cum præsidio Corinthum teneret, & sub aduentum hostium ipse vigilias circumiret, vigilem quem dormientem viderat transfixit cuspide: quod factum quibusdam tanquam sæuum increpantibus. Qualem inueni, inquit, talem reliqui. Idẽ fecisse dicitur & Epaminundas Thebanus. Domitius verò Caluinus, vrbẽ quam obsidione cinxerat, indies cum aliqua exercitus parte ambire consueuerat: obsessi igitur persuasi id exercitij causa fieri, vigilijs neglectis, præter exspectationem inuasi atque expugnati fuere.

9. *Vt non semper ijdem milites vigilent: aut ijsdem ducibus vigiles vtantur, sed vt quã frequentissimè, rationes vniuersæ, quæ ad vrbis custodiam pertinent, mutentur.* Hoc nãque pacto, minimè poterit aliquis vrbẽ exteris prodere aut significare eis aliquid, aut ab illis quidquam accipere, qui

quidem

quidem nescient, in qua murorū parte, nec quibuscū ea nocte proditores erunt. Hac ratione Ingolstadium à Suecis seruatum, qui illud acerrimè in spem proditionis oppugnabant. Hac quoque ratione Rupella à Christianissimo Rege Ludouico XIII. expugnata: cum nemo è castris, eius consilia obsessis prodere potuisset, ob assiduam mutationem vigilum, quamuis plurimi fauerent inclusis.

10 *Nemo vigilum norit, neque vbi stationem habebit, neque in qua vrbis parte vigilabit.* Sic Antuerpienses faciunt; perq; sortes à Prætore missas, stationes in propugnaculis mutant.

11. *Quam plurimos per noctem vigiles collocent, vbi aliquod imminet periculum;* Habeantq; paratas cohortes ante vrbis Præfecti domum, vt si quid accideret perturbationis, statim in subsidium submitti possint. Hoc perpetuò ijdem Antuerpienses faciunt, licet periculum belli sit longiùs ab ipsis, & ante Curiam vrbis stationes ciues ipsi quam diligentissimè peragunt.

12. *In singulis specularum locis tres minimum Stationem agant*, sed non quos casus fortuitus obtulerit, verùm ciues benè possessionati, & rerum bellicarum benè periti; qui eminentiori aliquo loco positi speculentur, & è longinquo inter-

uallo igne vel panno aliquo nuncium deferant in vrbem sic custoditur perpetuò quasi, tota ferè Italia, ab incursionibus pyratarum turribus ad littora maris in circuitum dispositis, in quibus tres ordinarie homines vigilant,& dum adnatantes littus barbaros vident, signum de nocte igne accenso, de die verò hædera exporrecta,dant vniuersis,vt hosté aduenire sciant,& vel ad munitiora sese loca recipiant, vel armis correptis ad littus accurrant, & excessionem prohibeant. Multò magis faciendum id est in vrbibus obsessis, & quemlibet eminentiorem locum tres probatæ fidei viri custodiant,perq; vocem aut signa, omnibus inclusi imminens aliquod periculum denuncient.

13. *Maximè verò ad portas delectus custodũ habeatur;*vt viri prudentes,solertes, benè de re domestica constituti, quique liberos domi habeant, huic curæ præficiantur; ij non admittendi, qui ob inopiam nomina militiæ dederũt, aut propter aleam, aliudue intemperantiæ genus, æs alienum contraxerunt, quia parum fidei tales habent, & præmijs facilè corrumpuntur: alterius præsertim nationis, religionis,atque linguę.

14. *In primis autem illud inquiratur, an sit inter ciues concordia:* Quoniam obsidij tempore, summum id est bonum, honesto

nesto quodam prætextu emittere velut ad legationem obeundam, aut alia ciuitatis negocia geréda, qui discordias miscet.

15. *Curare quoque debet periclitantis loci gubernator, ne ob causam quamounque vllus iniussu suo, ex assignata sibi statione decedat.* Cumque obsessa esset à Rossenio Antuerpia, edicto consulari aliquot designati fuerunt, qui ad exstinguenda, si quæ fortè orirentur incendia, excubarent: cæteri omnes prohibiti ex loco quem defendendum susceperant, se mouere. Et proculdubio actum fuisset de vrbe, si ciues excitatum à Gallis incendium, restinguere ante maluissent, quã assalientes męnia milites repellere.

16. *Loca illa curiosius custodienda sciant obsessi, quæ minùs occupari posse arbitrantur.* Siquidem multæ vrbes periere, quod ea parte expugnarentur, quæ extra fortunam posita videbatur. Ita Alexander Magnus rupem occupauit ab ea parte, quæ præcipitio suo impossibilis ad ascédendum videbatur. Scipio etiam in expugnanda Hispanica Carthagine, Gubernatoris negligentia vsus fuit pro occasione; dum is qua stagnum vrbem alluebat, nihil inde sibi metuens, nullas excubias, nullos disposuerat defensores.

17. *Præterea curet is cui vrbs tuéda venit*

ne quidquam tumultuariè aut præter inſtitutum fiat, ſed cuique in omnibus actionibus functio ſua certo conſtet. Ergo fœminæ, ſenes, ætate minores, debiliores, infirmi, domi ſeſe contineant, atque robuſtioribus locum cedant, quorũ pars in muros, pars ad portas, pars denique ad loca vrbis præcipua armata ideo diſtribuatur, vt ſi quid præter exſpectationem intra mænia occurrat, harum opera ad id præſto ſit. Pars etiam nulli loco adſtricta ad opem omnibus ferendam, paratam ſeſe exhibeat, quibus ad hunc modum conſtitutis, tumultibus atque perturbationibus vix locus eſſe queat.

18. Vtij apud quos pauoris, nocturno præſertim tempore, initium fuerit exortum, quieti in loco ſe contineant, ne cæteri metu panico conſternati totum iam exercitum hoſtilem, vrbem inuaſiſſe exiſtiment: vrbemq; & murorũ propugnacula deſerentes, aufugiant.

19. *Nullos transfugas è caſtris hoſtilibus recipiant*: Nam vel noua ſolent adferre, quibus obſeſſi conſternantur, cum hoſtẽ vel inſigni aliqua victoria, vel nouis auxilijs auctum eſſe audiunt. Vel teſſeram excubiarum, modumq; inuigilãdi inueſtigãt, & per ſigna aliqua ad ſuos deferunt; vel militem prꝍſidiarium, aut Duces eorum corrumpunt, vel deditione m ſuadent; vel aliqua opera ciui-

tatem

tatem occupant, de quibus rebus infinita exempla in historijs, sed & in bellis pręsentibus, cum obsidione pręmeretur Hanouia, Brisgoia, Benfeldia, Arx Cōfluentiarum, & reliquę vrbes munitę, varię artes ad occupandum ab obsessis fuerunt adhibitę.

20. *Vt omnes vrbis portę, sint clausę, vna dumtaxat aperta, qua difficilimè vrbs aditur, & vnde videri è spatio quam longissimo poterunt, qui appropinquauerint.* In hac porta, esto portula sectitia, vt corpora dumtaxat hominum & quidem singula per eam ingrediantur, atque egrediantur. Nam hoc pacto, (adsit modo custos prudens) minimè fallet aliquis, siue transfuga exeat, siue explorator introeat. Totam verò portam aperiri iumentorum, & plaustrorum causa, maximè eorū quę fœnum afferunt, periculosum.

21. *Fraudem omnem caueant, nec egrediātur extra mœnia.* Ita enim Cimon Atheniensis, nocte concubia in fanum quoddam extra mœnia ignem immisit, & cum ciues ad incendium restinguendum vrbem negligerent eam subitò occupauit. Alij pręsidiarijs, qui frumentatum exierant circumuentis, suoq; milite horū vestibus coperto, pręsidiarios mentiti ac cibus potiti sunt.

22. *Exceptiones cautè fiant.* Romani qui in pręsidio Panormitanorum erant, venien-

veniente ad obſidionem Haſdru
raros ex induſtria in muris po
defenſores ;quorum paucitate
pta, cum incautus muris ſu
Haſdrubal, eruptione facta cec
eum. E contra Turcæ à Germ
dæ in Hungaria obſeſſi, cum i
in Germanos de nocte erupiſſe
lonis leuioris armaturæ in id
excubantibus, omnes ferè inte
cæſi, vix poſtea mœnia tutati ſu

23. Auxilia ad ſuccurrendu
miſſa, caute recipiant. Multi eni
auxilia obſeſſis appropinquare
tum habentes, militem ſuum
ta auxiliorum facie, & ſignis e
locum ſubmiſerunt, iiſq; ex err
mœnia receptis vrbe potiti ſun
olim Chiouienſium Dux Vlod
Dreulanos occupauerat in Alba
Et nuper in Italia, Mantuam,
Comes, quæ vrbs ferè inexpu
videbatur: ementito itaque Ven
auxiliorum nomine, cum teſſe
rum proclamaſſent, noctu in
fuerunt intromiſſi Cæſarei mili
eam ſtatim occuparunt.

24. *Præſidia ſua in ſubſidium al*
mittant, licet hoſtis abſceſſerit à n
Ita enim Pyrrhus vrbem quan
puloſiſſimam in Dalmatia occu
ſimulauerat etenim ſe ad expug

desperasse, & conuersus fuerat ad alia loca occupanda; id autem eo animo fecerat, vt oppidani his auxilia submitterent, atque ea ratione distractis hinc inde præsidiarijs ipsi occuparentur. Idem fecit & Scipio cum Hispanias exercitū duceret & quasdam arces præsidijs Carthaginensium nudare cuperet. Simulauit itaque aliquoties se illas oppugnatas quidem velle, sed metu non solum ab obsidione abstinere, sed etiam propterea exercitum inde se abducere. Hannibal ergo illum vere metuere arbitratus, quo maioribus cum copijs insequeretur, præsidia illa ad se euocauit: qua re cognita Scipio per Masinissam arces illas haud difficulter occupauit.

25. *Cautè emittant & recipiant nuncios*, ne vel nunciorum nomine decipiantur, vel hostis cognoscere possit quid vlterius cogitent obsessi. Iagello Rex Poloniæ, obtenta de Crucigeris victoria Gruneualdensi, cum Mariæburgum lenta obsidione teneret, dedit licentiā seni cuidam sacrificulo ab obsessis discedere ob infirmitatis causam. At hic inter suppellectilem suam, sexaginta millia aureorum exportauit, militem in subsidia conscripsit, & frumentatum eūtibus Polonis, valde molestus fuit, vt pœniteret eos aliquando sacerdotio aut

senili

Eodem deinceps ſtratagemate, à diuerſis vndique Regibus obſeſſi Gandenſes, ſalutem & pacem obtinuiſſe feruntur.

27. *Obſidionem conſtanter ferant*. Vti fecerant Romani, qui pacis mentionem quantumuis fortuna iniquiſſima ſæpiùs pugnaſſent, nunquam admiſerunt; imò agrum in quo caſtra Annibal habebat, defuncto fortè domino, venalem ad id precium licendo perduxerunt, quo is ager ante bellum venierat. Atq; adeò obſtinato vbiuis animo conſpiciebátur, vt ad defendendam vrbem ſuam, ne illum quidem militem, quem in agro Campano habebant, auocari paterétur. Nam eodem tẽpore, quo Roma ab Annibale premebatur, Romani Capuanos obſidebant. Eodemq; tempore ſupplementum exercitibus quos in Hiſpania habebãt, diuerſa porta miſerũt ex vrbe, oſtentandæ fiduciæ gratia, cum Annibal mœnibus aſſideret. Non minore obſtinatione & Hollandi vrbes ſuas defendebant patrum noſtrum memoria: cumq; Hiſpani Harlemum & ſtrictiſſimè obſiderent & pertinaciſſimè oppugnarent, Kennaua militaris animi fœmina quinquagenaria, mulierũ propugnantiũ manipulum ipſa collegit & regebat & cum ijs auſa pro mœnibus munia militum obire, interq; ſclopetarios caſtra Hiſpanorum laceſſere, quamuis ſupremis duo-

bus

bus mensibus adeo fame pren
vt mures,feles,coria,calceos,
obscena deuorare fuerint coa
tamen modo ferociam dep
luerunt, certi in confertos h
re, pugnantesq; mori potiùs,
dita in vrbe pecorum more
Eadem obstinatio & ferocia
cerranæ ciuitatis in Biturigib
ferè tempore, vbi triennis pu
statur Thnanus, paulò ante n
que humata, à parentibus ip
stabili exemplo, refossa deuor
Lugdunenses verò Batavi, c
bus ad deditionem ab Hispa
cati,priusquam fame domare
sponderunt. Alimenta sibi n
ra,donec læuum brachium re
esuros, dextro ad libertat
uato.

25. *Cauendum quoque ne l*
nomine sui Principis decipiantur a
accidit Georgio Fronsbergio,
pro Hispano defendenti, qu
scente indies, ob stipendia n
ta, militum in vrbe dissidio, f
nem ad Ioannem Austriacum
bernatorem misisset. Festina
suos implacabili seditione disc
sidionem non vltra laturos.
rum duces capto nuncio cũ li
loco submiserũt alium, excus

nuncij morbo, respõsum quasi Austriaca manu compositum ferentem: dederet honestis conditionibus vrbem quod subsidia expedire & nummos in præsētia promptum non esset. Fides literis adhibita, & Fronsbergius contra fidem captus, à proprijs militibus, in potestatem hostium traditus fuit.

29. Porrò & hoc defensorem vrbis scire velim, *nihil hosti animum ad occupādam vrbem tantopere addere, quam si nouerit, obsessos bello non assuetos, animoque inde alieno esse*. Nihil ergo intermittat, quod ad terroré istiusmodi hominibus incutiēdum facere possit. Contra obsessi, ijs partibus quæ ab hoste oppugnantur, fortissimum quemque præficiant, quorum animus non terriculamentis, sed vi armisq; expugnari queat. Nam si primus hostium conatus irritus fuerit, inde non parum animi obsessis accedet, quos postmodum, tam virtute, quam existimatione superare necessum erit. Quodsi verò primo assaltu repulsus hostis obsidionem statim soluit, attētissimi obsessi sint in omnia de nocte præsertim, ne reuersi illo fortè ob negligentiam vigilum intercipiantur, vt accidit Moscouitis Starodubū defendentibus, quos cū Tarnouius primo assaltu expugnare nō potuisset, simulauit se statim à mœnibus eorum recedere. Moscouitæ, vti gens est inebrie-

ebrietatem prona, pulsatis tota die ob lætitiam campanis tandem Baccho indulgerunt, Tarnouius verò qui Poloniam versus retrocesserat, de nocte cum toto exercitu reuersus. Vrbem vi magna oppugnauit, ignem iniecit, atque intra horas aliquot expugnauit.

CAPVT IX.

De Defensione oppidanorum cum hostis irruperit ciuitatem.

QVid facere debeant oppidani, si hostis irruperit ciuitatem, multi rerum bellicarum periti, disquirunt, cum omnium tunc metu perturbentur animi, nec est qui consilium dare, aut capere possit. Innumerabilibus attamen declaratur exemplis, sæpè cæsos ad internecionem hostes, qui inuaserant ciuitatem. Quod sine dubio euenit, si oppidani muros ac turres obtinuerint, vel altiora loca occupauerint. Tunc enim de fenestris ac tectis omnis ætas ac sexus irrumpentes obruūt saxis, alijsque generibus telorum. Quod ne sustineant, obsidentes portas ciuitatis aperire consueuerunt, vt resistere desināt, fugiendi potestate concessa. Necessitas enim quædam virtutis est, desperatio in hoc casu. Senenses, ciuilibus olim discordijs

ſcordijs inglorij, tot turres priuatis in ædibus ædificabant vt inuaſores deſuper ſaxis deuolutis, atque baliſtis emiſſis obruere potuiſſent. Moſcouitæ, quod caſas ligneas inhabitent, ſolent plateas vrbis, cum hoſtis eas occupare cæperit, domibus tranſuerſim poſitis ſubitò occludere, hoſtemq; ſic incluſum de feneſtris varijs miſſilibus interficere. Atque ita ChodKieuicium Pieczarijs interccluſerant, cum inopinato ſuperuentu, paucis cum cohortibus occupaſſet: vnde pluribus amiſſis, vix ipſe eluctatus eſt. Germani autem catenis ferreis, quas in id ſemper paratas habent, occludunt vicos omnes, foſſaſq; extemporaneas faciũt aut trabibus in id paratis ante, vias obſæpiunt, quod eſt omnium vtiliſſimum. Arabes & Mauri propter hoc ſolùm, vt quam facillimè ferari poſſint, vias in ſuis ciuitatibus ſtrictiſſimas faciunt, vt ſi hoſtis vrbem caperet, ſtatim eum miſſilibus & contis è feneſtris opprimere queát. Expertus hoc malũ Alphonſus Magnus in Africa, cum Gerbim expugnaſſet & Ioannes Tarnouius Polonus, cum à Rege Luſitano Emanuele contra barbaros in Africam miſſus Arzilam cepiſſet. Aegyptij verò abſque tectis domus habent (eo quod nullæ ibi pluuiæ decidant) ſe d tabulatis ita inſternunt, vt per domorũ cacumina, tanquam per vias patentes incedere

incedere possint. Quapropter saxis, & trabibus desuper hostem plateas vrbis occupantem opprimunt, Turcasq; cum Cairum cæpissent per duas septimanas ita assiduè interimebant, vt Selimus ex vno vico in alium die noctuq; bellum promouendo, vix non fuerit eiectus de quadringétis millibus suorum militum parte longè maiore amissa. Et paulò ante in eadem Egypto in ciuitate Mastura sexcenti Galli fuerunt occisi saxis de tectis, qui ad liberandam terram Sáctam ducebátur à Roberto fratre S. Ludouici Regis. Paucosq; ante annos idem infortuniũ expertus est Sabaudiæ Dux, Geneuæ: cuius milites licet vrbis iam bona parte potiti essent, sic tamen ab oppidanis, & præsertim rusticanis, qui ciuica in domo excubabant, oppugnati fuere, vt quotquot scalis in vrbem penetrarant, ad internecionem vsq; fuerint deleti. Adeo verum est quod Dionysius Halicarnasseus scribit. *Vehemens res est necessitas & extremum periculum satis est ad induend.m aud.ciam, si cui non est innata.*

Proinde, licet hostem mœnia aliquãdo superare contingat, nondum tamen obsessis omnis ad salutem via, modò ne ipsi sibi desint, interclusa est: siquidem multoties accidisse compertũ est, istiusmodi copias, iam victoriã in manibus habẽtes, aut repressas, aut extinctas fuisse

Cui

Cui quidem rei non parum confert, vt obsessi altiora petant, vti supra innuimus, atque è turribus & domibus strenuè pugnent, prout ante paucos annos fecerunt Poloni, Smolensci à Moscouitis obsessi, è quorum castris cum Galli ac Germani turrim vnam occupauissent, vallumque deinceps ac muros expansis ad terrorem obsessorũ vexillis suis conscendissent omnes ad deditionẽ voluntariã inuitando, alias armatis & resistere conantibus nullam superesse salutẽ: ita ab obsessis excepti fuerunt: vt non tantùm de muris eos detruserint, verùm turrim etiam, quam occupauerant, explosis in eam omnibus tormentis, in vno instanti cum hostibus prostrauerint: factaq; excursione per portas, quingentos ferè captiuos secum in vrbem abduxerint. Sed qu a non semper vi vrbes capiuntur, verùm proditione quoque interdum; ideo de proditoribus etiam aliquid adscribamus, qui in rem tuam fideliter agunt, & ad victoriam conferunt.

CAPVT X.

De Proditoribus Vrbium.

PRoditoribus fides & promissa ab Imperatore seruanda sunt: quia

leuiſſimi atque inconſtantis imò perfidi hominis eſt, facto non implere, quod iam ante pronunciaſti. Non ſunt imitandi Turcæ, quorum Tyrannus Solimanus I. cum Rhodum capere nequiuiſſet, filiam ſuam proditori in vxorē, & certas in Aſia prouincias, in dotem promiſerat: eumq; opera cuiuſdā, maximo cum damno totius Chriſtianitatis vrbe potitus eſſet, & ille præmium promiſſum audentius poſceret, reſpondit, ſe libentiſſimè præſtiturum, ſed cum lege, quod filia ſua Machometana, & ille Chriſtianus eſſet, irritum per leges Machometi matrimonium foret; ſed ſi ea vult potiri, exuat primo cutem baptizatam; poſtea ſuccreſcente noua, circūcidat ſeſe ritu Machometano, tum demum nuptias paraget; Atque ſic infelicem hominem, & tot animarum proditorem, excoriari iuſſit. Reliquos verò omnes proditores, quorum opera in Hungaria vrbes intercipiebant Turcæ, interimerunt, tametſi ſui incolumitatē pepigiſſent.

Tu autem Imperator Catholice, qui tua ſponſione eiuſmodi farinæ hominibus aligatus es, proditori fidem ſerua, & quæ promiſiſti præmia exſolue, ſic enim plures habebis, & faciliori negocio per eos, vrbes ac prouincias lucraberis, vti nuperrimè faciebat Guſtauus. Poſtquā

etenim

etenim ſibi hoſtium partes amplecten-tibus, gratiam haberi perſpexerint animos ad ea beneficia conuerterent ſuos; conterraneiſq; ſuis perſuadebunt, vt in tuam poteſtatem ſeſe vltrò dedant. Vnde quiſquis proditori dat, munus accipit potiùs, quam confert, & prompta hac ſua liberalitate, ciuitates emit atque ciues. Et hinc ferunt Hiſpanos, plura in ſtipendia, quibus proditores in omnibus penè ſtatibus alunt, quàm in milites impendere. Lucrum enim ſe exiſtimant facere, ſi ſecuritatem ſuam, quocumque tandem modo obtineant, ab ijs, qui ſunt ſibi infeſti: & quibus vel patria minus eſt cordi, vel naturalis ingenij torpor intentionem ipſorum & artes penetrare non ſinit. Non igitur ij prœmia ſoluunt, quòd dignos exiſtimēt, ſed vt aliorum animos hoc lenocynio ſe ducant. Proditionem amant, non proditores, quos cum amplius eorum opera non egeant, communiſſimè contemnunt.

Quod ſi verò tu, in exercitu tuo, quēdam conſilia tua hoſtibus prodere noueris, operepreciu m feceris, ſi ea, quæ facere minimè cogites, tanquam facturus ipſi concredideris, quod quidem hoſtem ad ea tentanda pelliciet, quæ tibi ad victoriam multum conferre poſſint. Caueāt ergo ſibi obſeſſi, ab hominibus,

quorum fides inter ſuos ſuſpeč
quidem tam præmijs, quàm
ficio continere ſolemus. Sic
Lucium Baucium Nolanum,
lis partibus fauentem, tam lib
comiter habuit, vt eum ex in
amiciſſimum redderet. Han
tra, quo caſtrum quondam Ro
occuparet, hac ratione rem ad
ſolebat quidam præſidiariori
tionibus vacare, hũc itaque ſu
vt metu hoſtium ſimulato noč
à venatione, quàm interdiu r
let; atque ſic milites ſuos ſec
duceret, qui interfectis excub
occuparent.

Vt igitur concludam, So
vbique proditionem amare,
ditores ob exemplum. Sic eo
taniam prodiderunt, nullo
promiſſo præmio, dignatus eſt
ſic alij alios: Melius tamen fa
fidem ſeruabis, quia plura lucra
reſq; eorum opera ad te trahes

CRPVT XL

De Ciuitbtibus ſubactis

Svbactæ prouincię, aut vr
dem fallant, dent obſides
faciebant Græci; ita & Rom

Frisijs, Cattis, Parthis, innumerisq; alijs populis obsides iniunxere. Sciebant quippe non facile quempiam aliquid contra eos ausurum, in quorum potestate charissima sua, & Patriæ pignora sũt. Nec deuictis tantùm Regibus, aut gentibus, necessitatem illam imposuerunt Cæsares, sed etiam amicis, quorum opera seruiente iam Repub. in bello, aut alibi ijs erat vtendum. Intellexerat hoc benè Gustauus, & bellum contra Polonos exorsus, cum Metropolim Liuoniæ Rigam in partes traxisset; ab Elbingensibusq; deinceps in Prussiam euocatus fuisset, ab vtrisque, obsides sexus vtriusque, liberos ciuium in Sueciam misit; & sic fideliore opera harum duarum vrbium toto bello vsus erat. Sciebat enim ex Historijs, quòd vsitata veterum Principum hæc praxis esset, non belli tempore tantùm, sed & pacis. Et in Macedonia adulti Procerum liberi, Regi tradebantur, ad munia, haud multum seruilibus ministerijs differentia: quo instituto Alexander domita Thracia Asiam petens, ne fortassis occasione absentiæ suæ, deuicti nuper Principes ad ingeniũ redirent, & procul se agente rebellione res ibi turbarent, omnes conspectioris ingenij, quos animus vel auctoritas suspectos fecerant, vel occidit, vel per speciem honoris ad commilitium secum traxit:

tatus, cum Harlemum in Hollandia fame domitam cepisset, omnes qui superant præsidiarios, cum opidanis, qui fame nondum perierant, continuato multorum dierum ferali spectaculo, aut ferro, aut laqueo, aut demum aquis enecabat, vt subactam ciuitaté eò facilius ac securius retineret. Sed pessimo exéplo. Melius Zamoscius, qui post expugnationem VieliKoluKorum, habebat inter alios captiuos, matronas quoque Moscorum aliquas honestas, quas capta Neuelia dedititijs donauit, vt eas secũ in Moscouiam abducerent; quod pudicitia earum in tanta itineris longinquitate, ac militum multitudine, magna custodia & sumptu indigeret. Mirabátur Mosci, ac vltrò fatebantur, se eius ætatis atq; formæ matronas nostris redituros non fuisse. Quod autem hoc Zamoscius fecerit, honore ipsarum, & pudicitia in integro conseruata, non mirari se, quod etiam fortunam vbique prosperam haberet. Idem Derpato in Liuonia recepto, cum in arcem regiam diuertisset, & interea puluis in aula Episcopali suppositus à Moschis, qui eũ rectà eò diuertere, putarunt, ignem concepisset, hostibus vrbe decedentibus fidem seruauit nec fraudem in se commissam vllo modo Vlcisci voluit.

Si quæ ciuitates igitur Imperatori sese

dediderint, comiter ac ciuiliter regendę ſunt. Sic enim & aliæ fortaſſis ad deditionem adducentur, vt ſcribit de Alexãdro Magno Curtius. *Sacca, inquit, miſere legatos, qui pollicerentur gentem mandata facturam. Mouerat eos Regis non virtus magis, quàm clementia in deuictos Scythas: quippe captiuos omnes ſine pretio remiſerat, vt fidem faceret ſibi cum ferociſſimis gentium de fortitudine, non de ira fuiſſe certamen.* Qui verò cum primum vrbe aliqua potitus eſt, ſeſe illi acerbum ac moleſtum exhibet, aut ciuium facultates diripiendo, aut ciues ipſos interficiendo, pulſandoue, aliarum quoque ciuitatum animos ita abalienat, vt & bellum per difficile, & victoriæ ſpem deſperandam præparent. Ita dum Machometes II. Albam Regalem in Hungaria expugnaſſet ciueſque omnes crudeliter necare iuſſiſſet, omnes poſtea ciuitates & arces Hungarorum in ſubſequentibus bellis ad extremum vſque ſpiritum ſeſe defendebãt, nec amplius volebant ſeſe clemẽtiæ Tyranni committere. Nihil enim magis generoſas mentes erigit ad fortiter ſe ſuaq; defendẽdum, quàm malorum impendentium metus, & ſimilis alienæ miſeriæ perferenda calamitas. Semperq; malorum poſt deditionem exſpectatio, obſtinatum ac perpugnacem in periculis animum efficere ſolet.

Et

Et quia toties ciues effusos per vrbem hostes exegerunt, aut in arcem munitissimam sese receperunt, rursusque nouos labores, ac nouam oppugnationem facere, victorem exercitum coegerunt. Idcirco Imperator curet, si vrbem aliquam florentem ceperit, per preconem edici. Non occisum iri inermes. Et sic plurimi arma deponent, qui sospites esse volent, & supplices obuiam vltrò procedent clementia prouocati.

Quod si tibi in ciuitatibus aut prouincijs subactis, fides quorumdam suspecta sit, quos in officio continere velis, nihil salubrius erit, si sunt potentes quam apud ipsos consilia tua, sed à mente tua quàm alienissima deponere, atque auxilia eorum tanquam longè aliud acturus, petere: omissa enim defensionis suæ cura, quòd nimirum de tuo in ipsos animo nihil videant, quod suspicentur, facilè tibi viam aperient, qua desiderio tuo satisfacere poteris. Et dum paratiores ex ipsis ad resistendum abibunt, tu aut arcem extrues in vrbe ipsorum, aut præsidium tuum collocabis, quod vel inuitos deinceps in officio continebit. Similiter si velis, vt muros demoliantur, aut maior ipsorum numerus exulet, curandum est, vt ij à te primùm circumueniantur, qui resistere possent, & itaque ne persentiscant detrimentum, istud ad

ſingulos pertinere ; quia ſic concitarent totam plebem, quæ in deſperationem verſa, potiùs mortem oppetere vellet, quam patriam ſuam, vel deformari vel ſpoliari viris illuſtribus. Vnde Guſtauus fræuum vrbi Francfortenſi, quam commodiſſimum eſſe putabat, ad retinendũ Imperium, inijcere cupiens, arcem in illa aperte extruere non audens, ne vel plebs pro libertate tumultum faceret, vel aliæ Imperij liberæ ciuitates, hoc exemplo territæ, eum intra muros ſuos recipere recuſarent, petijt locum ſibi aſſignari ad extruendum palatium Reginæ, quam fidei ſuæ pignus apud illos manere perpetuò vellet. Poſtmodum palatium illud inſtar caſtelli Antuerpiẽſis communiri intendebat, vt vrbi dominaretur, ſed præmaturus ſuus obitus, omnia infecta reliquit.

Quapropter, ſi id quod exequi cupias vno eodemque mométo conficiendum ſingulis imperetur, multo melius ſuccedet, quo dum ſinguli arbitrantur pœnam iſtam ad ipſos ſolos pertingere, ſpe auxiliorum abiecta, promptus imperio obtemperent, atque adeo abſque ſeditione voluntati tuæ pareant. Turcæ hac in re deſpoticè procedunt, ex ſubactis ciuitatibus & prouincijs alio ciues trãſferunt; mercatores præſertim & Principes inſigniores. Idem faciunt & Moſchit

niſi

nisi quod Turcæ nobilitatē totā penitus exstirpant, ne ad rebellionem alios concitent, Moscouitæ verò pauperiores in in suis agris relinquunt, ditiores verò in meditullium transferunt. Tu aliter qui verè Christianus es, benigne omnes excipe, & promptiores, ad subleuationem comiter in alia loca, Europæorum Principum more, transfer: vel sub prætextu officij & administrationis alicuius, vel sub prætextu militiæ, & dignitatis eminentioris, remotius à suis patriotis colloca. Ita Alexander Magnus fecit, & præstantissimos Thracum Græcorumq; secum militatum ire in Asiam premijs adduxit, homines verò nullius pretij, reliquis præposuit: atque ea ratione, tam principum animos muneribus deuicit, quàm plebem in officio continuit, vtpote cui Duces secessionis deessent. Publius verò Valerius fidem Epidamnensium intutam arbitratus, publicam omnium præteritorum veniam ad certum extra mœnia fanum edixit: pupulo itaque eò vndique confluente, ille portis obsessis, neminem eorum, nisi cuius integritatē perlustrasset, in vrbem deinceps admisit. Sed hoc cum iniuria dedititiorum. Tu fac omnia clementer, & omnes fideles tibi habebis. Sed iam dubia principaliora in re bellica examinemus.

INSTITVTORVM
Rei Militaris.

LIBER OCTAVVS
De Dubijs circa rem Militarem.

QVAESTIO PRIMA.

Vtrum expediat ipsum Principem ire ad Bellum?

INteresse Principes pugnæ, an seponi melius foret, multi dubitauere: quia periculum illinc, hinc verò infamia & cótemptus nascitur. Quodque non debeat ire in persona sua, præcipuæ rationes sunt.

Prima. Quia raro in Principibus reperiuntur qualitates optimi Ducis; vnde potiùs turbabit Præfectos copiarum præsentia sua, quam iuuabit, in resolutione præsertim pugnę, aut executione operum; quæ, ne appareat imbellis, & contemptibilis fiat, pro libitu suo dispo-
nere

nere volebit, non pro occasione, aut necessitate. Ideo Iustinianus Imp. omnia bella commiserat Ducibus suis, Narseti videlicet, atque Belisario, ne ipse impedire videretur progressum tantorum virorum, per quos liberauit Italiam à Gottis, Africam à Vandalis, Orientem vniuersum à Persis. Scytasq; ac Parthos tenuit semper à frœno, ipse Constantinopoli perpetuò manens. Similiter Carolus Sapiens, vel ob id ipsum ita cognominatus, quòd continuò Brugis residés, per Duces suos tota Gallia Anglos eiecerit, cursumq; rerum suarum, temeritate & inscitia rerum militarium non impediuerit. Idem fecit Philippus Maria Insubrium Dux qui domi suæ assiduè sedens, & Genuensium Rempub. florentissimam tunc, suo imperio subiecerat, & Alphonsum Magnum, gloriosissimum ea tempestate bellatorem in Europa, captiuum cum quatuor eius fratribus habebat, & totius quasi Italiæ arbiter, non modo vicinis suis, sed transalpinis etiam populis terrori fuit. Quid de Ferdinando II. dicam? qui Viennæ continuò manens, omnes suos aduersarios deuicit. Suecum, Anglum, Danum, Saxonem, Brandeburgicum, Transyluanum, Gallum, Mantuanum, Venetos, reliquosque omnes, qui arma contra se sumpserant, aut facta rebellione sanctissimum Impe-

Imperij sui iugum excusserant. Quod ipsum & Sarmatæ nostri considerantes, duos in Regno supremos bellorum Duces crearunt, duos verò Campestres, seu eorum legatos; vt vterque potestate æqualis in castris præesset, in Polonia alter, & alter in Lituania, Rege ipso in Regni meditullio residente, & bellorũ necessaria tempestiue in partes omnes illis subminstrante.

Secunda. Quia Principis id officium requirit, requirebatq; à prima sua institutione, vt in vrbe metropoli residens, ad omnes partes inuigilaret, omnia prouideret, omnibus iustitiam administraret; præsertim si regnum ei latius obueniret, aut cingeretur ab inquietis vndique vicinis. Quod obseruabant veteres Romanorum Imperatores, qui perpetuò in vrbe manendo, per Duces suos bella administrabant, suppeditando eis per omnia loca maturè necessaria ad victoriam. Idem faciunt nunc Moscorum Magni Duces. Idem Chinenses Reges, atque Magnus Chan Tartarorum, qui nusquam residencias suas, vel grauissimis bellis derepentè turbati, deserere solent, nisi recreandi animi causa sedibus suis egressi.

Tertia. Quia maiestatem sic ac venerationem apud omnes sibi conciliat, dũ non turbatur motibus bellorum, nec terrore

terrore vllo excitatur ad suscipiendam expeditionem. Subditisq; suis sic immotus permanens animos addit, & mõstrat se inuincibilem cunctis. Ita Ioannes Presbyter. Ita Rex Monomotapa, qui omnia cum vicinis bella per Duces suos gerunt, ipsi verò pro maiestate in loco solitæ residentiæ suę perpetuò manent, cum opinione inuincibilis.

Quarta. Quia tutius videtur, vt Princeps dubijs pręliorum exemptus, summę rerum & imperij seipsum reseruet: nam in milite vnius sors est, in Principe, Regni vniuersi periculum est. Periculum itaque vitare debet, ne morte sua totum deinde imperium in confusionem det, vti acciderat duobus florentissimis Regnis simul, Poloniæ atque Hungarię, Vladislao Iagellonide à Turcis, ad Varnam in Thracia occiso: præsertim quòd vtrumque Regnum iam tunc electiuum Regem haberet, & vicinos populos sibi infensos percircuitum Iam autem quanta cõfusio, quanta animorum dissensio interregni tempore soleat esse, nimirum hoste potentissimo cum victore exercitu imminẽte, nemo tam imprudens est qui non videat; & quem in simili casu, non perturbet interitus prędictorum Hungarorum, qui paucis post annis Rege Ludouico ad Mohatziũ amisso, partim ab Austriacis,

partim

animum, sed viresetiam & audaciam militibus præsentia sua inspirauit, obtinuitq; victoriam de aduersarijs inopinatò qui in Gustauo Hornio, ipsum Gustauum Regem Sueciæ, excitaturi videbantur. Ideo plerique Galbæ Romanorum Imperatori suadebant, vt auctoritate sua, & præsentia, deficientes ad Othonē milites ad officium reuocaret. Et ob hanc potissimum causam Ottomanidæ sedem Imperij Constantinopolim transtulere, vt nuper acquisitę Græciæ præsentes securitatem inducerent, & pacifice ea potirentur. Potentissimusque Chinæ Rex, ob vicinos Tartaros Zagataienses, quorum vires maximè suspectas habet, vt plurimum in proxima prouincia Nanquiensi agit, vt difficultatibus, si quæ fortè exoriantur, facilius occurrat.

Secundo. Quia ad bella procedens, maiorem apud exteros reputationem, apud subditos verò auctoritatem habet, cum omnes vident eum, non Sardanapalim esse; sed virum fortem, & strenuū bellatorem. Qualis habitus fuit Stephanus Rex Poloniæ, qui desuetam quasi, longa quiete sub Augusto nobilitatem à bello, Moscouiticis expeditionibus ita exercitauerat, vt nominis Poloni fama ab eo tempore, longè lateque propagari cæperit. Quod ipsum considerans, post diutur-

diuturnam pacem Auguſti Imperatoris, nobiliſſimus ille Romanorum Germanicus, in omnibus ſuis expeditionibus, id quod arduum in bellis eſſet, ſibi deſumebat cum ſuis legionibus Romanis, cętera auxiliaribus copijs, atque legatis permittebat. vt glorię poſſeſſio directè ad ipſum, & ciues Romanos ſpectaret.

Tertio. Quia minore ſumptu bella peragit. Subditi enim proprijs eum ſumptibus ſequuntur, vt eius gratiam ſibi eo magis aucupentur: exq; ſuis poſſeſſionibus commeatnm militibus ſuppeditant. Illo inſpectante, alacrius pugnant, & per omnia diligentius procedendo, bellum citiùs conficiunt, qoòd longo tempore protractum, ingentem conſumeret pecuniam per adminiſtros. Ita dum in Polonia Rex ipſe in perſona ad bellum procedit, medietatem exercitus communiſſimè è cohortibus Procerum habet, qui proprijs ſumptibus, vel ipſimet Regem in caſtris comitautur, vt gloriam quęrant; vel filios ſuos mittunt, vt meritum habeant. Quos ęmulantur ciuitates, & ditiores mercatores, vt nobilitatem aſſequantur, & prę rogatiuas equeſtres. Atque ita dum omnes in commune conſulunt, & Principis perſonę ſecuritatem faciunt, & vniuerſę Reipub. commodant, dum tempore breuiſſimo, hoſtibus repulſis, bellū conficiunt.

Quarto.

Quarto. Quia sic subditos suos ad gloriam excitat. Ita enim natura comparatum est, vt quo in populo, multi preclari, virtuteq; & rerum gestarum gloria insignes Reges floruerint, ibi exemplo concitati & subditi eorum vestigia, simili in materia, cupidissimè prosequitur. Cum Principum siquidem moribus atque institutis, priuatorum hominum sensus, & custodia congruere, manifestissimum est: qui simili in materia, cupidissimè prosequantur. Cum Principum siquidem moribus atque institutis, priuatorum hominum sensus & studia congrnere manifestissimum est; qui si bellicosi, & glorię cupidi sunt; subditi quoque haud imbelles & stupidi erunt; sed ad famam & immortalitaté Regum suorum exemplo, quam maximè conté dent. Re ipsa declararunt hoc Galli, sub Francisco I. Aragones sub Alphonso Magno. Cermani sub Carolo V. Persę sub Ismaele Sophio, alijq. diuersi populi, sub Regibus suis, à quibus velut à perenni quodam fonte, bonorum malorumque omnium torrens, in vniuersos subditos prpmanat; vnde vel felices, vel miseri omnium fiunt.

Pro decisione igiturdu bitationis pręsentis dico per distinctionem, communissimam Politicorum opinionem sequendo. *Cum ea sit conditio Principis, vt preci-*

præcipua rerum ad famam dirigere debeat, æquum est, non nisi tuta, & cum certa gloria coniuncta sibi sumere: ardua, periculosa, ancipitia, legatis permittere: vt si cœpta non successerint, non Principis infelicitas, sed ministri imprudentia videatur. Quod per conclusiones sic deduco.

Prima. Princeps ad bellum ipse eat, sed ad illud, quod de lege & consuetudine patriæ, requirit prę sentiam illius. Quemadmodum fit in Polonia, vt dum potentię aduersarij non sufficiunt copię stipendiarię, vniuersalis, pro defensione Regni, toti nobilitati indicitur expeditio, quę omnino requirit prę sentiam Regis: quia aliter nobilitas non tenetur ire in castra, quamuis agatur de salute totius imperij, sed stipendiario milite repellitur periculum per Duces belli aut Palatinos illius Dynastiæ, in qua motus oboritur, vltrò ad defensionem accurrente prę cipua nobilitate, vt accidit in Prussia, Gustauo per mare adueniente: & in Alba Russia, Moscouita Smolenscũ intercipere volente.

Secunda. Princeps ipse ad bellum eat, si bellum graue est, & agitur de salute totius Imperij. Sic contra Crucigeros Vladislaus Iagello, ad Gruneualdum ipse in acie stetit. Et contra eosdem ad Choiniciam filius ipsius Cazimirus. Alterque filius eius Vladislaus, pro defensione

ſione Regni Hungarici, in Bulgaria ad montem Emum. Alijq; bellicoſi Reges alibi, pro regnorum ſuorum tuitione. Nam vbi minus periculi eſt, ibi per Duces ſuos, omnes ferè Principes bella peragunt.

Tertia. Si Rex qualitatibus boni Ducis præditus eſt, nec amiſit vigorem illum per ætatem, quem in iuuenta habebat, poterit ipſe ad quamuis expeditionem ire, licet minus indigeat perſona ſua, ſed vt gloriam quęrat, quàm à teneris concupiuit. Ita Xabbas paucos ante annos defunctus Rex Perſarum, quamuis octogenarius iam eſſet, ipſe tamen omnes expeditiones bellicas in perſona ſua obibat, omneſq; caſtrenſes exercitationes, ad exemplum ſuis militibus peragebat. Et extrema iam ferè ætate Ormuſum Hiſpanis, Turcis Babyloniam ademit: cum antea Scythis Cataienſibus, & Magno Mogori, vicinis ſuis diu armis grauis fuiſſet, & totam ferè ætatem in caſtris conſumpſiſſet, *Ibi*, inquit Tacitus de Germanis loquens, *cum ventum in aciem, turpe Principi virtute vinci: turpe comitatui virtutem Principis non adæquare. Iam verò infamem in omnem vitam ac probroſum ſuperſtitem Principi ſuo ex acie receſſiſſe; illum defendere, tueri, ſua quoque fortia facta gloriæ eius aſſignare, præcipuum ſacramentum eſt. Principes pro victo-*

victoria pugnant, comites pro Principe.

Quarta. Non est tamen necessarium, vt Rex ipse prælio intersit; sufficit vt acies dispositas videat, & in loco munitiore consistens, subsidia laborantibus submittat. Ita faciunt Turcarum Tyranni ita omnes reliqui Principes, præter temerarios nonnullos, qui vltrò & volentes in prima acie ceciderũt: quemadmodum Sebastianus Rex Portugalliæ Seriphus II. Rex Fessę: & nuper Gustauus Rex Suecie. Quod si verò status imperij, aut salus totius exercitus in discrimine vertatur, debebit Princeps sese aciebus pugnãtium immiscere, vel cum periculo etiam suo, & animos laborantibus suis addere. Ita Franciscus I. Rex Galliæ ad Ticinum in Italia, vbi & capi ab hostibus maluit, quàm turpiter fugiẽdo suos deserere. Ita Alphonsus Magnus in pugna nauali cum Genuensibus, apud Capuam, vbi subueniendo suis, ipse captus fuit. Ita Vladislaus Iagellonides in prælio cum Turcis apud Varnã, vbi subuenire laborantibus cupiens, ipse in acie spiritum effudit. Cæterum minora suorum pericula, vt & minora bella, minoribus Ducibus deleganda censeo, præsertim vbi bellum longè extra Regni fines geritur.

Quinta. Rex non debet relinquere Regnum suum, vt aliud cum periculo acqui-

acquirat: ne fortè illo absente, aut alius à tergo regnum inuadat, aut subditi ab aduersario corrupti aduersus eum tumultuentur, aut denique seditiosi bellum inter se ciuile excitent. Quod si relictus Regni gubernator solium ipse inuadat? aut redire cupienti, hostis iter præcludat? maximè in mari. Quod Ottomani considerantes, nusquam per maria nauigant, Galliarumq; Reges, tot malis exerciti, extra Regni sui fines nunc nō progrediuntur, sed per Duces suos bella maritima gerunt. Et veteras Persæ, vt scribit Herodotus, Reges suos ad bellū ire non permittebant, nisi constituto vicario, com titulo Regis.

Verumenimuero non continuò tamē ab expeditionibus Principem abesse volo, præsertim si bellum geritur in confinio, vel in metropoli suæ ditionis: si verò in longinquis oris, tum videndum est, an eo profligato locus esse possit, quò vel se recipere vel exercitum instaurare possit. Si enim eiusmodi careat loco, satius est aliquem summæ rerum præficere, ipso interea domi manente: maximè si successore aliquo & hærede, qui suis & publicis rebus superesse possit, careat. Alias eat ipse in expeditionem belli; sed cum maior emolumenti spes, quàm damni metus ostenditur, vt Cæsar Augustus inquiebat Nam quamuis laudem

ƀem meretur Imperator, qui fortunæ se non subtrahit, nisi planè afflictæ, nec se fugientium ducem, sed pugnantium esse demonstrat. Tamen aliud aliquando à Principe, aut illo, in cuius salute salus Reipub. sita est, aut esse putatur, agi debere existimo. Vti enim illum à pugnæ discrimine, si sacra ancora soluenda, & ad incitas spes reliqua redacta sit, nolo abesse: sic si isto forte prælio victus, non frangendus sit omnino, sed nouis se iterũ viribus instruere possit, suadeo vt necessitati pareat, & iniquitatem fortunæ declinare malit, quam prouocare; quod cum non fecisset Ludouicus Hungariæ ad Mohatzium, ideo cum ipso Regnum Hungariæ perijt.

QVAESTIO II.

Vtrum expediat ipsum Ducem belli immiscere sese pugnæ.

NEmini sanè dubium est, exercitum quamuis instructissimum, si Duce careat, excœcato ab Vlisse Polyphemo, similem esse omnibus penè omnium iniurijs obnoxium. Proinde non immeritò militares doctores dubitant, debeatne exercitus Imperator fortunæ sese committere, atque ipse manus cum aduersario conserere, militibusque suis

exem-

explo fortitudinis præire. Qui negant, his maximè rationibus innituntur.

Prima. Quia ex casu illius toti exercitui periculum imminet: vt enim sublato gubernatore, nauis vniuersa cum ipsis vectoribus in hostium potestatem venit; sic occiso, aut capto, aut demum incluso in aliquo loco hostilium copiarũ Duce, non raro vniuersum etiam exercitum in tuam redigis potestatem. Ita Ioannes Foxius oblenta de Hispanis apud Rauennam insigni victoria, dum fugientes nonnullos insequendo à peditibus interceptus occubuisset, omnia quæ possederat pro Rege suo in Italia, simul cum spiritu amisit. Nam Iberi duce occiso ita statim animos resumpserant, vt afflictis variè Gallis, tota illos Romania atque Aemilia, vix vno mense exacto eijcerent. Ludouicusque Nassouius in Mochensi pugna, dum fugam circumspectantibus suis, selecto cum agmine aduolat, & prçlium redintegrat, interceptus ab Hispanis occubuit, totumq; morte sua exercitum perdidit i]

Secunda. Quia id munus & officium suum recusat: *Ipsum nomen Imperatoris*, ait Quintilianus, *satis significat non exigere manum ipsius, imperare enim debet, & præcipere.* Quod probè considerans Dux Albanus, nusquam se immiscuit pu-

gnæ, sed à longè eminentiori è loco prospiciens, submittebat cohortes, vbi periclitari suos videbat. Nam licet præstabilem fortitudinis operam nauare posset, præliando ipse Imperator, non tamen tantùm suis pugnando proderit, quantũ occumbendo, aut negligendo munus suum oberit. Quemadmodum etenim nauem in periculo esse contingit, cum gubernator relicto gubernaculo, nauticis remigum operis sese immiscet; ita & in exercitu, rem vniuersam in maximum adducit discrimen Imperator, cum consilia suis & subsidia in periculis dare negligens, ad militaria munera se transfert; cum eius præcipuum munus sit, ordines singulos obequitare, adesse periclitantibus, gnauos strenuosq; laudare, ignauos ac pauidos increpare, cunctantes excitare, imminutis ordinibus milites alios substituere; quosdam etiam si opus sit, traducere; suppetias ferre laborantibus, ac opportunitates, momenta, euentus, obseruare. Igitur non qui manus in prælio conserit, sed qui multa consulto prudenterque imperat, satis illustrem rebus benè gestis adipiscetur adoream.

Tertia. Quia perpetuò inglorius esset si non attendendo ad munus suum, & exercitum perderet morte sua, & patriã, quam nihilominus, iniqua etiam fortuna

na pressus, potuisset iuuare iterum & consilio, & opera. Thæbanorum Respub, propterea perijt, quod Epaminondas Dux ipsorum, temere sese pugnantibus immiscuisset,& cecidisset in acie; qui licet exercitum tunc perdidisset, si tamen superuixisset ipse, facilè potuisset restaurare Rempublicam. *Etenim Dux illæso*, inquit Polybius, *ac saluo, etiamsi aliquando reliqua cuncta cadant, multas tamen occasiones fortuna subministrat, quibus detrimenta ex calamitosis euentibus accepta resarciri possunt; si ille verò, perinde ac in nauis gubernator ceciderit, etiamsi reliqua multitudoni fortuna victoriam aduersus hostes largiatur, nihil tamen inde commodi prouenit, propterea quod omnis omnium spes à Ducibus pendet.*

Quod autem debeat ipse manus cum hoste conserere, rationes sunt. *Prima.* Omnium cordatornm Impeiatorum consuetudo, Alexandri Magni, Iulij Cæsaris, Hannibalis, Scipionis, Alfôsi Magni. Et apud nos, Boleslai Chrobrij, Criuousti, Audacis: atque ex recentioribus Ostrogij, Tarnouij, ChodKieuicij, Koniecpolscij, Potocij.

Secunda. Immortalis gloria apud posteros: nam qui prudenti ratione administrarunt bella, fuerunt penè infiniti; qui autem per se auderent subire pericula, & cum alijs militibus æqualiter in

aciem deſcendere, omnino pauciſſimi. Hinc Cicero dicit, *A viro virtus appellata eſt: viri autem propria maxime eſt fortitudo, cuius muneris duo maxima ſunt, mortis, dolorisque contemptus.* Mortem autem quotuſquiſque eſt, qui non extimeat? etiamſi ſibi honores, laudes, famam; & gloriam neſcioqualem in mundo, animo proponat?

Tertia. Exemplum militibus datũ; Animoſiores enim efficiuntur in pugna, cum Ducem ipſum præire vident; & vt ipſum conſeruare poſſint, mortem ſubeunt alacrius, & in quæque pericula ruunt. Hinc ChodKieuicius ætate noſtra periculoſiſſima quæque ſolus aggrediebatur: & vbi confertiſſimos hoſtes acerrime pugnare conſpexiſſet, eò ſe audaciſſimè immergebat, pericula q; ſua eſſe, non militum volebat. Quinimo prius ad Chotimiam cum Turcis ipſe ante cohortem ſuam in prælium deſcendit, cum totis viribus caſtra noſtra oppugnarent, & ita exemplo ſuo omnes accendit, vt non expectato iuſſu ipſius vltrò in barbaros ruerent, & volentes pro eo ipſi in acie caderent, Ioannes quoque Auſtriacus olim, dum ſubrueret muros vrbis Philippopolis in Hannonia, & vrbis defenſores excurſionem in ſubruẽtes acerrimã feciſſent, ipſe in foſſam deſcendens, nullam aut Ducis aut militis

partem

partem omisit, tàm in pugnando, quàm in opere faciendo. Item Alexander Farnesius, vti sub Duce Austriaco militãs immiscere sese pugnæ assueuerat, (nam & in nauali prælio primus Triremim Turcicam, cum gladio ancipiti ascendit, & ferociter pugnauit; & in prælio Gemblacensi primus ipse cum hoste manum conseruit, & cum sua cohorte inuectus erat) ita supremus Belgij Gubernator constitutus, nusquam cum hoste congressus est, vt non & ipse quoque rem manu cum eo ageret, aut ad oppugnandas vrbes primus procederet, licet prohibitus toties à suis militibus: atque ita semper, & ductu & exemplo suo, vbiq; victorias acquirebat.

Conclusio. Omnium opinione determinata, Imperatorem non debere ipsũ manus cum hoste in prælio conserere, nisi exercitus planè periclitetur, & res suas Imperator in periculum venire viderit: tum enim adesse debet periclitantibus, & nullum constantis Ducis, aut fortissimi militis officium omittere. Aliter periculum sequeretur ingens vniuerso exercitui, quia vti sublato gubernatore nauis plerumque vnà cum vectoribus in hostium potestatem incidit: ita summi Ducis cædes, vel fuga, vel omissum officium, vniuersum sæpè exercitum calamitati exponit. Exemplorum plenę

sunt Historiæ. Sed vnicum hic addam. Pugnante cum Persis ad Arbella Alexādro, non pugna, inquit Curtius, sed cædes erat, cum Darius currum suum in fugam vertisset, & Masæus feliciter ante cum armenione, qui læuum Macedonū cornu tuebatur, confligens, statim eo nūcio accepto animum abiecit, & perculsis iam Macedonibus languidius cæpit instare, donec dato fugæ spacio ipse se quoque eriperet. Ita cadente quoque Duce, aut non prouidente subsidia, aut denique non attendere quid vbique & in omnibus locis agatur, etiam fortissimè pugnantes diffugiunt, cum diligentiam Imperatoris non vident. Ideo Castriotus, quem Scanderbegum Turcæ vocabant, in quocumque conflictu partis aduersæ Imperatorem maximè petebat, affirmare solitus, non dubitare se, quin, si caput tolleretur, cætera etiam membra sua sponte corruere, & in vno facilè posse vinci milites vniuersos.

QVAESTIO III.

Vtrum expediat Ducem esse perpetuum?

Diu olim continuata imperia, diu mandata vni munera ac publicas dignitates fuisse tradit Aristoteles, sed id olim. Post, & ab illo reprahensum, & ab

ab illo repræhensum, & à multis id emẽdatum fuit. Nunc quid sentiendum sit, quærunt politici: præsertim in potestate belli, cum eo prorsus ingenio homines esse videant, vt postquam multum temporis in potestate transegerint, patrijs moribus haud quaquam sibi viuendum ducant. Proinde qui perpetuos Duces esse volunt, has potissimum rationes adferunt.

Prima. Quod electus semel ad imperium castrense, sciens se cito de gradu dignitatis deijci posse, turbas moueret ne posset deijci: quia qui semel imperandi dulcedinem degustarunt, priuatã vitam paullò magis plerunque quàm animæ à corpore separationem horrent, & priuatæ domus angustias vt crudele patibulum abominantur. Ita Iulius Cæsar semel Dictator appellatus, nusquam iam imperium deponere voluit. Et Cosmus Medices patriæ suę gubernator constitutus, Principatum fecit, & suis successoribus in hæreditatem dedit. Melius itaque est, vt sint securi potestatis suę, & nullas turbas in patria, nullas seditiones in exercitibus faciant, sed suo muneri intenti viuant.

Secundam. Quòd perpetuò regimine authoritatem sibi apud omnes comparabit, nec facilè militem insolescere sinet, qui parui temporis prȩfecturam

contemnere assueuit, & tam diu tumultuari in castris; donec nouus præficeretur Imperator. Si itaque bellica præfectura parui temporis fieret, non illis coalesceret inueterata vis nec milites breuissimo defuncturos imperio præter fas amarent, aut timerent quos tantopere suspiciunt dum æternos esse credunt; tã læto animo pericula subeunt, dum præmia ab ipsis & promotiones in dignitatibus bellicis sperant, & securi gratiæ ac fauoris, promptius omnia iussa exequuntur.

Tertiam. Quod assiduo vsu bellandi, maiorem rerum militarium peritiam assequantur, varijsque casibus exerciti, diuinam quandam prudentiam obtineant, qua deinde & hostibus sunt terribiles & Reipub. per quam utiles. Quales hoc sæculo fuerunt Nassouij apud Hollandos, & Marchio Spinola apud Hispanos; qui si Ducem Albanum non amouissent à gubernatione Belgij; quis scit si non ille sopisset tumultus istos qui hodiedum etiam durant?

Quartam. Demum rationem addunt, quòd nimirùm apparatus bellicos & instrumenta militaria diuturno regimine affatim si comparasset: quod facere nequit, qui breuem militiæ Præfecturam habet; nec enim sumptus illi sufficere poterunt, ob exiguitatem stipendij:

nec

nec ille in res eiusmodi expendere volet, quas breui deserturum se credit. Et sic dum omnes eodem honore potiri student nullus ea curat, quæ illo assecuto, ad vsus bellicos sunt necessaria. Quid si duo simul erunt electi? & ad vnum bellum, quamuis diuersis in prouincijs deputati? vti frequentissimè in Polonia accidit, vbi & summus militiæ præfectus creatur à Rege, & legatus illius, Dux Cāpestris vulgò appellatus. Similiter alij duo in Lituania qui ad vnū bellum Moscouiticum simul conuersi licet diuersis à partibus missi cū necessitate cogente in vnum conueniunt, & odia inter se exerceat communissimè, & nullus eorum procurat belli necessaria, cum quisq; suum honorem exaugere studet, & commodum priuatum quęrit. Libuit hic inserere, quod Aristoteles scripsit apud Spartanos olim duos Reges fuisse, quo pacto summa quidem penes vtrūq; minor penes singulos potestas fuit sed perpetua vtrique, & ideo secura illis, ac salutaris Reipub. Quod si quis fortè in ciuilibus negotijs non reprehendat; in bello certè omnino damnandum est. Nec in Polonia semper Campestres Duces, etsi vicarij summorum Pręfectorum, vsquequaq; obedientes ipsis fuere, pręsertim opibus & claritudine generis illustriores, aut rebus per se gestis Prin-

cipi ac populo gratiores. Adeo enim eiusmodi viris nobilium stirpes apud nos accedunt spe, conuictu, mansuetudine, comitate atque liberalitate captæ, vt deinde vel in Regem promissam fidē exerceant, non modo in summum militię Imperatorem. Hinc apud Liuium lego *Tres Tribuni potestate consulari documēto fuere, quam plurium imperium bello inutile esset, tendendo ad sua quique consilia, cum alij aliud viderentur, aperuerunt ad occasionē locum hosti*. Et apud eundem. *Agrippa aduersus Equos cum Quintio missus, illi omne imperium concessit, nihil in administratione magnarum rerum salubrius esse affirmans, quā summam imperij esse penes vnum*. Sed vtrū iste debeat esse perpetuus, iam affirmātium rationes audiuimus, nunc negantium attendamus.

Primum. Quòd vel ab vxore vel ab affinibus in longa administratione seduci poterit, vt opum aggregandarum, non militię curam habeat, ditandorumque suorum liberorum causa, vel cum hoste etiam amicitiam ineat: vel quod sæpius accidisse legimus, cum ciuibus seditiones, faciat, & Rempub. atque Principem opprimat. Exempla in vtroque, tam Romano, quam Græcanico Imperio. Sed & Mediolanensibus idem à Francisco Sfortia accidit, qui diuturno regimine, ciuibus non nullis in partes suas tractis,

Prin-

Principem se Insubriæ, ex Præfecto militiæ fecit. Frequenterque optimè de statu aliquo meriti, malè mereri assuescunt, ab vxoribus aut consanguineis seducti. Hinc ciuilis sæpè & militaris gloria quæ in cælibe viguit, languet in marito, cũ liberorũ iã, nõ verò bellorũ curã agat: & igneus ille pro patria ardor, quasi cum vxore quartana grauatus, aut friget, aut fauet inimico, cum ab auaritia internè exagitatur. Pluresque hoc sæculo nostro, coniugum blanditijs & amicorũ persuasionibus, vt rem suam domesticã curarent, expugnati, minus hosti nocuerunt, quam poterant, vt sese ditarent; vel apertè transierunt in partes, vt desideratum honorem adipisci, commodumque maius assequi possent. Vnde grauiter Romani peccarunt, quod Cæsari de Gallijs triumphanti in quinquennium imperiũ prorogarunt, qui legionibus Reipub. non contẽtus, priuato sumptu alias addidit, & pleno passu de S. P. Q. R. vecordia triumphans, ad exoptatam diu Monarchiàm contendit. Quapropter in nobilissima illa oratione, quam apud Dionem legimus, suadet Augusto Mæcenas, vt magistratus non minus triennio, (nisi delinquant) nec vltra quinquẽnium munere fungi permittat, ne citò amoti specimen eius quod didicerunt, reddere non possint; diutius verò re-

tenti, res nouas moliantur. Ob hanc causam Epidaurij quoque arcis suę præfectos diuturnos esse noluere, vt rerum nouarum auidos, imperij breuitas in officio contineret. Venetorum magistratus sedecim mensium sunt, Genuensium Dux, tribus annis. Lucensium vno mense: ne de libertate periciltentur. Et Florentię aliquando cautum fuit, ne Reipublicę Vexillifer in perpetuum crearetur, sed annua esset illa dignitas. Regnum Assyrium ad mille annos stetit inconcussum, non aliam ob causam, quam quod militię Pręfecti quotannis mutarentur. Nec aliam ob rationem in Imperio Gręcanico, tot bella ciuilia inter ipsos Proceres, totque Ducum conspirationes contra Imperatores exortę fuere, quàm quod ijdem ijsdem exercitibus, Romanorum Imperatorum exemplo, perpetuo preessent. Quod conspicientes maiores nostri Sarmatę, nusquam bellorum Duces perpetuos habuerunt, Poloniæque coronati iam Reges, ad tempus Duces exercitibus præficiant. Primus Ioannes Tarnouius, à Sigismũdo I. perpetuus exercitu um Dux creatus fuit, in Lituania verò à Iagellone Rege statim. Radiuillus Nicolaus I. perpetua militiæ præfectura donatus erat, alias omnes reliqui ante istos, ad tempus bel-
lis

lis præficiebantur. Etsi verè rationem ponimus, non aliam magis rem libertatem Romanorum euertisse inueniemus, quàm imperij, vti dixi, prorogationem. Quid enim aliud Sullas fecit & Marios, quàm tot mandata bella, totque Consulatus exiguo interuallo? quid Decemuirorum insaniam aluit, quàm perpetua contra mores patrios prorogata potestas; quid Cæsarem tyrannum, & patriæ libertatis inuasorem fecit, quàm perpetua contra leges Dictatura, Hinc facilè inducatur ratio.

Secunda. Quòd perpetua belli Præfectura potens effectus tenuiores ciues opprimet, & tyrannidem in eos exercebit, si alias totam publicam rem occupare non poterit; præsertim si eius ambitioni in assequendis alijs in Repub. honoribus non fauebunt, aut postulatis in conuentibus suis prouincialibus non parebunt, vti in Polonia sæpius euenire assolet. Hinc Romani habentes Pompei potentiam suspectam ob diuturnum Imperium, quòd rebus vbique prospere gestis, Reges ac gentes varijs sibi priuilegijs obligasset, ne priuata sorte non contentus altiora spiraret, eorumq; fauore, & clientû auxilio, quos beneficijs sibi deuinxerat Rèpub. inuaderet, noluit Senatus illius acta confirmare: iussitque priuatum è castris in vrbem redire: vt cum beneficio frustratos, & potentiam

exercitum à Pompeio abalienasset, ipse intra Optimatum conditionem, & priuatæ vitæ spatia, nitentis ad alta animi cursum & vires cohiberet. Eorum exẽplo nunc Veneti, cum Archithalassum classi suæ pręficiunt, ad tempus tantùm modo, & quamdiu Senatui visum fuerit, authoritatem illi concedunt. Cum autẽ displicuerit, vnica solùm triremi redire in vrbem iubent, sub pæna capitis, & cõfiscationis bonorum, in tergiuersantes. Præclarè itaque apud Senecam latro pronunciat. *Nihil tam vtile, quam breuem potestatem esse, quæ magna sit, non enim tàm facilè nocere possunt, qui paruo tempore regũt, quàm qui magno*: Iam verò hominum ea conditio est, vt raro sua sorte contenti sint: multiq; ideo nihil noui audent, quia viribus destituti aliquid se obtinere posse desperant. Vires autem, & sequaces, dat diuturnum imperium.

Tertia. Quod vno supremum belli regimen possidente, reliqui in desperationem versi, militare exercitium negligent, & castra deserent: qui alias spe cõcepta, se quoque aliquando in simili dignitate futuros, arma & instrumenta bellica maturè sibi pararent, clientes cõquirerent, militem iustruerent, seseque ipsos rebus in omnibus quàm diligentissimè informarent.

Quarta. Quod perpetuum magistratũ gerens

gerens amoueri non poterit, si aut negligens, aut imperitus, aut deniq; infortunatus erit; quare illius causa tota Respub periclitabitur, quæ Duce mutato, posset & fortunam suam mutare, prout tot exẽpla Carthaginensium, Græcorum, Romanorum nos docent. Breuis autem Præfectura poterit facilè omnium excitare industriam, corrigere ignauiam, aut detegere inertiam; qui aut naturę vitio minus subtiles, & loco quem sustinebant impares, aut ad fastum tantũ & turpissimam sui ostentationem facti, vel nihil in rebus bellicis intelligere poterant, vel Principis temeritate prouecti impositum sibi impar onus, recusare non audebant.

Quinta. Quod ætate & curis confectus lecto potius adhærebit, quam bellis ac periculis inuigilabit; interim verò patria militem indisciplinatum habebit, & per legatos illius parum rerum militarium gnaros cladem patietur, & amissionem vrbium, aut prouinciæ alicuius, vti nobis Sarmatis ante annos aliquot accidit. Quia in viris etiam bellicosissimis spiritus cum senio exstinguuntur & viuacitas illa ignita, emoritur in heroibus cum ætate, quod fidem facit in Lu ullo, Pompeio. C. Mario, alijsq; infinitis Ducibus antea gloriosis, in quibus vigor ille animi & vehementia, qua in iuuenili ætate flore-

cum crebro Duces mutarent: cum inter traditionem Imperij nouitatemq; successoris, qui noscendis priusquam agendis rebus imbuendus est, sæpè benè rei gerendæ occasio intercidat. Quo consilio apud Romanos, Scipioni in Hispania & Africa; T. Flaminio in Macedonia: C. Mario in Cimbrica: Iulio Cæsari in Gallia: alijsq; alibi, prorogatum imperiũ fuerat. Et patrum memoria, ex Gallis Annas Momorantius Regni Comestabilis: ex Hispanis Ferdinandus Toletanus Albæ Dux, vterque à pueritia, ad vltimam vsque senectutem, continenti militia gloriam extendentes floruerunt. Ille quidem sub quatuor Galliæ Regibus, summo cum imperio exercitibus præfuit. Hic verò Imperatoris Caroli V. eiusque filij Philippi II. auspicijs in Germania, Hungaria, Africa, Italia, Belgio, Lusitania, maximis exercitibus præfuit. Tum Mauritius Nassouius apud Hollandos. Et omnes ferè copiarum Præfecti in Regno Poloniæ, ad extremum vitæ suo munere funguntur. Quos inter Zomoscius sexagenarius ferè Liuonicam expeditionem feliciter peregit, & cæterorum Heroum exemplo, ad mortem vsque ad viuaciter & strenuè in administrandis copijs Regni Poloniæ, munére suo functus est. Nihilominus tamen prorogandum imperium Ducis;

cum

eum felix & neceſſarius eſt, quam perpetuo dandum putarem; quia ſæpiſſimè ſolet continuum in eoſdem homines imperium, eam animorum coniunctionem parturire quæ facilè in damnum Principis, aut Reipub. euadere queat. Exempla vetera & recentia infinita in Hiſtorijs ac memoria hominum, quæ nolo hic refricare, ſufficit pro omnibus ſolùm Imperium Romanorum, quod felix ſtetit ſub Conſulibus, quorum alter vrbi, alter exercitui annua adminiſtratione præerat. Regimine autem ad Imperatores deuoluto, tot bella inteſtina inter ipſos exercituum Duces, totq; conſpirationes ab ipſis Ducibus, in ſuos Imperatores exortæ fuerunt, non aliam ob cauſam, quàm quod capita iſta perpetuò iiſdem militibus præeſſent.

QVAESTIO IV.

Vtrum externum, an terrigenam Ducem creare oporteat.

TYrannos peregrinorum maximè opera poteſtatem ſuam tueri, alio loco notauimus: ideoq; ingratũ paſſim eſt, ſummas dignitates exteris committere.

Primo. Quia Ciues negligi ſe credũt, & ægre ferunt Rempub. ijs committi, qui

qui tam aactè Principi non obligantur. Ea propter etiam hodie Exteros à Magistratibus arcent multæ nationes, sed Polonia præcipuè, quæ cum Viris idoneis sat.s instructa sit, non nisi tales, ac status præsentis studiosos secundum leges antiquas, ad clauum Patriæ vocat. Nemo enim libenter contemnilur & si vlla occasio sese contempto offerat, ad vindictā statim est procliuis. *Multiq;* inquit Tacitus, *iniuncta Imterij munera, impigrè obeunt, si iniuriæ absint; has ægre tolerant; iam domiti vt pareant, nondum vt seruiant.*

Secundo. Quia externi curant ex seruis fieri Domini; Franciscus Sfortia ex milite Mediolanensium, Dux factus, ipsorū libertatem atque vna vrbem occupauit. Actiolinus Dux exercitus Treuisanorū, se fecit Tyrannum ipsorum a liarumque plurimarum Ciuitatum Italię. Similiter Marsilius Carrara, à Patauinis ad bellum accersitus, se fecerat Dominū vrbis illius Braccius occupauerat Perusium, cum in militiam esset vocatus. Castructius Castracanis. Lucam & Pisas cum esset Imperator illarū Rerumpub. creatus. Et infinitialij.

Tertio. Quia ad proditionem facilè declinabit; vel etiam tempore necessitatis relinquet causam tuam, & officium suū; sicuti fecit Malatesta Balionus Florentinorum Imperator cum Clemens VII. & Caro-

gena putatur esse, & militibns accep: ior, tum quia alienigenam Dominum nemo patitur lubens, tum quia iucundius est suis parere. Quid si electus externus auttardus nimis, aut minus obsequiosus sit? quid si non satis fidelis? Veneti vtrumque in Vaudimontio, Carmignola, & alijs compluribus plus freudium quàm felicitatis in rebus agendis sæpius iam experti sunt. Prosperitate autem externus inuidiam sibi comparat, indigena veiò amicorum & affinium numero ac opera repellere subinde & vitare potest. Magis autem infortunio externus oditur: nam si res egregiè gestæ, & pręclara facinora inuidiam & calumnias gignere consueuernt, quid minus prosperè succedentes.

Tertia. Quia ciuis militaribus copijs instructus plus audet & plus potest, quàm conditio equalitatis patitur. Ab extero antem minus libertati discrimen imminet, cum non habeat amicos qui eum iuuent.

Quarta. Quia multis sępè in locis obseruatum est alienigenas maiori fide & in uitria tractasse Rempub. quà aliquos ciues: nec tam facilè auaritia corruptos, decu'atores factos esse, aut proditores. Cretenses exteros non humaniter tantùm excepisse, sed ad summos sępè honores promouisse auctor est Heraclides.

Cæsit

Cessit benè Romanis plerosque populos eodem die hostes & ciues habere, in quos & aduenæ regnauerunt, qui amore in Rempub. indigenis non concescere. Hinc Iulius Principatum adeptus, quosdã è Semibarbaris Gallorũ recepit in curiã, atque illis in pace, illis in bello fideliter vsus. Et apud Chinenses modo, nemo vrbi in qua natus est præficitur, ne consanguineorum aliorumque quos familiarius nouere, aliquid fauòri concedant. Et Imperator Romanus contra rebelles Bohemos Dampierium, Bucquoium, Colore dum, Sauelium, Gonzagam, Gallassium, atque Picolomineũ. Hispanus verò contra Batauos Alexãdrum Farnesium, Ambrosium Spinolam, atq; Principem Thomam Sabaudiȩ castrorum Prȩfectũ habuit.

Conclusio. Nisi fortè periculosȩ inter Proceres æmulationes timeantur, malo indigenam Imperatorem designari, quã peti aliunde: spes enim est fideliorem eũ operam Patriȩ nauaturum, seu Principi militibusque ac ciuibus fore acceptioré, cum nihil prȩtendat, prȩter gloriam. Iã verò illos ego ciues esse statuto, qui sum ma fide Prouinciæ in qua agunt emolumentis student: cȩteros qui aliud moliuntur, vbicumq; nati sunt, barbaros esse & peregrinos existimo Bernardus Prȩtificius è Silesia veniens, in Podola vixit, omnesq;

omnesq; optimi ciuis & Ducis, cũ barbaris assidua bella gerens, expleuit. Michael contra Glinscius in Lituania natus, & honoribus auctus, ad Moscum defecit, bellum contra Patriam gessit, & quas inter ciues, victoria de Tartaris obtenta, laudes promeruerat, trãsitione ad hostes facta, penitus deleuerat. Iulius Cęsar, quia optime sciebat, summo se in odio esse, & multos sibi insidiari, qui ad ereptę libertatis restitutionem, quotidianis votis & consilijs anhelabant; ideo peregrinis non ciuibus salutem suam credere debebat: cum nunquam tutum sit reconciliatio inimico nimium fidere; quippe vt gratię in odium deflexus facilis, ita odij ad gratiam difficilis esse transitus consueuit; raroq; animus quem semel grauiter fastidiuit syncerę fidei stipendijs excolit: aut cum quo vehementes primum inimicitias gessit affectuose postmodum in gratiam redit.

QVAESTIO II.

Vtrum melius sit, seuerum Ducem Ducem esse, an comem?

Benignum ac mitem, an verò seuerum belli Ducem multi hac ætate dubitauere, cum Valsteinius in Germania, ChotKieuicius in Polonia exerciti-

bus

vulneratos tanta diligentia iuuabat, *vt dum fasciæ*, inquit Dio Cassius, *& volumina deficerent, nec suæ quidem vesti pepercit, sed eam totam in ligamenta & fomenta discidit*. Idem & de Tiberio Velleius scribit, & semetipsum quoq; inter alios expertum esse in bello Pannonico eius bonitatem dicit.

Tertio. Quia seuerum Ducē odio milites habent, benignis autem & clementibus in omnibus sunt obedientes. Expertus hoc Ioannes Zamoscius, cuius humanitas tantū apud milites valuit, *vt quotidie mane & vesperi*, inquit Reinaldus Heldesteinius, *circa suum versarentur tabernaculū, Sciscitantes, quid ducēdum, faciendumue esset*. Quapropter male plerumq; sibi consulunt, qui non acceptos militibus exercitui præficiunt Duces: quod in bello Vngarico, nō sine damno suo, expertus est Rudolphus II. Et Dux Albanus, quia seuerus erat, totum Belgium contra se concitauerat, peperitque Regi suo bellum, quod hodiè dum adhuc durat.

Contra qui seuerum Ducem belli habere volunt, hisce rationibus nituntur.

Prima. Quia sub seuero Duce melius disciplina militaris conseruatur. Oportet autem vt quemadmodum in ciuitate, ita & in castris benemeritis sua

Ff sint

sint præmia : & delinquentes pœnam non euadunt. Hinc Bellisario exercitum ducente, ne poma quidem ex obuijs arboribus decerpere audebant milites: eo quod cum semel lac pauperculæ fæminæ vnus ex militibus comedisset, toti decuriæ, cum factum negarent, ventres scindere iussisset, vt inueniret in stomacho, qui lac illud comedisset. Mauritius Nassouius, Nobilem, quamuis sua sponte sine stipendio militantem, ob ereptum mulierculæ butyri pondo, patibulo addixit. Occupatâ à Selymo Damascum nullus miles intrauit, nullus deliciosa quæ ad vrbem loca sunt violauit; notam Imperatoris sui seueritatem extimescens. Non commemorabo hic Gregorium atq; Carolum ChotKieuicios Lithuanicarum copiarum Præfectos: neque Georgium Bastam Rudolphi II. Imperatoris in Hungaria copiarum Præfectum: neque Albertum Valsteinium, notæ seueritatis Duces. Quapropter non malè apud Valerium exercitus sui auribus inculcat Lacedęmoniorum Dux Clearchus, *à militibus Imperatorem potius quàm hostem metui debere.*

Secundo. Quia Seuerus Dux non tantum apud suos verum etiam apud hostes maioris æstimatur. Vegetij monitum prudens, *Dux auctoritatem maximam seue-*

seueritate sumat, omnes culpas militares legibus vindicet, nulli errantium credatur ignoscere. Nam faciles profectò isti & mites vilescunt. Bene olim Scipio, *Ducem austeros & rigidos suis; at faciles & largitores hostibus esse vtiles.*

Tertia. Quia facilius militi stipendia & annonam prouidet: imparata enim tributa, & Commeatum Prouinciales celerius conferunt metu incitati, vti sub Imperio Valsteinij videre erat, quem vti amabant ob conseruationem disciplinæ, ita timebant ob seueritatem.

Conclusio. Imperator bonus, benignus, affabilis, ac placidus sit, sed non ita tamen simplex aut mitis vt despiciatur, neque adeo tetricus & austerus, vt in odium veniat: ne scilicet gratiosa nimis dissimulatione, militum animi soluantur atque lasciuiant: neuè item nimio bellicæ disciplinæ terrore abalienétur. *Absit ergo superbia*, inquit Plinius, *absit asperitas, nec timueris contemptum. An cōtemnitur qui Imperium, qui fasces habet? nisi qui humilis, qui sordidus, & qui se primus contemnit. Malè vim suam potestas aliorum contumelijs experitur, longeq; valentior amor ad obtinendum quod velis, quam timor.* Etsi Iulius Cæsar non adeo retinens rigidæ & priscæ disciplinæ fuerit, vt sit iactare solitus, *milites suos etiam vnguentatos benè pugnare posse*, attamen quomodo indul-

gentia ſit in caſtris perniciosa, ipſe conſeſſus eſt, cum dicit, *indulgentia & largitio ſpeciosum reddunt, præſentem exercitus amorem, paulatim tamen & occultè militarẽ diſciplinam, ſeueritatemque minuunt.* Vnde armati ſemper aſperè ſunt habendi. Et Doctor Militaris, ita ingerit. *Milites pœna, & timor in ſedibus corrigunt: in expeditionibus, ſpes & præmia faciunt meliores.* Ergo noſtro iudicio ſeueritas temperetur aliqua comitate, ne in odium veniat; cum non ſimus pares priſcæ diſciplinæ: ſiquidem *fauorem militum*, vt Tacitus inquit, *largitione & ambitu malè acquiras: ita is per bonas artes haud ſpernẽdus*, vti ſunt, exercitatio corporis inter ipſos, cultus habituſque paulum à priuato differens: itẽ vt quis inops aut ſaucius, veſtẽ & fométa dilargiri. Alijſq; vel ingenij dotibus, vel animi artibus, vt pariter carus ac venerandus ſis efficere.

QVAESTIO VI.

Vtrum Dux locuples, an pauper ſit eligẽdus?

STetit olim res Romana, cum aratores Conſules, cũ inopes (ſed generoſos) Dictatores, antiquus ille rigor eſt geret. Sarmatæq; noſtri vicinis ſuis metuendi fuere, cum, ex aurifice Princeps Præmiſlaus; & fabro lignario Rex Piaſtus,

ſtus cum ex alijs opificibus Leſcones il-
li fortes, bellicoſiq; Boleslai prognati imperatent:verùm vbi ambitus forum & campum occupauit, traxit ſecum ſeruitutem,quæ exiguo poſt tẽpore apud Romanos libertatem inuaſit, apud nos triſtes prærogatiuas & licentiam induxit. Hinc dubitari cæptum, an ſtantibus ſic rebus modò, melius ſit diuitẽ, an verò pauperem, militaribus copijs præficere. Et qui moderni temporis rationes & momenta perpendunt,dicunt quod locuples præſtet inopi.

Primo. Quia milites citius ad diuitẽ accurrunt, ſpe ſtipendiorum & proemiorum;à paupere verò nihil ſibi lucri pollicentur. Iam verò ſæpiùs ex hiſtorijs diſcimus,milites ob non repræſentata ſtipendia ſeditiones feciſſe; à Ducibus ſuis diffugiſſe: & interdũ vinci maluiſſe,quã pugnare; quod paulò ſuperiore ſæculo Ioachimo Marchioni, Brandeburgenſi,Ludouico Naſſouio, & alijs euenit,vt hic Romanos, Carthaginenſes.Græcos,vtereſq; Gallos omittã.

Secundo. Quia ſemper diuites magiſtratibus præpoſiti, maiorem authoritatem,quam pauperes habent,licet iſti ſint virtuoſi,& ignaui illi. Sic cum Felicem Panieuium,generoſi animi virũ, ex ordine Equeſtri, copijs ſuis Rex Iagello, ad Niſauiam,contra Crucigeros,

præfeciſſet, imminente iam prælij hora, quidam Maioris Poloniæ Palatini, indignati cum ſuis cohortibus domos abierunt, ne priuati antea nobilis, & præterea inopis imperio ſubijcerentur. Eadem ex cauſa, apud Gruneualdum, Magnates contra eundem Regem murmurabant, quod Ducibus veteranis, & Palatinis Dynaſtiarum viris potentiſſimis omiſſis, totius belli regimen Zindramo Maſcouio, pauperi nobili tradidiſſet, ipſcque illius imperio tempore pugnæ pareret. Idem obſeruabat & filius eius Caſimirus Iagellonides qui ad Choiniciam Procerum conſilijs, & druitum Ducum infelici regimine, prælio amiſſo, nuſquam poſtea niſi pauperi, ſed ſtrenuo alicui viro militare imperium committebat, puta Ianſenio, Dembinio, Zauiſſæ, alijſq; fortiſſimis equitibus. Tum & Sigiſmundus I. Leſniouio, Boratinio, Tuorouio, Zebridouio, ſtrenuis militibus, quos non præfectura modò militari, ſed & opibus deinceps ornauerat, ob egregiam illorum virtutem.

Tertio. Quia publico ære deficiente, ſumptus ad retinendos milites in caſtris ſuppeditare poterit, atque ita patriam in neceſſitate liberali animo ſuo iuuabit, vt fecit Zamoſcius tempore Liuonici belli, & Chriſtophorus Radiuillus,

uillus, atque Leo Sapieha nostra iam tempestate, Gustauo Sueciæ in eandẽ Liuoniam irrumpente cum bello Turcico exhausti essemus.

Quarto. Quia diues tentabit Rempub. à vicinis rectè circumsessam dilatare, & gloriam gentis suæ propagare; quo scilicet & suum nomen posteris tradere possit; quod nequaquam præstare poterit pauper. Quinimo dicunt eum ob domesticam necessitatem facilius corrumpi posse ab aduersario, & non raro plus sibi, quàm patriæ aut bonę famæ studere.

E contra Aristoteles affirmare audet, diuitum cupiditates Rempublicam magis perdere, quam pauperum.

Primo. Quia opibus abundans, desiderabit quoq; honorẽ habere præ alijs, atq; ita curabit patriam sibi subiugare. Exemplo inter alios Hanno Dux Carthaginensium, qui cum opibus suis vires Reipub. superaret, ad occupandã dominationem omnes animi sui vires intenderat, cum exercitibus patriæ præpositus fuisset, & perfecisset quod desiderabat, nisi à populo furente, cum tota progenie, & cognatione sua, in crucem actus fuisset: ne quisquam aut ad imitandum scelus, aut ad mortem vlciscendam ex tam nefaria domo superesset. Non detterriti attamen tam

crudeli pæna, à simili audentia atque ambitu, posterioris sæculi hominum animi, Iulijq; Cæsaris exemplo in sola Italia complures fuere, qui in Imperatores belli electi, dominatum auide in patria appetiuere: atq; ita Pandulphus Petruccius Senas; Scaliger Veronam; Castruccius Lucam: Sfortia Mediolanum: Polentanus Rauennam: Cosmus Medices, Florentiam occupauit. Et hunc quidem vltimũ ob nimias opes, & prudentiam, omnibus acceptum, eiecerant ciues sui, tanquam nouum Alcibiadem, primò, tandem postea in sanis quorundam studijs reuocatũ, contra libertatem, animarũt. Nam qui multa possunt, & quorum in potestate sunt arma, ex horum arbitrio salua est Respub. aut perit. Et *tantum quisque posse postulat*, inquit Cicero, *quantum habet virium; non ratio, non modus, non lex, non mos, non officium valet.* Pauper autem facilè coercetur, cum insolescit: & vltrò obedit, cũ innotescere orbi cupit Quapropter non est improbandus, cum sit virtute gloriosus; etsi nec origine generisus, vt moris est apud Heluetios, Batauos, & Cosachos nostros Zaporosenses.

Secundo. Quia vt plurimum inopes ingenio ac virtutibus nitũtur, vt inclarescere possint: diuites verò ignaui atque imbelles fiunt, voluptatibus assueti à pue-

à puero & adulationi, quæ duæ res maximè exercitus perdunt; cum nec frugalitatem atque modestiam miles ab imperatore suo discat nec cõsiliarij belli, honesta atque vtilia patriæ suadere ei posśint. Antonius præ omnibus sit exemplo, atque Darius, quorum vterque delicijs assuetus, plus suæ voluptati, quàm exercituum suorum incolumitati studebat

Tertiò. Quia diuites communiśsimè quæstuarias artes exercẽt, ac propterea demisso abiectoq; animo esse solent; potius vt lucrentur & rem domesticam exaugeant, quàm vt vincant & habeantur gloriosi, intendentes.

Quartò. Quia omnium Orientalium Principum consuętudo est, pauperes & virtuosos militiæ præficere, diuites verò tributis & exactionibus præponere: vt cum vel pecunię deficerent, vel tributa tardè à prouincialibus exigerentur, priuatis eorum opibus, pro libitu vterentur & imperio. Hinc Turcarum Persarumq; Purpurati, atque Chinésiũ Satrapę, ad militaria munia hodiedũ, ex virtute, non ex opibus promouentur. Et quamuis olim apud Calchedonenses, pauperes à muneribus tàm bellicis, quàm politicis arcebantur nihilominus tota ferè Gręcia, inopes potiùs bellorũ tempore, rebus suis pręficiebat.

quam opibus nimium affluentes.

Conclusio. Etsi diuitiarum insolentior aliquando sit fastus, liceat tamen æquè diuitem quam pauperem aligere, modò sint bello gerendo apti. Quia idem discrimen à nimia paupertate timendū est, quòd à nimijs opibus, cum insolescere voluerint. Hę enim ambitione, & innata diuitibus superbia, qua regere & non subesse exoptant, eos ad res nouas incendunt. Illę animos desperatione armatos excitant, vt turbent ac permisceant omnia Hinc Sallustius. *Semper in ciuitate quibus opes nullæ sunt, bonis inuident, vetera odere, noua expetunt, odio suarum rerum mutari omnia student. Quibus, quies in seditionibus, in pace turbæ sunt*. Nec tam periculosa Romę fuit Manlij opulentia, quam extrema Catilinę paupertas. Galba occiso, imperium inuasit Otho, cum magnitudine æris alieni oppressus, sciret nisi Principem, se stare non posse. Inopia enim seditionum & iniuriarum mater esse consueuit. Diues autem virtutibus Imperatorijs prędictus tantum ab generoso paupere differt, quantum argentea aureaq; arma, ab ęreis ferreisq; disparata sunt: illa enim ornamento abūdè exsuperant, hęc sola vtilitate ac necessitate cum illis certant. Sed videamus etiam an ad opes & diuitias conferat

ferat aliquid in prefectura militari claritudo maiorum, & nobilitas familie.

QVAESTIO VII.

Vtrum Dux Belli, & Illustri semper, an verò obscura aliqua familia esse debeat?

SOlet communissimè queri, an Nobiles in magistratibus & imperijs bellicis preferendi sint plebeijs? quod nimirum ea vere virtutis natura sit, vt & prime, quam exuit, conditionis nũquam obliuiscatur; & eam, quam induit non negligat: sed habita loci ac temporis ratione, nec deprimat se nimium, nec extollat. Qui tamen claros genere belli Duces habere volunt, dicunt.

Primo. Quod humili orti genere, solent vt plurimum esse ignaui & meticulosi, vtpote rerum inexpertes & insueti alloquio, conuersationique magnorum virorum, cum quibus potissimum tractandum est in bellis. Ita Ioannes Coloniensis rebelisantium Stephano Regi Dantiscanorum Strategus; vt vidit, duo non ex toto millia Polonorum, cum Ioanne Zborouio, viro, & genere & rebus preclare gestis in patria nostra illustri; audacter contra se ve-

nire, quamuis ſatis numeroſum & benè inſtructũ exercitum habuerit, conſciusignauię ſuę,& ortus obſcuri,ſtatim trepidare cœpit; & vix primum congreſſum videre paſſus, cõfeſtim ex acie fugit. & tot millia ſuorum, ferè in vna hora amiſit.

Secundo. Quod ignobiles nullam habeant apud milites authoritatẽ, ob generis ſui obſcuritatem, quæ illis paſſim in omnibus conatibus generoſioribus, a nobilibus exprobratur: pręſertim cũ inceperint ſuperbire. Ludouicus Sfortia callidiſſimus alioqui Princeps in eo tamen turpiter lapſus eſt, quòd Galeacio Sanſeuerino, perito vtique equorũ domitori,ſed inexperto Duci, exercitus & bella coutra Gallię Regem curam commiſit. Quaſi idem ſit, generoſum tractare equum, aut in ludicris certaminibus haſtam frangere & exercitibus præeſſe. Qui error etiam in Eugenio Papa notatur, quòd Balthaſſaris Ofidani opera; in maximis pace belloq; negotijs vteretur: hominis,nulla,neq; prudentiæ, neq; virtutis laude inſignis,quã quod quo tempore Eugenius vrbe profugerat, ipſe Hadriani molem cuſtodiuiſſet. Nec Gandauenſes multum faceſſiuerunt negotij Carolo V. ad occupandam vrbem ſuam cũ ei rebelaſſent, præpoſito exercitib. ſuis è medio ciuiũ

ſuo-

suorũ quodam chirurgo, qui ad cõspe-ctum statim aquilæ Imperatoriæ trepidare cæpit, & tandem confusis suorum ordinibus fugit. Brutus, verò ex illustri Romanorum familia oriundus, ne genio quidem malo, mortem sibi & cladem vniuerso exercitui, prædicẽti cedere voluit, sed magno animo cõgressus, vsq; ad extremũ in acie dimicauit: Quapropter ignobilis Ducis imperium miles ægrè ferre solet, sicut & populus dominatum ignobilis Principis & vix aliquis diues, aut in honore Reipub. positus est qui eius imperio in castris subijci velit. Vnde apud Dionẽ Aggrippa. *Si parui precij hominibus Rempub. committas, mox nobilium iram, propter contemptam eorum fidem in te prouocabis, & maximis in rebus clades patieris.* Quid enim præclari homo ignauus aut ignobilis gerat? quis eum non despiciet hostis? quis ei socius obtemperet? quis militum non dedignetur sub signis eius esse? Exempla passim in historijs, & ferè omnium gentium, quæ nolo commemorare: cum etiam Democraticę popularesque Rpub vt plurimum suis exercitibus Duces nobili genere ortos quęrant, & nostri Zaporosenses Cosachi, & si omnes rustici sint & nobilium subditi glebæ adscriptitij, quos maximo odio persequuntur communissimè tamẽ nobil

pro-

prognatos familia Duces inter ſe eligere ſolent; quamuis mutato eius cognomine; & ex albo nobilitatis iam ob ſcelus aliquod perpetratum eraſo, perpetuaq; infamia notato.

Tertio. Quòd obſcuro genere nati, vt plurimum ſolent eſſe ſuperbi, vt primum deuenerint ad aliquas dignitates Qui ad militię Pręfecturam? vbi ſecuri potentię ſuę, & in contemptores imperatorum parati, & valentes vlciſci, etiam in alloqnendo ſunt nimium difficiles. Hinc Poeta. Aſperius nihil humili cum ſurgit in altum Et Valſteinius nobili quamuis genere ortus, vt primum Ducis titulum & officium promouerit, nolebat aliter niſi Sereniſſimus appellari; reliquoſq; omnes antiquiſſimarum familiarum Principes, ſe inferiores dici.

Quarto. Quod ignobilis natura ſeruiet auaritię, vt familiam ſuam illuſtret atque ditet. Iam autem ęgerrimè ferunt viri egregij & illuſtres, ſi aut indignis, aut ob generis obſcuritatem ſuſpectis, conferantur honores, ſeu quęſtuoſa commendentur officia, quibus nobiles familię rem ſuam priuatam iuuant, & ſplendorem dignitatis alunt. Nec quiſquam, eam ob rem, ex plebe, à condita Sarmatia, Pręfecturam Militarem in Polonia geſſit, ſed Equeſtris Ordinis

dinis tantùm, & præcipuarum familiarum semper, virtute attamen & experientia rei militaris potiùs quàm sanguine vetusto, aut opibus inter ciues conspicui. Nam vt animalia, quorum strenua opera est, generosa dicimus esse; sic & homines ipsos generosos esse putamus ex sua propria, non verò aliena, aut adscititia virtute. Quapropter illos illustres esse dicimus, qui ad Nobilitatem maiorum suorum, etiam proprias animi dotes addidere. Alias amentis est, quid præclare à maioribus gestum sit inspicere, nec quid ipsimet eligendi præstare poterunt, expendere: quasi verò qui olim ante nos vixerunt, Rempub. nobis seruare valeant incolumem? Vt igitur ij quibus pauperrimæ tenuesq; sunt reculæ, aparandis, agendisque vitæ præsidijs, ac fortunæ damnis sarciẽdis promptiores diuitibus esse solent; ita qui nullos hæreditarios honores cernere possunt, peculiari propriaq; virtute gloriam, laudeq; magnopere sibi adserere ac vindicare conantur. Et ne à militaribus quoq; præfecturis arceantur: rationes in prõptu sunt.

Prima. Quòd humili familia ortus, vt domum suam illustret, promptius ad virtutem tendit, & proprijs meritis gloriam assequi conatur. Ita Ioannes Huniadus, ex Agasone Princeps Transyluaniæ,

ſyluaniæ,& exercituum Hungariæ prę-
fectus, ſtrenuiſſimus fuit contra Turcas bellator, vt virtutis eius reſpectu Proceres Hũgarię filium quoq; ipſius Matthiam in Regem ſibi aſſumpſerint. Frãciſcus I. Sfortia ex opilione miles gregarius, ac deinceps Dux militũ creatus, propria virtute ſupremos in Regno Neapolitano honores adeptus, poſteris ſuis tantam claritudinem reliquit, vt etiam Regio eos ſanguini immiſceret, Ita etiam Lotrechius Dux Venetæ militiæ & Bartolomæus Sergomas & apud nos Oſtraphæus Daſcouicius Coſachorum Zaporoſenſium author, & alij infiniti.

Secunda. Quod humili ortus genere, humilia de ſe omnia ſentiat, frugalitatemq; in caſtris & modeſtiam. tam in victu, quam in amictu ſeruet; nec corrumpat luxu milites. Et ob id ad Turcarum Tyranno pręficiuntur copijs, nõ qui nobilitate generis alios ſuperant, ſed qui fortitudine, & experientia belli, maximè autem frugalitate pręſtant: cumq; ſint ad ſupremam dignitatem euecti, nõ immutant rationem viuendi, nec cibis alijs quàm ſuetis & ordinarijs vtuntur; puta ariza, bubula & veruecina. Sed & Heluetij, Argontoratenſeſq; neminẽ nobilem, tàm domi, quàm in bello ad ſũmos magiſtratus admittũt, ſed eum tãtùm, qui ſe opificem eſſe probauerit.

Tertia.

Tertia. Quòd obscuro loco natus, sit Reipub. aut Principi obediens, gratusq; beneficij collati ac proinde expeditus ad iussa & próptus ad pericula, æquus, benignus, affabilis, facilis, comis, ac placidus; & qui prorsus tumore calcato, æquè hilarem vultum omnibus exhibet, vt omnes sibi conciliet, omnium fauores adipiscatur. Ex illustri verò familia electus, omnes sibi obligatos esse putat, omnes inferioris códitionis spernit: & subnixus cliẽtum atque amicorũ potentia ad dominatum ipse aspirat. Ita apud Neapolitanos olim Braccius, apud Gallos nuper Momorantius; quorum alter eiecta Regina Ioanna Regnũ ipse occupare conabatur, & nisi maturè profligatus atque ad Aquileam extinctus fuisset, id ex voto ipsi cessisset. Alter fratri Regis fauens, arma in Regem ipsum Ludouicum XIII. sumpsit, à quo tot beneficijs ornatus fuit. Igitur captus in prçlio, Tolosę supplicium subijt, & illustrem familiam suam perduellionis nota commaculatam, in se ipso extinxit.

Quarta. Quod ez illustri familia Duces electi, tardi sint ad expeditiones ob delicias suas, & minus alacres ad pugnã: nec enim semper verum est fortes fortibus creari; etiam degeneres aliquãdo filios Heroes habẽt, & viri sapientes,

pro.

progeniem stultam. Exempla infinita; sed quæ etiam inter infimæ sortis homines reperiuntur, loquendo in suo genere, & qualitatibus vniuscuiusque. Neque enim Horutius atq; Hadrucius Iudæi fratres, apud Solimanum Architalassi, quorum alter Sinum Persicum, alter verò Mediterraneum mare infestabat, similis sibi liberos progenerarũt, sed ad fœnerandum, & aggregandas vsuras, more Hebræo aptos. Igitur sit.

Conclusio. Vbi nobilibus & plebeis via ad dignitates promiscuè patet; illi mihi meritò præferri debere videntur, etiam in militaribus Præfecturis, qui Reipub. maximè possunt & volũt prodesse. In cuiuscunque enim animo virtus inest, ei plurimum est tribuendũ. Ita nobilitas nostra Polona, plebeis alias nusquam obedire assueta, Liuonici belli tempore, cum iurisdictione suprema Tribunum militiæ sibi elegerat Stanislaum Kendzierscium, Bresiniæ textore patre natũ, sed doctrina & militaris rei peritia inter omnes conspicuum; Ioannemq; Maluscium, tempore confœderationis è Moscouia reuertentis exercitus, inter alios pari dignitate Tribunum, Mstouiæ patre futore progenitum, sed varijs bellis, sub Stephano Rege & Sigismundo III. in Hungaria, Turcia, Moscouia atque Scythia exercitum.

citum. Quod si verò plures virtute & experientia pares sint, illos commendo, quibus honestius est genus. Debetur id enim maiorum illorum in Rempub. meritis, quorum etiam domestico exemplo ad benè agendum hi magis excitabuntur. Et libentius plerumque à nobilioribus reguntur homines, quàm ab ijs, quos pares sibi paulò ante fuisse meminerunt, non virtuti eorum dignitatem adscribentes, sed fauori & fortunæ.

Cæterum illustrem, natalibus, opibus & militiæ peritia, sine virtute & bonitate innata, tutius est facere Imperatorem, in vno Regno amplissimo, quam in Repub. nam si quidpiam cõtra patriam molietur, Rex sese illi cum nobilitate facilè opponet. Quod si verò Rempub. aggredi voluerit, vbi multa sunt capita, & nullus talis potentiæ, vt Reges solent esse, difficulter ipsi resistere poterunt. Exemplo Iulius Cæsar & Octauianus Imperatores. Cosmus Medices apud Florẽtinos & Franciscus II. Sfortia apud Mediolanenses, alijque alibi, non opibus tantum & familiæ claritudine conspicui: verùm etiam ętate viribus, & proceritate corporis, formęque florentes.

QVAE-

QVAESTIO VIII.

Vtrum Iuuenis Imperator ſit eligendus, an verò Senex?

AN ætas in conſiliarijs aut magiſtratibus deſignandis, præcipuè bellicis, conſideranda ſit, diu diſputatũ fuit, & adhuc ſub iudice lis eſt: maximè cũ ad electionem ſummi exercituum Ducis deſcenditur. Quia iuuenis Imperator fide minus idoneus eſſe videtur, ſenis verò vires ad tantum onus parum ſunt firmę; ac proptereà neuter ſecuritatem pręſtare poteſt. Qui tamen virtutem non ætatem ſpectandam eſſe volunt, dicunt.

Primo. Quod infinitos iuuenes Imperatores rem feliciter geſſiſſe in Hiſtorijs legimus, ſed præcipuè Scipioné & Pompeium apud Romanos, Boleslaũ Criuouſtum & Leſcum Album, apud Polonos, quorum vterque vix decennium egreſſus, & tamen victorioſiſſima bella geſſerunt. Sed & Honorium certè puerum adhuc Conſulem à principe creatũ fuiſſe diſcimus ex iure. Et Rufinus puer Quæſtor à Proconſul Africã rexit. Multiq; alij in diuerſis mundi partibus Principes, & Duces bellorum in ætate iuuenili res glorioſè geſſerunt, quod

quod senes præstare nequaquam potuerunt.

Secundo. Quod defectæ ætatis senex, naturali infirmitate vitio delinquet. Hinc Sallustius. *In sene vmbra nomenq; hominis relictum est, vires corporis effetæ, sensus oculorum atque aurium hebetes: memoria labata vigor animi obtusus*: denique senio confectus, parum animo valet, quo pollet iuuenis. Ideò Homericus ille Nestor, *in consilijs præcipuus, bello inutilis*. Et adagium. *Facta iuuenum, consilia mediocrium vota senum*. Non minorem quoq; seni Imperatori infamiam adfert timiditas, ad tentandam fortunam audendunq; casus incerti facinus tarda segnisq; Dum enim incipites rerũ casus anxia secum cogitatione versat, suisque atque aliorum docta periculis, dubiam fortunæ aleam extimescit, ad aggrediãdum magnæ rei negotium cunctanter accedit, mauultque secura tuto in otio acquiescere, quàm pro magna gloria, commodoq; Reipub. magnum discrimen subire. Cautam diuturno fortunæ vsu experientiam frigidus corporis cõfecti sanguis amplius refrœnat, generosi pectoris calore, qui facem subdere virtuti solet, consopito. Fabij cõsulta cũctatio rem Romanam fractam contusamq; Punicis armis, restituit. At senilis eiusdem timiditas, cohibito Scipionis impetu,

impetu redeuntem felicitatem penè à patriç luminibus arcuerat. Parmenionis clara erat atque exercitata Philippi armis virtus. At illlius in ſenecta religioſa ſupra modum circũſpectio, ſuaſa cum Dario pace, Perſici regni ſceptrum & inclytas de barbaris victorias Alexã dro ferè præripuerat, Idem notabant in ZolKieuio Poloni, qui bellis diuerſis exercitus, ingens virtutis nomen habębat; at in ſenium vergens, cũ toties Scythis in Ruſſię prouincias incurrentibus, aciem opponere recuſaret, incõſultę temeritatis impetum in alijs damnis maleuolorum in ſe linguas prouocauerat, quibus deinde retũdendis par non erat, donec in acie Cecorienſi gloriosè occumbens ſanguinem pro patria effunderet, atque ita inuidiam ſaciaret.

Tertio. Quòd communiſſimè ſenes fortuna deſerit, quę iunioribus fauit. Hinc Carolus V. tot victorijs, & triũphis in iuueniliori ętate illuſtris, ſub extremum ſenium cum Methim à Gallis captam, exercitu cẽtum hominum millium ad vrbem admoto, fruſtra recuperare tentaſſet; & in Germania indecora ſanè fuga à Mauritio Saxonum Duce conſulere ſibi coactus fuiſſet, felicemque Imperatoris hactenus inuicti genium, in Henricum Gallię Regem

(vt refert Famianus Strada) immigrasse animaduertisset, non dissimulanter dixisse fertur *Fortunam esse iuuenum amicã*. Quod ea fastidio quodam ac satietate iam capta ab ipso recedere incepisset. Quare vltrò Imperio sese abdicauit, & regna omnia hereditaria filio Philippo resignauit.

Cpntra quàm sępè illa sennm Imperatorem prouidentia publicis priuatisq; rebus saluti fuit? Quoties cladem impendentem precauit? Quoties positã in extremo discrimine Rempub. seruauit? nemo est qui dubitet. Neque enim viribus, impetu, audacia, aut celeritate roboreque corporum, res magnę geruntur: Sed consilio authoritate, sententia: quę per senilem debilitatem inualescunt, animo corporis vinculis minus obligato. Quapropter pręstat senem Imperatorem habere,

Primo. Quia consilium senile salubre semper in bellis; & Dux varijs fortunę casibus edoctus, patrię salutaria suggerit. Idem enim sunt consilia senum, quod hastę iuuenum. Hi manu, cursu, velocitate, dexteritate: illi ratione, consilio, mente, prudentia aduersus hostes progredi & contendere solent. Et hanc solam ob causam pręter senes Aristoteles, & Solon iuuenes etiam prudentissimos arceri. Baldi quoque dictum

dictum celebre est. *plus valet vmbra senis, quàm gladius iuuenis.*

Secundo. Quia iuuenis temerario & feroci impetu ré deperdet, vt fecit Ienlisius è Gallia in Hannoniam missus, vt Ludouico Nassouio ab Hispanis in vrbe Montium obsesso suppetiaretur, qui iuuenta sua ferox non expectato exercitu Orangij apud Sanctũ Gislenium cum Federico Albani Ducis filio congressus, & magna suorum strage profligatus est. Proinde Philippus II. moturus arma in Lusitanos, anceps quem tanto exercitui præficeret, posthabitis multis in eam spem erectis, elegit Albanum octuagenarium euocatum ab exilio, & irritatum diuturno exilio in insula Vzeda, ita vt ipse Albanus gloriabundus respondisse fertur ei, qui ab exilio illum euocabat. *Admirari, se quod ad regnum subigendum, opus Regi fuerit càtenato Duce*: qui deinde totum bellum feliciter administrauit. Et Annas Momerantius septagenario maior, maximis apud Carolum IX. Regem Galliæ expeditionibus præfuit.

Tertio. Quia iuuenis mulierculaŭ amore captus, rem bellicam negliget. Vt fecit Valdesius, qui ad extremum perducta obsidione Lugdunensi, cum nutante ciuitale discordia, aggressioné in crastinum indixisset, amore captus illũ.

illustri cuiusdam fæminæ Hage] Comitis, in eius gratiam oppugnationem dimisit; & biduo postea superuenientibus Hollandis, qui cataractas aquarum aperuerant, non sine clade suorum recedere ab obsidione debuit; & castra sua, aquis superuenientibus, atq; omnes belli machinas amisit, serò demum damnans omissam potiundæ vrbis oportunitaté.

Conclusio. Dux igitur belli, cuius fidei atque virtuti, possessorum fortunæ, tutelæ vrbium, salus militum, Reique publicæ creditur gloria, temperatæ ac intermediæ ætatis eligatur: quia & robur inerit seni iuniori, & prudentia iuueni seniori. Optimumq; foret, si is pater filiorum esset; qui, si paruuli erunt, eos veluti potentissimas amoris Illecebras, idoneos animi sui obsides Reipub. relinquet. Vti nunc fecit Princeps Sabaudiæ Thomas, qui in Belgiũ à Rege Hispaniarum militatum euocatus, vxorem cum liberis in Insubribus obsides reliquit. Si verò iá adultæ ætatis filios habebit; consultores, ducesq; ac fidissimi secretarium cogitationum arbitri fient; Reiq; pub. statum obfirmabunt, vti in Radiuilliis obseruauimus, è quorum familia septimum iam nunc copiarum Ducem, nomine Christophorũ, Magnus Ducatus Lituaniæ habet, quorũ singuli, digna sua claritudine sobole florentes,

in eam quam hodie videmus magnitudinem excreuerunt, vtiles Reipub. ciues. Addo, senex qui nusquam in castris mansit, & nusquam arma tractauit, etiamsi vegetissimus & in togata prudentia versatissimus sit, non eligatur in Imperatorem; nisi ille qui à puero militauit. Obseruabant hoc perpetuo Romani, apud quos nemo honestiorum ad Rēpub. accedere, aut magistratus capere poterat, nisi decē annos militasset. Quid Imperium in exercitus? Cumq; semel mortuo ad Rhegium Iubellio Imperatore, exercitus Senatu inscio in locum eius scribam, alias virum prudentissimū in rebus politicis, elegisset, sed quia rerū militarium ignarum, nec à puero armis assuetum, tam acerbè Senatus postquam rescierat id tulit, vt milites in vrbem reuocatos capitis damnauerit, & quotidie quinquagenos verberibus cæsos securi percusserit, tum etiam sepeliri ac mortem lugeri vetuerit, vt Valerius Maximus testatur.

QVAESTIO IX.

Vtrum Dux dicendi peritus, an verò eloquentiæ ignarus eligi debeat.

MVltorum opinio est, tantas naturali ingeniis vires esse, vt in studiis

emen.

emendari non debeat. Vnde & in Duce existimant naturalem eloquentiam in gubernando exercitu, aut gerendo bello sufficere, artisq; Rhetorices subsidio non egere Quorum ego errorem vt refellam, hanc quæstionem consulto inserui, negantiumq; primo rationes ponendas esse censui, quæ potius suspicione, quàm demonstratione aut aliqua probabilitate nituntur.

Prima. Quia ad seditionem militem & prouinciales concitant, & in Principẽ suum freti eorum potentia & fauore consurgunt, vti fecit Aurasiorum Princeps Gulielmus, qui omni ope & pecunia destitutus, sola orationis vi, Hollandiæ, vicinaramq; prouinciarũ populos, in Regem hæreditarium armauit.

Secunda. Quia immani loquendi libidine inflammati, nec tacendi tempora distingnere, nec loquendi sciunt obseruare: atque ita vbique morbo non virtute facundi, ipsimet secreta sua reuelãt, & vniuerso exercitui perniciem parant.

Tertia. Quod loquaces isti, qui nec benè loqui vllibi possunt nec tacere, tàm ab aduersarijs facilè contemnuntur, quã à militibus proprijs, cum tamen valdè intersit Imperatorem habere quam maximam apud vtrosq; authoritatem.

In contrarium est Pyrrhi Epyrotarũ olim Regis eloquentia, eiusq; Cancella-

rij Cineæ, vt Italicæ gentes Regis externi, quam populi Romani tam diu in ea terra imperium mallent. Quod nuper etiã in Germania fecerat Rex Sueciæ Gustauus cum suo Cancellario Axelio Oxeisternio, vt faciles ad credendũm factariorum animi potius vellent ab vltimo septentrione venienti Regi parere, quam inclytæ domui Austriacæ, supremum Romani Imperij apicẽ, tot sæculis iam tenenti. Etsi igitur eloquétia quosdam impetus à natura sumit, tamen vt sit prudens & efficax perfici ab arte debet; quia & quos in exemplum adduximus non nisi à doctrina tam potentes in sermone fuerũt, & linguas externas, quas callebant non nisi maximo cum sudore didicerunt. Quare optandũ omnino foret, vt qui in spem tàm militarium honorum, quam aliorum magistratuum politicorum educãtur, ijs ante studijs assuescerẽt, quæ ad munia obeũda maximè solent & possunt conferre.

Primo. Quia licet aliquis sit ingenio igneo acri, & omnium capace, at nulla sagacitate in eloquendo prædito, poterit quidẽ omnibus bellicis negotijs par esse, sed quid cum seditio in castris orietur? cum de pace conditiones tractandæ erunt? cum ad prælium miles procedere noluerit? Ergo dulci suada & prudenti opus est, vt furentes seditione

animi

animi conquiescant ad præsentiam, & sermonem Ducis sui; vt excitati eloquẽtia metum deponant, & ardua quæque atque formidolosa despiciant, vt decertent fortiter contra numerosam multitudinem, & potius velint honestè mori, quàm turpiter fugere. Ita ChodKieuicius contra quatuordecim Suecorũ millia, cum tribus Polonorum millibus progressus apud Kircholmiam ita suos prudenti exhortatione animauit, vt cũ mori pro gloria gentis ad Ducis sui persuasionem omnes destinassent, vix septẽ perierint & vltra centum vulnerati essent, aduersarios verò ad internecionẽ penè cum suis Ducibus deleuerint; paucissimis exceptis quos à furore Martis fuga saluauerat.

Secundo. Quia vehementi Imperatoris concione erecti, non tantum ad prælium animose procedunt, aut difficilem aliquam vrbis oppugnationem, sed acie iam pulsi, & in turpissimam fugam cõiecti, efficaci Ducis sui exclamatione perstricti, iterum ad prælium reuertũtur; & tacito quodam consensu in propositam, dulci eloquio Ducis, laudẽ victoriamq; acriter decertando cõspirant, ac amissam recuperant aciem. Ita fugatis omnibus apud Lutzam Valsteinij copijs, solus Picolomineus suos in acie retinuit, monendo, hortando, & inci-

tando ad laudem; gestibus, signis, voce. Quia non ita auribus percepti tubarum clangores animos ad pugnam acuunt aut irritant, vt hortatrix ad virtutem & gloriã oratio, intrepidas expeditæ aciei mentes ad opposita pericula erigit stabilitq; imo & metu conterritos, penèq; iacentes sępè constanti roborat allocutione, vt fecit ZolKieuius in pugna Czeczoriensi cum Turcis, panico timore quodam nostros post primam decertationem nocturno tempore occupante cum de septem millibus suorum, complures desiderari viderent, Turcis verò sexaginta Scytarum millia suppetiarum venisse tempore prælij conspicerent. Nã quemadmodum latentium morborum sanatio difficilior, conspicuorũ facilior: sic etiam longè maioris prudentiæ est, cæca perniciè deficientes, fugientesque animos ab interitu reuocare, & efficaci oratione, defessos consternatosq; milites ad pristinum robur & virtutem animare. Testatum hoc fecit Iulius Cæsar, cũ verbis memoratu dignis milites suos in Thessalia fusos à Pompeianis castigasset. *Hac*, inquit lib. 3. Ciuil. *habita ratione, exercitui omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumq; studium infamiæ sarciendæ, vt nemo aut Tribuni, aut Centurionis imperiũ desideraret, & sibi quisque etiam pænæ loco, grauiores imponeret labores, simulq; omnes arderent cupiditate pugnandi.* Ter-

Tertio. Quia eloquentia instructus, ipse aduersariorum legatos expedit, cōditiones pacis statuit, fœdera præscribit: & tàm hostes, quàm amicos in sui admirationem rapit, conciliatq; sibi apud omnes maximam authoritatem, vt in Ioanne Zamoscio obseruauimus, à cuius ore tanquam à Periclis alterius aurea catena procedebat, qua, non milites tantum, sed omnes ciues Regni deuinciebat, omnes ducebat in amorem sui, & admirationem. Hinc manifesta sequitur.

Conclusio. Nullus Princeps, nullaque Respub. aut exercitum sine Imperatore, aut Imperatorem absque eloquentia ad bellum mittat, si illud ex voto perfici cupit. Siquidem in omni conuentu, nihil prorsus obtinet prudēs aliquis, qui saniorem sententiam dicit, nisi persuadeat. In militia verò siue pugnandum siue bellum trahendum, siue obsidionis difficultates tolerandæ, aut castra mouēda sint, quid mutus aut barbarus aget Imperator? Quis vnquam vtiliter Legatum misit quem eloquentia non cōmederat? quis commissarios ad tractādam pacem cū hoste elingues deputauit? Carolus V. Cæsar, grauius se Gulielmi Bellai Langæi eloquentia, cum is apud exteros pro Gallorum Rege Legati munere fungeretur, debilitatum

fuisse fatebatur, quam multorum robore, & animi magnitudine. Et Franciscus I. cum Matthæi Cardinalis Sedunensis meminisset, asseuerare solebat, aliquanto plus sibi sumptus atq; periculi Sedunensis facundiæ indomitam vim quam tot legionum eius gētis cuspides attulisse. Et Iacobus Zadzik Cācellarius tunc Poloniȩ, cum bellum cū Moscouitis ad Smolenscum gereretur, quid in tractatione pacis non effecit, ab ipsimet hostibus arbiter in plurimis conditionibus electus. Quid non prȩstitit Iacobus Sobiescius cū barbaris ijsdem nomine Regis sui Sigismundi III. atq; deinceps cum Turcis, Suecis, rebellibusq; Cosachis paciscendo? Quid Georgius Osolinius ad Vrbanum VIII. primò, deinde ad Comitia Imperij Ratisbonā missus? Hȩc ars seditiosos ad meliora & saniora consilia reuocat; mucrones ciuilis profundendi sanguinis, cupiditate furentes inhibet, pacem stabilit, & quamcunque denique vitȩ actionem ornat, commendat, & perficit. Quare non iniuria author dialogi de Oratoribus ait, *persuasum fuisse priscis, neminem sine eloquentia aut assequi posse in ciuitate, aut iueri conspicuum, & eminentem locum*, cum scirent viri prudentissimi, tutius & facilius vulgus duci, quàm trahi, & in regimine lauream linguȩ plerumque concedere.

QVAE-

QVAESTIO X.

Vtrum ex agris, an verò ex vrbibus miles sit legendus?

QVi militiam in vrbibus legunt, veterum Græcorum atq; Romanorũ exemplo, à quibus omnis militaris disciplina profecta est, his potissimum rationibus nituntur.

Primo. Quia in vrbibus citiùs colligũtur; & in vna vrbe non modo integræ cohortes scribuntur, verum etiam complures legiones vna die emittuntur, quod vix mensibus aliquot in agris colligas. Lacedæmonij quatuordecim phalanges ex sola vrbe sua ad pugnam educebant. Quid Thebani? Athenienses, Corintij, Carthaginenses, Antiocheni, Quid Roma ipsa? quæ tres & viginti legiones è suis ciuibus in castra mittebat. Præsentem autem temporis statum considerando si in agris militem scribere voles nullũ vagabundũ reperies, aut aptũ ad tractanda arma; sed vnusquisq; intentus est operi suo, & stiuæ potius assuetus quã gladio aut lanceæ. In vrbibus autem tot sunt, qui vel tędio artis suę mutare conditioné volunt, vel nullam arté omnino callentes, oblatam honestè viuendi occasionem statim libentes arripiunt.

Secundo. Quia vrbani facilius atque citiùs exercentur;ingenioſiores enim homines ſunt in oppidis,quàm in pagis, ob aſſiduam conuerſationem inter ſe, quæ rara inter aggreſtes, idq; ſui ſimiles tantùm; in ciuitatibus verò vt gentiũ diuerſarum, ita & linguarum atq; morũ homines reperiuntur, qui vt literis tractandis ſunt aptiores, ita quoque & armis. Hinc ciuilitas morum profecta inter ingenuos, hinc vrbanitas inter nobiles, quod frequenti ſtudio, & aſſidua conuerſatione inter ſe expoliantur.

Tertio. Quia vrbani animoſiores ſiũt in prælijs,tanquam in libertate educati, & ſuo ingenio atque exercitio fidentes. Quare vt in moribus, ita & in armis æmulationem cum nobilitate præcipua ducunt,fortibuſq; factis contendunt trãſcribi in Album Nobilium; optimè ſciẽtes nobilitatem ortũ habere ex militia, hoc eſt, gentilitiam claritudinem publico præmio comprobatam, publicisq; honorum inſignijs cohoneſtatam.Hinc apud Romanos tot coronarum genera, ciuilium,muralium, obſidionalium,naualium. Tot militaria dona, armillæ, haſtæ,phaleræ, torques, annuli, ſtatuæ, imagines, vt plebem accenderent ad virtutem & fortia facta. Apud Carthaginenſes verò, tot donabantur annullis, quot interfuiſſent prælijs. Iberi tot circa defun-

defuncti sepulchrũ erigebant obeliscos, quot ille interemisset ex hostibus. Apud Scythas veteres, in celebri conuiuio, is tantum circulatũ pateram accipere licitũ erat, qui hostem occidissent. Apud Macedonas lex erat, qui nullum hostem intermissent, capistro cingi in opprobriũ ignobilitatis. Apud Germanos, nemini vxorem ducere licebat, qui non prius caput hostis occisi ad Regem detulisset. Omnia hæc in vrbibus excogitata ad excitandam virtutem; quibus omnibus agrestes carent, & nullum virtuti in pagis præmium propositum habent.

Quarto. Quia vtiliores sunt in castris, tanquam ingeniosiores, & qui diuersas artes callent, sciuntq; ipsi & arma conficere aut reficere pessundata, & oppugnationes vrbium aut defensiones suas persæpè industria iuuare. Ijdem munera à Ducibus iniuncta exactius villanis & aggrestibus perficiunt.

Quinto. Quia ad subeunda pericula oppidani sunt alacriores: quia laude ducuntur tanquam politiores ingenio, & adhortationibus Ducum promouentur, tanquam capaciores spei, præmiorumq; sibi promissorum, si fortiter ac strenuè sese gesserint.

Contra, qui è pagis militem legere suadent, has rationes adferunt

Prima. Quia non sunt delicijs assueti,

quę inciuitatibus reperiũtur,ac proinde robuſtiores,aſſuetiq; laboribus, fami, algori, & ſudori. Vnde Cato dicebat. *Ex agricolis & viri fortiſſimi, & milites ſtrenuiſſimi gignuntur. Nam vernacula illa multitudo*, inquit Tacitus, *laſciuiæ ſueta, laborum intolerans, & mercurio addicta, qui effœminat*; ſemperq; homines quanto pecunia dites, & voluptatibus opulenti, tanto magis imbelles. Ex agris ergo omnium prudentum Imperatorum iudicio ſupplendum robur præcipuè videtur exercitus, vt faciunt Narſingani, quorum Nairi ſeu nobilitas in pagis manet; & in Calecuto è pagis fortiſſimi leguntur. Perſarumq; nobilitas, Polonorum, Gallorum, Hungarorum, cæterorumque bellicoſorum populorum nobiles,& milites equeſtris ordinis in villis vitam ducunt Sed & vſu ipſo cõſtat, aptiorem armis ruſticam plebem, quæ ſub diuo & in laboribus enutritur. Hinc Coſachos Zaporoſenſes,& peditatum Polonicum, quos vulgò Haiducos appellamus videmus in caſtris hyemẽ æquè ac æſtatem in Moſcouia etiam durare, vbi maximus cæli rigor; Germanos verò & quoſuis tranſmarinos populos eo adductos paſſim emori,quòd non aſſueuerint humi cubare, & inopiam iuxta ac laborem, cæliq; iniurias pati, aſſueti tectis, & lautiori modo viuendi.

Pro-

Propterea Iustiniani Constitutione, negotiatores, quæstuarij, mercatoresq; omnes à militia arcebantur, recepti priuabantur L. Vn C. Negot: ne milit.

Secunda. Quia magis mortem contemnunt assueti miserijs, in ciuitatibus verò nati eam subterfugiunt, partim cõmoditatibus vitæ prouocantibus ad voluptatem, partim è literario studio vitæ priuationem abhorrentes, & considerantes æternitatem, Hinc barbari omnes execrantur literas, sed præcipuè Machometani, quibus in sola militia fama bona atque immortalitas proposita est.

Tertia. Quia rustica plebs minori sũptu conscribitur quam vrbica; qui enim aliquam artem mœchanicam exercent, nolunt deserere quæstus suos, nisi maius lucrum ex stipendijs militaribus, quàm ex labore manuum suarum quotidiano perspiciant. Vnde & inter officiales statim non inter gregarios scribi volunt. Quod si non succedat ad mentem, vili præmio illiciti ad hostem tráffugiunt, & vrbes occupandi, vel castra tua, ingẽtibus promissis onerati, modos ostendunt, & operam pollicentur.

Quarta. Quia frugaliores sunt, & exiguo commeatu, eoq; simplicissimo contenti fiunt: vrbica verò plebs innutrita delicijs, etiá in castris cupeditas quærit. Quas dum non habet, vel eas rapit

vi à

vi à mercatoribus & propolis; vel vaſtat villas excurrendo clanculũ è caſtris: vel denique emoritur cum ſuetæ cupiditati non poteſt ſatisfacere aut ſuffere egeſtatem. Hinc in acie paſſim in prædam ruunt prælio omiſſo, & cæptam victoriã ob leue habendi deſiderium perdunt vna cum vita.

Quinta Quia ſunt obedientiores, natura ad parendum nati; in ciuitatibus verò nati, contumaces communiſſimè fiunt, vel diffugiunt, tanquam libertati aſſueti. Hinc ſeditiones frequentes in caſtris, conſpirationes in præſidijs contra ſuos Duces, deditiones vrbiũ & tranſitiones ad hoſtem, aſſiduæ efflagitationes ſtipendiorum, conſœderationes in Principem, degradationes denique aut mortes violẽtę Imp. Omnino igitur melior ad arma eſt ruſtica plebs, quàm vrbana: & ſecundum hoc concludo ſic,

Conclusio. Aeque ex agris, quàm ex vrbibus colligendus eſt miles, ſed ita in diſciplina habendus, vt & laborem non refugiat, & armorum exercitationem aſſidua meditatione optimè addiſcat: ſupra omnia autem Ducem ſuum timeat, eiq; ſit obediens. Melius tamen foret, ſi plures ex agris delecti eſſent, quã ex vrbibus, & ex oppidis paruis, quàm ex opulentis ciuitatibus; quia non ita delicijs, & quęſtui ſunt aſſueti. Vnde

& in

& in rapinam non ita proni, & incommoditates omnes, tàm famis, quàm aeris supportare meliores: præsertim si montibus collecti: nam & agiliores ijs qui in planiciebus sunt nati, & ferociores natura, inter vastas sollitudines, saltus, syluas, atque aspera saxa enutriti. Tum exiguo victui, eoq; insipido ob rerum inopiam assueti, quia in montibus non proueniunt fruges ita, vt in agris pinguibus, & planicie læta. Ac propterea inter peditatum nostrum, qui è Carpatibus montibus scribitur, & eum qui è Prussia venit, magnam differentiam videmus; quod isti è solo pingui tardiores sunt, & cœli iniurijs rerumq; inopia facilè franguntur; Illi verò & audaciores in pericula, & manu promptiores in pugna; & quod maximum est, nullis incommoditatibus franguntur. Vrbani verò vbique terrarum proni in motus, præsertim si plures in vno loco: nam ab armis ferociorem & magis exultantem populum fieri non est negandum, quę si opidanis passim adtribuis, vereor ne locis & mænibus freti rebellionem fortasse cœptent, vt solent homines odio præsentium, & cupidine mutationis. Qui metus longe à paganis, tum quia natura obedientes, tum quia variè collecti, & variè deinde diducti, aut sparsi, non temere cõsentiant & coeant in vnũ.

QVAE-

QVAESTIO XI.

Vtrum extraneus miles ſit mercede conducendus, an verò ex ſubditis & naturalibus tantùm delegendus?

AN melius ſit ſubditos ſuos inſtruere in armis ad bella tàm offenſiua quam verò defenſiua gerenda, diu, & non vno tempore, nec in vno loco dubitatum; idq; propter diuerſas populorum conſuetudines, diuerſaſq; rationes; quibus ducti, alij Principes communiter vtuntur extraneis ſolum militibus; vt faciebant Soltani Aegyptij qui ex ſeruis, è Circaſſia atque Migrelia, ſeu cæteris maris Euxini accolis, faciebãt vnam certam militiam, quæ omnes gradus & honores Reipub poſſidebat; & hos vocabant Mamaluchos. Dum autem numeroſiorem volebant habere exercitũ. Arabes mercede conducebant & Nigritas: ſubditos verò nuſquam arma ſumere permittebant. Alij mercenarijs vtuntur, ſed & ſubditos non excludunt, vt ferè omnes Europæi Reges, ac Principes minutiores. Alij verò ſubditos tantùm vt Turcarum Tyranni Perſarum Reges, Concincini Dynaſtæ, & Chinarum Monarchæ, qui nuſquam alterius gentis aut ſectæ, milites in caſtris ſuis habere volunt,

funt, aut à vicinis Principibus mercede euocant sed quostantum modo sibi subiectos, & aliquo beneficio protectionis obligatos habent. Alij denique subditos & naturales tantùm, sed non promiscuè omnes, verùm aut nobiles solummodò vt Narsingani, Iaponij, Calecutenses Polonij, aut plebem solá, oppressa & extincta nobilitate vt Heluetij, Tlascalenses, Brami, & nonnulli Europæorum qui obedientes suos habere volũt. Et nostri quidem Sarmatæ olim, nusquã mercenarios milites, præsertim alterius gentis & linguæ, patiebantur inter se, prout & Scythæ, Moscouitæ, Circassij, atque Hungari: sed nunc vetere disciplina deperdita, omnes ferè iam extraneis ad bella vtuntur, imò & naturales iam non nisi stipendijs scribũt, qui nusquam olim mercede à suis Principibus efflagitabant, sed ex agris, quos possidebant, obligati erant Principem ad omnia bella suis sumptibus sequi. Vnde qui naturalibus neglectis mercenarios euocant, has pro sua parte rationes adserũt.

Prima. Quia naturales armis instructi semper contra Principes suos moliuntur, vt Cosachi Zaporosenses apud nos, qui omnino sui iuris esse cupiunt, & toties iam arma in Rempub.ea intentione sumpserunt, vt extincta nobilitate, toti Russiæ ipsi dominarentur, nec

Regem

Regem Poloniæ agnoscerent pro supremo domino.

Secunda. Quia subditi arma in manibus habentes, sæpissimè factiones exercent inter se, & pro potentia quisq; sua, corpus Regni in plura membra diuidūt Sic Regnum Malabari in Asia potentissimum in partes iuit, sæculo paulò superiore, Nairorum & Amochorum, hoc est nobilium & Purpuratorum factionibus distractum in Calecutense Tanorense, Cocinense, & Trauancorense Regnum. Sic in Africa amplissima Marochi Monarchia, ante centum ferè annos, discordijs Maurorum qui arma in manibus habebant, scissa est in Regnum Fessanum Arzilanum, Conganum' Tunetanum & Algeriense, Sic in Europa, potentissima Monarchia Principum Kiouiensium temeritate Roxolanicæ nobilitatis, in tredecem Dynastias, quarum duæ notabiliores fuere, Regnum nimirū Haliciense, & Magnus Ducatus Moscouiticus. Poloniæq; Regnum potentissimum, licentia nobilitatis armatæ, in quinque Tetrarchias dispartium fuerat, puta Silesiticam, Masouiticam, Pomeranicam, Minoris Poloniæ, atque Maioris Poloniæ. Et hæ deinde singulæ, in tot minores Ducatus, Principum sobole hæreditatem inter se, æquis portionibus diuidente.

Terti-.

Tertia. Quia naturales armis potentes pro libitu Reges suos deponunt, & mutant statum Reipub. licet eam in partes aut plura dominia non diuidant, gentis suæ potentiam & gloriam conseruare volentes: Nihilominus tamen nouitatibus student, & formam Imperij permutant, vt faciebant olim Romani, qui nũc Reges eiecerant, & Consules instituerãt, nunc Consulibus abrogatis ad Decemuiros Rempub. restituerant: iterumque his eiectis aut occisis, Tribunos Consulibus opposuerant, & tandem ciuilibus discordijs fatigati, ad Imperatores summam rei detulerant.

Quarta. Quia indifferenter ad arma admissi, mœchanicas artes negligunt, mercaturam spernunt, agriculturam deserunt, (sine quibus Respub. stare nequit) latrocinia exercent, vicinos infestant (vt Scythæ Tauricani & Valachi) continuoq; bella cupiunt, & pacem oderunt semper.

Quinta. Quia armis instructi naturales, inobedientes sunt legibus, spernuntq; sæpius mandata sui Regis, nouas religiones amplectuntur, quarum deinde prætextu multa extorquent à magistratibus, multa ab agricolis, multa à Principibus ipsis. Exemplo Francia, Germania, Belgium; generalisq; expeditio Polonorum sub Sigismundo I. ad

Leopo-

Leopolim. Vnde sæpius qui arcere debebant hostem, & prohibere populationes prouinciarum, ipsi terrę suæ populatores fuerunt; quod etiam & bello Prussico persēsimus, aliquot ante annos. Igitur meliores mercenarij in disciplina conseruati. Quos tamen politici reijciunt, has ob causas.

Primo. Quia mercenarij proprium commodum quærunt, non tuum; & propterea tum relinquunt bellum, cum maxime opus: idq; vel ob annonæ penuriam, vel ob defectum stipendiorū m, vel denique ob vltionem alicuius iniuriæ. Atque ita, Polybius scribit, Carthaginenses mercenariorum suorum rebellione in extremum perdendi status periculum venisse, cum illis pecunias non suppeditarent. Quemadmodum etiam paulò superiore sæculo Grisones irati Iacobo Mediceo, discesserūt à seruitio Regis Galliæ Francisci I. in maxima ipsius necessitate. Et Heluetij apud Nauarram tradiderunt Ludouicū Sfortiam, Gallis, nulla necessitate coacti, nisi quod ad pręstitam diem stipēdia eis non exsoluisset.

Secundo. Quia transeunt ad hostem lucrandi maioris stipendij causa. Ita Celtiberi corrupti à Romanis deseruerant Carthaginenses Et bello Prussico Germani passim discedebant è castris Polonicis ad Suecos, & à Suecis deinde ad Polonos.

Tertia.

Tertia. Quia mercenarij sunt refractarij, amantq; non iuberi, non regi, sed cuncta ferè ex libidine agere, vbi vires suas vident esse potentiores. Ita Cosachi nostri, Lisouiani vulgò dicti, quoties in seruitio Imperatoris Ferdinãdi II. fuere, non vbi à Ducibus hyberna deputabantur immorari volebant, sed vbi temeritate sua proteruè occupabant: nec tum in hostem excursiones faciebant, cum iuberentur, sed cum placeret ipsis. Idem ferè faciebant apud nos in Prussia Germani.

Quarta, Quia infidi sæpè exteri, & maiore ex diuerso mercede, ius fasque; exuunt; non fide, non affectu tenentur. Et si potentiores sunt, quàm naturales, occupant imperium pro se. Vti fecerũt Angli, vocati à Britannis in auxilium, contra Scotos & Pictones, Crucigeri Teutonici à Polonis contra Pruthenos, iterumq; à Præfecto Gedanensi, contra Marchionem Brandeburgensem, & Turcæ ab Imperatore Byzantino Calloiano, contra rebelles Peloponesi Principes, & vrbes; qui Duce Amurathe primò, deinde Machomete II. vniuersam Græciam occuparunt.

Quinta. Quia plus constat habere mercenarios, quàm erudire subditos: graues enim sũt incolis illi, soliti omnia tanquam externa vrere, vastare, rapere.

Exper-

Experti sumus bello Prussico, cum Sigismundus III. contra Suecos, Germania mercenarios euocasset. Et Constantinopolitani Cæsares, cú non essent soluendo Gottis, coacti fuerant ipsis proprias prouincias consignare. Prout & Galliæ Reges, auxiliaribus Normannis adiacentia Oceano loca. Vnde prudenter Vegetius dixit. *Vilius constat erudire armis suos, quàm alienos mercede conducere.* Quia & Romanum Imperium non per aliam causam corruit, quàm per mercenarium militem, cum Adrianus vocasset in militiá Alanos Alexáder Osdroenos, Probus Bastarnos, Hispanos, Galles: Valerianus Gottos & alios: atque ita de auxiliarijs effecti sunt Tyranni, cum vires Romanorum perspexissent, præcipuiq; Duces barbarorum, Stilicon, Vldinus, Sarus, Ruffinus, Castinus, Bonifacius atque Aetius, facti fuerant Principes Italiæ, qui occupauerant Romam Italiæ. Eodem modo Franci occupauerant Galliam: Burgundiones subiungauerant Sequanos: Vandali Aquitanos, Hispanos & Afros: Sueui & Alani Brittaniam: Ostrogotti Macedoniá & Thraciam: Sclauones Dalmatiam: Saraceni Asiam, Africam, & Hispaniam: atque reliqui barbarorum Duces, Radagaisus, Alaricus, Attila, Gensericus, Biorgus, Theodoricus, vnus post alium deprædati

sunt

funt Italiam. Hinc Carolus VII. Rex Franciæ, nolens extraneum militem introducere in regnum suum, cepit exercitare pedites ex subditis delectos, quinque millia tantùm. Franciscus vero I. quinquaginta. Sed & Romulus ciuibus suis, nullam aliam artem permiserat, nisi agriculturam & militiam, qua illi deinde orbem occupauerant; sicut & Alexander M. Macedonibus suis; & Hiero Rex Siracusarum: & Turcæ, & Mauri, & Saraceni, qui non indigent auxilijs cęterorum Regum sed proprijs militibus omnia bella peragunt.

Conclusio. Necessario Principes debent subditos suos exercere in armis, si securi in bellis volunt esse; & propterea robur exercitus sitè subditis, auxilia è mercenarijs. Vnde Liuius. *Id quidem cauendũ semper Romanis Ducibus erit, exemplaq; hec vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxilijs, vt non plus sui roboris, suarumque propriè virium in castris habeant.* In domestico igitur & proprio milite, melior mitiorq; res est, qui non fortitudinem magis, quam fidem colit, vbi dilectum & disciplinam adhibueris sola probę germanæq; militiæ vel fundaméta, vel firmamenta. Præterea obsequiũ & patientia imperij longè præstantior, quàm exteris, vt sæpius experti sumus in milite nostro Polono; non item verò

in Germanico, Hungarico, Gallico, Valachico, quos conquirere conſueuimus. Præterea genitus in patria miles acer in acie, fortis in pugna *in prima fronte concurrens*, vt inquit Seneca, *& aduerſa vulneribus pectora ferens, ne Imperatoris ſui ſigna vertantur.* Eſt enim natura plerisq; populis vrbibusq; conſenſus quidam protegendi amandiq; Reges. Et quod maximum cenſeas, non aſcitus ſemper eſt medeſtior, & amantior patriæ ſuæ, cui & incolumitatem & gloriam naturali inclinatione optat. Hancq; ob cauſam Stephanus Rex Poloniæ ſuaſu Ioannis Zamoſcij cum Hungaros ſuos ad bellū eduxiſſet, adiunxerat illi Polonos quoq; ex agris delectos, vt diſcerent obire munia militaria, quibus non erant aſſueti.

Nec tamen mercenarios ſeu exteros planè ſpernendos cenſeo, vtique ſi maior vis aut neceſſitas ingruat; & illi ſint cōducti è pugnaci aliqua gente. Sed profectò in Europa ex quauis gēte viri poſſunt eſſe, qui omni armorum diſciplinæ vel arte bellandi, veteres illos milites, qui orbem terræ ſubegerunt facilè coæquabant; ſi modo exercitati & prudentes Duces delectui præponantur & inſtructio adhibeatur atque diſciplina. Nam extraneus ſemper proprium lucrū quærit: & Germani bello Neapolitano in Italiam introducti, duce quodam

Laudo

Laudo tota Italia vagabantur incendijs, cæde, præda, cuncta miscentes; à quibus incolumitatem suam Senenses, & Pontifex Innocentius VI. multo auro redimere coacti sunt. Ex horum successu annis sequentibus licentiam aliæ quoq; prædonum manus sibi sumpserunt, & alij Capelletos, alij Albos, alij Stellatos, alij Sanctos se vocabunt. Omitto vetera, vt Seleucieses à Parthis; Cari à Cyro: Rhegini & Messanenses à Romanis: Carthaginenses à Gallis, Hispanis, Liguribus, Balearibus atque Græcis: Græci à Philippo Macedone; Britanni ab Anglo Saxonibus: Hierosolymitani à Saladino: Hiberni ab Anglis: Apuli à Normannis: Itali à Gallis & Hispanis: Græci Imp. à Turcis oppressi; quod mercede conducti, primò loca & situs Regnorum perspexissent, & bonitate glebæ inuitati ad possidendum essent. Taceo Gotthos à Zenone Augusto in Italiam contra Herulos missos. Taceo Lungobardos à Narsete accitos; aut Anglos à Pontificibus Romanis mercede euocatos contra Romanæ ditionis occupatores: siquidem omnibus notum est, quomodo singuli isti in auxilium vocati, pro se multis sæculis Italiam possidebant.

QVAESTIO XII.

Vtrum pedites, an verò equites magis sint necessarij?

QVia duplices milites terrestri bello sunt necessarij, equites, pediditesq; ideo quæritur inter rei militaris peritos, vtrorũ maior est vsus, cum vtrisque sanè opus sit. Et Polybius quidem (peritus hercules in omni re bellica & ciuili scriptor) equites attollere videtur, & vim præcipuam asscribere ad vincendum, dum dicit. *Melius est ad belli vsus dimidiam partem peditum habere, & preualere numero equitum, quam omnia paria hostibus nactum in aciẽ descendere*, Ita Parthi, Persæ, Scythæq; omnes solo equitatu bella vniuersa peragunt. Ita ferè & Turcæ: qui vix decimam partem exercitus peditum habere solent, & non pugnam modò nõ detrectant, sed & vniuersum bellum non exhorrent. Et ratio est,

Prima. Quia præter pugnam statariã maximè sunt necessarij atque vtilissimi, explorationibus, excursionibus, vastationibus. Tum etiam ad infestandum atque lacessendum exercitum inimicũ, eumq; continuis velitationibus defatigandum: tum & commeatum interuertendum,

tendum, & ad hostem persequendum, ex insidijs, quod pedites nullo modo præstare possunt.

Secundo. Quia communi omnium opinione, ille in pugna aperta victor esse putatur, qui superior est equitatu. Exempla nostra Europæa penè infinita. In Africa autem atque Asia communissima: nam vt supra attigi, Parthos in bellis, nullo alio milite, quàm equite pugnasse, ex historijs notamus; nihilominus tamen orbem terrarum cum Romanis diuisisse legimus. Saracenos verò atque Mauros, solo equitatu suo, vix Romanum Imperium non euertisse, occupasseque totum quicquid in Asia, aut Africa possidebant: insuper & in Europam transiuisse, Siciliamq; Sardiniã, Maioricam, Minoricam, Corsicam, Hispaniam & maiorem Italiæ partem occupauisse. Præterea Scythas, Moschos, Arabes, Hunnos, solo equitatu pollẽtes, prout & Gotthos, Vandalos, atq; Dacos, vicinis suis, imò & remotioribus, sẽper terribiles fuisse,

Tertio. Quia celeriores semper sunt copiæ equestres, possuntq; præuenire aduersarium, vti faciebant olim Aegyptiorum Mamaluchi, nunc verò faciũt Tartari Tauricani, Vnde Tacitus. *Equestrium sanè virium id proprium, cito parare victoriã, cito cedere*. Et Ioannes Austriacus

 olim

olim, ſolo equitatu ad Gemblacum obtinuit victoriam, fuſoſq; Confœderatorum Belgarum toto equitatu ſeſquihoræ ſpatio, decem peditum millia, partim cepit, partim cecidit, octo autem millia profligauit; machinaſque campeſtres, currus, atque omnia impedimenta, cum Duce ipſo Goignio, in poteſtatem ſuam recepit, priuſquam ipſius peditatus ſuperueniſſet.

Quarta. Quia pedeſtres copiæ ſine equitibus, nil quidquam notabile in bellis efficere poſſunt. Equites autem, abſq; peditatu omnem hoſtilem aciem non tantùm aggredi ſed & rumpere poſſunt, etiamſi neſcio quam exercitato peditatu conſtet; præſertim ſi equites vtuntur haſtis more antiquo. Atque ita Poloni ad Kircholmiam in Liuonia, ad Cluſſiniam in Moſcouia, atque alijs compluribus locis Germanicũ Heluericumq; peditatum, vnà cũ equitatu Gallico, atq; Moſcouitico, vno quaſi impetu fregerunt, oblongaſq; eorum lanceas ſepibus & vallo extemporaneo applicatas, ita cito diſruperunt, vt ſecũda vice ſclopetarij eorum ſclopos ſuos globis onerare nequiuerint. Omitto quod hi hoſtibus commeatũ præcludunt, ſuperuentibus eos fatigant, prouincias depopulantur, terrorem prouincialibus inferunt, & vbi minimè ſperantur fore, iam in opinatò

natò adſunt, comburunt occidunt, capiunt. Experimento in caſtris Cæſareis nunc Croatæ atq; Coſachi Poloni, ſine quibus, nil quidquam imperiales grauiori armatura ſua efficere poſſunt, aut toto iſto bello Germanico potuerunt.

Quinta. Quia equis dimiſſis totum id præſtare poterunt equites, quæ præſtant exercitatiſſimi etiã pedites vt noſtra ætate diuerſis in bellis factitatum à Polonis vidimus, ad Chotiniã in Valachia contra Turcas; ad BialoKamieniũ in Liuonia contra Suecos; ad vrbẽ Metropolim Moſcouiæ contra Ruſſos; apud Pereſlauiam contra Coſachos rebelles Zaporoſenſes, & pluribus alijs in locis, in quibus tam leuioris, quàm grauioris armaturæ equites, quos Huſſaros appellamus, equis deſcenſis munia peditum obibant, & ad oppugnationem murorũ procedebant. Sed & ſuperiori ſæculo Comes Carmignuolus, Philippi Mariæ Vicecomitis Mediolanenſis Copiarum Præfectus, contra Helueticos, qui maximè peditatu pollent miſſus, conſpecta ipſorum acie, cataphractos ſuos ex equis deſilire iuſſit, eoq; modo cum hoſte congreſſus, omnes ad internecionem deleuit.

E contra ex Hiſtorijs cuique obuiũ, Romanum peditem, infinitum numerum equitum ſæpius viciſſe non in Aſia

modò aut Africa, vbi ferè nudi barbarorum equites fuerunt, sed in Europa etiã quosuis potétissimos Reges cum eorum equitatu deuicerunt. Similiter & Macedonum phalanges ex pedidibus compositæ, Asiæ partem maiorem ocoupauerant; & nunc Germaniæ populi peditatu inuincibiles censentur esse. Igitur videntur esse magis necessarij pedites.

Primo. Quia vbique possunt prodesse, tam in terra, quam in mari: tàm in pugna stataria, quàm in insidijs locandis & superuentibus faciendis, Exemplo Cosachi Zaporosenses, qui & in plano & in montibus inuincibiles habentur: & tàm pugna terrestri, quam nauali, barbaris sunt formidolosi.

Secundo. Quia citiùs colliguntur: sumptu minore scribuntur & paucíori annona nutriuntur. Equitibus autem multiplex requiritur commeatus & pabulum, duploq; maior expensa, quæ non facilè vbique habetur: & semper subuectionem postulat. Exemplo militia nostra Polonica grauior, quæ ad sustinendum centũ hastatos, ad minus quinquaginta quadrigas requirit, & tot calones, lixas, propalas, propinatores, & nescio quod procurantes pabula & victum; vt vbi cohors centenaria Hussarorum numeratur, ibi sexcentæ adminus animæ,

inter

inter pecudes & animalia, ordinariè dicantur esse

Tertio. Quia ad labores castrenses, expugnandasq; munitiones non tantum promptiores, sed omnino necessarij; quia nullas ferè fossas, pontes, vallos, aut propugnacula equites exstruere consueuerunt, aut possunt, nisi soli pedites, qui nec armis ita vt illi onerati sunt, nec vllam pecudum ac equorũ curam habent; sed ad omnia expeditiores, secum vbiq; fodendæ terrę, cedendorumq; lignorum instrumenta ferunt.

Quarto. Quia omnes ferè pugnæ in lacubus, fluuis, locis paludosis, aut montosis, solo tantum peditatu peraguntur: & in patentibus campis non minor vsus peditum, quam equitum habetur, nec prælium vllum (sine peditatu) grandius exstitit nostra & prisca ætate. Vnde Tacitus de Cattis Germaniæ populis. *Omne in peditatu robur, & alios ad prælium ire videas, Cattos ad bellum*, In Polonia quoque olim Iazyges fuerunt, vbi nunc Podlachiæ Dynastia censetur esse, qui nusquam aliter cum maioribus nostris præliari solebant, nisi pedes; & tamen multo tempore facesserunt negotium Poloniæ. Idem nunc faciunt Heluetij, & cum omnibus suis vicinis nõ nisi pedestri prælio decertant. Marchio quoque Pescarę, omnes suas victorias, om-

niaq; bella in Regno Neapolitano, solo peditatu confecit. Qui tardius vincit fortasse, sed certius omnino: nam equestrium virium proprium, cito parare, cito cedere victoriam; vt in pugna Varnési videre est, vbi, fusis à Vladislao Rege omnibus equitibus barbarorũ, penes solos Ianitzaros victoria stetit. Impetum siquidem & procellem equestrem, facilè excipit peditatus, si idoneus illi ordo & arma, vt testantur tàm vetera Romanorum cum Asiaticis populis prælia, quam recentia Germanorum sub Ferdinãdo II. & eius filio Ferdinãdo III.

Quinto. Quia faciliùs armantur, facilius exercentur. & facilius in prælio disponuntur per acies, aut mutátur, vbi si ordines ex necessitate variandi sunt, equites tardiùs dicto obedientes sunt, & facilè aciem turbant ipsi suam. Et siue progredientibus retrocedendum, siue regressis conuertendum, aut stantibus mouendum sit, nihil sanè dubij est, quin hoc equitibus minus dextrè, quàm peditibus effectum dari possit. Quod si quoque equites impressione quadá ordines laxauerint, hos absque difficultate restituere nequeunt, licet impressio illa remittat, quod peditibus raro accidere solet Hisce accidit sæpius virum fortissimum equo deside, timidum verò feroce mereri, ex qua inæqualitate itidem

turba-

turbari necessum est: quia equus quoq; cum sit sensibus præditus, pericula animaduertit, atque ægrè se in illa præcipitat & dum hastas sibi à peditibus oppositas videt, sponte impetum remittit, & calcaria contemnit. Ideo Cæsar in Gallijs cōtra Helueticos pugnaturus, tā ipse se in pedes recepit, quam equos omnes ablegari imperauit, vtpote quos fugæ, quam pugnæ aptiores iudicaret.

Conclusio. Vbicunque bona & composita militia est, ibi plus penes peditem roboris puto, quia & in mari, & in propugnatione oppidorum magis vtiles, & magis formidandi propter machinas maiores, quas equites secū ducere nequeunt. Equites autem nōnisi in pugna terrestri, idq; in locis commodis & planis. Iam verò si hostis peditatu abundans collibus insidebit, ab impressionibus & impetu equitū omninò securus erit. In planicie autem aut syluam, aut fossam aliquam, aut sæpem, aut vineta adminiculi loco habebit, & sic impetum equitum reprimet. Vel si in pura & aperta planicie consistet, hastas & sarissas complicatas, aut trabes transuersas in eam rem paratas habebit & obijciet: siquidem minimum quoduis impedimētum impetum equorum frangere solet, vt bello Prussico Poloni experti sumus, qui equitatu potentes. Gustauum in

locis ſylueſtribus, montoſis, & paluſtribus acies ſuas diſponentem, nullo modò aggredi potuimus; præſertim haſtati, quos Huſſaros dicimus, & in quibus omne robur militiæ noſtræ conſiſtere putamus.

QVAESTIO XIII.

Vtrum vires maritimæ, præſtent copijs terreſtribus?

XEnophon lib. de Athe. Rep. affirmat naualis ſcientiæ & militiæ vſum maiorem & commoditatē eſſe, quàm terreſtris: ſuadetque in bello Peloponeſiaco, teſte Thucydide, Pericles, vt agros potius ſuos hoſtili inſolentiæ Athenienſes permitterent, quàm maris imperio ſinerent ſe priuari: quos poſt exuſtam à Perſis ciuitatem, claſſis beneficio victoriam obtinuiſſe, & ſeſe in integrum reſtituiſſe legimus. Eadem mens & Venetis ſemper erat, cum a Pipino primùm Caroli Magni filio, deinde à Friderico Barbaroſſa Imperatore, poſtmodum à Genuenſibus, atque deinceps à Maximiliano I. bello premerentur. Eademq; ex cauſa, vtile hoc conſilium Philippus II. Hiſpaniæ Rex moriturus filio dedit, vt ſi liberet, cum omnibus gereret bellum, cum Inſulis tantùm

tantùm studiosè pacem coleret. Sciebat enim prudentissimus Princeps, non sine periculo & difficultate illos tentari, qui mari imperant. Lubecensis ciuitas ne mari priuetur, duobus cum Regibus & fœdera colit, & bella sæpissimè pertentat, cum Dano videlicet & Sueco. quorum vterque in Balthico mari multum potest. Idem curat Magnus Dux Hetruriæ, Genuenses, & Galliæ Rex in mari Tyrreno. Veneti in sinu Adriatico, Turcæ in mari Rubro, Arabes in Oceano Australi. Sed & Confœderàti Belgij potentia, non alia sanè re nititur, nisi maris imperio, quod si semel deijciatur, de continente etiam atque adeo de libertate ipsorum conclamatum. Vnde Albanum prudentiores repræhendunt, quod dum mediterraneas Belgij vrbes præsidijs muniuisset, maritimas neglexit, quarum beneficio Bataui ad tantam potentiam deuenere, vt etiam Orientales Indias, ipsamq; Americam infestare nunc audeantj; cum in hac diligentissimè hactenus potentiam suam maritimam Castilienses, in illis verò Portogallenses, firmarent. Quapropter vires maritimas præstare terrestribus copijs, has ob causas dicunt.

Prima. Quia miles cogitur in tempore, & bruma statim disparente, mittitur eò, quò intendis; vnde magnum

prouenit expeditionibus bellicis pōdus: quod tempeſtiue occipias, & æſtiuo tēpore omnia agas, abſque vllo impedimento frigoris; quod terreſtres copię præſtare non poterunt, quia difficulter brumæ tempore ſcribuntur, præſertim equites, cum non tantum tegumenta & veſtes requirant, ſed & tecta cū; magno diſcommodo prouincialium, & pabula pro iumentis, quæ tempore æſtiuo vbique habent, & ipſi in caſtris ſub diſciplina manent. Hi dū primo verè ſcribuntur, vix media æſtate in campum prodire poterunt, vt videmus domi in Polonia; ſemperq; ſub autumnum in caſtra venimus, cum & pluuiæ nos impediunt, & tempus rebus gerendis, ob imminentiam hyemis valdè abbreuiatur. Vnde fit, quod & Turca, contra Perſas aut Polonos eūdo ac redeūdo maiorē partē æſtatis conſumit, multoſq; milites & iumenta in itinere perdit: Hiſpanis autem Orientem & occidentem nauibus tenet. Hinc ſequitur ratio.

Secunda. Quia vires maritimæ ſunt agiliores: In paucis enim diebus, collectos hyeme milites tuos, expones eo in loco, quo vix cū copijs terreſtribus medio, aut integro anno potuiſſes peruenire. Quo enim maius in terra imperium habes, eò minus cōmodè exercitus tuos ducere poteris, ob impedimenta montium,

tiũ, lacuũ, ſyluarum, fluuiorũ, paludũ: quod per hæc talia, nec victualia ita aptè curribus, quàm nauibus in vnum locũ conducantur; nec machinæ grauiores, aliaue inſtrumenta belli, in tempore aduehantur; nec milites ipſi pro tuo libitu ad præſtitum diem cõgregentur: partim infirmitatibus diuerſis, ex mutatione aeris debilitati: partim curribus & impedimentis varijs bellicis impediti: partim demum equorum ac iumentorum inopia, vel reſpectu ne fatigentur ante bellum, remorati; vt toties Poloni, in expeditionibus Moſcouiticis ferè omnibus perſenſimus. Claſſis autem iſta omnia breuiſſimo tempore quò volueris transfert, & ſimul cum milite adfert, inopinantemque aduerſarium opprimit, vt in Guſtauo videre erat, cum Liuoniam primò, deinde Pruſſiam atque Pomeraniam, non ſperatus inuaſiſſet.

Tertia. Quia terreſtris exercitus multo maiores requirit ſumptus, tàm in ſubuectione rerum neceſſariarum, quã in comparatione annonę, & ſolutione ſtipendiorũ, ac pręparatione inſtrumentorum bellicorum. Conſiderando enim equos, iumenta, & conductores, quæ omnia per inopiam & labores fatiſcunt; conſiderando victualia quę cõſumuntur priuſquam ad locum deſtinatũ peruenerint; conſiderando & ſtipendũ,

quę

quæ dantur militi, priusquam venerit in castra: animaduertemus tantam pecuniam à Principibus elargiri in copias terrestres, quanta maritimæ vires maiorem expeditionis partem peregissent; interdum verò totum bellum confecissent, in Insulis præsertim, vbi minor resistentia aduersariorum.

Quarta. Quia maritimæ vires pluribus in locis simul aggrediuntur aduersarium, vti faciebat nuper Gustauus, qui modo in Frussia ad Pilauiam, modo in Pomerania ad Stetinium ad Stralsundã, ad Rostochium, adq; Lubecam cum suis copijs comparebat, quoq; minimè sperabatur venire, vrbes & munitiones oppugnabat, aut laborantibus suis recentia subsidia submittebat. Quod considerans olim Cæsar Germanicus, voluit transferre militiam terrestrem in mare, iussitq; mille naues extruere, vtilius putans numerosum exercitum, tempestiuè, & totum simul, in longinquas terras deportari quam cum maximis difficultatibus per terram conducere. Hinc Tacitus dicit. *Bellum maturius incipi, legionesq; & commeatus pariter veh: integrum equitem equosqs per ora, & alveos fluminum media in Germania fore:* Conducendo autem militem per terrã, hasce incommoditates enumerat. *Milite haud perinde vulneribus quàm spatijs itinerum*

rum damno armorum effici. Fessas Gallias ministrandis equis, longum impedimentorum agmen oportunum ad insidias, defensionibus iniquum.

Quinta. Quia maritimi exercitus, terras ignotas aperiunt, inueniunt atq; occupant Insulas, quæ pedibus adiri non possunt. Exemplo Castiliani & Portogallenses, tum Arabes quoque & Iaponenses. Iam verò quæ ignota marium litora, quasue desinentis mundi oras scrutata non est Belgarum nautica? aut Batauorũ exercitus maritimi? aut Anglorum pyratica? Nimirum quanto illos intra fines terræ contractiores inclusit natura, tanto ampliores sibi ipsi aperuere Oceani campos.

Contra, qui terrestres copias præferunt maritimis, has rationes adducunt.

Prima, Quia terrestres copiæ non indigent mari, maritimæ verò copiæ non possunt esse siue terra, quæ & annonam & arma, & homines subministrat.

Secundo. Quia milites exercitati militare in terra, sunt quoque optimi & in mari: assueti autem classi, & bellis maritimis, nihil valent in terra. Atq; hinc experientia videmus, quòd nullus Rex habitans in Insula potuit propagare suũ Imperium in continenti, vt Reges Cypri, Tyri, Siciliæ, Angliæ, Hyberniç, Sardiniæ, Maioricç, Socotorç, Calecuti,

Goæ.

Goę. Sed neque Cretenſes olim, aut Polycrates Sami Rex, qui mille naues armatas habuiſſe dicitur aut Rhoeij, aut deniq; Veneti Genuenſes, Piſani, Britani, Batauí, quámuis mari potentiſſimi, aut fuerint, aut adhuc ſint, in terra continéti vnquã latè protulerunt imperium. Nã & Romani Carthaginenſes, & Saraceni Græcos Imp. & Auguſtus Sextũ Pompeiũ terreſtri militia potiùs deuicerunt, & maris dominio penè nullo negotio pepulerunt, quã maritimis copijs aut prælijs. Sed & Lidij, Pelaſgi, Egyptij, atque Mileſij mari olim potentes fuerũt, prout & Iaponenſes in Aſia; ſemper tamẽ intra limites ſuos ſteterũt; qui verò in terra habuerunt magna ſua imperia, dominabantur mari, vt Romani, Gręci, Vandali, Saraceni, Chinéſes, & nũc Hiſpani atque Turcę, qui licet longè nati ſunt à mari, & nauigationis ignari, ſed cum copijs terreſtribus occupauiſſent portus celebres, & ciuitates maritimas, facilè poſtea occuparunt & maria, Inſulaſq; in mari mediterraneo, ac Euxino: claſſiq; eorũ liberè vagatur per Sinum Perſicum, & Mare Rubrum.

Tertia. Quia copiæ terreſtres ſunt sẽper ſecuræ, maritimæ autem ſubiacent ventis, & tempeſtatibus, ſæpiuſque haſte non viſo pereunt omnes; vt accidit claſſi Venetę, in Cyprum nauiganti,

cum

cum Nicosiæ atque Famagustę ciuitatibus à Turca obsessis subuenire properarent. Vel si non pereunt, tum iactatę tempestatibus tardę ad portum exoptatum perueniunt; aut quassatę fluctibus dissipantur per diuersa littora, & prouincias, vt euenit Sigismundo III. è Polonia in Sueciam secunda expeditione nauiganti, qui dum labentes Sueciæ res fulcire cupit, soluta classe è portu Dantiscano, vna solummodò cũ naui Colmariam appulit; ceteræ verò naues per diuersos Germanię portus disiectę fuerunt. Quare rebus omnino infectis, in Poloniam redire coactus fuit.

Quarta. Quia non omni tempore vires maritimę in vsu esse poterunt, prout copię terrestres; quę rigidissima etiã bruma à bellis coeptis non cessant; classis verò, in Septentrionalibus pręsertim partibus, toto hyberno tempore, quiescere cogitur.

Quinta. Quia non vbique potest perueniri nauibus, quo copię terrestres pertingunt: nec vbique classis fabricari potest, etiamsi maria patentia habet, partim ob inopiam materię: partim ob incommoditatem littorum, & partim ob penuriam artificum aut nautarum; qui nonni si sumptu ingenti aliunde euocari possunt;

poſſunt; quo ſanè ſumptu bona pars exercitus terreſtris ali potuiſſet. Ex his, atque alijs quę adferri poſſunt, rationibbs ſequitur.

Concluſio. Potentia maritima fundatur ſuper potentiam terreſtrem: Nec in mari quiſquam poteſt eſſe potens, niſi primò ſit potens in terra, ex qua debet habere & nautas, & milites, & commeatum, & arma. Pręterea, materiam fabricandarum nauium, ligna, ferrum, canabim, lintea, picem, metalla fundẽdis tormentis apta, cęteraq; ad armandã claſſem neceſſaria. Hinc multa licet acquiſiuerint Iberi in Aſia, Africa, atq; America, viribus maritimis, ſemper tamẽ claſſem ſuam armarunt in illis prouincijs, quas poſſident in continenti nõ verò in Inſulis, & vbi dominium à mari in mediterranea habent protenſum. Prudenter itaque Coſmus Medices dicere ſolebat, eum Principem non debere vocari potentem, qui viribus terreſtribus non adiungit potentiam maritimam; aut in mari late extendens ſuum dominium, non habet potentiam in continenti. Nam Alphonſus Albuquertius, inter Vicereges Indiarũ, apud Hiſpaniarum Reges celeberrimus, qui Ormuſium, Malacas & Malabares inſulas occupauerat, etſi compluribus vicinis Regibus formidabilis fuerat: ipſique

Emma-

Emmenueli Regi suo fortasse nimium grauis, quod non semper mandatis suis pareret, sed pro libitu suo vsq; ad mortem in illis partibus, contra expressam Regis sui voluntatem imperaret, nec vllo modo successoribus ex Hispania missis magistratu cedere vellet. Tamē non erat metuendus Hispanis valdè, quia subsistere illarum Insularum potētia non poterat, sed omnia ad firmandam classem suam ex Europa requirebat: prout & successor ipsius deinde, Franciscus Almeida.

QVAESTIO XIV.

Vtrum præstantius sit Marte aperto decertare, an verò ciuitates munitas expugnare.

Aiunt receptum esse inter belli peritos, eum, qui copijs preualet, & agrum hostilem in sua potestate habet, superiorem bello videri; & victoriam sequi deditionem oppidorum. Nullūq; esse tam valdè munitum locum, qui interclusis auxilijs & commeatuū subuectione, expugnari nequeat. Alexandri M. vox celebris est: *bello vicimus: si prælio vicerimus.* Et Germanici orantis: *insisterent cædibus: nil opus captiuis, solam internecionem gentis finem bello fore*, Eadē Francisci Sfortiæ bellicosissimi Imperatoris sententia fuit: deuicto hostili exercitu

citu bellatum esse; at expugnatis vrbibus & castellis, sæpè bellum longè maius superfuisse. Ferdinandus II. cum prælio ad Pragam Fridericum Palatinum vicisset, totam Bohemiam statim recuperauit. Proinde, qui præstantius in bellis esse putát, Marte aperto pugnare & vincere, his potissimum rationibus nituntur.

Prima. Quia bellum fortitudine militum conficitur, hæc autem monstrari non potest, nisi in acie, vbi pars vtraque offensiuo modo agit; in oppugnationibus verò vrbium, quia propugnatores defensiuè procedunt, mœnibus, & propugnaculis tecti, robur militum & vera fortitudo monstrari nequit.

Secunda. Quia in oppugnationibus plus habet Dux temporis ad consultandum, & exequendum id, quo posset hostem subijcere suę potestati: habetque tempus arte & ingenio agendi. In cãpo vero omnia quasi ex improuiso veniunt, milleq; casus in pręliandũ nõ sperati accidunt, quibus occurrere maius requirit ingeniũ, & maiorem audaciam.

Tertia. Quia oppugnationes, vt plurimum cum sunt difficiles, tempore ipso perficiuntur, & ligone atque fame edomantur: in prelijs verò animi vigore, corporis opus ad euitandum pericula, quę possunt fieri instanti.

Quarta.

Quarta. Quia oppugnatio semel reiecta, iterũ istaurari potest, acie verò semel profligata, victor statim, omnia deuicti instruméta & apparatus capit; fit dominus & vrbiũ & prouinciarum. Nec permittit fugatũ, nisi ægrè valde, vires recolligere, vt accidit Carolo VIII. Regi Galliç in Regno Neap. profligato & Frác. I. ab ijsdem Hispanis in Insubrib. deuicto.

Quinta. Quia maior opera est, Marte aperto vincere quam vrbem expugnare Mœnia enim tantum machinis quassátur, & ignibus suppositis aut iniectis diruuntur: in acie verò res cominus gladijs geritur, ad quod viris opus est fortibus; oppugnatio autem etiam ab ignauis tempore ipso perficitur, dum inclusi diuersis incommoditatibus fracti, puta fame, vigilijs, aeris infectione, anxietate animi, vulneribus, defectuque missilium ad deditioné coguntur, aut morte in propugnantes assiduè grassantes, ob paucitatem defensorum, à superueniente multitudine opprimuntur.

Sexta. Quia obsidione vrbium vires suas Principes debilitant inaniter, & parum lucrantur de hoste, cum auté acie vincunt, fiunt domini & vrbium & Regnorum. Quapropter non placet ille mos, quo crebrò, omissis aciebus, morá facimus in obsidione oppidorũ castellorumq; quo tempore potuissemus totam prouin-

prouinciam debellare. Notatur error Bardanis apud Tacitum, qui dum in Seleucienſes ira accenſus obſidioni vrbis validæ. & munimentis obiecti amnis, muroq; & commeatibus firmatę implicatur, hoſti reſtaurandi belli occaſionem prębuit. Ludouicus XII. Galliç Rex ab Henrico VIII. Angliç Rege in tantas anguſtias coniectus erat, vt deſperatis rebus ſuis in Britones Armoricos fugam mediaretur. Sed ſalutem ipſi hoſtium negligentia attulit, qui obſidione Terracanę vrbis quinquaginta dies occupati, animo reſumendo tempus dederunt, cum ille aſſiduis oppugnationibus vires ſuas attriuiſſet. Sed & Francisci I. vires Perpiniani oopugnatione debilitatę fuerunt. Caroliq; V. potentia Sandefiriana obſidione, ita labefactata erat, vt nec ille in Hiſpaniam, nec hic in Galliam vltra progredi potuerit.

Septima. Quia maior eſt gloria, & fama acie vincere quam vrbes expugnare. Alexander M. exemplo ſit, qui quod Darium acie viciſſet immortale apud poſteros nomen aſſecutus eſt. Similiter Tamerlanes, Baiazete II. Turcarum Imperatore vno prçlio deuicto, multorũ ſæculorum gloriam adeptus eſt, prout & Sapores Rex Perſarum, capto in acie Valeriano Romanorum Imperatore. Sed & multò ante in ore omnium Scipio

pio Africanus fuit, qui in Hispania acie profligauit Asdrubalem, Mandonium & Indibilem: in Africa verò Hannoné, iterumq; Asdrubalem, Sifacem, & Annibalem, nullam autem obsidionem fecit, nullamq; munitam ciuitatem expugnauit, prȩter Carthaginem, quȩ exercitu in prȩlio campestri amisso, statim & animum perdiderat. Apud nos in Polonia ex prȩcipuis bellatoribus cẽsentur, Boleslaus Criuoustus quadragies septies acie victor, & Constantinus Ostrogius, ter & trices triumphator quorum vterque nullam vrbem expugnauerat.

Cȩterum quia nunc bellum translatum est, è campis ad muros, & à gladio ad ligonem, ideo difficilius esse videtur ciuitates expugnare, atque percõsequens gloriosius quam acie vincere.

Primo, Quia in acie victoria sȩpius fortuna fit, quàm militum robore, vrbes autem non nisi ingenio, viribus, sumptu, ausuq; ingenti capiuntur. Vnde egregiam laudem merentur, quicunctationem afflictis rebus salutarem temeritati fortunȩ prȩtulerunt, potiusq; bellum cum tempore gerendum instituerunt, quam vnico iactu de summa rerum decretare voluerunt.

Secundo, Quia maior audacia est aggredi muris cinctum, quam thorace muni-

munitum, maiorq; fortitudo expugnare eum, qui vallo sæptus est, quàm qui in campo aperto stat, Et hinc nascitur illa longitudo temporis in obsidendo, & difficultas in oppugnando, quod hostis mœnibus inclusis securior est oppugnâte, & melius armatus assilente.

Tertio. Quia in oppugnatione vrbiû, non solùm cum hominibus pugnatur, sicut in acie, sed etiam cum situ loci, cum asperitate cœli, cum insalubritate aeris, & cum ipsa denique natura, partim supra terram, & partim sub terra, aggrediendo hostem; euitandoq; periculum, tàm ab obsessis, quam ab illis, qui veniunt in succursum; Quod fortissimo animo Consaluus Magnus sustinendo licet aperto Marte nusquam decertauerit, expugnando tamen cōtinuè vrbes, Magni nomen promeruitq; quia, sic è Regno Neapolitano (postquam expugnasset Tarentum, Caietam, Neapolim, atque Rubiam) Gallos eiecit: è Cefalonica Turcas, & pro Rege Catholico acquisiuit Regnum Granatæ.

Quarto. Quia defensores, qui sunt tecti muris, non solum vtuntur tormentis æneis, sclopetis, & gladijs, sed etiam, igne artificiato, calce viua, pice, oleo feruenti, lapidibus, omniq; alia re, quæ offendere potest: quibus rebus, nudati suis propugnaculis assilientes, nō possunt

vti

vti omnino, raroq; defensoribus suis artibus inferunt damnum, vt experientia docemur. Quia mille inclusi munitioni alicui forti, possunt triginta millibus oppugnatorum, non raro per annum integrum resistere, vt nuper factum fuerat à nostris, qui à centum triginta millibus Moscorum, transmarinorumque militũ obsessi, vix duo millia defensorum tolerarunt, plus quàm per integrum annũ resistendo: qui tamen vix septingentos de suis toto oppugnationis tempore amiserunt. Pluribus enim armis vtũtur defensores, & efficatius multò, quã oppugnatores, qui & laborem maiorem subeunt in diruendo, & sumptum collocant in comparando instruméta expugnationis, & retinendo totum exercitũ in castris anno integro aut duobus, qui bellum marte aperto conficere poterat & finire mensibus duobus, vti cum Osmano Turcarum Tyranno ad Chotimiã in Valachiã confecimus. Hinc Duces assueti vincere in campo, aut euitãt obsidiones magnarum ciuitatum; aut si eas obsident parum proficere solent. Iam autem rarò illi stabilis est victoria, qui post eam præcipua regionis loca statim non inuadit, & illam imprimis vrbem, vnde in omnia regimen. Annibal tot victorijs clarus, dum ipsam Romam non petit, inglorius tandem abijt, & qui

vincere poterat, dum victoria vti neſcit, didicit vinci. Ioannes Andegauenſis, ſuperato ad Sarnũ Ferdinando Regnum obtinere potuiſſet, ſi inuaſiſſet Neapolim, vti ante eũ fecerat Alfõſus Magnus. Guſtauus ſuperato Tyllo ad Lipſiá ſi recta Vienná contendiſſet, in magnũ periculũ Cæſarẽ Ferdinandũ II. conieciſſet, reliquaſq; Germaniæ ciuitates & prouincias Auſtria debellata facillimè debellauiſſet. Vladislaus IV. Rex noſter, repulſus à Smoléſco numeroſiſſimis Moſchorum exercitibus ſi recta Metropolim Imperij eorũ cõtendiſſet, oppreſſiſſet Ruſſos omnino, tributariáq; ſibi Moſcouiá procul dubio feciſſet. Vrbe enim illa nõ domita, quæ ob opes, munitiones, annoná cõmoditatem ſitus, imperij ſedẽ, aliaq; ſimilia, potentia & vigore reliqua animat & ſuſtentat; inclinataq; reſtituere & poteſt & valet, fruſtra triumphum canit aduerſarius: victoriam enim alibi deguſtare poteſt, hic tantùm obtinere.

Quinto. Quia ad famã magis conducibile, nam in acie fortuna ſola & virtus militũ victoriá præſtant; in expugnationibus verò vrbiũ, & ingeniũ, & labor, & ingentis ſumptus expenſio, Imperatoribus reddunt apud exteros illuſtre nomẽ, & Principis declarant potentiam; cũ nihil ei imperuiũ, nihil inexpugnabile fit.

Sexto. Quia ad terrorem hoſtibus inij-

ciendum multũ conducit; quia ille, qui acie vincitur, poteſt adhuc in ſuis munitionibus ſeſe defẽdere & protrahere bellũ: ſed qui primariã vrbẽ, quæ illi in ipſo ingreſſu opponitur expugnat, nihil ſibi durũ & difficilè monſtrat; atq; ita hoſtẽ ad deſperationem, & per conſequens ad deditionem, aut petionem pacis cogit.

Septimo. Quia ſic monſtratur ingens potentia Regis, & fortitudo Ducis, ipſius quia is qui vrbem aliquã munitã obſidet, monſtrat theſauros ſuos quaſi inexhauſtos eſſe, vt pote qui poſſit, & in campo exercitũ habere, & in expugnationes ſumptus facere. Præterea animum ſuũ inuincibilẽ monſtrat, quia cũ duplici exercitu ſe rẽ acturũ proponit, cũ obſeſſis nimirũ, & cũ iliis qui ſubſidio ſunt obſeſſis venturi. Quibus dum reſiſtit, & victoria potitur, rem multo maiorẽ præſtat, quã ſi in acie aperta cõflixiſſet: quia hic ab vtrinque aggreſſus dũ & obſidet, & obſidetur, duplo fortiores ſuorũ vires eſſe monſtrat & excurrentibus ex vrbe, & oppugnantibus à tergo], vna & ſimul reſiſtendo; vti fecit Iulius Cæſar ad Alexiam in Gallia, & paucos ante annos Spinola apud Bredam, tunc quoq; Galli apud Turinum.

Concluſio. Quia expugnatio vrbiũ difficilior eſt certamen verò campeſtre periculoſius, ideo qui in vtroq; valet, ille maxi-

maximam gloriam in re militari habet, vt Alexander Magnus, qui & Tyrum, aliasq; infinitas vrbes munitissimas expugnauit, & numerosissimos Darij atq; Porhi Regis exercitu deuicit. Similiter Iulius Cæsar, Narsetes, Belissarius, Alphonsus Magnus, Ismael Sofiuc, Solimanus I & apud nos Stephanus Rex, Io. Tarnouius, Zamoscius, ChodKieuicius, aliq; plurimi. Neque enim minor censetur esse gloria Farnesij, qui Antuerpiam expugnauit, quam ZolLieuij, qui ad Clussiniam Moscum acie vicit: aut Tyllij minor fuit labor expugnare Magdeburgum, quã Bucquoij profligare Fridericũ apud Pragam: quia hodie Principes magis contendunt munire ciuitates, quàm educere fortes in aciem milites. Vnde spe omissa vincendi in prælio, in eo solo elaborant vt possint consumere aduersarij vires, vt videre est in bello Belgico inter Batauos & Hispanum, & in bello Germanico inter Regem Galliæ & Imperatorem. Nõ est igitur quod pugnare festinet, cui clades nocitura plus est, quàm victoria profutura. Ita enim Franciscus I. nimio pugnandi desiderio abreptus, non Mediolanensi solùm Ducatu exutus, sed etiam captus ipse, ius quod in varia ante loca Gallis erat, coactus fuit eiurare. Quid enim insanius, quam nudare quæ sufficerent præsidijs

vrbes?

vrbes ? iuuentutem educere ? & patriæ salutem , incerto vnius prælij euentui , cōmittere? Romani olim, siue fato suo , siue secunda quæ diu ipsis fauerat fortuna ebrij, Gallorū arma cōtemnentes, ad Alliā flumē profligati, adq; Cremerā cæsi fuerūt, quod vnico prælio decertare maluerint, quā defēdere sese in vrbe mænibus ; quā illi nudā præsidio inueniētes , igne, ferro, manibus, solo æquarūt. Trahēdū erat bellū (vti fecerat ChodKieuicius ad Chotimiā cū Turcis vallo cinctus in castris) nec statim cū tā ferocibus hostibus tentanda pugnæ alea, donec inuicta illa rabies, & impetus, quē pro virtute barbari habent, consenesceret .

Quēadmodū igitur, viris & virib. suffulti est instare, premere, vrgere, otiū non pati, nō desidere; sed agere, ferre res hostiū, omnia denique; tētare, vt ad manus deueniatur. Ita imbecillioris partes sūt, frustrari impetus, moras nectere, illudere vī hostiū, trahere tēpus, opperiri dū aliqua necessitas pecuniæ , aut cōmeatuū , aut defectus supplemētorū dū deniq; tædiū & lōga dies hostē conficiat. Munitasque vrbes, hostilis annonæ cōditoria, armorū fabricas, exercituū refugia : vel etiā minora loca, ex quib. nostris cōmeatuū subuectio, pabulatione infecta reddi possit, post terga intacta relinquere nulla ratio persuadere potest, cū attriti sua mole hostes fuerint, armis occupare .

QVAESTIO XV.

Vtrum superuenientibus & insidijs, an publico Marte confligi praestet?

NOtũ veteres stataria pugna tã obstinatè pugnauisse, vt paucis prælijs,atq; adeò interdũ vno debellaretur. Quæ sententia multis olim placebat;nũc solis ferè Oriẽtalibus, reliqui ferè omnes Europæorũ pessima consuetudine, bellũ potiùs cauponari, quã gerere videntur: passimq; videmus modernorũ Ducum more ducendo bellũ, exhauriri ærariũ, colonos agris auferri oppida, vrbes prouincias regna incolis spoliari,&ad miserandam vastitatem redigi,nec nisi lassata vtrinque crudelitate,de pace cogitari,& vt Tacitus loquitur, *vbi solitudinẽ fecerint, pacẽ appellari*. Hinc aiunt Romanos magnis viribus bella gessisse,quò, breuiori tẽporis spatio conficerentur: hosti obuiã profectos statim dimicasse victis leges tulisse. Qui igitur eorum imitatione & documento, publico Marte confligendum putant,aiunt.

Primo; Quia per tædia & moras frangitur militis animus, vigorq; ingeneratus vel ab exercitio,vel à natura,cũ tempore euanescit,præsertim, si vel cœli inclementia,vel rerũ inopia accedat; qui alias primo impetu omnẽ aduersarij potentiã frangere potuissent. Ideo Carolus Borbonius,cũ in partes Cæsaris trãsisset, quam-

quamuis numero præualeret, ſtudium & alacritatê pugnandi in Gallico exercitu notans belli aleâ tentare nô voluit, donec & cômeatuū inopia, & ingruētis hyemis moleſtijs, primus ille impetus (quem pro virtute Gallos habere etiam veteresnotauerunt) conſeneſceret. Sciebat prudentiſſimus Imp. & cui res Galliæ longo vſu perſpectæ erant, facilius & tutius feroçiſſimos hoſtes mora & difficultatibus expugnari, quàm ferro.

Secundo. Quia miles in vnū congregatus, ſi detineatur diu, morbis & contagione perit, qui congreſſus cū hoſte non inultus cecidiſſet in acie, & forſan victoriā audaci ſuo conatu obtinuiſſet. Quod notatū in Valſteinio, qui cū quadraginta millibus in Hungariā progreſſus contra Gabrielem Betlehemium, Tranſyluaniæ Principem, cū otioſus in caſtris ſederet, totum exercitum contagione amiſit.

Tertio. Quia è diuerſis gentibus conſcriptus miles, ſi ſtatim ad præliū nô procedit, diſſipatur mora; auxiliaq; ab amicis ſubmiſſa, aut diffugiunt, aut emeritis ſtipendijs cū indignatione abeūt domū. Et hac ex cauſa Guilelmus Orangius Brabantiā ingreſſus, toties Hiſpanis offerebat pugnam, ſed Albanus quòd animo prouideret exercitū Orāgij ex fœderatis Principibus Germaniæ conflatū, hyeme ingraueſcête diu durare non poſſe,

ob defectum ſtipendiorum præſertim, ac commeatuum inopiam, nullis rumoribus ſuorũ adduci poterat, vt aperto Matte confligeret, mallens potius ſeram, ſed ſecuram, quam recentem, ſed dubiam & cruentam victoriam habere, Nec cum fefellit opinio, diſcordia inter milites ob non ſoluta ſtipendia oborta; vbi & ipſe Orangius periculum ſubierat, & ductores ordinum plurimi: & tandem ab Albano victi, & tota Brabantiã eiecti. Vnde Paulus Aemilius dicebat. *Perraro nimis bonum Imperatorem, ſignis collatis decertare, niſi ſumma neceſſitudo, aut ſumma ei occaſio data eſſet*. Certa enim illa alea, igitur alia magis via debellãdus hoſtis eſt præſertim qui hoſtili eſt terra, inter omnia inimica, infeſtaq; & quẽ nullæ vrbes accipiunt, nulla mœnia tegunt.

Quarto. Quia differendo pugnam conſumũtur victualia exhauritur ærarium vaſtantur prouinciæ, metuſq; inijcitur militibus, ſi vel leuiter in ſuperuentibus faciendis fortuna tibi aduerſata fuerit. Quapropter ſtultum putatur, ſedendo ac votis debellari credere poſſe. *Et in tardãdo*, inquit Xenophon, *ſæpè Ducibus etiã optimi apparatus pars aliqua perit*; imò totus, vt in ſupradicti Valſteinij mora inutili cõnotauimus, qui ad Stralſundam fruſtra cũ numeroſiſſimo exercitu conſedebat; cõtraque Arnhemium progreſſus, totam

æſta

æstatem simili ocio consumpsit.

Quapropter, qui publicum certamen euitare cupiunt, has in contrarium rationes adducunt.

Primo. Quia nimium periculosum, Conflictus etenim publicus duarũ, vel trium horarum tantùm certamine diffinitur, sed quo peracto, partis eius quæ superata fuerit, spes omnis intercidit. Ideo omnia antè cogitanda sunt, antè tẽtanda, antè facienda, quàm ad vltimum veniatur abruptum. Sempronius in prælium cum Annibale ruens, magnas temeritatis suæ pœnas dedit; cũ dispersis enim aliquot ægrè Placentiam fuga euasit. Et Flaminius ad Trasimenũ lacum ab eodem Annibale deuictus, & occisus fuit, non aliam sanè ob causam, nisi quod aduenũ collegæ non expectasset, & moræ impatiens in aciem descendisset. Cæterum & nunc pleræque gẽtes moræ impatientes sunt primosq; impetus habent validiores, ac propterea vnico prælio confici bellum volunt: sed falluntur nimiũ, sicut & Obignius nobilissimus Gallici exercitus Imp. in Calabria Regni Neap. prouincia, qui cum monenti Ludouico Regi, vt bellũ traheret, nec vllo modo rẽ in discrimine mitteret, non auscultasset, in eodem loco, in quo paucis ante annis, memorabili prælio Ferdinandum Regem, & Consaluum

Magnũ, ſumma cũ laude ſuperarat, turpiter victus & captus fuit. Nec Frãciſcus I. Hiſpanicũ carcerẽ euitare potuit, quòd feſtinanter ad præliũ deſcendit. Nimius ille ardor, vti magni plerũq; ingenij index eſt, ita, niſi rationi pareat, ſæpè infelicis. Vnde cũ Auguſto nihil minus in perfectis Ducibus, quã infeſtinationẽ temeritatẽq; cõuenire arbitror. Nos ad Ghotimiã non alia re Turcã cõminuimus, niſi mora & ſuperuentibus aſſiduis præſertim nocturnis, quòd in omnibus actionibus ſuis, ira cũ magis & impetu, quàm conſilio regi cognouiſſemus. Aliter cum tam numeroſo exercitu illius Marte aperto confligere non erat certe ſecurum nobis, qui vix ſextã exercitus illius partẽ, noſtrorũ militũ numero exæquabamus. Præſtat igitur, vt agentem bella ratio ducat, quàm fortuna; quia multa bella impetu valida per tędia ac moras euanuere. Temerariorũ autẽ Ducũ manibus ceciderat bellicoſiſſima Numantia, ornatiſſima Corinthus, ſuperbę Thebæ, doctę Athenæ, ſanctaHieruſalem, ipſaq; Romani Imperij æmula Carthago, tandem etiã potentiſſima Roma, eiuſque vel filia, vel ſoror Conſtantinopolis.

Secunda. Quia ſuperuentibus atq; inſidijs frangendo hoſtẽ, milites tui animantur, accenduntur q; ad generale præmiũ & victoriã, tyrones præſertĩ & qui

nunc primum militiæ nomina dederũt. Eapropter interest valde, vt consideret Dux, vtrũ tyrones an veteres milites habeat, vtrũ ante breue tempus in expeditionibus fuerint, an annos aliquot in pace durarint: quia pro tyronibus habẽdi sunt, qui pugnare longo tẽpore desierũt. Dux igitur priusquã decertare velit, tales milites ad omnia genera exercere debet armorum, & diligenter obseruare quid artis possint habere, quid virium, quemadmodũ sibi ipsi consentiant; vtrũ ad tubarũ monita, ad signorũ indicia, ad præcepta vel nutũ suũ promptè & benè obtemperent. Et postquã in omnibus ad plenũ fuerint eruditi, ne sic quidẽ temere occasione captata ad publicã ducendi sunt pugnã, sed ante minoribus prælijs imbuendi, præsertim si aduersariũ intelligis potiorem. Quod si verò adhibito consilio Dux prudẽs, multis rebus superior hoste suo inuenitur, opportunũ sibi non differat inire conflictũ, vt fecit Zolkieuius ad Clussinũ, insperateq; superueniens è syluis, quatuor millibus Polonorũ, octuaginta millia Moscouitarum miraculosè planè profligauit; sexq; transmarinorũ militũ millia, cũ Duce eorum Comite de Pontibus, in deditionẽ accepit. Cauendum autem est, ne Imperator dubitantem, aut formidantem exercitũ ad pugnã publicã aliquando producat, vt

Ii 6 fece-

feceerat Dux Mansfeldius in Liuonia,cõtra ChodKieuiciũ in aciẽ prodiens trepidus; vbi turbatis primis aciebus, reliqui ſuppetias ſuis nullo modo ferre voluerũt,qui in ſubſidijs collocati fuerant.

Tertia Quia ſuperuentibus conſumitur hoſtilis exercitus, ac ærarium eius exhauritur, præſertim cum numeroſum exercitum habet. Quod probare Q. Sertorius volens, qui experimento didicerat ſe imparem vniuerſo Romanorũ exercitui, vt barbaros quoque inconſultè pugnam depoſcentes doceret, adductis in conſpectum duobus equis, eorum prævalido alteri, alteri admodum exili, duos admouit iuuenes ſimiliter electos, robuſtum & gracilem. Robuſtiori imperauit equi exilis vniuerſam caudam abrumpere, gracili autem valentioris per ſingulos pilos vellere; cũq; gracili ſucceſſiſſet quod imperatũ erat, validiſſimus cum infirmi equi cauda ſine effectu luctaretur *Naturam*, inquit Sertorius *Romanorum virium per hoc vobis exemplum oſtendi, milites, inſuperabiles ſunt vniuerſos aggredienti, eos lacerabit & carpet, qui per partes attentauerit*. Igitur ſuperuentibus frangendus eſt hoſtis,quod etiã Alexander Macedo facere ſolebat. Cum enim in Bactriana hoſtis in ſaltu editiore caſtra cõmuniuiſſet, ille ſeducta parte copiarũ, præcepit his quos relinquebat,

vt ex more ignes excitarent, speciéque præberent totius exercitus: ipse per auias regiones circũducta manu, hosté superiore aggressus loco depulit, ac dissipauit. Quod nostra quoq; ætate fecerat in Moscouia ad Troiczam Ioannes Sapieha; multiplicatis ignibus per calones, cũ hostes eũ in castris esse putarét, circũducto exercitu à tergo eos inuasit & profligauit

Quartò. Quia sic communiter omnes boni Duces faciunt, cumque potenti & feroce aduersario, nó aperto Marte prælíũ, in quo est commune periculum, sed ex occulto semper attentant, vt integris suis quantum possint hostes interimant, certè vel terreant. Cuius rei memor Gustauus nusquã in Prussia Marte aperto pugnauit sed ex insidijs tantũ, & superuentibus varijs. In hoc tamé peccauit, quod ipse sese prælio immisceret, vnde bisquoque vulneratus sclopo à Polonis fuerat: & tandem in Germania ad Lutzam occisus. Dux autem etiam in superuentibus ex veteri doctrina prælio non se immisceat (vti faciebat Alexãder, militis functus officio, non Ducis: sed in loco tali versetur, vt omnibus subsidia dare possit, qualiter faciebat Iulius Cęsar cui nó deerat quoq; animus manu cum hoste cõgredi, cũ necessitas ingrueret aut premeret; vti fecit in pugna cũ Nerijs, & cũ filijs Põpeij. Sed Ducis fungés officio,

pro-

prouidebat ne suis deesset & consilio, & auxilio, vbi periculũ foret. Hinc primus Antonius dicebat. *Diuisa sunt inter exercitũ Duces que munia: militibus cupidinẽ pugnandi conuenire: Duces prouidendo, consultando, cunctatione sæpius, quàm temeritate prodesse:* Et Scipio laudatur in oppugnatione Carthaginis, quod nõ iret temere ad oppugnandam vrbem ipse, nec ascẽderet murũ, vti Alexander Magnus, vt vulneraretur (de quo Curtius. *Quoties illum fortuna a morte reuocauit? quoties temere in pericula vectum, perpetua felicitate protexit?*) sed ita milites authoritate, & subsidijs benè dispositis ad prælia ndũ accendebat, vt Liuius de illo scriptum reliquerit. *Quod plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignauiæ cuiusque aderat.* Ergo cum ex insidijs & superuentibus pugnat Dux ipse loco securo stet, & nõ se immisceat prælio. Prælium autem qualiter commitmittere debeat, sit.

Conclusio. Pugnandum, aperto Marte, si in arcto res tuæ sunt, dum non commeatũ non supplementũ, non pecuniam habeas: vel cũ pestis castra tua inuaserit: ne igitur miles contagio pereat, melius est rem in discrimen mitti: idq; pro re, & temporibus. *In rebus autem asperis,* inquit scriptor rerum Romanorũ, *& tenui spe, fortissima queque consilia tutissima sunt.*

Aut

Aut si meritò præsumis victoriã, & tuã partem palam potiorem esse videas: de quo tamen seriò, & nihil tibi blandiens. cognosce. Prudenter Doctor militaris, *Dux vigilans, sobrius, prudens, tanquam de ciuili causa inter partes iudicaturus, adhibito consilio, de suis & aduersarij copijs iudicet. Et si multis rebus superior inuenitur, opportunũ sibi ne differat conflictum.* Alias noxia sẽper pugna, præsertim quando nulla te cogat res committere se fortunæ. Et isti qui magis animis quàm viribus freti, ad certamen descendunt, festinatũ temerè prælium pari formidine deserunt Priusquam itaque pugnã ineas, vtile est videre, quando hostis imprudentia ruat, & (quod loco sapientiæ est) quando opportunũ se præbet. Vnde Thucydides: *Quicunque peccata aduersariorum optimè videt, & simul pro suâ copia eos aggreditur, non tamen ex aperto, & quasi acie palam instruct, quam ex vsu præsenti, plerumque huic res succedet.* Tempora igitur obserua, quia si in occasionis momento, cuius prætervolat opportunitas, cunctatus paullum fueris, nequicquam mox omissam queraris: sed imparatis, cibum capientibus, dormiẽtibus, in itinere lassis, equos suos pascentibus, ac nihil tale suspicantibus, superuenias. *Necessitas etenim ante rationem est*, inquit Curtius, *maximè in bello quod rarò permittit tempora legere.* Tu inuigila.

QVAE-

QVAESTIO XVI.

Vtrum liceat vti Stratagematis?

EQuidem multis simulationum inuolucris tegere, & quasi velis obtendere homines sciunt adgenitæ prauitatis indolem: lingua aliud sæpè loquitur, aliud tacitò clausum pectore reconditur Vnde vix est, vt prouidere sibi aliquis diligenter satis possit, quo minus fallatur: & quo sunt potentiores Principes, eò maior est insidijs & improbitati locus. Qua sanè improbitate & fraude, quam honesto vocabulo Stratagema, seu callidum consilium viri militares vocãt, liceatne cõtra hostes patriæ in bellis vti, vel non? iure meritò disquiritur quia, vt Cicero inquit, *Tacitè magis & occultæ inimicitiæ timendæ sunt quam indictæ & apertæ.* Etqui negant, dicunt.

Primo. Quia *veri militis est*, inquit Tacitus, *nõ fraude, neq; occultis, sed palã & armatũ, hostes suos vlcisci.* Vnde Euripides.

Vir nemo mentis altæ clanculum velit
Occidere hostem.

Quapropter Achæi, ab illa ipsa fallace Græcia, narrante & laudante Polybio, intantum abhorrebant à machinationibus istis & struendis dolis, vt nec hostes suos vellent per fraudem vincere, Cretenses; neque splendidam, neque firmã vllam victoriam, nisi quis palam & ex condigno depugnans, animos quoque deiecisset aduersariorum. Et ex Ro-

manis quoque, medicum venale Pyrrhi caput offerentem, ad eum remisit Curius, quia cõmunis exempli interesse iudicabat, ne tale quid admitteretur. Tiberius quoque Adgandestrio Cattorum Principi, Armenij mortem si venenum mitteretur, promittenti respondit, *Non fraude, neque occultis, sed palam & armatum populum Romanum hostes suos vlcisci*, Tacitus refert. Alexander Magnus latrunculorũ & furum solertiam esse dicebat, noctu ex insidijs hostem adoriri. Sed & Moscus viciniore ætate, Stephano Regi, post expugnatam Socolam, per epistolam exprobrabat, quod globis ignitis, more ante incognito, ad comburendas munitiones ipsius ex lignis factas vteretur; artificioq; quodam contra se, non virtute, atq; acie niteretur.

Secundo. Quia stratagemata parum efficacia sunt ad plenam victoriam: & qui dolo succubuerunt, facilè iterum insurgunt, non virtute, sed occasione & arte Ducis victos se rati, Iam verò.

nulla est victoria maior,

Quã quæ confessos animo quoq; subiugat hostes.

Tertio. Quia sunt contra fidem: vnde Florus. *Eam vir sanctus & sapiens sciet verã esse victoriã, quæ salua fide, & integra dignitate parabitur*. Et hãc ob causam Sigismundus III. offeréti cuidã ex Pomeranis operam suam, quod viuũ sisteret,

ei

ei Gustauum Varsouiæ quidé domi tūc suæ esse aiebat, si præmij loco tres arces perpetuò haberet, cum suis territorijs, Sulchouiam, Rehosná, atq; PucKă: responsum nullū dedit, quod tanta fraude pollui contra suam dignitatem putaret Quare & alterum meritò reiecit, nec aspectu suo dignatus est qui eundem Gustauum sua manu occisurū pollicebatur, si sceleris precium liberis ipsius certa prouisio fieret. Pulchrè igitur Thucidydes. Fraus cùm in omnibus fœda est, tùm verò in his qui maiore sunt dignitate præditi fœdior est, quàm aperta violentia.

Cæterum, quia magni viri, ideo vitio ducunt, si quid amittant, nō si quid astu doloue obtineant, propterea hæc vafra menta licitè fieri putant.

Primo. Quia nihil turpe est, quòd inimico detrimentum afferat: summamq; publicę rei, quibuscunque modis saluam præstare licet; modò sanctū illud Eidei numen nullo scelere violetur. *Laudand*, inquit Brasidas, & vir & Dux bonus, *eiusmodi decipula, per quæ hostes maximè decipiūtur, & animi plurimū iuuantur*. Nā teste D. Augustino, q. 10. in Iosue, *cū bellū iustum suscipitur, vt apertè quis pugnet, aut ex insidijs, nihil ad Iustitiam interest*.

Secundo. Quia non naturæ tantùm, sed gentiū iure licet hostem omni modo,

omni

omni via, & vbiuis locorum lædere.
Vnde tritum illud Poetæ.

dolus an virtus quis in hoste requirat.

Qua ratione ductus, Pipinus Caroli Magni pater, traiecto Rheno aduersariũ in cubiculo deprehensũ interfecit. Mutiusq; Scæuola olim Porsenam Regem Hetruscorũ per insidias in castris ipsius aggressus fuerat, sed nõ agnitũ, loco Regis purpuratũ ictu confecerat. Theodotus Aetolus idem in Ptolomæũ Aegypti Regem tentauit, sed turpi certè animo Qui enim talibus vtitur impia bella gerit, & ad internecionẽ persequendus est, non vt iustus hostis, sed vt percussor veneficus. Quamuis non desint nõ nulli, qui putant licitè immitti posse percussores in hostem, sed non subditos illius, aut milites, aut eos, qui vt supplices, aut aduenæ, aut transfugæ sunt recepti. Meo attamen iudicio, id minimè probandum putem. Sit insidijs & stratagematibus locus, sed absit perfidia, quã & in mandante turpem ac illicitam esse puto, & in exsequente.

Tertio. Quia mos ab antiquo sic inoleuit; nescio gentem quæ in bellis aliquo dolo nõ vtatur in hostẽ. Vnde Spartani Græcorum omniũ pugnacissimi digniorem magisq; conuenientem homini censebant actionẽ ratione & mente institutã quã illam per vim aut robur.

Idem

Idé ſētiebāt & Rom. publicæ fidei tenacissimi custodes, qui ſtratagemata quędam bonum dolum dicebant, & pro ſolertia hoc nomen accipiebant: maximè ſi aduerſus hoſtem latronemue quis machinaretur.

Concluſio. Si iuſta ſit belli cauſa, iuſti etiam ſunt hi doli, quos vulgò ſtrategemata vocamus: ſi iniuſta, etiam has technas improbas pronũcio. Pulchrè ac prudéter Agsſilaus. *Fœderatũ inuiſi ſal. lare, impiũ; at hoſtes non ſolũ iuſtũ, ſed etiam ſuaue & fructuoſũ eſt.* Quandoquidē ſtrategema ſit quoddā genus insidiarum in hoſtem publicũ, quē perdere mos faſque ſit omnimodo & via; cum & Chriſtiana ſanctio id non vetet. Quod autē Xenophon Ducē militũ inſidiatorē eſſe debere ait. & ſuæ mentis occultatorē, & fraudulentũ, & furē, & veteratorē, & rapitorē: id ſano ſenſu accipiendum eſt, ne quid ſcilicet in datam fidem peccetur, & dignitas conſeruetur in integro. Hoc eſt, ne clam imitatur percuſſor aut ematur inſidiator qui veneno tollat; tum ne quis contra fœdera aut pacta fraudē probet aut ſtruat, vti fecisse legimus Q. Fabiũ Labeonē, quē ferunt, cũ à Rege Antiocho, quē bello ſuperauerat, ex fœdere icto dimidiā partē, nauiũ accipere deberet, medias omnes ſecuiſſe, vt eũ tota claſſe priuaret. Nō placet eiuſmodi vafra.

framētū. Nā quemadmodum mulieres, quæ fuco faciē illinūt, quū ad solē accesserunt, earū deformitas fit ita conspicua, vt cogantur se ccultare: sic deceptores isti propter suas simulationes, magna sūt apud homines vonos in existimatione & admiratione, ab omniq; vitio & culpa alieni esse vidētur, cū aduersariū annihilāt. Sed tādē illorum hypocrisin deridet Deus, spernūtq; prudētes, ita vt omni illa specie & forma, ac veluti larua externa nudētur & illorū fraudulentia, & simulatio in verbis planè deficiat. A laude itaq; potius dolus militaris abesse videtur, quàm à culpa. quia re ipsa nihil vtilius in bello dolis.

QVAESTIO XVII.

Vtrum consultius sit domi hostem exspectare, an verò ei occurrere?

VTile quidē est, aliquid semper in hostes moliri ac tentare, inquiunt Politici, sed ab illis quoque cauere plane necessariū est. Nec solū Imp. inuadendis hostiū finibus auide imminere debet, sed prouide suos etiā, ne vsurpantur, occludere; quod non curatur apud nos Polonos & vicinos nostros Turcas atq; Scythas. Iure meritò igitur quærimus, vtrū in tali vicinia debeamus exspectare barbaros vim nobis toties solitos inferre, an verò occurrere eis & præuenire illos bello. Et qui hoc postremū suadent, dicunt.

Primo,

Primo. Quia occurrẽdo subditi tui domi quiete fruũtur: tu autẽ in eius agro bellũ gerẽdo vastas & spolias hostẽ, adq; inopiã redigis aduersarium tuũ. Tartarorũ incursiones nos docẽt, nã illi Rusſię prouincias ingressi, nostro cõmeatu viuunt, villas incẽdunt, agros vastãt; quos deinde nos insequẽdo, quod residuũ ab illorum populatione manet, nostro milite consumimus. Et sic in nihilũ ipsimet prouincias nostras redigimus. Quod si vel semel cũ exercitu disciplinato Oczakouiã versus aut Bialogrodũ progrederemur, metũ ipsis, vastitatẽ & inopiã intulissemus; nostros verò miseros Roxolanos conseruaremus in integro.

Secundo. Quia dũ in agro hostili bellũ geres, tui tributa cõferent vberiora, dum alta pace domi fruũtur, nusquã serere aut arare impediti, vel à tuis militibus, vel ab hoste. Sic modo bello in Germania tot annis durante Imperator cauet, ne prouinciæ illius hæreditariæ, puta Styria, Carinthia, Tyrolis, Carniola, Croatia & Austria, vel ab hostibus, vel à milite ipsius interturbentur, vnde certas collectas & in bellum, & ad mensam suã habere solet.

Tertio. Quia miles dũ ex præda viuit, frugalior in castris esse solet, sciens in hostico non semper frumenta posse inueniri: quæ in patria parari sibi scit vel à

Duci.

Ducibus belli, vel vi à prouincialibus posse extorqueri, Ita nostri dum in Moscouia bella gerunt, quæ secum curribus portant parcissimè in familiam, calones & lixas suos dispensant: dum verò in patria præliantur, quæque obuiant, rapiũt, auferunt, consumunt. experimento bellum Prussicum, Liuonicum, & Seruile cnm Zaporosensibus, vbi tã fertiles prouinciæ, quæ multos transmarinos populos suo frumento alunt, vnico exercitui nostro alimenta suppeditare nullo modo potuerant.

Quarto. Quia magis pertinet ad famã occurrere hosti, quàm expectare eum domi. Semperq; Princeps aut eius copiarum Dux maiorem acquiret gloriã, hostem inuadendo, oppugnando, fugandoue in eius prouincia, quàm defendendo oppida sua & agrum. Ideo ChodKieuicius adueniente Osmano Turcarum Imp non exspectandũ ratus eum in Polonia, sed obuiã progressus in eius prouincia Valachia posuit castra, ne vtilis aut meticulosus appareret.

Quinto. Quia fortiores esse videntur, qui prouocare non dubitant: quia *plus animi est*, vt inquit Thucidides, *inferenti periculum, quàm propulsanti*. Sæpèq; obseruatũ est hostes qui dũ alios aggrediuntur, maximè terribiles sunt; si domi oppugnentur, viles plerumque esse solent.

Aga.

Agathocles Syracusis obsessus, cũ se neq; viribus paré, neq; ad obsidionẽ ferendã instructũ videret, *gnarus*, inquit Iustinianus, *aliter domi, aliter foris bella tractari: Domi ea sola auxilia esse, quæ patriæ vires subministrent; foris hostẽ etiam suis viribus vinci deficientibus socijs, & odio diuturni imperij externa auxilia circũspicientibus*; Feliciter bella, quæ domi ferè non poterat, ad hostes transtulit, & in ipsa Africa Carthaginẽses inuasit. Romanos quoq; alibi feroces, in Italia imbecillis esse Annibal & experimento ipse didicerat, & apud Antiochũ iudicauit.

At in contrariũ, maior Ducũ cordatiorũ pars hostiũ impressionẽ potiùs exspectat, quàm quod ipsi cũ impetu in hostẽ excurrant: siquidẽ furor ille nũ difficulter ab hominibus cordatis & ad omnia paratis sustinetur; vbi verò semel illum sustinueris, facilimè in timiditatem abibit. Sic Fabius cũ Samnitibus atq; Gallis egit, victoriaq; potitus est, cũ Decius ipsius collega occubuisset. Et qui huius opinionis sunt, pro fundamento has rationes habent.

Prima. Quia securius est exspectare, præsertim si hostis aduenit potentior, qui vnam oppugnando ciuitatẽ, totam consumet suam potentiam; transeundoque montes, syluas, paludes, ac fluuios magnos, amittet magnam partem militũ,

pecu-

peculium, commeatus & impedimentorum, cum prohibebitur vbique à tuis. *Quod si Hungari fecissent Turcæ ad ipsos toties venientes*, inquit Bonfinius, *haud dubie pristinæ existimationis iacturam non fecissent, neque hosti ad ocupandas citeriores prouincias viam aperuissent, nec quod maximum est, in tam acerbam seruitutis conditionem ipsi tam incidissent*.

Secunda. Quia primum Politicorum præceptum est sua seruare atque ideo Imperatorem prudentem, non tam de nouis oppidis occupandis, quàm de occupatis firmandis ac retinendis solicitú esse oportere, iuxta illud Flori. *Plus est prouinciam retinere, quam facere*. Si igitur prouinciæ tuæ aditus difficiles sint: aut ipsa vel arte, vel natura satis munita, hostem plerũq; tutius exspectatis. Crassus in Parthiæ deserta irrumpens, siti penè confectus antequam victus fuit. Nec Dario Histaspis filio, aut Lysimacho Pergami Regi benè cessit in Scythiam expeditio. Prout nec Turcæ in Moscouiam per campos desertos tedenti, quos Taranouius Augusti Regis Poloniæ legatus sua pesuasione eo auerterat, & exercitũ ipsorũ deduxerat, vt patriá suá in pace cõseruaret. Præstat igitur hosti fortissimá naturá, quá imbecilles homines obijcere: maximè si ab vno p̃lio rerũ tuarũ sũma & salus depẽdeat. Domi enĩ

Agathocles Syracuſis obſeſſus, cũ ſe neq; viribus paré, neq; ad obſidionẽ ferendã inſtructũ videret, *gnarus*, inquit Iuſtinianus, *aliter domi, aliter foris bella tractari: Domi ea ſola auxilia eſſe, quæ patriæ vires ſubminiſtrent; foris hoſtẽ etiam ſuis viribus vinci deficientibus ſocijs, & odio diuturni imperij externa auxilia circũſpicientibus*; Feliciter bella, quæ domi ferè non poterat, ad hoſtes tranſtulit, & in ipſa Africa Carthaginẽſes inuaſit. Romanos quoq; alibi feroces, in Italia imbecillis eſſe Annibal & experimento ipſe didicerat, & apud Antiochũ iudicauit.

At in contrariũ, maior Ducũ cordatiorũ pars hoſtiũ impreſſionẽ potiùs exſpectat, quàm quod ipſi cũ impetu in hoſtẽ excurrant: ſiquidẽ furor ille nũ difficulter ab hominibus cordatis & ad omnia paratis ſuſtinetur; vbi verò ſemel illum ſuſtinueris, facilimè in timiditatem abibit. Sic Fabius cũ Samnitibus atq; Gallis egit, victoriaq; potitus eſt, cũ Decius ipſius collega occubuiſſet. Et qui huius opinionis ſunt, pro fundamento has rationes habent.

Prima. Quia ſecurius eſt exſpectare, præſertim ſi hoſtis aduenit potentior, qui vnam oppugnando ciuitatẽ, totam conſumet ſuam potentiam; tranſeundoque montes, ſyluas, paludes, ac fluuios magnos, amittet magnam partem militũ,

pecu-

peculium, commeatus & impedimentorum, cum prohibebitur vbique à tuis. *Quod si Hungari fecissent Turca ad ipsos toties venienti*, inquit Bonsinius, *haud dubie pristinæ existimationis iacturam non fecissent, neque hosti ad ocupandas citeriores prouincias viam aperuissent, nec quod maximum est, in tam acerbam seruitutis conditionem ipsi iam incidissent.*

Secunda. Quia primum Politicorum præceptum est sua seruare atque ideo Imperatorem prudentem, non tam de nouis oppidis occupandis, quàm de occupatis firmandis ac retinendis solicitũ esse oportere, iuxta illud Flori. *Plus est prouinciam retinere, quam facere*. Si igitur prouinciæ tuæ aditus difficiles sint: aut ipsa vel arte, vel natura satis munita, hostem plerũq; tutius exspectatis. Crassus in Parthiæ deserta irrumpens, siti penè confectus antequam victus fuit. Nec Dario Histaspis filio, aut Lysimacho Pergami Regi benè cessit in Scythiam expeditio. Prout nec Turcæ in Moscouiam per campos desertos tedenti, quos Taranouius Augusti Regis Poloniæ legatus sua pesuasione eo auerterat, & exercitũ ipsorũ deduxerat, vt patriã suã in pace cõseruaret. Præstat igitur hosti fortissimã naturã, quã imbecilles homines obijcere: maximè si ab vno p̃lio rerũ tuarũ sũma & salus depẽdeat. Domi enĩ

KK pugnam

detractare potes, foris vix potes. Alfonsus Ferdinandi Regis Neapolitani filius, dum supremum patris morituri consilium negligens, Carolum Franciæ Regem non exspectat, sed extra imperij sui limites spes suas omnes vni conflictui committit, & exercitu fuit priuatus, & Regno.

Tertia. Quia si exercitus tuus morbo aut prælio minuatur, facilè eum domi, alio militiæ & commeatu instruere poteris, foris verò iam non item. Quid, si à tergo præclusus fueris? quid si in limite tuo nullas munitiones habueris? aut subditos tuos nouitatibus studere videbis? tua verò rabies obsidionum tædio interim ac impetus fatigabitur & consenescet.

Quarta. Quia numeroso hostiũ exercitui vel etiam victorijs insolenti, secundum situm loci, paucas tantùm cohortes tuas & sæpè noueris poteris opponere, vt faciunt Heluetij, Hollandiq; hoste in suas prouincias incurrente.

Quinta. Quia vastatis omnibus locis è quibus commeatum sperare potest inimicus, fame eum debellabis, tuis autem sufficientem commeatum præparabis, vt fecerat Stephanus Daciæ Regulus Baiazete II. in prouinciã ipsius numeroso cum exercitu veniente, quem fame deinceps & assiduis Moldauorum infe-

statio-

stationibus amiserat, ingloriusq; Constantinopolim protinus redierat.

Conclusio. Si hostis potentia prævalet, satius est bellū gerere defensiuum; maximè si quis auxilio omni externo destituatur. Quod si vires sunt æquales, offensiuū gerere præstat,& venienti occurrere. Si verò tua prouincia nec arte,nec natura munita est, aut tempestiuā muniri potest, honesta pace certissimum exitium moneo præueniendum. Verùm si satis tibi virium sit, & hosti domesticis discordijs diuiso ægrè pareant subditi, vel is alibi fortè occupetur, aut ad vim repellendam sit imparatus, neq; nō suspicetur inuasurū, audacter inuade. Sæpè enim aliquos terrore magis expugnamus, quàm armis. Ita Augustus Rex Liuonienses Crucigeros & discordes & imparatos inuaserat, Albertus Lascus, Valachos. Solimanus Rhodios, Amurates II. Melitēses Baiazetes Pleponesios, alijq; alios.

Hæc etiam obseruet, qui prouinciam aliquam inuadit, vt nihil à tergo relinquat hostile aut impacatum. Metuendū enim ne sic intercludatur, vt si velit, redire non liceat; aut saltem frumento commeatuq; prohibeatur, sine quo exercitus retineri non potest: vt acciderat Gulielmo Auriaco, cum Mosam traijcienti, omnem commeatum interce-

piſſet Dux Albanus. Et nuper ad Louanium, Gallis commeatum omnem prohibuere Croatæ atque Poloni, priuſquā reliqui exercitus Cæſarei cum Iacobo Picolominæo ſuperueniſſent.

QVAESIO XVIII.

Vtrum munitiones extruere ſit neceſſe;

NVm præſtet ſoli virtuti bellicæ inniti, an & præterea ciuitates munitas habere, quæritur, eo quòd nullū tā magnū aut potens imperium eſt, quod vel ſubditorū rebellionē, vel vicinorum ſuſpicionem non extimeat. Ideò munitiones fabricare neceſsū ſuadent iſtæ rationes.

Prima. Quia indomitos ſubditos à fræno tenent. Sic Hiſpanus Antuerpiam, Mediolanum, & Neapolim, vt alias veteris & Noui orbis eius poſſeſſiones omittam, munitionū firmitate retinet, quod iam pridem perdidiſſet, toties ſubditis etiam in arces & munitiones illius impetum facientibus; præcipuè in vrbe Neapolitana, vbi quindecim diebus pugnā durauit inter Hiſpanos & naturales, qui tamen regia præſidia ob firmitatem munitionū nullo modo eijcere potuerūt

Secunda. Quia vicinos Principes à bello faciendo deterrent; Ita ex Inſubria Iberi Venetos aggredi non audēt, quod Vrti, Crema, Brixia, Peſcara, aliæq; fortes munitiones conatus ipſorum impediant.

Simi-

Similiter & Turca Adriaticum sinũ occupare nequit, quod inexpugnabiles eorundem Venetorum terra & mari munitiones habeant, Corcyram, Zacyntum, Rhetimo, Candiam, Caneam, Caput Istriæ Palmam, aliasq; inexpugnabiles arces ac ciuitates in Dalmatia.

Tertia. Quia hostem intrare in meditullium Regni non permittunt: quia primum politicorum præceptum est, ne à tergò Duces hostem munitasq; vrbes relinquant.

Quarta. Quia consumant vires aduersarij: priusquam enim vnum locum munitum expugnabit, & commeatũ multũ & pecuniã multã, & militem consumet.

Quint. Quia securè cõseruãt res in bello à te comparatas. Ita Hispani; Ita Batavi, Ita omnes nunc & olim bellatores.

Sext. Quia subditi tui exercentur in armis custodiendo munitiones; rarò enim aliquis arces fortes & firmas cõmittit extraneis custodiendas, præter tyrannos qui subditis suis non fidunt.

Septima. Quia paucissimis militibus potentissimos aduersarios debilitatis. Exemplo Ostenda quã quingenti Batavi propugnabant, quadraginta verò millia ad minus toto triénio oppugnabant.

Octaua. Quia pauperioribus è subditis tuis, nõ dabitur occasio latrocinandi, cũ locũ militiæ honestũ inter præsidiarios habere poterunt.

 Nona.

Nona Quia aſſecurabis träſitus omnes viarũ à latrocinijs: nemo enim per ſyluas vicinas, aut campos deſertos ſpoliare tranſeuntes audebit, cũ militẽ paratũ, qui eũ coerceat (vti faciunt Veneti, & Pontifices Romani, qui ob ip ipſum leuiores vbique equites alunt) penes munitiones eſſe ſciet.

Licet igitur nunc Perſæ præſtẽt equitatu, imo iam & peditatu, quem antea nuſquam habebant in vſu Turcas nihilominus quos acie toties fundunt, Armenia media, atque Natolia eijcere nullla tenus poſſunt, quòd hi excitatis munitionibus, quas antea diruere ſolebant, firmiter prouincias illas poſſideant. Et licet Babyloniam proditione habitatorum perdiderint: Taurinn nihilominus vltra Babylonem, cum toto ſuo terri.orio, ſecurà & pacificè poſſident, ex quo Iſmaeli Sophio ante centum & viginti annos eripuerun t, quod eã & forti munitione firmauerint, & gentis ſuæ Muſulmanicæ validam coloiam eò deduxerint.

Quod autem non expediat extruere munitiones, propugnacula vrbiũ, & arces negſigentiores populi rerumq; ſuarum improuidr Principes dicunt.

Primò, Quia ſamptus ingens eſt fabricare munitiones maior autem conſerſeruare eas. Ac propterea Pótifices portum

tum Ostiensem, cui olim in orbe par nō erat, prodigiosum Romanorū opus Turcarum metu diruerunt, viribus suis diffidentes. Quod vrbis quidem opes imminuit, sed auxit securitatem Nunc attamen mens est alia Vrbano VIII.

Secundo. Quia miles dissipatus propter defensioοem munitionum, vires exercitus distrahit & attenuat, vt non possis deinde data occasione campo aperto cōfligere. Et hanc ob causam Ioannes Austriacus, cum non posset omnibus oppidis auxilia submittere, crescentibus copijs ordinum Confœderati Belgij, passimq; vrbes & munitiones occupantibus, ne distractis copijs vires suas extenuaret, satius habuit arces aliquot humi deponere, oppidaq; deserere, ac reuocatis inde præsidiarijs vnum in locū exercitum contrahere, quo viribus hostium posset securius resistere.

Tertio. Quia traditæ hostibus per proditores difficulter recuperantur. Ita nos expugnationibus vrbium non assueti, difficulter Suecos, Liuonia eieceramus sub Carolo Sudermano, sub Gustauo verò nequaquā omnino, tamē Prussia , quā è Liuonia, nisi conditionibus pacis.

Quarto. Quia hostis capto vnico loco forti, toti iam prouinciæ dominabitur, & grauis erit nobis. Ita Gustauus capta proditorum opera Elbinga ciuitate mi-
 nitis-

nitissima, in reliquam Prussiam vires suas exeruerat.

Quinto. Quia languere videntur ciuiũ animi securitati mœnium innisi, vt videre est apud Moscouitas, qui acie publica nusquam decertare audent, sed mœnibus tantùm inclusi res suas tuentur, qui antea diuersos vicinos bello aggrediebantur audacissimè. Idẽ legimus de Chinensibus qui tot Reges remotè etiam à se positos armis sibi subiugauerant: at postquam à Scythis Cataiensibus muro sese præcluserunt, frequentibusq; munitionibus à Regem Siá & Cocincinæ, statim viles facti sunt animo, nec Iaponensibus per mare ad se venientibus hactenus resistere possunt.

Sexto. Quia ingens apparatus pro earum defensione requiritur; machinarũ, commeatus pulueris, hominum; quibus possis securè bellum aperto Marte peragere, & hosti tuo metuendus esse, quæ illius vano timore in arces extruẽdas impendis.

Septimo. Quia complures populi florẽtes hodiedũ mœnibus non delectãtur, Brittanorũq; Heluetiorũ, Turcarũ, Persarũ, Indorũ, omniũq; quotquot in Asia sunt Scytharũ ciuitates, non sunt muris fortibus cinctæ. Sed olim Agesilaus quæsitus, cur Spartani vrbẽ suá muris non cinxissent? respõdit, eá esse pectoribus

ciuium

ciuiũ fortificatá. Quod etiá nũc vsurpant sibi Poloni, nulláq; prorsus munitionem habent quę possit, & situ & arte munita dici. Quamuis nonnulli Belgicis peregrinationibus excitati cæperint nũc castella sua munire, curiositatis potius & elegantiæ causa, quàm fortificationis.

Octauo. Quia plerũq; munitiones subditis dant occasionem ad rebellandũ suis Principibus. Sic ciuitas Gadanensis sæpius confisa suis mœnibus, audet resistere Regibus Poloniæ, prout & omnes ciuitates Imperiales liberæ nuncupatæ, Romanorũ Imp. & Bataui Hispaniarũ Regi. Genua Duci Sabaudiæ, Rupellaq; olim Regibus Galliæ. Meritò itaq; arces & munimenta vocantur, à doctissimo viro Christophoro Forstnero, magnatũ ambitionis aggeres. Plerumq; enim arcium rectores dominique è sceptris deficiunt; plerique motus ex his claustris erumpunt, aut in illa tutos habẽt receptus, inuitante ad peccandum tot munimentis fossisq; superba rebellãdi securitate Vnde Henricus II. Angliæ Rex, omnes Procerũ arces mœnibus nudauit. Quod & Græci dirutis suspectarum vrbium muris, & Romani quoque facere soliti sunt. Catoq: ille Censorius, Celtiberos, id est robur Hispaniæ, aliquot prælijs fregit, & insigni planè memorãdoq; Stratagemate illos exarmauit.

Quadringentis enim simul ciuitatibus, per omissos ad singulas nuncios, vt omnes stato die muros suos demolirentur, iniunxit. Vnde, cum non alijs etiam, sed sibi tantùm id praecipi singulae crederent, ne si in mora essent non à Romanis tantùm, sed etiam à vicinis, ac socijs ad id cogerentur, maluerunt parere. Nunc quoque Turcae in Valachia, Moldauia & partibus sibi subiectis Trãsyluaniae atque Bulgariae, Bosnae & Sclauoniae, munitiones erigere omninò prohibent. Sed & Regnum Neapolitanum olim castellorum turriumq; frequenti supercilio tumebat; erantq; Optimates tanti factione & viribus, vt quod plerisque infelix potentiae genus est, Reges terrerent. Et nunquam penè sine motu illa alioquin felicissima regio fuit: deiecti nunc Reges, nunc Proceres, donec arcibus plerisq euersis Magnatũ quoq; robur varia Regum arte suppressum est.

Non. Quia dant Principibus occasionem ad tyrannidem. Ita Castruccius Castracanis arce Lucensi occupata dominabatur pro libito liberis ciuibus. Ita Canis Scaliger Veronam. Eccelinus Patauium, Bentiuolus Bononiam, alijq; Reguli alias Italiae vrbes, ab Imperatoribus Praefecti tantùm ad tempus dati. Ex his igitur & contrarijs orationibus sequitur.

Conclusio. Tutius est munitiones extreere, & ingenia adiuncta habere, quibus& impetus hostium improuisus sistatur, & mora adeo inijciatur tardius in recessus regionum interiores penetrādi. Extruendæ autem sunt, in ijs locis præcipuè, per quæ regnum tuum posset inimicus inuadere; & ad quæ tempore periculi subditi tui possint habere suum refugium; hoc est in ipsis confinijs statuum, & longe ab ipso centro Imperij, quo scilicet aduersarius remoretur vti diximus, donec te pares ad resistendū. Sic censetur esse Melita Insula valde opportunè fortiacata, respectu Siciliæ, & Neapolis, Corcyra verò respectu Venetiarum; Rhodis respectu Peloponesi; Asouia, OczaKouia, Moncastrorum, Kiiia, respectu Tauricæ, & Byzantij. Quod si adhuc in ipso hostili solo possis eiusmodi munitionem habere, eo tibi metus foret: quia aduersarius veniens eam expugnare fructus prouinciæ consumet tu verò cum tuis subditis remotus eris à bello. Et hoc sensu Catholicus Rex, multas in Indijs tā n Orientalibus, quā occidentalibus exstruit munitiones: & Mauros infestare Hispanias solitos in suo officio continere volens, exstruxit in Africa munitiones firmissimas. Arsilam, Tangerim, Sittam, Pegnon, Melilam, & Oranum.

Paucæ autem sint eiusmodi munitiones, ne vires tuæ dissipentur; & situ loci naturali, non tantùm arte benè munitæ, vt eò melius eas tueri possis, & subsidia recentia submittere. Nisi etenim tempore necessitatis poteris tuis præsidiarijs subuenire, ob loci remotam aut incommodam distantiam, munitiones tuæ nil aliud erunt, nisi sepulchrum militum tuorum, etiamsi fortissimi fuerint. Quapropter maximè laudantur munitiones maritimæ, quia ipsis data occasione, vel hoste inspectante subsidia dari poterunt. Quod & in lacubus magnis fieri potest, fuitq; factum Constantiæ, cum eam vrbem Gustauus Hornius grauissimè oppugnaret.

Cum autem quæritur, quibus potissimum modis faciliùs in officio retineri prouinciæ bello quæsita possit? Alij dicunt arces exstrui necesse; alij colonias deduci, aut arma subditis eripi, aut simul omnia malunt. Ego vt huic quæsito respondeam, dico necesse esse vt prouincialium naturam Princeps consideret. Nam aliæ gentes sunt, quæ, nisi strictò plane imperio coerceantur, iugum excutiunt. Aliæ, quas cum nullæ arces aut coloniæ domare possunt domat clementia & moderatio rectoris. Ita a Pœnis Hispanos alienauit superba nimis Asdrubalis dominatio. Italos & Sicu-

los à Gallis licentiosa victoria. E diuerso, Alphonsus Arragonum Rex, parcendo omnibus & etiam inimicissimis bona omnia & honores restituendo, occupatam armata vi, cum vniuerso Regno Neapolim sibi confirmauit. Cum igitur multi populi, non tam libertatē ament, quā oderint seruitutē, multi quoq; effrenem planè licentiam ambiant, quis eos dissimiliter regēdos esse non videt? Hos ergo meo iudicio arcibus, præsidijs, & quibuscunque tandem modis arctius coerceri: illos verò mitius regi oportet; & si sic visum fuerit, colonijs, quæ veræ sedes seruitutis sunt, quamuis tales esse non videantur, in officio retineri. Externis enim illæ cōstant, qui indigenas primum conspirare non sinunt: & postea per nuptias inuicem & familiaritatem coniuncti id obtinent, vt à communis domini obsequio non temere discedāt.

Non interim hic cupio laudare Spartanos, qui virtutem ciuium pro mœnibus esse voluerunt; quia quotidiana nos experientia docet, minori cum periculo & damno tormentorum vim munitiones excipere, quam homines. Et ideo vel arte, vel natura, vel simul vtraque munitas ciuitates cæteris in bello præferendas neminem puto dubitare. Hoc tantùm volo non adeo aut naturæ loci, aut arti fidendum esse, & securitatem

gene-

generent, si vigilantia deerit. Nemo enim clarius opprimitur, quam qui nihil timet. Vnde Iauerinum Hungariæ firmissimum præsidium à quatuor millibus Germanorum Turcis in Pannonia deditum, relictis trecentis tormentis bellicis & abundante commeatu; idque inspiciente Imperatoris Germanorum fratre, & toto cum exercitu Christiano ad soluendam obsidionem properante, non debet disuadere constructionem munitionum, quæ defensionis melioris causa adinuentæ sunt; cum id non militum sed Ducis culpa & paucorũ ignauia seu malitia fuerit factum. Pront & Galli Falesiorum oppidũ patrũ memoria, host vix conspecto, aut diruto muro statim dediderunt, non tamen hac sua turpi ignauia bellorum Duces imposterum à muniendis vrbibus deterruerũt.

QVAESTIO XIX.

Vtrum munitiones in montibus positæ sunt meliores ijs, quæ sunt sitæ in planicie?

INprimis quæritur inter Politicos, ex qua potissimum materia, mœnia & propugnacula excitari debeant: postea quali in loco, vtrum in montibus an verò in planicie? Quo ad materiam itaque, qui lapidea propugnacula habere malũt, aiunt ea si tormentis fortè resistendo non tantũ valeant quantũ terrea cedendo; contra cuniculos certè & ignea
esse

esse potiora. Qui terra volunt, dicunt minori ea sumptu ac facilius, nó extrui, aut refici tantùm, sed etiam contra diuersos offendendi modos, diuersimode mutari. Lignea verò quibus maximè vtuntur Moscouitæ combustioni subiacent, licet ad repentinos incursus sustinendos, & facilè extruantur, & non facilè cedant ictibus tormentorum, præsertim ex roboribus firmiscompacta, & terra, lapidibusq; infarcta. Ego meliora putarem esse terrea lapidibus munita, vti communis nunc fert mos omnium Europæorum. Sed quali in loco facta, qui in montibus volunt dicunt.

Primo. Quia difficulter ad arcem in monte positam, ad oppugnandum eam acceditur: partim ob asperitatem loci, partim ob demissas desuper trabes, lapides, globos diuersaq; missilia: præserim vbi cauæ & prǽruptæ sunt petræ seu saxa.

Secundo. Quia communissimè aquas perennes in montibus habere solent, quæ adimi nullo modo possunt. Vnde fame difficillimè eiusmodi munitiones expugnantur respectu potus.

Tertio. Quia aerē saluberrimũ habent, vnde morbi ac infirmitates præsidiarios infestare nó poterunt, quòd maximũ inclusis adiumẽtũ adfert. Nã in plano vt plurimũ crassus aer ex aquis aut fætidus ex paludibus, solet esse inclusis nociuus.

Quart.

Quarto. Quia a longe hoſtes arcent, & deſuper omnia videre poſſunt, quæ hoſtis molitur. Nec poſſunt cuniculis ſubrui, pręſertim ſi in rupibus ſunt poſitę.

Quinto. Quia plures requirit ad obſidéndum homines, quam illa, quę eſt in planicie poſita. Difficulterque ad eam machinę & tormenta admouentur, partim ob ſaltus profundos, partim ob aſperitatem ſaxorum.

Sexto. Quia minori ſumptu extruitur munitio in monte, adiuuante laboratores ipſa natura, quę & lapides in monte generat & fontęs & pręcipitia ſaxorũ & profunditates valliũ vliginoſarũ habet; quę omnia fortiorẽ munitionem faciunt. Vnde pluribus in locis ſimul oppugnari nõ poterit, quẽadmodũ accidit munitionibus in plano ſitis, quę propterea multis neceſſe habent propugnaculis, & magno ſumptu ad excitandos mõtes, quo dominentur planiciei. Alias enim pauciori milite obſideri poterunt.

In plano autem munitiones laudantur haſce ob cauſas.

Primo. Quia in planicie poteſt extrui munitio in ea forma quę tibi placuerit; in monte verò non item. ſed tantùm ſecundum loci congruitatem.

Secundo, Quia facillimè excurſiones obſeſſi poſſunt facere in obſidentes in plano: non item in montibus, propter diffi-

difficilè receptū ob asperitatē saxorum.

Tertiò. Quia facilè aquam habere possunt, siue ex fluuio, siue ex fonte, siue ex puteo; in montibus autem difficulter aquę haberi possunt, presertim in rupibus precisis.

Quartò. Quia difficilior est in plano ad expugnandum, quàm in monte, vbi tota munitio exposità est ictibus globorum, tanquam scopus aliquis, hosti verò ad radicem montis accedenti nullum nocumentum esse potest.

Quintò. Quia muri concussi, haud facilè possunt reparari, saxis durissimis in montibus existentibus; in plano autem muris corruentibus, & agger nouus & fossa potest excitari, pro rei exigentia.

Sextò. Quia in plano facilè potest inclusis, presertim cum ad aquas positę sunt, succurri nouis subsidijs, & cōmeatu. In montibus autē ob asperitatē saxorum, difficilè & currus & animalia accedere possunt. Quapropter vtrinque rationibus consideratis, sequitur.

Conclusio. Si saxum mōtes vicinos qui sibi nocere possent non habēt, & locum ad muniendum satis commodum capit, aquisq; perennibus abundat, tum munitio talis pręstat omnibus alijs arcibus in plano positis. Alias, planicies ordinariè ad fortificandum est aptior; quia & paludibus fluuijsque communiissimè

alluen-

aduersario præliando; qui cum semel succubuerit in accie cum exigua manu suorum, difficillimè iterato ad conflictũ prodibit.

Secunda. Quia numerosum habens exercitum, non tantùm Marte aperto cõfligere non extimescet, sed vltrò etiam prouocabit; & tàm proprias munitiones, quàm acquisitas vrbes & loca præsidijs firmare facilè poterit; Exiguũ habẽs exercitũ nulli sufficere poterit, quin & aciẽ sẽper detrectabit, quia resistere nõ poterit.

Tertia. Quia ad gloriam Principis spectat, imò maximè conducit numerosos posse habere exercitus; omnibus enim vicinis metuendus erit, prout nunc Turca nobis Europæis, quem nemo vltro lacessere audet. Vera siquidem potentia Principis in multitudine hominũ consistit, ex quibus deinde aptiores militiæ educũtur ad bella; & ideo melius est abũdare & copiosiores exercitus habere, quàm paucos numero & ineptos bello.

Quarta. Quia exiguus exercitus facilè morbis & contagio tollitur, vel à locis paludosis, vel ab hoste infectus, vt difficulter cũ hosti ad pugnam prouocanti opponas. Numerosi autem exercitus partes mox diuisæ, si quid tale morbosũ accidat, per se quælibet resistere hosti poterit, nec cedet victus, etiamsi vincatur ab iniurijs cœli aut diuersæ fortunæ

tune. Paruus autem exercitus cum peste interueniente affligitur, non poteris amplius successus tuos etiam felicissimos promouere, quid aduersos? Vnde qui exercitum numerosum habet, insurgente peste & morbis inualescẽtibus, in diuersa legiones mittet,& multis in locis statim aduersarium inuadet. Sic Romani vno eodemq; tempore & in Italia, & in Sicilia, & in Gallia, in Hispania, in Sardinia, & in Macedonia bella gesserũt, & aduersus inimicos suos prçualuerunt. Maioresq; nostri sępius tribus & quatuor in locis bella gesserunt; sed & Iagellonis tempore, cũ Crucigeris in Prussia, cum Moscouitis in Alba Russia, cum Scythis in Podolia, & cum Hungaris in Scepusio simul bellũ sustinuimus. Euenit idẽ & sub Cazimiro eius filio, & sub Sigismundo Primo eius Nepote. Merito igitur cum Scipione Africano dicere possumus. *Publicè, cum fortunas, cum virtus desperare de summa rerum prohibet, eo fato, quo donati a nobis sors est, vt magnis omnibus bellis victi vicerimus.* Ita quoqne Arabes, Indi, Aethiopes, Mauri, Saraceni, Scythę, Chinenses atque Turcę omnes suas expeditiones, multitudine exercituum perficiunt & in bellis multitudine victores euadunt.

Quinta: Quia cum paruus exercitus deletur in prelio, non habebis quo re-

aduer-

aduorſario proſequenti victoriam defendas. Sic Spartani victi à Thebanis ad Leutrá amiſerunt Principatum Grecię, quem tot ſeculis tenebant. Et Thœbani deinde atque Athenienſes victi à Philippo Rege Macedonum vno pręlio, iugum debuerant ſubire, cum non haberent amplius vires ad reſiſtendum. Quémadmodum & Hungari fracti vno prelio ad Mohatzium à Solimano, amplius conſurgere haud quaquam potuerunt.

Cęterum quia in omni conflictu non tàm prodeſt multitudo, quã virtus, vtq; Tacitus ait. *Etiam in multis legionibus pauci ſunt, qui prælia profligant*, ideo copioſos exercitus megis propria multitudine, quã hoſtiũ virtute depręſſos ſepius hiſtorijs legimus, & à paucis ordinatis fortibuſq; militibus noſtra ętate profligatos eſſe audiuimus & vidimus. Igitur curandum eſt, vt bonos milites forteſque, non multos habeamus.

Primo. Quia modiocris exercitus, melius in diſciplina cõſeruatur, quã numeroſus, qui in acie quoq; ipſa difficulter diſponitur, nedũ in caſtris regitur. Nam prout hic ad ſeditiones pronior eſt, ita & ibi, territis prioribus, qui remotè à pugnę loco poſiti ſunt facilè in formidinẽ deuenit, & diffugit hoſte non exſpectato.

Secundo. Quia mediocris exercitus facilius reſtauratur; amplior, autem multitudo

titudo, naturaliter pluribus casibus subiacet, morbis, pestilentiæ, deceptioni, negligentiæ, fami & inopiæ. Quia & in itineribus pro mole sua semper est tardior. & in longiore agmine etiā à paucis superuentum assolet pati, & denique in locis asperis seu fluminibus transeundis, propter impedimentorum moras facilè decipitur. Apud Florum lego, quòd in campis Pharsalicis res nulla magis exitio Pompeio fuerit, quam ipsa exercitus magnitudo, cuius maior pars ex Asianis, nullūq; belli vsum habentibus constabat. Hinc Vegetius; *in omni prælio non tam multitudo & virtus indocta, quàm ars & exercitium solent præstare victoriam.* Apud Thucydidem verò lego; *sæpè pauciores, dum metuunt, plures præ contemptu parum instructos profligasse.* Quadraginta millia cū Alexādro, & quidem maxima pars veterani orientem occuparūt. Pauci Hispani, sed milites, Indias obtinuerunt, quia optimè norūt foro vti, & quid in bello conducat, aut obsit discernere; diligentia, cura, attentione, concordia, & pertinaci laborum tolerantia nullis secundi; non vis hostium, non aduersa res ingentem eorum animum subigit, adeò vt quæ virtute ceperunt, simul cū anima retineant.

Tertio. Quia mediocris exercitus minori annona nutritur; maiores autem exer-

exercitus citò rei frumentariæ difficultas fatigat, ingentiq; labore numerosis animalibus atque equis pabula colligũtur, nec vbique sufficiens aquatio haberi potest. Lucullus abundans commeatu, consumpsit tempore ipso Mitridatis numerosum exercitum apud Cizicum, cum ad pugnam è suis castris prodire nollet; nam & pabula ipsi & commeatus deficiebat, & miles moræ impatiẽs, vel diffugiebat, vel morbis continuis consumebatur. Idem accidit Vladislao Iagellioni in Prussia Mariæburgum obsidenti. Turcæ verò totus penè exercitus in campis Medziarensibus ob aquæ penuriam perijt, peritq; sæpiùs per deserta Aegypti versùs Babylonem contra Persas tendenti.

Quarto. Quia mediocris exercitus fortius pugnat, iam autem de numeroso exercitu, versis in fugam aciebus, necesse est multos cadere de multis, vt accidit in pugna Orsanensi cum Moschis, cum hostis non mittat tela in vanum, sed in condensatam multitudinem, quæ semel confusa ordines magis seruare nullo modo potest. Hinc veteres qui remedia difficultatum experimentis didicerant, non tam numerosos, quam eruditos armis habere exercitus voluerunt. Et si exercitus esset pro necessitate numerosior, diuidebatur in duo castra & duos

Duces,

Duces,cũ eiuſmodi præcepto, vt prouiderent ne quid Reſpub. detrimenti caperet. Hinc Romanorum exercitus ordinarius, quem Conſularem appellabāt, non amplius duabus legionibus ciuium Romanorum fuiſſe legimus, quæ quidē circiter ſexcentos equites, & vndecim peditum millia conſtituebant. Erant ipſis præterea totidem equites peditesque confæderatorum ac ſociorum, & cũ tali exercitu vnus Cōſulum omnia perficiebat, & quemuis hoſtem adgrediebatur. Niſi fortè maioribus viribus reſiſtendũ eſſet, tum enim boni Conſules, cũ binis exercitibus legebantur. Errant itaque multi, qui in exercitu numerum tantũ commendant, de cæteris ſecuri; cum tamen ingentes exercitus ſua ſibi multitudine obſtent, & ſi bellum trahatur, lócaq; hoſtium natura vel arte munita, & ab egregijs militibus defenſa primum impetum eludant, tædio, morbis atque fame conſumantur; ſuis magis & ſocijs, quā aduerſarijs terribiles. In omni quippe conflictu non tantum prodſt multitudo, quam virtus. Vnde Frontinus. *In certamine bellorum exercitata paucitas ad victoriam promptior eſt, quàm rudis & indocta multitudo.* Ideo C. Marius cum ex tribus exercitibus vnum poſſet eligere, qui ſub Rutilio ſub Metello, & ſub ſeipſo meruerant, Rutilianum, quamuis cæte-

ris minorem prætulit,non ob aliã causã, quam quod certioris essent disciplinæ.

onclusio. In prouincijs,quas nec munitionibus ars, nec fluuijs aut rupibus tuetur natura, timenda est hostiũ multitudo; obruuntur enim illę non vincũtur. verum vbi tutę viris murisq; vrbes sunt, aut in partibus est natura, minus terrebunt, centum hominum millia, quam mediocris & multa pręliorũ experientia commẽdatus numerus, qui ad victoriam sufficiat, non abundet. Sępius enim magnas copias inordinatas à paucis ordinatis militibus profligatas legimus. Primum igitur in hac disciplina & pręcipuum est, vt ex multitudine hominum, quam fusam inordinatamq; accepimus, idoneos eligamus, & locis conuenientibus instruamus, hoc est, decuriemus, & condecuriemus atq; certũ numerum statuamus copiarũ, qui modicè commodeq; ad belli rationem & vsum suppeditet: quippe cum & in itinere, & in castris, & in pręlijs ipsis instructũ haberi exercitum sit perquam vtile. Neq; enim sufficit ad conseruandum Imperiũ & propulsandum hostem habere numerosum exercitum, nisi fuerit & exercitatus? quia pauci fortes plus valent, quàm multi imbelles vt testãtur victorię Gręcorum, Romanorum, maiorumq; nostrorum Polonorum, qui paruis exercitibus

multas acquisiuerant prouincias, & Scythas, Turcas, Dacos, Moschos, aliosq; quosuis multitudine prȩualentes vicinos, à Regni Poloniȩ finibus repulerunt, Hodieq; aduersarijs nostris nõ tam multos, quàm strenuos milites atque Duces opponimus. Et vt Plato docet, *militem debere esse ambidextrum, qui sit & eques & pedes cum necessitas postulauerit*, talem equitatũ habemus, qui pro rei exigentia hastatus est in planicie; his fractis in prȩlio est sclopetarius inter angusta, & thoracibus ferreis depositis, leuioris armaturȩ eques, quem vulgo Cosachos vocamus, & tandem Duce iubente equos dimittit, & omnia peditum munia alacriter obit.

QVESTIO XXI.

Vtrum omnes, an verò plures armis tecti esse debeant?

QVantum agilitas conferat in bello, & in pugna aperta, nemo est qui non videat, cum ex ea nascatur victoria & hostilium acierum clades; ideo grauioribus armis impediti difficulter optatum assequuntur finem in prȩlio, ac propterea à multis negliguntur, bellaq; omnia leuiore milite peraguntur, prȩsertim ab illis qui celeritate valent, idque has ob causas.

Primo Quia leuior armatura aduersarium prȩuenire in bello potest, atq; ita om-

omnes illius cogitationes & acies cõfundere etiã instructissimas numero militũ & armis. Ita Scithę quasuis gentes insperatè comparendo non tantum metu implent, sed & cędibus afficiũt: Arabibusq; ac Saracenis Romani Imperatores nequaquam resistere cũ suis cathaphractis equitibus armatisq; legionibus potuerunt, qui seminudi fere sua agilitate, & Gręciam & Italiam, & alias nõ Asię aut Africę tantum, sed & Europę prouincias complures debellauerant.

Secando. Quia in pugna grauiter armatum expeditius pugnando ictu cõficit, aut loco sese ęgrè mouétem, à tergo circũuenit, atq; ita victoria potitur Propterea Nairi Calecutenses, & Narsingani, quia à pueritia mirabili agilitati studét, & in eam rem certis vnguentis ex Sisamo factis mẽbra inungunt, ideo grauiorem armaturam quę ipsos impedire posset, non habent, sed Vmbilicotenus omnium Indorum atq; Ethiopũ more, nudi arma offensiua tantũ gerunt; & ad quod genus armorum se à natura aptioré esse putat, in eo sese quisq; exercet; atq; ita vnius generis armorũ milites, per cohortes disponũtur; vt qui lancea vtitur, nullũ iam aliud telum pręter istud habeat; qui arcu & sagittis, similiter tum qui gladio aut sclopo, itidem. Et sic inuincibiles habentur, nã & assequi eos fugientes haud

poteris,quamuis pedes ſint,& fugere ipſos cum perſequi cęperint,impoſſibile ſanè: falconum enim inſtar accurrunt & diſſipantur,occiduntq.cum minimè ſperaueris;quia & perniciosiſſimos, vti fertur, Parthorum equos, ſua velocitate ſuperant, & ipſi ſeſe ita dextrè ſcutis ſuis coperiunt,vt ſit impoſſibile ferire ipſos. Cathaphracti verò noſtri,qui vix iam in vſu nunc ſunt,prorſus inutiles eſſe videntur, quod facie tota armata viſui vix locus pateat, quo aptè ictus in hoſtẽ deſtinare poſſint.Cumq;reſpirationẽ in defatigatione liberã habere nequeunt, facilè ſuffocantur in labore. Qui ſi equis deijciantur, nec reſurgere, nec quidquam dextrè gerere poſſent.

Tertio. Quia leuis armatura hoſtem ſuperuentibus affligit, cõmeatũ pręcludit, vias infeſtat, prouincias depopulatur, in caſtra victualia conducit; quę ſingula nũc Croatę,atq;Coſachi Poloni in exercitibus Cęſareis pręſtant: quia grauior armatura Germanorum,ob ſuã grauitatẽ ad hęc omnia perficienda inepta eſt.

Contra grauioris armaturę miles pręfertur nudis, aut leuiter armatis,cũ aliàs ob cauſas, tum ob has tres pręcipuè.

Primo. Quia & offenſiua tela,& defenſiua arma habet quibus fretus,& aggredere hoſtem audacter poteſt,& aggreſſũ ſuſtinere. Hinc haſtati Polonorum maximo.

ximopere laudantur, quod & equitatum quemuis instructissimum, & peditatum perrũpere possunt, ipsi ab impetu hostili & lęsione tuti, id est benè armati.

Secundo. Quia vbiq; terrarũ illi felicius vincunt, qui bene armis tecti sunt, communiterq; victoriam in manibus habere dicuntur, cũ nudos exercitus aut leuiter armatos, sibi oppositos vident. Vnde in pugna Mochensi in Belgio, Nassouij copię, à grauiori armatura profligatę fuerunt, cum lanceis armati Hispanorũ equites, sclopetarios, ab hastatis Gallorum equitibus superatos esse Historiarum scriptores prodiderunt.

Tertio. Quia vbiq; gentium grauis armatura, robur exercitus censetur esse, nõ tantũ in pugna stataria, sed etiã in oppugnationibus vrbium. Nam leuiter armati, leuiter pugnare solent, instantibusque armatis resistere nullatenus possunt. Hinc sequitur.

Conclusio. Tam leuioris, quã grauioris armaturę milites necessarij sunt, ad consequendam victoriam; sed magis tamen isti: quia impossibile est, vt non sit audétior armis tectus, quam nudus. Et si leuioris armaturę opera necessaria erit, ijdem armis grauioribus depositis, munere illorum vtentur. Vnde nudi eminus tantum, & fugiendo potiùs pugnant, quã resistendo aut aggrediẽdo cominus; quia

non poſſunt non timere ferrum, toto cor pore diſcoperti. Qui multitudine potius eam ob cauſam obruunt, quam fortitudine vincunt, vt faciunt Scythæ, Mauri, Indi, Parthi Arabes, & Turcæ, quorũ alij Siami potentiam fregerunt, alij imperiũ Chinenſium lacerarunt. Alij conculcauerunt Romanorum Grecorumq; virtutem: alij cũ Tamerlane ex angulo Aſiæ egreſſi, maiorem mundi partem deuaſtauerũt. Sed & olim Iſicrates inter Græcos potius leuiter armatis obtinebãt victorias; & propter maiorem agilitatem, thoraces lineos (vti faciunt noſtri Coſachi hodiedũ) non ferreos militibus portandos dabat, vt eò expeditiores forent. Quia & Romani in pugna Sacrouirana inimicos ſuos grauiter nimium armatos ſecuribus, inquit Tacitus, & dolabris, tãquam murum cædebant & proſternebãt; qui velut conſtricti obuertere ſeſe nequaquam poterant. Defenſiua igitur arma debent eſſe expedita ad ſagittandũ. iaculandum, & proijciendum, vt à longe etiam poſſint inimicũ offendere, & quã ſæpiſſimè; priuſquã approximetur nobis, & priuſquam non modo ad manus, ſed & ad iactum potuerit peruenire. Tales fuerunt & apud Romanos, ſed adiuncti grauiori armaturæ, qui deinceps à Maximino Herculei vocabantur, quod per eos Imperatores Romani infinitas victorias

obti-

obtinuerint, priusquam res ad Triarios aut primipilos peruenisset. Vnde nō debent nimiū armis onerari, vt eo expeditius prælium exordiantur, hosté prouocent, feriant, sautient eminus, & prosternant. Fundant quoq; acié, repellant equitem, cogant aduersariū procursanté loco cedere, persequantur fugienté explorent, perlustrent, quę loca suspecta, & ipsi deniq; locent insidias. Quapropter plures habédi sunt, quàm aut cataphracti, aut hastati, quia, vti diximus, hi & primū certamen subeunt & vna cū cæteris grauiter armatis pugnant, & quanquam alij desierunt hoste abeunte, ipsi perseuerant in insequendo & capiendo, quod grauiter armati propter munimina quæ gerunt, præstare nō possunt, quāuis à vulneribus sunt tutiores, sed propter impedimentum & pondus armorū capi eos facilè est, & laqueis frequenter obnoxij; contra dispersos pedites, quàm contra equites in certamine meliores. Tamen aut ante legiones positi, aut cū alijs equitibus mixti, quando cominus pugnatur, hoc est, manu ad manū, a ies hostiū sæpè rūpunt. Inq; Pragensi celeberrima illa nostra ætate pugna, Ducis Bauariæ cataphracti multum contra legionarios Friderici valuerūt. Romanorumq; pedites olim erant armis ferreis & galeis coperti, vti nūc Germanus mi-

les facit, sed postea disciplina neglecta à Gratiano Imp. impetrarunt, vt thoraces deponerent, deinde verò & clipeos: vnde in pugna cum Gottis facilè fuerũ victi. Sed nunc communissimè iam totus peditatus nudus est: inque pugna illa Mechliniensi, quã Ioannes Austriacus habuit, cũ confœderatis Belgarum, spectaculo fuere manipuli Scotorũ, qui siue ostentatione audaciæ, siue potius æstus intolerantia quem & cursus, & dies cœlo ardente flagrantissimus intendebat, reiectis vestibus, solo indusio contenti, aliqui hoc etiam exuto, atq; ad fœnora contorto nudi inter armatos volitabant. Nec erant inde pleriq; eorũ minùs tuti, quàm cæteri armis tecti, atq; ideo graues: quos & declinandis telis imprõptos, & à casu tardiores, & in receptu postremos, sæpè hostis, aut ictu cæderet, aut equo proculcaret, aut manu caperet.

QVAESTIO XXII.

Vtrum expediat milites auro & argento vti?

OLim & in victu & in vestitu milites modestiã obseruabant, postea negligentia luxuriosorum Ducum, eo peruentũ est, vt iam passim inter Rerũpublicarũ gubernatores disceptetur, sintne legibus coercendi milites, qui castrẽsem disciplinã penitus iã amiserũt? sitne victus ipsis & vestitus præscribendus, qui nulla in re modũ per se seruare volũt?

Nam

Ná quod de Repub. loquens Seneca ait *Conuiuiorũ luxuria & vestiũ, ægræ ciuitatis indicia sunt*, hoc nos de exercitibus meritò dicere possumus, conuiuiorũ & vestiũ luxum, esse signa perditi exercitus, imò perditi populi, qui nonnisi disciplina legũ conseruari potest. prout & militia disciplina castrési quæ dũ negligitur, necessario & Imperium perire debebit. Vnde Alexander Seuerus Rempub. militaris disciplina contineri dicebat, quæ si dilabatur, & nomen, & imperiũ Romanum amissũ iri, quod & euenit, neglig étia Ducũ exercitus. Passim etenim videmus, qui ad militiam animũ adplicuere, eos non modò vestiũ mox aliam rationem inire verũ etiam in moribus, consuetudine, voce, quin etiam incessu, omnem ciuilem modũ fastidire. Hinc legũ contemptus, dira morũ inmanitas, effrænata violentia, prædandi, sæuiẽdiq; cupiditas, insolentia, perfidia, impietas. Domũ deinde reuersi, non alijs moribus esse volunt, quàm in castris consueuerunt, atque ita patriam perdunt. Nihilq; aliud nunc tota in Europa spectandum obuersatur, quàm vt videas iustitiã opprimi Remp. impotenter vexari, mendacio licentiam palmamq; dari, veritaté abstrudi, Satyricos tacere, assentatores loqui seditiosos dominari, pacificos seruire, & quodsuper omnia, pessimumque

omnium, benè cum malis, malè cũ bonis agi. Cui rei prouidendo tempeſtiuè, luxus in caſtris coercendus eſt, qui quo maior eſt, eo periculoſior eſſe ſolet. Et qui cælata auro vel argento arma militi concedi volunt hiſce rationibus nitũtur.

Primo. Quia ſpecioſior miles ſic in acie apparet, ac proinde aduerſario formidoloſior, cuius oculos hoc ſplendore perſtringit. Qua ratione commotum Alexandrum fuiſſe aiunt, vt indos aggreſſurus equorũ phaleras & militũ arma argento inſigniri iuſſerit. Idem faciebant Sertorius, atq; Iulius Cæſar, qui non tantùm permittebant auro & argento vti, ſed etiam iubebant pompoſas veſtes, & varijs coloribus reſplendentes habere, quod nunc faciunt Perſæ, Turcę, Poloni, Cocincinenſes, Feſſani, Congenſes, dicẽdo animoſiores ita fore milites, cum aduerſarios ſuos conſpiciãt in acie nudos, laceros, ſorpidatos.

Secundo. Quia fortiores neceſſariò itã fiunt, curando ne iſta amittant quibus reſplendent, neue in manus hoſtiũ concedant, quibus illi & apud ſuos commẽdabiles, & apud aduerſarios in precio & æſtimatione ſunt. Vnde Suetonius de Cęſare. *Milites habebat tam cultos, vt argento & auro politis armis ornaret, ſimul & ad ſpeciem, & quo tenaciores eorum in prælio eſſent metu damni.*

Tertio.

Tertiò, Quia vtile Principi & militi habere, quæ ad vſum & victū deficiente publico ærario, conuertat. Qui enim lacer & nudus eſt fame perire debebit, dum in zonula pecunia deeſt, ille verò qui aurum aut argentum cælatum poſſidet, facilè & ſaucius & famelicus neceſſaria ſibi conquirere poterit.

Cęterùm veteres felicitatem Reipub. non alia ex re metiebantur, quā vt multos in illa armis exercitatos reperiri poſſent: ſiquidem non ſplendor auri gemmarumue, ſed ſolus armorum metus hoſtes tibi ſubigit. Quare argenti auriq; vſum in caſtris militi interdicebant, haſce ob cauſas.

Prim. Quia difficulter miles ita ſcribitur: cum nemo ſimplici veſte tectus, ſimplicibuſq; armis ornatus velit comparere inter alios hiſce talibus reſplendentes, vt nunc moris eſt in Polonia: nemoq; ita pōpoſe indutus, vult eſſe contentus ſtipendio Reipub. ordinario, ſed vltra decuplo à ſuo ductore donatiuum exigit. vti latius deſcripſimus in Equite Polono ad Vrbanū VIII. Atq; ita ditiores, ſi cōparere in caſtris cū ſuis cohortibus, amore aut neceſſitate Reipub. exigente, volunt intra breue ſpacium temporis ſuas poſſeſſiones creditoribus obligant, ipſi verò ita ad paupertatem deueniunt. Interq; ſemetipſos ſæpiùs ad iur-

gia & turbas diuersas deueniunt, dum splendidius vestitus, minus comptũ aũt refulgentem auro contemnit & spernit. Vnde meritò de Polonis militibus nostris, id possumus dicere, quo Tiberius Imp. olim de fœminis Romanis dicebat. *Lapidum causa pecuniæ nostræ ad exteras, aut hostiles gentes transferuntur.* Vt enim equos nostros, arma nostra, atq; nosmet ipsos gemmis & lapidibus preciosis, tum pellibus preciosis, serico, & pennis adornemus, omnes prouētus nostros ad trāsmariuos populos, & maiori ex parte ad Turcas hostes nostros capitalissimos mittimus; barbariq; populi quib. cũ bella assidua gerimus pecunijs nostris ditescũt.

Secundò. Quia excitatur sic hostis spe prædæ, fortiusq; nobiscũ pugnat. Ita Cosachi Zaporosenses ipsimet laceri, rudiq; veste conte&ti, Turcas splendide vestitos & auro argentoq; lucentes, incitati cupiditate prędę, audacissimè semper aggrediuntur, & spolia sæpissimè referunt ditissima. Et in bello Chotimēsi no&turno tempore, agmineq; silenti castra ipsorũ toties inuaserunt, accenderuntque animos cæterorum ad audendum facinus simile, solius prędę amore. Sæpè etenim ignauos etiam lucri cupido ad fortiter pugnandum, & aduersa tolerāda accendit.

Tertio. Quia miles spoliat prouinciales

les & latrocinatur, vt se auro vestiat, exhibeatq; qualem splendore suis com. militonibus; atq; sic inhiãdo prædæ atq; rapinæ, omittit ordines, corrumpitq; disciplinam. Quod cõsiderans Ludouicus Imp. vsum auri & argẽti militibus omnibus interdixit. Quod fecerat & Chodkieuicius contra Turcas: Imperator exercituum Polonicorũ constitutus, qui legẽ à Repub. in comitijs Generalibus, hac de re statui impetrauerat. Sed & Pescennius Niger olim videns quòd nonnulli milites eius vterentur vasis argenteis ad bibendũ, iussit statim omne argẽtũ conquirere & remittere domum Veneti quoq; legibus cauent suis, ne triremiũ Præfecti vtantur vasis & armis argenteis, ne paulatim orto luxu à militibus, tota Respub. deinde corrumpatur, quæ diligentissimè in omnibus rebus luxum prohibet sumptuariasque leges veterum Romanorum exemplo habet.

Concessi. Omnia illa militibus ad vestitum & ornatũ sunt permittenda, quæcunque eũ animosum audacemq; reddere possunt. atque hostibus terribilem in oculis faciunt, vt sunt cristæ diuersæ, alæ pennatæ, pelles animalium rapacissimorum, tygridum videlicet, leopardorũ, vrsorum, luporumq; quibus etiã equi hostiles terrentur, & quibus communissimè equites nostri Poloni, ad per-

terre-

terrefaciendū aduersarium in aciem descensuri vtuntur. Auro autem gemmis & argento, non deberent prælij tempore vti, sed in castris. antùm & congressibus cùm hoste tempore vti, sed in castris tātùm, & congressibus cū hoste tempore induciarū, aut tractationis pacis: idq; non promiscuè omnes, sed vel ductores ordinum tantùm, vel benemeriti aut veterani certorū stipendiorū emeritorū. Sic Alexander Magnus quamuis valorosissimis militibus suis, quos Argiraspidas vocabat ob virtutem, non tamen cōcedebat vsum argenti, & vestiū splendidarum, nisi deuictis Persis, & subacto Oriente. Et cùm alias semper, tùm vltimum cū Dario pugnaturus hortabatur milites suos, vt spernerent illam aciem auro argentoque fulgentem, in qua plus prædæ, quàm periculi sit, cum victoria non armorum decore, sed ferri virtute queratur. Galgacus quoque Britannos monet ne terreat eas vanus ille nobilioris metalli adspectus, quod neque tegit, neque vulnerat. Annibal etiam reprehēdebat exercitū Antiochi, quòd & argēto & vestibus resplenderet, incitaretque auaritiā in famelico & talibus ornamētis carente inimico. Similiter Mitridates, toties splendidos auro suos milites spoliatos à Romanis esse videns, ferro solummodò & corio vti iussit. Optimum

itaque

itaque foret, si Dux ipse & Tribuni omnes modestia quam maxima vterentur, nec darent potissimum luxus atque luxuriæ suis militibus exemplum, quod corruptis hisce temporibus passim iam fieri videmus.

QVAESTIO VLTIMA.

Vtrum litteræ iuuent rem militarem nec ne?

QVi omnem scientiã rei militaris in solo vsu & experientia atque exercitatione collocant, neq; ad hanc momenti quidquã afferre censent ingen) vim lectionis huc pertinentium scriptorum industria comparatam, eos vel vnius L. Luculi exemplum refellere potest, commemoratum à M. Cicerone, eo libro quem Luculli nomine inscripsit: comprobabit autem euentus belli Turcici ad Chotimiã in Valachia, quo Osmanus numerosissimo cum exercitu, & inæstimabili cum apparatu veniens, nihil contra castra Polonorum, cum vniuersis suis Purpuratis proficere potuit, quod nullum à literis subsidiũ habuerit. Quem è contra nos, non viribus tantùm & fortitudine, à finibus patriæ repulimus, sed etiam ingenio, multis in occasionibus exigua suorum manu superauimus, ac in sua redire in glorium coegimus. Rudes attamen & imperiti litterarum atque rerum, volentes barbariem suam promouere, hisce ra-

tioni-

tionibus viros militares, à litterarum cognitione repellunt.

Primò, Quia litteræ faciunt hominem melanchonicũ, vt docet Ariſtoteles, & experientia ipſa: melanchonia verò cõtraria eſt vigori animi, qui in milite omnino requiritur, ideo viri eruditi, vitæ ſedentariæ aſſueti, fugiũt ſtrepitus armorũ, & nec in maximis neceſſitatibus volũt ſeſe vltrò immiſcere bellicis tumultibus. Vnde Cato dicere ſolebat, *Romanos tũ Imperiũ amiſſuros, cũ cœperint attendere ad ſtudia & litteras Græcorũ*. Ita enim occupãt hominem litteræ, vt nulla alia re delectetur niſi ſua ſpeculatione. Hinc tot Monachi, Sacerdotes, ſæculares, Theologi, Philoſophi, Iuriſperiti, Medici, Pharmocopolæ, Cauſidici Chimici, Poetæ, Oratores, Muſici, Statuarij, Pictores, Architecti, Aſtrologi, Geometræ, vt tertia pars ferè hominum in qualibet Repub. quieti ſit dedita, cęleſtiũ, vel ſublunariũ rerũ meditatione occupata Qui ſi omnes rei militari operã nauarent, potuiſſent multò feliciùs hoſtes ſuos repellere, à finibus Imperij ſui, quam dũ tertia tãtùm aut decima pars ciuiũ id ſatagit, reliquis agriculturam, & mœchanicas artes exercentibus. Ideo Licinius Imp. Philoſophos ac Oratores venenũ eſſe ac peſtes Reip. aſſerebat, quod ex eorum diſciplina, omnes otij amantes prodirẽt.

Secun-

Secundo Quia litteræ faciunt hominē vilem, timidum,& assidua meditatione rerum mutabilium, meticulosum & exanguem. Cum enim vitæ breuitatem considerant, & pericula mortis altiori mente speculantur,non libenter sese periculis belli exponunt,sed quam diutissimè cupiunt lucis huius vsura perfrui:& quam chara sit valetudo & sanitas hominis diligenter examinando, quæ vel totius mundi thesauris cōparari nequit, nolunt eam aliquot denarijs vendere; proq; exiguo stipēdio,quod militibus & tardè, & non ex integro exoluitur, tot miserias,tot vulnera,famem,frigus,æstū morbos,atq; demū ipsam mortē subire. Ideo Gotti,Romanum Imperiū vastādo, vbiq;libros intactos relinquebant, quod studijs literarum sciebant hostes suos tāto magis fore imbelles. Turciq;nunc, & Saraceni olim legibus Machometi,à litterarum tractatione deterriti,iuuentutē ad arma semper conuertebant,& à litteris auertebant,ne cum tempore fortè fierent debiliores, (vti Græci tunc & Romani) ac per consequēs imbelles.Quod ipsum olim Cato considerans,auctor Senatui fuit,vt tres Oratores, qui nuper Athenis venerant,è vestigio domū remitterentur. quippe verebatur,ne Romana iuuentus,scientiarum illecta dulcedine, à militiæ studio & laboribus abstraheretur.

tur. Semperq; apud omnes Orientales, litterarum studia, emollire atque adeò effœminare animos credita sunt.

Tertiò. Quia per experientiã videmus, tot bellicosissimos fuisse populos, tot strenuissimos milites, tot gloriosissimos Duces, victoriosissimosq; Reges ac Imperatores, qui ne vnicam quidem litterulam nouerant, Manlij illi, Decij, Marij, Diocletiani, Sapores Tamerlanes, alijsq; infiniti Heroes per orbẽ vniuersum sparsi; quos inter nostri quoque Boleslai, Præmislai, Lascones, Cazimiri, atque Vladislai numerari possunt, qui penitus litterarum ignari, bellicosissimi attamen Principes fuerunt, regnumq; Polonię, vel inuitis ac inuidentibus vicinis Regibus, in eá quá nunc possidemus amplitudinẽ dilatarũt. Nec Nobilitas nostra studia litterarum tractare cępit, nisi à Iagellone Rege Doctoribus in Academiam Cracouiensem introductis; à quo tempore statim desijt per se nobilitas bellicas expeditiones peragere, sed stipendiario milite cœpit vti: neglectoque equitãdi vsu, vnde Equites appellabantur, à vicinis populis carpentorum atq; rhedarum vsum desumpsit. Nec quidquam restat, luxu tàm ingenti introducto, quàm vt cũ Sardanapalo & Heliogabalo muliebres sumamus vestes, eiuratisq; virilibus belli ac pacis artibus, colum tractemus & lanam.

E di-

E diuerso tamen, omnium prudentûm opinione. *Prima dos summi Ducis est, scientia rei militaris*; hæc autem vt reliquæ artium, non tantum exercitatione, sed & doctrina percipitur: vnde libris & lectione opus; boniq; Duces & lectionem experientia comprobant, & experiētiā lectione confirmant. Ita Iulius qui in magnis itinerū difficultatibus, & in medijs bellorum æstibus libros fecit. Et sanè excellētissimi quiq; Duces, ijdē & literatissimi fuere, præcipuè Romanorum & Græcorum, qui cæteris omnibus pro exemplo sunt. Et patrum nostrū in; nostraq; memoria, quibusdam Septentrionalibus tanta fuit litteratorum copia, vt incertum diceres armisne essent, an litteris clariores. Proinde iuuare prudentiam militarem litteras, vel his rationibus probatur.

Primo. Quia excitant ad gloriam, & res domi forisq; præclarè gerendas: Cum etenim historias legimus, & tot Heroes in illis commendari videmus rapimur statim ed similem gloriam, & laudibus incitamur ad famam, quæ nomen nostrū æternum posteris cōmendaret. Ita Themistoclem excitatū legimus Encomijs Achillis, Cimonem Themistoclis, Alexandrum, Philippi patris; Machometē II. Alphonsum Magnum, Marchionem Pescaræ, lectione Historiarum, aliosq; infinitos viros illustres, qui alias imbelles natura,

tura,

tura,& ignaui opum affluentia, sumpto ex lectione desiderio famæ,in valorosissimos deinceps Imperatores euasisse videmus.

Secundo. Quia prudentiam generant; sine qua miles nihil planè vi sua efficiet. Ex historijs enim casus diuersos discit,vt euitet; æstus militares format,vt aduersarium decipiat;situs locorū atq prouinciarum cognoscit,vt sciat qua,& quomodo cum exercitu procedere debeat,quod præstat Geographia; temporū mutationes præsagit,ex Mathematica; locorum salubritatem,ex Physica; metationem castrorum & dispositionem acierum ex Geometria; muniendi rationem, & fabricandorum instrumentorum bellicorum artem,ex Architectonica: Ex morali deniq; Philosophia & Eloquentia tractandorum prouincialium modum, ex hortandorum,sedandorumq; militū methodum;pacis induciarum, fœderū,pactorum, transactionum, cæterarumque rerum, quæ ad regimen exercitus, & conciliandi sibi, aut circumueniendi aduersarij rationem addiscit.

Tertio. Quia docent non extimescere mortem: morientibus enim pro patria & Religione,cùm famam immortalem, tum vitam æternā, cælestisq; gloriæ præmia mortalibus promittunt; quibus excitati per sanguinem & mortes nitimur

adi.

adipisci vltimum finem nostrum & beatitudinem. Hinc plurimi contra barbaros pro libertate bella gessere, plurimi pro gloria Crucis mortem libentes oppetiere plurimi pro liberandis captiuis è seruitute Musulmanica suis sumptibus in expeditiones iuere; inclitusq; Heros ille Gotifredus Bullionius plurimis occasionem præbuerat, benè merendi de Religione Catholica, suscepta expeditione pro recuperatione Terræ Sanctæ. Sed hæc iam lippis & tosoribus nota sunt. Sequitur.

Conclusio. Literæ Ducibus belli sunt necessariæ, non autem gregario militi; qui has tantùm modò res duas præstare tenetur, obedientiam suo Imperatori, & tractationem armorum expeditam. Imperator vero atque eius Duces, debent habere prudentiam rerum militarium, famæque bonæ appetitum. Hinc Ottho dicere solebat ad milites. *Vobis arma, & animus sit: mihi consilium, & virtutis vestræ regimen relinquite.* Et Antonius Primus. *Diuisa inter exercitum Ducesq; munera, militibus cupidinem pugnandi conuenire; Duces, prouidendo, consultando, cunctatione sæpius, quam temeritate prodesse.* Et ideo barbaros longè fortius pugnare videmus acie aperta, quàm Christianos, quia ignari omnium rerum, nullam aliam gloriam expetunt, quàm mori in armis, securi præ-

miorum

miorum fortunæ vitæ ex falſa perſuaſione ſui Machometis. Inter Chriſtianos verò quia plerique litterati ſunt, & de pænis malorum poſt mortem, plurima legerunt aut audiuerunt, quia licentioſius in militia vixerunt, ſcelerum perpetratorũ conſcientia tacti, ſæpiſſimè mortis pericula euitant, & congredi non audentes in turpiſſimam ſeſe fugam multoties coniſciunt, niſi benè animentur, aut informétur ante pugnam à ſuis Ducibus. E contra barbarorum Duces, quia nullam ex litteris ſcientiam adiumento ſuæ peritiæ habent, ideo ſtratagemata litterarorum euitare; aut præuidere neſciunt, nec poſſunt Chriſtianos acie vincere, niſi vi & multitudine exercitus ſui. Quemadmodum igitur terra cultu, ſicanimus bellicoſorum virorum diſciplina & litteris melior, vberiorq; efficitur. Et ideo Lazarus Suendius, Maximiliani II. & Georgius Baſtha, Rudolphi II. copiarũ in Pannonia Ductores, ita litterarum & litteratorum amantes, & ſtudioſi fuere, vt viros eruditos, & integram ſuppellectilem bonorum librorum, in caſtris ſecum circumferre ſoliti fuerint. Quid dicam de Franciſco I. & Ludouico XI. Regibus Galliæ. Quid de Lottharío II. Alphonſo Magno, Roberto Siciliæ Rege, aliiſq; infinitis Ducibus ac Princip.bus in omni æuo, & in omnibus

mundi

mundi partibus? Et quidem merito, litterarũ enim præsidio leges cōdimus, iura conscribimus, pacem dirigimus, bella dirimimus, morum præcepta tradimus, & oratorem componimus, qui ciuium militumq; animos impellat quò lubet, reuocet vnde vult: humanarum præterea diuinarumq; rerum scientiam acquirimus, quæ homines multis ante nos sæculis nati senserint, gesserint, quomodoue vixerint, scimus. nostras denique aut nostrorum res præclarè gestas obliuioni eripimus, ac posteris cognoscédas celebrandasque mandamus. Quid igitur earum cognitione, vel prodesse magis hominum vitæ, vel plus afferre splendoris potest? cum non ornamenta solùm Rerumpublicarum sint sed auxilia & fulcra, *quæ ab omni æuo*, vt inquit Belgicæ decus Iustus Lipsius, *Deus extare voluit, velut pharos, & lucentes quosdam ignes in tempestuoso mari mutationis nostræ*. Vnde non solum pulchrior comptiorq; per doctrinam virtus in Summo bellorũ Duce, sed etiam fortior, cautior, & ad posteros splendidior atque commendatior, quia non colorem tantùm suæ præstantiæ à litteris ducit, sed etiam sanguinem & robur, quo suis fit amabilior, hostibus verò formidabilior.

Et hæc sunt, quæ in vsum tyronum, his octo libris, de Militari disciplina meditati sumus Tu autem ò exercituũ Deus, & protector noster Aspice super humilitatem seruorum tuorum. Et cogita cogitationes pacis, & non afflictionis. Vt in pace viuentes securi tibi seruiamus Ad laudem, honorem, & gloriam tui nominis.

FIAT. FIAT.

FLORENTIÆ M.DC.XLVI.

Superiorum permissu.

Sumptibus Ioannis Baptistæ, & Iosephi Corbi Bibliopolarum Romæ.